مقاماتِ معصومی

احوال و آثار و تعلیمات حضرت خواجہ محمد معصوم بن حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہما

جلد سوم

تالیف

میر صفر احمد معصومی

نواسہ حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہ

متن کتاب

بتصحیح و تقابل

محمد اقبال مجددی

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

لاہور - کراچی پاکستان

مقاماتِ معصومی

احوال وآثار وتعلیمات حضرت خواجہ محمد معصوم بن حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہما

جلد سوم

تالیف

میر صفر احمد معصومی

نواسہ حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہٗ

متن کتاب

بتصحیح وتقابل

محمد اقبال مجددی

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

لاہور - کراچی پاکستان

نام کتاب	مقامات معصومی جلد سوم
مؤلف	میر صفر احمد معصومی، مرتب محمد اقبال مجددی
کتابت	محمد ریاض اعظمی
تاریخ اشاعت	اکتوبر 2004ء
تعداد	ایک ہزار
ناشر	ضیاء القرآن پبلی کیشنز، لاہور
کمپیوٹر کوڈ	1Z442
قیمت	-/1200 روپے (کامل سیٹ)

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

ملنے کے پتے

داتا دربار روڈ، لاہور۔فون:7221953 فیکس:۔042-7238010

9۔الکریم مارکیٹ، اردو بازار، لاہور۔فون:7225085-7247350

14۔انفال سنٹر، اردو بازار، کراچی

فون:021-221201-2630411۔ فیکس:۔021-2210212

e-mail:- sales@zia-ul-quran.com

Vist our website:- www.zia-ul-quran.com

لائبریری کیٹلاگ کارڈ

صفر احمد معصومی، میر:
مقامات معصومی

(احوال ومقامات وملفوظات حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی ۱۰۰۷-۱۰۷۹ھ/۱۵۹۹-۱۶۶۸ء)

لاہور، ضیاء القرآن پبلی کیشنز، ۲۰۰۴ء

۱۔محمد معصوم، خواجہ ۲۔سلطنت مغلیہ۔اورنگ زیب عالمگیر ۳۔تصوف--ہندوستان
۴۔جلد اول مجددی تحریک تالیف محمد اقبال مجددی ۵۔جلد دوم اردو ترجمہ ۶۔جلد سوم متن کتاب
۷۔جلد چہارم تعلیقات وتوضیحات تالیف محمد اقبال مجددی ۸۔محمد اقبال مجددی، (تحقیق وتعلیق وترجمہ) ۹۔عنوان

۹۲۲،۹۷

یا فتّاحُ

رب یسر　　　بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیمِ　　　وتمم بالخیر

سبحان اللّٰہ و بحمدہ عدد خلقہٖ و رضاء نفسہٖ و زینۃ عرشہٖ و مداد کلماتہ وَقُلِ الحَمدُ لِلّٰہِ الَّذِی لَم یَتَّخِذ وَلَدًا وَّ لَم یَکُن لَّہٗ شَرِیکٌ فِی المُلکِ وَلَم یَکُن لَّہٗ وَلِیٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَکَبِّرہُ تَکبِیرًا۔ اللّٰہ اکبر کبیرا والحمد للّٰہ کثیرا وسبحان اللّٰہ بکرۃ واصیلا ولا الٰہ الا اللّٰہ،

اَلحَمدُ لِلّٰہِ رَبِّ العَالَمِینَ الَّذِی اَرسَلَ رَسُولَہٗ بِالھُدٰی وَدِینِ الحَقِّ لِیُظھِرَہٗ عَلَی الدِّینِ کُلِّہٖ وَلَو کَرِہَ المُشرِکُونَ، محمد رسول اللّٰہ الذی کان ارسلہ رحمۃ للعالمین فھو شفیع المذنبین و امام الانبیاء والمرسلین وَالَّذِینَ مَعَہٗ اَشِدَّآءُ عَلَی الکُفَّارِ رُحَمَآءُ بَینَھُم تَرٰھُم رُکَّعًا سُجَّدًا یَّبتَغُونَ فَضلًا مِّنَ اللّٰہِ وَرِضوَانًا سِیمَاھُم فِی وُجُوھِھِم مِّن اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِکَ مَثَلُھُم فِی التَّورٰاۃِ وَمَثَلُھُم فِی الاِنجِیلِ،

اللّٰھم صل علٰی مُحمّد المحمود صاحب الشفاعۃ الکبرٰی فی الیوم الموعود وعلٰی اٰلہ الابرار وصحبہ الاخیار واتباعہ الی دار القرار وصل علی جمیع اخوانہ من النبیین والمرسلین والملائکۃ المقربین وعلٰی اھل طاعتک اجمعین وسلم و بارک بعدد کل ذرۃ الف الف مرۃ۔

امّا بعد بر خوشہ چینان ارباب ولایت و بالا نشینان مسند اصحاب ہدایت کہ ضمائر اولوالبصائر[1] آنہا را مکتحل بکحل تراب اقدام انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام گردیدہ و مقالاتِ

---

[1] نسخہ "اولو بصائر"، نسخہ م۔ "ابو بصائر"

اولیاءِ عظام در افہام آنہا پیچیدہ مخفی نماند کہ بندہ دور از کار و شکستۂ روزگار خوکردہ فضلِ پروردگار منتظر رحمت بی شمار مہبط عنایاتِ قدیمی مورد الطاف کریمی صفر احمد فضلی معصومی . بن معرفت و ولایت دستگاہ عارف باللہ (۳) مظہرِ فضل اللہ شیخ محمد فضل اللہ العمری الاحمدی غفر اللہ والوالدیہ و لجمیع المومنین والمومنات واحسن الیہا والیہ والی سائر المسلمین والمسلمات چوں سرمایہ عمر گرامی را کہ اشرف عمر باشد در ہوا و ہوس صرف نمودہ باوجود دریافت صحبت اہلِ فضل و عرفان غیر از تقصیرات امری[1] نفرمودہ[2] ہر چند کہ سنین عمر ضائع کردہ بہ چہل و پنج رسیدہ بہ ارذلِ[3] عمر ہم نہ انجامیدہ، امّا نصیحت[4] ہای معرفت شانرا از دست دادہ سر بہ جیب خجالت نہادہ . شعر

حرفت العمر فی لہو و لعب　　　فآہا ثم آہا ثم آہا

چہ شود اکنون کہ کار از دست رفتہ　　　زمامِ اختیار از دست رفتہ

امّا از آنجا کہ سبقت کرم بر اہل عصیانست و سابقہ عنایت شامل حال ایشان آیۃ لا تقنطوا من رحمۃ اللہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعاً انہ ھو الغفور از آوان طفولیت تا وقت کتابت باوجود کثرت جنابت از حضرت قوی قدرت تعالیٰ شانہ غیر از لطف و عنایت امری مشاہدہ نہ نمودہ از آنست کہ مقربان بارگاہ صمدیت و کاشفان اسرار ہویت کہ ہر یک شہباز بلند[5] پرواز از وادیٔ ناسوت تا تختگاہ جبروت بودہ و این راقم سیاہ کار با نہاد دعویٰ ارادت می نمودہ از عنفوان جوانی و تہیّۂ اسباب کامرانی عنایاتِ وافرہ[6] و بشارات آیۃ متکاثرہ بحال خود میدیدہ و می شنیدہ بعد از انتقال آن ہادیان وادیٔ کمال ازین دارِ پُر ملال یعنی قدوہ اہل اللہ واقف اسرار لی مع اللہ سلطان العارفین حضرت شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو قدسنا اللہ بسرّہٖ کہ این نقیر برخی از احوال و اقوال و افعال و کراماتِ آنحضرت رسالۂ علیحدہ تصنیف نمودہ مسمی بہ معدن الجواہر گردانیدہ و والدِ بزرگوار عالی مقدار کہ نام شریف آن مظہر فضل اللہ سابق مذکور شدہ مع ہذا ذکر اخوان صاحبین مذبورین در آخر این کتاب ثبت خواہد یافت ان شاء اللہ تعالیٰ مدد ہای فراوان از ارواحِ طیبۂ اکابر در اسفار و احضار فی جمیع الاماکن[7] والدیار نہ آن قدر محسوس گردیدہ

---

[1] نسخہ د ۔ اولوالبصائر، نسخہ م ۔ ابوالبصائر [2] نسخہ م ۔ "امری" ندارد [3] نسخہ م "نفرمودہ" [4] م ازدل [5] د ۔ "بلند" ندارد [6] د ۔ "وافر" [7] د ۔ اماکن

که بیان[1] آن در سلک تحریر تواند کشید بلکه دریں مرتبه که به وطن مالوف اعنی به دار الارشاد حضرت سرہند به مضی مدت سه ونیم سال رفته بود، جناب سامی حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ که اسم مبارک آنحضرت عالی مرتبت عنقریب مذکور میگردد ان شاء اللہ تعالیٰ آں قدر عنایت بے نہایت برخود یافته که به شرح آن بیان بر نتابد، علی الخصوص وقتیکه به زیارت روضۂ مطہرہ مشرف می کشید اکثر چناں می شده[2] (۴) که گویا آنحضرت والامنزلت از تربت خلد رفعت برآمده در این فقیر در آمدند، بعد ازیں که به محل سکونت می شتافته به ہماں حالت در خود می یافته، حلاوت که ازیں معنیٰ حاصل روزگار ایں عاصی سیاه کار میگردیده ہیچ وجه در معرض اظهار نمی تواں آورد که ذوقی است نه بیانی و بعد ایذای که بعضی از مخالفین که بعض آنها دشمنان دین متین اند که سبب اختیار ایں سفر سعادت ثمر دولت اثر گردیده، نیز از جناب حضرت ایشان برکات ایں سفر بسیار فهمیده باوجود که مرض صعب[3] مشرف به ہلاکت باشد کشیده بود در عین نقاہت بلکه قدری از مرض مانده که به حلاوت خاطر پا دریں[4] سفر نهاده ہنوز سفر مقرر داشته نه رسیده که بتقریب است و فی الحقیقت به تقاضای قسمت چندروز[5] در شاه جہان آباد اقامت درزیده به نوعی بمرض مہلک مبتلا[6] گشته و رشتۂ امید از عبور گسسته که به ناگاه از یاری بخت اقبال و از توسل آں ولی عظیم الحال والمقال و از فضل کریم ذوالنوال عز شانه در معامله به شرف ملازمت حضرت رسالت خاتمیت۔ بیت[7]

رسول ہاشمی شاہِ رسولاں　　محمد قبلۂ صاحب قبولاں

علیه وعلیٰ آله من الصلوٰة افضلها ومن التسلیمات اکملها مشرف گشته که گویا در بنده خانه بر پالکی میانه سوار نشسته اند وخلفاء اربعه رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین[8] و حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ حضرات ایشاں و والد بزرگوار با دیگر اعزه عالی مقدار حاضر و حضرات عالی درجات از یمین و یسار سفارش ایں گناه گار می فرمایند۔ چنانکه اثر آن برخود می یابد[9] و این دید تا سه روز متصل بیک نہج استیلای تمام یافته[10] و بر اقبال دولت نازمی ورزیده تا آنکه برای مزید اتقان[11] و استحکام ایقان[12] لیلۃ البدر شهر شریف ربیع الثانی که با شب جمعه اتفاق ساخته نور چشم ارجمند ابو داؤد نیاز احمد سلمه اللہ سبحانه

---

[1] م۔ میان بیان [2] م۔ میدیده [3] د۔ "صعف" [4] م۔ "یا دراین" [5] م۔ "چندروز" بیاض
[6] "بمرض مہلک مبتلا" در نسخه م بیاض است [7] ایضاً [8] "رضی اللہ.... و" در نسخه م بیاض
[9] م۔ می باید [10] م۔ داشته [11] م۔ ایقان [12] م۔ اتقان

که رفیق اسفار است و محرم اسرار در منام سعادت اثمار دولت انجام بمشاهده باکمال حضرت سید الانبیاء و امام الاصفیاء بدر رسالت آفتاب نبوّت بالانشین مسندِ افلاک و دالامکین[۱] خلق لولاک وصلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وصحبه وسلم و بارک مشرف گردیده که بالاکرسی نشسته اند[۲] وجمعی بگرداگرد موافق مراتب خود ہا ایستاده اند نظر کرم بجانب این غلام خانه زاد موروثی خود کرده انداز غایت عنایت و نهایت اُمت پروری سبقت[۳] در بعضی مقدمات که شائستگی شفاعت حضرت خیر البشر داشته باشند و بغیر از امدادات آنسر در کائنات برآمدن (۵) آن امور[۴] از متعذر[۵] است فرموده به بشارات حصول اموری که بعد استفسار معروض داشته بود سرفرازمی فرمایند بعد ازاں در خاطر فرزند بشر به کمالاتِ بلند بعضی از مطالب ضروریۀ دیگر که خاطر شریف داشته و بصریح بشارات اتیاز نیافته مخطور میگردد که ہر چند از امور بشره خاطر جمع گردیده، امّا اگر ازیں امور باقی مانده ہم بشارت صریحه یابم کمال انبساط و فرخندگی حاصل روزگار خواہد گردید. شخصی از حاضران کاغذی بدست آں سعادت آثار می دہد ومیگوید که مرقوم بخط انوراست، چوں به مطالعه آں مشرف شد دید که به بشارت امور[۶] مخطوره بشره فرموده اند والحمد للہ سبحانه. مصرع

که مستحق کرامت گناه گارانند

بلی "شفاعتی لاهل الکبائر من امتی" حدیثِ شریف است. رباعی:

اگر ہر موی من گردد زبانی   ز تورانم بہر یک داستانی
نیارم گوہر شکر تو سُفتن   سرموی ز احسان تو گفتن

دیدن آنحضرت رحمت در رحمت است خکیف که بایں قسم بشارات وعطیات سرفراز فرمایند "من رانی فقد رائی الحق"

زہی مراتب خوابی که به ز بیداریست

والحمد للہ علی الاحسان وعلیٰ جمیع نعمائه تعالیٰ اللهم صل وسلم علیه وعلیٰ آله وصحبه وانصاره واتباعه بعدد کل معلوم لک. امّا باید دانست که این فرزند سعادت آثار (ابو داوّد نیاز احمد) پیش از وصول این دولت قبول بیک شب درخواب بلقاء سعادت نما امیر المومنین و امام مسلمین

---

[۱] م. نگین [۲] د. بودند [۳] م. استفسار [۴] م. مور
[۵] م. متعذرات [۶] د. اموره

حضرت صدیق اکبر رضی الله تعالیٰ عنه امتیاز یافته که به[1] بعضی مشورت حضرت فاروق اعظم رضی الله تعالیٰ عنه که دران وقت نیز تشریف همان منزل لطیف دارند بلکه خلفای راشدین رضوان الله تعالیٰ اجمعین هم دران مقام حاضرند شفاعت این نور دیده سعادت رسیده در حضرت کثیر الابهت رسالت پناه صلی الله علیه وعلیٰ آله وصحبه می نمایند به برکت آن شفاعت به حصول این دولت مشرف گشته ـ بلی بے وسیله بے مطلب رسیدن دشوار است وابتغوا الیه الوسیلة برای مدعا شاهد اولوالابصار است، وچون عنایت آنسرور علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام بتوسل آن خلیفه اول و استصواب خلیفه ثانی بلکه از نظرات خلفاء اربعه رضوان الله تعالیٰ عنهم بامتیاز این دولت عظمیٰ مستعد[2] نیز گشته بحکم آیة کریمه : والله یختص برحمته من یشآء والله ذوالفضل العظیم مرتبه ثانی[3] بعد تفاوت سه شب که شب دوشنبه آینده باشد باز به جمال جهان آرای حضرت (۶) سید الاولین والآخرین علیه وعلیٰ آله وصحبه من الصلوٰة افضلها ومن التحیات اکملها مشرف گشته وچند قدم در تعاقب شهنشاه والاجاه بسعادت تمام گردیده واز الوش خاصه که حلوای حلاوت بخش باشد باین فقیر یعنی راقم این کتاب یافته که هر دو به حلاوت فوق التحریر والتقریر تناول نمودیم،

مصرع : با کریماں کارہا دشوار نیست

قبل من قبله بلا علة ـ مصرع

داد[4] او را قابلیت شرط نیست

(شعر)

چه مبارک سحری بود چه فرخنده شبی آن شب قدر که این تازه براتم دادند

والحمد لله رب العالمین وصلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد وآله وصحبه اجمعین ـ باز چون فضل کریم وهاب ورحیم مفتح ابواب اقبال بر آن فقیر زاده (ابوداود نیاز احمد) فرخنده احوال مفتوح گردانیده بحکم آیة کریمه وانک لعلیٰ خلق عظیم مرتبه ثالث دستگیری اکمل فرموده به تفاوت یک هفته شب سه شنبه آینده در منام مرتفعه[5] بر آن مقام به دیدار طلعت انوار آن اعجز مساکین را نواختند والثالث بالخیر را در حق او صدوق فرموده به سعادت دارین مستعد ساختند می بینند که گویا بر کناره پشته دیوار ایستاده وعالم بسیار که شمار آن ها در نگار

---

۱ م ـ بعد ۲ م ـ مستعد ۳ د ـ مرتبه الثانی ۴ م ـ دارا ۵ م ـ مرتفعة المقام

خانهٔ خیال نه گنجد در زیر پشته[1] آن دست بسته به خضوع تمام قیام دارند و روی رحمت به کمال عنایت بطرفی که ایں اذنای امت ایستاده بود گردانیده معامله او را از حضیض پستی بر آن رفعت رسانیده و با حضور مقربان ساطع النور مذکور عطایا[2] و مواهب که باین باید کرد در میان دارند آری هر گاه وجود شریف آن عنصر لطیف رحمت عالمیان باشد وما ارسلنک الا رحمة للعالمین ایں طور غلام پروری و بنده نوازی مستبعد[3] نه بوده. بیت :

بشری وقد الجز الاقبال ما وعدا وکوکب المجد من افق العلا سعدا[4]

ذالک فضل الله یؤتیه من یشآء والله ذو الفضل العظیم. و پیش از دیدن ایں رویای[5] ثالثه بیک شب ملازمت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز مشرف گردیده بود چنانچه پیش از وصول دولت اولی ممتاز شده بود که در ما سبق ذکرا و گذشت اللهم صل علی محمد واله وصحبه فی الاولین والآخرین وفی الملاء العالی الی یوم الدین.

شمول نعمت هنیه و طلوع دولت بهیه که در ایں سفر خیر الاسفار به فضل الرحیم الغفار بریں عاصی دور از کار پرتو انداز گردیده و از خاک مذلت برداشته بر اوج افلاک رسانیده همه را از توجهٔ پیر بزرگوار و مرشد عالی مقدار قطب الطریقت غوث الحقیقت بدر الزهاد و شمس الاوتاد و قدوهٔ ارباب سلوک و قبلة الملوک والصعلوک العالم النحریر (۷) والعارف الکبیر حضرت متعالی منقبت[6] واقف اسراری مع الله سلطان العارفین الشیخ محمد صبغة الله رضی اللہ تعالیٰ عنہ والد بزرگوار آں عالی حضرت متعالی منقبت وهو امام الانام[7] شیخ الاسلام مصباح الظلام و منبه النیام الاجل الاکمل البارع الاورع فارس مضمار الخطاب حارس اسرار خطاب الکتاب الناطق بالحق والصواب مثل جده الاشرف عمر بن الخطاب مشید ارکان الملة والمستظهر من المأثم والمذلة قیوم العالمین وارث الانبیاء والمرسلین معدن الخیرات والبرکات منبع المکارم والحسنات الذی یترصد من تصرفه نیل المقاصد والمرادات ویترقب من تلطفه حصول المآرب والسعادات ؎

لا یدرک الواصف المطری خصائصه وان یک سابقاً فی کل ما وصفا[8]

---

[1] م - آں پشته [2] د - عطاها، [3] م - مستعبد [4] م - بیاض (مصرعهٔ ثانی) [5] م - بیاض - "ایں ... رویای" [6] م - متعاقب [7] م - امام الامام [8] م - مصرعهٔ ثانی "وان یکن سابقا فی کل ما وصفا"

هو الشیخ المکمل والواصل المتوصل والصابر المتحمل والشاکر المتجمل سیدنا ومولانا ملاک الدین وقایۃ احکام المتین، الفاروقی النسب والمحمدی الحسب السرهندی المولد والقدسی المحتد[1] ؎

آنکه نامش بزبان بردنم از بی ادبیست | گرچه ذرات بتنم جمله بنامش گویا است
لیک زانجا که زبان نیز سعادت طلب است | گر بایں نام شریفش نرسانم زجفا است
قطب حق هادی دیں خواجہ محمّد معصوم | آنکه پیشش بتواضع قد افلاک دوتاست
ظاهرش جمله بانوار شریعت روشن | باطنش جمله باسرار طریقت داناست
قطع شد برقد او خلعت قیومیّت | آری ایں خلعت فاخر بہ چنیں قد زیباست

حضرت ایشان رضی اللہ عنہ وقدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ العزیز دالسنۃ۔ زیرا که صدور ایں سطر برکت اشارت ویمن بشارت درعین مضیق واضطرار به ظهور پیوسته ومستحق ایں همه عنایات گشته بشکرانه ایں نعمت خوشگوار ودولت تازه بهار تفکر تمام وتحیّر مالا کلام داشته که درعوض آن ادا نمایند وکفارت معاصی مسطوره به چه منوال نموده آید که هنوز درهای توبه مفتوح اند واو تعالےٰ رؤف ورحیم به کدام عذر کار امروز به فردا سپارم وبه لیت ولعل وقت را به گذارم هرچند از کثرت جنابات به حکم شفاعتی لاهل الکبائر من امتی مورد ایں همه تفضلات گردیدم (۸) واز خود گذشته[2] بایں همه معاملات بجائے رسیدم امّا تا توبه صریح به ظهور به انجامد، خاطر شکسته تسلی نیابد تا آنکه در ایں حبس دولت کشا وقید دولت نما که قید المار اشد من قید الحدید واقع است۔ مفتاح خلاصی از مشکلات دارین می جستم ومصباح بیت الظلمات کونین از یمن توجهات حضرت ایشان مسألت می نمودم که بناگاه به حکم حدیث شریف اتقوا فراست المومن فانه ینظر بنور الله از زبان حلاوت نشان فرزند ارشد ارجمند مبشر به کمالات بلند (ابوداؤد) نیاز احمد مدظله برآمده که اصناف مواهب وعطایا دریں کثرت ذنوب وخطایا[3] از حضرت واهب برایا تعالیٰ شانه۔ ودفع امراض وبلا که بیامن انفاس ؎

آں مسیح علت جسمانیاں | آفتاب عالم روحانیاں

اعنی جناب سامی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشهود گشته اگر ایں عزلت غربت[4] وگوشه

---

[1] م۔ محتد [2] م۔ گذشته [3] د۔ خطار [4] م۔ عزت

مسکنت بہ تحریر بعضی از حالات بلند و مقالات ارجمند و مکاشفات علیہ و مخاطبات سَنِیہ و تصرفات ظاہرہ و کرامات باہرہ آن قبلۂ درویشان با ذکر برخی از احوال ابنا کرام و اقربا عظام و خلفاء والامقام آن امام صفاکیشان کہ اظہر من الشمس و اجلی من القمر است بسر رود کہ مفتاح کنوز مشکلات و مصباح رموز مجملات خواہد شد از آن جا کہ پستی استعداد و غلبۂ منقصت در نہاد خاطر و ضعف طبیعت از مدت شعور ہموارہ در نظر بصیرت حضور داشتہ در جواب آن بلا و نعم لب نتوانست کشود تا آنکہ آن فرزند ابوداؤد (نیاز احمد) مکرر بہ اظہار این تمنا بہ شوق فوق الفوق و حلاوت کثیر الذوق دہن شیرین گفتار و زبان شکر بیان وا[1] نمود کہ مقصود از تحریر این احوال و تقریر این اقوال نہ خودستائی و ظاہر آرائی است بلکہ حل مقاصد این جہان فانی کہ مانع جمعیت و امانی است و لیسر مواقف آن جہان باقی در غلبات حزن و پریشانی است۔ درین ضمن با اہل مناسب فیض وافی[2] و کفایت منتہی[3] است و الابرای نفوس خود ہا کہ بہ علت گرفتار ماسوا مبتلا اند شفاء[4] العلیل و سعادتِ جاودانی است۔ گفتہ آن فرزند بسی زیبا و دلنشین و مقبول خاطر حزین افتاد و کفارتِ فوتِ صحبتِ اکابر کہ سابق مذکور شد و معاصی دیگر کہ تا دم تحریر شامل حال وارد بہ ازین نیافت و باین بہانہ گنجینۂ معرفت و دریای رحمت بر خود بر طالبان سعادت مندان[5] بکشاد و حین ذکر صالحین بہ تنزل رحمت بباد ہر خاص و عام دارد و بترانہ[6] (۹) قطب برحق غوثِ مطلق بودی ای قیوم حق را ہم حقیقت ہم مجاز او دست بہ من و امن ترا[7] مترنم گردیدہ مصرع:

در کار خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست

بحکم منت سہ استخارہ نمودہ پیش از شروع استخارہ اولی بہ مشاہدہ جمال باکمال ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مشرف گشتہ کہ گویا دوات و قلم و کاغذ در ید بیضا دارند و بر زبان الہام ترجمان کلمات عجیبہ و نکات غریبہ در مدح این مقامات خجستہ رایات[8] می آزند و می فرمایند در قبول[9] معروضہ فرزند نیاز احمد کہ تالیف الہامات قیومی و مقامات معصومی مابا عث گشتہ توقف و تعویق ازین امر مستحسن و لطیف ہیچ وجہ مناسب حال اہل کمال نیست وا این نسخہ شریف شکرانہ ایست بر عطیات ماضی و حال و مثردہ ایست کہ برای دولت و اقبال ہمتی است تازہ و حلاوتیست

---

[1] د۔ را [2] د۔ دانی [3] م۔ کفایت المنتہی [4] د۔ شفاعتی [5] م۔ سعادت مند
[6] م۔ ترانہ [7] م۔ من دامان تو [8] د۔ ایات [9] م۔ قول

بی اندازه کفارتست ماموِل بشارتست مقبول رباطیست عظیم وصراطیست مستقیم آبی است حیات وبای است برای نجات ظرفیست پُر از یاقوت وحرفیست از لاهوت قاصدیست خوش خبر ومقصودیست پُر هنر عاشقیست صادق ومعشوقیست واثق هدایهٔ ارباب قلوب ووقایهٔ اصحاب قلوب دریست فرید وکوکبیست[1] وحید ؎

فَفِی کُلِّ لَفظٍ مِّنهُ رَوضٌ مِنَ المُنیٰ   وَفِی کُلِّ سَطرٍ مِّنهُ عِقدٌ مِّنَ الدُّرَرِ

نامه ایست عنبر ریز وخامه ایست عطر آمیز نظمی است مصفا ونثری است متفاثر بتلیست از نسیم ونکهتی است از جنت نعیم خاتمی است از عقیق وهاتمی است به تحقیق نرگسیست شهلا و لاله ایست حمرا بازیست بلند پرواز ونازیست دلگداز شب چراغ وکوثریست خوش دماغ صحن ایست وسیع و[2] نشیمنی است رفیع مقامی است بلند وکلامیست ارجمند مهمان است عزیز ونشانی است باتمیز نکته ایست رنگین وکلمه[3] ایست دلنشین متاعی است عالی و جوهریست متلالی نهریست انیق وبحریست عمیق شاهدیست هوشیار ومشهودیست تازه بهار ذکریست از حضرت قیوم وفکریست از دولت معصوم ؎

هزاران تازه گل دروی نهفته   دو صد نرگس به خواب ناز خفته

چون این کلمات بزرگ القاب باقربت بآن که ماحصلش مشعر به این کلمات فاخره باشد بی واسطه[4] متمکن خاطر راقم حروف گشته معرض به عرض آن مقرب رؤف تعالی که عدم استطاعت و قلت بضاعت این آواره ایست فطرت به بندگان (۱۰) عالی حضرت روشن وهویدا است و تشتت خاطر من جمیع الوجوه ازین سفر کرامت اثر[5] برای مهر انجلای آن والا منقبت پیدا به پاسخ لعل شکر باری کشایند که از تو حرکت واز ما برکت مگر به سمعت نه رسیده ازین جانویسنده مائیم و فرماینده ما به جمعیت خاطر اشتغال این خیر الاذکار همیشه بهار نما که این نونهال طراوت اقبال و درخت بزرگ بسیار نفع دار خواهد گردید، ان شاء الله تعالی المجید ود راشتهار کالشمس فی رابع النهار خواهد گردید ان شاء الله تعالی وچون دوگانه استخاره گذارده خواندن دعای استخاره مشغول گشتم می بینم که شخصی از طرف راست بر رومال سرخ نفیس مبلغ دو اشرفی وچند روپیه به فقیر میدهد و می گوید که حضرت ایشان برای خرچ سیاهی وقلم وکاغذ عنایت فرموده اند ومی فرمایند که

---

۱ م. کوکبه ۲ د. صحبتست درمتبع ۳ م. تکمله ۴ م. (ورق پاره شده است) ۵ م. ثمر

یوم الخمیس که فردای آن شب بود شروع این امر عظیم القدر بحکم بارک الله فی سبتها و خمیسها روز مبارک در همین شهر ربیع الثانی که بآیت رحمت اعلیٰ حضرت رسالت خاتمیت علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام ترا در معامله و پسر تو در منام مشرف گردانیده اند۔ باید نمود باز در همان شب وقتی خواب می خواست که دراز به کشد می بیند که حضرت ایشان شرف حضور در ارزندی فرمایند که نام این نسخه مقامات و تاریخ عنوان آن "مفتاح اہل السعادات[1]" باشد هر چند هر یک از فقرات مذکور ونامیست شریف اما چون حل مشکلات را مفتاح می جستی بتو و برای هر خواننده روح فزاست فردای آن شب دو استخاره دیگر نموده و عنایات دیگر نیز در حق خود و فرزند ارجمند برخوردار سعادت آثار در روز پنجشنبه سنه هزار و صد و سی و دو که از لفظ (مادهٔ تاریخ) پیدا است۔ بست و ششم شهر ربیع الثانی فی سال اوّل از جلوس سلطان الاسلام ظل الله فی الایام خلیفة الله فی العالمین غیاث الاسلام و مغیث المسلمین به زیر این خمیدهٔ[2] طاق مینا و چشم آدمیت زد دست بنا ابو المظفر ناصر الدین محمد شاه بادشاه غازی خلد الله تعالیٰ ملکه و سلطانه و "افاض علینا و علی العالمین بره و احسانه[3]" قدم در بنیاد این دیوار استوار به موجب امر شریف القدر[4] بملاحظه مصالح و کلکار نهاده[5] متوکلاً علی الرحیم الغفار معلوم هر خواننده سعادت مند و شنونده بخت بلند باد که احقر الانام قبل ازین به هشت سال در همین بلده دار الخلافه در خواب به شرف صحبت حضرت ایشان مشرف گشته گویا کلید دولت حواله این فقیر می نمایند[6] ازان باز کشایشهای (۱۱) فراوان بر حال خود مشاهده نمود۔

امّا الحال آنچه معلوم شد تعبیر آن این کلید امید بوده که به ظهور پیوست ؎

دری فیض است منشین از کشائش نا امید این جا
برنگ دانه از هر قفل می روید کلید این جا

ما ناکه این تعبیر ساطع النور گویا بالفعل از جناب حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنهٗ (خواجه محمد معصوم) استفاده می نماید۔ چنانچه در ترقیم این حروف کرامت مالوف هم خود را نمی یابد و قلم بدست آنحضرت می بیند (مصرع)

زبان زما بوده و گوینده او

بلی چون کتاب از آنحضرت است کاتب هم آنجناب باشند رجا از قاریان تشکر مقال و سامعان فرخنده[7] احوال

---

[1] د۔ سعادت [2] م۔ خمید [3] کلمهٔ داوین در نسخهٔ د ندارد [4] م "القدر" ندارد
[5] م۔ نهال [6] م۔ فرمایند [7] م۔ مستمعان

آنکہ کلام والا مقام این مقامات معصومیہ و رایات قیومی را بہ حسن قبول پیش آیند و با ادب تمامتر استماع نمایند و اگر در جای حرفی و ادای از راہِ کمال علو و رفع[1] منزلت بہ فہم شان نیاید علم آن را مفوض بہ قائل آن دارند کہ این طائفہ علیہ در اظہار اسرار خفیہ در میان نیند ؎

از تست طلسم این خزانہ — من ہیچ نیم درین میانہ
معنی تو رہی چنین شگرفم — من جلد کتاب صوت حرفم

بالجملہ بر دوستان فتح امید را کلید و بر دشمنان قبح را قیدِ حدید بر معتقدان رحمت است آشکار و بر منکران زحمت است بے شمار، احبار را نعمت است و اعدار را نقمت، مقبلان را دولت است و بر مدبران خسارت، مریضان را دوا راست و اسیران را دُعا رنجوران را شفا است و مہجوران را دُعا، اولیار را عظیم[2] عظمت است و اصفیار را برہان، و بر اشقیار حجت است بے این و آن ؎

من آنچہ سزا ست با تو گویم — ہاں کج منشیں کہ راست ترا می گویم[3]

و نیز ملتمس از قاریانِ سعادت مند دشمنان ہوشمند آنکہ چوں وقت شان ازین اسرار غیبی و انوار لاریبی حلاوت پذیرد جامع آن را بہ دُعا و فاتحہ دستگیری فرمایند و این راقم را نیز در دُعای خود مشغول دانند وانی الیوم ادعونی بالخیر یوم قد دعای سبحان ربک رب العزت عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العالمین۔

الحال بہ موجب ارشاد آن قطب الاوتاد بہ مقصد اقصیٰ و مطلب اعلیٰ در آویزم گلبرگ بہار بر سر و دستار ہوشیار بر بزم روہائی[4] پردہ نشین را (۱۲) بہ تماشا آرم و نظارگیان شیدا را بہ تمنّا نہ گذارم افسردہ روحان را شاد کنم و پژمردہ روحاں[5] را آزاد سازم، قفل دربستہ را بہ مفتاح رسانم و خانۂ تاریک را مصباح نمایم اگرچہ این ناقابل روزگار را شائستگی و لیاقت معانی کجاست۔ امّا چوں حضرت ایشاں دستگیری نمودہ بجای رسانیدہ اند، ہر چہ گویم رواست، ابیات (مثنوی[6])

من آن خاکم کہ ابر نو بہاری[7] — کنداز لطف بر من قطرہ باری
ولی چوں شر[8] مرا برداشت از خاک — سزد گر بگذرام سر ز افلاک
اگر بر روید از تن صد زبانم — چو سبزہ شکر لطفش کے توانم

---

[1] م۔ رفعت [2] م "عظیم" ندارد [3] م۔ راست گفتن [4] م۔ پریہای [5] صبوحاں
[6] م۔ مثنوی ندارد [7] م۔ نوتہاری [8] م۔ شہ

یکے از مشاہد[1] عنایت حضرت ایشان بر این کمترین و فدوی آستانہ ایشان این است کہ بعد شروع تحریر این مقامات لطیفہ نکات بہ پنج روز کہ روز دوشنبہ و غرہ جمادی الاولیٰ بود در قیلولہ نیم روز بین النوم و الیقظ می بیند کہ گویا بر لوح محفوظ نظرم افتاد و درین جا می بیند کہ بر صفر احمد (مؤلف کتاب حاضر) دولت رسید، والحمد للہ سبحانہ علیٰ ذلک و این بشارت صریحہ و اشارت صحیحہ جمعیت رسان خاطر شکستہ دلان گردید و جمیع قاریان با اخلاص و سامعان کثیر الاختصاص نوید تازہ و اُمید بلند آوازہ[2] بخشید۔ چنانچہ در ما سبق بہ عبارت رائقہ و اشارات شائقہ تقریر نمود۔ قطعہ[3] ؎

بشری ترا کہ دولت اقبال او نمود — انجاز وعدہ کرد و نقابی[4] ز رخ کشود
در آسمان رفعت شمسی بر آمدہ — نوری ازاں بتافتہ اندر جہاں نمود

و این کتاب اساس المعرفت و نسخۂ کثیر البرکت مرتب بر مقدمہ و نہ مفتاح و خاتمہ گردہ و ہر نقلی و روایتی کہ دراں باریاب گشتہ از کمال صحت رواۃ و صدق ناقلین مصفا تر از آفتاب گشتہ۔

و این فقیر قاصر التقریر چون منظور عنایت حضرت پیر دستگیر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ سُنت محرران احوال اولیای کرام فی جمیع الکلام بر نفس خود فرض نہ کردہ اما حتی المقدور واجبات ایشان از دست ندادہ بلکہ حتی الامکان مستحبات ایشان نظر را روانده ؎

منت نکشم ز شیشۂ غیر — خود ساقی خود شوم درین دیر[5]

وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت و الیہ انیب لا الٰہ الا اللہ واستغفر اللہ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ۔

---

[1] م۔ شواہد [2] د۔ اندازہ [3] د۔ لفظ "قطعہ" ندارد [4] م۔ بقای
[5] م۔ زیر

مقدّمه

دانا و[1] آگاه باش که اوّلاً نسبت غلامیِ خود به بندگانِ حضرتِ ایشان قدسنا اللّٰه سبحانه بسره الاقدس مذکور و محرر گردانم تا ترا در محلِ روایت، درایتِ تامه به حصول انجامید که اکثر ذکر احوال حضرت ایشان رضی اللّٰه تعالیٰ عنه (۱۳) به روایاتِ والدین شریفین این راقم مندرج خواهد گردید، ان شاء اللّٰه المجید و مرا از ذکر تفصیل ایشان[2] تا در محل هر روایت فراغی بدست آید که صاحب نظر آن بالابلند و عالی فطرتان سخن پسند در قید روایت از محل شائسته بسیار خواهند پیچید و در رنگ روات احادیث مکرمات به صحت و سقم خواهند رسانید، آنکه شرافت نسب و نجابت حسب منظور خاطر دریا مقاطر باشد ؎

ازان صیقل که بر آئینه کردند　　ز لوح سینه ام بی کینه کردند

بلکه اظهار بزرگی از راه نسب به موجب آیة کریمه اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰکُمْ خلافِ نص[3] قرآنی بود. ثانیاً نسب[4] حضرت ایشان رضی اللّٰه تعالیٰ عنه با ذکر اسامی آبای کرام آن قبلهٔ درویشان به موافق دستور العمل نویسندگان بیان کنم و بعضی از اشعار مدحیهٔ حضرتِ ایشان که در وقت تحریر در قید حافظه دارم برای حصول سعادت عظمیٰ و حصولِ دولتِ کبریٰ مرقوم گردانم تا ترا بصارت کامله بر احوال ایشان پیش از استماع حقائق بلند دقائق ارجمند ازان امام صفاکیشان حاصل آید و مرا از تکرار کلام سعادت انجام بجهت آنکه ذهن قاری و مستمع مشتت[5] نشود و استغنای رُو نماید هرچند تکرار مسندالیه در محل استلذام و تبرک نزدیک علمای معانی بسی زیبا و محمود است امّا نام نامی حضرت ایشان ما را مقصود است به تکرار بسیار مذکور خواهد شد ان شاء اللّٰه تعالیٰ. پس مقدمه

---

۱ م "و" ندارد　۲ م. ایشانان　۳ م. نعر　۴ د. نسبت　۵ م. تشتت

منحصر بر دو مطلب گشت و هر مطلب کنزلیست از کنوز معرفت و خزینه ایست از خزائن رحمت به موجب عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة. پس هر مطلب به لفظ "کنز" مذکور می گردد.

کنزِ اوّل

(احوال والدهٔ مولف یعنی دخترِ حضرت خواجه محمد معصوم)

راقم بی مقدار نبیسهٔ دختری جناب حضرتِ ایشان است رضی الله تعالی عنه، چنانچه بالفعل در وقت تحریر در فرزندان بلاواسطهٔ حضرت ایشان غیر از حضرت والدهٔ ماجدهٔ احقر سلمها ربها، دیگری در قید حیات نیست، مکارم اخلاق و محاسن اوصاف آن فریدة الدهر و وحیدة العصر نه از آن قبیل[1] اند که قلم به زبان شکسته رقم تواند زد و حالات عجیبه و کرامات غریبه که به طریق تواتر از ایشان محسوس خدمهٔ عتبهٔ علیه است نه آن قدر (۱۴) اند که کسی[2] از آنها دم تواند زد، سخاوت ایشان مشهور آفاق و عبادت ایشان از تائید الهی از قوت بشری مالایطاق همتِ ایشان مصروف وظائف طاعاتست و به همت شان مالوف به اتباع خیر البشر علیه و علی آله افضل الصلوٰة و اکمل التسلیمات غریب پروری و نامرادپرسی طریقهٔ علیه ایشان است و بیمارپرسی و عطیهٔ خفی شیوهٔ مرضیهٔ شان. قبل ازین به چند سال سیر و سیاحت اکثر بلاد مثل کابل و پشاور و لاهور و ملتان و شاه جهان آباد و اکبرآباد و گوالیر و فیما بین ذالك به همراهِ والد بزرگوار این راقم دور از کار هم فرموده عالم عالم از نساء گم کرده راه را به شاهراهِ هدایت آورده اند و بسیاری از غافلات را ذاکرات گردانیدند.

والحال قریب پانزده سال است انتقال آن قبله ارباب کمال روی داده و ایشان در وطن مالوفه[3] خود یعنی دارالارشاد حضرتِ سرهند به استقامت تمام و عنایات فوق الکلام نشسته اند که هرگز[4] از آن بلدهٔ معظمه اصلا نجنبیده اند، مریضان صوری به توجه ایشان شفا می جویند و علیلان معنوی در تصرف شان راهی به جمعیت می پویند، مقبولهٔ حضرتِ ایشان اند و مبشره به بشارات علیه و کمالات جلیهٔ ایشان بنت صغری حضرت ایشان اند، امّا به معنی کبری بلکه

---

۱ م. قبیله ۲ م. در کس ۳ م. مالوف ۴ ذکر از آن

علیاء عالمیان ؎

شرح او حیف است با اہل جہاں　　ہمچو در عشق باید در نہاں
لیک گویم وصف او[1] تارہ بہ زند　　پیش ازاں کز قوت او حسرت خورند

حدیثِ عنایتِ حضرت ایشان بر خود اکثر ہا مذکور می فرمایند و بیان کیفیت[2] ہای آنحضرت عالی درجات پیش ایں پس ماندہا می نمایند، ازاں جملہ اکثری ایں عاصی شرمندہ کار را بہ بشارتی کہ از جناب حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ دربارہ او معلوم فرمودند بہ بیان آں سرور می سازند آں بشارت خجستہ اقبال در اشارت فرخندہ فال در زیر قلم طراوت رقم میدر آید بہ گوش ہوش باید شنید و ہو ہذا :

حضرت والدہ ماجدہ را در ایّام حیاتِ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرزند نرینہ نخستینہ بہ ظہور آمد در احباب فرحت بی حساب سرایت نمود و آں طفل ہوشیار در دو روز ایں بے وفائی دنیای دنی را شناختہ مرکب حیات را بس بی اعتبار دانستہ بہ سفرِ آخرت بہ شتافت ؎

خانہ زین است دنیا عیش او پا در رکاب　　شہسوار است آنکہ زینجا ز دو دامن چید رفت

بر ہمہ دوستان فرحت رسیدہ غم و حزن دامن گیر شدہ[3] و بر حضرت والدہ (۱۵) ماجدہ زیادہ از ہمہ بہ ظہور پیوست تا آنکہ ایں خبر بہ سمع مبارکِ حضرت ایشان رسیدہ، ازاں باز ہرگاہ ایشاں را می دیدند می فرمودند کہ باما حق سبحانہ تعالیٰ نعم البدل عطا فرماید و ہر چند کہ ایشاں را بعد ازیں دُعائے مستجاب فرزنداں دیگر ہم بہ ظہور آمدند کہ کلاں ہمہ آں ہا شیخ عز[4] الدین احمد قدس سرہٗ بود کہ خیلے منظور حضرت ایشان بہ نظرات عنایت و مقبول آں قبلہ درویشان مقبولیت[5] بی غایت۔ چنانچہ اکثری از عنایت حضرتِ ایشاں کہ دربارۂ ایشان مسموع گردیدہ در مفتاح ہفتم در ضمن احوال حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ مندرج خواہد گردید، ان شاء اللہ العزیز۔

امّا آں بشارت را اشارت بہ حال ایں عاصی تباہ کاری دانند باوجودی کہ ولادت ایں راقم الحروف کرامت مالوف بعد از ہشت سال از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق یافتہ است والحمد للہ سُبحانہ علیٰ ذالک۔

---

[1] م "او" ندارد　[2] م۔ کیفیات　[3] م۔ گشتہ　[4] د۔ عزیز الدین
[5] بہ قبولیّت

دیگر چوں وضع بی بدیل حضرت والده ماجده بر تستر حال میلان تمام دارد و ازیں جهت بر عاقل و دل کفایت بالجمله ولیس الذکر کالانثیٰ نشان حال شان است.

ختم[1] احوال بلند ایشان را بر یک کرامت ارجمند که مشهور تمام بلدهٔ سرہند است می نمائیم و آن ایں است که در وقتِ کثرتِ[2] غلبهٔ کفار نگوں[3] سار و نانک پرستان بی اعتبار بر مردم آں بلده معظمه (سرہند) و تمام قصبات حالتی پیش آمده که، ہیچ کس از رجال و نساء نمانده مگر آں جای خود بے جای گشته به صد حیرت و پشیمانی سراز پا نه شناخته راه فرار اختیار کرده قصهٔ ایں فتنه مشهور آفاق است و شورش ایں فساد معلوم ہر خاص و عام. امّا جناب شریفه ایشان مطلق از خانهٔ جمعیت کاشانه بیروں نه شدند بلکه تلاوت فرقان مجید علانیه از دست ندادند و ہر یکی را از رجال دراں ہنگام که قتلِ عام نموده اند در حویلی خود مستتر[4] گردانیدند، از فضلِ ربانی گویا مَنْ دَخَلَهٗ کَانَ آمِناً را مصداق گردید که اصلاً با شخصی گزندی نه رسید و از شرور آں جفاکیشان محفوظ ماند.

یک مرتبه دراں ایام که ہدم مساجد و مقابر اہلِ اسلام نموده اند، به شرارت تمام در (۱۶) حویلی ایشاں دراں وقتی که ایشاں به تلاوت حضرت قرآن اشتغال داشتند در آمدند، ایشاں خود را بر مصحف انداختند" و خود را با تنزیل ازاں بے دولتان پنہاں ساختند[5]" به نیازمندی کمال مجرا نمود چیزی نیاز گذرانیدند و بر قرأتِ قرآن مجید تسلیها[6] نمودند که به جمعیت خاطر خود ہا می خوانده باشند، انتهت الکرامة.

و حضرت والد بزرگوار ایں راقم بے مقدار که یکی از اولیای کبار و از فحول روزگار بوده اند و خداوند معنیٰ و اسرار صاحب تصرّف و اقتداء اسم سامی ایشاں ہر چند تکرار باید چوں منظهر فضل اللہ است اہل دلاں و صاحب کمال را حلاوت می افزاید، از آں نامی که در خاتم مهر ایشاں منقش بود" بشارت فضلیان میرساند ذالک فضل اللہ."

آنجناب ہمشیره زادهٔ حقیقی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند و از طرف آبای کرام نسبتِ ایشاں به عارف باللہ الصمد مخدومی شیخ عبدالاحد قدس اللہ تعالیٰ و افاض علینا و علی العالمین فتوحه می پیوندد بدیں نهج که آں جناب فرزند خادم شرع اللہ القاهر قاضی شیخ عبدالقادر اند و وی فرزند

---

۱ م. تمام ۲ د. غلبه کثرت ۳ م. نگونسار ۴ م. متستر
۵ فقره "واوین" را نسخهٔ د ندارد ۶ م. تسلیها

شیخ محمد امین و وی فرزند شیخ عبدالرزاق و وی فرزند مخدوم مذکور (عبدالاحد والد حضرت مجدّد) است و مخدوم مسطور جد حضرت ایشاں اند، چنانچہ در کنز دوم عنقریب مذکور می گردد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ بالجملہ آنجناب مبشر بجمیع کمالات حضرت ایشاں اند و مستغنی انداز توصیف واصفان بہرحال ہر کہ را پیش از وصول مفتاح ہشتم کہ صدر آں در ذکر اخوان ایشان باعنایت الرحمٰن مقرر گشتہ شوق ملاحظہ حالات فخیمہ و کرامات عظیمہ ایشان دامن گیر گردد بہ مطالعہ کتاب "منظر اولوالالباب" کہ از مصنفات ایں فقیر کثیر التقصیر است استعجال فرمانید و در منتظر ششم او جویان مقصد خود بود و اگر بہ تمام نسخہ را سیر کند از قصص اکابر ما با فوائد زواید اطلاع خواہد یافت بر سر اصل سخن آئیم کہ آنحضرت با ایں ہمہ جاہ و عظمت ہر کسی را کہ مریدی گرفتند خود را درمیان نمی دیدند و نامی سامی حضرت ایشاں مذکور می کردند، چنانچہ بہ فقیر ہم ہمیں سلوک در آوان طفولیت وقت ارادت فرمودہ بودند و باز کہ رجوع احقر بہ بندگان عالی حضرت قطب العارفین شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ فرزند اکبر و خلف (۱۷) ارشد حضرت ایشاں بودہ اند، بہ موجب اشارت شریفہ حضرت والد بزرگوار و بشارت لطیفۂ حضرت ایشاں عالی مقدار افتاد ہمیں معاملہ دریں جا محسوس گشت کہ عالی حضرت ہم ہر وقتی کہ بہ طالبی ذکر تعلیم می فرمودند، از جانب حضرت ایشاں می نمودند پس احقر شکستہ بال گویا بی واسطہ مرید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گشت۔ الحمد للہ سبحانہ علی ھذہ النعمۃ العظمیٰ والدولۃ القصویٰ حمداً طیباً کثیراً مبارکاً علیہ وکما یحب ربنا ویرضی والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد ن المصطفیٰ صاحب قاب قوسین او ادنیٰ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ الیٰ یوم الجزاء ؎

بہ یمن ہمت والای معصوم　　　کہ دولت را ببابم زینہ کردند

پس غالب حصول روایت ازیں حضرات ثلاثہ ایں است کہ دریں کنز نقود کمال ایشان بطریق اختصار مخزون[1] گشت و از احوال کرام و حالات معظمات ہم اکثر امور ہم مرقوم خواہند گشت۔ ومن غیرہم وقلیل ماہم کمایستعرف فی مواضعہا ان شاء اللہ تعالیٰ۔

کنز دوم

بتمامی سعادت و ہمگین[2] ہمت استماع نسب آنحضرت قیوم و امام معصوم نما و دل رمیدہ

---

[1] م۔ محزون　　[2] م۔ ہمگی

آلام کشیدہ راتسلی از ذکر آں بار یاب جمیعت معلوم فرما۔ مصراع

گرد مستان گردمی کہ کم رسد بوئ رسد

نسب انسب حضرت ایشان بہ آں خلص اصحاب و مزین المسجد والمنبر والمحراب الناطق بالحق والصواب الذی کان رائۂ موافق للوحی والکتاب امیر المومنین و امام العادلین حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بست و ہفت واسطہ بدیں طریق می رسد کہ آنحضرت والا منقبت فرزند اوسط و خلف ارشد قطب العرفاء امام العلماء و سید الاصفیاء و حجۃ الاتقیاء صاحب العظمت واللواء فرید العصر وحید الدہر منور الباطن معدن المیامن ؎

بہ ہندوستان گرچہ دارد مقام بہ بالائی ہفتم فلک ماندہ گام
نگیں گشتہ[۱] در حلقۂ اولیاء چو در انبیاء خاتم (۱۸) الانبیاء

صاحب منصب القیومیہ الکرایم بہ کرامت الاصالت الجامع بین المحبۃ والخلت والمحبوبیۃ، الصلۃ بین البحرین، المصلح بین الفئتین، مستشہد المتکلمین، متمسک المتوحدین، برہان السلف، سلطان الخلف و مصنف الرسائل والمکتوبات کان من آیات متشابہات ؎ (مثنوی)

زعرفان گرچہ صد دریا رواں کرد یکی گفت وصد دیگر نہاں کرد
اگر ظاہر کند ز اسرار موری در اندازد بہ ہفت افلاک شوری
بسی پیراں بہ نزدش طفل راہ اند چو من لب تشنۂ نیم نگاہند
بہ صحرائ، سمند انگیخت آن شاہ کہ ماند[۲] ارشاد را جمازہ در راہ
ہمیں فرزند فاروق است چوں اب کنون نطق از زبان او کند رب
سراپا نسخۂ اخلاق فاروق بہ زہر ہر منقصت تریاق فاروق
چراغ نقشبند ہفت محفل نگاہش نقشبند غیر از دل

والامام ربانی الاویسی الرحمانی کاشف اسرار سبع المثانی والمجدد للالف الثانی ؎

سمی خاتم اہل بشارت باسمی کز مسیحا شد اشارت

الشیخ احمد السرہندی الکابلی النقشبندی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہستند و ایشان فرزند عارف باللہ الصمد مخدومی عبد الاحد اند و دی فرزند شیخ زین العابدین بن شیخ عبد الحی بن شیخ حبیب اللہ

---

[۱] م۔ نشتہ [۲] م۔ ماندازہ

بن امام رفیع الدین بن شیخ نصیر الدین بن شیخ سلیمان بن شیخ یوسف بن شیخ اسحاق بن عبداللہ بن شعیب بن احمد بن یوسف بن شہاب الدین علی المعروف بہ فرخ شاہ کابلی فاروقی . بن نصیر الدین بن محمود بن سلیمان بن مسعود بن عبداللہ الواعظ الاصغر بن عبداللہ الواعظ الاکبر . بن ابوالفتح بن اسحاق بن ابراہیم بن ناصر بن عبداللہ بن عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ ہر یکی ازیں اعزہ برگزیدہ بہ خدا رسیدہ اند، اما ذکر احوالِ حضرت مخدوم عبدالاحد قدس اللہ سرہ کہ ایشاں بسیار پایہ بلند در علم حال وقال داشتند و ذکر امام رفیع الدین کہ ایشاں بیشۂ شیر را شہرِ سرہند[1] ساختند۔

جناب حقائق آگاہی مکرمی خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ در مقامات حضرت مجدد الف ثانی کہ از تالیف آں خواجۂ عالی شان است ومسمی بہ زبدۃ المقامات (۱۹) بہ تفصیل نوشتہ اند ونیز ملا بدر الدین سرہندی کہ مقاماتِ حضرت مجدد الف ثانی نوشتہ بہ حضرات القدس نامیدہ اند در دفترِ اولش نیز احوال این عزیزین بیان فرمودہ اند بلکہ احوالِ پیرانِ طریقت در آں جلد بیان فرمودہ اند، ما الوش خوران خود را از تکرار کلام مستغنی گردانیدہ اند، جزاہما اللہ عنی خیر الجزاء۔

والحال بعضی اشعار مدحیہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ موجب ایفاء[2] وعدہ ایراد نمایم حضرت وحدت قدس سرہ کہ برادر زادۂ حضرت ایشاں اند شاعر فصیح وعارف فقیہ نوشتہ اند، چنانچہ شمہ از احوال ایشاں ہم در مفتاح ہشتم مشرح خواہد شد[3] ان شاء اللہ تعالیٰ۔

در مدح حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرماید۔ ابیات ؎

چو معصوم بود از خطأ و خطر — بسفتند در شان او ایں گہر
ز عصمت چہ گویم کہ در نام اوست — ز فطرت چہ خوانم کہ در دام اوست
مجدد بہ توصیف او لب کشاد — بہ فرمود کی پور[4] عرفان نژاد
ز عرفان نوشتم ورق در ورق — ہمہ خواندی از من سبق در سبق
تو یک نقطہ زیں لوح نہ گذاشتی — ہر آنچہ نہادم تو برداشتی
تو آخر چو من قطب دوران شوی — ز من این بشارتِ تو یاد آوری

درجای دیگر چنیں می نویسند[5] ؎

---

۱ م. شہرسرہند ۲ م. القاء ۳ م. شہ ۴ م. پیر ۵ م. مثنوی

جناب مجدد بہ گفتش بسی　　ندارم گرامی تُرا از کسی

و قیومیت و اصالت محبُوبیت ذاتی حضرت ایشاں بایں عبارت نوشتہ منظوم کردہ ـــ

جہاں را بہ ذاتش چہ در سر بود　　چہ نسبت عرض را بہ جوہر بود

سرشتند از نورِ حق خاکِ او　　بود چوں نبی طینت پاک او

نبی نیست امّا بہ رنگِ نبی　　بہ جوشد ز کویش ہزاراں ولی

وآنچہ در مرثیہہای[1] و تواریخ ایشان فرمودہ اند یا از اعزہ دیگر مسموع شدہ در مفتاح ششم کہ ذکر انتقالِ حضرتِ ایشان ازیں جہاں بہ فرادیس جنان درآں جا مقرر گشتہ در قید قلم خواہم کشید، ان شاء اللہ تعالیٰ۔

ملک الشعرای ہندوستان کہ اشتہار سخن رسی او تمام بلبلان ولایتین[2] ایران و توران را (۲۰) بی آشیاں ساختہ۔ وایں قبولیت از یمن ارادت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ و اعتقاد راسخ بر ذات مبارک آنحضرت داشتہ، چنانچہ روزی بہ حضور ایں ضعیف و دیگر مردم شریف در بلدۂ طیبہ سرہند بہ پور مہینہ[3] خویش کہ دراں ہنگام خردسالی بودہ را نصیحت پیش گرفتہ وایں سخناں با و خاطر نشان می نمود کہ ہر چہ از معاصی صغائر و کبائر از تو بہ ظہور آید آن را گناہ دانستہ تدارک کفارت او نہاد بہ روضۂ مطہرۂ حضرت ایشان خواہی نمود امّا ازاں روضۂ منورہ روی نیاز نہ خواہی گذرانید[4] کہ کفر ہمیں است کفر ہمیں است یعنی ناصر علی رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً در مثنوئ خویش اشعار افادات آثار در مدح آں قبلۂ اخیار آوردہ۔ ابیات

چراغِ ہفت محفل خواجۂ معصوم　　منور از فروغش[5] ہند تا روم

ردائ شرع چوں[6] مہتاب بر دوش　　چو صبح از پاکیٔ باطن قصب پوش

بہ بزمش جز صفائی دل نہ گنجد　　فروغ شمع در محفل نہ گنجد

دو عالم کرد خود را فرش راہش　　کہ شاید زیر پایش افتد نگاہش

ولی آں شمع بزم بادشاہی　　نہ پردازد بایں مشتی سیاہی

---

۱ م ـ دو مرتبہ ہا　۲ م ـ ولاتبلین　۳ م ـ مہتہ　۴ م ـ گردانید

۵ ـ فروغش　۶ م ـ ردای از مہتاب شرع بر دوش

درآں ساعت کہ ماند دیدہ برہم　　فشاند برق برگشت دوعالم

ازیں میاں چند بیت ازیادِ فقیر رفتہ است ۔ بازمیگوید اعتراف بہ قصور خود میکند : مثنوی

رود جای کہ جاآنجا نہ گنجد　　نظر بی کار ماند پا نہ گنجد
نہ باشد پیش ازیں تاب[1] بیانم　　چہ گویم چوں حقیقت را ندانم
علی بے ادب زیں حرف بس کن　　دُعا را با اجابت ہم نفس کن

باز ازیں جا یک بیت از خاطر فاتر جستہ است باز بریں بیت ختم می کند ؎

جہاں در سایۂ احسان او باد　　فلک قائم بہ فرزندان اُو باد

چوں از کنزین مقدمہ کہ ہر کدام کنز سرخ وسفید باشد بحکم حدیثِ نفیس اعطیت الکنزین الاحمر والابیض کہ از راہ وزارت[2] حضرت رحمۃ للعالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم بہ حضرت ایشاں تعلق گرفتہ بہ طریق اجمال اطلاع (۲۱) حاصل نمودی ، اکنون بہ مفتاح معصومی کشا[3] بر خزائن پنہاں ودفائنِ فوق البیان سیر وتماشا نما بقدر نصیب وحوصلہ آنچہ توانی بدست آر وکشائش ایں دار از فقر وفلاکت وتنگی روزگار از ہر راہ کہ باشد درہمیں مفتاحِ اوّل بہ شناس وہشت مفتاح آیندہ را از[4] برای ہشت بہشت باعتقاد راسخ بہ شمار کہ ایں نُہ مفتاح بہ حکم ولقد آتینا موسیٰ تسع آیات بینات ۔ ہر کدام مشتمل بر خزینہ ایست از خزائن رحمت پروردگار وعطیہ ایست از عطاہای قادر مختار فاعتبروا یا اولی الابصار ۔

مفتاح اول ۔ در ذکر شجراتِ مشائخ حضرات نقشبندیہ وقادریہ وچشتیہ وبیان حدیث مسلسل بالاولیت وبیان حُجتی کہ حضرت ایشاں را بہ حضرت مجدد الف الثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہما ، با بیان معارف ومکاشفاتِ حضرت مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشان در مکتوبات قدسی آیاتِ خویش تحریر فرمودہ اند ومایلایم ہذا الباب ۔

مفتاح دوم ۔ دربیان ولادت صوری حضرت ایشان وبدایتِ حال آنحضرت از تحصیل علومِ دینی واستفادت یقینی تارسیدن بہ مرتبۂ کمال واکمال تاایام وصالِ مجدد الف الثانی ومایناسب ہذا الباب ۔

مفتاح سوم ۔ دربیان بعضی ازاں مقالات بزرگ ومراتب شگرف کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ

۱؎ م ۔ ناب سانم　۲؎ د ۔ فدایت　۳؎ م ۔ کشادہ　۴؎ م ۔ "از" ندارد

ایشان را بہ محض فضل وکرم بآن اختصاص بخشید ونائب اتم حضرتِ مجدد الف الثانی گردانیده ومایوافق ہذا الباب۔

مفتاح چہارم۔ دربیان عادات وعبادات حضرت ایشان تا بیان تاویلات بعضی سور وآیات قرآنی کہ فرموده اند ومایقارب (۲۲) ہذا الباب۔

۵ مفتاح پنجم۔ دربیانِ تصرفات وملفوظاتِ حضرتِ ایشان ومایماثل ہذا الباب۔

مفتاح ششم۔ دربیان انتقال حضرت ایشاں ازیں جہاں بہ فرادیس آں جہاں با مدحت روضۂ منورۂ ایشاں ومایشابہ ہذا الباب۔

مفتاح ہفتم۔ در ذکر بعضی از احوال ابناء عظام حضرتِ ایشان بطریق اجمال ومایلاحق ہذا الباب۔

مفتاح ہشتم۔ در ذکر بعضی از احوال اقرباء کرام حضرت ایشان بطریق اجمال ومایشتمل ہذا الباب۔

۱۰ مفتاح نہم۔ در ذکر بعضی از خلفای عالی مقام حضرتِ ایشان بطریق اجمال ومایشاکل ہذا الباب۔

وخاتمہ برای حسنِ خاتمہ است ان شاء اللہ تعالیٰ۔

وہر جا کہ عبارت حضرتِ ایشان از مکتوبات قدسی آیات ویا عبارت مجدد الف الثانی از رسائل ومکتوبات معدن الفتوحات مرقوم خواہد شد لفظ "فتح" نشانہ آن را گذاشت وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب۔

مفتاحِ اوّل

در ذکر شجراتِ مشائخ حضرات نقشبندیہ وقادریہ وچشتیہ وبیانِ حدیث مسلسل بالاولیت ومحبتی کہ حضرتِ ایشان را بہ حضرت مجدد الف الثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہما، با بیان معارف ومکاشفات حضرتِ مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشان در مکتوباتِ قدسی آیات خویش تحریر آن فرمودہ اند وما یلایو ھذا الباب۔

بِسۡمِ اللہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ ۔ اَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَکَ صَدۡرَکَ وَوَضَعۡنَا عَنۡکَ وِزۡرَکَ الَّذِیۡۤ اَنۡقَضَ ظَہۡرَکَ وَرَفَعۡنَا لَکَ ذِکۡرَکَ فَاِنَّ مَعَ الۡعُسۡرِ یُسۡرًا اِنَّ مَعَ الۡعُسۡرِ یُسۡرًا فَاِذَا فَرَغۡتَ فَانۡصَبۡ وَاِلٰی رَبِّکَ فَارۡغَبۡ ۔

اللّٰھم صلّ علیٰ سیّدنا محمّدٍ نبی الرحمۃ وعلیٰ اٰلہٖ وصحبہٖ

فی اول کلامنا وفی اوسط کلامنا وفی آخر کلامنا بر معنی آگاہانِ عالم (۲۳) اسرار وبادہ نوشانِ خمخانہ سرشار ومبصران بدایع معانی ومترجمانِ حقائق سخندانی ظاہر وہویدا است کہ حق سبحانہ حبیب خود را دو[1] طریقہ مرحمت فرمودہ وہر دو را از زوال وخلل محفوظ داشتہ بہ حکم آیۃ کریمہ اِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا الذِّکۡرَ وَاِنَّا لَہٗ لَحٰفِظُوۡنَ۔

طریقۂ اول میانِ علماء جاری داشتہ وطریقۂ ثانی در اولیاء سینہ بہ سینہ رسانیدہ کہ آن تحمل اظہار را برنتابد چنانچہ از ابی ہریرہ مروی است کہ فرمودہ کہ از رسولِ خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم دو علم گرفتم یکی را در میان شما پراگندہ گردانیدم ودیگر را اگر ظاہر گردانم[2] ہر آئینہ بہ بریدہ شود این رگ گردن تا پس نسبت باطن در رنگ علمِ ظاہر منتہی بہ ذات اقدس

---

[1] م۔ "دو" ندارد [2] م۔ سازم

حضرت رسالت خاتمیت گشت علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام وصوفیه علیه در هر طریقه که باشند سند السند در رنگ اصحاب حدیث نسبت خود ها باآں سرور صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وصحبه وسلم می رسانند و ما بحکم آیۃ کریمه قُلْ لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى۔ وبحکم آیۃ کریمه اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيْرًا۔ و به موجب حدیث شریف مثل اهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا ومن تخلف عنها هلک۔

اولاً شجرۂ قادریه

که در ابیات بسته است[1] بیان نمایم وچوں طریقه علیه نقشبندیه است مدارِ کار و بناءِ استوار ایں حضرات است در آخر مرقوم خواهم نمود به فضلِ سبحانه تا آخر کتاب ما یترتب علیه برآں است درآں خلل راه نیابد۔ ابیات ۔

بعد حمدِ خدا و نعتِ رسُول   باتو گویم شنو بسمع قبول
خرقۂ قادری ز لطفِ احد   شیخ معصوم ابن شیخ احمد
اخذ کرده ز دست والدِ خویش   نیز از دست شه گدا درویش
هر دو ایشان ز شاه اسکندر   خرقه مانند همچو تاج بسر
شه سکندر از آنکه یافت کمال   از جدِّ[2] پاک خویش شاه کمال
شه عقیل است شاه بهاء الدین   (۲۴) عبدِ وهاب شاه شرف الدین
از فیوض گدای شمس الدّین   شد هویدا به خلق راهِ یقین
بعد آن شه گدای رحمٰن است   شمس دیں پیشوای ایشان است
شاه عبد الرزاق محی الدّین   غوث ثقلین رکن دین متین
والد ماجدش ابو صالح   پدرِ اوست موسیٰ صالح
شاه موسیٰ و شاه عبد الله   او شد از راه معرفت آگاه
شاه یحییٰ و موسیٰ و داؤد !   رهنما بود در جهاں تا بود

---

۱ د۔ "در ابیات نسبت است"   ۲ م۔ خدا

شاه موسیٰ ز[1] سید محسن یافت   راه عرفان از بحق به شناخت
حسن ثانی از امام حسن   گردد قوی[2] (کذا) جای وطن
حسن از والدش علی ولی   یافت این خرقه را علی ز نبی
صلوٰة و درود بی حد باد   بر نبی و صحابه و اولاد

ونیز این طریقهٔ شریفه از راه دیگر هم بحضرت ایشان رسیده رضی اللّٰه تعالیٰ عنه - بیان آن هم درین مقاماتِ معصومی و رُدیاتِ[3] قیومی از ضروریاتِ کلیات دانسته باظهار آن لب می کشاید و حواله آن بر مقاماتِ حضرتِ مجدد الف الثانی رضی اللّٰه تعالیٰ عنه نمی نماید تا هر خواننده و شنوده را سعادت برسعادت بیفزاید و درِ دیگر از دولت به کشاید و آن این است که حضرتِ ایشان یعنی مجدالدین[4] خواجه معصوم گرفتند -

طریقهٔ قادریه را پوشیدند خرقهٔ آن از والدِ پیرِ بزرگوارِ خویش مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی و ایشان از والدِ خویش مخدوم عبدالاحد و ایشان از شیخ خود شیخ رکن الدین و ایشان از امیر سیّد ابراهیم معین الحسنی الحسینی الایرجی القادری و ایشان از شیخ بهاء الدین انصاری قادری و ایشان از سید سند شیخ احمد حلبی قادری و ایشان از شیخ و والدِ خود سید السادات سیّد موسیٰ قادری و ایشان از والد خود سید عبدالقادر و ایشان از والد خود و شیخ خود سید السادات سیّد حسن و ایشان از والدِ خود و شیخ خود سید السادات (۲۵) سید محی الدین والملة ابی نصر و ایشان از شیخ خود (و) والد خود سید الحسب والنسب ابی صالح و ایشان از والدِ خود السید الجیّد والسید السند[5] عبدالرزاق و ایشان از والدِ خود سید السادات قبلهٔ ارباب الکرامات قطب الکونین و غوث الثقلین محی الحق والشریعة والطریقة والحقیقت ابی محمد عبدالقادر الحسنی الحسینی الجیلانی قدس اللّٰه روحه و ایشان از شیخ خود ابی سعید مخزومی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی الحسن علی القرشی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی الفرج یوسف الطرطوسی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام عبدالواحد بن عبدالعزیز التمیمی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی بکر شبلی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام سید الطائفة الصوفیه جنید البغدادی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام السری السقطی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام المعروف الکرخی و ایشان از شیخ الاسلام ابی سلیمان الداؤد الطائی

---

۱ م "ز" ندارد ۲ د - صوی ۳ م - رایات ۴ م - مجددالدین ۵ م - المستند

وایشان از امام علی بن موسیٰ رضا وایشان از والدِ خویش امام جعفر صادق وایشان از والدِ خود امام محمد باقر وایشان از والدِ خود امام زین العابدین وایشان از والدِ ماجد خود سیّد الشہداء امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ وایشان از والدِ خود امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب وایشان از سیّد المرسلین وامام المتقین وخاتم النبیّن والمرسلین المبعوث رحمۃ للعالمین محمد النبی العربی الامی الامین صلی اللہ تعالیٰ وبارک علیہ وعلیٰ آلہ الطیبین الطاہرین وصحبہ المرتضین۔

امّا در شجرۂ اولیٰ کہ در ضمن ابیات مذکور گشتہ وبہ جناب امام حسن پیوستہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ چنانچہ امام حسن نسبت از والدِ خود یافتہ اند وخرقہ ازان حیدر کرار پوشیدہ ہمچناں آں نسبت را از والدہ کریمۂ خویش سیّدۃ النساء حضرت فاطمہ زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا (۲۶) نیز یافتہ اند آنجناب مقدسہ از والدِ ماجد خود ؎

احمد مرسل کہ خرد خاک او — ہر دو جہاں بستہ فتراکِ او

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم خرقہ پوشیدہ اند ونسبت یافتہ اند حضرت مرشدی وقبلہ گاہی قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ السامی، ایں معنیٔ فرخندہ را در بیاضِ خاصۂ خویش بدستِ خطِ شریف نوشتہ اند ؎

الٰہی بحق بنی فاطمہ — کہ بر قولِ ایمان کُنی خاتمہ
اگر دعوتم رد کنی ور قبول — من ودست وداماں آلِ رسول

الحال انتساب سلسلۂ چشتیہ را بیان کنم وشائقانِ آن طریقہ را نشان بہ چشمِ معلوم فرمایند کہ حضرتِ ایشان اجازت الباس خرقہ وتعلیم ذکر وتلقینِ شغل مرطالبان آں را از والدِ بزرگوار حضرت مجدد الف ثانی یافتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما وایشان از والدِ ماجدِ خود مخدوم شیخ عبد الاحد یافتہ اند وآں جناب از بندگی شیخ[۱] رکن الدین یافتہ اند وایشان از والدِ خود شیخ عبد القدوس الغزنوی الحنفی مذہباً ونسباً ووی را انتساب واجازۃ بہ شیخ محمد عارف ووی را بہ پدرِ خود وشیخ خود شیخ احمد عبد الحق ووی را بہ شیخ جلال پانی پتی ووی را بہ شیخ شمس الدین ترک پانی پتی ووی را بہ شیخ علاء الدین علی احمد صابر ووی را بہ شیخ فرید الحق والدین مسعود اجودھنی مشہور بہ گنج شکر ووی را بہ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی دہلوی ووی را بہ

۱؎ د۔ "شیخ" ندارد

خواجہ معین الدین سجزی[1] اجمیری وِ وی را بہ خواجہ شیخ عثمان ہارونی وِ وی را بہ شیخ حاجی شریف زندنی وِ وی را بہ شیخ مودود چشتی وِ وی را بہ شیخ ابویوسف چشتی وِ وی را بہ شیخ ابومحمد چشتی وِ وی را بہ ابواسحاق شامی وِ وی را بہ شیخ علی دینوری وِ وی را بہ شیخ ہبیرہ بصری وِ وی را بہ شیخ حذیفہ مرعشی وِ وی را بہ سلطانِ بلخ ابراہیم ادہم وِ وی را بہ فضیل عیاض وِ وی را بہ شیخ عبدالواحد بن زید وِ وی را بہ حسن بصری وِ وی را بہ امیرالمومنین علی مرتضیٰ وِ وی را بہ حضرت رسالت خاتمت صلی اللہ تعالیٰ وعلیٰ آلہٖ (۲۷) وصحبہٖ وانصارہٖ وسلم وبارک۔

والحال بہ موجب آیۃ کریمہ یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِیْنَ۔

ذکر شجرۂ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم و منسوب بہ حضرت صدیق اکبر است

کلاں تر صادقانِ ایں امت خیر الاُمم است و سرِّ "معیۃ" بروجہ کمال در وی جلوہ گر است و مورد لا تحزن ان اللہ معنا گردیدہ۔ بس تابعان ایں چنیں خیر البشر بعد الانبیاء بالتحقیق۔ البتہ از جمیع کمالات تمتوع[2] نصیب تمام بہ موافق استعداد خودہا دارند و آں تابعان صادق کہ معیت[3] سابق گردیدہ اند، حضرات نقشبندیہ اند قدس اللہ تعالیٰ اسرار موالیہا وارواح اہالیہا خوش گفت ؎

نقشبندیہ عجب قافلہ سالار انند — کہ برند از رہ پنہاں بحرم قافلہ را
از دلِ سالک رہ جاذبہ صحبت شان — می بُرد وسوسۂ خلوت و فکر حیلہ را
قاصری کہ کند ایں طائفہ را طعن و قصور — حاش للہ کہ برارم بہ زبان ایں گلہ را
ہمہ شیران جہاں بستہ ایں سلسلہ اند — روبہ از حیلہ چساں بہ گسلد ایں سلسلہ را

اللّٰھم اجعلنا من محبیھم وارزقنا من برکاتھم ویرحم اللہ عبداً قال آمنا، لازم تر گشتہ۔

حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درعنوان مکتوب دویست و نودم از مکتوبات مجلد اوّل تحریر فرمودہ۔

فتح: "بدانکہ طریقے کہ اقرب است و اسبق و اوثق و اسلم و احکم و اصدق و اوّل و اعلیٰ

---

[1] د۔م۔ "سنجری" [2] م۔ متبوع [3] م۔ بحکم معیت

واجل وارفع واکمل طریقۂ علیہ نقشبندیہ است قدس اللہ تعالیٰ ارواح اہالیہا و اسرار موالیہا این ہمہ بزرگی این طریقہ و عُلوِ شان این بزرگواران بہ واسطۂ التزامِ متابعتِ سنتِ سَنیہ است علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ واجتناب از بدعتِ نامرضیہ ایشانندکہ دررنگ اصحاب کرام علیہم الرضوان من الملک المنان نہایتِ کار دربدایتِ شان مندرج گشتہ است وحضور و آگاہی ایشان دوام پیدا کردہ" انتہیٰ کلامہ العالی بسرہ المتعالی قدسنا اللہ تعالیٰ۔

فَاعْلَمْ اَنَّ شَیْخَنَا وَقِبْلَتَنَا وَاِمَامَنَا حضرت القیوم الشیخ محمد معصوم (۲۸) اخذ الطریقۃ العلیۃ النقشبندیہ من شیخہٖ ووالدہٖ[۱] امام الربانی وحبیب الرحمانی والمجدد الالف الثانی الشیخ احمد سرہندی وہو من شیخہٖ قبلۃ الاولیاء مؤید الدین الرضی[۲] خواجہ محمد الباقی وہو من شیخہٖ خواجگی امکنہ وہو من شیخہٖ ووالدہ خواجہ درویش وہو من شیخہٖ وخالہ خواجہ محمد زاہد وہو من ناصر الدین خواجہ محمد عبید اللہ احرار وہو من شیخہ خواجہ یعقوب وہو من شیخہ قطب الاقطاب خواجہ بہاء الدین نقشبند وہو من شیخہ امیر سید کلال وہو من شیخہ خواجہ محمد باباسماسی وہو من شیخہ خواجہ علی رامیتنی وہو من شیخہ خواجہ محمود انجیر فغنوی وہو من شیخہ خواجہ محمد عارف ریوگروی[۳] وہو من شیخہ خواجہ عبد الخالق غجدوانی وہو من شیخہ خواجہ یوسف ہمدانی وہو من شیخہ خواجہ ابو علی فارمدی وہو من شیخہ خواجہ شیخ ابو القاسم گرکانی وہو من شیخہ خواجہ ابو الحسن خرقانی وہو من شیخہ خواجہ سلطان العارفین بایزید بسطامی وہو من شیخہ سید السادات امام جعفر صادق فلا امام نسبتان[۴] نسبت من آبائیہ الکرام وہو ان اخذ الامام النسبۃ من والدہ امام محمد باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وہو من والدہ امام زین العابدین وہو من ابیہ الشہید امام حسین وہو من ابیہ امیر المومنین علی المرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم واما نسبت امام جعفر صادق ماما یہٗ الامی فہو قد اخذ النسبۃ من قاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق وہو من شیخہ سلمان فارسی وہو من شیخہ خلیفہ رسول اللہ صدیق الاکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وہما ای الخلیفۃ الاول والرابع اخذا من جناب القدس سید الاولین والآخرین صلی اللہ تبارک وتعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ واصحابہ وانصارہ واتباعہ وبارک وسلم ورضی اللہ تعالیٰ عنہ سائر شیوخنا الذین حصلنا السعادت بذکر اسمائہم المتبرکہ وحضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

۱ د۔ والد ۲ د۔ الرضا ۳ د۔ ریوگری ۴ م۔ بُستان

اجازت تفسیر و حدیث با جمیع مؤلفاتش[1] چوں بسیط و وسیط و اسباب نزول و نیز تفسیر بیضاوی را با جمیع مصنفاتش، چوں منہاج الاصول و غایت القصویٰ و غیر ہما و صحیح امام بخاری و در فن حدیث با جمیع مولفاتِ او، چوں ثلاثیات و آداب مفردہ و افعال العباد و تاریخ وغیرہ ذالک و مشکوٰۃ تبریزی و شمائلِ ترمذی و جامع صغیر سیوطی و قصیدۂ بردہ شیخ سعید بوصیری۔

و نیز روایت حدیث رحمت کہ مسلسل بالاولیت است و عنقریب مع الاسناد (۲۹) مذکور می شود از والدِ ماجدِ خود حضرتِ مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ اند و ایشان از عالمِ ربانی قاضی بہلول بدخشی رحمۃ اللہ تعالیٰ کہ یکی از مخلصان و مریدان آنحضرت بود، یافتہ و قاضی مذکور اجازت ایں کتب مذبور را باآں حدیث مسلسل از شیخ معظم عبدالرحمٰن بن فہد داشتہ کہ او و آبای او از کبار محدثین بلاد معظم عرب بودہ۔ اما الحدیث مسلسل بالاولیۃ :

قال الشیخ عبدالرحمٰن بن فہد سمعتہ من لفظِ سیدی و والدی عبدالقادر بن عبدالعزیز فہد (و من لفظ) شقیقہ سیدی و عمی الحافظ جار اللہ بن فہد وھو اول حدیث سمعتہ منھما قال حدثنا بہ والدنا الحافظ عزالدین عبدالعزیز بن فہد وھو اوّل حدیث سمعناہ منہ قال حدثنی بہ الجد الحافظ تقی الدین محمد بن الفہد الہاشمی العلوی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال حدثنی بہ جمع من المشائخ الاعلام اجلھم العلامۃ برھان الدین الابناسی سماعاً من لفظہ و قاضی القضاۃ ابوحامد المطری بقراءتی علیہ بحرم شریف مکۃ وھو اوّل حدیث سمعتہ منھما قال اخبرنا بہ الخطیب صدرالدین ابوالفتح محمد بن المیرومی قال الابناسی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ و قال المطری وھو اول حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ الشیخ نجیب الدین عبداللطیف الحرانی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا الحافظ ابو الفرج ابن الجوزی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ ابوسعید اسمٰعیل بن (ابی) صالح النیسابوری وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ ابوصالح احمد بن

---

[1] م۔ موالفاتش

الملک المؤذن وهو اوّل حدیث سمعته منه قال حدثنا به ابوطاهر محمد بن محمش الزیادی[1] وهو اوّل حدیث سمعته منه قال حدثنا به ابوحامد احمد البزاز وهو اوّل حدیث سمعته منه وقال حدثنا به عبدالرحمٰن بن بشر بن الحکم العبدی (النیسابوری) وهو اوّل حدیث سمعته منه قال حدثنا به سفیان بن عیینة وهو اوّل حدیث سمعته منه (عن) عمرو بن دینار عن ابی قابوس مولیٰ عبدالله بن عمرو بن العاص عن عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالیٰ عنهما - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال قال الراحمون یرحمهم الرحمٰن تبارک وتعالیٰ ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السمآء

وحضرتِ ایشان باوجود[2] حصول اجازات مذکوره از جناب مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ (۳۰) - چوں به سفر حجاز تشریف برده بودند از سید زین العابدین المحدث المدنی که از مشاهیر علمای محدثین بوده و به جناب حضرت ایشان رجوعِ ارادت به کمال انقیاد و سعادت آورده. چنانچه در مکتوبات (معصومیه) جلد ثانی مکتوب فصیح به زبان تازی بنام مشارٌ الیه ثبت گردیده، اجازت احادیث که در آباءِ او معنعن آمده به حضرتِ ایشان بلکه به بعضی اولاد آں قبله درویشان و دیگر اتباع آن امام صفا کیشان که درخواست ایں معنی نموده بودند به صد شوق واده ما ناکه استماع ایں مقدمه از جناب حضرتِ مرشد قبله گاهی قدسنا الله سبحانه نموده است که ایشان نیز از جمله اجازت یافته های آن محدث عالی مقدار بوده اند.

وبیعت هم حضرتِ ایشاں را به شش واسطه به جناب سید المرسلین امام النبیین ؎

محمّد سرورِ اولاد آدم — وجودش باعثِ ایجادِ عالم
چه در باغ رسالت سروِ او خاست — قبائے سروری آمد برو راست

صل الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله واصحابه وسلم وبارک.

می رسد بدیں طریقه که آنحضرت مصافحه به حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه نموده اند

---

[1] د-م- الربادی- مقامی تذکره نگاروں سے اس سندِ حدیث میں شامل "اسماء والکنیٰ" کی نقل میں بہت سی غلطیاں سرزد ہوتی ہیں، سند کے اسماء کی "تہذیب" کے لیے دیکھئے تعلیقاتِ کتابِ حاضر [2] د- با

مجدد الف ثانی به حاجی عبدالرحمٰن رمزی بدخشی کابلی فرموده اند و وی به حافظ سلطان او بہی که صد و ده سال عمر یافته و وی به شیخ محمود اسفرازی[1] و او به شیخ سعید معمّر[2] جبشی[3] و او با حضرت رسالت پناه صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وصحبه وسلم و یادک مصافحه نموده بالجمله ہیچ مرتبه از مراتب کمال نماند مگر آنکه حضرت حق سبحانه وتعالیٰ به محض فضل کامل و عنایت بے غایتِ خویش حضرت مجدد الف ثانی را به عطیه آن سرفراز فرموده چنانچه در ہر دو جلد مقامات آنحضرت این معنی در خصائصِ ایشاں به زبان ایشان بایں عبارت نوشته۔

«فتح که ہر کمال که در نوع بشر ممکن است مرا عطا فرمودند و به وراثت تبعیت سید البشر علیه الصلوٰة والسلام بدیں متحقق ساختند و اگر ہم خواہم ازیں مقامات معقوله معقول مستمعان نمایم»۔

بعد ازاں خواجه محمد ہاشم قدس سره در زبدة المقامات می نویسند و به نہجی بیان فرمودند که عقلِ عقیل باں بیان تنگرف نیز پی نبرد[4] انتہی کلامه۔

و ہمیں نسبت، ہمیں صرافت بی تفاوتِ لفظ و معنی از جنابِ حضرتِ مجدد الف الثانی بحضرتِ ایشان فائض و وارد گردیده ایشان را ثانی مجدد الف الثانی گردانیده فنعم السلف و نعم الخلف (۳۱) چنانچه معرفت دستگاہی خواجه محمد ہاشم کشمی قدس سره تصریح بایں معنی می نماید ؎

پدر نور پسر نور است مشہور — ازیں جا فہم کن نورٌ علیٰ نور

اگر کوتاه اندیشی به فضلِ یکی ازیں حضرتین بر دیگری لب کشاید، باید که ہوشمندان سلیم طبع موازنۂ معارف و علوم ایں ہر دو قیوم معصوم به ترازوی عقل و ادراک نمایند البته ہیچ پله را راجح بر پلۂ دیگری نه خواہند یافت زیرا که حضرت مجدد الف الثانی که بانی ایں ہمه اسرار و معانی اند در فضائل و کمالات آں فرزند خود آں قدر لب کشوده اند که در کم گفتن ایشان کمی آں جناب لازم خواہد شد، چنانچه در مفاتحات[5] آینده معلوم خواہد گردید اِن شاء اللہ تعالیٰ۔ و زیادتی گفتن ایشان ہم مجوز اہل فطانت نیست زیرا که کدام کمال است که در حضرت مجدد الف الثانی مانده است و ایشان اخذ آں نه فرموده اند کما سبق ذکره انفا آری ہر کدام را ازیں ہر دو امام[6] خصوصیات و

---

۱ د۔ م۔ اسفرازی ۲ د۔ معمری ۳ د۔م۔ چشتی ۴ م۔ بُرد ۵ م۔ مفتاحات
۶ م۔ و مثل تو

مرایای علیحده است ولا مشاحته فیه ۔ پس عقلِ سلیم غیر از مساواتِ مجددین بہ حکم تسلیم نہ خواند منود ہمیں اعتقادِ محکم بنیاد حضرتِ مرشدی قبلہ گاہی قدسنا اللہ سبحانہ در حق آں ہر دو قبلۂ اوتاد داشتند و حضرت والدۂ شریفہ سلمہا ربہا نیز ہمیں عقیدہ را عروۂ وثقی خود ساختہ زندگانی ازیں جہان فانی بسر می بردند و دیگر فرزندان بلا واسطۂ حضرت ایشان ہم بہ ہمیں اعتقاد موصوف بودند زیرا کہ دریں امتِ مرحومہ کہ خیر الامم است بعد از زمانِ اصحاب کرام ایں چنیں دو دریتیم در ہیچ عہد بہ ظہور نیامدہ اند کہ دور بعثت اولوالعزم بود کہ ہزار سال را در تغیر امور دخلی است عظیم، چنانچہ ایں معنی بر متتبع کلام مجدد الف الثانی واضح و ہویدا است و بعد از زمان ایشان غیر از مہدی موعود علیہ الرضوان ایں قسم ولیِ عظیم ایشان ظہور کردن ہم معلوم کہ قریب قیامت است و وقت تراکم ظلمات۔ اَللّٰھُمَّ ثَبِّتْنَا عَلٰی مُتَابَعَتِہِمْ فِی الْحَیٰوۃِ وَارْزُقْنَا شَفَاعَتَھُمْ بَعْدَ الْمَمَاتِ آمِیْنَ۔ مؤید ایں سخن است۔

آنچہ حضرتِ ایشان (۳۲) بعد از دیدن حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما ایں بیت اکثر بر زبان شریف می آوردند۔

بعد ازیں ہرگز نہ بیند ہیچ می خوارِ دگر   ہمچو من می خوارۂ[1] و مثلِ تو خمار[2] دگر

آری بعضی از فرزندانِ حضرت ایشان و حضرت مرشدی قبلہ گاہی ازاں قبیل بودہ اند کہ اگر ایشاں را بر سبیل مبالغہ و تقلیب برابر گویند گنجائش دارد، چنانچہ کشفِ مجددی نیز بداں مبشر است کہ بہ حضرتِ ایشان فرمودہ اند کہ در صحبت تو مثلِ من مردم بہ ظہور خواہند آمد امّا بعدیت در ہمہ حال بر مردم اہلِ کمال ملحوظ است و ہر کس با عتقادی کہ مرکوز بہ خاطرش گردیدہ محظوظ است کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْھِمْ فَرِحُوْنَ مثل ایں دو اولیاء خدا رسیدہ باں دو انبیاءِ برگزیدہ حضرت داؤد و حضرت سلیمان علیٰ نبینا و علیہما السلام تشابۂ تمام دارد کہ حضرت کبیر متعال بعد از ذکر خصائصِ ہر یکی از فضل و کمال مثل تسخیر طیر و جبال[3] و نرمی آہن و بخششِ زبور و عطایائی دیگر بہ حضرت داؤد و تسخیر جنبان و باد و حیوانات در رسیدن تخت بلقیس در طرفۃ العین و بخشش بی حساب دیگر عطایائی بہ حضرت سلیمان در مرتبۂ نبوت و رسالت برابراند و در مملکتِ ظاہری نیز باہم قریب در مادہ ہر دو حکم محکم است وَاِنَّ لَہٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَحُسْنَ مَاٰبٍ پس چنانچہ در آں نبیین علیہما السلام سکوت

---

۱ م۔ دمثلِ تو   ۲ د۔ خماری   ۳ م۔ خیال

اولا است اگرچہ درعلم واجبی می تواند تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰی بَعْضٍ ظاہرًا ور دبعضی مزایا یکی بر دیگری افضل ہم باشد۔ ہم چناں دریں ولیکن ہم برابری اعتقاد بسیار مناسب و زیبا است وخصوصیت بریکی در علم مولا است۔ چوں در قبیلۂ علیہ احمدیہ از مدتی ایں گفت گو دائر است بنا برآں راہ نجات را بہ دلائل عقلیہ وکشفیہ وانمود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ دلیل دیگر کہ دریں مادہ اززبان مبارک حضرتِ ایشان رسیدہ درمفتاح خامس درملفوظاتِ حضرتِ ایشان مذکور خواہد شد، ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ونیز ظاہر است کہ محبّت را درجذب کمالاتِ محبوب دخلی است تمام[1] وآں قدر محبّت کہ حضرتِ ایشاں را است بہ جناب امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از ہیچ عہدی مسموع نہ شدہ است اگر بہ شرح آں پردازم ازمطالب دیگر کہ ایں کتاب (۳۳۳) مشتمل ہمہ برآں ہا است، برہم سازم ہماں بہتر کہ ایں مطلب اعلیٰ را بر ہر سہ جلد مکتوبات اندازم کہ ہر دفتر شرح آں دفاتر ہر سہ جلد حضرت" مجدد الف ثانی است بچہ تازگیٔ شوق وطراوتِ ذوق برچاشنی خواراں نعمائے تہیہ آں ذوق وشوق خفیہ نیست۔ مع ہٰذا ہر یک نقلِ مکتوبِ حضرتِ ایشاں کہ درمحبتِ حضرتِ[2] "، مجدد الف الثانی قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہما بہ تصریح نوشتہ اند کفایت میرود وایں مکتوب صدو پنجاہ وہفتم است ازجلد اوّل کہ مولانا عبد الغفور سمرقندی کہ از یاران حضرت مجدد الف ثانی بود تحریر فرمودہ اند:

فتح۔ الحمد للہ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ چہ نعمتی است کہ کسے در آوان پیری بہ حلیۂ طاعات متحلی باشد وہنگام ضعف بر اعلاء قویہ غالب بود وآثار قبول اہل اللہ از اطوار او پیدا باشد وانوار جنبیش بہ شہادت ایں معنی ہویدا بود استماع اخبار توفیق آں عزیز باعث فرحت تمام وشکر خداوندی جل سلطانہ میگردد وسبب دُعاء وامداد ازیاد آں نعمت ہنی می شود ایں ہمہ انوار از برکاتِ نظرِ دوستان اوست سبحانہ وایں جمعیت صوری کہ ظاہر بارائے وظائف بندگی یافتہ است اثر نسبت معنوی ست کہ از باطن شانِ بر باطن تافتہ است جماعت کہ بشرفِ خدمت وبہ سعادتِ پابوس حضرت قبلۂ حقیقی مشرف گشتہ اند بغایت عزیز ومحبوب اند وبہ نہایت شریف و

---

[1] م: "کمالاتِ محبوب مدخلیتِ تمام"

[2] "مجدد الف ثانی است .... محبتِ حضرت" فقرۂ درداوین درنسخۂ "م" ندارد۔

مرغوب چه این ها مرایای کمالات محبوب اند و یادگارِ آن جمال پاک او هرگاه این جماعت را می بیند حالتی او می دهد که گویا جمالِ مبارک آن قبلهٔ خداطلبان را مشاهده می نماید و آن صحبت و آن اجتماع للّٰه فی اللّٰه که گرد عالم مثل آن متصور نبوده و نیست خطور می کند دیده پُر آب و جگر کباب می گردد آرزو همین است که با آنها صحبت دارد و حکایت بهمین ها نماید لیکن که این جماعت روز بروز در قلت اند و باوجود این قلت از یک دیگر دُور افتاده اند. بیت

ز هجرِ دوستان خوں شد درونِ سینه جان من
فراقِ هم نشیناں سوخت مغزِ استخوانِ من

الخیر فیما صنع اللّٰه سبحانه هر جا هستند مغتنم اند (٣٤) مصراع

به یادگار بمانی که بوی او[1] داری

حالت این سوخته فراق و دل شدهٔ مشتاق آن ست که کسے پروانه وار گرد شمع وجود آنحضرت نه گشته و نشانه وار هدف تیر توجه یگانهٔ او نشده و شکار افتاد و اداهای محبوبانهٔ او نگردیده و بسته فتراک نزاکت قد رعنای او نه گشته و کشتهٔ چشمان میگون معشوقانهٔ او نیست و عاشق تبسم دلبرانهٔ او نه و جبین نازنین خود را بر آستانهٔ علیای او به کمالِ شوق و آرزو نسائیده و خاک پائے سگان درگاه او را توتیای چشمهائی خود نه ساخته و نشانِ خط بندگیٔ او بر جبهٔ او پیانه بوده و سلسلهٔ غلامی آن بارگاه در گردن جان و تن او هویدا نباشد بادی نه شنید و آشنائی نه کند و سخن نه گوید حکیم مرا چنیں آفریده اند در اختیار خود نیستم دیوان گانِ محبت هر جا بوی محبوب یا بند جان فدا نمایند و هر جا از محبوب نشانی نه بیند بصد فرسنگ از آن جا به گریزند هر که بایں آواره میل نشست و خاست دارد باید که چنیں بود والا با آوارگان چه آشنائی و کدام نشست و خاست بارها بخاطر می رسد که کنجی اختیار نماید و مغاکے در ته زمین گزیند تا جماعه را که زباوصاف مذکوره اند نه بیند و سخن این ها نه شنود. مخدوما! این وقت را تاب برداشت این نسبتِ شریفه نیست و بواسطهٔ قرب قیامت و تراکم ظلمات روز بروز این نسبتِ علیه در استتار است و انوار آن در اختفا و حملهٔ آن در کمی غیر از آن که این کس در زاویهٔ تجرد علاجی ندارد لیکن

[1] در مکتوبات معصومیه ١/١۵٧/١٣٧ "بوی آن داری"

این نیز در اختیار این کس نیست۔ خداوند مرا از محبانِ ایشان گرداں و از نظارگیان محبانِ ایشان گرداں کہ طاقت نظارۂ قدم دیگر ندارم۔ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔"

تم مکتوبہ الشریف سبحانہ اللہ وبحمدہ بایں ہمہ کثرتِ معارف و اسرار و واردات و انوار کہ محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی و قیومیت و اصالت و امامت و خلافت و خلعات لانہایت از انعاماتِ حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ من الصلوٰۃ افضلہا ومن تسلیمات اکملہا۔ چنانچہ در مفتاح ثالث مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ در یک ذات موجود باشند و آں ذات کہ فی الحقیقت ذات است از کثرتِ علو فطرت و سمو استعدادِ خود را بہ حضورِ پیر بزرگوار آں قدر ناچیز شمرد مگر ذات مبارک حضرتِ ایشاں باشد (۳۵) لہذا آں قدر اطلاع بر معارف و مکاشفاتِ حضرتِ مجدد الف الثانی کہ ایشاں را حاصل است۔ بر متتبع مکتوباتِ قدسی آیات آنحضرت عالی درجات پنہاں و پوشیدہ نیست از آں جملہ مکتوبی کہ برادرِ اصغرِ خود حقائق و معارف آگاہ جامع علوم ظاہر و باطن شیخ محمد یحییٰ قدس سرہ تحریر فرمودہ اند بہ تقریبی معارف حضرت مجدد الف الثانی قدسنا اللہ بسرہ بہ طریق اجمال در انجا درج نمودہ اند تمام ایراد می نماید تا سرشارانِ شراب احمدی از کاساتِ[1] جذباتِ معصومی نشاء دوبالا سازند و از حرف بہ وسعتِ ظرفِ معانی شگرف آں را در سینہ نہفتہ بہ آتشِ جوش و نعرۂ خروش دل و جان گدازند ؎

تا سخن از لب میگوں تو انشاء کریم خوش خیالاں ترا نشۂ دوبالا کریم

و آں مکتوبِ خوش اسلوب صد و ہشتادم است از جلد اول حضرت ایشان و ہوا ہذا:

فتح۔ الحمد للہ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مخدوما! در کتابتِ[2] اخیر مندرج بود کہ در مشافہہ ہم ذکر بعضی معارفِ خاصۂ آنحضرت نمودہ می شود مثل گذشتن از معارف توحیدی و بالا رفتن از مقام جذبہ و سلوک بے تکلف تسلیم و تصدیق می نماید۔ ای عزیز این مزایا و ما بہ التفاضل آنحضرت کہ فقیر نوشتہ بود امور دیگر است کہ دیدۂ عقل و وہم در ادراک آں خیرہ و زبان خیال در تبیان آں لال است و ایں کمال کہ شما در معرض بیانِ آوردہ آید رتبہ ایست پائین نہ زینہ ہای صعود آں کمالات و مزایا بلکہ ایں کمال را کہ از کمالات ولایت است نسبت باں امور کہ متفرع بہ کمالات نبوت است ہیچ اعتبارے و

---

[1] د۔ کاسان [2] د۔ کتاب

اعتدادی نیست کاش حکیم قطرهٔ داشته باشد نسبت به دریای محیط این کمال از قبیل علوم لائق الاظهار است و آں امور از اسرار لازم الاستتار معلوم است که علوم را با اسرار چه نسبت است و معامله که با خلقت آنحضرت قدس سره، وابسته است جدا است و اسرار و دقائق و نازکیهای که در ذات و صفات نوشته اند و تحقیقات و مقالات (۳۶) مفرده که بیان فرموده اند، علیحده و معاملات اصالت و تخمیر طینت از بقیهٔ خلقت خاتم الرسل علیه، علیهم و علیٰ آلِ کل الصلوٰت والتسلیمات را خود چه بیان نماید و از ولایت آنحضرت که ناشی از مقام محبّیت و محبُوبیت ذاتی ست چه نشان دهد از حقیقتهای هویت که خصوصیت بایشان دارد و آں حقیقت مخزن رحمتهای نامتناهی است که یک چشمه آں نشاة پهن گشته و چشمهٔ دیگر به نشاةِ دیگر ذخیره شده و صفتِ رحمٰن و ارحم الراحمین هم ازاں حقیقت اتباع یافته است و ایضاً ترقی از تعین اوّل اثبات نموده اند و دیگراں را ازاں منع نموده و منتهای سیر و سلوک را تا آنجا گفته و فوق آں مرتبه اطلاق و لاتعین و ذات بحت تصور نموده که سیر و سلوک و علم و معرفت را در آنحضرت ممتنع دانسته و حضرتِ ایشان چندیں مراتب و تعینات از گذشت آں اثبات فرموده اند و تعین اوّل را به مراحل ازاں بالا برده بلاتعین خود چه رسد و دقائق حقیقتِ محمدی و حقیقتِ قرآنی و حقیقتِ کعبهٔ ربانی و حقیقتِ صلوٰة و حقیقتی که فوق ایں حقائق است۔ آنحضرت به بیان آں ممتاز ند در مکتوبات سطور است و کمالات حقیقتِ ولایتِ محمدی و ولایتِ ابراهیمی و ولایت موسوی و ولایتِ احمدی و کمالات انبیاء و خصوصیات رسل و مزایای اولوالعزم و مبادی تعینات هر کدام ازیں بزرگواران و خصوصیتِ حضرت روح الله و حضرت مهدی موعود و مبادی تعیناتِ ملاء اعلیٰ و ولایتِ حضرت صدیق و مبداء تعین او رضی الله تعالیٰ عنه که بیان فرموده اند تا کجا نویسد علیٰ نبینا و علیٰ سائر الانبیاء والملائکة الصلوٰت والتسلیمات و علیٰ اتباعهم و هم چنیں تفاوت اقدام واصلان به حقیقت صلوٰة و مزیتِ انبیاء دریں جا و صفوف اربعه ایں بزرگواران علیهم التحیات و خصوصیاتِ انبیاء که اسامی متبرکه آنها در قرآنِ مجید مسطور است علیهم الصلوٰت و آنکه مقام آنسرور را علیه السلام برهمه ایں مقامات سروری ست و نصیبی که آنحضرت را (۳۷) ازیں مقام ثابت است و نصیب حضرت مهدی موعود ازاں و منشاء اصالت و ولایتِ خود و اصالتِ

حضرت مهدی علیه الرضوان تا کجا شرح دهد و در مرض موت اسرار و دقائق که بیان فرموده اند و کمالاتِ اہلِ بیت آنسرور را علیه السلام و علیهم التحیات والبرکات و بعضی از خدماتِ شائسته خود نسبت بایشها بچه طریق معقول سازد و حقائق قیومیت و دقائق مقامِ خلت و مزایای محبت و اسرار صباحت و ملاحت و امتزاجِ این دو حسن مطالعه نموده باشند و اسرار مقطعات که در بالا رمزے ازاں گذشته دریای است بے پایان که در گفت وشنود نیامده و سربسته رفتند و آنچه نوشته اند که مکتوباتِ خود را برابر معارف آنحضرت می دانند سُخن در فہم معارف آنحضرت است بلکه در فہم اصطلاح شیخ ابن عربی می رود که به مراحل ازاں دور است برابری باں جستن خیال محض است که ناشی از نادانی و خام خیالی است بسا نادان که از روی جہل مرکب اعتماد بر بعضی وقائع خود ها نموده در توہمات فاسده افتاده اند و مردم را از راه برده اند ضلوا فاضلوا ضاعوا فاضاعوا برابری جستن فرع ادراک بلکه فرع تصور است که به وقوع نیامده برابری کجا و مساوات کو مصراع

به خواب اندر مگر موشی شتر شد

انتہی مکتوب المحبوب۔

از بعضی ثقات مسموع گردیده که این مکتوب بسیار دراز است و مشتمل بر مقدماتِ دل گداز است بلکه محتوی بر اسرارِ جاں نواز است اما حضرتِ مروج الشریعة قدس سره که اسم شریف ایشان شیخ محمّد عبید الله جیو است و فرزند ثالث حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه بوده اند قدری از احوال بلند ایشان در مفتاح ہفتم مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالیٰ۔ جامع جلد[1] اوّل مکتوبات قدسی آیاتِ حضرتِ ایشان اند۔

نقل این مکتوب را بنا بر مصلحت ہمیں قدر برداشته و نیازمندان را خبردار ساخته بلی ہر طرف ازاں مکتوب بحر یست مواج که غواصان ازاں فرائد معانی بدست می آرند و ہر سطر[2] ازاں شہر یست جواہر خراج (۳۸) که نظارگیانِ حسن مجددی[3] ہمیں برکاتِ معصومی دیده و دل از نظاره آں شاد و از محبت آزاد می سازند و می فہمند که کثرتِ اطلاع اسرارِ مجددی با حصولِ ہمه

---

[1] د۔ بلند اوّل [2] م۔ سطری [3] د۔ مجدد

آنها بالتفصیل خاصۂ جناب حضرتِ ایشانست وشرکت درکمالات تجدید نیز خاصۂ جناب ایشان - الحال به موجب ایفای[1] وعدۂ حسنه بعضی اسرارِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ درقلم عنبریں رقم نیامده اند و به حضرتِ ایشان اظهار آن فرموده مذکور می سازد اما اوّل دقیقه ایں مقام کہ فی الحقیقت لطیفہ ضروریہ است درمعرضِ بیان می آرد و آں ایں است کہ معارف مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر پنج قسم انقسام یافته است :

قسم اوّل - درمکتوبات ورسائل به موجب الهام صریح مرقوم گردیده -

قسم ثانی - هرچند درتحریر نیامده اما پیشِ فرزندان ونیازمندان بیان فرموده اند -

قسم ثالث - مخصوص به ابناء کرام دربیان آورده اند و به خلفاءِ عظام اصلاً مذکور نه فرموده -

قسم رابع - به حضرتِ ایشان درخلوت طردِ شیاطین ازحوالی آں نموده اظهار فرموده اند -

قسم خامس - را ازآں مذکور نه کرده که سربسته رفته اند، هیچ احدی مذکور نه گشته مگر آنکه سینه به سینه به حضرتِ ایشاں ودیگر فرزندانِ ایشان به رسیده[2] اند -

خواجه محمد هاشم کشمی قدس سره اشارت همیں اسرار ومعاملات دریں ابیات می فرمایند :

زعرفاں گرچه صد دریا رواں کرد   یکی گفت وصد دیگر نهاں کرد

الی آخر ما قال اما اسرار واجب الاستتار که مخصوص به حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان آورده اند اظهار تاویلِ مقطعاتِ قرآنی است که علمای راسخین را ازاں نصیب ارزانی است حقیقتِ حرف مبارک قٓ بالتفصیل بیان فرموده اند ومعنی آن بیان نموده -

منقول است که روزی که بعد عرض حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ طردشیاطین نموده حجرۂ خلوتِ خاص فرموده درحجره مقدسه پیش کرده باذن کریم علام جل سلطانه شروعِ اسرار لازم الاستتار نمودند، معرفت دستگاهی (۳۹) واقفِ اسرارِ الٰهی خواجه محمد هاشم کشمی قدس سره که از اکابر خلفاءِ حضرتِ مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اند محرم راز وصاحب دل نواز بوده اند، گوش سراپا نیوش[3] خود را نزدیک سوراخ تخته ها گذاشته، از آتش شوق استماع کلام مَا تَکَلَّمَ بِهٖ اَحَدٌ مِّنَ الْعُرَفَاءِ وَمَا اَشَارَ اِلَیْهِ وَاحِدٌ مِّنَ الْاَوْلِیَاءِ - به تمام کدا اخته باستادند صدای ازاں آوازه بادای ازاں راز به گوشِ آں خواجۂ عالی شان رسیده باشید که بے هوش شده

---

[1] م - ایقا   [2] م - نرسیده   [3] م - هوش

افتادند و قیتی دا اطلاق نیز شاملِ حال گردیده تا سه روز شعور این جهان ہیچ نداشته۔ بعد از انفراغ از بیان[1] آں اسرار چوں حضرت مجدد الف الثانی با حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در حجرۂ منوره وا فرموده متوجه بیرون شدند، خواجه را بایں حالت بیرون درمشاہده نموده حضرت مجدد الف الثانی فرموده که خواجه استراق سمع نموده است از برکات مجذوبیت بود که خواجه آخر به ہوش آمده، ذوقی[2] ازاں اسرار بوده است حضرتِ ایشان قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس نیز ادای بایں معنی می فرمایند، درجای که بشارت مقطعات در مادۂ خود به اشارتی بیان می نمایند وآں مکتوب دویست و سی وششم است از مکتوبات جلد اوّل، آنحضرت که به اسم خواجه محمد نقشبند که ملقب به حجة اللہ اند فرزند ثانی حضرت ایشان بوده اند وصاحب اسرار و معانی مندرج گردیده است، چوں باوجود اختصار مشتمل بر معارف و اسرار عظیم المقدار است، تمام مکتوب مذکور می سازد :

فتح ۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حضرتِ پیر دستگیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ روزی در ایام حیاتِ حضرت مخدوم زادۂ کلاں خواجه محمد صادق علیه الرحمة والرضوان فرمودند که در زمرۂ سابقین که حضرتِ حق سبحانه درشان ثلة من الاولین وقلیل من الآخرین فرموده است، نظر می کردم خود را داخل آں جرگه دیدم ویکی را از منتسبانِ خود نیز دراں جا با خود یافتم ومثل آں در اسرار متشابهات (۴۰) "بعد ارتحال آں مخدوم زاده .... نیز نوشته[3] اند" که متشابهات کنایت از معاملات است روا است که شخصی را معامله حاصل بود و علم بآں معامله نه باشد ایں معنی را در یک فردی از منتسبانِ خود مشاہده نموده است به دیگران تا چه رسد، خوش گفت ؎

سعادت ہاست اندر پردۂ غیب نگه کن تا کرا ریزند در جیب

الحمد للہ الذی اذهب عنا الحزن ان ربنا لغفور شکوره
والسلام۔ تم مکتوبه المرغوب۔

مراد از فردِ منتسب که دریں مکتوب اندراج یافته است ذات مبارک حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہ که خود را از غایت ادب پیر بزرگوار و والد عالی مقدار خویش بایں عبارت

---

[1] م۔ نبیان [2] م۔ صوتی

[3] قوسین کا فقرہ مکتوبات معصومیہ سے ماخوذ ہے، یہ مقامات کے دونوں نسخوں میں موجود نہیں ہے۔

یادمی فرمایند وایں اکثر بہ طور حضرت ایشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تحریر بشارت بُلند واشاراتِ ارجمند کہ در مادۂ خود نقل می فرمایند، چنانچہ بر متتبع مکتوبات قدسی آیات مخفی نیست روزی از خدمت گرامی مرتبت حضرت قبلہ گاھی مرشدی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مسموع گردیدہ کہ حقیقتِ حرف مبارک "ق" کہ حضرت مجدد الف الثانی بہ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما باوجود علم ہمہ آں حروف از رافت حضرتِ رؤف تعالیٰ شانہ بیان فرمودند وجہتش آں است کہ "ق" را بہ قیومیت مناسبت تمام است۔ بلکہ کمالات قیومیت از سر چشمۂ ہمیں ق اتباع می نماید وحضرت ایشان را بہ منصب قیومیت مناسب تمام یافتند کہ در آخر عمر مبارکِ خویش اشارت بہ بشارت آن نواختند ازیں جہت پیش از وقوع واقعہ با اسرار آں آگاہ ساختند، الحال دیگر مکاشفاتِ حضرتِ مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشان بیان آں فرمودہ اند مریدان صادق الاعتقاد را مفروح بداں نمودہ اند در قید قلم در آریم و تلخیہای زماں کشیدہ را راہ بہ شکر بر آریم در مکتوب دویست وبیست وہشتم از مکتوب جلد اوّل کہ بنام مخدوم زادہ رابع حضرت شیخ محمد اشرف قدس سرہ کہ عالم وفاضل وولی کامل بودند ثبت گردیدہ، تحریر فرمودہ اند :

فتح (۱۴) قال اللہ تعالیٰ ھٰذا کتابنا ینطق علیکم بالحق انا کنا نستنسخ ما کنتم تعملون۔

علمای کرام ازیں استنساخ ملک مراد می دارند واسناد را مجازی می گویند حضرت ایشان مامی فرمودند کہ من وقتی ایں آیت تکرار می کردم در خاطر ریخت کہ حق سبحانہ وتعالیٰ استنساخ را بہ جناب قدسِ خویش نسبت می فرماید آں را حقیقی خواہد بود یا نہ مشہود گشت کہ دراں مرتبۂ مقدسہ نیز استنساخی ورائے استنساخ ملک ثابت است ایں فقیر معروض داشت کہ آیا استنساخ آں مرتبہ معلا مخصوص است از بعضی اشخاص یا عام است ؟ فرمودند کہ مخصوص بہ مخصوصان ست درمیان ایشاں وحضرتِ حق سبحانہ اموری می گذرد کہ او سبحانہ نمی خواہد کہ ملک را ہم براں اطلاع شود ذالک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم۔ مانا کہ ہمیں سر خواہد بود کہ حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ از بعض خواص بہ کرم خویش کرام الکاتبین را دور می کند حضرتِ ایشان در مادۂ خود ملہم شدہ بودند وکذا نسب الحق سبحانہ التوفی الی نفسہ فی کریمۃ حیث قال اللہ تعالیٰ یتوفی الانفس حین موتہا مع ان المتوفی ملک الموت کما یدل علیہ الایۃ الاخری او یحتمل ان یکون لبعض الخواص بلا توسط الملک وما جاء فی بعض الاخبار من توسط الملک المذکور لبعض الخواص فیمکن

حملها علیٰ ہٰذا المعنی بادنی تاویل و توجیہ لا علیٰ مباشرۃ وھو انہ یحمل علی حضور الملک حین وفاۃ بعض الکمل لا علیٰ مباشرتہ اسباب التوفی فتامل۔ انتہیٰ مکتوبہ العلیٰ قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس۔

ومکاشفۂ دیگر از حضرت مجدد الف الثانی کہ ایشان بہ عالی حضرت مخدوم زادۂ بزرگ شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو رضی اللہ تعالیٰ عنہما در آنکہ دنیای ایشان آخرت فرمودند تحریر فرمودہ اند، چوں مشتمل بر بشارت دل کشای است و اشارت دولت نمایایشان نیز می نماید، در احوالِ ایشان در مفتاح ہفتم مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ و مکاشفۂ فرحت رساں اہلِ دیوان کہ حضرت ایشان از غایتِ عنایت بریں مردم واژگون[1] در مکتوب نوزدہم در جلد اوّل بہ حافظ (۴۲) عبدالرشید نوشتہ اند ایراد می نماید:

فتح۔ بسم اللہ والسلام علیٰ رسول اللہ در اخبار نبوی علیٰ مصدرہا الصلوات والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ چوں شخصی بمیرد و بروی حقی از حقوق عباد مثل دین وغیر آن باشد رُوح اُو را بالای آسمان نمی برند و از ترقی ممنوع می گردد تا زمانی کہ از جانب آں میت ادای حقوق نہ شود و چوں حقوق ادا شد ازیں حبسی خلاصی یافت حضرت ایشان مارضی اللہ تعالیٰ عنہ دریں معنی بسیار متفکر می بودند آخر کار بہ فضل پروردگار جل سلطانہ بر آنحضرت میاں منکشف ساختند کہ ایں حکم مخصوص بہ شخصی ست کہ روح او را دریں دارِ دُنیا ترقی واقع نہ شدہ است امّا اگر بہ کرم الٰہی جل شانہ در دارِ دُنیا باوجود ایں تعلقات روح او را ترقی شدہ است بعد موت او را نیز ترقی شود بہ مشیتہ سبحانہ بہ خلاف شخصی کہ دریں دار محبوس و در قفس بود ترقی وی بعدِ وفات موقوف است بر خلاصی وی ازیں تعلقات۔ والسلام۔ انتہیٰ مکتوبہ المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

مکاشفۂ دیگر کہ مناسب مکاشفہ مذکور است در تحقیق قبر و معاملاتِ برزخ صغریٰ و فضلِ روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز متصل ہمیں مذکور می سازد و آں مکتوب ہفتاد است از جلد اوّل بنام مُلّا محمد افضل ولد بدرالدین سرہندی ثبت گردیدہ :

فتح ۔ بسم اللہ العظیم و مصلیاً علیٰ رسولہ الکریم و آلہ اجمعین۔ در حدیثِ نبوی علیٰ مصدرہا الصلوٰۃ

---

[1] م: واژگون

والسلام والتحیة آمده است که القبر روضة من ریاض الجنة ـ مراد از روضه بودن قبر آں ست که حجبی و مسافتی که میان بقعهٔ قبر و جنت بوده است مرتفع می گردد و ہیچ پردهٔ و مانعی در آں ہر دو مقام نمی ماند گویا بقعهٔ قبر را فنای و بقای بجنت حاصل می گردد. فافہم و ہذا معنیٔ قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم ما بین قبری ومنبری روضة من ریاض الجنة ـ باید دانست که ایں قسم روضه مراخص خواص راست ہر مومن را میسّر نیست، غایة ما فی الباب، چوں قبور مومنین صفائی و نورانیتی پیدا کند استعداد آں حاصل می شود که پرتوی از جنت برای قبور منعکس گردد و حکم (۴۳) آئینه تصفیه کرده می گردد.

مخفی نماند که حضرت مجدد الف ثانی حضرتِ ایشانِ ما از غایة اتباع سرور دین و دُنیا علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات نیز مبشر شده بودند که روضهٔ متبرکه که قبر آنحضرت در آں ست و صحن قدیم آں روضهٔ مقدسه روضه ایست از ریاضِ جنت می فرمودند که بشر شده ام با آنکه اگر مشتی از خاک آں روضهٔ مبشره در قبر شخصی بینداز ند امید وار یہای عظیم است، فکیف من دفن فیہا الحمد للہ رب العالمین والصلوٰة والسلام علیٰ رسولہ محمّد وآلہٖ اجمعین۔

انتہیٰ مکتوبہ الشریف حضرت ربِ لطیف جلشانہ محبت محبانِ حضرتِ مجدد الف ثانی و حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما در سینهٔ ایں نیازمند و جمیع آشنایان خصوصاً زن و فرزند روز افزوں کناد و روضہای معظمہ ایں شیخین مکرمین مدفن مایاں گرداناد، آمین بحرمة النبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیٰ آلہٖ الصلوٰة والتسلیمات الیٰ یوم التناد۔

مقصود از تصنیف ایں کتاب و تالیف ایں لب الالباب که مفتاح ابوابِ دولت خیر است و مصباح ظلمات واہلِ نجات وارباب حجاب آں است که ذکر حضرتِ ایشان ہر نفس قرینِ حال باشد که موجب وصول به درجات سعادت است ؎

آتشِ شوق مرا دودی نیست   که مرا غیر تو مقصودی نیست

مکاشفهٔ عالی معرفت متعالی حضرت مجدد الف الثانی که حضرت ایشان به عالی حضرت مخدوم زادهٔ بزرگ شیخ محمد صبغة اللہ جیو رضی اللہ تعالیٰ عنہم تحریر فرموده اند در مکتوب صد و نود و ششم از جلد اوّل مندرج شده تحریر می نماید:

فتح - الحمد للہ وسلام علیٰ عباده الذین اصطفیٰ حضرتِ ایشان در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی نوشته

اند که فوق مقام رضا مقامی نیست مگر خاتم الرسل را علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام ، این معرفت از معارف سابقهٔ آنحضرت است بعد ازاں می فرمودند که من وقتی بر انبیاء علیهم الصلوات درودی فرستادم دیدم که انبیاء علیهم السلام باجمعهم از مقام خویش عروج فرمودند و هریکی ازین بزرگان به مقامی که فوق مقام رضا بود به وسایط چند (۴۴) ملحق گشتند و سرور دین و دُنیا علیه وعلی آلهِ الصلوٰة والسلام به مقامی که مربوط به متابعتِ ملت حضرت ابراهیم علیه السلام بود، عروج فرمودند بآں مقام عزیز ملحق گشتند۔ الحمد للّٰہ رب العالمین والسلام ۔ انتهیٰ المکتوب ۔

و نیز مکتوبی به عالی حضرت در مکاشفهٔ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تحریر فرموده اند و آں مکتوب دویست وسی ام از جلد اول ۔

فتح ۔ الحمد للّٰہ وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ ، عالی حضرت متعالی منقبت حضرتِ ایشانِ ما[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که روزی در حلقهٔ فجر نشسته بودم یک گونه فنای مخصوص روی داده یعنی بقا[2] که داشتم رو به زوال آورد و این نظر بامتداد کشید تا آنکه در نمازِ عصر ہماں روز نشسته بودم دیدم که امام ہمام حضرت ابو حنیفه رضی اللہ تعالیٰ عنہ باجمیع تلامذهٔ خویش بلکه با جمیع علماء و مجتهدان که در مذهب ایشانند گرد من جمع آمدند و مرا احاطه نمودند و بعضی از اساتذهٔ حضرتِ امام نیز دراں وقت در نظر می در آمدند چوں ابراهیم نخعی و غیرِ ایشاں می بینم که گویا انوار ہماں ایشاں در من در آمد و من بآں انوار تعین و بقاء یافتم و به تمام متجسم به انوار ایں اکابر گشتم ہذا بعد از دو سه روز ازیں ماجرا چناں فرمودند که چنانچه تعینی و بقای که به علمای حنفیه شده بود ہماں قسم تعین و بقای به علمای شافعیه متحقق گشت چنانکه دیدم که حضرت امام شافعی با جمیع علما و مجتهدان مذهبِ خویش گرد من جمع اند محسوس گشت که علمای حنفیه از من بیرون آمدند، ایں زماں به انوار علمائی شافعیه متحقق گشتم چنانچه سابقا به انوار علمائی حنفیه متحقق شده بودم، بعد ازاں مشهور گشت که آنچه از من رفته بود باز به من عود نمود یعنی انوار حنفیه الحال به انوار هر واحدی ازیں هر دو فریق متحقق گشتم ازیں جهت ائمه آنحضرت را حنفی الشافعی گویند گنجایش دارد ، می فرمودند که دراں

---

[1] در "ما" ندارد [2] در مکتوباتِ معصومیه (۱/۲۳۱) "روداد و تعینی که داشتم" است

وقت چناں معلوم گشت کہ حق ازیں ہر دو امام بیرون نیست اگر از حنفی جای حق مانده است شافعی گرفته است و از شافعی تجاوز نه کرده است این معنی را به مبالغهٔ تام می فرمودند والیضاً می فرمودند دو حصه از حق یا سه حصه به امام اعظم مسلم است و ثلث یا ربع به شافعی است، والسلام علی من اتبع الهدیٰ (۴۵) انتهیٰ مکتوب المرغوب.

ونیز در مکاشفهٔ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به حضرت مخدوم زاده عالی درجه صاحبِ اسرار ویقین شیخ محمد سیف الدین قدس سره تحریر فرموده اند وآں مکتوب صد و نودم است از جلد اول:

فتح - الحمد للہ والسلام علی عباده الذین اصطفیٰ حضرتِ ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند که در نماز چاشت بودم دیدم بلای عظیم از سینهٔ من برآمد و آشیانهٔ او را از آں جا نیز بدر کرد و ظلماتی که در نواحی آں بود نیز دور شد و سینه را انشراح عجب رو داد بعد ازاں معلوم شد که ایں وسواس خناس بود که در قرآن مجید از شر آں باستعاذه امر فرموده خطرات و وساوس که در اصولِ دین پیدا می شوند منشاء آں همیں خناس است که در سینه آشیانه دارد و هر وقت می زند و کمال شرح صدر بے رفع آں ممکن نیست بعد ازیں ماجرا به مدتی فرمودند که حلقه استماع قرآن مجید می نمودم دیدم که در اثنای استماع بعض وساوس نامناسب در خود یافتم مستغفر شدم و متحیر گشتم که خناس زائل، مگر باز عود کرد، دیدم سینه به هماں صرافت و لطافت است بعد ازاں ظاهر شد که ایں خناس ورائ خناس سینه است و آشیانهٔ او در قلب است در رفع آں متوجه شدم دیدم که ایں خناس هم شبراً شبراً از قلب بدر شد. انتهیٰ مکتوب رضی اللہ عنہ.

و مکاشفهٔ دیگر حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به شاه خواجه به نگاشته اند و آں مکتوب چهل و پنجم است از جلد اوّل:

فتح - بسم اللہ حامداً و مصلیاً، حضرت مجدد الف ثانی حضرتِ ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که وقتی نشسته بودم که دائره غضب او سبحانه ظاهر گشت و سیر دراں دائره افتاد انواع غضب او تعالیٰ صفاتی و ذاتی و گوناگوں انتقامات او جل سلطانه دراں مقام مطالعه نموده آمد دریں سیر به تطویل انجامید، بعد ازاں دیدم که ازاں دائره برآمده سیر در مقامی که فوق تر ازیں مقام بود واقع شد در صدد قطع آں مقام گشتم، چوں ملاحظه نمودم معلوم گشت

که این سیر در استغنای الٰهی است جل شانه، انواع استغناهای ذاتی وصفاتی درین مقام مرئی گشت و امورِ عجیبه درین مقام دیده شد بعد ازاں فوق این مقام سیر افتاد معلوم گشت که مقام رحمت (۴۶) و رأفت اوست تقدس وتعالیٰ درین مقام ظهورِ جمالِ صرف است که شائبه از جلال باآں مخلوط نیست و زنگی از غضب و انتقام و استغناء درین جا یافته نه شد و هر چند تتبع نمودم غیر از عفو وتجاوز و رحمت و مغفرت یافته نه شد و در هر مقامے ازین مقدماتِ ثلثه مقامهای متفاوته ظاهر گشت بعد ازاں سیر فوق این مقام واقع شد الی ماشاء الله سبحانه حضرتِ ایشان ما قدس سره دو شخص را فرمودند که شما را از دائرهٔ غضب بیرون کردند مترصد فوق باشند والسلام۔ انتهیٰ الکلام

مراد از دو شخص که درین مکتوب مرقوم شدند ذات مبارک حضرتِ ایشان و برادر بزرگِ ایشان قبلة العلماء الراسخین قدوة العرفاء المحققین حضرت شیخ محمد سعید اند رضی الله تعالیٰ عنهما وقدسنا الله سبحانه باسرارهما،

الحال مکاشفهٔ دیگر حضرت ایشان قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس به محمد یوسف خادم نیز نگاشته اند و آں مکتوب دویست و هشتم است از جلد اوّل :

فتح ـ بسم الله حامداً و مصلیاً حضرت ایشان ما رضی الله تعالیٰ عنه چوں از بعضی تفرقهای ظاهری که لازم عشرت و اختلاط اند تنگ آمدند قصد عزلت و انزوا نمودندمی فرمودند که برای تصحیح نیت وتعیین موضع به جناب او سبحانه ملتجی و متفرع بودم درین اثناء چناں ظاهر ساختند که طریق محبوب و مرضی و انسب و الیق هماں طریق است که تو براں هستی نه طریق انزوا و عزلت درین اثنا نظر بر سرهند افتاد دیدم که گوئیا این مقام چاهی است عمیق ازین چاه هیچ چیز بلا نیاید خافهم والسلام علیٰ سید الانام و آله وصحبه العظام، تم الکلام۔

الحال مکاشفه های عالی و معامله های متعالی اکثر ازآں قبیل اند که بشارات رساں حضرتِ ایشاں اند و بعضی ازاں قبیل اند که از راه دقت معانی شرح آں را حضرتِ ایشان فرمودند و در مکتوباتِ قدسی آیات حضرتِ ایشان مندرج گردیده اند در مفتاح های آینده در موضع خود ها مذکور خواهد شد، ان شاء الله تعالیٰ۔

هر چند در مکاشفات گذشته نیز بشارات صریحه و اشارات بدیعه به حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه پیدا بوده اند، امّا درین جا تمهید کلام بنوعی دیگر است که ملحوظ بعد ذکر مکاشفه بشارات خود هم هست کوتاه[1] اندیشی ازین جا (۴۷) تصوّر نه نماید که مکاشفات مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه

---

[1] د۔م۔ کوته

همان[1] قدر بود اند که درین جا مشروح گشته و یا مبین خواهد شد بلکه مکاشفات را حضرتِ ایشان در زیر قلم آورده بر مخلصان خاص جلوه گر فرموده اند و معتقدان اخص خواص را نشانی ازان بخشیده اند، شناوران بحار معارف مجددی را به عمان دلالت نموده اند و غواصان قلزمِ احمدی را به فراید آن اشارت فرموده، حرص شائقان افزوده اند، عالمی را از زلال هدایت سیراب گردانیده و جهانی را از رشحات معرفت سرسبز و شاداب فرموده اند گمراهان وادی ضلالت را به صراط مستقیم آورده و داد خواهان دشت فلاک را به منزل کریم رسانیده اند و الّا از معارف حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالی عنه سه دفتر مکتوبات و هفت رسائل و دو دفتر مقامات مالامال است، اگر شوق به مطالعه تفصیل مکاشفات آنحضرت عالی درجات باشد پس در آن کتبِ مسطور رجوع باید نمود،

جلد اوّل مکتوبات مخدومی مولانا یار محمد جدید بدخشی طالقانی[2] جمع نموده است و جلد ثانی را خواجه عبدالحی حصاری و جلد ثالث را خواجه هاشم کشمی قدس سره مرتب ساخته اند، نام جلد اوّل و تاریخ اختتام آن "درالمعرفت" است و نام جلد ثانی با تاریخ اختتام آن "نور الخلائق" است و نام جلد ثالث "بحر المعارف" مقرر گشته و تاریخ اتمام آن از لفظ "ثالث" ظاهر و هوا است.

و رسائل سبعه که مزین سبعه سموات و منور سبع ارضین اند، مسمی به اسماء علیحده اند اسامی ازبرای تحصیلِ سعادت در قید کتابت می آرد:

مبداء و معاد و معارف لدنیه و مکاشفات غیبیه و ردّ شیعه و اثباتِ نبوة و شرح رباعیات حضرت خواجه بیرنگ اعنی پیر بزرگوارِ ایشان مؤید الدین الرضی خواجه محمد باقی قدسنا الله بسره العزیز و رسالهٔ تهلیلیه، ازآن جمله مکاشفات غیبیه را حضرتِ ایشاں قدسنا الله تعالی بسره الاقدس و مبداء و معاد را خواجه محمد صدیق بدخشی قدس سره جمع نموده اند، یعنی خطبهٔ آنها از خود ساخته و رسائلِ باقیه من البدایت الی النهایت عبارت از حضرت مجدد الف الثانی است رضی الله تعالی عنه و دو جلد مقامات (۴۸) یکی از خواجه محمد هاشم کشمی قدس سره تالیف فرموده مسمی به زبدة المقامات گردانیده اند و جلد دیگر را ملّا بدرالدین سرهندی مرتب ساخته مسمی به حضرات القدس نموده اند.

و دو رساله از رسائل سبعه مسطور اعنی رسالهٔ تهلیلیه و اثباتِ نبوة به زبانِ فصیحه عربی تصنیف فرموده اند. بالجمله سعادت مندان این کتب مذکوره که الهامات صحیحه و انعامات صریحه

---

[1] م- همیں　[2] م- "بدخشی طالقانی" ندارد

بہ موافق علوم شرعیہ و اسرار یقینیہ اند راہی بہ نجات نمودہ اند، خشک لبانِ وادیٔ حیرت را آب حیات رحمت رسانیدہ و پیکران راحجت شدہ وسیلہ ضلالت نمونہ زحمت گردیدہ، یضل بہ کثیراً و یھدی بہ کثیراً۔ نشانِ حال این خجستہ مقال است شاہد آں ست آنچہ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در رسالہ مبداء معاد تحریر فرمودہ عبارت شریفہ بعینہٖ ایراد می نماید۔

فتح۔ منہا۔ الٰہی چیست ایں کہ اولیای خود را کردی کہ باطنِ ایشان زُلالِ خضرست ہر کہ قطرۂ ازاں چشید حیاتِ ابدی یافت و ظاہرِ ایشان سمِ قاتل، ہر کہ باآں نگریست بہ موتِ ابدی گرفتار آمد ایشاں اند کہ باطنِ ایشان رحمت است و ظاہرِ ایشان زحمت، باطن بینِ ایشان از ایشان ست و ظاہر بینِ ایشان از بدکیشان بہ صورت جو نما اند و بہ حقیقت گندم بخش بہ ظاہر از عوامِ بشر اند و بہ باطن از خواصِ ملک بہ صورت بر زمین اند و بہ معنی بر فلک جلیسِ ایشان از شقاوت رستہ است و انیسِ ایشان بہ سعادت پیوستہ۔ اُولٰٓئِکَ حِزْبُ اللّٰہِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدنا محمدٍ وآلہٖ وسلم۔ انتہیٰ کلام الامام الہمام رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔[1]

مقصود از تطویل کلام سعادت انجام بر ہوشمندانِ بخت بلند ظاہر است کہ معارف و مکاشفاتِ حضرت مجدد الف الثانی دریں کتاب ہماں قدر مذکور گشتہ کہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید قلم آوردہ اند بلکہ از خوف تطویل کتاب اگر ازاں ہم چیزی بماند محل تعجب نیست، لِاَنَّ الْھِمَمَ فِیْ مُطَالَعَۃِ الْکُتُبِ لَاسِیَّمَا فِیْ زَمَانِنَا ھٰذَا قَاصِرَۃٌ وَالرَّغَبَاتُ فِیْ تَحْصِیْلِ الْعُلُوْمِ وَکَسْبِ الْمَعْرِفَۃِ فَاتِرَۃٌ وَالدَّوَاعِیْ اِلٰی تِلْکَ الْاُمُوْرِ قَلِیْلَۃٌ وَالصَّوَارِفُ عَنْ ھٰذِہِ الْاَسْرَارِ مُتَکَاثِرَۃٌ والالتذاذ دولت معصومی و کراماتِ[2] (۴۹) قیومی نہ باآں مشابہ است کہ ایں اوراق حلاوت مذاق بہ نبیان ایں قدر معارف و اسرار کہ مصراع

---

[1] اس اقتباس کی تصحیح کے لیے حضرت مولانا نور احمد امرتسری کے مرتبہ و مطبوعہ نسخۂ مبداء و معاد (۴۲-۴۳) سے مدد لی گئی ہے۔ [2] م۔ کرامت

که هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

نشانِ حال این مقال ست سیری حاصل نمایند چه اگر به تفصیل به بیان این به پردازم هر مفتاح را جلد علیحده سازم هنوز هم از قصورِ همت خود، هیچ نه کرده باشم ـ

رشتهٔ عمر قلم بسیار بایستی دراز — تا نوشتی شرح آن پیچیده کامل اندکی

بهر حال برای خود و برای هر مخلص خواننده و شنوده زیاده از یک جلد هر چند که مطول گردد نگردانم و مرکب همت در میدان صباحت و ملاحت باکمال شوق و طراوت بدوانم اِن شاء الله تعالیٰ وما توفیقی اِلّا بالله ـ

بدانید که حضرتِ ایشان را رضی الله تعالیٰ عنه نیز در رنگ والدِ بزرگوار و پیرِ عالی مقدارِ خویش سه جلد مکتوبات است و هر جلد مفتاح است برائے حل مشکلات مکتوباتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه ـ اما جلد اوّل حضرتِ ایشان را مخدوم زادهٔ ثالث خدا آگاه واقف اسرار لی مع الله شیخ محمد عبید الله قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس جمع فرموده مسمّیٰ به "درة التاج" گردانیده اند و تاریخ اتمام آن را "جمع کمالات نبوة" یافته اند و نام ثانی نیز این کلمهٔ تاریخ را مقرر نموده اند و جلد ثانی را امیر شرف الدین هروی سرهندی تالیف نموده نام و تاریخ اختتام آن را "وسیلة السعادة" تشخیص کرده اند و دو بیت از ابیاتی که در خطبهٔ آن نسخهٔ مبارک ایراد نموده اند در قید قلم می آرد ـ

نامش به عقیدت و ارادت — گفتیم وسیلة السعادت
پرسند اگر ز سالِ اتمام[1] — هم باز توان شناخت از نام

و جلد ثالث را حاجی محمد عاشور بخاری مرتب ساخته نام و تاریخ آن را "مکاتبات قطب زمان" یافته اند ـ و دو رساله در فن حدیث نیز حضرتِ ایشان جمع نموده اند ـ

روزی در اثناءِ تحریر این مفتاح اهل سعادت در خاطر راقم گذاشته و یا نمیدانم که بر زبانش نیز رفته که حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه سه دفتر مکتوبات به حکم سنت والدِ بزرگوار خویش تصنیف فرموده اما هفت رسائل نه نوشته اند (۵۰) تا وجهش چه باشد که به ناگاه نکتهٔ رنگین از زبان همنشین به یمن تصرفات معصوم الیقین برآمده که حضرتِ ایشان درین جا ادب حضرتِ مجدد الف الثانی ملحوظ فرموده خود را از تصنیف رسائل سبعه معارف داشته اند قدسنا الله بسره الاقدس ورزقنا الله تعالیٰ من برکاتهما دائما علی کمالاتهما ویرحم الله عبداً قال آمینا ـ

ا‍ـ نسخہ د.م میں اس شعر کا دوسرا مصرع سہو کتابت سے پہلے درج ہوگیا ہے ـ

مفتاحِ دوم

در بیان ولادت صوری حضرت ایشاں و بدایت حال آنحضرت از تحصیل علوم دینی و استفادات یقینی تا رسیدن به مرتبه کمال و اکمال تا وصال مجدد الف الثانی و ما یناسب هذا الباب۔

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۔ اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ وَرَاَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُوْنَ فِیْ دِیْنِ اللهِ اَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَاسْتَغْفِرْهُ اِنَّهٗ کَانَ تَوَّابًا ــــ اللّٰهم صل وسلم علیٰ اسعد العرب والعجم صاحب التاج والبراق والعلم دافع البلاء والوباء والالم وعلیٰ اٰله واصحابه وازواجه الطاهرات وبنات المکرمات وجمیع تابعیه والتابعات بعدد کل ذرّة الف الف مرة۔

برمبصران بدایع ملکوتی و نظارگیان صنائع جبروتی و طائرانِ وادئ ناسوت و زائران درکه لاهوت و والهان جمالِ نقشبندی و طائفان کعبهٔ ارجمندی که از اسرار و دقائقِ قیومی به برکت انوار و حقائق معصومی بقدر حوصله و موافق استعداد خبردار گردیده از دائرهٔ ظلالِ مرکزِ وصول رسیده اند بلکه اصل را در رنگ ظل پسِ پُشت گذاشته به ماوراء آں شتافته اند، از ولایت ثلثه که صغریٰ و کبریٰ و علیا باشد نمکی چشیده بوی از کمالات وراثت اعنی کمالاتِ نبوة علیٰ اربابهم الصلوٰة والتسلیمات وعلیٰ محبیهم واتباعهم شمیده[1] اند، غیر از استماع مقاماتِ عظیمه و کمالاتِ فخیمه معصومی که ناشی از محبوبیت صرف اند با مری خورسندی حاصل روزگار ندارند و از وسعت ظرف، هیچ حرف را معنی شگرف بجز احوال آں قیوم زمانی[2] حاصل روزگار ندارد وسعتِ ظرف[3]

---

۱ م شهید ۲ م۔ جهانی ۳ م۔ و از وسعتِ ظرف هیچ حرف را معنی شگرف . . . .

تصوّر می نمایند و مترنم به ترانه ـ

در چمن (۵۱) پرده زرخسارِ تو بالا کردیم   رنگ گل داغ رم آهو صحرا کردیم

هستند۔ به مقابله احدی از قوم دلشاد نیند و از درس فصوص از دلبستگی آزادند۔

مخفی نماند که ولادتِ باسعادتِ حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در بستی ملک حیدر که قریب به دو میل خام از بلدهٔ متبرکه دارالارشاد حضرتِ سرهند حرسها الله تعالیٰ و اهلها عن الآفات والبلیات، واقع است، در ماه شوال سنه یک هزار و هفت هجری اتفاق افتاد۔ ابواب دولت بر عالمیان کشاده و درهای فیض بر جهانیان به کشاد آفتاب از برج حمل طلوع نمود، ماه تاب در والکهٔ هند قدم نهاد خیرات و برکات باهم ساختند و حسنات را زینه از برای سعود آن شهسواری که تا ز ساحتِ افلاک در مرکز خاک برداشته ـ

بُشْرٰى وَقَدْ اَنْجَزَ الْاِقْبَالُ مَا وَعَدَا
وَكَوْكَبُ الْمَجْدِ فِيْ اُفُقِ الْعُلٰى[1] صَعِدَا

مشکلات را آسان کردند و حسن را سامان دادند قفلِ سربسته را به مفتاح رسانیدند و خانه تاریک را مصباح نمودند شفای به مرضیٰ بخشیدند گنج جواهر و نقود به گدایان دادند جلوهٔ صباحت با آن ملاحت ممتزج کردند و معجون مرکب از محبت و خلعت محبوبیت ساختند عشق را ساز دادند و محبوبی را از بقیه طینت خاتم الرسل علیه وعلیهم وعلیٰ آل کل من الصلوٰة افضلها و من التسلیمات اکملها آراستند از اصالت نصیب وافر بخشیدند و قیوم برحق ساختند حوریان در رقص شدند و ملائک سجدهٔ شکرانه کردند شیاطین مقفل گشتند و سلاطین به اصلاح درآمدند ـ

سرشتند از نورِ حق خاکِ او   بود چون نبی طینتِ پاکِ او
نبی نیست لیکن به رنگِ نبی   به جوشد ز کویش هزاران ولی

القصه افاغنهٔ بستیِ مذکور که اکثر شان به تهور و شجاعت مشهور اند و بعضی از آنها در اعتقاد و محبّت این حضرات عالی درجات معمور از استماع طلوع این چنین شمسِ فلاکِ هدایت و ظهورِ بدرِ سپهرِ ولایت بستی خود ها آرزوی دیدن بلا توقف ساعت به کمال شوق و خلوصِ نیت درمیان آوردند ـ

به دیدن میلش افتاد از شنیدن   بلی باشد شنیدن تخم دیدن

۱؎ م۔ "العلیٰ" ندارد

زہرائی عصر والدۂ ماجدۂ حضرت ایشان (۵۲) ہم ہرچند بہ زبان پیغام معذرت خواستند کہ ہنوز نافِ مبارکِ ایشاں ہم نہ بریدہ اند، افاغنہ از کثرتِ محبت پسندِ ایں معنی نہ نمودند بہ ہموں صرافت آنحضرت را بیرون کردند بہ مجرد مشاہدۂ جمال با کمالِ معصومی کہ انوارِ محبوبیت ذاتی کہ باسرارِ قیومی مجتمع دیدند عقل و ہوش را از دست دادند ؎

ززیبا شکل او حیران بماندند — زحیرت چوں تن بے جاں بماندند
نہ چوں آدم زآب و گل سرشتست — زبالا آمدہ قدسی فرشتست

مترنم شدند و گفتند کہ ایں شیر جبار است کہ بعد از رفتن دو عزیز صاحبِ کمال بہ ظہور آمدہ یعنی ہر دو جدِ اشرفِ حضرتِ ایشان جد پدری و جد مادری کہ دو در ہماں سال بہ شہادت رسیدہ بودند و الم جد شریف ایشاں عارف باللہ الصمد مخدوم عبدالاحد است قدس سرہٗ و نامِ جدِ مادریٔ ایشاں شیخ سلطان محمد تھانیسری است۔ یکی از ظالمانِ جابر ایشاں را بر مقدمۂ اسلام شہید نمودہ بودند، قصۂ بزرگی و خوبی و کمالات ایں صاحبین در ہر دو جلد مقاماتِ حضرتِ مجدد الف الثانی، خواجہ محمد ہاشم و ملّا بدرالدینؒ[1] بہ تفصیل بیان کردہ اند، جزاہما اللّٰہ سبحانہٗ عنا خیر الجزاء۔

نافِ شیر بہ شمشیر باید برید، ہمچناں کردند کہ نافِ مبارکِ حضرتِ ایشان بہ شمشیر بریدند و ازاں بازکشائشہای بسیار بہ حالِ خود دیدند، و در آں ایام بستی مشتمل بر چند چھر خانۂ معدودہ بودہ، تا ایں ہنگام بہ برکت قدم ہماں بلدۂ عظیمہ خیلی آبادان و سیر خوش گردیدہ مصراع

درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

و در ہماں سال جناب امام ربانی مجدد الف الثانی را صحبت پیرِ بزرگوارِ خود حضرت خواجہ بیرنگ خواجہ محمّد باقی دست داد رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ و اقبالِ دولت از طرف کشود ؎

اقبال کشود دو بردیم
کافتاد ترا گذر بسویم

چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود می فرمایند کہ قدوم میمنت لزوم فرزندی محمد معصوم بر مابسی مبارک و ہمایوں آمد کہ بعد ولادتِ وی بہ چند ماہ بہ ملازمتِ حضرت خواجۂ خود

---

[1] د۔ محمد بدرالدین۔

مشرف گشتم و دیدم آنچه دیدم :

و نیز می فرمودند که :

"این فرزند ارجمندِ ما دو ساله بود که به کلمهٔ توحید که مشعر به تجلی ذات و وسعتِ استعداد است تکلم نمود و از ارض و سما و سقف و جدران و وحوش و طیور و شجر و حجر و نباتات و ایشان هر چه به نظر وی می در آمد وی می گفت که این منم و آن من".

و آنچه اکابر سلف (۵۳) عمرها در سلوک و جذبات گذرانیده حاصل نمود و کمال دانسته اند آنحضرت در اوّل قدم به بهشت یازده متوجه فوق الفوق گشته، خواهان مطلبی گردیده اند که دست ادراک اکثری از اهل الله از دامان آن کوتاه است ع

سالی که نکوست از بهارش پیداست

(مصرع)

قیاس کن ز گلستان من بهار مرا

از ثقات مسموع گردیده که حضرتِ ایشان در اوّل کشودن زبان الهام ترجمان هر کس را که می دیدند در جای السلام علیکم "السلوک" می فرمودند، چنانچه مقبول الکلام مُلا دو پیازه در آن ایّام به تقریبی به حضرت سرهند رسیده بودند و در ملازمتِ حضرتِ امام ربّانی مجدد الف الثانی به صد شوق شتافته که به ناگاه عبور کرامت معه نور حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنہ در آن محفل خلد مشاکل اتفاق می باید به دستور معمول که دلالت بر ترغیبِ سلوک به بهر ملوک و صعلوک داشتند به مُلا دو پیازه ارشاد کردند السلوک ملا از غلبهٔ طبیعت هر چند به جواب معنوی نتوانست رسید، امّا جواب لفظی بلا توقف رسانید و گفت و سلوک[1] باید دانست که مراد آنحضرتِ والا منزلت ازین کلام جامع دران صغر سن دلالت بر التزام سلوک بوده ای التزام[2] السلوک. چنانچه هر سه دفتر مکتوبات قدسی آیات مشحون ازین دلالت. کلاں تر عبارت است به موجب حدیث شریف اِنّ احب عباد الله الی الله من حبّب عباد الله الی الله و حبّب الی عباده. و حصولِ کمال این معنی در قطع منازلِ سلوک است نقلی که مناسب این مقام باشد به طریق استشهاد مذکور می سازد.

روزی در خدمت گرامی مرتبت خالِ اکرم حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس

---

[1] م. علوک [2] للزم

نشسته بودم که مذکورِ فضلِ دو عزیزی از بزرگانِ دین و مقتدایانِ شرعِ متین درمیان آمد که کدام یکی از دیگری افضل باشد؟ فرمودند که هو اعلم بمن اتقی۔ و تقوی عبارت از قطعِ منازلِ سلوک است چه هر کس که قطع منازل بسیار نموده است متقی تر است، از انکه قطع (۵۴) منازلِ سلوک کمتر کرده است۔

حقیر کثیر التقصیر گوید که به موجب نص قرآنی اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰہِ اَتْقٰکُمْ هر متقی تراست نزد حضرتِ مولا ذکره اولیٰ گرامی تراست و کسی که گرامی تراست البته که محبوب ست از غیر آن، پس حضرتِ ایشان قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس به موجب حدیث گذشته از اوّل العمر دلالت بر محبتِ الٰهی عباد او را می فرمودند و او را سبحانه به محبت عبادی خواستند که آنهاں را به خواهد بر ایشان مهربان تر گردد، اسم مبارک حضرتِ ایشان به تکرار هر سعادت اطوار گذشته که بسیار مذکور شده امّا لقب آنحضرت مجد[1] الدین است و شیوهٔ ایشان ثبات و تمکین و همت ایشاں بر ارشاد طالبین و مشربِ ایشان حق الیقین است۔

القصه چوں آنحضرت به سن تعلیم گردیدند و ایشان را به مکتب سپردند در اندک مدت معامله را بجای رسانیدند که، هیچ علم و عمل را رسیدن دریں مقام بدوں سابقه کرم و عنایت لم یزلی محض وهم و خیال[2] است و ادب استاد دراں صغر سن به مرتبه بجای آوردند که از حیطهٔ عقل و ادراک خارج است۔

مریم مکانی حضرتِ والدهٔ ماجده سلمها ربها می فرمایند که دراں هنگام که حضرتِ ایشان بسن شش (یا) هفت سالگی بودند که روزی برای تجدید لباس چوں جامهٔ ملبوسه از بدن مبارک بیرون کردند می بینند که تمام بدن که روشن تر از ماهِ شب چهاردهم بوده است و مصفاتر از گلِ گلاب از کثرتِ چوب[3] زدن سوسنی گشته[4] همه حضرات به تعجب تمام استفسار ایں مقدمه نمودند۔ از کمالِ مروت و کثرت حیاء بلا و نعم لب نه کشودند امّا گریهٔ بلا صوت فرمودند، آخر کار معلوم شد که وضع معلم چناں مقرر گشته که هر روز در دست گرفته می برد و دراں جا عریاں نموده به قمیجهٔ[5] شهتوت و اشجار هر قدر که می خواهد می زند باز جامه پوشانیده در شهر می آورد۔

---

۱ د، م۔ مجدد الدین ۲ م۔ عین خیال ۳ م۔ خوب
۴ م۔ نیل گوں گشته ۵ م۔ خمچه های

و نیز حضرت والده می فرمایند که در وقت غلبهٔ ارشاد دختران استاد در خدمتِ والا رسیده بود، آں قدر مورد عنایت من جمیع[1] الوجوه گردیده که شرحِ بیان را بر نیاید و پیش هر یکی از نبات شریفات و دیگر صالحات همیں کلام دراں ایام درمیاں بود که ایں صالحه دختر استادِ من است رعایتِ ادب (۵۵) بر همه شما از ضروریات ست ؎

نیکی پیر مغاں بین که چو ما بدستاں — هر چه کردیم به چشم کرمش زیبا بود

و آری اخلاق کریمانهٔ حضرتِ ایشان به مشابه ایست که وصف واصفی متحمل بیان آں تواند بود و آداب آں قبلهٔ درویشان نه بآں مرتبه ایست که مدح مادحی به حد آں تواند رسید. سبحان الله خاکی چه پاکی آورد و عدمی چه راه تقدم برد.

القصه بعد مدت رعایت فراواں[2] به حال آں دخترِ اُستاد فرمود و از نقد و جنس مملو گردانیده رخصت خانه اش نمودند.

ایضاً از جناب حضرت والدهٔ شریفه بالکراة مسموع گردیده که روزی زهرای عمر والدهٔ ماجده حضرتِ ایشاں ذکر موت و قیامت درمیان داشتند و گریه از خوف آں روز که روز جزا است به کمال انکسار دامن گیر ایشاں بود و سن مبارک حضرتِ ایشاں زیاده از هفت سالگی نه بوده بناگاه از بکاء دولت کشای حضرت والدهٔ شریفه خود مطلع گردیده، ازاں بکاء فرحت نمای استفسار نمودند گفت از خوف. یوم الموعود که روز اشد و افزع است و عملی که سزاوار قبولیت مالک الملک باشد، هیچ به وقوع نیامده ؎

دراں روز کز فعل پرسند و قول — اولوالعزم را دل به لرزد ز هول

ازیں جهت ایں گریه و حزن دامن گیر همواره است و حیرانی و تاسف همیشه دستگیر آنحضرت والامنزلت که دراں ایامی نونهال جویبارِ ولایت بودند در جواب لعل شکر بار کشودند که یا والده اندکی بوی از ایمان می یابد پیشتر ما، هستیم خاطر شریف ازیں ممر جمع فرمایند ؎

زهی دولت مادرِ روزگار — که پوری چنیں پرورد در کنار

ایں چنیں دولت مندی بعد از انبیای کرام علیهم الصلوٰة والسلام اقل قلیل است ایں بزرگوار هرچند نبی نیست امّا به طفیل سیّد الانبیاء علیه و علیهم و علی آل کل من الصلوٰة افضلها من التسلیمات

---

[1] م. جمع [2] د. مدت فراواں رعایت

اکملہا شریک دولت خاصہ انبیاءست، ناچار از طفولیت متکلم بایں کلام دلکشاست و درموسم شباب و اعتدال عمر عظیم الاعتبار آں قدر پاس شریعت غرا و ملت بیضا التزام (۵۶) داشتند کہ اصلاً بہ تصریح ایں چنیں اسرار واجب الاستتار لب نمی کشودند، چنانچہ معرفت و حقیقت دستگاہی مرحومی شیخ عبدالاحد قدس سرہ استفسار از تعین صلوٰۃِ وسطیٰ و اسمِ اعظم و ساعت مرجوہ روزِ جمعہ و فضلِ مسجد کلاں حضرتِ سرہندؒ[1] از آنحضرت عالی منزلت نمودہ، بہ حکم اَبْهِمُوْا مَا اَبْهَمَ اللّٰه - ہمہ اجوبہ را مبہم داشتہ، تفصیل ایں معنیٰ در مکتوبات جلد ثانی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ، در مکتوب دوم کہ بنام شیخ مذکور صدور یافتہ، مسطور است درآں جا رجوع باید نمود و شاہد دیگر برایں مدعا آنکہ بادشاہ خلد مکان کہ مریدِ مخصوص حضرتِ ایشاں بودند، بشارت حسن خاتمہ در دریوزہ[2] از آنحضرت نمودہ، جواب آں در جلد ثالث کہ بنام مشارٌ الیہ ثبت گردیدہ۔ مکتوب دراز است امّا فقیر ازاں مکتوب کہ شاہد مطلب است ایراد می نماید:

فتح - از بارِ گراں بارِ جہانداری و حسنِ خاتمہ اظہاری رفتہ بود چوں او سبحانہ از کرم خویش خوف دریں باب عنایت فرمودہ است امیدواریہا حاصل گشت، ایں خوف کارہای صعب را آسان میگرداند در حدیث آمدہ است لا یجتمع خوفان خوف الدنیا وخوف الآخرۃ - انتہیٰ کلام المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

آری بشارتِ حصولِ ولایت عالیہ و کمالات متعالیہ و درجات بلند و مقامات ارجمند مریدانِ صادق الاعتقاد و فرزندان عالی نژاد بہ تصریح بسیار عنایت فرمودہ اند و استعداد آں جماعۃ بلند نہاد خبر دادہ و ایں بر ایشان لازم تا معاملہ ارشاد کہ بداں ناموراند[3]، بدوں اظہارات ایں بشارات ممکن نہ، امّا در مقدماتِ مسکوت الشرع غیر از اشارت بہ بشارت لب نمی کشانیدند۔ ہذا ینفعک فی المواضع کثیرہ - اِن شاءاللہ تعالیٰ۔

بر سر اصل سخن آیم و گویم کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ باآنحضرت خطاب کردہ، فرمودند کہ بابا از تحصیل زود فارغ شوید کہ مارا با شما کارہای عظیم در پیش است و چوں علم مبداء حال است از تحصیل آں چارہ نبود و در مذہب پنہاں است کہ صوفیٔ جاہل را مسخرۂ شیطان (۵۷) میدانستند، ناچار حضرتِ ایشاں بہ موجبِ امرِ والدِ بزرگوار و مرشد عالی مقدارِ خویش رضی اللہ تعالیٰ عنہما

---

[1] د۔ سرہندی [2] م۔ دریوزہ [3] د۔ کامور

صفحه صفحه و ورق ورق[1] تمام علوم متداولهٔ عقلی و نقلی در سن شانزده سالگی به انجام رسانیده، مجمع البحرین علم حال و قال گردیدند و اکثر این علوم از جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه استفاده نمودند و به رخی از عالم ربانی عارف سبحانی برادر کلان خود خواجه محمد صادق قدس سره خوانده اند و پاره از شیخ محمد طاهر لاهوری که از فحول علماء و از اعاظم خلفاء مجدد الف الثانی بوده اند، حاصل نموده.

هم چنیں از بعضی علماءِ دیندار ذوالاعتبار دیگر نیز اخذ کرده اند. تفصیل اسامی کتب نادره و اسناد آنها در مفتاحِ اوّل ظاهر و هویدا است. آنچه ملّا بدرالدین در مقدمات[2] حضرات القدس در بیان احوالِ حضرتِ ایشاں رضی الله تعالی عنه برنگاشته اند که کارخانهٔ حال بر قال غالب گشت. فقیر دور از کار را محل تامل است چه قالِ[3] آنحضرت همگی مبین حال است و حالِ ایشان مقوئ قال، حال از قال جدا نیست و قال از حال علاحده نه، حال که برین قال آورده است که این همه حال را بیان کرده صدق قال موجب صدق حال است و کیفیت حال مستلزم بر کیفیت قال لولا القال لستر الحالُ ولولا الحالُ لبطل القالُ.

هر چند مراد عزیز معهود بیان علو حال است و مزید اشتغال آنحضرت به کارخانهٔ حال نسبت به قال امّا این جا قال عین حال است و حال نفس قال شاهد عدل برین مدعا قصصِ حضراتِ انبیاء کرام است علیهم الصلوٰة والسلام که به تمام قالِ ایشان بر حال مبتنی است و کارخانهٔ دعوت بر قال مبتنی لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ صفت حال است کز قال جلوه گر گردیده. اِنِّيْ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِيْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِيْفًا وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ قال است کز حال خبر داده و به حکم حدیث العلماء ورثة الانبیاء. این جا هم قال از حال منفک نیست[4] و حال از قال مبائن نه.

مقصود کلام و حالات آغازِ سعادت انجام آنکه بعضی از کوته فهمان بی سر و برگ را دیده ام که علمیت (۵۸) ظاهری حضرت ایشاں را نسبت به معاملات باطنیه ایشان تمسک از یں سخن گرفته کمتر می فهمند و بایں سبب ادراک از کمالات ظاهری محروم می نمایند. اگر حیدری مطالعهٔ مکتوبات قدسی سمات آنحضرت والا مرتبت به خلوصِ دل و صدقِ نیت اختیار کنند

---

۱ م- ورقا ورقا ۲ م- مقامات ۳ م- حال ۴ د- است

عجب این است کہ حکم برخلاف آن نمایند چنانچہ از سعد اللہ خان و یا از داراشکوہ منقول است کہ مکتوباتِ قدسی آیات حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مطالعہ نمودہ بسیار محظوظ گشتہ بر زبان آورد کہ بندگی شیخ احمد منشئ بے نظیر گذشتہ اند۔ بلی ہر کسی کہ باندازہ دریافت خویش سخن کردہ است۔ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ۔

امّا منصفانِ صاحبِ حال و عارفانِ عالی مقال از مطالعہ کلام این دو بزرگوار پُر کمال اعنی جناب امام ربانی مجدد الف الثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما ، قال را دلیل حال، حال را مزین قال انتخاب خواہند نمود۔

روزی این راقم سیاہ کار در محفل یکی از امرای روزگار کہ از مخلصان خاصی است بہ تقریبی رفتہ بود کہ در آں جا درس فصوص بہ متانت درمیان بودہ، چوں طبیعت خو پذیر کلام شیخین مذکورین گردیدہ، ہیچ حلاوت ازاں درس بہ مذاق نہ نشستہ باوجودیکہ شیخ برہان معتقدان این طائفہ علیہ می دانستہ وحجۃ متاخران ایشاں می انگاشتند۔ امّا این جا معاملہ بہ نوعِ دیگر است ؎

جلوۂ غیر ندید آئینہ حیرت ما　　عالمی را بہ خیال تو تماشا کردیم

چوں سخن در علوّ حال و سموّ قال حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسیار شدہ می خواہد کہ عبارت از مکتوب عربی کہ بنام پیرزادۂ خود خواجہ محمد عبد اللہ المعروف بہ خواجہ خرد نوشتہ اند، وآں مکتوب ہشتاد و پنجم است از جلد اوّل مذکور نماید و مکتوب مشتمل بر دوازدہ ورق است۔ امّا بہ نقل یک ورقی ازاں صحیفۂ شریفہ دریں جا اکتفا می رود کہ ازیں جاپی بہ علو حال و سموّ قال آنحضرت برند:

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ خصوصاً علیٰ سید الوریٰ امام التقی محمد المصطفیٰ صاحبِ قاب قوسین او ادنیٰ (۵۹) وعلیٰ آلہ شموس الدجیٰ و صحبہ نجوم الهدیٰ اما بعد فهذا فقرات ترشحت من تسمات التنزيهات و روضات تفسمت من نفحات التقديسات لوائح احدية برزت من لمعات الفتوحات و سوانح قدسيه بدت من رشحات العطيات الهامات فيها للعقل العليل مداواة و انعامات للروح۔ منها روح وحيٰوة كلمات و اتيه

فی حل المشکلات وهدیة محقرة من بضاعة مزجاة مرسلة الی المخدوم المکرم جامع الکمالات المتبختر فی جلباب الشوق والوجد واللذات مورد الجذبات ومهبط الانعامات الفائض الحجج حجج المعقولات الخائض فی دقائق التصوّف والالهیات وانه قد کان ارسل الینا رسالة شریفة جلیلة متضمنة لمعارف علیة واسولة غریبة ولو یکن عندی ماکان فیها بمثلها فکیف ما احسن منها قد ورد فَحَیُّوا باحسن منها اَوْرُدُّوْهَا وذلک لقصور فهمی وقلة ادراکی خصوصاً عن الاسرار الٰهیة التی زلت فی بوادیها الاقدام وضلت فی مبادیها الافهام ولذاکنت اصرف عنان العنایة من ان اکتب فی مقابلتها شیئاً صریحاً او بالکنایة حتی مضت سنة علی هذا النمط ولم یظهر منا جواب قط الی ان جاءت مکاتبة مکررة من المخدوم المکرم ان اکتب فی جوابه ما تعلم فاضطررت الی اخذ القلم واستعنت من انوار القدم فشرعت فیه بمقتضای مالایدرک کله لایترک کله ولله الامر جله ومنه عقده وحله.

فاقول لما تاملت فی تلک الرسالة وجدت بعض مسائلها متعلقة بالطبیعی وبعضها بالریاض وبعضها بالتصوف والالهی ورایت الاشتغال بدقائق الطبیعی والریاضی تضییعا للوقت الاعز الاشرف واشتغال بما لایعنیه فی الدنیا والآخرة بل کاد ان یورث کثرة الممارسة بهذه العلوم وهنا فی العقائد الدینیة قال رسول الله صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم علامة اعراضه تعالی عن العبد اشتغاله بما لایعنیه ولو کان لنفس کمال معتد به مربوطا بهذین العلمین لما اهمله صاحب الشرع ولما اعرض عند السلف بل کانوا یرغبون فی تحصیله ویحثون علی تعلیمه ولیس فلیس ومایتعلق بالتصوف فمنه مایتعلق بشرح مسئلة وحدة الوجود وبیان الاتحاد الذاتی بین الخلق والحق تعالی وتقدس وان هذه المسئلة (٦٠) قد بینت

تفصيلا فی کتب الصوفیة الموحدة ونحن بمعزل عنها ومنها مایتعلق ببعض معارف شیخنا و امامنا وقبلتنا الحبیب الربانی والمجدد للالف الثانی فنحن نتکلم فیه معتصما باللہ العزیز القوی ومتوکلا علیه لا اله الا اللہ ونستغفراللہ ولا حول ولاقوة الا باللہ۔

قوله وهل ثبت عندهم ان الوجود زاید علی الواجب اوعینه وعلی الاوّل کیف التخلص عن البراهین العقلیه التی تدل علی عینیة ولایحتاج لکثرة شهرتها الی الذکرهنا وهی قطیعة علی مارغم المخالف انتهٰی۔

اقول ههنا شق ثالث وهوانه سبحانه تعالیٰ ثابت بنفسه لابالوجود فیکون ذاته العلی کافیا تحققه غیر محتاج الی الوجود ولایکون للوجود ثمة مدخل عینا کان او زائدا علی ما سیجی تحقیقه ان شاءاللہ تعالیٰ۔

انتهٰی الورق من الصحیفه الشریفه۔ ومن اراد الاطلاع علی تفصیل الکلام والتنبیه علی المرام فلیرجع الی ذالک المکتوب الذی تحیر فی تفهم مطالبه العالیة فحول العلماء وتنور من مطالعة الکبائر والعرفاء، قلوب العاشقین منفرحیة بجمال عبارات وصدور المشتاقین مبتهجة بکمال اشارات۔ ومکاتیب دیگر بہ بلاغت تمام در زبان فصیحہ عربی بسیار اند کہ اطوار علماء ازمبادی ہرکدام آنہا پیداست و اسرار صوفیۂ کبراء از مقدمات آنہا ہویدا۔

باید دانست کہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرتِ ایشاں را از صغرسن می فرمودند کہ ایں فرزند ما محمدی المشرب است و بہ محبوب ذاتی سرافراز، چنانچہ در مکتوبی کہ بیان استعداد ہر سہ مخدوم زادہ نوشتہ اند تحریر فرمودہ:

فتح۔ از فرزندان محمد معصوم چہ نویسد کہ او بالذات قابلِ ایں دولت است، یعنی ولایت محمدی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و نیز می فرمودند کہ اقتباس محمّد معصوم نسبت ہای مارا یومًا فیومًا بل آنًا فانًا بہ صاحب شرح وقایہ می نماید کہ در خطبۂ کتاب خود آوردہ الفہا جدی الوقایہ سبقًا سبقًا وکتب اجراء فی میدان حفظہا طلقًا طلقًا حتی اتفنن انجام[1] تالیفہ مع انجام حفظی۔

---

[1] م- اتمام

حضرتِ وحدت قدس سره اشارت به همیں معاملات می نماید جای که می فرماید ـ (مثنوی)

مجدد (٦١) به توصیفِ او لب کشاد | بفرمود که ای پورِ عرفان نژاد
زعرفان نوشتم ورق در ورق | همه خواندی از من سبق در سبق
تو یک نقطه زیں لوح نه گذاشتی | هر آنچه نهادم تو برداشتی
تو آخر چو من قطب دوران شوی | زمن ایں بشارت بیاد آوری

و نیز حضرتِ ایشان در سنه چهارده سالگی بودند که به عرض حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیده بودند که من خود نوری می یابم که تمام عالم ازاں نور منور است چوں آفتاب اکثر آن نور فرد د برده عالمِ ظلمات است۔

حضرت مجدد الف ثانی بشارت قطبیت به ایشان عنایت فرمود و به زبان الهام ترجمان آوردند که ایں سخن از من یاد دار و تفصیل ایں مقدمه در مکتوبی که نقل بشارت قیومیت و اصالت و محبوبیتِ ذاتی و کمال انفعالی از جناب مجددی در بارهٔ خود نموده اند مندرج گشته در همیں مفتاح مذکور خواهد شد، ان شاء اللہ تعالیٰ۔

و نیز در هنگام خُردسالگی حضرتِ ایشان یک مرتبه در رکاب حضرتِ مجدد الف ثانی به دارالاولیاء حضرتِ دهلی تشریف آورده بودند و موسم گرما بر کمال بوده که سنگِ فرش مسجد فیروز آبادی از تابهٔ آهنی حرارت داشته و حضرتِ ایشاں در حجرهٔ مقدسه که منزل حضرتِ والد بزرگوارِ ایشاں بود در آمده و بر عریش خاص استراحت نمودند، به ناگاه تشریف مجدد در آں حجره به قصدِ استراحت از بیرون اتفاق می یابد و روز قریب به نصف رسیده بود، خادم خواست که حضرتِ ایشاں را بیدار به کند به زجر تمام منع آں خادم فرمودند و خود بیرون حجره[1] نشستند و فرمودند که دوستی از دوستانِ حق سبحانه تعالیٰ در استراحت است ازاں دیدم[2] که مبادا موجب ملال کردم ازاں خود را زود بیرون کردم تا حضرتِ ایشاں بطور خود بیدار گشتند و آداب بجا آوردند، آں زماں حضرت مجدد الف الثانی در آرام شدند۔ مصراع

قدرِ زر زرگر شناسد قدرِ جوهر جوهری

خوش گفت ـ

پدر نور و پسر نور است مشهور | ازیں جا فهم کن نوراً علیٰ نور

[1] د۔ مسجد [2] م۔ لرزیدم

بالجملہ قال را تحصیل وحال را کمال گویا توامین ساختہ (۶۲) مجمع البحرین گردیدند زبانی[1] شیخ خود آن صاحبِ ذو حال وقال شدند۔

امّا باید دانست کہ تحصیل علوم ظاہرہ اگرچہ از مواضع مختلفہ نمودہ اند کما مرّ امّا علوم ومعارف باطنیہ را از ابتداءِ کار تا نہایتِ اسرار غیراز جناب والدِ بزرگوار ومرشد عالی مقدارِ خویش از دیگری رجوع نہ فرمودہ اند، ہرچہ یافتہ اند از خانۂ پدرِ خود یافتہ اند وہرچہ دیدہ اند درآں جا دیدہ اند وآنچہ شنیدہ اند ہم ازاں جا شنیدہ اند۔

وہم از علوم ظاہرہ ہم کتبِ بسیار کہ در فضلای کبار اعتبارِ تمام دارند در خدمت والدِ شریفِ خود گذرانیدہ اند، امّا شرحِ مواقف را حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود زباں دادہ اند، درحالیکہ نوشتہ اند:

فتح۔ دریں ایّام فرزندی محمد معصوم شرح مواقف را تمام کردہ در اثنای سبق او قباحتہای ایں بے خرداں بہ وضوح آمد وفائدہ ہا برآں مرتب شد۔ الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وماکنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ، لقد جاءت رسل ربنا بالحق۔

بارئی[2] در بعضی اسفار حضرت مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ موجب امر وارشاد در خانۂ فیض کاشانہ ماندہ اند اظہارِ احوالِ بلند خویش کہ فراخورِ فہم ہر عالم ذی فنون نیست[3] ومستظہر ہر صوفی بی سر وبرگ نہ ؎

ریاض آشنائی را بہ[4] وبرگ دگر باید
نہ ہر سروِ چمن لیلاست نی ہر بید مجنونی[5]

بزبان قلم معروض داشتہ مشتمل بر ہفت عریضہ است ہر عریضہ بحری است از بحار معارف کہ لالی آبدار از اسرارِ ولایت ثلاثہ در ساحل پیدا وفرائد بے بہای کمالات نبوّت از امواج آں ہویدا۔ در عنوان جلد اوّل مندرج گردیدہ اند، می خواہم کہ از طریقِ سعادت دریں مفتاح اہل السعادت کہ مقاماتِ معصومی است، مندرج گردانم، بعدازاں بہ ذکر بشارات دیگر پردازم ان شاء اللہ تعالیٰ، ہمگین گوش باش وبہ شنو،

---

[1] م۔ وثانی شیخ خود اند وقال شدند ...   [2] م۔ یار من   [3] م۔ نیت
[4] م۔ سر   [5] م۔ نی ہر بید مخفونی

عریضۂ اولیٰ :

فتح - عرضداشتِ بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان آستانۂ علیامی رساند احوال و اوضاع خدمہ ایں حدود مستوجب حمد است (٦٣) سرفراز نامۂ عالی کہ بہ مصحوب میرزخان مرسل بود و دراں ایں عاصی مہجور ناقابل دور از کار را بانواع عنایات سربلند ساختہ بودند شرف از ورود آں یافت ـ

من کہ باشم کہ برآں خاطر عاطر گذرم لطفہا می کنی اے خاکِ درت تاج سرم

قبلہ گاہا از احسانہای او تعالیٰ چہ تواں نوشت و بہ کدام جوارح مکافات شکر او سبحانہ تواں بجا آورد عباداتی کہ بایں طرف منسوب بود البتہ قاصر است و بہ عیب و نقصان متسم.
اللھم لا احصی ثناءً علیک انت کما اثنیت علیٰ نفسک ـ

مکتوبات و معارفِ شریفۂ جدیدہ را اخوی خواجہ محمد ہاشم از آگرہ فرستادند علو درجۂ آں نہ بآں مشابہ ایست کہ فراخورِ فہم ہر بے سرانجامی باشد و آنچہ اندراج یافتہ کہ افراد عالم ہمگی ظلال اسماء و صفاتِ واجبی است عز شانہ، پس ہمہ اعراض بودند کہ جوہری درمیان آنہا کائن نباشد تا قیام آنہا بآں جوہر بود، پس از ذاتِ اقدس ایشاں را جز حرماں نصیب نبود و نصیب شان غیر از صفات نباشد مگر یک ذات عارف الخ شبی در نماز تراویح در مراقبہ مطالعہ ایں معنیٰ افتاد، دید کہ اعراضی کہ ذات ایں کس بودند باصلِ خود عود کردند و ہیچ نامی و نشانی ازاں نماند و بہ تمام مضمحل و محو و متلاشی در اصل خود گشت، ہرچند می رود ہمہ در اصل خود می رود ہمہ در اصل خود می رود و در اصولِ اصول الی ماشاء اللہ تعالیٰ و مشہود گشت کہ تا ہر جا کہ می روی ہمہ در وجوہ و اعتبارات می روی کہ اصلِ اصول اند و ازیں اصول و اصولِ اصول بہ ذات مجرد رسیدن محال است اصول ہمہ انقطاع می پذیرد و ذات عز شانہ، ماوراء ماوراء است چہ اطلاعِ اصل در آنحضرت جل سلطانہ، ساقط است آخر الامر معاملہ بہ یاس رسید و بہ یقینِ یقین معلوم شد کہ ہرگاہ اصل تو صفات و اعتبارات باشد نہایت سعی آں خواہد بود (٦۴) کہ خود را در اصولِ خود مضمحل و متلاشی سازی و بعد از اضمحلال در اصل از اصل گزشتن معنی ندارد امری دیگر باید کہ نصیبی از حضرتِ ذات فراگیر جل سلطانہ، دراں وقت بہ خاطر

رسید کہ شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہٗ خوش می فرماید وما بعد ھذا الا العدم المحض، یعنی نیست بعد از فنا و اضمحلال در اصول، مگر عدم محض چہ اصول را در آنحضرت راہے نیست غیر از انقطاع وذاتِ مجرد ماوراء الوراءست تا ایں را ذات عطانہ فرمایند بہ ذات تعالیٰ رسیدن محال است و آنچہ حضرتِ ایشان نوشتہ اند کہ ایں قسم بزرگ در یک عصر متعدد نمی شود علاوہ یاس مذکور رشد و آں قدر غم و غصّہ روی داد کہ چہ نویسد دراں یاس گاہے بہ خاطر می رسد کہ تابع کامل را از جمیع کمالات متبوع نصیب ست، پس عدم تعدد بہ کدام اعتبار خواہد بود آیا فرق اصالت و تبعیت باشد امّا ایں قسم خواطر مسکّن آں اضطراب نمی شد محرمی نبود کہ بادی درد دل تواں درمیان آورد، آخر الامر بر وفق کریمہ حتی اذا استیئس الرسل وظنوا انھم قد کذبوا جاءھم نصرنا۔

برآخر مکتوب ہشتادم از مکاتیب جلد ثالث کہ نامزد ایں فقیر گشتہ اطلاع دادند ہر چند مکرر برآں مکتوب گذشتہ بود امّا گویا ایں سرّ اطلاع دادن مصلحت نبود کہ چشم پوشیدہ از ایں حرف می گذشتم الحال بتوجہ شریف اُمیدوار ست کہ ازیں معما دری بہ کشاید، چوں درعین نوشتن بر ایں امر اطلاع یافت بہ تفصیل در خود مطالعہ نتوانست نمود ان شاء اللہ تعالیٰ بتوجہ آنحضرت بہرہ ور گردد، اوالعبودیۃ۔

عریضۂ ثانیہ نیز بہ پیرو والدِ بزرگوارِ خویش نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ:

فتح۔ عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم ذرہ وار بہ موقف عرض باریافتگان عتبہ علیہ می رساند احوال دُعاگویان ایں حدود بہ یمن توجہات علیہ مستوجب حمد است غیر از آلام فرقت و مہاجرت اندوہی واقع نیست ؎

خیالِ وصل تو تا حال زندہ می دارد　　وگرنہ با غمِ ہجراں حیات معنیٰ چہ

سرفراز نامہ ہای گرامیہ[1] بامعارف و اسرار سامیہ پے در پے می رسند و معاملہ را از حضیض باوج می برند، مکتوبی کہ متضمن تجلیات ثلاثہ است دریں آواں رسید (۶۵) بقدر استعدادِ خود ازاں بہرہ ور گردید و حظی فراگرفت و بعد ازاں مکتوبی کہ مشتمل بر معارفِ نورِ صرف

---

[1] مکتوباتِ معصومیہ ۱/۲/۵۸ میں "نامہ ہای گرامایہ گرامیہ" ہے۔

ذاتی ست شرفِ ایراد یافت در حین مطالعۂ آں شعوری از نورِ صرف یافتہ بود بلکہ فنای و بقای بآں نیز فہمیدہ و تا مدتی دراں استغراق داشتہ، ہر چند در وقتِ کتابت آں نسبت مستور است تا وجہش چہ باشد حضرت سلامت از عنایاتِ او تعالیٰ چہ نویسد و از احسانہای او سبحانہ چساں بیان نماید کشاں کشاں می برند، ہر چند نداند کہ کجا می برند و کجا می رسانند اما تلذذات و کیفیات کہ دریں میاں روی می دہند بیان آں نمی تواند کرد ذوقی است نہ بیانی ؎

من نہ باختیارِ خود می روم از قفای او
آں دو کمندِ عنبریں می بردم کشاں کشاں

حضرتِ حق سبحانہ، علم و تمیز کامل بتوجہ عالی عطا فرماید رب زدنی علماً۔ قبل ازیں بہ مصحوب قاصدی واقعہ نوشتہ فرستادہ است اگر بہ صحت و سقم آں ممتاز شود کمال بندہ پروری ست والعبودیۃ۔

عریضۂ ثالثہ - نیز بہ جناب پیر بزرگوارِ خود نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

فتح - عرضداشت احقر الخدمۃ محمد معصوم بہ ذروۂ عرض آستان بوسان می رساند ازاں روزی کہ از شرفِ سعادت حضور مہجور گشتہ است خبری از خادمان آں درگاہ بایں شکستہ بال نہ رسیدہ بسی نگران است احوال خادمان ایں جای مستوجب حمد است و اوقات را بہ جمعیت بسر می برند حضرتِ سلامت امشب کہ شب شنبہ بیست و ششم ربیع الثانی است میاں شیخ مزمل ازیں دار رحلت نمودند خوب رفتند در وقتِ دفن کلاہِ تبرکی آں حضرت را کہ پیشِ بندہ بود دو رای کلاہی کہ آنحضرت بندہ را بہ تخصیص عنایت فرمودہ بودند بر سر ایشاں پوشانیدیم بہ مجرد پوشانیدن یا بعد از لحہ دید کہ نسبتِ خاصہ علیہ آنحضرت در ایشان جلوہ گر گشت و تمامی ایں عزیز را در برگرفت بعد ازاں تمام مقبرہ را نسبتش فرو گرفتہ بلکہ تا می آں گرد و نواحی را از نور مالا مال ساخت، من قبل قبل بلا علۃ۔

عریضۂ رابعہ - نیز بہ پیر و والدِ بزرگوار خود نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما

فتح - عرضداشت نیاز مند درگاہ والا محمد معصوم بہ عرض اقدس می رساند (۶۶) احوال ایں شکستہ بال بہ یمن توجہ آں کعبۂ امانی و آمال بر وجہ استقامت است و ہیچ گونہ در عزیمت امور فتور راہ نیافتہ امید می دارد کہ بہ طفیلِ نظرِ عنایت آنحضرت در چند نفس عاریتی کہ ماندہ نیز

فتور راه نیابد۔

ثانیاً معروض می دارد که فقیر تا مدتها مقبوض و مغموم می بود آخرالامر بتوجہ عالی بسطی عظیم روی داد و دراں بسط مقامِ عالی بس شگرف نمودار شد دراں وقت چناں معلوم شد که ایں مقام فوق جمیع مقامات ظلال است و مقام اصل الاصل ست که شائبہ ظلیت باں راه نیافتہ است خود را بہ تمام داخل آں مقام یافت و سرِ خود را داخلِ مرکزِ آں مقام دید و باقی خود را تہ آں مرکز محاذی باں و بعضی چیزہای دیگر ہمدراں وقت مشہود بود اگر در حضور می بود محتمل که بہ عرض می رساند۔

عریضۂ خامسہ۔ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوارِ خویش نوشتہ اند۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہما

فتح ۔ عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بہ ذرۂ عرض خاک نشینان درگاه عرش اشتباه می رساند که سرفراز نامۂ گرامی که از سرای ہو دل مرسل بود رسید، جانہای افسرده را سرور کامل بخشید و دلہای مُرده را حیاتِ جاودانی از سر نوارزانی فرمود، الحمد للہ سبحانہ که متعلقانِ این جای ازاں مہلکہ بعافیت ماندند، سفری که مولانا محمد صدیق اختیار کرده بودند اوائل ہم در نظر فقیر چندانی زیبا نمی نمود ؎

با پری روی اگر در خانۂ باشد کسی　　میلِ بیرون گر کند دیوانہ باشد کسی

از استعداد و بلند ہمتی مولانا ایں عزم عجب نمود بایستی که امری که پیش گرفتہ بودند بانصرام رسانیده متوجہ امرِ دیگر می گشتند۔

ثانیاً احوالِ شکستہ خود را بہ عرض می رساند حضرت سلامت این فقیر را ازاں باز که بہ عالم فرود آورده اند نشاں آں نسبت را که در وقتِ عروج باں مشرف ساختہ بودند میانہ می یابد که از یمین و یسار بیگانہ است، یمین و یسار ازیں نسبت قلیل النصیب اند بلکہ ہیچ مناسبتے ندارند ایں نسبت مخصوص بہ سابقان است اصحاب یمین در رنگ اصحابِ یسار ازیں کمال چہ دریابند و اربابِ ظلال در رنگ عوام مومنان ازیں معما چہ فراگیرند، محبتِ ذاتیہ که در آنجا ایلام محبوب ازدیادِ محبت بخش است نسبت بانعام او اینجا (۶۷) متحقق می گردد چوں بہ ذوق و وجدان خود رجوع می کند بے تکلف می یابد که حظی و حلاوتی بلکہ ازدیادِ محبت که در وقتِ ایلام محبوب است در ہنگامِ انعام او نیست تواں گفت که تصورِ ایلام محبوب فرحی و سروری می بخشد که در نفسِ انعام آں فرح و سرور ثابت نیست چہ در محبت ذاتیہ

هر چند فرح و سرور از شائبهٔ نفسانیه منزه و مبرا باشد اتمیت و اکملیت پیدا می کند عالم را به تمامه اعراض می یابد که بوی از جوهریت نه یافته است و قیام بذاته در حقِ آں ثابت نیست قیوم جمیع اشیاء اوست سبحانه مشارٌ الیه بلفظ انا بلکه مشارٌ الیه به جمیع اشارات هم اوست تعالیٰ چه ممکن را ذات نیست و اشارت بعرض عین اشارت به قیوم اوست ممکنات را اشباح بیش نمی داند و زیاده از ارادت خارجی در آنها تصور نمی نماید قدرت کاملهٔ او تعالیٰ را باید ملاحظه نمود که ایں ارائت را که محض در مرتبهٔ حس و وهم است بر نهجی ثبات و استقرار داده است که از زوال مصئون و محفوظ است و معاملهٔ ابدی بایں مربوط و قیام اعراض را بر نهج می یابد که از شائبهٔ حالیت و محلیت پاک و مبرا است بیش ازیں نیست که ثبوت و تقرر اشیا باوست تعالیٰ۔

چوں قلم را درمیان احوال می گیرد آں قدر لرزش می شود که مدرک از ضبط و برداشتِ آں عاجز می شود لاجرم اقتصار بر قلیل می نماید و باقی را موقوف بر وقتِ دیگر می دارد والعبودیة۔

عریضهٔ سادسه۔ نیز به پیر بزرگوار و والدِ خود نوشته اند رضی الله تعالیٰ عنهما:

فتح۔ عرضداشت مهجور ملازمت عالی محمد معصوم بذروهٔ عاکفان آستانهٔ عالی شان می رساند حسن و جمال که متوهم می شد چوں عاریتی و امانتی بود باهل امانت منصرف گشت و غیر از شر و نقص، هیچ چیز باقی نماند۔ حضرت سلامت در اثنای ایں تحریر حالتی روی داد، دید که آں عدم که غیر وی، هیچ چیز ظاهر نبود رو باستتار آورد و آں کمالات که باصلِ خود رجوع کرده بود جلوه گر شدن گرفت دریں اثناء غیبتی روی داد می بیند از بس که طعام پُر خورده است در طبیعت برهم زدگی پیدا شده است وقئ به شدت روی داده (٦٨) می یابد که از هر رگ و پوست حتی که از رگ ناخنها هم ماده می کشند و می برآرند چوں بافاقت آمد دید که عدم را به تمامه بر آورده اند و غیر ازاں کمالات که باصلِ خود رجوع کرده بود چیزی دیگر ظاهر نیست خود را به غایت نورانی و لطیف یافت بعد ازاں دید که آں کمالات که بآں بقا بخشیده اند باصلِ خود رجوع کردن گرفتند و باصل الاصل ملحق گشتند و ظهور دراں حضرت بطریق اصالت و حقیقت پیدا کرده اتصالِ بے کیف حاصل نمودند، این زمان انا که از عدم بتمام کشیده بآں کمالات ملحق شده بود آنجا اطلاق یافت و نسبت ظاهر با مظهر چوں نسبت عالمِ خلق با عالمِ امر یافت حقیقت کمالات انفعالی آں جا ظاهر می شود و بعضی امورِ دیگر نیز ایں جا

معلوم بود نتوانست نوشت ان شاء اللہ تعالیٰ چوں بدولتِ حضور مشرف گردد بہ عرض رساند۔

عریضۂ سابعہ۔ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوارِ خویش رضی اللہ تعالیٰ عنہما نوشتہ اند :

فتح۔ عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم بذروۂ عرض باریافتگان آستانہ علیا می رساند کہ احوال و اوضاع خدمۂ این حدود مستوجب حمد است ہموارہ ترصدِ استماع اخبارِ فرخندہ آثار سلامتی خدمۂ عتبہ علیہ دامن گیر ست اشتیاق دریافت دولتِ حضور چہ شرح دہد و سوز و گداز جدائی را چساں وانماید ؎

در دم نم خوں شد آخر چند جوشم   می اندر آبگینہ چند نوشم

قبلہ گاہا! عجب کار و بار ست و طرفۂ غنج و دلال درعین آرام حرمان ست و در نفس وصل ہجراں می یابد و نمی داند کہ چہ می یابد و چہ نمی یابد تضاد در تضاد ست و تناقض در تناقض آرای میدہند و لذتی می بخشند کہ ہزاراں لذت و آرامہا در خبب آں بجوی نہ خرند و در عوضِ آں بہ پشیزی نہ گیرند۔ مصراع

آنجا کہ باشد نقل و می بیکاری است ایں کارہا

اگر عمرہا در شکر آں صرف نماید ہیچ نہ کردہ باشد و اگر عہدہا در طلب آں بگذراند بے سابقۂ فضلِ الٰہی ہیچ حاصل نہ نمودہ مع ذلک حرمان ہمہ وقت دامن گیر است و دُوری و مہجوری ہموارہ دستگیر ؎ (۶۹)

نہ حسنش غایتی دارد نہ سعدی را سخن پایاں
بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچناں باقی

چہ مطلوب در غایت تنزہ و رفعت و طالب در نہایت پستی و منقصت نہ ایں را با وی شرکتی و نہ او را با ایں نسبتی ایں از ادراک آں عاجز و آنچہ از و مدرک شود قاصر، فلما لم یوجد بینہما نسبۃ ولو بالوجہ و شرکۃ ولو بالاسم فلا جرم یکون العجز عن درک ادراکہ ادراکاً والجہل عن کنہ معرفۃ۔ و چوں ایں معنی را بہ ذوق و وجدانِ خود دریافتہ و بہ تعمقِ نظر فہمیدہ نہ از ادی تکلف و تصنع بنا بر آں جراءت و گستاخی نمود چہ تواں کرد کہ علو ہمت مطلبی را می خواہد کہ دستِ ادراک از دامن آں کوتاہ ست زیرا کہ ہر چہ از وصل حاصل شود نہ او ست بلکہ شبہ و مثال او و گرفتاری ظل گرفتاری بغیر ست اگرچہ نمودار اصل است اما بے شائبہ ظلیت نہ خواہد بود و گرفتار آں اصل را نقطۂ ظلیت کوہِ عظیم ست لہذا از مشاہدات

او تافته متوجه احدیتِ صرف ست اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْن۔

عرائضِ سبع بانجام رسیدند وکیسهٔ اوراق ازیں جواہر شادکام گردیدند۔

الحال به موجب ایجاز وعدهٔ حسنه صفحاتِ اوراق را از گنجینه بشاراتِ صحیحه که نقد اوّل بار از کائنات مالامال نمایم واجناس مختلفه عالیه را کز اشارات صریحه مجددی در دفاتر معصومی مخزون گشته بالوانِ آنحضرت محبوبی واحمرِ خلیلی واصغرِ کلیمی رنگ ریزی ابواب علیه ارسال فرمایم ؎

زفهم مستمع ایں حرف دور است سخن بیرنگ شد رنگی ضرور است

محبوبیتِ ذاتی حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنہ ازیں نقل معتمد بر ہر عارف صمد ہویدا می گردد که حضرت مجدد الف الثانی امام ربانی برای نکاح حضرت ایشان قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس از حضرت صمدیت جلته عظمته ماذون نمی کشید و ہر چند توجه برایں سری گماشتند که حل ایں معما فرمایند ہیچ معلوم (۷۰) نمی گردید، تا آں که مدتِ مدید بریں ماجرا گذشت ما از اتفاق روزی حضرت امام ربانی مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنہ برای قضاء حاجتِ انسانی به بیت الخلا در آمدند دریں جا به روایت والدین کریمین ایں راقم سیاه کار، چند دانه برنج افتاده به نظر انور در آمدند به روایتی که معرفت دستگاہی محمد ہاشم کشمی قدس سره در زبدة المقامات آورده اند برجای برنج گندم مذکور فرمودند بالجمله ازیں نمی گذرد که ازیں ہر دو غله شریفه یکی را مشاہده فرموده که در آں مقام کثیف افتاده است، بلا توقف واہمال آں دانه ہا را در دستِ شریف گرفته بیرون مستراح شده از چند آب شسته پاکیزه ساخته تناول فرمودند ہماں روز سعادت اندوز ملہم شدند که چوں رعایت آداب غله ما ایں قدر از تو به ظہور پیوسته ما ہم اذن بانکاح فرزند تو محمد معصوم دادیم ایشاں به عرض والای رب بالای رسانیدند الہی مولائی در توقف ایں امر اخیر تا حال چه حکمت باشد، معلوم کردند و ندا در دادند که ہیچ کس نمی خواہد که محبوبِ خود به دیگری به دہد فافہم ولا تکن من القاصرین ازیں جا علو قدر و رفعت شانِ حضرتِ ایشان دریاب وسراز پا نه شناخته به نظارهٔ محبوبیت آں قبله صفا کیشان به شتاب وامتزاج ایں نشأه[1] صباحت باآں ملاحت ہمگی چشم گشته تماشا کن واجتماع اسرار خلت باجلوت محبوبیت آں مذکوری که حالا مرقوم می گردد ہمگی گوش گشته استماع نما وآں چناں

---

[1] م - امتزاج نشاة

است که بعد حصولِ اجازتِ امرِ خیر حضرتِ ایشاں که متمنای آنحضرت مجدد الف الثانی بوده اجازت تزویج[1] و تلاش که معمول و مروج است نه شد بلکه معلوم کردند که ماخوذ سرانجام ایں امر طراوت شرمی نمایم که کارِ خلیلاں راست می آید، تا آں که حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه باوجودی که از قبیله داری ها پیغام نسبت از هر طرف درمیان بود جواب داده به طورِ او تعالیٰ گذاشته نشستند، چندی بریں الهام عالی مقام نه گذشته بود که شیخ محمد طاهر لاهوری (۱۷) که از اعاظم خلفاء جناب امام ربانی مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه بوده اند و از اجلهٔ علمای مصر خویش به قصد پیر بزرگوار خود به حضرتِ سرهند[2] رسیدند، دریں ضمن مذکور نسبت حضرتِ ایشاں درمیاں نهادند که "در خانهٔ سیّد اسعد واقف اسرار قرآن میر صفر احمد ولد میر رمضان صبیه ایست که ولیهٔ یگانه است و رضیهٔ زمانه آفتاب ست آما در برجِ عصمت پوشیده و ماهتاب ست در حجرهٔ عفت آرمیده حوری ست که از بهشت رسیده و نوری ست به سر سرهند دمیده دولت[3] است از خزائن صادقین[4] و عورت است ثانیه و کانت من القانتین - اگر به پیوند حضرتِ مخدوم زاده اعنی جناب سامی حضرتِ ایشاں قبول افتد بسیار جامه زیب قامتِ دلربائی ایشاں ست و اگر به لطافت تکمه فرجیں آنحضرت تمکین فرمایند بسیار شائسته پیراهن با شکیب ایشاں ست" ؎

دُرّ نژاد تاج دراں — شائسته بخت بختیاراں

القصه معروضهٔ شیخ مذکور که دلالگی اقتران دو نور نموده بودند به شرف قبول جناب امامِ ربانی مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه به موجب الهام رحمانی افتاد و جناب میر صفر احمد که والدِ شریف ایشاں میر رمضان بوده اند قدس سرهما از روم تشریف آورده به دار السلطنت لاهور که قطب البلاد است سکونت اختیار فرمودند. دراں مرتبه که حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه رخصتِ ارشاد اجازت تعلیم طریقه مر سالکان نیک نهاد را از پیر بزرگوارِ خویش یافته اوّل به لاهور تشریف برده بودند و جمع کثیر از علماء و صلحاء آں دیار و امرای ذوالاعتبار و فقرای اولی الابصار سعادتِ خود دانسته چنگ به دامنِ دولتِ آنحضرتِ والامنزلت زده بودند، داخل طریقهٔ علیه نقشبندیه به یدِ ایشاں که نائب مناب یدالله است (۲۷) سبحانه گردیده و میر صفر احمد مذکور و برادرِ ایشاں میر مظفر حسین نیز درهماں شهر از مریدان صادق الاعتقاد و فدویان بلند استعداد شده از مقبولان خاصِ

۱ـ م - تجویز   ۲ـ م - سند   ۳ـ م - دولیست   ۴ـ م - صارفین

حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه گردیدند، بعد ازاں که خبرِ وفات پیرِ بزرگوار به سمع مبارک حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه رسیده زود مراجعت فرموده برای زیارت تربت شریف وعزای مخدوم زاده های عالی مقدار به حضرتِ دہلی رسیدند، در اسنادِ دیگر که جنابِ امامِ ربانی بر لاہور تشریف فرموده عالمی را گردابِ ضلالت برآورده به شاہراہِ ہدایت رسانیدند، میر مشار الیه توجہات فراوان یافته از خلفاء عالی مقدار گردیده اند۔

القصه قبول نسبت که منتج ثمرات ومثمر برکات بے نہایات بوده، فرمود بعد چندیں روز تعین عقد نموده بآرائش تمام باذن ملک علام حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه خود با جمع کثیر از خویشان و درویشان و فرزندان و نیازمندان و علماء و امراء و فقراء برای ایں امر خیر نیتش تادم صور بل فی یوم البعث والنشور ساری اہل عصیان ست و مستلزم نجات عالمیان و وسیلهٔ قبولِ حضرتِ رحمان ست ظل سلطانه از بلدهٔ دار الاشاد حضرتِ سرہند متوجه دار السلطنت لاہور شدند افواج فرشته انوار سرشته اہتمام لازم گرفته طرد شیاطین از ہر منزل می نمودند حوران بہشتی آئینه داری محفل خلد مشاکل از نور می فرمودند و جنود الہی از مه تا ماہی به نظاره شادی طوی آں معصوم مطلق قیوم حق از ہر طرف اژدہام نمودند و انواع عطایا از غفران خطایا حضرت وہاب برایا ہر خاص و عام فرمودند تمام راه از کثرت طراوت به از ماه گشته و قرصِ خورشید از کمال تہنیت جرعه امید گردیده ؎

دریا دریا ز عنبر تر صحرا صحرا ز مشکِ اذفر
از صندل و عود بسته بسته[1] در لب و لعل دسته دسته

بہمیں منوال دخول دار السلطنت در احسن ساعات و الطف آنات میسر گشته روز بروز تا روزی شادی شبِ برأت و روز عید توام با نوروز باشد گردید و میر مذکور بعد از دریافت صحبتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه (۷۳) به دوام آگاہی و حضور موصوف گردیده ترک دنیا نموده بودند، اما برادرِ ایشاں میر مظفر حسین از امرای عظامِ والا قدر بودند خدمتِ برادرِ بزرگِ خود سعادت خود دانسته به تقدیم می رسانیدند مقصود آں که مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ کار متوکلاں به از کاسبان سرانجام می بخشد و زیادتی ایں که ایناں را دوست می دارد وَاِنَّ اللهَ یُحِبُّ الْمُتَوَکِّلِیْنَ نص قاطع است و سخاوتِ بی نظیر و ہمت دلپذیر شامل حال

---

[1] د. پشته پشته

ایشان بود و علی الخصوص در طورِ مقدمۀ جشن که نسبت با همچو عزیزی در میان آید آن قدر کسب[1] سعادت از خدمت گذاری بجا آورده اند که شرح آن به تطویل انجامد و کثرتِ اطعمه به مرتبۀ نموده اند که جای دانه نزدیک کاوان بهل زعفران پُر از میوه می انداختند، تمام شب را ازاں شبها که حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالی عنه در آن[2] جا تشریف داشتند به خدمت کثیر السعادت می پرداختند، بالجمله کتخدائی به کمال صفتِ خدائی منعقد گشت ـــ

دوران به نشاط مجلس آراست ساقی به نشست و شیشه برخاست

آن معصوم برحق باذن کریم مطلق جل سلطانه آن عفیفۀ روزگار را در عقدِ خود آوردند عجوبۀ زمانه و انموذج عطیات پروردگار یافتند و بعد از انفراغ این امر شریف القدر نیز جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه مدتی در لاهور تشریف داشتند به دستورِ خدمت میر موصوف از اصنافِ اطعمۀ متلونه و اشربۀ عالیه و البسۀ مزینه ملازم بودند و در آن لیالی گرمابا[3] و فرش فراشی از یک دست در نصفِ اوّلِ شب و در دست ثانی در نصفِ ثانی خود به جناب حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالی عنه می نمودند و غیری را نمی گذاشتند که به سعادت این خدمت قیام نماید و به حضرتِ ایشان در خلوت معروض داشتند که این دخترِ خود را محض برای خدمت در خدمتِ گرامی مرتبت گذرانیده ام و اگر به محرمۀ دیگر از منکوحۀ پاکیزه رغبت طبیعت وَلَوْ فِی الْجُمْلَہ هم باشد بایں داعی با اخلاص اشارتی فرمایند تا سرانجام (۷۴) آن کار بلا فتنه و فساد به سرعت تمام نمایم که هیچ کس بر آن اطلاع نیابد تا آن که رخصتِ حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما و هم درویشان در میان آمده همیں صرافت در خدمت قیام داشتند۔

و بعد رخصت دخترِ خود در خانۀ ما یم تمام نشسته بودند که یکایک خبر وفات برادرِ خود میر مظفر حسین رحمه الله تعالی شنیدند و راه آمدنی دولت به سبب جاگیرات آن برادر برآمده راه دولت مفتوح شده بود، فرمودند این برای ما نه بوده بلکه از برای دخترِ ما بود[4] او هم رفت این هم رفت و حضرتِ ایشان در رکاب والدِ بزرگوار خویش با لوانِ عنایتِ حضرتِ باری جلت عظمته متلون گردیده و در هر کوچ و مقامات مشاهدۀ انعاماتِ او سبحانه جل شانه فرموده داخلِ وطن مالوف شدند ـــ

---

۱ د۔ گشت ۲ م۔ درانجام ۳ م۔ گرماباد ۴ د۔ "بود" ندارد

بدین آرائشی شاهانه رفتند به دولت سوی دولت خانه رفتند

و بعد ازین هنگامهٔ جشن مقبولِ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در حیاتِ میر مسطور با قبیله به لاهور تشریف برده اند و خدماتِ فراوان از میر به وقوع پیوسته و میر مرحوم هم به حضرت سرهند رسیده اند امّا مشارٌ الیه موصوف باوصاف شائسته بوده اند علم و حلم و ورع و تقویٰ و زهد و توکل به مرتبهٔ داشتند که شرح آن کتاب علیحده می طلبید از خوف تطویل کلام درین جا عنانِ سخن بپیچیدم ـ و وصالِ ایشاں (میر صفر احمد رومی) در حدود سنه هزار و سی و هشت در بلدهٔ لاهور اتفاق افتاد و متصل شهر امّا خارج بلده راه ملتان مزار شریفِ ایشاں قدس الله تعالیٰ سره ـ

نام این راقم سیاه کار هم محض به مناسبت نامِ ایشان تیمناً گذاشته اند که ایشاں والدهٔ فقیر را جد مادری می شوند رزقنی الله سبحانه من برکاته ـ

مخفی نماند که بشارتی که حضرت مجدد الف الثانی به حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنهما داده اند اکثر من ان یعدوا زید من ان یحصیٰ اند و بعضی از آن ها در مکاتیبی که در مفتاح اوّل گذشت مذکور شده اند در مکتوب دویست و سی و هشتم[1] که بنام مخدوم زاده حضرت شیخ محمد اشرف قدس سره نوشته اند (۷۵) مذکور می کند:

فتح ـ بسم الله حامداً و مصلیاً روزی حضرت ایشانِ ما رضی الله تعالیٰ عنه پیش ازاں که به سفرِ اجمیر روند همراه خلیفهٔ عصر در صوبهٔ پنجاب بالای آب چناب در ایام تشریقِ موسم اعتدال خریفی بود دقائقِ اسرار فنا و بقا و زوال عین و اثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند و سخن از وصول به کعبهٔ مقصود و نشان آن بر زبانِ مبارک داشتند و زیاده از یک ماه شده بود که همین قسم معارف درمیان بود و روز بروز غرائب دقائق آن می کشود و این مهجور به توجه شریف آنحضرت غواصی آن دریا می نمود و حضرتِ ایشان همواره در تفتیش و تبیین وصالِ این بے پر و بال می بودند و ترقب ترقی او داشتند و توجه بر آن می گماشتند تا آنکه در آن وقت که بیان دقائق مسطوره می نمودند و غیر این فقیر دیگری در خدمتِ شریف نه بوده بعد از استفسار حاصل روزگار این دور از کار نوازشها در حق وی نمودند و بشارت حصول معاملات مزبوره فرمودند این بیت در شان او بزبان الهام ترجمان خویش آوردند ـ

---

[1] د.م. دهم

مور مسکین ہوسی داشت کہ در کعبہ رسد
دست در پای کبوتر زد و ناگاہ رسید

حمد اللہ سُبحانہ علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ تعالیٰ والسلام والاکرام۔
ہرچند ایں مکتوبِ مقدس باعتبار اشتمال مکاشفات جناب قطب الزمان[1] حضرت امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مناسبت بہ مفتاح اوّل نیز بہ مرتبہ اتم داشتہ امّا ازآں جاکہ بشارات دقائق و اسرار فنا و زوال عین و اثر بطور خاص و وصول بہ کعبۂ مقصود در مادۂ حضرت ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بطریق مخصوص مرقوم گشتہ دریں مفتاح ایراد ایں مکتوب از واجبات تحریر گردیدہ و ہمچنیں در مکاتیب دیگر کہ عنقریب در قید قلم در آیند رعایت بہ کمال درایت محفوظ است و بشارت اصالت کہ عبارت از تمیز طینت است و فوق جمیع مراتبِ قرب است در مکاتیب متعددہ بہ عبارات متفاوتہ کہ ہر یکی مشتمل (۷۶) بر فوائدِ جدیدہ است مرقوم فرمودہ اند، فقیر شکستہ روزگار بہ ذکر ہر کدام ازیں عطیات پروردگار برای قبلۂ ابرار موافق مقدار لب می کشاید ان شاء اللہ تعالیٰ در مکتوب صد و ہشتاد و سوم از جلد اوّل کہ بنام حضرت مخدوم زادۂ ثالث عارف خدا آگاہ شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ است، ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ اند:

فتح۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ بعضی اسرار علیہ وتحقیقات جلیہ در تحریر می آرد نیک استماع نمایند آخرین چیزی کہ حضرتِ ایشانِ ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند کہ مکتوبی ست کہ قبیل آخرین مکتوبات جلد ثالث است متصل بہ آں بنام مولانا حسن دہلوی و درآں مکتوب فوق تعین وجودی تعین حبی اثبات نمودہ اند و ترقی ازاں منع فرمودہ اند روزانہ در تحریر ایں معارف علیہ بودہ اند شبانہ آنحضرت (حضرت مجدد) را تپ گرفت کہ روز ششم ازاں تپ ارتحال نمودند بعد از ارتحال آنحضرت آں نوشتہ در معرض ظہور آمد و مخلصان بہ شرف مطالعہ آں مشرف گشتند و نقل ازاں برداشتند بعد از تحریر ایں معارف سنیہ در شدائد مرض موت نیز معارف و اسرارِ کثیرہ بیان نمودند و وصایا فرمودند از جملہ آں اسرار آں بود کہ شبی کہ صباح آں

---

۱ م- قطب البرایات

رحلت خواهند فرمود یا شب پیش آں حضرت مخدومی میاں جیو نیز درآں وقت حاضر بودند و مرض در غلبه و ضعف به کمال بود فرمودند مرا به نشانید بنده در کنارِ خویش آں قدوهٔ کبار را به نشانید چنانچه بارِ مبارک آنحضرت بریں ذرهٔ بے مقدار بود ازاں بار امیدوارم که چه قسم بارِ خوش گوار بروزگار ایں خاکسار آورد و چه عالی اسرار ذو استتار بریں دل افگار بیارد ۔ القصه آں عالی حضرت فرمودند که داعی وصال لایزال در سرِ من ندا داد که سلطانت می طلبد مرغ ہمت بُلند پرواز من رو به آشیاں قدس نهاد تا رسید جای که رسید ازاں بارگاه عالی جاه ندا شنید که سُلطان در خانه نیست بعد ازاں معلوم شد که ایں مقام حقیقتِ کعبهٔ ربانی است به ما ورای آں به شتافتم و عروج نمودم تا بمقام صفاتِ حقیقیه که موجودند (۷۷) به وجود زاید رسیدم ایں مقام صفات ورائ صور علمیه صفات ست که ایں مرتبه تعین علمی کائن ست و ورای صور صفات ست که در مرتبهٔ تعین وجودی و تعینِ خُبی است تعالی ازیں مقام نیز متوجه فوق گشتم تا باصول ایں صفات که شئون ذاتیه اند و مجرد اعتبارانند در ذات عزّ شانه واصل شدم و شما ہر دو برادر در مقام با من ہمراہیان ازاں جا به فوق بردند و به ذات بحت که مجرد است از نسب و اعتبارات رسانیدند و حضرت مخدومی را فرمودند که تو به علاقهٔ امامت من در ایں جا با من ہمراہی چه در ایام ایں مرض امامت آنحضرت ایشاں می کردند و فقیر را فرموده بودند که در مسجد ہمراه یاران نماز به خوانید و امامت کنید ایں بے پر و بال جهت امتثال با جماعهٔ یاران در مسجد نماز خوانده باقی اوقات در خدمت حاضر می گشتم و روزانه و شبانه در ہماں خانه که محل لقای جانانه بود در خدمت می گذراندم بالجمله ایں احقر را از راهِ دیگر اصالة به وصول ایں درجهٔ قصویٰ اشارت نمودند در ہمان مجلس یا مجلسِ دیگر در ہمیں مرضِ موت فرمودند که حصولِ ایں درجهٔ کمال و وصول بایں رتبهٔ متعال منوط به تلبس به کلامِ مجید سبحانی است به طفیل و توسط قرآن بایں منزلت ممتاز گشته ام ہر حرفی را از حروفِ قرآنی دریای می یابم که موصل کعبهٔ مقصود است دریں اثنا آں بیت را که حضرتِ شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس سره به مجرد شنیدن آں از راه دور به زیارت قائل آں رفته بودند آں ایں است ؎

اندر غزل خویشں نهاں خواهم گشت تا بر لب تو بوسه زنم چونش به خوانی

به زبان شریف آوردند و ذوقها نمودند بعد ازاں فرمودند که مناسب ما نحن فیه چنیں

باید گفت ؎

اندر سخن دولت نہاں خواہم گشت   تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

سخن محب کجا بر لب محبوب برسد چنانچہ سخن او را باو قرب و منزلت است از سخن او باو تواں رسید نہ از سخنِ خود کہ سخنش کوتاہ و در راہ است ایں حقیر گوید :

من عرف اللہ کل لسانہ ۔ آں را گواہ است ۔ مصراع

پس سخن کوتاہ باید والسلام

انتہی کلام العالی (۷۸) قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ المتعالی ۔

و مکتوب بسیار است و کثیر الاسرار است بہ موافقِ مقدار دریں جا نقل برداشتہ شد و آنچہ حضرتِ ایشاں نوشتہ اند کہ ایں حقیر را از راہ دیگر بہ وصول ایں درجۂ قصوی اشارت نمودند مراد از راہِ دیگر اصالت است کہ متحمل ضمنیت ہیچ وجہ نمی تواند شد، چنانچہ خود در مکتوب صد و نود و دویم کہ بنام مخدوم زادۂ عالی درجہ شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ اند آں را نیز بہ تمام ایراد می نماید :

فتح ۔ بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ ، حضرتِ ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ بقیہ کہ از خلقت سرورِ دین و دنیا علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والبرکات العلیٰ ماندہ بود و آں را الوش گویاں بیک فردی از دولت منداں امت او عطا فرمودہ اند و تخمیر طینت او از آں نمودہ و ازیں راہ آں فرد را اصالت بہرہ ور ساختہ از آں بقیہ بعد تخمیر طینت آں فرد نیز بقیہ قلیلی ماندہ بود آں بقیہ نصیب یکی از منتسباں آں فرد آمدہ است و تخمیر طینت او از آں فرمودہ اند و باندازۂ آں حظی از اصالت نیز یافتہ ان ربک واسع المغفرہ مانا کہ نصیبی کہ حضرت مہدی موعود را علیہ الرضوان از اصالت است از راہ حضرت عیسیٰ است علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و نیز آں عالی حضرت متعالی منقبت می فرمودہ اند کہ چوں بر محفل عالی یعنی محفل انبیای کرام علیہم السلام رسیدہ شد از ازدحام اہل مجلس در انجا گنجایش نشستن دیگری نہ بود حضرت خلیل علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰت والتسلیمات کہ شان خاص دراں جا داشتند باہل آں مجلس خطاب کردہ فرمودند یا ایہا الذین آمنوا تفسحوا فی المجالس اہل مجلس جنبیدند جای وسیع برای نشستن بہم رسید در آنجا نشستم ۔

تنبیہ : از حصول کمالاتِ نبوت مر بعضی افرادِ امت را بطریق تبعیت و

وراثت لازم نمی آید که آں بعضی نبی باشد بامساوات بانبی پیدا کند چه حصول کمالات نبوت دیگر است وحصول منصب نبوت دیگر چنانچه تحقیق این معنی به تفصیل در مکتوباتِ قدسی آیات حضرت (۹۷) ایشان مسطور است، والسلام علیٰ من اتبع الهدیٰ۔ انتهیٰ مکتوبه الشریف رضی الله تعالیٰ عنه۔

از کمال علوّ مرتبه اصالت بود که دراں مجلس عالی جای نشستن به وسعت بهمرسید والا در مرتبه ضمنیت هرچند در مقامات قرب رابسیار طی کند جای نشستن دراں مجلسِ معلیٰ به تنگی هم میسر نمی گردد۔

باید دانست که چنانچه حضرت مجدّد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه بشارت اصالت به حضرتِ ایشان قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس، عنایت فرموده اند۔ چنانچه از مکتوب مذکور ظهور این معنی بداهت تمام واضح ولائح است۔ درجای که نوشته اندازاں بقیه بعد تخمیر طینت آں فرد نیز بقیه قلیلی مانده بود آں بقیه نصیب یکی از منتسبان آں فرد آمده است الخ...

مراد از منتسب ذات مبارک خود است که بایں عبارت نوشته اند بشارت دخولِ صفوفِ اربعه انبیاء علیهم[1] السلام نیز به طریق اصالت مرحمت فرموده اند که ایں اسرار به زبان اجمال از ضروریات دانسته می نماید از السنهٔ اکابر دین ومقتدایان صالحین بسیار مسموع گردیده۔

وبالفعل عارف سریح السیر قطب الکاملین شیخ محمد زبیر سلمه ربه اکثر حکایت می فرمایند که چوں وصول حضرتِ مجدد الف الثانی درآں مجلس معلی واقع شد واز دلالتِ حضرتِ خلیل علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام جای وسیع برای نشستن بهمرسید به حضرتِ ایشان خطاب کرده فرمودند که محمد معصوم تراهم جای نشستن نزدیک من به فراغت میسر شد وبه فرزندِ بزرگِ خود حضرت خازن الرحمة قدسنا الله سبحانه بسره که نیز درآں مقام رفیق بودند فرمودند که محمد سعید را هرچند بالفعل جای نشستن درآں مجلسِ معلیٰ دست نداد اما در روز رستخیز به ضمنیت من جای خواهی یافت وجلیس مجلس باآں اکابر خواهی گردید، خاطر جمع دارد ونیز جناب امام ربانی مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه فرمودند که در انبیاءِ هند بمناسبت وطنی جای نشستن یافتم از جناب حضرت مرشدی قبله گاهی قدسنا الله سره اکثر مسموع گشته که جناب مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه چوں دران

---

۱ د- علیه

مجلس معلیٰ باریاب گردیدند می فرمودند کہ نظارۂ بدن محبوبانہ خود حلاوتہا دانستم و نازمی ورزیدم (۸۰) اما چوں نظر بہ جانب قدم می افتاد مثل طاؤس اندوہ گین می گردیدم چہ خاصیت طاؤس است کہ بعد از نظارہ قامت زمرد مانند خرامیدن بہ کمال طراوت و رقص نہایت حلاوت التزام می گردد و چوں نظر بر قدم او کہ بدہیئت ترین جمیع اعضاء اوست می افتد، بسیار محزون می شود بلکہ آب از چشم می اندازد و سبب ایں ہمہ حزن جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد مشاہدہ اقدام کہ تاج رؤس اولیاء کرام بودہ آن بود کہ تخمیر طینت تمام بدن مطہر از بقیہ طینت حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بودہ، غیر پای آنحضرت کہ مخمر از آں تخمیر فردوس تنویر نیند، حضرت ایشاں را سپرد کردن مخمر باں تخمیر پاک بشارت عنایت فرمودند وایں بقیہ در رنگ طینت بقیہ حضرت آدم است علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ نصیب درخت خرما آمدہ است۔ کما ورد اکرموا عمتکم النخلۃ فانہا خلقت من بقیہ طینۃ آدم۔

پس حضرتِ ایشاں را نشستن بہ مجلسِ معلیٰ بہ طریق اصالت شد کما ظہر من المکتوب المذکور۔ باوجود حصولِ مرتبۂ اصالتِ ضمنیتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز جناب مبارک حضرتِ ایشان را قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ثابت است۔

از خدمتِ مرشد الاولیاء مخدوم زادۂ اصغر قدوۂ ارباب تحقیق حال بزرگوار شیخ محمد صدیق جیو قدس سرہ مسموع گشتہ و نیز معرفت دستگاہی مخدوم زادۂ گرامی شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ اکثر مذکور می فرمایند کہ حضرتِ وحدت کہ فرزندِ رشید حضرتِ خازن الرحمۃ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بودہ اند، روزی در فضلِ والدِ بزرگوارِ خود دلائل و براہین نقلیہ از جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما می آوردند کہ ہر چند ایشاں ضمنی بودند اما ضمنیتِ مجددی بر جمیع مقامات می جرید و خلت کہ ایشاں را فرمودہ اند افضل از قیومیت است (۸۱) زیرا کہ قیومیت منصبِ حضرتِ آدم است علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء والصلوٰۃ والسلام و خلت مقام حضرت خلیل است علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء والصلوٰۃ والسلام و فضل حضرت خلیل بعد حضرت حبیب بر سائر انبیاء علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء الصلوٰۃ والتسلیمات، مقرر اہل سنت و جماعت است و نیز خلعتِ خلتِ حضرتِ مجدد را بعد از جدا شدن خلعت قیومیت پوشانیدہ اند و بر ظاہر است کہ خلعتِ ثانیہ افضل از خلعتِ اولیٰ باشد۔ اما فضلِ ضمنی بر اصیل از آں ممر است کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ازیں کہ ضمنیت خود بایشاں و اصالت بہ حضرتِ ایشان قدس اللہ سبحانہ باسرارھما فرمودند بر زبان

آوردند که محمد سعید ازاں که تو ضمنی منی غم مخور که ابوبکر ضمنی رسول الله است، صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم۔ پس ہیچ احدی از اولیاء و اصفیاء برابر حضرتِ ابوبکر رضی الله تعالیٰ عنه در ہیچ عہدی به ظہور نیاید این مقدمات را حالِ شریف حضرتِ شیخ محمد صدیق ہماں زماں به عرضِ حضرتِ ایشاں رسانیدند، حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه در جواب لعلِ شکر بار کشودند که اصالت من مثل اصالت مجدد الف ثانی است رضی الله تعالیٰ عنه به وجہی من الوجوه شکی[1] ندارد یعنی اصالت محمدی است علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام۔

پس ضمنیانِ "من در رنگ ضمنیانِ[2]" حضرت مجدد الف ثانی باشند و باوجود اصالت حضرتِ مجدد الف ثانی مرا بشارت ضمنیت خود نیز سرفراز فرموده۔ چنانچه که ایشاں را فرموده اند و باوجود این اصالت و ضمنیت مرا به بشارتِ ضمنیت حضرتِ پیغمبر صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم نیز سربلند ساخته اند چوں قیومیت با اصالت لازم و ملزوم است و اصالت که از بقیه تخمیر سیّد الرسل است علیه وعلیهم الصلوٰة والبرکات منشاء آں محبوبیت ذاتی است که البته از خلت افضل است۔ پس بایں اعتبار اگر قیومیت را افضل از خلت گویند گنجائش دارد بهر حال فضل محبوبیت فائق بر خلت پیدا است و بر محبت (۸۲) ہویدا انتہیٰ محصول الجواب الذی روی عن حضرت رضی الله تعالیٰ عنه وجناب مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه ہرگاه به جمیع کمالاتِ خود ایشاں را بشر ساخته بودند۔

پس باوجود محبوبیت خلت و محبّیت نیز جناب ایشاں را بر وجه اتم ثابت است۔
نقلِ عبارت مکتوبی است از مکتوبات جلد ثالثِ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه که در آں جا بشارت قیومیت به حضرتِ ایشاں و وعدهٔ بشارت خلت به خازن الرحمة مندرج گردیده بطریق سعادت و شہادت ایراد می نماید:

فتح ۔ دیروز بعد از نمازِ بامداد مجلسِ سکوت داشتم ظاہر شد که خلعتی که داشتم از من جدا شُد و خلعتِ دیگر بمن متوجه شد که بجای آں خلعت نشیند بخاطر آمد که ایں خلعت زائله را بکسی خواہند داد یا نه و آرزوی من آں شد که اگر آں را بدہند به فرزندیٔ ارشدی محمد معصوم بدہند بعد از لمحه دید که به فرزندی مرحمت فرمودند و آں خلعت او را به تمام پوشانیدند و

---

[1] د۔م۔ کمی شکی   [2] فقره قوسین در نسخهٔ "د" ندارد

این خلعت زائله کنایت از معاملهٔ قیومیت بوده است که بتربیت وتکمیل تعلق داشته و باعث ارتباط باین عرصه مجمعه او بوده و این خلعتِ جدیده را چوں معامله بانجام برسد و مستحق خلع گردد امیدست که از کمال کرم آں را به فرزندی اعزی محمد سعید عطا فرمایند این فقیر ہمواره بتضرع ایں مسألت می نماید و اثر اجابت می فہمد و فرزندی را مستحق ایں دولت می یابد :

با کریماں کارہا دشوار نیست

اگر استعداد ست ہم دادِ اوست تعالیٰ ؎

نیا وردم از خانہ چیزی نخست　　　تو داری ہمہ چیز من چیز تست

قال اللہ تعالیٰ ۔ اِعۡمَلُوۡۤا اٰلَ دَاوٗدَ شُکۡرًا وَ قَلِیۡلٌ مِّنۡ عِبَادِیَ الشَّکُوۡرُ

میدانید که شکر عبادت از صرف عبدست جمیع ما انعم اللہ علیہ من الجوارح والقوی الظاهرة والباطنة الی ما خلق واعطاه لاجلهٖ لولاه لما حصل الشکر ۔ الی اخره

مراد از خلعتِ جدیده که در تحت قلم عنبریں رقم در آمده خلت است ۔ والحمد للہ سبحانہ که در آخر کار موعود منجر گشت و اثر اجابت به حصول پیوست و آنچه عاصی دور از کار سابق نوشته که قیومیت باصالت لازم و ملزوم است شہادت آں را از مکتوب حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ که باسم حقائق آگاہی (۸۳) خواجه محمد حنیف کابلی است و دراں تحقیق مقام قیومیت فرموده اند و بشارت حصولِ قیومیت و اصالت و محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی در ماده خود نقل عن المجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درج نموده اند و آں مکتوب ہشتاد و ششم است از جلد اول :

فتح ۔ الحمد للہ وسلام علی عباده الذین اصطفی اخوی اعزی مولانا محمد حنیف از این مسکین ضعیف بعد از مطالعه دعا و سلام معلوم نمایند، دراں ہنگام که حضرت مجدد الف ثانی قدسنا اللہ سبحانہ بسره الاقدس درویشی را از مخلصانِ خود به خلعتِ قیومیت نواختند و بایں امر خطیر سر فرازش ساختند آں درویش را در خلوت طلب داشته فرمودند که علاقهٔ ارتباطِ من بایں مجمع گاه ہمیں معاملهٔ قیومیت بوده که آں را به تو عطا نموده شد و مکنونات به شوق تمام به تو ردّ آوردند ۔ الحال سبب ماندن خود دریں جہانِ فانی نمی یابم و ادای قرب ارتحال خویش ازیں جہاں پرنیش فرمودند آں

درویشِ دلریش باوجود استماع بشارت مسطوره جگر کباب و دیده پُر آب گشته باکمال الم و اندوه در خود فرو رفته نه زبانش را یارای گفتن مانده و نه سامعه را تاب شنفتن چوں آنحضرت ایں تلوین را دراں مسکین مطالعه نمودند از روی نهایت کرم فرمودند غم مخور که سنة الله سبحانه ایں چنیں جاری گشته است که یکی را به خودی خوانند دیگری را بجائش می نشانند و از کمال تلطف عبارت آں عزیز را که در نفحات می آرد بر زبان مبارک راندند که پیغمبر صلی الله علیه وسلم پای کشیدند ابوبکر بجای او نشست ابوبکر را پای درکشیدند عمر بجای او نشست و عمر را پای درکشیدند عثمان بجای او نشست عثمان را پای درکشیدند علی بجای او نشست آں درویش چوں در خود هیچ گونه قابلیت ایں معنی نیافت و نیر الم مذکور در خاطرش مرکوز بود لا یا نعم لب نتوانست کشود و اموری که استکشاف آں ضروری بود درمیان نیاورد ایں بود که چوں آنحضرت فرمودند که اشیا به قیومیتِ تو راضی تر و خوشتر از قیومیتِ من نیز لم آں را نتوانست (۸۲) جرأت نمود که پرسد خوش گفت ے

وحشی گذشت یار نه کردی حکایتی اے خان ومان خراب زبان تو بسته بود

چوں اندوه ایں درویش آنحضرت بیش از بیش دیدند فرمودند در ارتحال من گونه مهلتے هست اما به بینم که چه علاقه درمیان است متوجه گشته بعد از لمحه فرمودند که تا ایامِ وصالِ من قیامِ تو با من بود و قیام افراد عالم با تو، ایں مقوله گونه تسلی ده خاطر حزین ایں مسکین گردید بعد ازیں ماجرا بیک سال و سه ماه چند روز کم واقعهٔ آنحضرت روی نمود چه ایں گفت وگو در عشرهٔ اولیٰ ذی الحجه سنه یک هزار و سی و دو بود و ارتحال آں هادیٔ انام بست و هشتم صفر سنه یک هزار و سی و چهار بود پیش از عنایت ایں خلعت به مدت یازده سال آں درویش دراں هنگام در حوالی چهارده سالگی بود به عرض اشرف رسانیده بود که من از خود نوری می یابم که تمام عالم ازاں نور منور است و آں نور در هر ذرهٔ از ذراتِ عالم ساریست چوں آفتاب اگر آں نور فرو رود عالم ظلمانی است آں عالی حضرت وی را بشارت داده فرمودند که تو قطب وقتِ خویش می شوی و ایں سخنِ من یاد دار حمد الله سبحانه که موعود منجر گشت و اثر بشارت به حصول پیوست چه قطبیت یکی از شعبِ قیومیت است۔

برسرِ اصل سخن رویم و گوئیم کہ قیوم دریں عالم خلیفۂ حق است جل و علا و نائب مناب او اقطاب و ابدال در دائرہ ظلال وی مندرج اند و افراد و اوتاد در محیط کمال او مندمج افرادِ عالم ہمہ بوی اولیٰ دارند و قبلۂ توجہ جہانیان اوست دانند یا نہ دانند بلکہ قیامِ عالمیان بہ ذاتِ اوست چہ افرادِ عالم چونکہ مظاہرِ اسماء صفاتند ذاتی درمیان شان کائن نیست ہمگی اعراض و اوصاف اند و اعراض و اوصاف را از ذات و جوہر چارہ نیست تا قیام شان بآن بود و عادت اللہ جاری ست کہ بعد از قرون متطاولہ عارفی را نصیبی از ذات ارزانی داشتہ وی را ذاتی عطا می فرمایند کہ بہ حکم نیابت و خلافت قیوم اشیا می گردد و اشیا بہ وی قائم می باشند۔

باید دانست کہ حصول نسبت قیومیت ہیچ کس را تا نصیبی از اصالت نداشتہ باشد میسر نیست آں عالی حضرت متعالی منقبت (۸۵) درویشی را کہ بہ حصول نسبت قیومیت بشارت دادہ بودند بہ نوید ثبوت نشاء اصالت وی را نیز سربلند گردانیدند و نیز فرمودند کہ ہر قدر کہ نصیبی از اصالت داری موافق آں نشاء محبوبیت در نہاد تو مودع ست یعنی محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی در حق وی نشان دادہ وما ذٰلک علی اللہ بعزیز۔

ایں مکتوب مقدس مبارک مشتمل بر بشارات متعددہ است از جناب مجدد الف الثانی بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما تا قطبیت و قیومیت و خلافت از مناصب دریں جا مندرج گشتہ و اصالت کہ شرط قیومیت است دریں صحیفہ و ہم در صحائفِ سابقہ محرر شدہ و محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی کہ در رنگِ وحی سماوی فضلی و موہبی است نہ کسبی و عملی ہم دریں جا نگارش یافتہ و معنی قیومیت ہم کہ از جملہ اسرار لازم الاستتار است، ہم دریں نامہ مرقوم قلم عنبریں رقم گردیدہ۔ چنانچہ بر منصفِ صاحبِ کمال ظاہر و ہویدا است مع ہذا بر بعضی اسرار دیگر کہ در ضمن آں شان اصالتِ حضرت ایشان نیز فائض و جلوہ گرمی گردد بہ طریق سعادت مذکور نمایم در مکتوب دویست و سی و پنجم از جلد اول کہ بنام مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعۃ اعنی شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ:

فتح ۔ سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا ورد فی الحدیث قف یا محمد فان اللہ یصلی عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیش از مرض اخیر

وہمچنیں در مرض موت از حقائق و اسرار صلوٰۃ و حقیقت صلوٰۃ و بیان صلوٰۃ انبیاء و کمل اولیاء و خصوصیتی کہ انبیاء است علیہم الصلوات والبرکات بر کمل دیگر و صفوف اربعۂ انبیاء و ملائکہ ملاء اعلیٰ علیہم الصلوات والبرکات۔ اقتداء نمودہ اند و کیفیت صف بستن ایں بزرگواران و تفاوت درجات ایشانان درمیان خودہا از روی قرب و منزلت و آں کہ در صف اوّل ازیں برگزیدہا کیست و انبیای کہ اسامی ایشان در کلام مجید سبحانی مذکور است دراں مجمع چہ خصوصیت دارند و مقام خاص سرور دین و دُنیا کہ مقامات دیگران سروری و بزرگی دارد و دربیان وسعت آں مقام و از سابقان ایں امت کیست کہ بہ وصول آں مقام بہ طفیل و تبعیت مشرف و مستعد است و تعین مقام خود بیان خصوصیت آں و آنچہ درباب مخدومی استاذی در حصول نصیبی ازیں دولت فرمودند و نیز آنچہ دربارۂ ایں عاصی آوارہ بشارت دادند و آنچہ در حصول ایں دولت بہ طریق اصالت و بطریق[1] (٨٦) ضمنیت فرق نمودند وماینا سب ذلک چیزہا در معرض بیان آوردند کہ فکر و عقل و وہم و خیال از ادراک آں مقام حیران و سراسیمہ بود چوں تفصیل اکثر امور مسطورہ از جملہ اسرار لازم الاستتار بود بنا براں بامحال در ذکر ایں مقام اختصار[2] افتادہ والسلام۔

یعنی بشارت امور مسطورہ در حق حضرتِ ایشان بہ طریق اصالت عنایت فرمودند و مراد از "مخدومی و استاذی" کہ دریں رقیمۂ کریمہ مرقوم گشتہ برادر بزرگ ایشان" حضرت خازن الرحمۃ" اند و حصولِ کمالات مذکورۃ[3] دربارۂ ایشان بہ طریق ضمنیت خود فرمودند و حضرت مجدد الف ثانی امام ربانی بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما بشارت شرکت در کمالات تجدید باخود عنایت نمودند۔ ھکذا سمعت من شیخی و والدی و امامی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی وارشاد کردند کہ در صحبت توسّل من مردم بہ ظہور خواہند آمد۔ کما ذکرنا فی المفتاح الاوّل۔ و بشارت دنیای ترا آخرت گردانند نیز عنایت کردہ اند و ایں مقدمہ را حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مخدوم زادۂ بزرگ عالی حضرت شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مفصل نوشتہ اند در مفتاح ہفتم در احوالِ ایشاں

---

[1] اس مکتوب کی عبارت نقل کرنے میں مؤلف سے سہو ہوا ہے۔ منعک مکتوبات معصومیہ ١/٢٣٦/ ٤٢٩

[2] مکتوبات معصومیہ مطبوعہ ١/٢٣٦ میں "اقتصار" سہو کتابت ہے۔ [3] م۔ مذبورہ

آں مکتوب مذکور خواہم نمود، ان شاء اللہ تعالیٰ الودود۔

حضرت مجدد الف ثانی می فرمودند کہ من خود را مثل آسمان می یابم و فرزندی محمد معصوم راقم آں می فہم یعنی تمام عالیان اگرچہ در زیر سایہ بلند پایۂ مجددی از آفات آخر الزمان بہ فضل حضرت رحمٰن محفوظ اند، امّا انوار معصوم رہنمای شاہ راہِ حقیقت بہ[1] وادئ طریقت بہ مفتاح شریعت می نماید و فیض مجددی از اشعاتِ معصومی بر عالمی پرتو انداز است و نیز جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ "ہر قطب را دو امام می باید ہر دو فرزند ارجمندِ خود را فرمودند کہ شما ہر دو امام من اند۔ محمد سعید از روی تواضع بسیار را بہ محمد معصوم گذاشت و خود صاحب یمین شد"۔ معنی ایں کلام بلند کہ خلاصۂ اسرار و اجب الاستتار است در خود حوصلۂ دریافت ایں ذرۂ بے مقدار نیست کہ شرح آں لب کشایم، آری بسالت رسا راہی بہ مطلوب می نمایم، ہر یکی بہ موافق استعداد ازیں جانشانی بہ مقصود برد و ہر سالکی بہ کمال محبت و وِدادِ ایمانی بایں مقال (۸۷)، حاصل نماید بہ دادنِ اشارت رساآں کہ ماناکہ خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ چوں بہ ولایت ابراہیمی مستسعد بودند واصلِ ولایتِ حضرتِ خازن الرحمۃ ہم ہمیں ولایت است۔ اگرچہ بعدہ بہ ولایت خاصۂ محمدیہ ہم مشرف گشتہ اند۔ علیہم الصلوٰۃ والسلام۔ پس ازیں جہت خواجۂ مذکور را با امام یمین مناسبتِ کلی ثابت است، حضرتِ ایشان ہمیں مناسبتِ ایشاں ملحوظ داشتہ۔ مکتوبی باآں خواجہ نوشتہ اند، نقل می نماید:

فتح۔ بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بہ خدام حقائق دستگاہ و معارف آگاہ می رساند احوال فقرای ایں حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم علی جادۃ سیدو خکم ظاھراً و باطنا فانا ملاک الامر و مدار الفیوض و بدونہ خرطا القتاد۔ امروز ارباب یسار را چشمِ انتظار در راہ است کہ از سرایہ اربابِ یمین آگاہی یابند و ازاں گنج ہا گوہری بدست آرند امید کہ از روی کرم دریغ ندارند و برفرد انگذارند و تلخ کاماں را از قند خوان کریمانہ خویش بنوازند ؎

در سرم سودای شیریں دلبری ست تلخ کاماں را بشیرینی سری ست

---

[1] د۔م۔ در بہ وادئ...

یحتمل کہ چوں نوبت باہل یسار رسد و معاملہ آں نشاۃ برمنصۂ ظہور آید ہمہ تمنای آں نمایند کہ گرد راہ ایشان را کحل بصیرت خویش سازند و ذرۂ نمک خوان حسن ایشان را دریوزہ نمایند ؎

آں دارد آں نگار کہ آں ست ہر چہ ہست
آں را طلب کنید حریفان کہ آں کجا است

بالجملہ الحسنۃ بعشرۃ امثالھا بل تسعمائۃ قضیۂ مقرر است بہ مقتضای آں آنچہ توانید ایثار نمائید و شیخ نہ نمائید ویوثرون علی انفسھم ولو کان بھم خَصَاصَۃ والاحسبی اللہ گویان و از نعیم صباحت و سرچشمۂ خلت بہ نسیم ملاحت و جرعۂ محبت اکتفا نمایند ؎

ھنیأ لارباب النعیم نعیمھم[1]   وللعاشق المسکین ما یتجرع

والسلام اولاً و آخراً

ازیں مکتوب محبوب فضلِ ارباب یسار بہ مراتب بسیار در روز قرار کہ مدار فضلِ اولیاء کبار دراں روز است بہ ثبوت پیوست و نیز معلوم شد کہ ارباب یسار را بہ مقام محبوبیت مشابہت تمام است (۸۸) کہ مخبر از آں است کہ در بیت فارسی کہ در مکتوبِ شریف مندرج گشتہ ذکر آں آں ست و ارباب یمین را بہ مقام خلت کہ بصباحت مناسبت کاملہ دارد مماثلت کلی بہ وضوح پیوستہ ؎

بلب مستانہ آید گفت. و گویم   نمی دانم شرابم یا سبویم

اللہ اکبر سخن از حوصلۂ بلند رفت مقصود ذکر بشارات حضرت مجدد الف ثانی است دربارۂ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالی عنھما دریں ضمن موافق مناسبت اشارات حضرت خازن الرحمۃ قدس سرہ اکثر در قید قلم در آوردہ[2] والا بالتخصیص بیان احوال آنحضرت مستحق مقامات علیحدہ است۔ معرفت دستگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی را حضرت حق سبحانہ جزای خیر دہاد سعادتِ خود دانستہ مقاماتِ[3] حضرتِ ایشان در چہل سال در پنج جلد طویل بہ تفصیل تمام نگارش فرمودہ اند و یک جلد از آں ہا در ذکر احوال آنحضرت قدس سرہ مرتب گشتہ۔ مانا کہ آنحضرت را حضرتِ ایشان

---

[1] د۔م۔ نعیمھما   [2] م۔ درآمدہ   [3] م۔ مقاماتِ پنج

رفیع کرده درآں جامی راند۔ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی را حضرتِ ایشان اعظم و حضرتِ ایشان را حضرتِ عظیم و حضرت حجۃ اللہ را حضرتِ ایشان کریم و والدِ شریف خود را کہ حضرتِ مروج الشریعۃ باشند بہ حضرت ایشان جلیل یاد نموده، تفاوت القاب دریں حضرات عالیات قدس اسرارہم پذیرفتہ اما حضرت مجدد الف ثانی را حضرت ایشان اعظم و حضرتِ ایشاں را حضرتِ ایشان عظیم بلاریب نوشتہ اند و در حضرات ثلاثہ بعینہ ہمیں سہ لقب بالیقین است اما اگر در تعین مواضع تفاوت رفتہ باشد ممکن است۔ اما اغلب کہ درآں جا ہم تفاوت راہ نیافتہ است و ہر جلد را از اعظم ضخامت[1] اگر پنج جلد کرده نویسند گنجائش دارد زیرا کہ احوال حضرتِ وحدت قدس سره کہ در وسط احوال حضرتِ خازن الرحمۃ بوده آمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مجلد بہ جلد است، مرقوم گشتہ در ہفتاد جز نوشتہ اند و احوالِ شیخ بدیع الدین کہ نواسہ[2] دختری حضرت خازن الرحمۃ بوده اند در بست و ہشت جز محرر گشتہ و علی ہذا القیاس۔

مدعا از تطویلِ کلام ہمیں کہ اگر عزیز شائق مطالعہ تفصیلِ احوال ایں حضراتِ عالیات و اولاد کرام و خلفاءِ عظام ایشاں باشد رجوع دریں مقامات کہ کواکب دریہ نام[3] اوست نماید۔

بر سر اصل سخن رویم و گوئیم کہ حضرتِ ایشان در حضور مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر مستغرق ذات شده بودند کہ بی یسمع و بی یبصر در حق آں صادق است از اکابر مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ ملا دوپیازه کہ ذکر او در اول ایں مفتاح (۸۹) نیز گذشتہ در عہد شباب حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درسوای مرتبۂ اولیٰ کہ در ایام طفولیت آنحضرت عبور نموده بود بہ حضرت سرہند رسید و ایں آں مو بود کہ جناب امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خلوت در صفۂ معلا اختیار فرموده بودند و بغیر از نمازِ جمعہ در مسجد ہم تشریف نمی فرمودند از اتفاقات نماز جمعہ ملا دوپیازه را بہ رفاقتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دست داده، درثنای نماز از ملا مقبول الاداء ادای سر برزده کہ حضرت مجدد و حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہما با وجودی کہ بہ حقیقتِ نماز رسیده معاملہ را۔ مراحل ازاں بالا برده بودند تبسمی در عین نماز بلا اختیار دست داده معاملہ قریب بہ ضحک رسیده و ایں تبسم محبوب بغیر ایں حضرتین دیگری را سرایت نہ نموده با وجودی کہ مردم بسیار از فرزندان و نیازمندان و مصلیان دیگر دراں نماز حضور داشتند۔ بعد فراغ نماز ہیبتِ

---

[1] م۔ دخامت د۔ زخامت [2] م۔ نوبسہ [3] م۔ یک جز نام اوست

خداوندی جل سلطانہ برآں حضرتین زیادہ از حد استیلاء نمودہ بہ توبہ و استغفار پرداختند و بہ ندامت پیش مراقبہ ساختند، الہام از ملکِ علام بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ کہ ازیں تبسم گراں بار مباش کہ اصل ایں ضحک در حضرت صمدیت بالظہور پیوستہ ازاں ست کہ بر ہر دوی شما کہ مستغرق و مستہلک ذاتیہ سرایت نمودہ و بر غیرِ شما اصلاً ازیں ضحک بوی بہم نہ رسیدہ کہ آں قدر استغراق آں ہا متحقق نہ بودہ ؎

چناں بحضرتِ حق محوِ خویشتن کردی تر ارسد کہ بہ گوی بہ خویش سبحانی

درحقِ ہر کدام ازیں حضرتین ثابت حدیثِ نفیس لا تسبوا علیا فانہ ممسوس فی ذات اللہ بریں کارخانہ شاہد عدل ست و مراد از ضحک کمال رضاست بلکہ از متشابہات است کما ورد فضحك الرحمن حتی بدت نواجذہ، جناب مجدد الف ثانی حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہما بشارتِ حصول ولایتِ ثلاثہ کہ صغریٰ و کبریٰ و علیا باشند عنایت فرمودہ و بشارت حصولِ کمالات نبوت علی اربہا الصلوٰۃ والبرکات بہ طریق وراثت مرحمت کردہ (۹۰) و حقیقتِ کعبہ و حقیقتِ قرآن مجید و حقیقتِ صلوٰۃ و تعین علمی و وجودی و حتی سیر مرکزی و سیرِ نظری بہ طریق اصالت فرمودہ اند و ولایت موسوی و ولایت ابراہیمی و ولایت عیسوی در ضمنِ ولایتِ محمدی و ولایت احمدی قطع گردیدہ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات۔ چہ اصل ولایتِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ولایتِ محمدی و ولایت احمدی است۔ امّا از جامعیتِ استعدادِ ولایات مذکورہ بلکہ ولایات جمیع انبیاء علیہم السلام بہ مرتبہ اکمل و اتم حاصل روزگارِ ایشاں بود۔ مصراع

چوں کہ صد آمد نود ہم پیشِ ماست

و بشارت مقطعاتِ ذاتی و متابعت و قطبیت و قیومیت و خلافت و امامت و اصالت و محبوبیتِ ذاتی و کمال انفعالی از جناب مجدد الف ثانی مکرر مذکور گشتہ ہر چند دریں مفتاح بشاراتِ مسطورہ بہ تکرار مرقوم شد امّا در آخر ان نسبت علو معارف کہ متفرق گذشتہ مبادا در قید حافظہ نماند در سلکِ تحریر کشیدیم و ایں تکرار برائحۂ ہوشیار موجب التذاذ بے شمار است ؎

اعد ذکر نعمان لنا ان ذکرہٗ هو المسك ما كررته يتضوع

و حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشاں را بشارتِ طولِ عمر عنایت فرمودہ اند و می فرمودند کہ سجدۂ محمد معصوم در رنگِ سجدۂ حضرتِ عیسیٰ علی نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام گردیدہ و تمام

این قصه چنان ست که عارف سبحانی شیخ محمد صادق که فرزند اکبر حضرت مجدد الف ثانی بوده اند و واقعۂ ایشان با دو برادرِ خرد و یک ہمشیرۂ ایشان در دو روز اتفاق افتاده ۔ چنانچه الم تمام بر حضرت مجدد الف ثانی طاری گردیده و تفصیل این معنی در مکتوب سیصد و ششم از مکتوبات جلد اوّل خویش بنگاشته اند، اندکی عبارت آن مکتوب شریف ایراد می نماید :

فتح ۔ الحمد للّٰه وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ اخوی ملّا صالح، واقعاتِ اہل سرہند را شنیده باشد، فرزندی اعظمی رضی اللّٰه تعالیٰ عنه نیز با دو برادرِ خرد محمد فرخ و محمد عیسیٰ سفرِ آخرت اختیار فرمودند ۔ انا للّٰه وانا الیه راجعون ۔ حمداً للّٰه سبحانه که اولاً باقی ماندگان را قوتِ صبر عطا فرمودند ثانیاً بلیه را سر دادند ۔ خوش گفت ؎

من از توردی نه پیچم گرم بیازاری
که خوش بود ز عزیزان تحمل و خواری

فرزندی مرحومی آیتی بود از آیاتِ حق جل و علا و رحمتی بود از رحمت ہای رب العالمین درین بست و چہار سالگی آں یافت که کم کسی یافت پایۂ مولویت و تدریس علوم (۹۱) نقلیه و عقلیه را به حدِّ کمال رسانیده بود حتی که تلامذۂ ایشان بیضاوی و شرح مواقف و امثال اینہا را به قدرتِ تام درس دارند و حکایاتِ معرفت و عرفان و قصص شہود و کشوف ایشان مستغنی است از آں که در بیان آرد معلوم شما است که در سن ہشت سالگی بر نہجی مغلوبِ حال شده بودند که حضرت خواجه ما قدّس سرّہٗ معالجه تسکینِ حالِ ایشان را به طامہای بازاری که مشکوک و مشتبه است می نمودند و می فرمودند که محبتی که مرا به محمد صادق است با ہیچ کس نیست و ہم چنیں محبتی که او را با ماست به ہیچ کس نیست ازیں سخن بزرگیِ ایشان را باید دریافت ولایت موسوی را به نقطۂ آخر رسانیده ۔ بود و عجائب و غرائب آں ولایت علیه را بیان می فرمود و ہمواره خاشع و خاضع و ملتجی و متفرع و متذلل و منکسر بوده و می فرموده که ہر یکی از اولیاء از حضرتِ حق سبحانه و تعالیٰ چیزی خواسته است و من التجا و تضرع خواسته ام ۔ از محمد فرخ چه نویسد که در یازده سالگی طالب علم شده بود کافیه خوان و به شعور سبق می خوانده و ہمواره از عذابِ آخرت ترسان و لرزان بوده و دعا می کرده که در سنِ طفولیت دنیای دَنیه را وداع نماید تا از عذاب آخرت خلاص شود و در مرض موت یارانی که بیمارداری او می کردند عجائب و غرائب از روی مشاہده نمودند و کرامات و خوارق از محمد عیسیٰ تا ہشت سالگی که مردم معاینه کرده اند چه نویسد بالجمله جواہر

نفیسہ بودند کہ بہ ودیعت سپردہ بودند للہ سبحانہ الحمد والمنۃ کہ امانات را باہل امانات بی کرہ و بی اکراہ حوالہ نمودیم۔ اللھم لا تحرمنا اجرھم ولا تفتنا بعدھم۔ انتہیٰ کلام الشریف

و بعد انتقالِ حضرتِ مخدوم زادۂ فایق شیخ محمد صادق قدس سرہ وبائی[1] کہ در بلدۂ طیبہ سرہند بلکہ در اکثر ہندوستان بہ شدت تمام مشتعل بودہ یک مرتبہ فرو نشستہ چہ ایشاں وبای عالم را برداشتہ خود بہ دار البقا شتافتند و مطلب را مبرا از وہم و خیال در آغوش کشیدند و بہ مضمون ایں دو بیت بزبانِ حال گویاں جاں بہ جاناں سپردند ؎ (مثنوی)

نہ از صرف و نحوم زبان تیز شد — نہ از منطقم نطق لبریز شد
مطول سر زلف جاناں بود — مرا مختصر دادن جاں بود

تاحال در شہر یا قریہ اگر آفت با شورش انگیزد نام شریفِ ایشاں نوشتہ بر در خانہ بہ چسپاند آں خانہ ازاں آفت بہ فضلِ الٰہی محفوظ می ماند و اگر تعویذ کردہ بر گلوی ہر شخص آویزد (۹۲) البتہ ازاں بلا محفوظ می ماند۔ ایں تصرف تا قیام قیامت باقی خواہد ماند ان شاء اللہ تعالیٰ۔

ایں فقیر زیادہ از صد جا ایں تصرف ایشاں را آزمودہ است کہ ہرگز تخلف نہ ورزیدہ. بلی کمل اولیاء حامل بار بلایند بھم یرزقون و بھم یخطرون در بارۂ ایشان صادق حرف مقصود با دارم و ہمت بر مقصد اعلیٰ گمارم تا دری از بحار حضرتِ ایشان بدست آرم۔

جناب مرشدیٔ قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی می فرمودند کہ در ایام غلبہ ایں حوادث و باو اشتعال ایں آتش بلا والدۂ ماجدۂ حضرتِ ایشان بہ عرض حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما رسانیدند کہ دعای دفع ایں بلیہ کہ خاص و عام را تاراج[2] ساختہ و علی الخصوص در خانۂ فیض کاشانہ استیلاء تمام نمودہ بسیار از ضروریات ست فرمودند کہ ہنوز تجلی جلالی او سبحانہ می نمایم دریں وقت دست بہ دعا برداشتن مناسب مقربان بارگاہ کبریا نیست بعد چندیں کہ واقعۂ حضرتِ مخدوم زادۂ بزرگ درمیان آمد و ایشاں عالمی را خلعت حیات پوشانیدہ خود حیات جاودانی بہ لقائی سبحانی تصور نمودہ سفرِ آخرت گزیدند، فرمودند کہ الحال دعا خواہم نمود کہ تجلی جمالی معلوم کردہ ام روزی فرمودند کہ بہ دعای سلامتی باقی ماندگان مشغول بودم کہ بہ ناگاہ نزول بلاکیف بہ کمال عظمت بر من واقع شد

---

[1] م ۔ وبائی   [2] د ۔ کہ امام

و هر دو فرزند اعنی حضرتِ ایشاں و برادر بزرگ ایشان حضرت خازن الرحمۃ را بر هر دو زانو ایشان به محاسن سفید نشانیدند و هر دو ایشان در سجده شدند در آں وقت سجدۀ حضرتِ ایشان به طور مذکور افتاد یعنی از سرتاقدم دراز کشیده سجده نمودند که سجده شریف[1] عیسوی علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بایں منوال بود ایں جامعیت استعداد حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مخبر است کما ذکرنا عزیزی[2] صالحی از مقبولانِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ اذی به حضور جمعی از درویشان نقل می کرد که جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که ایں معاملۀ ارشاد و ایں نسبت به همیں صرافت بلاتفاوت بعد چهل و پنج سال از انتقالِ من باقی خواهد ماند۔ بعد ازاں تفاوت خواهد پذیرفت هم چناں شد چه حضرتِ ایشان بعد چهل و پنج سال از وصالِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنهما ازیں جهان رخت به فرادیس الجنان کشیدند که وصالِ حضرت مجدد الف ثانی بتاریخ بست و هشتم شهر صفر المظفر روز سه شنبه سنه هزار و سی و چهار اتفاق افتاد و وصال حضرت ایشاں در سال هزار و هفتاد و نه است (۹۳) کما استعرف فی المفتاح السادس ان شاء اللہ تعالیٰ۔

عمر مبارک حضرتِ ایشان به حضور لامع النور مجددی بیست و هفت ساله بود که ایں همه اخذ کمالات فرمودند و عمر مقدس حضرت مجدد الف ثانی عمر مسنون اعنی شصت و سه ساله شد و تاریخ وصال آنحضرت که نیز مبین سنین عمر ایشاں است استماع نما عمر احمدی به هماں عمر پیامبر نیز تاریخ وصال آں هادی کمال از دو کلمه معرفت مرد و ظل محمد بود جُدا جُدا به تناس ایں سه فقره به طریق تیمن آورده والا تواریخ وصال آنحضرت بسیار اند در مقامات حضرات القدس ملا بدرالدین سرهندی مفصل آورده رجوع فرما و رباعی حقائق و معارف آگاهی خواجه محمد هاشم کشمی قدس سره که حروف معجمه به مصراع آں معلم سال انتقال بادشاه ملک کمال آمده و حرف اوّل هر مصراع آں اسم مکرم حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز مطالعه نمایند ؎

آں مرشد ره که بود او فخر کبار ‌‌ حسرت زدی از شهود او چشم هزار
مهر فلک مرتبت و ستان کمال ‌‌ رو یابی کرم چراغ بزم ابرار

---

[1] م۔ شریعت [2] م۔ غیرمرة

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُوْنَ عَمَّا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ـــ ولنختم هذا المفتاح بدعاء الماثور رجاء القبول ببركة الاحمدية المعصومية يا من لا تراه العيون ولا تخالطه الظنون ولا يصفه الواصفون ولا تغيره الحوادث ولا يخشى الدوائر يعلم مثاقيل الجبال ومكائيل البحار وعدد قطر الامطار وعدد ورق الاشجار وعدد ما اظلم عليه الليل واشرق عليه النهار ولا توارى منه سماء سماء ولا ارض ارضاء ولا بحر ما فى قعره ولا جبل ما فى وعره اجعل خير عمرى آخره وخير عملى خواتيمه وخير ايامى يوم القاك فيه وصلى الله تعالىٰ على خير خلقه محمد وآله واصحابه واتباعه اجمعين۔

مفتاحِ سوم

دربیان بعضی ازاں معاملات بزرگ و مراتب شگرف کہ حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ ایشاں را بہ محض فضل وکرم بآں اختصاص بخشیدہ ونائب اتم حضرت مجدد الف ثانیؒ گردانیدہ ومایوافق ھذاالباب۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم (۹۴) اِنّا فتحنا لک فتحاً مُبِیناً لیغفر لک اللہ ما تقدَّمَ من ذنبِکَ وما تاخّرَ ویُتِمّ نعمتَہٗ علیکَ ویھدیکَ صِراطاً مستقیماً وینصرک اللہ نصراً عزیزاً۔

اللّٰھم صلی علیٰ سیدنا ومولانا وشفیع ذنوبنا مُحمّد رسول الکریم والنبی العظیم الھادی الی الصراط مستقیم وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ فی الاولین والآخرین وفی الملاء الاعلیٰ الیٰ یوم الدّین وصل علیٰ اخوانہ من النبیّن والمرسلین الملائکۃ المقربین واھلِ طاعتک اجمعین۔

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا واسرافنا فی امرنا وثبت اقدامنا وَ انْصُرْنَا علی القوم الکٰفِرِین۔

برلب تشنگان زلال مقال وشوریدگان چشمۂ حال وتجاران بازار معانی وصرافان نقود سخندانی ومستمعانِ اسرار دقائق بیان ومستغرقان بحار حضرتِ فرقان وناظران بدایع ملکوتی وعامران روائع جبروتی وواصلان مرتبہ حق الیقین وتابعان حضرت سید المرسلین علیہ وعلیھم وعلیٰ آل کل من الصلوٰۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا کہ از صفاء نیت وخلوص امنیت بہ کمال طمانیت نفسانی از راہ صداقت بہ بندگان مجدد الف ثانی بہ متصدیان خزائن معصومی و رازداران دفائن قیومی درعین صیام شہر مبارک رمضان وقیام لیلۃ القدر بہ تلاوتِ قرآن

ساخته به تیشهٔ ریاضت بل به سابقهٔ موهبت کنده اند مخفی نماند که اگرچه تحریر این معارف علیه ومواهب سنیه که وسیله کفارت سیئات و ذریعهٔ نیل باقصای درجاتِ سعادت دانسته به موجب اشارت و بشارت حضرتِ ایشان شروع این کار جلیل الاعتبار نموده چنانچه در خطبهٔ کتاب شرح آن گذشته امّا باز نظر بر قصور خود افتاده در عین ترقیم مفتاح ثانی عزم ترک آن ازسرِ نو تازه گردیده اوراق مرقومه را خواست که باب شسته تناول نماید چه کند آوازه محبت گاهی مغلوب وصلت[1] و زمانی مفتون فضل امّا در عین شهر مبارک که تسوید اوراق مسطوره اکثر دراں شهر اتفاق افتاده و چیزی پیش ازاں هم نوشته الطاف عظیمه و اعطاف فخیمه به کمال عنایت بشاشت انگیز و غایت (۹۵) مرحمتِ حلاوت خیز در وقائع و منامات از جناب امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما نه آن قدر فهمیده که مشروح قلم تواند شد بلکه حضرت ایشان را ممد این کار یافته. گویا این کتاب (مقاماتِ معصومی) در دست شریف دارند و مطالعه به عنایتِ خاص الخاص فرموده، تصحیح بعضی الفاظ می فرمایند. و حضرت مجدد الف ثانی را دیده گویا این کتاب را به خود منسوب می دارند و می فرمایند که مقامات من است[2].

ملخص کلام آن که اصلاً رضای حضرتین قدسنا الله تعالی سرهما در ترک این امر مفهوم نشد. و نیز بر نیازمندانِ عالی فطرت که در استماع اوراق گذشته ترقیات حاصل نموده اند. ترحم این حضرتین معلوم گردیده که برای آنها و برای دیگر مخلصان موجب ترقیات است.

پس ترقیم این مفتاح باعث حل مشکلات در عین ظلمات گشت. و فقیر دور از کار بعد معلوم نمودن این اسرار ازاں دو قبلهٔ ابرار چون به حقیقت جامعهٔ قلبیه رجوع نموده بی تکلف انشراح عجب در سینه یافته که در دو دریا ظلمات و عسکر و اکبرآباد ذکر حضرتِ ایشان آب حیات دانسته ؎

یاد روی او کنم تا خانه ام روشن شود

دریں جا صادق گشته و به خود بایں ابیات خطاب کرده ؎

به پیش دل دو دیده باز کردم   چو آبی در سبو آواز کردم

---

۱ م - وصلت   ۲ م - نیست

که گر تو دولت جاوید خواهی ‌‌‌‌‌‌‌ دریں هر دو جهاں اُمید خواهی
چرا بر شاه راهی درنیاتی ‌‌‌‌‌‌‌ گریزی هر طرف زایند زیای
بجو اسرار آں قطبِ زمانه ‌‌‌‌‌‌‌ بجو انوار آں غوث یگانه
امام هر دو عالم خواجه معصوم ‌‌‌‌‌‌‌ کمالات الٰهی کرده مَعلوم

به سرعتِ تمام قلم[1] در دست گرفته به نگارش اسرار قدم جریان داد و هلالِ عید را به طراوت ایں ثمرات مبارکات معصومی عیدی اهل بصیرت و اعتقاد افطار نهاد و کنوز ایں اسرار واجب الاستتار به مفتاح معصوم کشاد ؎

جلوهٔ غیر ندید آئینهٔ حیرتِ ما ‌‌‌‌‌‌‌ عالمی را به خیال تو تماشا کردیم

لهذا هر خصوصیت و عنایت الٰهی که در[2] بارهٔ حضرتِ ایشاں دریں مفتاح مرقوم شود اشارت به لفظ "کنز" مقرر کردیم۔

سُبحانك لَاعِلمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمتَنَا اِنَّكَ اَنتَ العَلِيمُ الحَكِيم۔(۹۶) اللّٰهم الهمنی رشدی و اعذنی من شر نفسی۔

کنز از اعظم[3] عنایات حضرت رحمٰن تعالیٰ شانه بر حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنه آنکه تکونات الٰهی بر قیومیتِ آنحضرت از قیومیتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنه راضی تر و خوش تر اند کما ذکر فی المفتاح الثانی۔

کنز تجلات[4] به حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنه فوق العرش می افتادند سیجئی تفصیله فی المفتاح السادس فی محل ذکر الوصال ان شاء الله تعالیٰ۔

کنز فرخنده شبی حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنه به نمازِ از نماز های نفل در مسجد کبریٰ دار الاشاد حضرتِ سرهند اشتغال داشتند که به ناگاه در نمازِ نفل[5] جمعیت که اصلاً قبل ازاں روی نه داده بود یافتند معلوم فرمودند که عزیزی اکمل از مقربان الٰهی تعالیٰ شانه شریک شده است بعد از ادای سلام آں عزیز از مسجد بیرون شد، حضرتِ ایشان به استعجال تمام تعاقب کرده سلام دادند و استفسار نام نمودند۔ جواب سلام ادا فرمودند و گفتند من خلیفهٔ ثالث ام اعنی حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنه که

---

[1] د۔ "قلم" ندارد ‌‌‌ [2] م۔ درماده ‌‌‌ [3] م۔ اعاظم
[4] م۔ سجدات ‌‌‌ [5] م۔ ثقل

از مدتی شوق داشتم که باشما شرکت درنماز دست دهد امشب به حصول پیوست بلی (مصراع)

قدرِ زر زرگر شناسد قدرِ جوہر جوہری

درعالم مجاز اگر ہفت ہزاری درخانۂ پنج ہزاری رسیده شریک اطعمه واشربه او از[1] ره تودد داخلاص گردد۔ غیر اختصاص امیرن درنظرِ اہل بصیرت نه خواہدافزود، والافضل خلفاءِ راشدین رضوان الله تعالیٰ اجمعین برسائرصحابه وتابعین و بر بقیه صالحین مقرر علماءِ اہل سنت وجماعت است شکرالله تعالیٰ سعیهم ودرامہرِ انجلای امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه[2] برآں است که ہیچ وی به مرتبهٔ صحابی رسد اگرچه اویس قرنی باشد۔

کنز حضرتِ خازن الرحمة قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس درشکرانه مولیٰ ذکره اولیٰ می فرمودند که الحمدلله سبحانه که حضرت حق تعالیٰ شانه رابه فضل خود امام معصوم عطافرموده شیعه شنیعه تمام عمر خود ہا دریں تمنا صرف می نمایند که امام معصوم یابند تا بدو اقتداء[3] نمایند، میسرنمی شود لہذا ہمیشه ازنماز جماعت بےنصیب اند، اگراز امام ماخبردار شوند ہرگز از جماعت محروم نمانند۔ وحکایتی موافق آں مقام دریں ہنگام به خاطر ایں راقم رسیده که امیری از امرائ اہلِ ایران ملقب به گنج علی خان رومی دربلدۂ فاخره دارالملک کابل جنت نشان به دیدن ایں آواره درفقیرخانه به شوق فوق الوفوق رسیده ازجمله مکالمات آں مجلس یکی ایں بوده که نقل کرده که دراں وقت که من دراصفہان بودم یکی ازسیاحان ایں دیار ومقبولان روزگار واز رفض (٩٧) بی زار بود به تقریب سیاحت که شیوهٔ مرضیۂ آں عزیز بوده پا ازشہر به دامانِ صحرا نہاده ؎

کنوں مانیم و دشت بی کیہا   گریباں جنوں دامانِ صحرا

به زبان حال خانده عرب وعجم را گردیده واز ہرجا نعمتہا به موافق نصیبۂ خود چشیده به مملکتِ ہند رسیده ولطائف ایں مقام دیده بعد دوازده سال به وطن مالوفِ خویش معاودت نمود۔ اہل آں بلده از اکابر واصاغر[4] وفقراء وامراء آوازۂ تشریف فرمودن آں عزیز شنوده استقبال نموده باعزازِ تمام درشہر درآوردند بادشاہِ آں جاہم به دیدنش درخانۂ غریب کاشانه شدند و چیزی که ازعجائب وغرائب دریں مدتِ سیاحت به نظرش درآمده باشد استفسار کردند۔ گفت چیزی که عجب العجائب دریں سفر به نظر درآمده "امام معصوم" را دیدم که تا ازہزار سال درتلاش

---

[1] م۔ آوازراه [2] د۔ "عنه" ندارد [3] م۔ افتد [4] د۔ اساغ

آیند و از راه بی سعادتی نمی یابند گفتند کدام عزیز است و کجا است ۔ نام مبارک حضرتِ ایشان را گرفته و از شهر شریف سرہند نشان داده ۔ جمع کثیر از مستمعان به حضرتِ سرہند رسیده به ملازمت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف شدند بقدرِ نصیبهٔ خود فیض ها یافته متوجه دیار خود بعد از رخصت آں قبلهٔ ابرار شدند ۔ جمع دیگر مدتها در خانقاهِ ملایک پناه گذرانیده ، خلافتها یافته باطراف مامورہ شتافتند و خان مذکور بعد اتمام ایں کلام گفت که من هم با وجود خرد سالگی چوں ایں حدیث از آں عزیز یاد داشتم تخمِ محبتِ حضرتِ ایشان در دل کاشتم ۔ و الحال که دریں دیار شدم حضرتِ ایشان دار الخلد را منور فرموده بودند اما باری بخدمت عالی حضرت متعالی منقبت شیخ محمد صبغة اللّٰہ جیو که فرزندِ اکبر حضرتِ ایشاں اند مشرف شدم الحمد للّٰہ سبحانه که از دیدنِ ایشان اعتقادم از یکی بصد افزوده و هر یکی که از مخدوم زاده های سرہند می رسد به ملازمت او می شتابم و از صحبت هر کدام ازیں اعزه حلاوت علیحده می یابم ۔

کنز حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فردای قیامت با تیاز خدمت که بخشش رحمت به مهر و دستخطِ ایشاں باشد سرفراز خواهند فرموده ۔ تفصیل ایں مقدمه چناں است که معارف آگاهی کمالاتِ پناهی خواجه محمد حنیف کابلی[1] (۹۸) قدس سره که خلیفهٔ اوّل حضرتِ ایشان بوده اند روزی به معرض حضرتِ رسانیدند که مدارِ فضلِ اولیاء کرام روز حشر الاجسام است ، در آں جا هر یکی از اهل کمال به منازلِ قرب صعود خواهند نمود و هر یکی از اهل بطالت از اعتبار خواهد افتاد و چوں خزینه داری رحمت دراں روز پُر وحشت حوالهٔ حضرت خازن الرحمة قدسنا اللّٰہ سبحانه بسره الاقدس مقرر گشت چنانچه آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایشان بشارت داده اند که فردای قیامت که بخشش رحمت فرمایند تقسیم آں حواله محمد سعیدِ ما نمایند ، پس حضرتِ ایشان را در آں روز به کدام اعتبار سرفراز فرمایند فرمودند که هر چند خزینه داریٔ رحمت مفوض بر برادرِ بزرگ است ۔ اما تا رقعهٔ به دستخط و مهر من نه باشد تقسیم آں نه خواهد شد که ایں خصوصیت به ما مسلم است ۔ مصراع

دست دگر بود کمر بهله دار را

امثال ما گناه گاراں را از استماع ایں نویدِ فرحت جاوید امید از رحمتِ رحیم تعالیٰ شانه حاصلِ روزگار شد ؎

---

[1] د۔ "کابلی" ندارد

اغیار ز گلزارِ تو پُر ساخته داماں   حاشا که بود یار تو رسوای قیامت

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالیٰ عنه به سه مرتبه تعین که علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین باشد متصرف ساختند و تحقیق این هر سه مرتبه تعین که در مکتوبِ صدم از مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه به تفصیل مشروح و مبین است که هر سه تعین صوفیه علیه در مرتبه اولیٰ که علم الیقین باشد مندرج فرموده اند و دو مرتبه بالای را به صد مرحله ازاں بالا برده اند۔

کنز: حضرتِ ایشان را رضی الله تعالیٰ عنه به هفت درجه متابعت به طور حضرتِ مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه ساختند که دو درجهٔ نخستین ازاں کسبی است که باعمال ظاهره و باطنه تعلق دارد و درجهٔ سوم من وجهٍ کسبی و من وجهٍ موهبی است چه مبادی و مقدمات[1] آں کسبی است و نفس آں موهبی است درجه چهارم موهبی است[2] لیکن اعتقاد و عمل را در حصول آں مدخلی است۔ درجه پنجم و ششم ازیں همه برتر است و از هفتم چه نویسد که از گفتن و نوشتن بسی بُلند و خیلے در خوان دولتِ انبیاء (۹۹) علیه السلام زیبا و ارجمند و اکثر تفصیل مراتب سبعه متابعت سبعه متابعت جویائی در مکتوب پنجاه و چهارم جلد ثانی از مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه رجوع فرماید که بدوں ذاتِ مبارک آنحضرت، هیچ یکی از عرفاء ماتقدم به شرح آں لب نه کشوده است، بلکه اشارت هم بایں درجات اصلاً ننموده ذالك فضل الله يؤتيه من يشآء والله ذو الفضل العظيم۔

کنز: حضرتِ ایشان را رضی الله تعالیٰ عنه درون سرادقات عظمت و کبریائی جای دادند۔

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالیٰ عنه باسرار و معاملات نواختند که زباں را یارای گفتن آں نیست و قلم را تاب نوشتن آں نه۔

کنز: حضرتِ ایشاں را رضی الله تعالیٰ عنه به دیدن قصور اعمال و متهم داشتن نیات مشرف ساختند و در عین آں دید باذواق و وارداتِ مخصوصه نواختند که زبان ایں آواره و قلم ایں بی چاره از تقریر و تحریر آں اعتراف به قصور دارد آری در مکتوب هفتدهم از مکتوبات جلد اوّل که بنام سیادت پناه ارشاد دستگاه میر محمد نعمان قدس سره به تفصیل تحریر مقدمین که فی الحقیقت اجتماعِ ضدین است نموده فرموده اند عرفت ربی بجمیع الاضداد درآں جا صادق گردانیده و

---

[1] م۔ متقدمات   [2] د۔ "درجهٔ چهارم موهبی است" ندارد

علاج این جمیع را هم دراں مکتوبِ شریف به قسمی نموده اند که عرفاء صاحب مقال[۱] و علمای عالی الحال به مشاهدهٔ انوار جمال حضرت ذوالجلال تعالیٰ شانه در حق حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه فی الحال بلا قیل و قال قائل اند۔

آں مکتوب طویل را به تمامه ایراد می نماید بگوش هوش استماع نمایند :

فتح خدام سیدی سندی ازیں عاصی مهجور سلام و تحیّت درمعرض قبول آرند از بی توفیقی و بی حاصلیٔ خود چه وانماید کاری که شایستهٔ قبول پروردگار بود در حق ایں گناه گار عنقای روزگار است و عملی که سزاوار نظر کردگار باشد صدور آں ازیں مغرور دور از کار حاصل کارِ او خودکامی و هوس روائی است و بزم روزگار او خودستائی و ظاهرآرائی طاعت او اطاعتِ هواست و عبادت او سمعه و ریاست کلامِ او بے غرض نفسانی نیست و سکوتِ او بی وسوسهٔ شیطانی نه ، استغنای او طمع آمیز ست و انزوای او کبر انگیز همتش استیفای تنعمات و لذات است (۱۰۰) و نهمتش تفوق بر اقران و اتباعِ شهوات ، اگر استغفار بر زبان دارد چندیں گناه دو دلش مرکوز است و اگر چشم سر از محارم فروبسته است نامحرم بسیار به چشم سر منظور است اگر به ذکر و ورد اشتغال دارد صاحب الورد ملعون را مورد است و اگر بی اوراد و اذکار ست تارک الورد ملعون را مصداق بالجمله طالب دنیاست و تارکِ عقبیٰ معاملهٔ او به صاحب خویش معامله مخادع و مستهزی است ؎

کس نه کند باکس بیگانگان   آنچه تو با حضرتِ حق می کنی

بظاهر مدعیٔ محبت است و به حقیقت معاملهٔ او معامله کافر فرنگ است ،خیال باید نمود که ایں نوع دعویٰ را چه جزا بود و ایں قسم معامله را چه مکافات عصاة دیگر را بایں چنیں سیاه کار نسبتی نیست و کذب در معاملت را با سائر معاصی کدام مساوات ، رباعی

می خواره و خود پرست فاسق بودن   در کوی خرابات موافق بودن
بر کام و هوای نفس عاشق بودن   به زآنکه بخرقه در منافق بودن

مقصود از تصدیع و املال التماس آں ست که چوں اعزه احبه ایں شرمنده کار

---

[۱] د: نقال

را از روی کمال حسن ظن با وضاع صلاح یقین کرده اند و عنوانی بر وی قرار داده ـ الحال بعد از ملاحظه این سطور چوں از حقیقت کساد این مغرور اطلاع به واقعی یابند خیال سابق را که درباره آواره داشتند از سر نهند و او را به عنوان مسطوره تصوّر فرمایند و از آشنای او هراسان باشند ـ مصراع

صد مرحله بگریزید ای اهل جهاں از من

چوں ستر حال خویش از کسانیکه در گمان کمال اویند داخل خیانت بود بنا برآن حقیقتِ خود را کما ینبغی رانمود تا دوستان آگاه باشند در ساده دلاں چندرا آگاه سازند تا از مجرد شنیدن نام یکے از جا نروند و مردم را از جا نبرند ؎

شیریں مثلی است گشته مشهور — آواز دہل خوش ست از دور

والا کسی که معامله او بایں سرحد باشد وی را سر و برگ قلم گرفتن و سخن پردازی کردن کجا است ؎

گر عاقلی حدیث خود کم کنمی — قفلی در گفت و گوی محکم کنمی
ماتم زده چند فراہم کنمی — بر گفته بگریمی ماتم کنمی

والسلام علیکم و علیٰ من لدیکم ـ

فصل بالخیر بعد از تحریر نیاز نامه بخاطر ریخت که چوں از حقیقت کساد خود نوشتی اگر لختی از نعمت حق جل و علیٰ که درباره خود مشاهده (۱۰۱) کرده دریں رقیمه اندراج نه نمائی مبادا داخلِ کفران بود بنا بران به موجب وَ اَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ـ شمه از اں نیز اظهار می نماید ـ

مخدوما! با ایں همه خرابی و تباه کاری ایں قدر می داند که از پیش گاه در طینت ایں خاک را معنی تعبیه کرده اند و آنی و دیعت نهاده که آں معنی منظور نظر خاص او ست تعالیٰ و عنایت خفی درباره آں واقع است زیاده ازیں نمی تواند تعبیر نمود و به تفصیل نمی تواند پرداخت که متکلم و مستمع را تابِ تکلم و هوش استماع آں نیست از اں است که در زمانِ سابق پیش از ظهور آں معنی جذب و کشش معنوی و عشق و محبت بی کیفی

درخودمی یافت طبیعت او از خلق گریزاں بود و بہ خلوت و صحرا راغب و باخود می گفت ؎

بہ تنہائی دلم مائل چنیں چیست　　　دریں تنہا نشستن حالم چیست

و آن محبت را ہیچ متعلق سر نمی کشید و نمی دانست کہ ایں عشق کدام کوست و ایں ہمہ کشش بکدام سوست ؎

می دید بچشم خود غباری　　　در دیدہ نہفتہ خار خاری
آگہ نہ کہ گردِ دامن کیست　　　ویں غنچہ ز خارِ گلشن کیست
در جیب گلشن کہ ایں خسک ریخت　　　در چشم دلش کہ ایں نمک ریخت
آتش کہ بسقف خانہ در زد　　　ویں فتنہ ز دامن کہ سر زد
ایں تلوسہ چیست در شکیبش　　　جادوی کہ می دہد فریبش
شوری است ز عشق در سر او　　　تیغیست نہاں بگوہرِ او
از جنبش غمزہای خونی　　　دارد نگرانی درونی
جانی بسر خیال می داشت　　　چشمی برہ شمال می داشت
سرمست نظارہ سو بہ سو بود　　　در رقص نشاط مو بمو بود
ہم دیدہ براہ آرزو باز　　　ہم گوش تمنیش بر آواز
کز قافلۂ رسد صدائی　　　آواز برون دہد درائی

و تا مدتہا مغلوب ایں حالت بود و آرزو می کرد کہ ایں عشق را متعلق ظہور فرماید و ایں شورش و تلوسہ را معشوق معین پدید آید و ہر چند آں عشق را بہ معشوقات سفلی فرود می آورد فرود نمی آمد سودای بود جنون آمیز و شوقی بود آتش انگیز ہیچ معلوم نہ کہ جنوں انگیز کیست و ایں آتش افروزی بہر چیست حیران کار خود بود و بایں ابیات زبان حال او گویا ؎

دارد ز کہ مو بمویم آزار　　　وز ناخن کیست جنبش تار
تنہا نہ بدل خلد کزاں سوی　　　دارد خلۂ بہر بن موی
در دیدۂ من کہ می زند برق　　　(۱۰۲) وز شعلہ کیست دشنہ بر فرق
از سوز کہ ایں شرار برخاست　　　وز راہ کہ ایں غبار برخاست

بر ہر شرہ ام جُدا نگاریست　　در ہر نگہم جُدا بہاریست
آں کیست کہ در درونِ سینہ　　بشکست ہزار آبگینہ
ایں باد ز دامن کہ برخاست　　ویں دود ز خرمن کہ برخاست
ایں مرغ کہ می پرد بریں بام　　ویں بوسہ کہ می دہد بہ پیغام
ایں عشق ندانم از کجا خاست　　کز ہر رگ و ریشہ ام بلا خاست
آں روز کہ خاک من سرشتند　　سودای جنوں بسر نوشتند
از طرہ بتی فگندہ دام ست　　لیکن نشناسمش کدام ست
تا عشق کہ شُد مساعدِ من　　و اندر کف کیست ساعدِ من
از خندۂ کیست نو بہارم　　و از نازِ کہ خار خارم
ایں عشق ز عاشقاں عجب نیست　　معشوق شناسی از ادب نیست
اے عشق خویش آمدی چنیں چُست　　در دل بہ نشین کہ منزلِ تست
بہ نشین بہ نشین نشیمن از تست　　جان و خرد و دل و تن از تست
روز از تو و شبِ سیہ مرا بس　　تخت از تو و خاک رہ مرا بس
بہ پذیر بہ تحفہ جان و بہ نشین　　بہ کشا کمر از میاں و بنشین
بہ نشین و ز عقل جوش بہ نشان　　و از خونِ ہوس خروش بہ نشان
از آمدنت چوں گل شگفتم　　دامن دامن بہار رفتم
گل کرد بہار بختم امروز　　بر گل بہ نہید تختم امروز

بر سرِ اصل سخن رویم، بعد از آں کہ آں معنی مکنون بہ مرورِ شہور پرتو انداخت پیش از آں کہ در معرضِ ظہور کامل آید معلوم شد کہ متعلق آں محبت کہ بود و آں انجذاب و کشش بہ کدام طرف وابستہ محبوبی پدید آمد در غایت حسن و خوبی و در نہایتِ رفعت و مرغوبی کہ فوق آں غایت در جمال و حسن متصور نیست بلکہ نزاکتِ منزلتش بہ مثابہ ایست کہ اطلاق حسن و جمال بر آں حریم متعال گرانی دارد و ہمچنیں ہر کمال و جمال از آں بارگاہ در راہ است ہر جا کمالی نمایاں است اثرِ کمالِ او یافت و ہر طرف کہ حسن و جمال متصور است انموذج حسن و جمال او دید بیقین دانست کہ محبوبی را او شایان است و مطلوبی را ہم او سزاوار از ہمہ او بہ تافت و عنان عنایت بجانب او تافت و کمرِ ہمت را در

خدمتِ او چیست بربست دید که عنان تابے آں جا راہی نمی کشاید و ایں خدمت شایان آں حریم مقدس نیست و ہیچ کوشش و سعی را بی فضل او بار نیست سابقہ عنایت می باید پس کشش او در کارست (۱۰۳) دیگر ہیچ از ہمہ درماند و معاملہ را باد گذاشت خوش گفت ؎

مرا گر توسنِ دل نیست در راہ کمندِ زلف او ہم نیست کوتاہ

عنایت ازلی از پی او در رسید و بالطاف خود ایں دور از کار را بہ نواخت و بہ سابقہ فضل و کرم ایں خاک افتادہ را در حوالی حریم قدس خود جا داد و ہذا آں معنی مضمر و ایں آں مستور دراں بارگاہ پر نور بروز و ظہور دارد و بہ صد آب و تاب در صحن گلزار امید در رقص و نشاط جاوید است قدمے بانازبر میدارد و قدمی بانیاز می نہد و باکمال خرمی و فرخندگی ہم آغوش بوی وصال ست باوجود بندگی سرمست بادہ لایزال و بایں ترانہ مترنم ست ؎

ہم از در باز گردانی باد نوروز کہ من بوی گل خود دارم امروز
مدہ پیش شب از مہ یادم اکنون کہ من با مہوش خود شادم اکنون
گر اوّل می ربود از گریہ آبم کنوں خوش می برد در باد خوابم

اگر بر خود نیز عاشق نماید می سزد کہ نواختہ محبوب ست و اگر شیفتۂ حسن خویشتن بود نیز برمحل ست کہ منظورِ مطلوب ست ۔ اے عزیز آں معبر را کہ با بوئ مقبرست با ایں بدن چرکیں چہ نسبت و آں معنی علوی را بایں پیکر سفلی و پس ماندہ آوارہ بیچارہ کہ از یار جدا ماندہ و گرفتار دیار اعداء گشتہ کدام مساوات ایں پیکر عنصری ست کہ در بادیۂ حیرت و حسرت سراسیمہ و سرگشتہ بادل پریشان و موئ آویزاں باد دوری از شش طرف بر دی طپانچہ زنان گرد حجاب حواس خمس را فرو گیراں ؎

ہم باد زدہ طپانچہ بر روی ہم خاک فشردہ پنجہ در موی

و از کار و اذکار فرد ماندہ و از شوق و سرگرمی دست افشاندہ مخمول زاویۂ بی حلاوتی و افسردگی گشتہ عنان ہمتش از دست رفتہ و کمر خدمتش فرو شکستہ از غایت حیرانی بر چیزی جمع نمی تواند شد و از بس سراسیمگی از کس در ویزہ نمی تواند نمود ہر چند آں معنی از آں ایں نبود لیکن آں را دلبری برگزیدہ لاجرم بہ مراحل ازیں دُوری گزید و بعد المشرقین میان ایں

از باد صبا (۱۰۴) دلم چو بوی تو گرفت — به گذاشت مرا و جست و جوی تو گرفت
اکنون ز من خسته نمی آرد یاد — بوی تو گرفته بود خوی تو گرفت

آں بر تخت مرصع انس نشسته، و ایں پیکر در خاک تیره فرو هشته، آں از هم آغوشی مراد شاد و فرو خنده، و ایں از حیرت سینهٔ حسرت بر خود کنده، ایں با چندیں زاری و نیاز، و آں با صد استغنا و ناز، ایں با هزار آرزو و از آں راز جویان، آں از کمال بی نیازی با خود راز گویان، ایں پیکرِ سفلی بآں معنیٔ علوی گوید ؎

من بی تو بخاک ره مژه باز — تو خواب گزیں به بستر ناز
من بی تو ز خونِ دیده گلنار — تو خنده زنان به صحن گلزار
من بی تو بخون کشیده داماں — تو رفته به نطع گل خراماں
من بی تو بخاک غصه پامال — تو رقص کناں ببانگ خلخال
من بی تو چو رشته تاب در تاب — تو رشته گسل چو دُرِ نایاب
من بی تو بسوزِ دل گدازی — تو عاشق خود بحسن بازی
من بی تو گرفته ترک هستی — تو کرده بخویش ناز و مستی

تنبیه - ای عزیز اول کتاب را باخر آں کسی متدافع نه فهمد و به ظاهر متناقص نه انگارد زیرا که هر چه منسوب به ممکن است ازیں روی که ممکن ممکن است قابل رد و طعن ست شایاں آنحضرت چگونه بود معاملهٔ فضل جداست ایں قسم دور از کاری را اگر به نوازند کمال بنده نوازی اوست و بنده نی نفسه و عمل او همان ست که مسطور شد و عنایت و کرم او به کردار ایں کس وابسته نیست، بانکه گوییم آنچه در ماسبق ذکر یافت واردیست از واردات چوں ایں وارد غالب آید جمیع اعمال و طاعات خود را قابل لعن و طعن انگارد و در نفس الامر هر چه باشد و آنچه در آخر کتابت مسطور است نیز واردی است و یک وارد را با وارد دیگر هیچ تدافع و تناقض نیست اوّل مغلوب آں دید بود بعد ازاں مغلوب ایں دید گر دید موافق دید اوّل بزرگی گفته است که کاتبِ شمال من همیشه در کار است و کاتب یمین حسنه نمی یابد تا بر روی کاغذ ثبت نماید ایں کارخانه در دید عارف است و بس و ایں دید را (۱۰۵) منشاء است و معاملات بآن وابسته است که شمه ازاں ظاهرا در ذکر قاصد مستعجل است به تفصیل آں نمی تواند پرداخت و موافق دید آخر همان بزرگ در جای دیگر می فرماید که کاتب شمال خود نمی

یا بم و شمال حکم یمین پیدا کردہ است بحکم کالتا یدیه سبحانه یمین زیرا کہ شمال از مقتضیات عدم بودہ و چوں عدم بعین واثر از عارف زائل شود شمال در حق او نماند و بحکم تخلقوا باخلاق الله شمال حکم یمین گیرد و آنچہ گفتم کہ ایں دید را منشاء است و معاملہ باآں وابستہ است۔ باید دانست کہ ہر چہ بآنجناب مقدس منسوب است ہمہ خیر و کمال است خیر و کمال را آئینہ باید تا ظہور خیریت آں بآں شود و آئینہ نمی باشد الا در مقابل شی و مقابل خیر و کمال شر و نقص است اذ بضدھا تتبیّن الاشیاء و ظاہر است کہ مرأت ہر چند در مرائیت خود کامل تر بود ظہور صورت منعکسہ دراں اتم باشد۔ پس ہر چند دید شریت عارف بیشتر بود ظہور خیریت در وی زیادہ تر باشد زیرا کہ ممکن فی نفسہ منشاء ہر شر و نقص است چہ ذاتِ او عدم است مآ اصابك من حسنةٍ فمن الله وما اصابك من سيئةٍ فمن نفسك ظہور خیریت را دید شریت کافی ست من تواضع لله رفعه الله است بالجملہ ہر خیر و کمال و ہر حسن و جمال کہ در صفحہ کائنات ہویدا است ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبۂ وجوب ست ذات ممکن عدم است ہیچ نیست از ہیچ غیر از ہیچ چہ آید ؎

از تست طلسم ایں خزانہ ... من ہیچ نیم دریں میانہ
از شیشۂ تست ایں می ناب ... من خاک بلب در آتش و آب
ہم گنج ز تست ہم تو گنجور ... من دست تہی فشاندم از دور
معنی تو وہی چنیں شگرفم ... من جلد کتاب صوت و حرفم
من ذرۂ خاک آستانم ... تو می طلبی بر آسمانم
از موجۂ فیض تست ایں جوش ... من مہر بلب نہادہ خاموش
از جوش و خروش خود چہ گویم ... ایں بادہ توئی و من سبویم

(۱۰۶) ولیکن ہذا آخر المکتوب رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِيْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا الحمد لله اولاً و آخراً والصلوة والسلام الاتمان الاکملان علی رسوله محمد دائما و سرمدا و علی آله الاطهار و صحابة الاخیار و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و علی ملائکته المقربین و علی اهل الطاعته اجمعین۔ آمین۔

حاجی الحرمین شیخ حسین بخدمت می رسد امید کہ از توجہات بہرہ ور باشد ؎

این دم کہ تراست بادہ در جوش   از خشک لبان ممن فراموش

و ہمچنیں یاران دیگر نیز می یابد کہ از صحبت سیراب و متمتع باشند پژمردگی نصیب اعدا باد ؎

از گرمی مجلس است بس دور   تو ساقی و اہل بزم مخمور

والسلام علیکم وعلیٰ سائر من اتبع الہدی۔ انتہیٰ مکتوبہ الشریف رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

و جناب ارشاد پناہی میر محمد نعمان قدس سرہ کہ ایں مکتوب حضرت ایشان باسم ایشان بودہ خلیفۂ اوّل حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما بودہ اند و ہلال کمال آنجناب بحضور پرنور حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدر کامل گشتہ بود بعد ازاں ظرف ایشاں را متسع گردانیدہ معاملہ را از یک بہ لکہ رسانیدند۔ چنانچہ ایں معنی از مکتوبات قدسی آیات حضرت مجدد الف ثانی واضح ولائح است۔ در ہر دو دفتر مقامات آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در صدر ذکر خلفای کرام احوال ایشان بہ تفصیل نوشتہ اند، شائقان در آں جا سعادت تمام رجوع نمایند۔

کنز۔ جناب شریعت پناہی قبلہ گاہی قطب الاقطاب قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس می فرمودند کہ حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبشر ساختہ اند و ملہم گردانیدہ کہ غَفَرْتُ لَكَ وَلِمَنْ تَوَسَّلَ بِكَ اِلَیَّ بِوَاسِطَةٍ اَوْ بِغَیْرِ وَاسِطَةٍ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامَةِ۔ وہمیں الہام بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ بود چنانچہ خود در رسالہ مبداء ومعاد تصریح بآں فرمودہ اند و در ہر دو جلد مقامات نیز مصنفان آں ہا در ذکر خصائص آنحضرت تحریر نمودہ اند فنعم السلف ونعم الخلف.

کنز۔ حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ در وقت عروج بسیار بلند بردند و در وقت نزول در نقطۂ خاک کہ پایان تر عناصر است فرود آوردند بلی سرور انبیاء علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام چنانچہ در وقت عروج از ہمہ انبیاء بلند تر رفتہ اند و در وقت نزول پایاں تر در نقطۂ خاک فرود آمدند۔ لہذا ارشاد ایشاں اعم گشت و دعوت ایشان اتم والنبوۃ والرسالۃ ماخوذان من انوارہ (۱۰۷) والولایات الثلث من الصغریٰ والکبریٰ والعلیا قطرات من بحارہ والمقطعات القرآنیہ رموز من اسرارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وانصارہ۔

چوں حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہفت درجہ متابعت بانجام رسانیدند ایں قسم عروج و نزول از ایشاں محل تعجب نبود از زبان درفشاں حضرت مرشدی قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی مسموع گشتہ کہ حضرت ایشاں را در موسم جوانی در حین حیات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شبی در خواب نمودند کہ بعد دوازدہ روز وصال تو ازیں عالم خواہد شد بامداد کہ برخاستند بازدیاد و مراقبہ و استغفار و دیگر اعمال صالحہ پرداختند امّا از مخافت و ہول کہ از لوازم بشریت است بہ جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر نہ ساختند تا آنکہ روز رخت بہ برج مغرب نہاد و شب دامن تستر بر عالمیان کشاد حضرت ایشان را دریں شب نیز بہ خواب جلوہ گر کردند کہ بعد یازدہ روز انتقال واقع می شود و تعیین کامل بر معنی مکشوفہ حاصل روزگار گردید شب دیگر وعدہ دہ روز دیگر کردند ہمچنیں ہر شب کہ می آید یک روز کمی کردہ اطلاع می دادند تا آنکہ شب دوازدہم پرتو انداخت و حضرت ایشان را درآں شب معلوم گردید کہ فردای روز موعود است و وصال تو البتہ واقعہ است فردای آں شب بہ ناچاری تمام واقعات اثنا عشر را بہ عرض حضرت مجدد الف ثانی رسانیدند و استمداد حسن خاتمہ بہ توجہ آنحضرت دریوزہ نمودند حضرت مجدد الف الثانی کہ باقی[1] بودہ اند در تعبیر چنیں فرمودند کہ امروز نزول شما در نقطۂ خاک واقع می شود فوقع کما عبّر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہماں روز وقت فیئ الزوال نزول حضرت ایشاں در نقطہ خاک واقع شد چنانچہ معلوم ایشاں ہم گردید۔ و شبہای دیگر ازیں خواب اثری نبود[2] بلی ہرگاہ مقصود رویائی صالحہ بہ حصول پیوست و معاملہ از گوش بآغوش کشید از رویا چرا اثر ظہور فرماید نزد محققان صوفیہ علیہ مثل ایں مرتبۂ فاخرہ و مقام شگرف دیگر مقامی نیست کہ منصب کمال مرتبۂ عبودیت است و فضل کہ خاکیاں را از نسبت پستی خاک بسر گشتہ قدسیاں را بر اوج افلاک دست ندادہ ؎

زمیں زادہ بر آسماں تاختہ   زمین و زمان را پس انداختہ

نبی بینی ولایت ملاء اعلیٰ فوق ولایت (۱۰۸) خواص بشر است وفضل[illegible] مر خواص بشر است چہ ملک محبوس مقام خود است وما منا الا لہ مقام معلوم نص قاطع در ترقیات خواص بشر را علام الغیوب می داند وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُوْرُوْنَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغٰلِبُوْنَ۔ شان ایں بزرگواران را از ہمہ پیش بردہ

۱؎ م۔ ثانی   ۲؎ م۔ نبوت

است و بر همه غالب ساخته تفصیل این معنی از مکتوبات حضرتین رضی الله تعالی عنهما واضح ولائح است.

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالی عنه از علمای راسخین گردانیده اند۔

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالی عنه به فناءِ اتم و بقاءِ اکمل که تحقیق آن در مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالی عنه به وضع مخصوص آنحضرت به تدقیق تمام مشروح ومبین است مشرف ساختند۔

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالی عنه بخطاب عروة الوثقی مشرف وممتاز فرموده اند۔

کنز: حضرتِ ایشان را رضی الله تعالی عنه متکلم ومحدث به فتح لام و دال گردانیدند کما کان امیرالمؤمنین عمر ابن الخطاب و امام جعفر الصادق و مجدد الف الثانی رضی الله تعالی عنهم۔ جناب امام ربانی مجدد الف الثانی درمکتوبی از مکتوبات جلد ثانی تحقیق این معنی به زبان تازی فرموده اند عنوان این باب این عبارت است:

فتح: اعلم ایها الاخ الصدیق الصدیق ان کلامه سبحانه مع الغیر قد یکون شفاها و ذالک الافراد من الانبیاء علیهم الصلوٰة والسلام وقد یکون ذالک لبعض الکمل من متابعیهم بالتبعیة والوراثة و اذا کثر هذا القسم من الکلام مع واحد منهم سمی محدثا کما کان امیر المؤمنین عمر رضی الله تعالی عنه وهذا غیر الالهام وغیر الالقاء فی الروع وغیر الکلام الذی مع الملک انما یخاطب بهذا الکلام الانسان الکامل الجامع۔ الی آخره۔

کنز: حضرت ایشان را رضی الله تعالی عنه بر سرائرِ اسرار صوفیه یک بار از متقدمین و متوسطین و متاخرین به تفصیل کلی اطلاع دادند و مراتب بی شمار معاملهٔ ایشان ازان بالا بردند و باوجود این مراتب قرب که حاصل روزگار داشتند ادب مشائخ بحدی مراعات می فرمودند که خود را نزد ایشان قطرهٔ محقر و ناچیز شمردند و آنچه اظهار (۱۰۹) اسرار فرموده اند محض از برای تحدیث نعمت حق جل وعلاء فرموده اند و از دیاد شوق طالبان صادق نیز ملحوظ نموده تا این گرسنگان نعمت بی همت ازین خوان یغما نصیبی بردارند و این هم بامر و الهام کریم علام است که بارشاد مامور بوده اند۔

کنز۔ کمالات حضرت مجدد الف ثانی و معارف خفیه و جلیه آنحضرت از حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما بر منصهٔ ظهور آمده چه آن قدر اطلاع که ایشان را بر اسرار والد بزرگوارِ خویش حاصل

است دیگر رانیست اگر وجودِ شریف ایشان واسطۂ ایں کارعزیز الاعتبار نبوده شمه ازاں معارف و اسرار اصلاً ظهور نمی نموده ایشاں اند کمالات ولایات ثلاثه را به ترتیب بشارات باہلِ سلوک مقرر نموده راہی به کمالات نبوة برای ارباب فتوت[1] مصفا ساخته نشانی ازحقائق اربعه باریاب دقائق آراسته به تعین جبی وسیر نظری دولت منداں را امتیاز بخشیده اند و عالمی را ازیں آب حیات سرسبز و شاداب گردانیده مریدان به واسطۂ ایشاں در اندک مدت بجای رسیده اند که تحمل ایں امت را منتها و نہایت متمنا است چنانچه خود در شکرانۂ الٰہی در مکتوب دویست وسی و چہارم از مکتوبات جلد اول که باسم حضرت مخدوم زادۂ خامس قطب العارفین شیخ سیف الحق والدین والملة قدسنا اللّٰہ سبحانه بسره الاقدس مقرر گشته تصریح فرموده آں را بعینه ایراد می نماید :

فتح باسمه سبحانه، بکرم خداوندی جل سلطانه و بطفیل رسول او صلی الله تعالی علیه وعلیٰ آله وسلم و بیمن توجه پیر دستگیر قدسنا اللّٰہ سبحانه بسره الاقدس معامله تسلیک و تکمیل بغایت سہولت پذیرفته و راه وصول اقرب گشته و کارِ دہور بایّام و شہور مقرر شده ہرچند بحسب کمیت مسترشدان ایں معامله قلت دارد چه ایں وقت کثرت آں را برنتابد لیکن از روی کیفیت افزون و بیش از بیش است یکی از مسترشدان بواسطه در ہفت روز از ابتدای تعلیم طریقه از فنای قلبی در خود نشان می داد و چیزہا بیان می نمود که گویا بحوالی فنائ نفس رسیده ـ وما ذالك علی الله بعزیز اکثر مجازان فقیر که از احوال مسترشدان خود بیان می کنند و قصص سرعت وصول شان که مشروح می سازند (۱۰ا) عقل عقیل در تحیر می ماند ؎

اگر پادشه بر درِ پیر زن   بیاید تو ای خواجه سبلت مزن

باید دانست که مربی حقیقی او ست سبحانه ـ مصراع

از ما و شما بہانه برساخته اند

تنبیه ـ باوجود ایں ہمه افاضۂ انوار و افادۂ اسرار کار ایں دل افگار روز بروز در خرابی ست و حاصل روزگار او بعد و حرمان است و غفلت و کسب معاصی در تزاید درلجۂ حیرت فرو رفته است و از مکر خداوندی جل شانه ترساں و لرزان است نمی داند که فردا باوی

---

[1] د ـ فیوض

چہ معاملہ کنند و در کدام جرگہ داخل سازند ربنا اغفرلنا ذنوبنا واسرافنا فی امرنا وثبت اقدامنا وانصرنا علی القوم الکافرین۔ انتہیٰ المکتوب۔

ہرگاہ مریدان بواسطہ بایں صفت موصوف باشند مریدان بی واسطہ کہ عمرہا باعتقادِ تمام صرف خدمت آن امام ہمام فرمودہ باشند چہ نویسد کہ باور دارد الا من استسعد اللہ سبحانہ، بہرحال شمہ از مسترشدان حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در سہ مفتاح اخیر مشروح خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ و باوجود ایں مرتبہ قرب وکمال وید قصور بایں مثابہ مگر از جناب حضرتِ ایشان موئی ومشہود گشتہ بلی ؎

نزدیکان را پیش بود حیرانی   کہ ایشاں دانند سیاستِ سلطانی

اللہم ارزقنا من محبۃ جرعۃ ویرحم اللہ عبداً قال آمین۔

کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوصل عُریانی مشرف ساختند۔

کنز روزی حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نشستہ بودند می بینند کہ نزول ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام شدن گرفت و دیگر جنودِ الٰہی کہ ومایعلم جنود ربک الا ھو۔ شاہد آں ست با ملائکہ مرافقت ورزیدہ بین السمٰوٰت والارضین بہ بطور تماشا بینان حاضر شدند بلکہ از دورہ عرش تا مرکز فرش پُر از کائنات افتد دریں اثنا نزول اتم بجمال عظمت و کبریاء واقع شدہ۔ حضرتِ ایشاں خود را مزین بہ تربیت تمام کہ فوق آں نیافتہ بودند و بدولتِ نزول بلاکیف ہم ہرچند بہ کرات سابق مشرف گشتہ بودند اما بایں خصوصیت دست ندادہ بودند ندا در دادند (۱۱۱) ملہم کردند کہ ایں ہمہ کائنات برای نظارۂ محبوبیت تو آمدہ اند ؎

بکش نازم[1] زبان زین را مستور   کہ کم ظرفیٔ تو وایں بادۂ پُر زور
عبارت دستگاھی چہ و چند است   سخن کوتاہ کن معنی بلند است

باید دانست نزول بلاکیف از متشابہات است کما ورد فی الخبر "ینزل ربنا الی السماء الدنیا" ایمان باید آورد و بہ چوں و چنداں مشغول نباید شد بلی ایں معاملہ بیرون از چوں و چند است بلکہ صاحب ایں حال را نیز نصیبی ازیں بہ خوبی عطا فرمایند تا تحمل ایں معنی بی چوں تواند نمود لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ۔

---

[1] م۔ ناظم

کنز: حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر دقائق ریا و غیبت و شرکِ خفی مطلع ساختند و یک بیک از سینۂ بی کینۂ ایشاں برآوردند۔

کنز: خال بزرگوار مخدوم زادۂ اصغر قدوہ ارباب تحقیق شیخ محمد صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ دراں ہنگام کہ تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ جانب حرمین شریفین اتفاق افتادہ و مردمان آں جای با وجودی کہ باکابر ہند و ولایت چندانی رسوخ اعتقاد ندارند، علی الخصوص علمای محدثین آں دیار پُر انوار کہ فی الجملہ تصفیہ باطنی ہم از صحبت بعضی ارباب قلوب حاصل روزگار داشتند۔ دیگری را مطلق تعلیم و معرفت نمی شناختند، امّا بہ مجرد دیدن روی مبارک و مشاہدہ حالات و سامعۂ مقالات آں قبلۂ ارباب کرامات بہ صدقِ جان معتقد گردیدہ اکثر آنہا مرید شدند و بہ موافق استعداد خود ہا نصیب بر داشتند و تا حال در مدح حضرت ایشاں بایں کلام متکلم اند شیخنا فی الاولیاء کمحمد فی الانبیاء علی اجمعہم عموماً و علی افضلہم و خاتم ہم خصوصاً الصلوٰۃ والتسلیمات۔

کنز: صوفیۂ کبار از مشائخ ماوراء النہر کہ متمکن مسند ارشاد مشیخت بودہ اند غائبانہ در مواضع خود ہا زبان را در مدائح آنحضرت شکر فشاں نمودہ بہ موافق استعداد و فرا خود حوصلہ خود ولایت و قطبیتِ ایشاں در سلک تحریر کشیدہ ازاں جملہ ولایت وارشاد پناہ حاجی عبد الغفار بلخی قطبیت آنحضرت معلوم نمودہ بشارت بحضرت ایشاں نوشتہ اند و تسبیح و عصاء بہ تبرکی مخدومی اعظم قدس سرہ نیز فرستادہ اند (۱۱۲) جواب آں را کہ حضرت ایشاں نوشتہ اند در مکتوب پنجاہ و ششم از مکتوبات جلد ثانی مسطور و مبین است و در آں جا ایں شعر عربی نیز نگارش فرمودند ؎

ماسرنی تبشیر کم لی مثلها ۔۔۔ قد سرّنی[1] انی فطرت ببالکم

کنز: حقائق اشیاء و مکنونات بہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ متکلم گردانیدہ اند۔ چنانچہ در مکتوبی از مکتوبات جلد اوّل تصریح باآں فرمودہ اند، مکتوب دراز است و مشتمل بر معارف و اسرار است امّا عبارتی ازاں بہ موافق مطلب ایرادمی نماید:

فتح درویشی در وقتی از اوقات از موجودات عالم امکان مثل زمین و سحاب و آسمان و شمس و ماہتاب و حیوان استفسار نمودہ کہ آنچہ در باب وحدتِ وجود در مرایای شما شہود و مشاہدہ مطلوب اثبات می نماید راست است و مطلوب از شما جلوہ گر است

---

[1] د ۔ یسری ۔ مکتوبات معصومیہ "سرنی"

هم جدا جدا تقدس و تنزیه او تعالیٰ کردند و وانمودند که بر ما این تہمت می نہید ما را چه یارا که دعوئ مظہریت و مرآتیت او نمائم و او سبحانه بآں علو شان و تنزیه چگونه در ما ظہور فرموده باشد ، مصراع :

منه تہمت سایۂ بر آفتاب

خود را خالی محض و ساذج صرف وانمودند حقیقت آسمان پیش حقائق ازیں وجودی مبرا بود و بکمال اظہارِ عجز و زاری و ذل بیش آمد چوں جماعة بآں بی چاره سرگرداں امور غیر واقعه منتسب می دارند و ارجاع حوادث کونی و امثال با و می نمایند ازیں جہت ایں قدر استیلای ہیبتِ خداوندی جل سلطانه وی را فرو گرفته که بیان نمی توانم از ترس و خجالت کداخته آب شده می رفت دریں اثناء آفتاب از عابداں خود نیز تبرّا کرده وانمود که ایں جماعت مرا شرمنده و رسوا ساختند من بایں نامرادی و سیر گردانی وایںہا دریں مقام لرزاں و نالاں بود۔ انتہی کلامه رضی اللہ تعالیٰ عنه۔

بلی ہر گاه قیوم عالمیان حضرت ایشان باشند تکلم حقائق اشیاء ازاں چند درویشان مستبعد نه بود۔

کنز: یکی از عرفای روزگار در عروجات خود بر فلک چہارم مشاہده مَلَکی از ملائکه مقربین نمود که ہشتاد ہزار سر دارد و در ہر سر ہشتاد ہزار دہن است و در ہر دہن ہشتاد ہزار زبان از ہر زبان (۱۱۳) ہشتاد ہزار مرتبه ذکر حضرتِ مولیٰ ذکر اوّلیٰ می کند عارف معہود ازآں مَلَکِ ذاکر استفسار نمود که آیا کسی ہم از تو خدا را جل شانه زیاده تر یاد نماید۔ گفت آری بر روئ زمین انسانی است "شیخ محمد معصوم" نام که او حق تعالیٰ را از من زیاده تر یاد می نماید حضرت قبله گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس حقیقت عارف مذکور که از مریدان ایشان به عرض حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنه رسانیدند و تصدیق آں معامله از امام صفاکیشان دریوزه نمودند و فرمودند وافق کشفه کشفی و جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنه در مکتوب دویست سیوم از مکتوب جلد اوّل که بنام ارشاد پناه محمد نعمان ست قدس سره در اسرار غامضهٔ فناء و بقاء و دقائق قیومیت و جامعیت کامل تحریر فرموده اند تحقیق ایں مقدمه به تفصیل نوشته اند اگر به مطالعه آن بر دازند تسلی کلی بر معنی مذکور حاصل آمد اما سطری چند ازآں مکتوب مبارک که موافق ایں مقام است به ضرورت ایراد می نماید :

فتح: پس آں عارف بحکم خلافت قیوم عالم می گردد و حکم وزیر بہم می رساند۔ فانظر الی آثار رحمة اللہ کیف یُحی الارض بعد موتہا - ایں زماں آں ذات بجای حقیقت ثبوتیه می گردد و مدبر و متصرف می شود ازیں جا جامعیت ایں عارف را باید

فہمید کہ سائر افراد عالم در جنب او حکم جزء محقر ندارند قطرہ را با دریا نسبتی نیست و اینہا را بادی آں ہم نہ چہ اوصاف را با ذات نسبت تلاشی و استہلاک است در وقت ذکر گفتن گویا با چندیں ہزار زبان ذکر می گوید ہر اسمی بہ زبان خود ذاکر است و عارف بہ منزلہ کل اینہا است و در وقت تحریمہ بستن گویا چندیں ہزار شخص تحریمہ می بندند بعد ازاں ایں ہمہ اشخاص قرأت می کنند و برکوع و سجود می روند۔ انتہی کلام الشریف۔

کنز حضرت ایشاں (۱۱۴) را در کمالات تجدید با حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما شرکت بطریق اصالت بخشیدند۔ کما ذکرنا فی المفتاح من السابقین۔

کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مقاماتی رسانیدند و بہ بسطی عظیم سرفراز کردند کہ نتائج کلمۂ طیبہ و سائر الفاظ ذکر مثل تسبیح و تحمید و تکبیر را دراں حریم قدس گنجائش نیافتند، چنانچہ خود در مکتوب صد و نود و چہارم از مکتوبات جلد اول کہ باسم حضرت مخدوم زادۂ ثانی قطب ربانی حجۃ اللہ العظیم قدسنا اللہ سبحانہ تصریح باں نمودہ و فرمودند، بہ تمامہ ایراد می نماید:

فتح بسم اللہ الرحمن الرحیم واما بنعمت ربك فحدث۔ بتاریخ سوم ماہ شعبان روز سہ شنبہ سنہ احدی و اربعین بعد الالف در نماز عصر بسط عظیم رو داد و منزلت عالی و کیفیت بس شگرف کہ ہرگز مثل آں رو ندادہ بلکہ محظوظ و متصور ہم نگشتہ شرف ورود یافت و اموری درمیان آمد کہ مصداق۔ لا عین رات ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب احد۔ بود زبان را یارائی گفتن آں نہ قلم را تاب نوشتن آں نہ ؎

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

انگارم کہ حصول آں وابستہ بہ نشأۃ اصالت و محبوبیت است ماناکہ آں مقام را خصوصیتی بکاتب بود کہ دراں بارگاہ معلی خود را منفرد دید نتائج کلمۂ طیبہ و سائر الفاظ کہ مثل تسبیح و تحمید و تکبیر را دراں حریم قدس گنجائش نیافت اگر گنجائش ہست قرآن راست و نماز را ہم بہ علاقۂ قرآں سوای تلاوت قرآن مجید و ادای نماز نسبت باں مقام تعطیل و بیکاری می یابد و می فہمد کہ ہیچ کسب و عمل را در حصول ایں نسبت علیہ مدخل نیست موہب صرف است و سابقۂ عنایت می باید دگر ہیچ ماناکہ ریاضات و مجاہدات در مبادی قرب دلالت دخل دارد تا زمانی کہ سیر در اصل و اصول اصول است اعمال صالحہ سود مند و نتائج بخش است کہ بہ وسیلہ آں سالک مستعد ترقیات می فرماید و بہ تکرار کلمۂ طیبہ نفی و اثبات از

ظل باصل آں راہ می کشاید و از اصول باصول عروج می نماید و آنچہ مذکور شد بہ قرب نبوت تعلق دارد در آں جا اصل را در رنگ ظلال در راہ باید گذاشت ریاضاتِ شاقہ بحوالی آں بارگاہِ معلی راہی نمی کشاید وصول بآں مقام بہ موہبت محض است یا بہ محبت صرف خصوصیت و عدم شرکت احدی کہ در بالای مذکور شد چوں نیک تامل نمود دید کہ ازاں رہ گزر است کہ ہر کسی کہ بایں منزلت رسیدہ است مقامی از خود دارد کہ دیگری را بالاصالت در آں شرکت نیست و ہر چند واصلان آں مقام اقلِ قلیل اند از آں جملہ حضرتِ ایشاں را کہ در آں جا (۱۱۵) ملاحظہ نمود بغایت عظمت و نہایت ابہت در نظر آمدند چنانچہ عقل و وہم در ادراک آں حیران و سراسیمہ است و زبانِ قلم و قلمِ زبان در بیان آں عاجز و قاصر۔

باید دانست کہ عالم را ظل حضرت حق سبحانہٗ دانستن ما مراۃ او تعالیٰ تصور نمودن و موہوم دیدن و کمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن و ظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن بعد ازاں آں را بکمالات اصل متحقق یافتن ہمہ در قربِ ولایات کہ از ظل باصل پیوستن است می فہمد بعد ازانکہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذارد و بحوالی آں حریم قدس برسد از ایں امور ہیچ در کار بلکہ متصور نبود آں جا ظل دانستنی نیست و اوصاف را باصل دادہ و خود را فانی و مستہلک دیدنی نہ بقا و تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد و وصول آں موطن را راہِ جدا است"۔ تم مکتوبہ الشریف۔

کنز: خان خدا پرست کہ از غایتِ ہوشیاری در محبت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرمست و درکام روائی اہلِ حوائج علی قدر الامکان عزیز الوقت بودہ اکثری بہ حکایت ایں روایت انبساطِ قلوب می نمودہ کہ جناب مبارک حضرتِ ایشان شبی بعد از افطار صومی از صیام متطوعہ بہ نماز اوابین مشتغل گردیدند کہ بہ ناگاہ می بینم کہ ہر دو مخدوم زادۂ عالی جاہ شیخ محمد نقشبند و شیخ محمد عبید اللہ پیالۂ چینی پُر از شربتِ معرفت در دست گرفتہ ہر دو طرف آنحضرت دست بستہ ایستادند، چوں حضرتِ ایشان ادای سلام فرمودہ می خواستند کہ تحریمۂ دوگانۂ دیگر بہ بندند کہ آں ہر دو عزیز پیالہ در دست شریف دادند آنحضرت آں را تناول فرمودہ تحریمۂ نماز بستند و آں ہر دو عزیز راہ برآمد مسجد اختیار نمودند، چوں متوجہ شدہ نظر انداختم ہر دو مخدوم زادہ مرا بر حوض مسجد مذکور وضو کناں یافتم کہ از برابر من ہماں زمان صاحبین بعد فراغ سنت شام برائے استعداد تجدید وضوِ اوابین برخاستہ بودند بہ تحیر تمام زود برخاستہ بہ خدمتِ شیخین شتافتہ حل ایں معما درخواستم و آں ہر دو ملک را کہ ہنوز از صحن مسجد بیرون نہ شدہ بودند نمودم

آں ہر دو مخدوم با چند اصحاب دیگر حضرت ایشاں کہ آنہا نیز درآں وقت برآں حوض سرانجام وضو داشتند در جواب گفتند کہ شما خبر ندارید کہ از مدتی ایں دو ملک مؤکل ہمیں کار اند کہ روز صوم حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از فراغ فرض و سنت نماز مغرب (۱۱۶) شربتی از حضور حضرت نور جلت الآیۃ بہمیں صورتی کہ دیدند متمثل شدہ می آرند و باز مسجد چند قدم بیرون برآمدہ پرواز بہ عالم قدس نمایند و بعد ایں مقدمہ چند روز دیگر ہم کہ حضرت ایشاں روزہ داشتند ہمیں تماشای فرخندہ اسرار وقت افطار من و جمیع حضار مشاہدہ نمودم و ہر دو مخدوم زادہ مایاں را با بشارت خبرداری فرمودند کہ بایں جا نشستہ ایم و ایں ملکین متمثل بصورت مایان گردیدہ، ساقیانِ جام صمدیت نشاءِ خوشگوار باں قدوۂ ابرار وقت افطار می رسانند، در حدیث آمدہ است۔ ابیت یطعمنی ربی و یسقینی[1]۔ و تابع کامل را از جمیع کمالات متبوع حظِ وافر و نصیبِ کامل است و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں ہمہ تناول شرابِ نشاء دار کہ بہ دیگراں قطرۂ ازاں جرعہ نابدار برسد مثل منصور انا الحق گویاں راہ در اختیار نمایند اصلا التفات بہ گوشۂ چشم ہم باآں دو ملک نمی فرمایند بلکہ بہ مقدار ذرۂ ازاں مرتبہ کہ شامل حال دارند تجاوز نمی نمایند بلی وسعت ظرف آنحضرت کہ مخمر تخمیر طینت پاک آمد بعد انت ما زاغ البصر وما طغیٰ متحقق اند۔ ذالک فضل اللہ یؤتیہ من یشآء واللہ ذو الفضل العظیم ؎

سرشتند از نور حق خاکِ او | بود چوں نبی طینت پاکِ او
نبی نیست لیکن برنگِ نبی | بجو شد ز کویش ہزاراں ولی

کنز از خدمت حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی مسموع گردیدہ کہ حضرت وحدت قدس سرہ در حالت حیات حضرت ایشاں رضی اللہ عنہ ختم قرآن مجید نمودہ ثواب آں را بہ حضرت ایشاں گذرانیدند آنحضرت فاتحہ خواندہ فرمودند کہ از نزد شما بما آمد نقرئی[2] بود بہ مجرد آمدن پیش ما طلائی[3] گشتہ باز بہ شمار رسید۔

کنز حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی از جناب حضرت خازن الرحمۃ نقل می فرمودند کہ (در بارۂ[4]) حضرت ایشاں اکثر ہا می گفتند کہ ارشاد برادر ما زیادہ از ارشاد حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ عنہ۔

---

[1] م۔ میں حدیث کے تمام تر الفاظ سہو کتابت کا نشانہ بن گئے ہیں (رک بہ تعلیقات)

[2] د۔ نقرہ [3] د۔ طلا [4] د۔ در م۔ درمادہ

دیگر خصائص حضرتِ ایشان که در سفرِ حرمین شریفین رو داده و آنحضرت را دراں اماکن متبرکه بامتیاز آنہا سرافراز فرموده اند در رسالهٔ یاقوتیه به زبان عربی فصیح حضرت مخدوم زادهٔ ثالث شیخ محمد عبیداللہ قدس سره تالیف فرموده، طالب صادق آں جلوه بخشیده اند، بعدازاں شیخ محمد شاکر خلف ملا بدرالدین جامع حضرات القدس ترجمۂ آں در زبان فارسی برای فائده عموم[1] امر نموده کنانیده اند مشتہر الآفاق ست از تکرار ایراد تمام آں معارف[2] که مستلزم ایرادِ تمام آں رساله است تحصیل حاصل دانسته حواله بر ہماں دو نسخهٔ متبرکهٔ عربی و فارسی خود معارفِ چند ازاں رسالهٔ فارسی که مشتمل بر حقائق بلند است بعینه به عبارت ہموں رساله بلاتفاوت مذکور می نماید و چنانچه صدرِ ہر معرفت بلفظ "یاقوتیه" آں جا مقرر گشته، آں معارفِ (۱۱۰۷) فرخنده اسرار بہماں یاقوت آب داری سازد۔

یاقوتیه۔ حضرتِ ایشان دامت برکاته[3] در ایام اقامتِ مکهٔ معظمه اکثری به طواف مشغول می بودند و ایں عبادت دراں ایام را[4] درآں ایام از عبادات دیگر مہم تری شمردند، می فرمودند که امور عجیبه و اشیاء غریبه مشاہده می افتد غالب اوقات می بینم که کعبهٔ حسناء بما معانقه می کند و باشتیاقِ تمام تقبیل و استلام[5] واقع می شود و در روزی ازاں ایام مشہود گشت که انوار و برکات از من ناشی شده و بحدی افزوں گشته که تمام اشیاء را در گرفته و فضا را مملو ساخته است و در جنب آں انوار دیگراں متلاشی شده۔ پس در حقیقت ایں معامله تفکر کردیم به ظہور پیوست که مارا انخلاعی از خود و تحقق به کعبهٔ حسناء شده است ازاں او ایں ہمه از من ظاہر شده و دیدیم که بسیار از روحانیان حاضر ند و طوافِ کعبهٔ حسناء می نمایند، چنانکه خدمهٔ بادشاہان در ہر وقت بخدمت ایشان اقدام[6] دارند۔

یاقوتیه حضرت ایشان دامت برکاته[7] بتاریخ سوم محرم الحرام به زیارت اہل معلیٰ شدند، می فرمودند که ایں مقبره از علو درجه و کثرت انوار اہل آں از سائر مقابر مستثنیٰ است، چوں به سر تربت عبدالرحمٰن بن ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہما که در آنجاست رسیدند توقف کرده فرمودند

---

[1] م۔ عموم فائده [2] م۔ معارفت

[3] در متن حسنات الحرمین "سلمہ اللہ سبحانہ و دامت برکاته" ص۱۴۳ یواقیت کے اس انتخاب کی تصحیح کے لیے حسنات الحرمین کے مطبوعہ تقابلی متن کو پیش نظر رکھا گیا ہے۔ [4] د۔م "را" ندارند ماخوذ از حسنات است ص۱۴۳

[5] د۔م۔ استیلام [6] حسنات "قیام" ص۱۴۳ [7] حسنات سلمہ اللہ سبحانہ

که بحر انوار موج می زند و کمالاتِ صحبت خیر البشر تابان و درخشاں است ، بعد ازاں بر روضۂ منورۂ ام المومنین خدیجۃ الکبریٰ رسیده با یاران مراقبہ طویلہ نموده فرمودند که کلاں تر امہات المومنین آں قدر بالطاف و عنایات و بہ مواہب و عطیات ظاہر شد که تاحال ایں قسم الطاف از ہیچ کس بہ وقوع نیامده بود و یافته می شد که آنحضرت از کمال اہتمام و کثرت اعتناء که بشان من داشتند بیرون سرادقات احتجاب خود برآمده ایستاده شده اند و درصددِ انعام و اعطاء اند، می فرمایند که بہ فلانی فلاں نعمت بدہیدیم کذا ثم کذا بالجملہ بہ عجائبِ امور و غرائب نعم احسان نمودند و نسبت شریفہ (۱۱۸) آنحضرت در نہایت علو و غایت رفعت و اصالت محسوس می شود گویا بہ کمالات نبوی علیٰ مصدرہا الصلوٰت والسلام محفوف است۔ می فرمودند چوں از فاتحہ فارغ شدیم ام المومنین در سرادقات احتجاب در آمدند گویا ہماں فاتحۂ وداع بوده است بعد ازاں ہر چند برای حضور ایشاں توجہ کردیم ظاہر نہ شدند بعد ازاں در محاوطه که در وی مرقد فضیل بن عیاض و سفیان بن عُیینہ و بسیاری از اجلائے مشائخ است در آمدند و در شانِ فضیل کلمات مدحیہ بسیار فرمودند و فرمودند که چندی از کبار مشائخ که در اُمت مرحومہ مستثنیٰ اند شان علیحده دارند ، فضیل ہم دراں جماعت یافته می شود۔ بعده بر قبر شخصی که مستعد با خذ طریقۂ انیقہ در دیارِ ہند از آنحضرت شده بود لکن رجعت بر عقل کوتہ اندیش خود خورده بہ جماعت دیگر ملحق گشته بود توقف کرده ، فرمودند که فلانی محزون و مغموم و سرنگوں بہ حالی عجیب ظاہر شد که چہ بیان آں کنیم ہر چند توجہ بہ حال او نمودیم اثر انتفاع کمتر محسوس شده فرمودند که علم الغیب عند اللہ سبحانہ۔ فسعد من سعی الیہ و فاز من التجی لدیہ سلمہ اللہ سبحانہ و دامت برکاتہ۔

یاقوتیہ — می فرمودند که سحر شب پنج شنبہ برای حصولِ بعضی کمالات التجا و تضرع داشتم بعد از ساعتی ازاں بہ تضرع باز آمدیم و گفتیم ما للعبد والارادت ، بہ مجرد خطور ایں خطره انشراحِ سینہ و بسطِ عظیم رو داد و بعد از نماز بامداد بہ حلقۂ ذکر اشتغال داشتم دیدیدیم که خلعت بس عالی مارا عنایت کرده اند انگاه متوجہ گشتم که ایں کدام خلعت است معلوم ساختند ایں خلعت عبودیت است ۔ الحمد للہ علیٰ ذالك ۔

یاقوتیہ — حضرت ایشاں دامت برکاتہ روزی در مصلای مالکی در حلقۂ ذکر نشستہ بودند و استغراق و توجہ و مراقبہ داشتند بعد از فراغ حلقہ فرمودند که امروز در مجلسِ سکوت خلعتِ ارشاد

در کمال علوشان در برخود دیدیم و آں قدر خود را به مرتبهٔ ارشاد مناسب یافتم که زیاده بر آں متصور نه باشد مقتضای وقت و قرب قیامت ظهور را کما هو برنمی تابد و نیز دریں مجلس سکوت محسوس گشت که مارا دوات و قلم عنایت کردند چنانچه برای منصب وزارت می دهند پس ناچار دفاتر عالم ملک و ملکوت از احکام ظاهره و باطنه آنها باآنحضرت مفوض (۱۱۹) باشد و ایشان مرجع و مدار عالم باشند و تجویز و تصحیح امور باآنحضرت مسلم بود۔

یاقوتیه مخدوم زادهٔ عالی درجه حضرت خواجه محمد نقشبند سلمه الله سبحانه نقل کردند که آں عالی حضرت در ایام اقامت مکه معظمه برای دفع مرض برادر کلاں خود قدوة المحققین، زبدة العارفین حضرت خواجه محمد سعید قدس سره که درآں ایام آنحضرت را مرض صعب رو داده بود توجه گماشتند و به تضرع و التجا دست مبارک به دعا برداشتند می فرمودند دراں هنگام مشهود گردید که آنچه در عرصهٔ امکان است در خشوع و برداشتن دستها موافقت ما ورزیده و هزاراں دستها از اقسام مخلوقات به تبعیت ایں مسکین نموده بلکه جمیع حقائق اسماء و صفات الٰهیه جل شانها و اصول و ظلال آنها در حصول مراد با مشارکت دارند الی ان انتهت[1] الی الذات البحت تعالت و تقدست۔ تا اثر قبول ظاهر شد و ایشان صحت یافتند۔

یاقوتیه حضرت ایشان سلمه الله سبحانه و دامت برکاته بتاریخ روز شنبه هژدهم رجب المرجب در مکهٔ مشرفه وقت معاودت از طیبهٔ مبارکه در مصلای مالکی[2] در حلقهٔ ذکر با یاران مجلس مراقبه و سکوت داشتند می فرمودند که درآں مجلس غیبتی در ربود گویا شخصی مرا از ورود عنایات عظیمه و عطایای فخیمه از حضرت الٰهی جل شانه آگاه می سازد و اطلاع می بخشد دیدم که لباس فاخره خلعت جلیل القدر که از کثرت ضیاء و شعشان انوار به هیچ صورت نمی شود بلکه نور صرف به نظر می درآید مرا پوشانیدند بعده ازاں بقعه برخاسته خارج مسجد دراز کشیدم و خلعت مذکوره را در برخود می یافتم باز غیبت دست داد دریں اثنا ندا در دادند که حضرت حق سبحانه و تعالیٰ همیں لباس نامناسب آں می پوشد، چنانچه در حدیث قدسی الکبریاء ردائی والعظمة ازاری۔ باید دانست که ایں قسم معاملات داخل اسرار است و از ظاهر مصروف۔

---

۱ حسنات ص۱۶۹ میں "انتهت" سهو کتابت ہے۔ ۲ د۔ مالکیه

یاقوتیہ حضرتِ ایشان دامت برکاتہ درراہ مدینہ منورہ تجسس تمام در دریافت آثار و مشاہد[1] معتبرکہ چہ آثار چہ مساجد نبوی علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ می کردند و مہما امکن خود را در آں مواضع می سانیدند و ہمچناں (۱۲۰) در وصول بہ مزاراتِ صحابہ رضوان اللّٰہ تعالیٰ علیہم اجمعین کوششِ بلیغ می نمودند الّا ان یشآء ربی شیئًا، چوں از وادئ بدر بہ صفراء رسیدند از راہ انحراف ورزیدہ بہ زیارت عبیدہ بن حارث کہ از شہداءِ بدر است و در بدر مجروح گشتہ در صفراء آسودہ است متوجہ شدند ساعتی بر قبرِ شریف و ہمراہِ یاران بہ قبر مراقبہ پرداختند بعدازاں بہ قافلہ رسیدہ فرمودند کہ بر قبرِ او رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ توجہ کردیم، نیافتیم بعد از ساعتی باکمال ابہت و مرتبت ظاہر شد و بہ جانبِ ما آمد و با بشاشتِ تمام ملاقات کرد و ساعتی جلسہ نمودہ بہ شتابی رجوع کرد گویا در امری مشغول بودہ بہ اکرام ضیف آمدہ باز بہماں امر رُد آورد و چوں بہ مدینہ معطرہ نزدیک رسیدند در آں شب از کثرت شوق در شدت ظہور شعشان انوار غالبًا بیدار ماندند سحرگاہ بہ مدینۂ رسول علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ و سلام درآمدہ آدابِ زیارتِ روضۂ منورہ و مسجد شریف بجا آوردند از روضۂ معطرہ شریفہ کمال الطاف و عنایات و تفقدِ احوال و انعام عطایا ظاہر گردید و بعد از سہ چہار روز بعضی مردم از اہل مدینہ منورہ خواستند کہ داخلِ طریقہ آنحضرت شوند ایشاں از کمال ادب دریں امور جلیل القدر از خدمتِ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اذن خواستند و مواجہہ کریمہ ایستادہ مراقبہ نمودند، تمام رضا بہ اشتغال ایں امر جلیل القدر و کمال اہتمام بآں ظاہر گشت چنانچہ در کعبۂ حسناء بہ ظہور پیوستہ بود و خلعتِ ارشاد در غائیۃ علو از جناب مقدس مطہر علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام عنایت شد و نیز انوار و عنایات حضرات شیخین رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہما و قرب متحلی بودن ایشان بہ کمالات سرور انبیاء علیہ و علیہم الصلوات والبرکات ظاہر گردید و در اکثر اوقات از تواردِ ظہور انوار در مشاہد و آثار خصوصًا در مسجد نبوی علیٰ صاحبہ الصلوات والتحیۃ خاصہ از مواجہۂ شریفہ و نزدیک اسطوانۂ عائشۂ صدیقہ رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہا کہ در ایں مواضع اسرار مکنونہ بہ کمال ظہور موج می زد بیان می فرمودند و ہم کمالات حضرت امام اجل مجدد الف ثانی قدس سرہ و مرتبہ

---

[1] د-م- مشاہدہ

آنحضرت در محال مزبوره معلوم گردید، بعد ازاں به مزارات بقیع رفتند عنایات و اعطاف امیر المومنین حضرت عثمان رضی اللّٰه تعالیٰ عنه و مهربانیهای اهل بیت و امهات و مومنان ظاهر گشت سیما کمالات صدیقه حبیبه رضی اللّٰه تعالیٰ عنها زیاده ازاں که در عدد حدود آید ظهور می نمود، می فرمودند که اگرچه مدفن صدیقه در بقیع است اما ازاں رو که حجره شریفه خانه وسیت اکثر اوقات آن ام المومنین را در حجرهٔ شریفه نبوی می یابیم و مسجد شریف (۱۲۱) را بانوار وی رضی اللّٰه تعالیٰ عنها علومی بینم، می فرمودند که آن قدر الطاف از عائشه صدیقه دربارهٔ خویش مشاهده کرده ام و اهتمام از وی رضی اللّٰه تعالیٰ عنها به حال خود یافته که چه گویم و از جمله امداد اعانت که از حضرت صدیقه نسبت به حضرت ایشان سلمه اللّٰه سبحانه ظهور یافته آن ست که حضرتِ ایشاں در یک چیزی به توسل حضرات شیخین رضی اللّٰه تعالیٰ عنهما به حضرت خیر البریه علیه الصلوات والسلام والتحیة، شفاعت درخواستند و چوں اثر شفاعت زود تر به ظهور نه پیوست و دراں سری خواهد بود توسل به صدیقه حبیبه جستند ایشان به مجرد التماس خود را به جناب مطهر رسول اللّٰه علیه وعلی آله الف الف صلوٰة والسلام به شتابی تمام رسانید و خود را در کنار آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام انداخت و لوازم محبت و آثار موانست درمیان آمد و التماس حضرت ایشاں را از جناب مقدس نبوی علیه وعلی آله الصلوات والبرکات به شتابی فراگرفت و آنچه می خواستند ازاں درگاه معلی حاصل کنانید رضی اللّٰه تعالیٰ عنها۔

و نیز کمالات حضرت فاطمه زهرا علی ابیها وعلیهما السلام در شب مولد آنحضرت ظاهر شد و اجتماع عظیم و سرور فخیم از اهل بیت رضوان اللّٰه علیهم اجمعین دروں حجره شریفه معائن گشت۔

یاقوتیه روزی در ایام اقامت مدینهٔ منوره شخصی از اصحاب آں عالی حضرت متعالی منزلت در خدمت عالی ایشاں احوال و مقاماتِ بعضی عزیزان آں وقت را بیان نمود به خاطر مبارک از راه غیرت خطره گذشته باشد برای مقائیسه نسبتها متوجه شدند نسبتِ شریف آنحضرت متجلی شد و تمام عالم از انوار آں عقلی گشت و قرب خاص و منزلت مخصوص که آنحضرت را به جناب مقدس معلیٰ است عز شانه و بآں ممتاز ند شرف ظهور فرمودند و نسبت افرادِ عالم و افتقار و احتیاج آنها باین عارف کامل مبرهن شد و محسوس گشت که آنحضرت

هرگز عالم و امام وقت اند و افراد عالم همه گرداگرد آنحضرت صفوف بسته منتظر فیوض از آنحضرت شد در آں اثناء القا نمودند که صاحب ایں دولت را میرسد که بر کسی غیرت نماید۔

یاقوتیه روزی آنحضرت نماز عشاء را به جماعتِ شافعی ادا نمودند، می فرمودند که امام اجل محی السنة محمد بن ادریس الشافعی آمده باکمال بشاشت و سروری با ملاقی شد گویا (۱۲۲) اظهار انفراح ازیں موافقت نمود۔

یاقوتیه از مواهب عالیه که آنحضرت بآن ممتاز کردند آنکه آنحضرت سلمه الله سبحانه با جمعی از اصحاب در مسجد نبوی علیٰ صاحبه الصلوات والسلام باعتکاف دو روز و یک شب ماذون گشتند چوں از نماز عشا فراغ یافتند و هر شریف و وضیع را از مسجد برآوردند چنانچه در آں بقعهٔ شریف معمول است خلوتِ خاص حاصل شد حضرت ایشان در مواجهه شریف آمده مدتی مدید به مراقبه پرداختند و همچنیں در آخر شب وقت تهجد نیز آمده مراقب نشستند، می فرمودند که حضرت رسالت خاتمیت علیه وعلیٰ آله الصلوات والتسلیمات از کمال بنده نوازی و نهایت کرم از حجرهٔ خاص و حجاب مخصوص برآمده بر ما نزول فرمودند و آں قدر ما را تشرفِ به آنجناب معلی حاصل شد که به هیچ چیز مثل آں به ظهور نیافته بود همچنیں وقت تهجد محسوس گشت که آنحضرت علیه وعلیٰ آله الف الف صلوٰة والسلام از مقصوره منوره برآمدند و از کمال عنایت و تلطف ایں کمترین را در برکشیدند و ایں حقیر را الحاق خاص به حقیقت او علیه الصلوٰة والتحیة میسر گشت والحمد لله علیٰ ذالك۔

یاقوتیه در اوائل جمادی الاوّل چوں به زیارت بقیع رفتند نسبت علیه امیر المومنین حضرت عثمان رضی الله تعالیٰ عنه در کمال علو و نهایت لطافت متجلی گشت و کثرت عنایات و وفور الطاف حضرت عثمان و کمال اهتمام آنحضرت به حال ایشان هویدا گردید و همچنیں الطاف حضرت عباس محسوس شد۔

چوں به زیارت حضرت فاطمه زهرا رضی الله تعالیٰ عنها رسیدند، تلاطم امواج نسبت علیه آنحضرت معلوم گردید و کرم و تلطف بی شمار از آنحضرت فهمیدند و دریافتند که آنحضرت رضی الله تعالیٰ عنها ایشان را به خود کشند گویا میگویند که تو از آں مائی مهمان مامی گفتند که قبل ازیں

معاملہ خود را بہ صدیقہ حبیبہ مائل تر می یافتم از جہت کثرت عنایات او رضی اللہ تعالیٰ عنہا چوں از بقیع برگشتہ بہ مسجد نبوی علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام رسیدیم و در بحار نسبت فاطمہ زہرا مستغرق تم نسبت علیہ صدیقہ حبیبہ شرف ظہور فرمود و علیہ رو آورد با وجود تحقیق و استہلاک و حالت متقدمہ در نسبت شریف صدیقہ حبیبہ نیز استغراقی پدید آمد بعد ازاں درہماں مقام ہر یکی ازیں ہر دو بزرگ بہ نفس نفیس خود ہا ظہور نمودند و مرا بہ خود (۱۲۳) کشیدند حضرت فاطمہ زہرا بر کتف یمین ظاہر شدند و حضرت صدیقہ بر کتف یسار، و از وقت مغرب تا نماز عشاء ہمیں معاملہ درمیان ایشان می گذشت بعد ازاں در مسجد شریف چناں معلوم شد کہ نسبت حضرت زہرا بتول غالب آمد و نسبت شریفِ ایشاں مائل بہ بیاض می یافتم و نسبتِ صدیقہ حبیبہ را بہ حجرہ متمثل می دیدیم بعد ازاں در مواجہہ حضرت رسالت خاتمیت علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدہ شد ہمیں معاملہ آنجا ہم ظاہر شد کہ ہر یکی مرا بہ خود می کشید در حضور شریف آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ نسبتِ صدیقہ ہم قوت و استیلاء پیدا کرد گویا بنا ہر دو نسبت تساوی شدند، بعد عشا کہ حضرت ایشان بہ منزل آمدند و با مخدوم زادہا کبار عالی تبار حکایت می کردند فرمودند کہ تاحال ہماں معاملہ درمیان است و من در فرح و سروری ام کہ ہرگز فوق آں متصور نہ باشد از کثرتِ عنایات ایں قسم دو بادشاہ عالی شان بہ حال ایں مسکین ضعیف۔

یاقوتیہ حضرت ایشان طالت حیوٰتہ و دامت برکاتہ بتاریخ سیزدہم جمادی الاولیٰ بعد از فراغ نماز جمعہ بہ سلام آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ رفتہ او مواجہہ کریمہ ایستادند فرمودند چوں از ارسال صلوات و سلام فارغ شدیم خلعتی عنایت شد و چناں معلوم گردید کہ ایں خلعت از عنایات حضرت صدیق اکبر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ازاں در ہماں مجلس و مقام خلعتی دیگر بر خود یافتیم فہمیدیم کہ ایں از تلطفات حضرت فاروق اعظم است رضی اللہ تعالیٰ عنہ و ایں ہر دو خلعت رنگت جداگانہ دارد اوّل سرخ رنگ است و دومی زرد نام، و ہنگام رجوع از آں مقام عالی خلعتی ثالث سبز رنگ بہ من نزول فرمود القا نمودند کہ ایں مرحمت است از حضرت خیر البریہ علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام وتحیۃ ۔

یاقوتیہ دربیان عظمت جناب سرور[1] و استغناء و محبوبی و رحمت عامۂ او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم

---

[1] د- سروری

می فرمودند محسوس می گردد که وجود شریف او علیه و علیٰ آله الصلوات والتسلیمات مرکز جمیع عالمیان ست از دوره عرش تا مرکز فرش و همه مخلوقات از ملک (۱۲۴) و حور و انس و جن و سائر جنود الٰهی شانه بوی محتاج اند و از وی فیض برند مفیض حقیقی هرچند وهاب مطلق است جل شانه اما اقسام افاضات به هرکه می رسد به توسل شریف اوست و مهمات ملک و ملکوت باهتمام او انصرام می پذیرد و مشاهده می گردد که شب و روز انعامات برکافه مخلوقات از روضۂ مطهره علیٰ ساکنها الصلوٰة والسلام والتحیة علیٰ سبیل الاتصال فائض است کما یفخ افواه القرب وما ارسلنك الا رحمةً للعٰلمین۔ می فرمودند که بایں که عموم رحمت وشمول شفقت استغناء وعظمت محبوبیت که لازمه مقام خاصه اوست بروجه اتم واکمل ثابت است لهٰذا درعرض احتیاج به جناب او به وسائل احتیاج افتد واظهار امری در آنحضرت بی توسل صعب می نماید۔

یاقوتیه بتاریخ روز دوشنبه ششم جمادی الاخریٰ حضرت ایشان به زیارت اهلِ بقیع رفتند بعد از مراجعت می فرمودند که برهر قبری از قبور متبرکہ می نشستم چنانچه عنایات صاحب آں قبر بحال خود مشاهده می کردم ما همچناں انتظار اهلِ قبور دیگر که ارادۂ زیارت آنها داشتم معائنه می نمودم واجتماع ایشاں برائے ملاقاتِ من همچو اجتماع برمهمان عزیز و برغایت مرغوب که غیر مترقب وارد است می یافتم چوں از زیارت امیر المومنین حضرت عثمان علیه الرضوان فارغ گشتم خلعتی تازه برخود یافتم معلوم گردید که ایں عطیۂ حضرت عثمان است چوں بر روضۂ منوره سیدنا ابراهیم علیٰ ابیه وعلیه الصلوٰة والسلام رسیدم دیدم که به جانب ما برآمده وخود را به من ملحق ساخت گاهی درکنار من می آمد وگاهی به کمال مهربانی معانقه می کرد وآنحضرت نور صرف در نظر می در آمد چرا چنیں نه باشد که او علیه وعلیٰ آله الف الف صلوٰة والسلام درشان آں جگر گوشه چنیں فرموده اند:

لو عاش لکان نبیًا

می فرمودند التذاذی که از ظهور نسبت وعنایات آنحضرت علیٰ ابیه وعلیه الصلوٰة والسلام یافته ایم واهتمام آں عالی نژاد نسبت به خود فهمیده آں التذاذ از من رفتنی نیست و همچناں صحابه که در روضۂ منوره او رضی الله تعالیٰ عنه مدفون اند مثل عبدالله بن مسعود وغیره او همه حاضر شدند و به عنایات بسیار واشفاق بی شمار ما را احاطه کردند

بعدازاں بہ مرقد امام اجل مالک ابن انس رسیدیم کہ بہ شتابی تمام[1] (۱۲۵) جانب ما برآمدہ ملاقات بہ کمال بشاشت و سرور بر رسم ملاقات عرب کردچہ ملاقات ایشان در کمال انبساط است و ایں رسم در غیر ایشان نیست بعدازاں عنایات و مہربانیہای ازواج مطہرات زیادہ از حد یافتم چنانچہ شفقت مادر در حق ولد خصوصاً اشفاق صدیقہ حبیبہ کہ مخصوص ہیچ وقت نیست بلکہ پیوستہ می یابم ہمچناں الطاف کثیرہ از زہراء بتول علیٰ ابیھا و علیھا الصلوٰۃ والسلام بہ ظہور پیوست و شفقتہا اہل بیت از بنات مطہرات و امیر المومنین حضرت عباس و حضرت حسن و کذالک از ائمہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم از تعداد خارج مفہوم گشت چوں بہ سر تربت عارف ربانی خواجہ محمد پارسا قدس سرہ رسیدیم بہ کمال بشاشت و خصوصیت برآمدہ گرمیہا و کرمہا فرمودند دراں وقت نسبت ایشان را در کمال صفا و لطافت فوق ظلال یافتم۔

چوں از بقیع برآمدہ بر دروازۂ قلعہ رسیدند ساعتی ایستادہ متوجہ روحانیت امام اسمٰعیل بن امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ درون قلعہ مدفون است، شدند، ایشان در کمال علو شان و نہایت لطف و احسان بہ آنحضرت ظاہر شدند، مخفی نماند کہ حضرت مخدوم زادہ عالی درجہ مخزن اسرار احوال حقائق آگاہ شیخ آدم را در رسالہ اصل بایں عبارت آوردہ اند بعینہا ایراد می نماید و امّا احوال شیخ آدم ففیہ[2] بعض تفصیل تذکرہ فی ورقہ ان شاء اللہ تعالیٰ۔ لیکن ایں قدر مسموع گردیدہ کہ حضرت ایشاں ہرگاہ بہ بقیع می رفتند بر تربت شیخ مشارٌ الیہ رسیدہ مراقب می شدند الّا ان یشآء ربّی شیئًا بالجملہ دریں باب غور بسیار فرمودند۔

تذئیل بعدازیں القاء ایں کلمات آنحضرت دامت برکاتہ فرمودند کہ در بقعات مبارکات و مزارات بقیع نسبت من ظہوری عجیب و انجلای غریب پیدا کردہ و قرب و منزلت خود را بجناب اقدس او تعالیٰ مشاہدہ کردم محسوس گردید کہ تمام عالم از نور آں نسبت ممتلی شد و مکنونات عالم ہمہ صفات بستہ گاہی خلعت نمودار ندگردا گرد من و من درمیان امامم و مرئی شد کہ فیوض و برکات گوناگوں کہ از حضرت حق سبحانہٗ تعالیٰ نسبت بہ کافۂ خلائق میرسد ہمہ آں بتوسط ایں درویش می رسد و سائر مخلوقات چہ اولیا و چہ غیر (۱۲۶) آنہا منتظر

---

[1] د۔ "تمام" ندارد [2] حسنات۔ صـ ۱۹۷ میں "فقیہہ" سہو کتابت ہے۔

حصول برکات و ترقیات ازیں ضعیف اند و اکثر اوقات دوات و قلم را نزد خود حاضر می یابم برای تصحیح مہمات ملک چنانچہ وزیراعظم دربار سلطان ذی شان نسبت و قدرت دارد آں حالت در خود فہم باوجود ظہور اسرار غریبہ کہ وراء ایں خدمت جلیل القدر بمن مرحمت فرمودہ اند از خفایاء اصالت و محبوبیت بعد ازاں فرمودند کہ ہر چند ایں نسبت ظہور و غلبہ می نمود من متعجب و متحی می شدیم کہ در حضور صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین ظہور نسبتِ دیگری چہ گنجائش دارد اما از آنکہ ایں حالت ہم اثر عنایات و تتمۂ برکات آنحضرت است آں ہمہ را از طفیل ایں اکابر دانستہ متسلی و شادماں بودم۔

یاقوتیہ

حضرت مخدوم زادہ ہای عالی درجات اعنی خواجہ محمد نقشبند و خواجہ محمد عبید اللہ و خواجہ محمد سیف الدین نقل کردند کہ روز دوشنبہ ششم جمادی الاخریٰ حضرت ایشان وقت انتقال از مدینۂ سکینہ برای رخصت از خدمت علیا معزز و مفخر موجودات سرور کائنات خواجۂ دین و دُنیا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم بہ مسجد در آمدند می فرمودند کہ در نماز ظہر بودم نزدیک محراب نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ گریہ از حزن و فراق و الم و وداع بر من غالب آمد در ہمیں غم و اندوہ بودم کہ جانب مقصورہ کریمہ و روضہ معطرہ سطوات انوار و حشمت سلطنت طلوع نمود و حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات با بہت و تظاہر عظمت از حجرہ کریمہ برآمدہ و بر نزول فرمودند و از نہایت کرم خلعت تاج چوں تاج سلاطین در غایت علو و نہایت رفعت کہ ہرگز مثل آں مرئی نشدہ است بایں محقر پوشانیدند، محسوس می گشت کہ برآں تاج طرۂ[1] شہ پرپست کہ بالای آں لعل عالی تعبیہ کردہ اند و چناں مستفاد می شد کہ ایں خلعتی است خاصہ کہ از بدن شریف آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام متخلع شدہ است، مثل خلعات دیگر نیست بعد ازاں برای بعضی فرزندان خود کہ دراں سفر رفیق بودند و آں وقت با من حاضر بودند دراں عالی حضرت برای حصول خلعت التجاد تضرع نمودم از کمال بندہ نوازی بہر یکی از آنہا خلعات متعددہ مرحمت شدہ، بعد ازاں بہ مواجہہ شریف

---

[1] د۔ "طرہ" ندارد

رفتہ، ہمیں معاملہ مشاہدہ کردم می فرمودند کہ دریں ہر دو مقام محراب خاصہ و مواجہۂ کریمہ دوستی پہلوی من ایستادہ و برای حصولِ رخصت رفتہ (۱۲۷) برای او نیز متضرع گردیدم کہ خلعتی بوی ہم مرحمت شود و در معرضِ قبول نیفتاد این معنی مرا بر کمال التجا آورد، بعد از تضرع بسیار متمثل بہ صورت شد کہ چیزی از قسم خلعت بوی ہم عنایت شد چناں دراں وقت بر دستار او ممتاز می نمود۔

یاقوتیہ می فرمودند کہ اعطای خلعت عبارت ست از افاضۂ نسبتِ خاصہ و معاملہ مخصوصہ کہ اوّل دلیل و اعدل مشاہد است بر خصوصیتِ تمام و عنایتِ کامل از معطی بہ معطی کہ در نظر کشفی آں عطیہ متمثل بہ خلعت می گردد بہ خلاف سائر عنایات کہ بایں خصوصیت نباشد بہ خلعت متمثل نمی شود و لہذا ہر چند در مواجہہ شریف برای حصول خلعت برای بعضی یاران مخصوص متضرع شدیم اثر آں ظاہر نہ شد ہر چند التفات و عنایت بر آں جماعۃ محسوس می شد مگر بہ بعض فقیرزادہا کہ از محض کرم و صرف فضل خلعات بآنہا عنایت شد فافہم۔

یاقوتیہ ولختم مواھب الحرمین الشریفین بذکر عنایتین استفادھما امامنا و قبلتنا السید الشیخ سلمہ اللہ سبحانہ و دامۃ برکاتہ من الحضرت العلیا العالیۃ اعنی الجناب المقدس النبوی علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات عنایۃ فی حقہ و اخریٰ فی حق شیخہ امام العالم مجدد الالف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

اوّل آنکہ روزی در مجلس میان بی گانہ و آشنا نشستہ بودند، دیدند کہ حضرت سید الاولین والآخرین علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات از آسمان نزول فرمودند در کمال ابہت نورانی محض حتیٰ کہ از کثرت شعشان نور بہ ہیئتی تشخص نمی شوند بلکہ نور صرف متمثل اند و برحمت سروری حضرت ایشان را بوسہ دادند باز بہ آسمان عروج فرمودند۔

دوم آنکہ روزی در ایام اقامت بہ سرہند در واقعہ دید کہ حضرت محبوب رب العالمین علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام در خانہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی ایستادہ اند و انوار عظیم بر آنحضرت علیہ الصلوات والسلام متلالی است و حضرت مجدد الف ثانی در گوشہ صحن آں خانہ ایستادہ اند و در نسبتِ خود استغراقی دارند حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام از کمال بندہ نوازی کلمات بسیار

در مدح ایشان می گویند و می فرمایند (۱۲۸) سبحان اللہ دریں مردم یا دریں دیار حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ہمچنیں بندہ را پیدا کردہ است کہ فرشتہاء مقرب او سبحانہ نزد او می آیند و وی بآنہا التفات نمی کند[1]۔

سبحان ربك رب العزت عمّا یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العالمین۔ ایں یواقیت سبعہ عشر از رسالہ یاقوتیہ کہ مشتمل بر چہل و نہ یواقیت است بعضی متصلہ و بعضی منفعلہ بحکم ہفتدہ رکعت فریضہ اخذ نمودہ داخل ایں مفتاح ثالث کہ محتوی بر سی کنوز و از خزاین معصومی و دفائن قیومی بہ موافق اجزای قرآن و صیام رمضان بودہ استرضای رُوح پر فتوح حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازیں مناسبت برخود و بر جمیع قاریان اخلاص و مستمعان کثیر الاختصاص دریوزہ نمود و از مخافت تطویل کلام ختم ایں باب بر ہمیں مقدار خصائص آں امام ہمام غوث الانام مقرر گردانید۔

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْكٰفِرِیْنَ ۔ رَبِّ اَعِنِّیْ وَلَا تُعِنْ عَلَیَّ وانصرنی ولا تنصر علی وامکرنی ولا تمکر علَیَّ و اھدنی ویسر الهدی لی وانصرنی علی من بغی علی رب اجعلنی لك شاکراً لك ذاکراً لك راھباً لك مطراعاً لك مخبتاً الیك اوّھا منیباً رب تقبل توبتی واغسل حوبتی واجب دعوتی وثبت حجتی وسدد لسانی واھد قلبی و اسلل سخیمة صدری وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ محمد وآلہ وصحبہ اجمعین۔

---

[1] حسنات ص ۲۰۸ نمی ماند

مفتاح چهارم

در بیان عادات و عبادات حضرت ایشان با بیان تاویلات بعضی سور و آیات قرآنی که فرموده اند و ما یقارب هذا الباب ۔

بسم الله الرحمٰن الرحیم ۔ ما یفتح الله للناس من رحمة فلا ممسک لها وما یمسک فلا مرسل له من بعده وهو العزیز الحکیم ۔ اللّٰهم الهمنی رشدی واعذنی من شر نفسی اللّٰهم صل وسلم علیٰ افضل البشر و اکرم المخلوقات صاحب الوحی والشفاعات وجوده باعث ایجاد الارضین والسمٰوٰت وعلیٰ آله وصحبه واتباعه الیٰ یوم النجاة ، دبرنشیان دفاتر اسرار صدیقی و محرران سرائر انوار فاروقی و بیادرزان قامت دلبربای عثمانی و دلبر (۱۲۹) دلان وارث کرار سبحانی باریابان محفل جان نواز نقشبندی و صدرنشینان خوش آواز مجلس بلندی و دلگدازان شائق کمالات احمدی و بلند پروازان عاشق کمالات سرمدی و خاک روبان آستانه پاک معصومی دسته گویان از اشتیاق ادراک معارف قیومی و زاهدان بادیه حسرت بر سبیل اشتهار و عابدان قائم اللیل و صائم النهار و منعمان دولت کثیر الاقبال و مترنمان به ترانهٔ اصوات بلا اختلال و باده نوشان خمخانهٔ الٰهی و گل فروشان میخانهٔ لاتناهی و سالکان مسالک طریقت مستحفظان بوادئ حقیقت و عالمان مدرسهٔ عالی مقال و عارفان معرکهٔ مستقیم الاحوال که به تبعیت[1] و وراثت امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه طریقت و حقیقت را خادمان شریعت دانسته و نبوت را افضل از ولایت اگرچه ولایت آن نبی باشد حق الیقین فهمیده صحو را بر سکر ترجیح داده اند ظاهر و آشکار است که اعمال صالح و عادات شریف آن قبله

---

[1] م ۔ ''و'' ندارد

درویشان و امام صفاکیشان حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ که از کثرتِ قبولیت و غایت طمانیت بر اُوج و قرب حضرت صمدیت جلت عظمة صعود نموده که ملکی که با هشتاد هزار سر و زبان و دهان ذاکر باشد۔ چنانچه در کنز بیست و پنجم از مفتاحِ ثالث ذکر آں مفصل گزشت۔ از آنحضرت والامنزلت از یاد خود پیش عارف خدا رسیده دانا نماید، من آواره پست فطرت که تمام همتِ خود را صرف ضلالت و معاصی نموده باشم۔ چه یارا که حرف ازیں معنی شگرف زنم و متاع کاسد خود را در بازارِ صرافان دقائق بیں اندازم چه عقل که سبب ثالث از اسباب علوم نزدِ علمای اہلِ حق است۔ شکر اللہ تعالیٰ سعیهم همه وقت بر نقصان طبیعت خود بی تکلف حاکم است۔ فکیف بایں قسم مقصدِ اقصیٰ و مطلب اعلیٰ که دستِ ادراکِ فحولِ علماء و کمل اولیاء در مداحی کمالات و عادات و عبادات و حسنات آں امام الاصفیاء وارث خیر الانبیاء علیه وعلیهم من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها اعتراف به قصور دارد و اما از آں جا که کار دست کرده بانصرام رسانیدن و سخن شروع شده را باتمام تنیدن قول اولوا الالباب با آنکه بدون یاد حضرتِ ایشان وقت را بسر بردن بر عاشقانِ جمال (١٣٠) با کمال آں قبله درویشان موجب کمال تلوسه و بسیار اضطراب ست ؎

بغیر از دوست آرامی ندارد بخود قطعا سرانجامی ندارد

مصداق حال است در وسطِ ہمیں قیل و قال که با قلب مترد الحال داشته مکرر در معاملاتِ صحبتِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ دریافته گویا در مدح ایں مقامات خود ایں بیت می خوانند ؎

زخشنده معانی از عباره ز آنسانی که بر آسماں ستاره

و به عنایاتِ دیگر می نوازند که ماحصل آں دلیر گردانیدن بر تحریر ایں مقاماتِ فرخنده رایات باشد بلکه ایں کلمات مرقومه را بخود منسوب می فرمایند از دریافت ایں قسم نوید فرحت جاوید اسبابِ سعادت رسیده سطور سابق با اعتقاد راسخ شنیده را که لیل و نهار بکمال نیازمندی و غایت[1] افتقار ملتمس حصول ایں دولت آمد بلکه بعضی از آنها از نهایت شوق و حلاوت و فوق الفوق پیش از تمام مفتاح ثالث نقل برداشتن اختیار کرده تا ایں وقت که هنوز دیباچه مفتاح رابع هم به تمام نه رسیده جزوِ کامل از اول کتاب به خط مربوط نوشته جزو ثانی مرقوم می سازند و اعذاری که از قلتِ

---

[1] م - عنایت

درایت ونقصان طبیعت با شائقان اسرار آں قبلۂ ابرار آوردہ می شود محمول بر شکست نفس می دارند۔ قلم احد بدامن اسعاھم بما اقترحوا وایصالہم الی غایۃ بالتمسوا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِيْنَ ؎

بہ بختم ارجمندی را قرین کن   سعادت با بلندی ہمنشیں کن

دایں مفتاح مشتمل بر دو کنز است از کنوز خزائن معصومی۔

کنز اوّل دربیان عادات وعبادات آں قبلہ ارباب کرامات وکنز ثانی در تاویل بعضی سور و آیات فرقانی کہ در روز رستخیز اوّل پرسش از ہمیں خواہد بود صاحب نام حق می فرماید ؎

روز محشر کہ جاں گداز بود   اوّلیں پرسش نماز بود

پیش از شروع در مقصد حدیثی چند از احادیث صحیحہ کہ در فضائل نماز وارد شدہ است دریں مقام معصومی مندرج سازم فرمودہ اند۔

کنز اوّل بگوش طراوت سروش استماع باید نمود کہ بہترین عبادات نماز است۔ چنانچہ کہ عن ابی ھریرہ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ارأیتم لو ان نھراً بباب احدکم یغتسل فیہ کل یوم خمساً ھل یبقی من درنہ شئ قالوا لا یبقی من درنہ شئ قال فذالک مثل الصلوات الخمس یمحوا اللہ بھن الخطایا متفق علیہ۔ عن ابن مسعود قال سالت النبی صلی اللہ علیہ وسلم ای الاعمال احبُّ الی اللہ قال الصلوۃ لوقتھا قلت ثم ایّ قال بر الوالدین قلت ثم قال (۱۳۱) الجھاد فی سبیل اللہ قال حدثنی بھن ولو استزدتہ نردنی۔ متفق علیہ — عن عبداللہ بن عمرو بن العاص عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ ذکر الصلوۃ یوماً فقال من حافظ علیھا کانت لہ نوراً وبرھاناً ونجاۃ یوم القیامۃ ومن لم یحافظ علیھا لم تکن لہ نوراً ولا برھاناً ولا نجاۃ وکان یوم القیمۃ مع قارون وفرعون وھامان وابی بن خلف رواہ احمد والدارمی والبیھقی فی شعب الایمان۔ وعن عبداللہ بن شقیق قال کان اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یرون شیئاً عن الاعمال ترکہ کفر غیر الصلوۃ رواہ الترمذی۔

نماز است کہ راحت بخش غم گساران ست، نماز است کہ شفا بخش بیماران است،

نماز است که نشانی از اصل می دهد، نماز است که بنده را از رب تعالیٰ نزدیک تر می گرداند آں قدر فضائل نماز و کمالاتِ آں را که حضرتینِ ما اعنی امام ربانی مجدد الف ثانی و قبلۂ درویشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما در دفاتر مکتوبات قدسی سمات خود جا بجا تحریر فرموده اند هیچ کس از صوفیه متقدمین عشر عشیر آں را بیان نه کرده اگر بمطالعه آں پردازی محتمل که از جمال آں پرتو بر باطن خود اندازی پس براوّل چیزی که از عبادات آں قبله اصحاب کرامات ست دست و قلم گردانیم از ذکر نماز شهد و شکر در کام خامۂ عنبر رقم بچکانم۔ مصراع

مرشدا کامل نماز اوست من دامان تو

ما دریں مقاماتِ شریفه رعایات یک لطیفه که از جامعانِ مقاماتِ دیگر معلوم نیست که ظهور نموده باشد منظور گشته و آں لطیفه ایں است که شروع ذکر از نماز ظهر نموده زیرا که اوّل نمازی که رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وصحبه وسلم در ادای فرائض فرموده اند همیں است بخلاف مؤلفان مقاماتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنه که شروع کلام از نماز تهجد می فرمایند و ایں عاصی دور از کار هم به تبعیت ایں اعزه عالی مقدار در رسالۂ معدن الجواهر در احوال عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانه بسره العزیز به همیں راه رفته اما دریں مقامات وقتِ تحریر از جانب سمٰوات آواز آیتی که مشعر (۱۳۲) بایں معنی باشد به گوشِ دل رسیده آیت کریمه را بیان نماید۔ اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوْكِ الشَّمْسِ اِلٰی غَسَقِ الَّیْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوْدًا۔ و مراد از "دلوک الشمس" زوال آفتاب است که عبارت از نماز ظهر باشد تقدیم یافته و جبریل امین هم علیٰ نبینا و علیه الصلوٰة والسلام که دو روز متوالی برای تعلیم اوقات و امامت حضرت رسالت خاتمیت علیه وعلیٰ آله من الصلوٰة افضلها و من التسلیمات اکملها نزدیک بیت کنانیه اند شروع از ظهر نموده از برای حصولِ سعادت حدیثی که دراں مذکور ایں معنی است بطریق شهادت می گذرانم و ایں نامه را محلی به حلیه حدیث می گردانم و همه خوانندگان و شنوندگان را از کلام خیر البشر امام یوم الحشر صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم بچشانم و هو هذا اعنی ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنهما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم اتی جبریل عند البیت مرتین فصلی بی الظهر حین زالت الشمس وکانت قدر الشراك وصلی بی العصر حین صار ظل کل شی مثله وصلی بی المغرب حین افطر الصائم وصلی بی العشاء حین غاب الشفق وصلی بی الفجر حین حرم الطعام

والشراب على الصائم فلما كان الغد صلى بى الظهر حين كان ظله مثله وصلى بى العصر حين كان ظلهٗ مثله وصلى بى المغرب حين افطر الصائم وصلى بى العشاء الیٰ ثلث الليل وصلى بى الفجر فاسفر ثم التفت الی فقال یا محمد هذا وقت الانبياء من قبلك والوقت ما بين هٰذين الوقتين۔ رواه ابو داؤد والترمذی۔

فاذا اطلعت على حقيقه فضل الصلوٰة وعرفت ان اوّل الصلوٰة امرت بالاداء صلوٰة الظهر فاعلم ان الصلوٰة عبادة جامعه لتلاوة القرآن وما سواه من اذكار السبحان مثل التسبيح والتحميد والتهليل والتكبير والخشوع والخضوع فصار ذكرها اقدم واولیٰ فها انا اشرع فی المقصود متوكلاً على الرحيم الودود۔

و در طریقۂ علیہ و شیوۂ مرضیۂ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ آنچہ از عارفانِ کامل و مقبولانِ صاحبِ دل بجرات مسموع گردیده که از سفر[1] و صیف و شتا آن بوده که بعد از زوال آفتاب در شتا بلا توقف و در صیف اندکی (۱۳۳) تا امتداد سایہ تسویف فرموده به بیت الخلا بطور مسنون تشریف می بردند چنانچه پای چپ اوّل در آنجا جا می گذاشتند و رعایتِ سنت در سنن آں مقام ہما امکن می فرمودند بعد ازاں استنجا به کلوخ و تر نموده باب طهارت فرموده باد لب مسنون بیرون مستراح می شدند چنانچه پای راست می بر آوردند و در وقتِ رفتن مکان ضرور اللهم انی اعوذ بك من الخبث والخبائث خوانده۔ بسم اللہ گفته، می رفتند و وقت برآمدن غُفْرَانَكَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ اَذْهَبَ عَنِّیَ الْاَذٰی وَعَافَانِیْ۔ می خواندند و کل من ملک الاعمال ماخوذ من الاخبار والآثار این حکم مخصوص بر ہمیں جای ضرور وقت فی زوال نه بود بلکه ہر گاه به بیت الخلا اتفاق می شد ہمیں رعایت قولی و فعلی ملحوظ نظر انور بود و در حین بول جای نرم که احتمال جستن رشاشه نداشته باشد، تجسس می فرمودند۔ لانه ورد فی الحدیث[2]: استنزهوا عن البول فان عامة عذاب القبر منه و در حین استنجا کلوخ که بعد بول واقع می شد نهایت احتیاط به کار می رفت که احتمال تقاطر نماند۔ القصه بعد فراغ استنجا متوجه قبله نشسته سرانجام وضو می نمودند و بطور مسنون وضو می فرمودند و بر ہر عضو که آب می ریختند آں قدر دست می گردانند که احتمال تقاطر نماند که نزد امام الائمه سراج الامة

---

[1] م - سفر و حضر [2] م - الخبر

امام ابی حنیفه کوفی[1] رحمة الله تعالی[2] آب مستعمل نجس عین است۔ اگرچه نزدیک امام محمد طاهر نیز مطهر است و فتوی برانست و نزدیک امام شافعی رحمه الله تعالی طاهر و مطهر است امّا از غایت تقوی عمل آن امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی الله عنه براولی و عزیمت بوده و در حین شروع وضو بسم الله العظیم والحمد لله علی دین الاسلام بزبان الهام ترجمان آوردند و در مضمضه آب دو در ترک بزاق تمام می انداختند تا بر باریان عضو ساطع النور رشاشه نیفتد و بر ریختن آب بر هر عضوی رعایت تثلیث می فرمودند من الیدین الی الرجلین و در وقت شستن وجه مبارک که احسن الوجوه بوده۔ مصراع

یاد روی او کنم تا خانه ام روشن شود

آب بکمال ملائمت از ربع سر تا بناگوش در زمره (۱۳۴) گوش می رسانیدند امّا در وقت رسانیدن آب اندکی دست را بیشتر بر رخسارهٔ راست نسبت بدست ثانی که بر رخسارهٔ ثانیه باشد می رسانیدند بطوری که صاحب نظران کثیر الاعتقاد این معامله بتعمیق نظر دریافته بودند و این رعایت از جهت آن بود که رسول خدا صلی الله تعالی علیه وآله وسلم میامن را در جمیع شان خود دوست می داشتند و در وقت شستن وجه کریمه کلمهٔ شهادت می خواندند و بعد از آن که سه مرتبه آب بر وجه شریف می انداختند در یک دست آب گرفته خلال لحیهٔ شریف می نمودند بقولی بعد دو مرتبه آب از یک دست گرفته خلال لحیهٔ مقدسه می فرمودند و مرتبهٔ ثالثه وجه را می شستند مقصد بموافق قول ثانی خلال در وسط می کردند و موافق قول اوّل بعد فراغ غسل الوجه می فرمودند و در شستن هر دو ساعد از دست تا آرنج می شستند و غایت تحت المفیا داخل می ساختند بلکه از آن هم معامله را دو سه انگشت بالا می بردند تا اندکی از بازو هم شسته شود که موجب بسیار آخر است و وقت شستن ساعد یمین اللهم اعطنی کتابی بیمینی وحاسبنی حسابا یسیرا و وقت شستن ساعد شمال اللهم لا تعطنی کتابی بشمالی او من وراء ظهری ولا تحاسبنی حسابا عسیرا می خواندند اگرچه جناب حضرت ایشان را شمال که از مقتضیات عدم باشد۔ بموجب تخلقوا باخلاق الله بمانده بود بحکم کلتا یدیه یمین سبحانه یمین۔ امّا این اعتبار به موافق ظاهر بینان به کار می رفت۔ بعد از آن مسح تمام سر و اذنین و گردن به نهجی می پرداختند که هیچ دقیقه از دقائق مستحبات فرو نمی

---

[1] د۔ ابی حنیفه رحمة الله تعالی کوفی [2] م۔ رضی الله تعالی عنه

گذاشتند بعد ازاں جانب یمین یا یسار گردیده، قدمین می شستند و از سنالنک آب را بالا می رسانیدند تا اندکی از ساق ہم شسته گردد که مستلزم بسیار ثواب ست و خلال اصابع رجلین بطور مسنونه می فرمودند وادعیۂ ماثوره ہر وقت علی قدر الوقت والحال می خواندند و مسواک را در ہر وضو و وضو را بر ہر نماز لازم داشتند۔ آری گاہی دو نماز را بیک وضو ہم بحکم رخصت ادا فرموده باشند که در حدیث آمده است ان الله سبحانه کما یحب ان یا تونی بالعزیمه یحب ان یاتونی بالرخصة فیه۔ علی الخصوص که بامراو تعالیٰ (۱۳۵) بوقوع آید داخل فرائض و واجبات می گردد، و رخصتِ عزیمت می شود نوم العلماء عبادة شاہد ایں مقال است۔

حضرتِ ایشان در کن و نکن مامور بوده اند کما ستجی تفصیله ان شاء الله تعالیٰ فی الموقع مفتاح الخامس۔ چنانچه از جناب قبله گاہی قطب الاقطابی قدسنا الله تعالیٰ بسره العزیز مسموع گشته که حضرت ایشان قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس می فرمودند که در عالم جوانیہا نماز عشاء را بوضوِ اشراق خوانده بودم اما وضو بدون مسواک گاہی نه نموده اند و در حین استماع اذان مؤذن بادب تمام می نشستند و اگر راه می رفتند ایستاده می شدند و اگر بر عریش دراز می بودند بزودی بسیار فرود می آمدند و کلمات اذان را بعد استماع از مؤذن بآہستگی می خواندند و ہر چه او می گفت می گفتند غیر از وقت حیعلتین که لاحول ولا قوة الا بالله می گفتند و بعد از فراغ اذان درود خوانده دُعا ماثوره آں وقت می خواندند۔ چنانچه در اول اذان دعا آں وقت می خواندند در تفصیل ذکر جمع ادعیه کتاب اطول می گردد، بنابراں بطریق اجمال تذکرہ بعضی ازاں ادعیه که ایراد آنہا بجہت بعضی مصالح برضرور می داند، کفایت می رود خلص کلام آنکه بعد از استماع اذان وضو بطوریکه مذکور شد فرموده جامه مزین بحکم خذوا زینتکم عند کل مسجد پوشیده بوقار تمام بقصد نماز متوجه مسجد می شدند و وقت برآمدن از خانه ملایک آستانه بسم الله توکلت علی الله لاحول ولا قوة الا بالله می خواندند۔ چنانچه در وقت درآمدن بسم الله ثقه بالله وتو کلا علی الله، می خواندند و شایقان جمال را که از مسجد تا دولت خانه صف بسته می ماندند ہر کس ہمگین چشم گشته می ایستادند۔

مصراع۔ بہ بیش[1] یمین و یساره چه بی قرار اند

(۱۳۶) نقد وقت شان بود به زلال دیدار مطلع الانوار سیراب ابدی که تشنگی بران در رنگ

---

[1] م۔ برابر اکه از یمین ...

حوضِ کوثر گاهی متصور نه باشد می ساختند ؎

بیک کرشمه که در کار آسمان کردی — هنوز می پرواز شوق چشم کو کبها

تسلیمات بی غایت به نظرات عنایات بحال آشفتگان شوریده حال مرعی داشته داخل مسجد می شدند و در وقت دخول مسجد اللّٰهم افتح لی ابواب رحمتک، می خواندند. چنانچه در وقت خروج از مسجد اللّٰهم انی اسئلك من فضلك می خواندند و بعد از دخول مسجد دوگانهٔ مخففه تحیت مسجد بلا اهمال می گذرانند بعد ازان چهار رکعت سنت فی الزوال بیک سلام ادا فرموده، چهار رکعت سنت موکده می خواندند به مجرد فراغ ازین سنت مکبر ایشان تکبیری می گفت اکثر و اغلب خود بنفس نفیس اقامتِ نماز به نیازی فرمودند و قرأت غالباً دران نماز از طوال مفصل می فرمودند و گاهی بغیر آن هم کفایت می رفت اما به ندرت و اما در موسم غلبات مرض دیگری را هم امام می کردند و نماز آنحضرت در غایت خشوع و طمانیت قومه و جلسه و رکوع و سجود بطول قنوت موصوف بوده چرا نه باشد که سجدهٔ آنحضرت فوق العرش می افتادند کما مر ذکره فی المفتاح الثالث و سیجئی تفصیله فی المفتاح السادس ان شاء الله تعالیٰ.

القصه بعد از ادای سلام فرض سه مرتبه کلمهٔ استغفار بر زبان الهام ترجمان آورده. یک مرتبه اللّٰهم انت السلام ومنك السلام تبارکت یاذا الجلال والاکرام گفته بلاتوقف دو رکعت سنت موکده بسنت ظهر گذارده آیة الکرسی می خواندند بعد ازان گاهی دو رکعت نفل و گاهی چهار رکعت خوانده به دُعا می پرداختند و دعا (۱۳۷) دست برداشته به خشوع تمام می فرمودند و فاتحه که بعد صلوٰة و بعد طعام مرسوم عام گشته بلکه سرایت در خاص زیاده از عام نموده نمی خواندند و بدعت می دانستند آری اگر حاجتمند برای حصولِ حاجت خود التماس فاتحه در همه وقتی که می نمود می خواندند و بعد از فراغ دُعا سی و سه مرتبه کلمه تسبیح سبحان الله می گفتند کلمهٔ تکبیر الله اکبر می گفتند و گاهی کلمهٔ تکبیر را هم سی و سه مرتبه گفته در آخر لا اله الا الله وحده لاشریك له له الملك وله الحمد وهو علیٰ کل شیءٍ قدیر می گفتند تا صد ازان کامل[1] شود و گاهی بست و پنج مرتبه کلمه تسبیح و بست و پنج مرتبه کلمهٔ تحمید و بست و پنج مرتبه کلمهٔ تهلیل و بست و پنج مرتبه کلمهٔ تکبیر و جمع این اطوار احادیث صحاح به ثبوت پیوسته است. کما لا یخفیٰ علیٰ متتبعها.

لطیفهٔ شریفه دیگر هم بر اجبهٔ اولوالابصار از واجبات الاظهار دانسته وا می نماید که

۱؎ م - پوره

حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه چه صلوة مفروضه متطوعه بلکه جمیع اعمال صالحه به قلب صنوبری که صفت[1] جامعه است، می فرمودند و بر زبان التیام[2] ترجمان گاهی الفاظ نیت را که معروف بین الناس گردیده است نمی آوردند زیرا آنچه از رسول مختار و صحابه کبار نیت زبانی اصلاً ثابت نه شده است علیه وعلی آله وصحبه من الصلوة افضلها ومن التسلیمات اکملها وبعد از فراغ نماز ظهر در اوائل ها به درس علوم دینی به متانت تمام می پرداختند و گاهی دوگانه نماز به نهجی از طول قنوت می فرمودند که در یک دوگانه ظهر را به عصر می رسانیدند و جناب قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدس سره شرح وقایه را در خدمت حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه خوانده اند. می فرمودند که با مخدوم زاده صاحب مرتبهٔ حق الیقین شیخ سیف الحق والملة والدین رزقنا الله سبحانه من برکاته وقدس الله تعالی روحه شریک سبق بودم که حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بعد از نماز ظهر سبق می فرمودند بعد ازان گاهی به نماز می پرداختند و گاهی به درس کتب مطوله مبسوطه مثل بیضاوی وعضدی وشرح مواقف وغیرها می ساختند (۱۳۸) وگاهی به سیر باغ وصحرا تشریف می بردند و دران جا صرف وقت به عبادت شریف می نمودند وگاهی به محل سرا رفته به جماعت مستورات به وعظ و نصیحت زندگانی می فرمودند، اما در آخرها اکثر بعد ظهر در خانهٔ ملائک آستانه تشریف می بردند در آن جانبات صالحات را با دیگر طالبات صادقات واقربات قانتات را جمع فرموده حدیث شریف می شنوانیدند و عنایات خفیه و جلیه در حق آنها به کار می بردند و در فصل میوه انواع فواکه شریفه نزد آنها می گذاشتند و در بیڑهٔ تنبول روپیه ها واشرفیها پیچانده مرحمت می فرمودند تا صدقهٔ خفیه که اشرف صدقات ست به حصول انجامد و عطاهای ظاهره از نقود واجناس نیز می نمودند قوله تعالی اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقٰتِ فَنِعِمَّا هِیَ وَاِنْ تُخْفُوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَیْرٌ لَّکُمْ الی آخر الآیة الکریمه. فضل صدقتین می بر آید هر چندیکی را بر دیگری ممیز[3] دانانند و در حدیث در فضل صدقه وارد شده است: صدقة السر تطفئ غضب الرب وتدفع میتة السوء.

بالجمله هر دو صدقات صلهٔ رحمی می فرمودند و خود به تحریر مکتوبات قدسی آیات به حکم الهام خالق البریات تعالی شانه مشغول می گشتند وقت ترقیم حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه غالباً بین الظهر والعصر بود الا ماشاء الله تعالی وقت نوشتن عبارات بدیعه و فقرات رقیقه دست بسته

---

[1] م-حقیقت [2] م-الهام [3] م-انیر

حاضر می گشتند، وقت ترقیم ہر کہ را خواہند قبول فرمایند۔ بعد ازاں بموجب الہام سبحانی یکی را از آنہا قبول می کردند۔ پس جمیع عبارات و معانی کہ در قید قلم آں محبوبِ ربانی رضی اللہ تعالیٰ (عنہ) در آمدہ[1] ہمہ منسوب بذاتِ اقدس او سبحانہ گشت فلا ینبغی لاحد ان یتکلم فیہ بوجہ من الوجوہ۔ وہمیں معاملہ حضور عبارات در وقت تحریر معارف و مکاشفات بجنابِ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بوراثتِ کاملہ نصیب حضرتِ ایشان گشتہ۔

القصہ ہر چہ دراں جا بودہ دریں جا ظہور کردہ الولد سر لابیہ گویا کتابت بحالِ ایں شیخین می نماید ؎

یک نغمہ نشستہ در دو پردہ　　یک نشاء دو جا ظہور کردہ

وہنگام تحریر معارف بی نظیر عینک بر انفِ مبارک می گذاشتند و بعد از امتداد سایہ بمثلین مؤذنِ ایشاں باذانِ عصر می گفتہ سلوک مسطور در حین استماع اذان می (۱۳۹) نمودند و قلم دان شکر افشاں را برداشتہ لمحہ برای دفع کسل دراز کشیدہ دو سہ حرف گرانمایہ با اہل خانہ درمیان آوردہ و واردات را برای طعام نشاندہ زود تر برای تہیہ[2] سر انجام نماز بر می خواستند بول و با استنجا بکمال احتیاط فرمودہ بوضو می ساختند و بعد از انفراغ وضو بالباس فاخرہ متوجہ مسجد می شدند بمجرد دخولِ مسجد دعای مذکورہ دگاہی دُعاہای دیگر ہم کہ در وقت دخول مسجد وارد شدہ اند خواندہ دوگانۂ تحیۃ مسجد ادا می فرمودند بعد ازاں چہار رکعت سنت کہ در مادہ آنہا در حدیثِ صحیح وارد شدہ رحم اللہ امرأ صلی قبل العصر اربعا گذاردہ۔ اندکی فاصلہ دعا درمیان دادہ بہ فرض می پرداختند۔ امّا بریں سنت اگرچہ از سنن زائدہ[3] است تاکید تمام داشتند حضرت والدہ ماجدہ سلمہا اللہ سبحانہ می فرمودند کہ در ایام غلبہ اوجاع کہ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ طاقت برفتن مسجد اگرچہ بریمانہ باشد ہم نداشتند صلوٰۃ مفروضہ اندرون محل سرای ادا می فرمودند۔ روزی ازاں ایام درخدمتِ آں امام ہمام غوث انام حاضر بودم کہ وقتِ نمازِ عصر پرتو انداز گردیدہ و[4] برخاستہ نمازِ عصر[5] ادا نمودہ و باز بخدمت آفتاب طلعت شتافتم فرمودند کہ بایں استعجال کہ رسیدی مانا کہ تنہا بر فرض اکتفا نمودہ و سنت نہ خواندی در ادا نمودن چہار رکعت کہ دُعا رحم بر گذارندہ آنہا از حضرت مستجاب الدعوات رسول رحمت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم

---

[1] د "در آمدہ" ندارد　[2] م۔ تہیئو　[3] م۔ زوائد

[4] م۔ "د" ندارد　[5] م۔ فرض

بشرف صدور یافته باشد چرا تکاسل باید ورزید و چه قدر وقت در ادای آں صرف می شود ازاں باز منفعله گشتم و بدون ضرورت گاهی آں سنت از ایشاں متروک نگشته است۔

بر سر مطلب باید شتافت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نماز عصر قرأت از اوساط مفصل می فرمودند الا باشد و در ہر نماز خود امامت می نمودند کہ امام معصوم بوده اند الا باشد و بعد از ادای سلام جانبین سہ مرتبہ کلمۂ استغفار خوانده یک مرتبہ اللّٰھم انت السلام الی آخره گفتہ رب اعني علی ذکرک وشکرک وحسن عبادتک بر زبان شریف آورده آیة الکرسی خوانده جانب (۱۴۰) قوم با یمین ویسار گردیده دست برداشتہ بہ دعا می پرداختند وآنچہ می خواستند می طلبیدند اما اوّل وآخر دعا را بہ درود زینت می بخشیدند[1] و قبولیت دُعا را از صدقہ سید الانبیاء علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والبرکات می فہمیدند و در وقت اتمام دعا ہر[2] دو دستِ شریف بہر دو طرف وجہ کریم رسانیده آخر می کردند، بعد از آں کلمات تسبیح وتحمید وتکبیر باعداد مذکوره می خواندند و بدرس کتب احادیث مثل صحیح بخاری وصحیح مسلم ومشکوٰۃ المصابیح می پرداختند وگاہی بر مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می شنیدند و معانی آں ہم در میان می آوردند وگاہی جلد اوّل مکتوبات خود کہ از مدت مدید بہ حضور پُر نور ترتیب یافتہ استماع می نمودند۔ اما این دو جلد ثانی وجلد ثالث کہ در آخر عمر مبارک مرتب شده بود جامعان آنہا آمده می گذرانندند تا بعد ترتیب بنظرِ انور درآیند وگاہی مقامات مجددی می شنودند۔ اما باید دانست کہ خواندن مکتوبات ومقامات خاص بر ہمیں وقتِ عصر نبوده بلکہ بعد ظہر وگاہی بعد حلقۂ فجر ہم این اتفاق واقع می شد۔

بالجملہ بعد از انفراغ درسِ حدیث ومکتوبات وقت شام پرتو انداز می گشت صد مرتبہ استغفار تکرار فرموده، بعضی ادعیہ ماثوره قبل نماز شام خوانده بہ وضو می پرداختند ویا در ہموں وضو می ساختند کہ مؤذن حضرتِ ایشان آوازِ اذان بغایتِ خوش الحان می برآورده وبلا فاصلہ خود تکبیر می گفتہ[3] بہ مجرد استماع کلمۂ شہادت رسالت در تکبیر برای نماز بر می خواستند واین سلوک در جمیع صلوٰۃ مفروضہ بوده ودر وقت استماع قد قامت الصلوٰۃ نیت نماز می بستند وتکبیر تحریمہ می گفتند وباقی ادعیہ ماثوره آں وقت بعد از فراغ فرض وسنت می خواندند ودر نماز مغرب غالب[4] قرأت از قصار مفصل می فرمودند وبعد فراغ آیة الکرسی خوانده متوجہ قبلہ بہ دعا می پرداختند

[1] م۔ چشیدند [2] د۔ "ہر" ندارد [3] د۔ بلا فاصلہ خود تعود تکبیر می گفتہ [4] م۔ غالباً

و درمیان فرض و سنت غیر از سه مرتبه استغفار یک مرتبه اللّٰهم انت السلام الیٰ آخرہ فاصلہ نمی نمودہ و بعد از دُعا کلمات تسبیح و تحمید و تہلیل و تکبیر را بطوری کہ بعد از ظہر گفتہ شدہ خواندہ بہ دُعاہای ماثورہ می گشتند۔

دربیان (۱۴۱) این ادعیہ ماثورہ موقتہ و غیر موقتہ خود رسالہ تالیف فرمودہ فائدہ ہر دُعا مذکور نمودہ اند، اگر بہ سعادت مطالعہ آں بشتابی دولت نشاتین فی الحال بیابی پس چہار دُعا از اں ادعیہ ماثورہ از اں صبح و شام کہ در وظیفہء القطب الانام بودہ برای نفع تمام و فائدہ تام مذکور می سازد اعوذ بکلمات اللّٰہ التامات من شر ما خلق سہ مرتبہ ہر صبح و شام کہ در وظیفہ آں قطب الانام بودہ برای نفع عام و بعد نزول منزل می خواندند اللّٰہم عَافِنِیْ فی بَدنی، اللّٰہم عافنی فی سمعی، اللّٰہم عافنی فی بَصری، لا الٰہ الّا انت و بسم اللّٰہِ الذی لا یَضُرُّ مع اسمہٖ شیئٌ فی الارض ولا فی السمآء وھو السمیع العلیم۔ و بسم اللّٰہ علیٰ نفسی و اھلی و مالی۔ وقتِ صبح و شام سہ سہ مرتبہ می خواندند، ہر کدام ازیں ادعیہ اربعہ مشتمل بر فوائدِ بسیار است۔ بر سر اصل سخن باید رفت حضرتِ ایشان رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ بعد از خواندن ادعیہ شش رکعت نماز اوّابین بہ سہ سلام ادا می فرمودند و جانب متوجہ گردیدہ مریدان خاص و مسترشدان کثیر الاخلاص را توجہات می فرمودند و در اندک مدت بیک گوشہ التفات و توجہ آں اہل سعادات را صاحبِ کرامات و مقامات می فرمودند ؎

برخاک اگر نظر کنی مشک بو کُنی　　　برسنگ اگر نظر کنی آئینہ رو کُنی

و معاملات آنہا از جا بجا میرِ وندو　از خالی بحالی می رسانند و بشاراتِ حصولِ مقاماتِ جدیدہ علیہ آنہا را سرافراز می فرمودند و بر حالاتِ ماضیہ و حالیہ و مستقبلیہ آنہا را مطلع می فرمودند و طور توجہ حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ چناں بود کہ جمع کثیر از طالبان آمدہ حلقہ نمودہ می نشستند بہر یکی از آنہا نیم نگاہ توجہ می فرمودند و من اولھم الیٰ آخرھم جدا جدا بطرف آں طالبانِ خدا می گشتند و ایں صورت بر مخلصانِ قدیمی مقرر داشتند۔ امّا طالب جدید کہ بہ عزم توبہ التماس دخولِ طریقہء علیہ می نمود بلا توقف بکمالِ عنایت توجہ اش می دادند و مرید می گرفتند و در بشارت "غفرت لک ولمن توسل بک" التی بواسطۃٍ او بغیر واسطۃ الی یوم القیامۃ،

---

۱ م ـ صبر

داخل می ساختند (۱۴۲) و[1] موقوف بر مابین مغرب وعشاء نمی داشتند وارشاد آن قطب الاوتاد هم بمرتبهٔ غلبه و امتداد نموده بود که فرصت یافتن توجه مر طلاب صادق را خیلی به مشقت[2] دست می داد لهذا حاجی محمد عاشور بخاری را که جامع جلد ثالث است صدر ایں کارِ دولت آثار[3] گماشته بودند تا نوبت مقرر نمودن مثل بسته سعادت مندان را از مریدان و مخلصان بوقت انعام وعطایا حاضر سازد و بدوں اجازت حاجی مذکور، هیچ کس باریاب درآں سراپرده های نور نمی گردید. اما ابنای کرام و اقربای کرام و خلفای عالی مقام ازیں حکم مستثنیٰ بوده اند که توجهٔ ایشان موقوف بر صدارت حاجی مسطور نبوده هر کرا ازینها هر وقت که می خواستند طلبیده توجه می فرمودند و باسرار علیه می نواختند که اندروں محل سرا هم صدر زنان برای همیں کارِ جلیل الاعتبار مقرر شده تا طالبات صادقات را مثل بندی نمود حاضر آں وقت گرداند و بناتِ طیبات ازیں حکم استثناء داشتند. چه طالبین و طالبات بر آں قبلهٔ ارباب کرامات مثل مور و ملخ می شتافتند و دائم الاوقات آنحضرت را به خود می خواستند هرچند که مریدان نو آمده را و بعضی از نیازمندان که سابق بدولت سعادت مشرف گشته بودند توجهات اکثر آنها حوالهٔ مخدوم زاده های عالی درجات می شد.

حضرت والده ماجده سلمها[4] الرحمن تبارک وتعالیٰ می فرمایند که روزی صالحه از خدا طلبان به قصدِ ارادت بخدمت سراسر سعادت بصدق شوق رسید، التماس توجه نمود بحضورِ خود مرا به توجهٔ وی امر نمودند و بدادن استغفار دلالت می فرمودند بموجب امر شریف القدر توجه داده ذکر قلبی که معمول ایں سلسله علیه است یاد گفتم فی الفور اثر توجه به برکت حضور و امر آنحضرتِ والا منزلت دراں صالحه سرایت نمود. الحمد لله الودود.

و مراجعت به سخن اولی دریں مقام اولیٰ است همدر اثنای توجه حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه درویشان صفاکیشان که نوبت توجه آنها دراں شب نه بوده اندکی به تفاوت نشسته بختم حضرات خواجه های بزرگوار قدس الله تعالیٰ اسرارهم بموجب امر آں مرشد عالی مقدار مشغول می نمودند و حضرت (۱۴۳) ایشان گاهی در آخر سورهٔ اخلاص و گاهی در آخر درود شریک می شدند و گاهی بر فاتحهٔ ثواب گذرانیدن، کفایت می فرمودند و درهمیں حسنات وقتی مقبوله وقت نمازِ عشاء می گشته بعد از غیبوبت به بیاض که نزد امام ابی حنیفه شفق معتبر از آں ست از مؤذن اذان خوش الحان

۱- د- "و" ندارد ۲- د- بمشقت ۳- م- اثمار ۴- د- سلمه

شنیده تجدید وضو فرموده اکثر چهار رکعت وگاهی دو رکعت خوانده تکبیر استماع فرموده بل نی وسط التکبیر تحریمہ می بستند و غالب قرأت دریں نماز در رنگ نماز عصر از اوساط مفصل می فرمودند و گاهی بغیر آں ہم کفایت می رفت جناب قبلہ گاهی اقطاب دستگاهی قدس سرہ می فرمودند کہ حضرتِ ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس غالب در نماز عشاء والشمس والتین می خواندند وبعد از ادای سلام فرض سہ مرتبہ کلمہ طیبہ استغفار ویک مرتبہ اللّٰھم انت السلام الخ خوانده و بہ دوگانہ سنت می پرداختند وبعد از فراغ سنت آیۃ الکرسی خوانده چہار رکعت سنت از سنتش زوایده قائماً او قاعداً۔ می گزاردند وبعد ایں سنت اللّٰھم انی اسئلک حسن الخاتمۃ سہ مرتبہ می خواندند ایں سنتِ شریف اعمالِ حسنۂ حضرتِ مخدوم قدس سرہ درشہ رسیده است۔

شنیده ام کہ مخدوم زادۂ مذکور در فضیلتِ ایں سنت فرموده اند کہ در حسن خاتمہ تاثیر عظیم دارد و بالجملہ اعمال حسنہ خصوصاً نمازِ نافلہ کہ بدستِ حضرتِ مخدوم قدس سرہ افتاده و ایشان را برآں مواظبت بخشیده بدون سابقہ فضل ایں ہمہ کثرتِ علم وعمل از محالات مطلقہ است بلی از ظہور صفاتیات وقبولیت حسنات آنجناب صاحب تفاوتِ بلاحساب بوده کہ مثل امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ فرزندی از صلب ایشان برآمده ومانند حضرتِ ایشان وحضرتِ خازن الرحمۃ ودیگر اخوانِ کرامِ ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ابنات ایشان مرحمت شده و اولاد حضرتِ ایشان کہ ہر کدام تخم ہدایت وکوکبۂ کمالات درایت بظہور آمده چہ شرح دہد و غالب توفیق ایں اعمال جناب حضرتِ مخدوم را از شیخ ایشان (۱۴۴) قدوۃ الواصلین شیخ رکن الدین قدس سرہما بدست آمده، چنانچہ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ خود زبان داده اند و درجای کہ نگارش فرموده اند۔

فتح

ایں درویش را توفیق عبادات نافلہ خصوصاً ادای صلوٰۃ نافلہ مدد از پدر بزرگوار او را از شیخ خود کہ در سلسلۂ چشتیہ بودند و جذبہ قویہ داشتند بدست آمده مرا ازیں کلام بندگی شیخ رکن الدین است قدس سرہ۔

وحضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ تحقیق فرموده اند کہ نیز ایشاں را از خدمتِ پدر و پیر خود اعنی مکمل النفوس شیخ عبدالقدوس قدس سرہ میسر شده واز کتب بدست آمدن ایں طور اعمال احتیاطیہ را کہ در طہارتِ وضو و نماز کہ شامل حال ایں اعزہ صاحب کمال بود مشکل شمرده اند بر مطلب اولی کہ مشتمل بر لطائف زیبا دارند و ذکر ایں ہمہ اسرار در ہر موضع بہ موافق آں مقام پیدا، رجوع نمایم و

هر قدر که توانم سخن را اختصار فرمائم تا بفضل ایزدی جل سلطانه عُمانِ معارف معصومی را در کوزه درآورده سرخ روی از مستمعان کثیر الیقین بحصول انجامد ؎

چوں خواب کنم دریں شبانگاه　　　افسانه دراز وقت کوتاه

در رضای روح پُر فتوح حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به قسمی میسر آید وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ که ایں همه کارخانه از برکتِ اشارات حضرتِ ایشاں بر پا گشته است وایں همه دار و مدار بریں بشارات آں امام صفاکیشان بر جا گرد دیده معلوم فرمایند که حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بعد از ادای ایں کعات اربعه که بر دایں قدر سخنِ متفرع شده یک شب به وتر می پرداختند و شب دیگر وتر را موقوف بر وقت تهجدی داشتند و غالب در نماز وتر در رکعت اولیٰ قرأت سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى و در ثانیه قُلْ يٰۤاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ و در ثالثه قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ می فرمودند کما هو المسنون و اکثر در قنوت وتر دعاءِ حنفی و شافعی جمع می فرمودند و بعد از فراغ وتر سه مرتبه سبحان الملك القدوس دو مرتبه آهسته و یک مرتبه بآواز بلندی گفتند و در آخر رب (۱۴۵) الملائکة والروح بصورت خفی ادا می فرمودند عالی حضرت قدس سره می فرمودند که من از خدمت فیض موهبت حضرت ایشان از دو رکعت نفل که نشسته بعد وتر می خواندند، استفسار نمودم فرمودند که من یک شب می خوانم و یک شب نمی خوانم و اگر می خواندند قرأت اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ در رکعت اولیٰ و در رکعت ثانیه قُلْ يٰۤاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ می کردند بعد از اں متوجهٔ قبله دست برداشته بتضرع تمام دعا نموده کلمات تسبیح و تحمید و تهلیل[1] و تکبیر بطور مسطور خوانده اگر توجه احدی از طالع مندان می خواستند داده والّا همیں طور بیک گوشهٔ نگاه کار مخموران را در نشاء[2] لبریز ساخته دلهای عشاق[3] را تبسم دلیرانه گداخته ؎

دو چشمش نشه[4] بخش نشائتین است　　　دو ابرو قبله گاه[5] قبلتین است

عالمی را به کرشمه انداخته بقصد دولت خانهٔ ملائک آستانه بملائمت تمام بر می خواستند نعرهٔ صلاة از هر وقت چپ و راست از مغنیه خوش الحان و عربان فصیح البیان و هندویانِ محبت نشان بر می خواست در اثنای طریق اگر حاجت مند سوال حاجتی از حاجات

---

۱ م "تهلیل" ندارد　　۲ م ـ نشاة　　۳ د ـ عشاقان
۴ م ـ نشاة　　۵ م ـ قبله گاهی

خود بعرض مقدس می رسانید بوجہ ادق استماع آں فرمودہ جواب آں را بہ موافق ذہن مخاطب ادا نمودہ خود بہ ذکر لسانی مشغول بودہ سوار یا پیادہ داخل حرمِ محترم می شدند چہ درایام وجع مفاصل کہ عادت شریف برآں رفتہ بود بہ ضرورت سوار می آمدند بعد دخول بہر کیف کہ باشد سہ مرتبہ سورۂ اخلاص پیش از جلوس بر مسند خلد مشہدی خواندند و بعد از جلوس سورہ آلٓمّ سجدہ و سورۂ تَبَارَكَ الَّذِيْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ می خواندند گاہی در نماز و گاہی ہمیں طور چہ مقصد ایں سورہ مذکورہ بعد نماز عشاء می خواندند. چنانچہ سورہ عَمَّ يَتَسَآءَلُوْنَ بعد العصر قریب مغرب سُوْرَةُ الْوَاقِعَةِ را بعد مغرب می خواندند خوب در حافظ نماندہ کہ سُوْرَةُ الْوَاقِعَةِ در نماز اوّابین می خواندند چنانچہ از جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ مسموع گشتہ و یا خارج نماز می خواندند اگرچہ از بزرگان شنیدہ بود و از عصر تا عشاء در مسجد می ماندند و بدون ضرورت بیرون نمی شدند و در آخرہا کہ از غلبہ آزار از رفتن مسجد غیر از وقت (۱۴۶) ظہر کہ گرم می باشد موقوف شدہ بود و صلوٰۃ مفروضہ بہ جماعت کثیر در کلبۂ[1] منورہ ادا می ساختند[2] ہموں حکم مسجد گرفتہ بود فعومل فیہا ما عومل فی المسجد من الاذکار والافکار والقعود والقیام اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبِّيْ شَيْئًا وقتِ طعام شبینہ حضرتِ ایشان رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ ہماں وقت بودہ کہ سفرہ دولت برپای گشتہ خود ہم بہ نفسِ نفیس تشریف حضور برآں سفرۂ پُرنور می فرمودند ہرچند کہ تقسیم اطعمہ متلونہ و غیر متلونہ بہ صوفیان عظام و خادمان کرام و قادمانِ ہر مقام، جناب زین المستورات تاج المخدرات ام المریدین حضرت بی بی جیو قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرھا الاقدس پیش از تشریف آنحضرت بر سفرۂ دولت از جہت غلبہ ہجوم و کثرت غوغا کہ لوازم تقسیم است شروع می کردند چہ ہر روز پانصد کس و بروایت مریم مکانی حضرت خالہ کبیرہ قدس سرہا کہ فضائل ایشاں اکثر من ان یعد و ازید من ان یُحصیٰ است. ہفت صد کس ازاں سفرہ بابرکت طعام می خوردند و صادر و وارد سوای ایں بودند و حضرتِ ایشاں بادبِ تمام بالای طعام می نشستند و تسمیہ خواندہ دست بر طعام می رسانیدند بدو سہ انگشت کہ سبابہ و وسطی و ابہام باشد، چند لقمہ تناول می فرمودند و برداراتی کہ براں سفرہ از بنات و ہمشیرہ و بناتِ اخوان و بنات ہمشیرہ و دیگر صالحات کہ بعد از ظہر آمدہ احادیث شنیدہ از عطیات خفیہ و جلیہ سرافرازی یافتہ

---

[1] م ـ بنگلہ [2] م ـ می یافتند

بودند حاضر[1] می شدند بلطف آنها می دیدند، تا طعام نزد احدی قلت نه کند و اگر کسی از ایشاں متوجه آں قبلهٔ درویشان می گشت خود بسرعت دست بر لقمه[2] می کردند تا ناظره مستحییه[3] نگردد، و آنچه که خود می خوردند به خویشان و درویشان و مملوکان و صعلوکان عنایت می فرمودند و بسیاری از صالحات را طعام بعزت تمام همراه کرده می دادند تا درخانهٔ خود رفته به جلاوت برفاقت زوج و اطفالِ خود بخورد و در اثنای طعام کلام کم می کردند و بر طعام عیب نمی گذاشتند و بی مزه نمی فرمودند و هر چه می آمد به شوق و منت قبول می فرمودند و شکرانهٔ بی نهایت بر توارد هر نعمت (۱۴۷) جدا جدا به تقدیم می رسانیدند و در آخر طعام ادعیه ماثوره آں وقت می خواندند دُعاء الحمد لله الذی اطعمنی هذا الطعام و رزقنیه من غیر حول منی ولا قوة را مقدم می کردند که موجب غفران معاصی ماتقدم است، چنانچه در اوّل طعام هر دو دست شسته شروع می کردند و در آخر طعام هم دست شسته[4] بآخر می فرمودند بحکم اذا تعشّ تمشّ در ایامِ عافیت چند قدم مشی هم می نمودند، بعدازاں یک نفس نشسته حرف و حکایت با اہلِ حقوق بقدری که حق آنها ادا باید درمیان آوردند بتوجه مخلصاتِ صالحات از بنات قانتات و غیرهن من العابدات می پرداختند. و هر یکی را از آنها معاملات قصوی و درجات علیا در طرفة العین می رسانیدند و به بشارات بلند و مقاماتِ ارجمند در اندک التفات و توجه می نواختند از جناب حضرت مروج الشریعة قدس سره منقول است که در مدح آں وقت می فرمودند ایں آں وقت است که عورات کم پیر به بازار برای بعضی حوائج و کارِ خود می روند درمیان خود ها ذکر معارف که هیچ احدی قبل ازیں در هیچ عهدی از عهود اکابر ماتقدم لب به بیان آں نه کشوده است، می نماید و بعد از اعطای توجهات باں جماعت مستورات وضو فرموده به نمازِ قیام اللیل بطول قرأت مشغول می گشتند و ظاهر چهار رکعت می خواندند و باستغفار و تسبیح و تحمید و تهلیل و تکبیر تمجید مشغول می گشتند تا نصف لیل بعدازاں بر عریش آمده بحکم آنکه خواب هم سنت است در رنگ اکل بلکه سنت جمیع انبیاء ست صلوٰة الله سبحانه علیهم بسم الله نموده به پهلوی راست دراز می کشیدند و دستِ راست زیرِ خدِ راست می گذاشتند و دعاء باسمك ربی وضعت جنبی و بك ارفعه ان امسکت نفسی فارحمها و ان ارسلتها

---

[1] م۔ حاضرات [2] م۔ نعمه [3] م۔ مسحیة [4] د۔ شستن

ناحفظها مما تحفظ به عبادك الصالحين را از ادعیہ ماثورہ آں وقت می خواندند بعد ازاں دہ مرتبہ اللّٰھم باسمك اموت واحیاء وسہ مرتبہ استغفر الله الذی لا اله الا ھو الحی القیوم واتوب الیه سبحانه می خواندند و کلمات تسبیح وتحمید وتکبیر بطوریکہ بعد صلوٰۃ مکتوبہ (١٤٨) عدد آنہا مرقوم گشت می خواندند۔ غرض درہر دو پہلو مرطوب اللسان من اذکار الرحمٰن تعالیٰ وتقدس می نمودند[1] دریں ضمن دو سہ گھڑی[2] ظاہرا غفلتی ہم کہ بہ از حضور اکثر اہل ولایت کرامت موفور بود، دست می دادہ باشد، مصراع

زہی مراتب خوابی کہ بہ زبیداریست

نوم العلماء عبادة، نشان بخش حال آں ست اگر ذوقِ مطالعہ کمالات غفلت بہ نہجی کہ عقل عقیل درمقام حیرت سراز پا نشناختہ بشتابد وعقلای زمانہ را درآں جا بہ[3] تعجب تمام باید بہ خاطر احدی از اہلِ بصیرت شد[4] باید کہ اعتقاد سعادت بنیاد در رسالۂ مبداء ومعاد کہ از تصنیفات جناب قطب الارشاد امام ربانی مجدد الف ثانی است رضی الله تعالیٰ عنه وقدحی ازاں سرچشمہ حضور بارباب غفلت رساند[5] کہ ہیچ یکی ازاں پس آرزوی حضور نہ کند ماناکہ جناب حضرتِ ایشاں را رضی الله تعالیٰ عنه درحین قرأت آیة الکرسی وآمن الرسول وقل ھو الله احد بامعوذتین وادعیۂ دیگر کہ بہ وقتِ خواب مواظبت داشتند غفلت دست می دادہ باشد۔ والا اگر برسرحساب موازنہ وقت استراحت بآیات وادعیہ واذکار واستغفار کہ دریں مقدار مقرر داشتند نمایند البتہ پلہ قرأت برپلۂ استراحت راجح آید مگر ہموں وقتِ استراحت را وقت خواب اعتبار نمایند کہ موجب رفع کسل است گنجائش وارد گونہ اندیشی دریں جا جواب وسوال[6] نماید کہ کمالات غفلت بہ عبارات رائقہ وتقریرات شائقہ بیان نمودی وتفصیل بزرگی آں را حوالہ بر رسالہ مبداء ومعاد گردانیدی ونفیٔ خواب کہ وقت غفلت است از کلام گذشتہ بہ حصول پیوستہ۔ پس باید کہ ایں غفلت بحضرتِ ایشان نہ باشد وچوں آنجناب قبلہ درویشان نہ باشد ہیچ کمال معتدبہ باو مربوط نہ بود ولائق ایں ہمہ مدح نہ گردد۔ وھو خلاف الرائی المؤید بالالھام الصحیح بجناب مجدد الف الثانی، زیرا کہ گویم آں غفلت

---

[1] م - می بودند [2] م - گری [3] د - "بہ" ندارد [4] م - باشد
[5] د - م - "قدحی ازاں سرچشمۂ غفلت بارباب حضور رساند..." [6] م - جرأت سوال نہ نماید

ممدوحہ ومنحصر بر خواب نیست بلکہ خواب ایں قسم اکابر یکی از اقسام آں غفلت است و بر تقدیر تسلیم مراد نفی خواب مطلقاً از آں جناب نہ نموده ایم (۱۴۹)، بلکہ مبالغہ قلتِ خواب بایں عبارت ادا کردیم، والا البتہ یک گھڑی کم وبیش دریں دراز کشیدنہا خواب ہم بہ سعادت بلاحساب سرایت دراں قطب الاقطاب بحکم بشریت می نمود، وجواب دیگر ہم از اصل سوال می تواند شد کہ ظاہراً بطریق طی لسان اذکار بسیار در زبان قلیل صدور می یافتہ باشند وباقی وقت مصروف آں غفلت کہ مژدہ رساں دولت است می شده باشد۔

چنانچہ حضرت عزیر علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام تورات را کہ مشتمل بر ہزار سیپاره بوده ہر سیپاره مشتمل بر ہزار سورۃ وہر سورۃ مشتمل بر ہزار آیۃ وہر آیۃ بہ مقدار سورۂ بقرہ بود در یک رکاب مرکب شروع می کردند تا رسانیدن قدم در رکاب ثانی بہ آخر می رسانید بہ نوعی کہ لفظ بلفظ حاضران می شنیدند وہمیں مقدمہ از جناب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ الکریم و[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تلاوتِ قرآن حکیم می گذشت کہ برگذاشتن یک بار در رکاب دلدل آغاز می فرمودند ودر رکاب ثانی بآخر می کردند بہ نوعی کہ حاضرین استماع ہر حرف جدا جدا می نمودند. بلی علماءُ امتی کانبیاء بنی اسرائیل حدیث شریف است، پس اگر از حضرتِ ایشان ہم ایں طور سرعت لسانی بہ ضرورتی کہ دانی بظہور آید لیس محلاً للتعجب باآنکہ گویم حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ تیلولۂ نیم روز بحکم سنت ساعتی اختیار می فرمودند وکمالات آں غفلت ممدوحہ درآں وقت ہم حاصل می نمودند، چوں جناب حضرت مجددُ الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ زیاده از آں چہ کہ در حضور اخص الخواص را روی دہد معاملہ ایں غفلت در قید قلم آوردند بنا برآں بہ ازدیادِ سخن دراں لازم دانستہ ایں ہمہ دراز نفسی نمود، ہنوز ہم مجال کلام بسیار بود اما ہمیں قدر بہ موافق وقت وحال کفایت رفت ے

قیامت می کند منع نفس کُن   فلک می ایزد ای دیوانہ بس کُن

آگاه باش[2] و بیداریٔ لیل حضرتِ ایشاں بہ شناس کہ سہ چہار گھڑی بایں صرافت (۱۵۰) بہ کمال حسن[3] ولطافت گذرانیده ثلث لیل وگاہی ربع آں باقی مانده بقصد تہجد برخاستہ، نظر حق بین

---

[1] "و" نسخہ د ندارد   [2] "آگاه باش" نسخۂ د ندارد

[3] م - بہ کمال وصفا

بجانب آسمان انداخته آیات کریمه انّ فی خلق السمٰوٰت والارض تا انّک لا تُخلِفُ المیعادَ خوانده باستنجاء و وضوء می پرداختند بطور مسنون بکمال احتیاط طهارت فرموده بنماز می ساختند و از دو رکعت تا دوازده رکعت هر قدر که می خواستند و وضو کامله در ادای آن می ساختند[1] ادا می فرمودند. غالباً از هشت رکعت کم نمی کردند زیرا که چهار رکعت که در قیام اللیل گذارده بودند در حساب آورده همیں نماز بر دوازده رکعت فرود می آوردند اما باید دانست که دوگانه اول ازیں نماز مخفف می نمودند بلکه ظاهر قرائت قُلْ یٰاَیُّهَا الْکٰفِرُوْنَ و قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ می فرمودند و در دوگانه های باقی تلاوت قرآن مجید بطریق مرتب می نمودند و در ده شب ختم قرآن مجید باین دستور می کردند که شب اوّل از سورهٔ فاتحة الکتاب شروع فرموده در مابین سورهٔ آل عمران بر آیت کریمه وَلِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَاِلَی اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ منزل می کردند و شب ثانیه از آیه کُنْتُمْ خَیْرَ اُمَّةٍ که شروع رکوع هم از آن جا است آغاز فرموده سورهٔ مائده را ختم می نمودند و شب ثالثه از سورهٔ انعام شروع نموده. در مابین سورهٔ توبه مِنَ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْکِتٰبَ حَتّٰی یُعْطُوا الْجِزْیَةَ عَنْ یَّدٍ وَّهُمْ صٰغِرُوْنَ. مرکب همت فرود می آوردند و شب رابعه از آیهٔ کریمه وَقَالَتِ الْیَهُوْدُ عُزَیْرُ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصٰرَی الْمَسِیْحُ ابْنُ اللّٰهِ. که شروع رکوع هم از آن جاست مرکب همت تاخته ختم سورهٔ رعد[2] می نمودند و شب خامسه آغاز از سورهٔ ابراهیم علیه السلام فرموده ختم سورهٔ طٰهٰ می نمودند و شب سادسه شروع از سورهٔ انبیاء علیهم[3] السلام فرموده ختم سورهٔ نمل می فرمودند و شب سابعه از سورهٔ قصص آغاز فرموده ختم سورهٔ یٰس می فرمودند و شب ثامنه از سورهٔ صٰفّٰت شروع نموده ختم حوامیم می فرمودند و شب تاسعه ابتدا از سورهٔ محمد علیه السلام نموده ختم سورهٔ تحریم می فرمودند و شب عاشر از شروع سورهٔ الملک نموده ختم فرقان حمید بر سورهٔ "الناس" فرموده. شروع سورهٔ بقر بحکم ادب قرآن مجید بر آیهٔ کریمه (۱۵۱) اُولٰٓئِکَ عَلٰی هُدًی مِّنْ رَّبِّهِمْ وَاُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ. منزل می نمودند، در این نماز بکمال نیاز و اداء[4] و گداز بحکم وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِکَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَیْنَ

---

۱ م. می شناختند ۲ م. "رعد" ندارد

۳ د. علیه ۴ م. آواز

ذٰلِكَ سَبِيْلاً بین بین می کردند و آیت سجده در تلاوت وقتی که می آید بلا توقف می فرمودند و در وسط هر دوگانه مراقبه به خضوعِ تمام می فرمودند و استغفار می کردند و کلماتِ تسبیح و تحمید و تهلیل و تکبیر و تجمید هر قدر به شمار یا[۱] بدون شمار که می خواستند می خواندند۔

و بعضی از مخدوم زاده ها و دیگر تهجد گذاران را که بار یاب حرم محترم می بودند طلبیده به توجه هم سرافرازی می فرمودند عمه محترمه بی بی اسلمه مرحومه قدس سرها که همشیره زادهٔ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوده اند و مبشره[۲] به بشاراتِ عظیمه[۳] ازاں قبلهٔ درویشان اکثر ها در ایام بودن حضرتِ سرهند بخدمت آنحضرت وقتِ تهجد حاضر آں وقت بوده اند اقتداءِ نماز با آنجناب والا منزلت می نمودند غالب به حصول بشارات در آں وقت ممتاز می گشتند، بالجمله تا طلوعِ صبح صادق باین قسم اعمال صالحه و عباداتِ مقبوله بسر می بردند و بعد از طلوع نفسی دراز کشیده برای آنکه تهجد بین النومین واقعه شود زود تر آواز اذان شنیده مرحبا گویان بر می خواستند و وقتِ برخاستن سبحان الملك القدوس و یا سبوح قدوس ربنا و رب الملائكة والروح خوانده استماع اذان می فرمودند۔

هر چند عذر تطویل کلام در آوردن و بیان کردن دعائین قبل و بعد ازاں در صددِ سخن ادا نموده ام[۴] اما صالحی از حاضران بالحاح بی کراں التماس ایراد آں نموده که موجب نفع عام ست و فیض بی شمار حاصل انام دریں اگر از دیاد چند سطری به وقوع آید چندانی محلِ اوقات خوانندگان سخن بین و مستمعانِ نکته چین نه خواهد شد برای رعایت اختصار ادعیه یومی و لیلی که وظائفِ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوده اند ترک آنها بسیار فابین لهما جناب حضرتِ ایشاں در استماعِ اول اذان مرحبا بالقائلین عدلا و بالصلوة مرحبا و اهلا می خواندند (۱۵۲) و در آخر آں درود خوانده اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلوة القايمة آت محمدا ن الوسيلة والفضيلة والدرجة الرفيعة وابعثه مقامًا محمود الذى وعدته الى آخر می خواندند[۵]۔ و در ثبوت کلمه والدرجة الرفيعة در خواندن ایشاں دو روایت است، زیراکه در نفس ثبوت ایں کلمه شریفه هم در حدیث شریف

---

[۱] د۔ تا [۲] د۔ مبشر [۳] د۔ عظیم [۴] د "ام" ندارد
[۵] م۔ انك لا تخلف الميعاد۔

هم در دو روایت است و در روایتِ صحیحه نیست، بعضی می گویند که می خوانند و بعضی می گویند که نمی خوانند بلکه در خواندن انك لا تخلف المیعاد که در روایت امام بخاری نیست قیل و قال است لیکن کلمهٔ ثانیه را اکثری بر آنند که می خوانند و اقل برعکس آن حاکم اند و کلمهٔ اولیٰ را اقل برانند که می خوانند و اکثر بر خلاف آن قائل اند[1]. لهذا کلمهٔ ثانیه را در میان آن دُعا نقل نمودیم که قول اکثر معتدبه است و کلمهٔ اولیٰ را بعد ایراد دعا نقل نمودم که قول اقل هم گاهی موافقت کند و حقیقتِ کلمتین بنوعی که به ما رسید در معرضِ بیان آوردیم.

بر سرِ اصلِ سخن آیم و اظهار انوارِ اوّلِ نهار آن قبلهٔ اسرار بر شائقانِ اسرار نمایم، بعد از استماع اذان به تهیهٔ[2] وضو بر می خاستند استنجاء و وضو بطور مسنون نموده[3] دو رکعتِ سنتِ مؤکده بامداد هم در خانهٔ ملائک آستانه[4] گذارده متوجه مسجد می شدند و قرأتین این رکعتین در رنگِ سنت مغرب قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد مقرر داشتند و ادعیهٔ اربعه که در احوالِ وقتِ شام مرقوم شده اند در وقت صبح ظاهراً پیش از اداء سنت می خوانند و بعضی ادعیه دیگر هم پیش از ادای سنت می خوانند، یکی را از آنها در قید قلم آورده تحفهٔ اهلِ کمال گردانم و هو هذا:

اصبحنا علی فطرة الاسلام وکلمة الاخلاص وعلیٰ دین نبینا محمد صلی الله علیه وسلم وعلیٰ ملة ابینا ابراهیم حنیفا وما کان من المشرکین. و وقتِ شام جای اصبحنا، امسینا می گفتند بالجمله بعد ادای سنت صد مرتبه سبحان الله وبحمده سبحان الله العظیم بصورتِ خفی در راه خوانده به مسجد می رسیدند و تکبیر شنیده امامت فرض می فرمودند الا بالقدر که دیگری را امام فرمائید و قرأت درین نماز که ان قرآن الفجر کان مشهودا جای حال آن ست طوال مفصل در رنگ (۱۵۳) نماز ظهری خوانند و قرأت بر نهجی در هر نماز ادا می نمودند که گویا حضرت جبریل علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام تازه انزال فرموده اند مقصد هوش مستمعان از سر می ربودند و از هر حرفی نفی مقصود کننده راهی به تکلم آن می کشودند و بعد از ادای این نماز سه مرتبه استغفر الله گفته یک مرتبه اللهم انت السلام ومنك السلام تبارکت

---

[1] م۔ "اند" ندارد [2] م۔ به تهو [3] م۔ فرموده [4] م۔ آستا

یاذ الجلال والاکرام برزبانِ شریف آورده ده مرتبه برہماں زانو نشسته لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملک وله الحمد بیده الخیر یحیی ویمیت وهو علی کل شیٔ قدیر - می خواندند و این کلمۂ طیبۂ آخره را بعداز سنت نماز مغرب ہم بہ ہمیں منوال می خواندند از جناب عالی حضرت قدس سره این مقدمه مسموع گشته وبعدازاں آیة الکرسی خوانده بجانبِ قوم متوجه گشته ویا بطرف یمین ویسار گردیده دست برداشته دُعا می کردند، امّا این قاعده در دو نماز فجر وعصر بود که در دُعا آنها جانبِ قوم یا یمین ویسار بہ گردند بہ خلاف صلوٰۃ باقیه که دُعا آنها متوجه قبله می کردند، کما ذکرتُ فی مواضعها وگاهی درین صلواتِ خمسه قرأت از آیات ،ہم می فرمودند وبه تمام سورة نمی رسیدند وگاهی در مغرب از طوال ہم خوانده اند چنانچه سورۂ طور و گاهی در فجر قصار کالمعوّذتین وعلی هذا القیاس فی الصلوٰت الباقیة -

امّا اکثر واغلب ہمیں بود که در فجر وظهر از طوال ودر عصر وعشا از اوساط ودر مغرب از قصار - اگر چندی ذکر این معنیٰ در محل ہر نماز گذشته است امّا چوں فقرات مطلب طویل الذیل گردیده وہر سخن از غایت لطافتِ صلوٰۃ[1] دیگر بکمال طراوت بہم رسانیده مبادا ناقص ذهنی در یاد داشتن سخنی از سخنان واجبة البیان کوتهی نماید، بنابراں بہ تکرار اظهار نمود و بعداز فراغ دُعا نماز فجر مردم حاضرین که از اصحابِ صفا ویقین بوده اند سلام می دادند وبهر یکی از آنها جواب مرحمت می فرمودند وروی مبارک جانبِ اصحاب کرده به مراقبه می ساختند اگرچه خود در ضمن این مراقبه بعضی اذکار لسانی ہم می فرمودند مثل تسبیح وتحمید وتکبیر که بعد از ہر نماز معتاد داشتند می خواندند و بعضی ادعیۂ ماثوره آں وقت ہم مثل اللّٰهم ما اصبح بی من نعمة او باحد من خلقك فمنك وحدك (۱۵۴) لا شریك لك فلك الحمد ولك الشکر، وغیرہا ہم می خواندند ودر وقتِ شام جای ما اصبح ، ما امسی می گفتند بعدازاں بہ مراقبه می پرداختند بہ حاضرانِ سعادت مند القاءِ نسبت بلند می فرمودند ودر حین حلقه استماع سورہ معظم مثل تبارك الذی بیده الملك وسورۂ یٰسٓ وسورۂ فتح وغیرهن از حافظ ہم می نمودند که بہ صوتِ جهری می خواندند از جناب عالی حضرت قدس سره مسموع گشته که آخر کار در حضورِ لامع النور حضرت ایشان چناں مقرر شده بود که استماع قرآن به تمامهٗ[2] به ترتیب می نمودند که از سورۂ فاتحه وبقرة شروع نموده

---

[1] م - جلوه

[2] م - استماع به تمام قرآں به ترتیب ...

هر روز هر قدر تواند بخواند و ختم بر معوذتین گو بعد سال هم باشد نماید لهذا عالی حضرت در حلقهٔ خود همیں طور اختیار فرموده بودند۔

القصه بعد بلند شدن آفتاب بقدر نیزه و یا زیاده ازاں چشم حق بین وا فرموده به نماز اشراق می پرداختند و غالباً دو دوگانه که چهار رکعت می شود بحکم حدیثِ قدسی یا ابن آدم ارکع لی اربع رکعات من اوّل النهار اکفل آخره بدو سلام ادا می فرمودند، عالی حضرت قدسنا الله بسحانه می فرمودند که دوگانهٔ ثانیه را ازیں نماز نیت استخارهٔ یومی دلیلی می گذاردند و از مشائخ ماتقدم که ہم معمول چنیں است و بعد از اداء رکعاتِ اربعه دعا فرموده صحبتِ قهوه درمیاں می آمد دریں ضمن مکالمات موافق الاوقات باہل حاجات مخدوم زاده ہای عالی درجات و صوفیهٔ صاحب کرامات می گذشت و خود بادعیه ماثوره صبحگاہی که فرصت خواندن انہا الحال دست داده می پرداختند و بعضی از مریدان صادق الاعتقاد و مخلصان نیک نهاد را بعد از فراغِ صحبت قهوه به توجه ہم می نواختند و از استعداد آنہا خبردار می ساختند و آنہا را به مراتب بلند و مقاماتِ ارجمند می رسانیدند و منازلِ سلوک بہر ملوک و صعلوک می نمودند و کارخانهٔ ارشاد که بداں مامور بودند بوجه قویم و سلوک[1]، مستقیم ادا می فرمودند و ہر کس که باد دولتِ لم یزلی شامل حال بوده به صحبتِ آں قدوهٔ اربابِ بکمال[2] می رسیده۔ و به موافق نصیبِ[3] خود ازاں نعمت ذوقی می چشیده و بیدون ہر اغراز حجت امری نه فزوده، بیت

ہر که را روی بهبود[4] نبود دیدن روی نبی سود نبود

و خواندن سورهٔ یٰسٓ بعد از فجر و سورة الفتح بعد از ظہر بریں راقم به ثبوت نه پیوسته، چنانچه خواندن سورهٔ عَمَّ یَتَسَآءَلُوْنَ (۱۵۵) سورة النّبَاء و واقعه و ملک بعدالعصر و مغرب و عشاء مفتح شده که آں را نوشته و دریں محل ساکت مانده نه نفی خواندن ایں دو سوره بعد ازیں دوم نمایم و نه ماثبات آنہا لب می کشایم۔ مگر بعد ملازمت علیه حضرت والده کریمه مدظلہا حل ایں عقده حاصل آید چه ترقیم ایں مقاماتِ معصومی که فواکهٔ ریاضی یکی از اسامی آں ست و تاریخ تحریر ایں سطور ہم مخرج ازاں در سفر اتفاق یافته و تشریف جناب کریمه ایشاں در وطن و چوں از

---

[1] فقرهٔ که در داوین است نسخهٔ م ندارد [2] م۔ اربابِ کمال [3] م۔ نصیبه
[4] د۔م۔ به بهود

رحمت رب رسید نیز مبین سالِ عنوان ایں کتابست برحمت بی غایت ایں فواکہ بنظر تشریف ایشاں بہ گذرد و حل عقد مذکورہ حاصل آید، الیہ در محلی ازیں کتاب قلمی خواہم نمود ان شاء اللہ تعالیٰ و اگر بنیادِ ایشاں ہم نماندہ باشد و از معتبری ہویداست و اگر نہ معتبری دیگر بہ سمع خواہد رسید نام آں عزیز مصرح خواہد گردید، اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

برسر اصل[1] سخن باید دوید و میوہ از ریاضِ معصومی باید چید، بعد از فراغِ امورِ مسطورہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ تلاوتِ حضرتِ قرآن مجید مشغول می گشتند و حفاظ و زہاد و فضلاء و علماء و قاریان و مخرج دانان در دست تفاسیرِ عربی و فارسی و رسالہ ہای فن قرأت گرفتہ گرداگرد آنحضرت[2] نشستہ استماعِ فرقان حمید می نمودند و با وجود کمالِ حفظ دیدن حضرت مصحف را در رنگ خواندن آں عبادت دانستہ نظرِ انور بر حضرت تنزیل انداختہ تلاوت می فرمودند و غواصی بحار قرآنی در ہر حرف جدا جدای نمودند ہر حرفی را از حروف فرقانی دریای می دانستند کہ موصل کعبۂ مقصود است،

در خواندن گاہی تفسیر گویان می رفتند و گاہی از خود ہم تاویل می گفتند و دقائق آں بر حاضران بقدرِ حوصلہ آنہا القامی کردند و گاہی سکوت ورزیدہ از تفسیر بنیان استفسار معانی می نمودند و منزل ہر روز بدستور منازل شب کہ در بیان نماز تہجد گذشتہ بہجا جا ہامی فرمودند و در دہ روز ختم می نمودند و بعد از انفراغ تلاوت دست برداشتہ دعا می نمودند و بین الجلالتین ہم وقفہ کردہ دست برداشتہ دعا می فرمودند، بعد ازاں بیش می گذشتند و بعد از ادای تلاوت اکثر سوار[3] و گاہی پیادہ چہ حضرت ایشاں دائم المرض بودہ اند متوجہ دولت خانۂ (۱۵۶ د) ملائک آستانہ می گشتند و در محل سرای تجدید وضو نمودہ[4] ہشت رکعت ضحیٰ می گذاردند، ایں آں ہشت رکعت کہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا در فضل آنہا می فرمایند کہ اگر مادر و پدرِ من ہم زندہ کردہ شوند ترک آنہا نہ نمایم۔

بالجملہ ہمراہ نماز اشراق اکثر رکعات آں را در رنگ اکثر رکعات تہجد دوازدہ می داشتند و بر قدر وقت و حال ادا می فرمودند اما غالباً وضع شریف ہمیں بود کہ دریں سطور مرقوم گشت و گاہی ایں شب رکعت را بیرون گذاردہ تشریف بہ دولت خانہ ملائک آستانہ می فرمودند، علی ما رواہ البعض من اصحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر صورت فراغ ایں نماز قریب بل اقرب

---

۱ د۔ براصل سخن ۲ د۔ حضرت ۳ د۔ سوارہ ۴ م۔ فرمودہ

من نصف الیوم بوقوع می پیوست و ایں وقت طعام روزانۂ حضرتِ ایشاں بود، اگرچہ ام المریدین حضرت فاطمۂ زمانی مریم مکانی قدس سرہا بابنات و دیگر صادقات از مدتی پیش در تقسیم آں بہ وظیفہ داران کہ پانصد یا ہفت صد کس بودند علی اختلاف الروایات کما ذکر فی طعام اللیل، اشتغال تمام داشتند و خدمت گاری عبید و اماء، مولیٰ علی الاطلاق حسب الوسع بجای می آوردند، اما حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از وظائف و اذکار خلاصی حاصل نمودہ، ہمیں وقت علی قدر المقدر در نوشِ جان می فرمودند و بسیار کم می خوردند نہ آنکہ اشتہاء[۱] گذاشتہ، بہ قصدِ ریاضت کم اختیار فرمایند بلکہ بالذات کم خور بودند و خرچ سرکار آنحضرت والا منزلت نسبت بہ دخل ایشاں یک و نیم و چند بودہ۔ چنانچہ در مفتاح آیندہ از زبانی ایشاں مشروح خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ و شکر بسیار بر عطیات پروردگار ہفتہ ہم می رسانیدند و بہ دستور طعام شبینہ سلوک دریں طعام و بعد از فراغ طعام ادعیہ ماثورہ آں وقت خواندہ دست می شستند و بحکم اذا تغدتمدد نفسی دراز کشیدہ قیلولۂ مسنونہ می فرمودند بعد ازاں برخاستہ بہماں عبادات مذکورہ می پرداختند۔ وھلم جراً ؎

ثناءِ لائق و مدح رسا از من نمی آید　　بہ بخشا گر دریں گفتن خطای کردہ (می) آید

و بایں ہمہ کثرت وظائف و اذکار در ہر شبانہ روز پنج ہزار مرتبہ کلمۂ طیبہ و یک ہزار مرتبہ درود بلاناغہ می خواندند و کلمات تسبیح و تحمید و تہلیل و تکبیر و تمجید یک جا کردہ یک صد مرتبہ (۱۵۷) می خواندند کہ من حیث المجموع پانصد مرتبہ می شود چراکہ ہر کلمہ فرداً فرداً صد صد مرتبہ می شد و ادعیۂ ماثورۂ غیر موقتہ ہم در رنگ فرو نمی گذاشتند و در جمیع عادات در رنگ عبادات سنت را التزام داشتند یکی از دعاہای غیر موقتہ کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در فضیلت آں نوشتہ اند کہ خوانندہ آں نمیرد تا بہشت خود را در دنیا نہ بیند ایراد می نماید سبحان القائم الدائم سبحان الحی القیوم سبحان الحی الذی لا یموت سبحان اللہ العظیم و بحمدہ سبوح قدوس رب الملائکۃ والروح سبحان العلی الاعلیٰ سبحانہ و تعالیٰ و در روزِ جمعہ غسل در ایام عافیت می نمودند و تجدیدِ لباس موقوف بر غسل نہ بود زیرا نکہ غسل موقوف بر عافیت بود بہ خلاف اللباس و نماز جمعہ در مسجد کبریٰ در اوّل وقت می گذاردند و در شبہای جمعہ

---

[۱] م۔ استشہار

بیشتر درود می خواندند وایں روز را که اکرم الایام می داشتند وحجامت هم غالباً درهمیں روزِ مکرم بعد نماز هم می فرمودند وعیدین را بیرون شهر در مصلای می گذاشتند و دران روز هم غسل می فرمودند ولباس فاخره می پوشیدند[1] اما در رفتن وآمدن تخالف طریق می کردند و در فطر پیش از نماز افطار می فرمودند و در اضحیٰ بعد از نماز اضحیه بدستِ مبارک نموده از گوشت آں تناول می کردند ونحر هم در آخرها بدستِ شریف نموده اند و در هر دو عید بین الفجر والظهر غیر از دوگانۂ عید نمازِ دیگر نمی فرمودند لانه قد ورد فی الخبر عن ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه[2] ان النبی صلی الله علیه وسلم صلی یوم الفطر رکعتین لم یصل قبلهما ولا بعدهما۔ متفق علیه

و وقت رفتن در راه عید اضحیٰ تکبیرات را بلند می گفتند و در تمام آں عشره موی و ناخن نمی گرفتند و در نمازِ عشاء دریں عشره البته در یک رکعت سورة الفجر می خواندند و در صبح روز اضحیٰ در رکعت ثانیه ایں سوره می خواندند و در عیدِ فطر صدقۂ فطر پیش از افطار ادا می نمودند و دریں صدقه به نهجی احتیاط می رفت که از اماء آبقات هم حساب کرده می دادند فکیف الحاضرین من العبید والحاضرات من الاماء و در شهرِ مبارک رمضان عبادات را اضعاف مضاعف می ساختند و در هر عشره ختم قرآن شریف می شد و در عشرۂ اولیٰ خود در مسجد می شنوانند و در عشرۂ ثانیه اندرون (۱۵۸) حرمِ محترم مستورات صالحات را می شنوانند و در مسجد یکی از مخدوم زاده ها ایستاده می شد و در عشرۂ ثالثه اعتکاف می نشستند وقرآن از حافظ دیگر می شنیدند واکثر از مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت قدس سره استماع ایں ختم می نمودند وگاهی از برادر زادۂ خود عالمِ تحریر[3] شیخ محمد فرخ که مولوئ وقتِ خود بوده اند استماع می فرمودند در زمان اوائل از عالی حضرت هم قدس سرهٗ شنیده ویک مرتبه جناب مرشدی قبله گاهی قدس سره هم شنوانده اند وبیان انوار واسرار هر شب دریں شهر معظم علی الخصوص در عشرۂ اخیر آں لاسیما فی اللیالی الاوتار من هٰذه العشرة زیاده از شهور دیگر می فرمودند وشب قدر را تعین می کردند وغیر از شب بست وهفتم شهر مبارک انوار شب قدر را در شب دیگر نمی گفتند الا ماشاء الله وبعد از فراغ ترویحه که چهار رکعت باشد سبحان ذی الملك والملکوت الی آخره از مسبحان خوش الحان می شدند وخود غالب به مراقبه می ساختند۔

---

۱ م۔ پوشید ۲ م۔ عنهما ۳ م۔ تحریه

شب و روزش بدیں آئین گذشتی　　　　سرموئی ازیں آئین نگشتی

ازجناب حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ مسموع گشتہ کہ شب بست و سوم شہر رمضان المبارک کہ احتمال شب قدر بسیار در آں شب از روی حدیث صحیحہ بہ ثبوت می پیوند و بلکہ مذہب امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشعر بآں[1] ست۔ حضرت خازن الرحمۃ و حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما نزدیک باہم نشستہ بودند حضرت خازن الرحمت با حضرت ایشان خطاب کردہ فرمودند کہ ظہور انوار لیلۃ القدر جلوہ گر می گردد مگر دریں سال اتفاق ایں ساعت مبارک در ہمیں شب است حضرت ایشاں بعد از استماع ایں مکاشفہ نوید بخش نظر کشفی سر دادند کہ ظاہر ازاں انوار بیابند و گلی از باغچہ و بستان بہار بہ چیدند انوار رمضان مبارک کہ با عشرۂ اخیرہ جمع بود علی الخصوص کہ شب وتر ہم باشد بسیار مشاہدہ فرمودند، اما بوئی از شب قدر نہ شمیدند تعجب فراوان ازیں معنی در خاطر دریا مقاطر آوردہ بہ خلف رشید خود اعنی جناب حضرت حجۃ اللہ کہ در آں وقت متصل حضرت ایشاں بودہ اند متوجہ گشتہ فرمودند کہ عم مکرم شما خبر از ظہور انوار شب قدر (۱۵۹) می دہند شما ہم توجہ[2] بریں امر شریف آں قدر نمایند ایشان متوجہ گشتہ بعرض آں قبلۂ درویشان رسانیدند کہ انوار و برکات رمضان مبارک کہ با عشرہ اخیرہ بیش از بیش است اما کیفیت شب قدر کہ در فضائل آں خیر من الف شہر نص قطعی است۔ اصلاً بہ نظر نمی آید، بعد از تمام ایں کلام جناب حضرت حجۃ اللہ می فرمودند کہ در آں وقت بر حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ اسرارہ[3] الہام شدہ بود کہ "جاء الوقت"[4] چوں ایشاں انتظار انوار شب قدر داشتند دانستند کہ از وقت ہموں خبر دار ساختند و فی الحقیقت ایشاں را وقت اجل کہ لقاء مطلوب حقیقی جلت عظمۃ موعود بانجاست مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللهِ فَإِنَّ اَجَلَ اللهِ لَاٰتٍ آگاہ گردانیدہ بودند، دریں جا ہرچند شب قدر ہم باشد اما مشہود در پردہ است و در آں جا مبرا از قید و ہم و تراش خیال است، چنانچہ عارف رومی قدس سرہ قریب بہ اختصار خود فرمودہ اند ؎

من شوم عریاں ز تن او از خیال　　　　تا خرامم در نہایات الوصال

بعد ازیں الہام رمضان دیگر بر خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ دریں جہان فانی دست نداد۔

---

[1] م۔ مشعر ست　[2] د۔ متوجہ　[3] د۔م۔ اسرار ہما
[4] م۔ حان الوقت

و بر سر اصل سخن آییم و گوییم که حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در روزہ کلام کم تر از موسم دیگر می کردند اگرچہ در جمیع حالات کلام دنیاوی نمی فرمودند الّا لاھل الحاجات امّا دریں شہرِ مبارک احتیاط ازید بکار می بردند و باادب روزہ را می داشتند و سعادت خود دراں گرسنگی و تشنگی کہ محض بہ موجب امرِ مولاست می پنداشتند و بعد تیقّن وقت تعجیل افطار می فرمودند و در روزِ غیم بسیار تاخیر و تسویف در صوم و صلوٰۃ افطار می نمودند و ہمیشہ مردم اہلِ بلدہ را از اصاغر و اکابر و خاص و عام دعوتِ افطار می نمودند و خود ہم طعام بیرون باآں مردم مدعوین نوشِ جان می فرمودند و تسحر ہم می نمودند و صدقات دریں شہرِ مبارک زیادہ از شہورِ دیگر می دادند و زکوٰۃ اموالِ نامیہ بہ منت و رغبت بہ مصارف آن ادا می فرمودند و صدقات نفل زیادہ از آنچہ مشروح قلم ایں راقمِ شکستہ رقم گردد لیل و نہار پنہاں و آشکار می دادند و انعام سائمہ مطلقاً نداشتند و حج بیت اللہ الحرام بہ شوقِ تمام نمودہ اند و عمرات بجا آوردہ و زیارتِ روضۂ منظرۂ رسول صلی اللہ (۱۶۰) علیہ و علی آلہ و صحبہ "من الصلوات افضلہا و من تسلیمات اکملہا"[1] بہ صد شوق نمودہ اند و از عنایات و تشریفاتِ مخصوصہ او صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سرافراز گردیدہ اند کما عرفت فی المفتاح السابق و با ایں ہمہ کثرت مراتب کمال ذکر اولیاءِ کرام باادابِ تمام می فرمودند و برای علماء اہلِ حق شکر اللہ تعالیٰ سعیہم راہ نجات می دانانیدند و ہر یکی را از مریدان و مخلصان تاکید بر استقامتِ شریعتِ حقہ و رسوخ بر محبت شیوخ می نمودند و بر تقلیدِ صوفیہ موحدین مجوز نہ بودند اگرچہ آں جماعت را از غلبۂ سکر و حال معذور المقال می داشتند امّا متابعان آنہا را کہ نہ بحال مذکورہ موصوف باشند و خودہا را بہ بہانہ متابعت از راہ برآرند ملحد و زندیق می پنداشتند۔ چنانچہ مکتوب طویل دریں مبحث مدلل بآیات و احادیث و اقوالِ مشائخ عظام تحریر فرمودہ اند و آں مکتوب بست و نہم است از جلد اوّل اگر مطالعۂ آں میسر آید راہی برای نجات بہ کشاید۔ و شیخ محی الدین العربی را قدس سرہ بزرگ و مقبول می دانستند و او را بہ خطای کشفی معذور می داشتند و شطحیاتِ شیخ را قابل توجیہ و تاویل نمی پنداشتند۔ ہموں سخن امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی کہ در مقدمۂ شیخ نوشتہ اند کافی می فہمیدند و آں ایں است :

سبحان اللہ شیخ بایں گفت گو و بایں ہمہ شطحیات خلاف جواز از مقبولان بہ نظر می درآید

---

[1] م۔ دادین میں درج فقرۂ دعائیہ نسخۂ "د" میں نہیں ہے۔

و در اعداد[1] اولیاء[2] مشاهده می گردد آری گاهی هست که به دعای رنجند وگاهی بود که به دشنامی خنند رد کننده شیخ در خطر هست و قبول کننده او باسخنانی که مخالف شرع آمد نیز در خطر شیخ را قبول باید کرد و سخنانِ شیخ که خلافِ شرع اند قبول نباید کرد و این است طریق وسط در قبول و عدمِ قبولِ شیخ که مختار این فقیر است. هذا کلام المجدد رضی الله تعالی عنه

و غیبت احدی در مجلسِ شریف مذکور نمی شد و عیب مسلمانی در میان نمی آید دیر طالبانِ صادق مرحمت فراوان بکار می بردند، بحکم حدیث قدسی اذا رایت لی طالباً فکن له خادماً و هر کدام را ازین طلاب به مراتبِ ولایتِ عظمیٰ می رسانیدند و بعضی را از آنها اقطاب می گردانیدند و به بقعاتِ معموره خلافت و یا قطبیت داده رخصت می فرمودند. و در میان علماء امام ابو حنیفه رحمهم الله[3] را (۱۶۱) افضل و اکرم آنها می دانستند و بعد ایشان شافعی را رحمة الله تعالی می فهمیدند و باوجودی که مذهب حنفی مختار بوده اما گاهی عمل به مذهب امام شافعی هم می نمودند و حتی الامکان جمع بین المذهبین می فرمودند و در اصول دین باوجودی که خود را در رنگِ والدِ بزرگوارِ خویش صاحبِ مذهب بوده اند اما موافقت در اکثر مسائل به ماتریدیه دارند و نظرِ ایشان از نور فراست مقتبس از مشکوٰة نبوت می دانند داشعریه را چون عود بر مقدمات فلسفیه جهت ردّ آنها بسیار است آن قدر مطلب اعلیٰ و مقصدِ اقصیٰ سخن را به دقت می برند که پی بُردن برآن خالی از دشوار نه، بالجمله از ماتریدیه اشعریه را می فهمیدند و حق را ازین فریقین بیرون نمی گفتند و صوفیِ جاهل را سخرهٔ شیطان می دانستند چرا که هر خس و خاشاک درین راه ندا انا ربکم می زند و سالک بی چاره را به پرستش خود می اندوا ابلیس پُرتلبیس نعوذ بالله من شره در حالات طریق که هنوز به مقصد نه رسیده بصد افسون و نیرنگِ رقیق تا علم ظاهری مدِ حال او نه شود، تمیز میان حق و باطل خیلی از اشکال است و منازعات و مشاجرات که در صحابهٔ کرام علیهم الرضوان من الملک المنان واقع شده، بر محالِ نیک فرود می آوردند و از حُبِ جاه و طلبِ ریاست دور می دانستند زیرا که نفوس این بزرگواران در صحبتِ خیر البشر علیه وعلی آله وصحبه من الصلوٰة افضلها ومن التسلیمات اکملها مطهر و مزکا شده بودند غایة مافی الباب، حضرت امیر را کرم الله وجهه درین محاربات و مشاجرات محق می دانستند و جانبِ دیگر را مخطی اما خطای اجتهادی که از طعن دور است و از ملامت مرفوع، بلکه یک درجه ثواب حاصل روزگار

---

۱ م. عداد   ۲ م. الها   ۳ م. رضی الله تعالی عنه

ایشان[۱] می فهمیدند جانب حضرت امیر را ده درجه ثواب حاصل که در اجتهاد محق بوده اند و زیاده از خطای اجتهادی درباره[۲] طرفِ ثانی لب می کشودند و طریقۂ علیه نقشبندیه را قدس الله تعالیٰ اسرارہم[۳] موالیها اقرب طرق و اجل و اکمل و افضل آنها می فرمودند و بیشتر تربیت طلاب در ہمیں طریق می کردند که بر بنیاد ہمیں نسبت شریفہ حضرت مجدد الف ثانی (۱۶۲) رضی اللہ تعالیٰ عنہ عمارتها ساخته اند کوشکها بنا فرموده اگر ایں بنیاد نمی بود معامله تا ایں جا نمی افزود و حضرت ایشاں قدس اللہ سبحانہ بسرہ جم غفیر و جمیع کثیر از طالبان صادق را به موافقِ استعداد ذات آنها ازاں کوشکهای فاخره و عمارتهای مرتفعه نشانی بخشیده اند و آں نوبهار طلعت افشار بر نظارگیان جلوه داده اگرچه در طریقۂ قادریه و چشتیه ہم بر مریدان آں طریقین را نیز تربیت می فرمودند و به کمالات آنها طالبین را می رسانیدند و بحکم الهدیة لَا تُرَدُّ قبول ہدایا می فرمودند، امّا اگر از مالِ مشکوک و مشتبه قسمی ہم معلوم شریف می شد و یا گذرانندہ آں مرادی از مرادات دنیاوی ملحوظِ نظر داشته باشد اصلاً بآں التفات نمی فرمودند و قبول نمی فرمودند و طلب آں گذرانیده را بدون اخذ ہدایا بانجام می رسانیدند و اہل تقصیرات را عفو می فرمودند و امر معروف می نمودند و از جاہلان اعراض می کردند خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجٰهِلِيْنَ۔ و نہی منکر بکمال تبلیغ می نمودند و بر بلاہا صبر می فرمودند بلکه ایلام محبوب را بهتر از انعام او بذوقِ کامل و وجدانِ بالغ می یافتند چه در انعام مبطن در مرادِ او سبحانه کائن است و در ایلام خالص مرادِ محبوب است بی مزج مرادِ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث یک سطر[۴] فارسی و شعر عربی در تحقیق فضل ایلام بر انعام متصل می نگارند و ہماں ہذین۔

فتح۔ بیت:

ہجری که بود مرادِ محبوب ‎ ‎ ‎ از وصلِ ہزار بار خوشتر[۵]

شعر:

لانی فی الوصال عبید نفسی ‎ ‎ ‎ و فی الهجر ان مولی للموالی

پس از بلا بلندتر می گشتند و بر نعمتِ قلیل شکرِ کثیر به تقدیم می رسانیدند و قبولِ دعوت خاص می فرمودند و در دعوتِ عام تشریف نمی بردند مگر در حینِ شادی و یا عرس عزیزی که از

---

۱ م۔ انہا ۲ م۔ در مادہ ۳ د۔ دہنا ۴ م۔ سطر ندارد

۵ یہ فارسی شعر نسخہ "د" میں نہیں ہے۔

صدقِ اعتقاد دعوت نموده باشد و دراں مجلس بوی از بدعت پیدا نه بود و غنائی شنوند و مولود نمی پسندیدند عیادت مرضی تعزیت مصاب[1] و تعاقب جنائز[2] و ردّ سلام و تشمت عاطس و شفقت و مرحمت بر انام می فرمودند و از خانهٔ حکام ظالم اگر در خانه هم طعام می آید اصلاً ازاں (۱۶۳) تناول نمی نمودند و صلهٔ رحمی بسیاری فرمودند و نماز خسوف و کسوف می گذارند و اصحاب کرام را بهترین اولیاءِ امت می دانستند و حضرت مجدد الف ثانی را رضی الله تعالیٰ عنهم اجمعین در رنگ اصحاب می فهمیدند و در حدیثِ شریف مَثَلُ اُمَّتِی مَثَلُ[3] المَطَرِ لَا یُدْرٰی اَوَّلُهٗ خَیْرٌ اَمْ آخِرُہٗ اشارت به وجودِ مسعود حضرت مجدد الف ثانی می دانستند و چه آخریت ایں امت بعد مضی الف است و عرسِ آنحضرت قدسنا الله بسره الاقدس هر سال می فرمودند و تابعانِ مجددی را از کمالات خاص ایشاں نصیبِ وافری بخشیدند و تا روزِ حشر فیضِ ایشاں بر تابعان ساری می فهمیدند و اعانتِ مظلوم می نمودند و تبرع در مانده ها[4] می فرمودند و ردِّ سائل اگرچه صد سائل هر روز بیایند و یا یک سائل چندمرتبه هر روز تکرار کند هر مرتبه می دادند و از خلیفهٔ عصر باوجودیکه مرید هم بوده د به صد آرزو خواسته که قریه یا معاشی یا یومیه برای خرچ خانقاهِ ملائک پناه به گذراند اصلاً در معرضِ قبول نیفتاد، آری برای محتاجان که دراں وقت رفیق بودند و یا غائبانه حاجات آنها به قسمی یاد آں قبلهٔ حاجات می رسید البته از بادشاه اظهار نموده معاش و یومیه کنانیده می دادند و رعایتِ اهلِ حقوق سراً و جهراً بسیار می نمودند و آب از چاهِ یتیم تناول نمی فرمودند بلکه از سایهٔ دیوار یتامیٰ حتی الامکان قرار می نمودند امّا بزرگی یتیم از خلق عظیم امتثالاً لامر رب الکریم بسیار بجا می آوردند و بآنها خفیه و علانیه عطایای نمودند و هر کس که نام مولیٰ ذکره اولیٰ برای کاری در میان می آورد، تا ممکن باشد سر انجام کارِ او می فرمودند و اذکارِ لسانی که بالا مذکور آنها گذشته همه را به صورتِ خفی می نمودند الا در مواضع معدوده مثل تکبیراتِ ایامِ تشریق و یک مرتبه بعد وتر سبحان الملک القدوس و ذکرِ خفی را افضل از ذکرِ جهری دانستند به دلیل ادعوا ربکم تضرعًا وخفیة و غیر از اذکارِ مذکوره که باحادیث صحیحه ثبوت پیوسته اند ذکر دیگر به زبان نمی نمودند و به قلب می فرمودند و ختم لاحول ولا قوة الا بالله که صد صد مرتبه درود اوّل و آخرش خوانده درمیان پانصد مرتبه باید خواند برای حصول مطلبی باشفاءِ بیماری نیاز حضرت مجددِ الفِ ثانی رضی الله تعالیٰ عنه باید

---

۱. د. مصائب ۲. نسخہ "د" میں لفظ "جنائز" نہیں ہے۔ ۳. د م. کمثل ۴. د. در مانده

نمود و از روحِ شریف (۱۶۴) ایشاں مددِ خواسته حصولِ مطلب را امیدوار باید بود می خواندند، امّا در ختم لاحول ولا قوة وقت اهلِ طریق چنداں نمی کردند اگرچه بودنش را بهتر می شمردند لیکن در ختم خواجهای بزرگوار قدس الله اسرارهم ایں وقت بیشتر ملحوظ می فرمودند بلکه غیر اهلِ طریق را داخل نمی فرمودند هکذا سمعت من بعض اصحابه و در عیادت مریض کم می نشستند و در اوّل نظر بر مریض هفت مرتبه اسأل الله العظیم رب العرش العظیم ان یشفیك می خواندند و توجه در دفع امراض اکثر مرضیٰ می نمودند و آنها را خلعت عاقبت می پوشانیدند چنانچه بوجه در برداشتنِ عذاب از موتٰی معذبین من المومنین الفاسقین می فرمودند و غریق بحار مغفرت می گردانیدند و ایامِ بیض را سه روز متصل روزه می گرفتند و گاهی در اوّل ماه ایں روزها را می گرفتند و گاهی در آخر ماه اختیار می فرمودند و عشرهٔ شریفه ماه ذی الحجه را در رنگِ رمضان المبارک بسیار بزرگ می شمردند و اعتکاف در سرای دهیرٹی که یک فرسنگ از بلدهٔ طیبهٔ حضرت سرهند واقع است، در باغِ آں می نشستند و روزه می گرفتند و اکثر روزانه ساکت می ماندند و شبِ عیدِ اضحیٰ به شهر تشریف می آوردند و صوم[1] یومِ عاشوره هم با دو روز[2] پیشتر از وی وگاهی تمام آں عشره را از دست نمی دادند، هیچ روز را بر روزِ دیگر فضل نمی دادند الّا ما ثبت فضله بالشرع کالجمعة و رمضان وذی الحجة وغیرهن. امّا، هیچ روز را نحس نمی فرمودند که نحوست ایامِ بعد ولادت سید الانام علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام برطرف شده وما ارسلنٰك الّا رحمة للعٰلمین نصِ قاطع است و برای سفر هم بعین روز پنجشنبه ویا دوشنبه بجهت مسنون بودن[3] سفر که دریں دو روز غالب مقرر شده بود نه از برای نحوست. دیگر ایام که الایام ایام الله والعباد عباد الله خبر مخبرِ صادق ست علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام آری هنگامِ داعیهٔ سفر استخاره می فرمودند اگر راه میداد می رفتند و الّا لا بلکه بر سر کارِ عظیم الاعتبار بدوں استخاره دست دراز نمی کردند و همواره خاشع وخاضع وملتجی و متذلل و منکسر می بودند.

شرزه خان مرحوم که به قلعه داریٔ بلدهٔ کابل سرافراز[4] بوده و بی واسطه مرید جناب حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه اکثری در مدح آنحضرتِ والامنزلت رطب اللسان می شده بعد از ادای (۱۶۵) کلمات بزرگیٔ ایشاں می گفته که بسیار خاکی بوده اند باایں همه کثرتِ کمال خود را مطلقاً به

---

۱ م- صیوم ۲ د- روزه ۳ د- "بودن" ندارد ۴ م- سرفراز

خاکساری انداخته مسندِ ارشاد را منور ساخته بودند لطف و احسان بر هر عاجز شکسته زیاده از حد می فرمودند و نبوّت را از ولایت افضل می داشتند اگرچه ولایت آن نبی باشد و فضلِ حضرات[1] انبیاء علیهم السلام از راهِ نبوت است نه از سبب ولایت. حضرتِ حق سبحانه عزّ شانه در مواضع خطاب در ذٰلِكَ الکِتٰبُ، یٰاَیُّهَا النَّبِیُّ و یٰاَیُّهَا الرَّسُوْلُ می فرمایند و اگر اعتبار ولایت زیاده از نبوت می بود البته در جای از کلام واجب الاحترام یٰاَیُّهَا الْوَلِیُّ هم می فرمودند و صحو را از سکر افضل[2] می دانستند و ارباب سکر را در مقدمات شطحیه مثل انا الحق و سبحانی معذور می داشتند و طریقت و حقیقت را خادمانِ شریعت می فرمودند و اولیاءِ عشرت را به از اولیاءِ عزلت می فهمیدند و در اظهار کلمهٔ حق مخافة لوم لائم نمی نمودند ؎

فریادِ حافظ این همه آخر بهرزه نیست　　　هم قصهٔ غریب و حدیث عجیب هست

سبحان الله و بحمده جزء لایتجزّی که علماءِ اهلِ حق اثبات آن می نمایند و فلاسفه آن را قبول ندارند درین جا ثبوتِ کامل پیدا کرده چه آنچه درین محل در قید قلم در آمده نسبت به معاملات حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه جزویست لایتجزّی که بر منصف صاحبِ کمال فی الحال بلا تامل قیل و قال ظاهر و هویدا است که این همه معانی مرقوم بعض محض برای ترغیب طالبان استماع کلماتِ قدسیه که حضرتِ ایشان که بآن متحقق اند جلوه گر گردیده تا ظاهر او را امری از امورِ محرره پیروئ آن قبلهٔ درویشان نموده، بهره از کلماتِ آن امام صفاکیشان محکم آنکه تابع را به موافق تبعیت از کلمات متنوعه نصیبی است علی حسب الاستعداد بردارند ؎

ندارد بیش ازین و لاله کاری　　　که گویا قصهٔ زیبا نگاری

این دلالت حسنه ظاهراً قبولیتی فی الجمله راقم هم حاصل نماید ؎

دادیم ترا نشان ز گنج مقصود　　　گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

ز آنکه جمیع کمالاتِ حضرتِ ایشان قوم رقم گرداند که آن محالست ؎

لا یدرک الوصف المطری خصائصه
وان یك سابقاً فی کامل ما وصفا

و اولاد را تربیت بسیار می فرمودند و بر ایشان رحم بی شمار می کردند (۱۶۶) و بر همه

---

[1] د. حضرت　　[2] م. صحو را افضل از سکر ...

خردان الطافِ فراوان بہ کار می بروند وادب برادر بزرگِ خود حضرت خازن الرحمت ؎

سعیدِ ازل آمدہ نام او   سعادت بود اولین کام او

قدسنا اللہ بسرہ العزیز آں قدر می فرمودند کہ در ایام گرما بالانام مسجد کبریٰ حضرتِ سرہند تلاوت قرآن مجید یک مدتی جہت خوش ہوائی مقرر داشتند وحضرت خازن الرحمت قدس سرہ در باغ فتح بہ عبادات مقرریہ خود اشتغال فرمودہ می خواستند کہ متوجہ دولت خانہ شوند ہمیں کہ بر میانۂ پالکی سوار می شدند نظرِ مبارک حضرتِ ایشاں ازاں مقام بلند بر میانہ شریفہ کہ قریب بہ دو تیر انداز باشد می افتاد فی الحال تمام قد ااستادہ تلاوت می فرمودند تا آنکہ حضرت خازن الرحمت باہستگی تمام با اصحاب خود حرف و کلام نمودہ داخلِ منزلِ شریف می شدند بہ ہماں صرافت استادہ می ماندند ماناکہ در ایامِ مرضِ خفیف کہ طاقت رفتن بام شریف شامل حال می داشتند ایں ادب رانمی گذاشتند در بعضی ازاں احیان بعضی از اصحابِ حضرتِ ایشاں بہ عرض ہم می رسانیدند کہ جناب خازن الرحمت اصلاً ازیں تواضع طویلہ اطلاع ہم ندارند فرمودند مقصود نمود ایشاں نیست قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھما ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتھما ویرحم اللہ عبداً قال آمینا۔

کنز دوم۔ ملازمانِ مکتوباتِ قدسی سمات کہ لیل ونہار مثل اوراق اشجار کہ ہر ورقی دفتریست معرفت کردگار درخزاں وبہار جمعیت خاطر بی قرار در ورق گردانی کلام آں قبلۃ الاخیار وقدوۃ الابرار فہمیدہ اند می دانند کہ ہر صفحہ ازاں صفحاتِ مبارکات تاویلیست از کلام رب العالمین وہر سطری ازاں سطور لامع النور شرحیست بر حدیثِ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وآلھم وصحبہ وصحبھم واتباعہ واتباعھم وسلم وبارک اما در بعضی از مکاتیب کہ تصریح بہ تاویل رفتہ ویا معنی اسمی از اسماءِ آلہی جلت عظمتہ ویا شرح بعضی از احادیث در تقریب بیان حجتی بر سایل بہ موافق وقت وحال در زیر قلم عنبریں رقم در آمدہ مذکور می گرداند ان شاء اللہ تعالیٰ اما چوں تحریر ایں مقاماتِ معصومی در سفر اتفاق یافتہ وجلدین آخرین از مکتوبات شریفۂ آنحضرتِ والامنزلت حاضرآں وقت نہ بودہ ازایں جہت آنچہ از جلد اول کہ مونسہ غمگسار ایں عاصی تباہ کار است بدست آمدہ مشروح می شود اگرچہ در آں جلدین اخرین تاویل ظاہر بہ خاطر ہم ندارم کہ مطالع آنہا بسیار نمودہ ام ومنافع بی شمار از ہر کلمہ آنہا برداشتہ الا ماشاء اللہ تعالیٰ چہ اکثر دراں دو جلد بشارات عالیات در حق ابنا وخلفاءِ عالی درجات است اما بہر حال اگر حضور آنہا می بودہ البتہ فواید کثیر دریں فواکہ ریاضی از انواع اشجار میوہ دار می افزودہ

بالجمله آنچه حاضر دارم برای فائده عامه ایثار فرمایم و گل و ریحان از باغ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در نظارهٔ اہل مشام بیارم در مکتوب سیزدہم از جلد اوّل به حافظ محمد شریف که در عظمت مطلوب و بزرگی اسم مبارک الله نوشته اند تقدیم می نماید:

فتح

حضرت حق سبحانه و تعالیٰ با علیٰ مرتبهٔ کمال برساند شفقت آثارا مطلوب حقیقی چوں که ورای اوہام و افہام است و ورای تفکر و تعقل معرفت دراں حریم اقدس نکارت است و علم جہل چوں او جلوه فرماید مشتاق بیچاره رو بعدم آرد۔ بیت

گیرم که به غمخانهٔ ما یار خرامد　　　کو حوصلهٔ و طاقتِ دیدار که دارد

پس طالب او غیر از آنکه خود را بہجر قرار دہد و بہ یاس آرام گیرد چاره ندارد۔ بیت

عاشقاں را نصیب از معشوق　　　جز خرابی و جان گدازی نیست

و اگر بعد وجود موہوب به علم و شعورش باز آرند مطلوب را باندازهٔ استعداد و یافتِ خود خواہد دریافت و بیرون از حوصله و طاقت نخواہد شتافت که مقید ہر چند بزعم خود از ہمه قیود وا رہد مطلقِ حقیقی نگردد پس نایافت ہمه وقت دامنگیر آمد و ناامیدی نقدِ وقت۔ بیت

ہمه صبح وصل جویاں من و شام ناامیدی
که سیاه بخت ہجرم شبِ من سحر ندارد

عاشقِ دردمند را آرام نیست و ہیچ گونه قراری ندارد تپش دوری ہمواره سینه سوزاں ست و از سوگ مہجوری پیوسته جگر دوزاں ہرگاه سرور حبیباں علیه و علی آله الصلوات والتسلیمات بدوام حزن و تواصل فکر موصوف بود از دیگراں چه گوید و آرام بظلال و اعتبارات نه آرام با دوست محب ذات باں خورسند نشود نام سامی آنحضرت که لفظ مبارک الله است گوئیا اشعار بعدم دریافت مسمای (۱۶۸) خود دارد لام معرفت چوں با لام آله رسیده دراں لام مدغم و ناچیز گشته است و ہماں لام الله باقی مانده ماناکه دریں ضمن ایماء باں است که چوں معرفت با آنحضرت منتہیٰ گردد و فانی و مستہلک شود جز معرفت ہیچ نماند بی کمی و زیادتی و چوں معرفت رفت عارف نیز بعدم

پیوست چہ علم را با عالم اتحاد ست از بزرگی ایں اسم مبارک است کہ فحول علماء دراں متحیر رفتہ اند و بکنہ آں پی نبردہ بکنہ مسمائی آں چگونہ پی برند۔ مصراع

چو نام ایں ست نام آور چہ باشد

جمعی گویند کہ ایں نام سریانی است وجمعی دیگر برآنکہ اسم عربی ست و برتقدیر عربی بودن، بعضی برآنند کہ جامد است وبعضی می گویند کہ مشتق است واگر مشتق است بہ تحقیق معلوم نیست کہ اشتقاق آں از الہ بفتح لام است بہ معنی عبد یا از الہ بکسر لام بہ معنی تحیر یا از اَلِهت الی فلاں ای سکنت الیہ یا از الہ اذا فزع من امر نزل علیہ یا از الہ الفصیل اذا ولع بامہ یا از ولہ اذا تحیر وتخبط مشتق است وجمعی گویند کہ اصل اولاہ است مصدر لاہ یلیہ لیہا اذا احتجب وارتفع بعضی برآنند کہ علم ذات است وبعضی برآنکہ صفت است دراصل برذات تعالیٰ غالب آمدہ است وحکم علم گرفتہ است چنانچہ الثّریا بالجملہ بزرگی وعدم یافت آں دلیل بزرگی وعدم یافت مسمای اوست۔ بیت

اللہ چہ لفظ یا چہ نام است　　کو وردِ زبانِ خاص و عام است

انتہی مکتوبہ الشریف رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

درمکتوب ہشتم از جلد اوّل کہ بنام شیخ عبداللطیف لشکرخانی صدور یافتہ تا دلیل سورۃ واللیل بہ اندازِ عجیب بہ زبانِ فصیحہ عربی در وعظ وتذکیر نکارتِ زیبا تحریر فرمودہ اند بتمام ایراد می نماید:

فتح

الحمد للہ العلی الاعلیٰ، کما یحب ربنا ویرضیٰ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمّد ن المصطفیٰ صاحبِ قاب قوسین او ادنیٰ وعلیٰ آلہ وصحبہ البررۃ التقی النقی، اما بعد فانی ادعوک الی الرفیق الاعلیٰ واتباع الہدیٰ ان الی ربک الرجعی (۱۶۹) واعلم ان العذاب علیٰ من کذب وتولیٰ نعلیک بہ محاربۃ النفس والشیطان والہویٰ، فانذرتکم نارا تلظّی، لا یصلٰہا الا الاشقیٰ، والزم الورع والتقویٰ، والنفقۃ علی المسکین وذی القربیٰ، وسیجنبہا الاتقی الذی یؤتی

ماله يتزكى، ولا تمدن عينيك الى زينة الدنيا، ولا تركن الى الذى ظلم والذى غوى، ولا تنس المقابر والبلى، والجنة وما حوى، والنار وما يصلى، وتفكر فى الليل اذا يغشى، والنهار اذا تجلى، وسارع الى امتثال اوامر الله تعالى، وانته عما نهى، وابتغ الشفاعة الكبرى فى يوم لا ينفع المال ولا البنون للذكر و الانثى، ان هذه تذكرة لمن يخشى، والى الله المشتكى، من قلب معرض عن الهدى، منهمك فى الهوى، الم يعلم بان الله يرى، واليه الرجعى، وانه يعلم السر واخفى، فيا حبذا لمن ارتقى عن السفلى، متوجها الى العلى، وعلى خطيئة بكى، فى ظلم الدجى، واعلم ان الله المنتهى، وانه على العرش استوى، ومارأى تاثير قدرة للورى، واستيقن بان الله هو اغنى واقنى، واضحك وابكى، وانه هو امات واحيى، فحينئذ فنى عن نفسه وبربه بقى، فصار شديد القوى، مازاغ البصر وماطغى، لا يحزنه الطامة الكبرى، وجوزى بالجزاء الاوفى، يوم يتذكر الانسان ماسعى، وان له قربات وزلفى، اذا برزت الجحيم لمن يرى، وفى ذلك فليتنافس التقى، ويبذل جهده الفقى، والسلام على من اتبع الهدى والتزم متابعة المصطفى، عليه وعلى آله الصلوات العلى الى يوم الجزاء۔

و در مکتوب صد و سیزدهم از مکتوبات جلد اوّل که بنام حضرت مخدوم زاده عالی قدر جامع علوم ظاهری و باطنی خواجه محمد نقشبند قدس سره در تاویل کریمه اللهُ نورُ السموات والارض۔ الآیة بر نگاشته اند به تمام ایراد می نماید :

فتح بسم الله الرحمن الرحیم ورد فی الحدیث "اوّل ماخلق الله نوری"، *اوّل چیزی که حق سبحانه بیافرید نور محمدی بود* علی صاحبها الصلوٰة والسلام والتحیة *و سائر مخلوقات را از علویات و سفلیات ازان نور پیدا آورد حق تعالی گویا خود را بآن (١٠٠) نور می ستاید آن جا که می فرماید اللهُ نورُ السموات والارض*

ای زد نور السموات والارض حق سبحانہ خداوند آں نور است کہ آسمانہا و زمینہا وما فیہا باں نور پیدا گشتہ است مَثَلُ نُوْرِہٖ صفتِ نوری کہ منسوب است باو تعالیٰ و آں نور گوئیا کنایت از تعین اوّل و حقیقتِ محمدی است علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ، کَمِشْکٰوۃٍ فِیْہَا مِصْبَاحٌ ہمچو چراغی ست در طاقچہ و دخول کاف تشبیہ بر مشکوٰۃ بنا بر اشتمال مشکوٰۃ است بر مصباح و مشکوٰۃ بدن عنصری آں سرور را علیہ الصلوٰۃ والسلام باید تصور نمود المصباح فی زُجاجۃ آں چراغ افروختہ در قندیل است از آبگینہ و آں قندیل گویا باطن مبارک آں خلاصۂ موجودات است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ آں نور از راہ باطن او علیہ الصلوٰۃ والسلام تعلق بہ بدن عنصری گرفتہ است و باطن یا قلب اوست علیہ الصلوٰۃ والسلام یا ہیئتِ وحدانی او کہ از ترکیب اجزائی عشرۂ عالمِ خلق و عالمِ امر بحصول پیوستہ است یا گوئیم زجاجہ کنایت از تعینِ وجودی است کہ تعین ثانی است چہ تعین اوّل کہ تعین حبی است نسبت بما فوق محفوف است بہ تعینِ وجودی و تواند بود کہ زجاجہ کنایہ از تعین علمی باشد کہ علم را باو صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیتی است کہ صفتِ دیگر را نیست و بہ محبوبیتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ایں صفت را سری ست کہ دیگری محرم آں نہ، لہذا محبوب ترین صفات نزد او تعالیٰ بطور حضرتِ ایشانِ ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ایں صفت است و یحتمل کہ زجاجۂ تعین وجودی بود و مشکوٰۃ تعین علمی باشد بالجملہ الزجاجۃ آں آبگینہ بہر معنی کہ باشد از کمال صفا و نضارت کَاَنَّہَا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ گویا ستارہ ایست درخشاں، باید دانست کہ تعین اوّل و حقیقتِ محمدی نزد حضرتِ ایشانِ ما تعین حبی است اوّل چیزی کہ از مرتبۂ اطلاق و از گنج مکنون بہ عرصۂ ظہور[1] آمد و متعین گشت حب است کہ مبداء اعتبار وجود است چنانچہ حدیث قدسی کنت کنزا مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف (۱۷۱)، دلالتی بر آں دارد ایں تعین حبی کہ منشا محبوبیت ذاتیۂ آنسرور است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مرکز دائرہ است و محیط آں خلت است کہ حقیقت ابراہیمی است علیٰ نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام حسن مرکز بہ حسن ملاحت بہ مناسبت

---

[1] در متن مکتوبات معصومیہ (۱/۱۱۳/۲۶۱) "بہ عرصۂ وجود" است۔

وارد و حسن محیط به حسن صباحت می ماند صباحت حسن تفصیلی است که در معرض بیان آید، چنانچه در عالم مجاز تعبیر ازاں بر شاقت قد و صباحت خد و لطافت چشم و ابرو و امثال آں نمایند و ملاحت حسنی است معنوی و آیتی ست ذوقی که از حیطۂ تعبیر بیرون است و ورای رشاقت و لطافت مذکور است که تعبیر ازاں بآں حسن می نمایند خوش گفت ؎

آں دارد آں نگار که آنست هر چه هست
آں را طلب کنید حریفاں که آں کجاست

واین مرکز و محیط یک تعین است که مسمّٰی باشرف و اسبق اجزای اوست که مرکز است یعنی حب و تعین ثانی تعین وجودیست چه حب است که سبب وجود ایجاد گشته است و تعین علمی دون تعین وجودی است و حصّه ایست از حصص آں لیکن اجمع حصص است چنانچه تحقیق آں در جای دیگر ثبت یافته است۔

برسر اصل سخن رویم که آں مصباح افروخته که در آبگینه است يُوْقَدُ افروخته می شود و از دیار نور آں نموده می آید مِنْ شَجَرَةٍ مُّبٰرَكَةٍ زَيْتُوْنَةٍ از درخت بابرکت بسیار نفع که درخت زیتون است که در زمین مقدس شام رسته است این شجرۂ مبارکه گویا کنایه از حقیقت خلت حضرت ابراهیم است علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام و چوں آنحضرت شجرۂ انبیاء است و در قرآنِ مجید در حق او وارد گشته وَبٰرَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَ بنابرآں به شجرۂ مبارکه از روی تعبیر میتواں نمود و مناسبت زیتون باو آں ست که منبت زیتون زمین شام است و نیز درخت مبارک است چنانچه منقول است که هفتاد پیغمبر علیهم السلام بروی دعای برکت کرده که یکی از آنها حضرت خلیل است علیه السلام و نیز آورده اند که زیتون اوّل درخت است که بعد طوفان رسته است و آنحضرت هم اولی العزم است که بعد از طوفان بر منصۂ ظهور آمده و چوں حقیقت خلت برتر از طبقات زمین و آسمان است لَا شَرْقِيَّةٍ وَّلَا غَرْبِيَّةٍ آں را فرموده يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيْٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ۔ نزدیک است که روغن آں درخت روشنی دهد به نفسِ نفیس[1] خود

---

[1] در متن مکتوبات معصومیه (۱/۱۱۳/۲۶۲) "به نفس خود" است

اگرچہ نہ رسیدہ باشد بوی آتشی یعنی (۱۷۲) حقیقت خلت در درخشندگی و ہدایت بہ مثابہ ایست کہ بی آنکہ آتشِ محبت از وی اشتعال یابد روشنائی بخش است و صباحت آں بی مزج ملاحت راہ بر مطلوب است و چوں ولایت ابراہیمی با ولایتِ محمدی علیہما الصلوٰۃ والسلام جمع گردد و نائرہ محبت از خلت افروختہ شود و صباحت ایں ولایت با ملاحت آں ولایت اقتران یابد و کمالات محیط در مرکز روی نماید نورٌ علیٰ نور نور بر نور افزاید و نور صباحت با نوارِ ملاحت یک جا آید و نورِ ابراہیمی با نور محمدی جمع شود علیہما الصلوٰۃ والسلام و ملاحت با صباحت منصبغ گردد ؎

پدر نور و پسر نوری ست مشہور　　　ازیں جا فہم کن نورٌ علیٰ نور

ازیں اجتماع نورین و اقتران سعدین مقام محبوبیت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم بہ درجہ علیا رسد و معاملہ از دو طوق عبودیت بیک طوق آید و مقصود از امر باتباع ملتِ ابراہیم علیہ السلام بر وجہِ کمال بہ ظہور رسد و دعای کما صلّیت با جابت تام پیوندد ایں کمال در حقِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بر وجہ کمال بحصول پیوست و مدعو مستجاب شد الحمد للہ سبحانہ علیٰ ذٰلک وعلیٰ جمیع نعمائہٖ حمداً کثیراً کثیرا بعد از حصول ایں معاملہ توجہی کہ خود بہ حال ایں ویس ماندگان داشت کمتر گشتہ است و فردی را از افراد امت بجراست آنہا گماشتہ و خود در خلوت خانۂ خاص با محبوب خلوت داشتہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والبرکات والتحیات و تفصیل بعضی امور کہ دریں جا باجمال ذکر یافتہ است از مکتوبات قدسی آیات حضرتِ ایشانِ ما باید طلب نمود والسلام۔

در مکتوب ہفتاد و ششم از جلد اول کہ بہ مرزا امان اللہ برہان پوری در تاویل سورۂ اخلاص بر نگاشتہ اند بہ تمام ایرادمی نماید :

فتح　بسم اللہ الرحمٰن الرحیم نحمدہ ونصلی علیٰ رسولہ[1] الکریم۔ مصراع

از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

---

[1] در م " نبیہ الکریم"۔ مکتوبات معصومیہ (۱/۷۶/۱۹۳) رسولہ الکریم

قال عز من قائل قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ کلمہ هُوَ گویا اشارت بہ غیب ہویت و اطلاق ذات ست تعالیٰ عن الشیون والاعتبارات حتیٰ عن قید الاطلاق و اللهُ عبارت (۱۷۳) از قابلیت اولیٰ و وحدت ذاتیہ است کہ قابلیت ذات ست تعالیٰ مر اعتبار تجرد و اتصاف را بہ جمیع اوصاف کمال وَاحِدٌ کنایہ از احدیت مجردہ است کہ مقید است بہ تجرید از صفات و اعتبارات اَللهُ الصَّمَدُ اشارت است بہ وحدیت کہ مرتبۂ اتصاف است باوصاف کمال از صفات افعال و سائر صفات ثبوتیہ و شیون و اعتبارات ذاتیہ چہ مقام صمدیت را این اتصاف ناگزیر است لہذا بجای هو الصمد الله الصمد آمد کہ قابلیت این اتصاف مر این مرتبہ راست و در مرتبہ کہ تعبیر از آں بہو واقع است این قابلیت اصلاً ملحوظ نیست بی توسط برزخیت کبریٰ کہ مقام لاحق است لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ كُفُوًا اَحَدٌ اشارت بہ صفات سلبیہ و تنزیہات و تقدیسات ذاتیہ است مما لم یعلم تفصیلها و کذا تفصیل الشیون الثبوتیہ الا الله الواحد القهار۔

پس این سورہ علیہ باوجود قصر و قلت الفاظ جامع مراتب وجوب است و حاوئ اسرار و معارف الٰہیہ و لفظ مبارک الله الصمد چنانچہ مستجمع شیون و کمالات مرتبۂ وجوب ست، ایمائی بہ مراتب کونی و تعینات امکانی نیز دارد چہ صمدیت مستدعی احتیاج است پس این سورۂ مبارکہ متبرکہ کہ بہ طریق اجمال جامع جمیع مراتب وجوبی و امکانی آمد ہیچ کمالی نماند کہ این سورہ انبای از آں نداد قاری آں را باید کہ سرسری بر آں نہ گزرد و از معانی و اسرار آں بی خبر نہ بود و از ملاحظہ صفات کمال و مشاہدۂ جمال لازوال بی بہرہ نہ رود و از تخلق بہ اخلاق کمال و تحقق باوصاف جمال حظی فراگیرد و بہویت ذات تعالیٰ ایقانی حاصل نماید و از مرتبۂ اجمال و تفصیل بہ قدر استعداد بہرہمند گردد و از ملاحظہ صمدیت آنحضرت جلت عظمتہ احتیاج ذاتی و فقر جبلی خود مطالعہ نماید و اوصاف خیر و کمال را بہ تمام منسوب و مخصوص باو داند تعالیٰ و از انانیت امارہ بہ کلیت وارہد این زمان آنچہ مقصود از خلقت او بود بہ حصول انجامد و نعمت در حق او تمام شود و از صفات تنزیہ و تقدیس کہ خاتمہ سورہ بدانست۔

بداند که سالک هر چند در معارج عروج (۱۷۴) صعود نماید و قرب پیدا کند و فنا و بقا مشرف گردد همه وقت دوئی و بیگانگی نقد وقت وارد و هیچ گونه مجانست و اتحاد با آنحضرت پیدا نه کند و شارکتی در ذات و صفات او حاصل نه نماید که بنده همیشه بطوق بندگی مطوق است و او سبحانه همواره به تنزیه و تقدیس خویش موصوف ما للتراب و رب الارباب بعضی از وقائع و کشوف و احوال از خود و از بعضی یاران خود قلمی نموده بودند اصیل و پسندیده است مطالعهٔ آن فرحت فراوان بخشید، الله تعالیٰ ابواب فتوح و ترقیات را همواره مفتوح داراد بالنون والصاد۔

در مکتوب هفتاد و نهم از جلد اول که بنام حقیقت آگاه خواجه محمد حنیف کابلی در تحقیق مقام بندگی با ذکر و مورد اسرار سورهٔ قل اعوذ برب الناس صدور یافته به تمام ایرادی نماید:

فتح

بسم الله الرحمن الرحیم حقیقت بندگی و حلاوت طاعات وقتی به حصول انجامد که قبلهٔ توجه جز بارگاه صمدیت نه بود و مرجع حقیقی در همه امور غیر او سبحانه نه باشد و از تدبیر هوائ نفسانی گذشته تفویض امور به جناب قدس لم یزل و لایزال نماید و پشت اعتماد را بر امور فانی و هالاک نه نهد که نتیجهٔ آن جز بعد و حرمان از مطلب اعلیٰ نیست، ای برادر علت رجوع در کون باحدی و سبب اعتماد به موجودی یا آنست که مربی است و تربیت صوری یا معنوی باو وابسته است و به حکم کریمه قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ مربی حقیقی جناب قدس اوست تعالیٰ و تقدس و تربیت ظاهر و باطن حقیقتاً مربوط باو سبحانه و رجوع و تواضع بر وفق شریعت غرا به پیر و استاد و مادر و پدر و من یحذو حذوهم که در عالم بحکم الٰهی جل شانه مربیاند چون بامر حق است تعالیٰ فی الحقیقة تواضع و رجوع بآنها بایں عنوان تواضع و رجوع باوست و یا سلطنت و بادشاهت است و سلطنت و بادشاهت هم به موجب کریمه مَلِكِ النَّاسِ مراد راست جل سلطانه و یا معبودیت و الوهیت است که بحکم عقل و عرف رجوع در کون و اعتماد و تواضع و خضوع باله و معبود مستحسن بلکه واجب و ناگزیر است و معبودیت و الوهیت نیز به مقتضای کریمه اِلٰهِ النَّاسِ به جناب مقدس (۱۷۵) بی چون حقیقی مسلم است نفس انسانی و وساوس شیطانی که حق سبحانه امر باستعاذه از شر او در کریمه مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِیْ یُوَسْوِسُ فِیْ صُدُوْرِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ می فرماید

دشمنان درکمین اند می خواهند که ازین مربی و معبود تحقیقی و بادشاهِ حقیقی بنده را محجوب سازند و بما سوی او گرفتار گردانند و به شرکِ جلی وخفی دلالت می نمایند از شر این قسم تعین استعاذه ناگزیر است همواره مستعیذ باید بود و اوصاف ثلثه را که درین سورهٔ مبارکه مذکور است بر وجه کمال منحصر دراں جنابِ مقدس تصور باید نمود تا از شرِ دشمن امین شود و راهی به بارگاهِ قدس یابد ربنا اٰتنا من لدنک رحمةً وّ هیّئ لنا من امرنا رشدا۔

در مکتوب پنجاه و دوم از جلد اوّل به جناب ارشاد مآب میر محمد نعمان قدس سره به زبان فصیحِ عربی در تاویل کریمه یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقٰتِهٖ مع تاویل کریمه الّتی تلیها این مکتوب به حسب الاتفاق به اتمام نه رسیده، امّا هر قدر که دراں جلد مندرج است ایراد می نماید :

فتح

حققنا الله سبحانه و ایاکم بکمال الانقطاع والتخلی عما سواه سبحانه بحیث لا یبقی عنه فی عین الباطن عین ولا اثر لیحصل التبتل التام المشار الیه فی قوله تعالیٰ وتبتل الیه تبتیلا الی تبتیلاً کاملا عن نفسک وعن سائر لطائفک المتعلق بالخلق و الامر وعن الکمالات الوجودیة الراجعة الیها وحقیقة التقویٰ انما هو هذا التبتل والانقطاع وکان قوله تعالیٰ یٰایها الذین اٰمنوا اتقوا الله حق تقاته الاٰیة ایما الی ماذکرنا ای الذین اٰمنوا صورة انقطعوا عما سواه وتخلوا الیه سبحانه و انخلعوا عن العوائق والتقییدات متوجهین الیٰ حضرة الاطلاق حق الانقطاع والانخلاع بحیث لا یبقی عن ذواتکم وکمالاتکم الراجعة الیکم اثر ویسری فناءکم فی لطائف الخلق والامر کلها ولا تموتن بالموت الذی هو قبل الموت الاوّل اِلاّ وَاَنتُم مسلمون ای مشرفون بالاسلام الحقیقی دائما فی جمیع الاحوال لدلالة الاسمیة (۱۷۶) علی الدوام والاستمرار فکان فی الکریمه حث

على دوام الموت والفنا اليكون الاسلام والبقاء المترتب عليه دائما بخلاف صاحب التجلى البرقى خانه لم يمت موتا دائما ليصير هذا التجلى ايضاً فى حقه سرمدا و ينبغى ان يعلم ان التجلى البرقى ليس من التجلى الذاتى الصرف فى شئ و انما هو تجلى ذاتى مع ملاحظة شان الذى هو سريع الاستتار والذات اذا استتار له واعتصموا بحبل الله جميعًا اى بالحقيقة الجامعة الكلية المعتبرة بالحقيقة المحمدية ليصير الاعتصام بهذا الجبل ذريعة الى الوصول بحضرة الاطلاق ولا تفرقوا بتفرق الاسماء والاعيان الجزئية فان الاسماء الجزئية والطرق المتفرقة مالم تنته الى حضرة الاجمال لم تصل الى حضرة الطلاق و اذكروا نعمة الله عليكم بعد ان جمعكم فى الحقيقة الجامعة اذ كنتم اعداءً بتفرق الاسماء اذ مقتضى بعضها يعارض مقتضى البعض الآخر فألّف بين قلوبكم بان جمعكم فى حقيقة واحدة جامعة وجعلكم علىٰ قلب واحد قلب محمد رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم فاصبحتم بنعمته اخواناً متولدين من حقيقة واحدة اخذين منه الفيوض كما ياخذ الاخوان من الام ۔

درمکتوب یازدہم کہ بہ قلیج اللہ در جواب اسولۂ او کہ نمودہ چوں مشتمل بر فوائد بسیار و تفسیر آیات و شرح احادیث است بہ تمام ایراد می نماید :

فتح

بسم الله الرحمٰن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوٰة والسّلام علىٰ سيد المرسلين وآله اجمعين ، صحیفہ شریفہ کہ متضمن اسولہ و اشعار دلکش بود مشرف گردانید باندازۂ فہم قاصر درحل ہر کدام چیزے نوشتہ آمد واللہ سبحانہ الموفق للسداد ۔

حاصل سوال اوّل آنکہ مقتضای سبقت رحمتی غضبی آنست کہ اہل رحمت بیش از اہل غضب بوند و حالانکہ معاملہ برعکس است چہ عصاۃ انس و جن بیش از صلحاً اینہا اند و اہل تکلیف ہمین دو نوع اند پس سبقت رحمت چگونہ راست آید و چہ اثر برآن مترتب شود ۔

جواب ، در دنیا رحمتِ خداوندی جلّ سلطانه شاملِ حال مومن و کافر ست کریمهٔ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ (۱۷۷) كُلَّ شَيْءٍ دال بر آنست و فردای قیامت رحمت مخصوص به مؤمنان باشد و کافران ازان محروم بودند کریمهٔ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ الآیه شاهد آن است و سبقتِ رحمت بر غضب در دنیا همه را شامل است و در آخرت همه مخصوص اهل ایمان است . جماعهٔ از مومنان که بکسر معاصی مستحق غضب شده اند از کمال رافت و رحمت آنها را خواهند بخشید و به بهشت خواهند برد و در مادهٔ آنها رحمت خواهد سبقت کرد بر غضب ، اگر سبقتِ رحمت بر غضب نباشد امثال ما گناهگار را در دنیا و آخرت امید رستگاری نبود از سبقت رحمتِ است که با این بارِ گناه بر روی زمین می گزرد و هلاک نمی شویم و با نواع نعم متنعم ایم و فردا امیدوار نجاتیم و اگر سبقتِ رحمت بر غضب با عتبار عدد مرحومان و مغضوبان بگیریم چنانکه ذهن سائل بآن رفته هم درست می شود چه اهلِ رحمت اهلِ طاعت اند از انس و جن و تمام فرشتگان و اهلِ غضب کفار انس و جن و شک نیست که عدد ملائکه چندین اضعاف زیاده است از مجموع عدد انس و جن و اهلِ رحمت را مخصوص به اهلِ طاعت از انس و جن نمودن و ملائکه کرام را ازان برآوردن معنی ندارد که همه مامور بامرِ الهی اند تعالیٰ و اهلِ طاعت اند لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ . و هر که مامور امرِ الهی ست تعالیٰ از اهلِ تکلیف است و اهلِ تکلیف را باین معنی قرار دادن که در افرادِ او مطیع و عاصی باشد ممنوع ست و بر تقدیرِ تسلیم حصر اهلِ تکلیف درین دو نوع غیر مسلم ست ظاهراً حق تعالیٰ را بندها باشد از اجناسِ مختلفه ورای انس و جن که متضمن مطیع و عاصی بوند و باندازهٔ عمل خود مذنب و مثاب باشند چنانچه در اخبار آمده است و زیادتی عدد اهلِ رحمت باندازهٔ آنها باشد وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ .

حاصل سوالِ دویم آنکه روز قیامت پنجاه هزار سال خواهد بود تا آن روز تمام نشود هیچ یکے نه انبیاء علیهم الصلوٰة و نه از غیر ایشان به بهشت نخواهند رفت حساب عمل قلیل دنیاوی را در مدت پنجاه هزار سال گرفتن خصوص مؤمنان را از عدالت بعید می نماید .

جواب آنکه حساب در مدت قلیله خواهد شد قال فی البدور السافرة

ان فصل القضاء فی ذالک الیوم فی قدر ساعة۔ ویروی انه علیه السلام سئل عن محاسبة الخلق فقال کما یرزقهم فی غداة واحدة کذالک یحاسبهم فی ساعة واحدة۔ وفی تفسیر قاضی بیضاوی فی تفسیر قوله تعالیٰ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِیْنَ یُحَاسِبُ الخلائق فی مقدار حلب شاة لا یشغله حساب عن حساب واین همه طول روز قیامت از راهِ عظمت و بزرگی وجاه وجلال واستغنای حضرت مالک یوم الدین است بر در بزرگان انتظار ناگزیر است انتظار باندازه استغنا وجاه وجلال است مانند شدت وعذاب آن روز که خاص بکفره وفسقه است قال الله تعالیٰ وَکَانَ یَوْمًا عَلَی الْکَافِرِیْنَ عَسِیْرًا۔ مقربان از انبیاء علیهم الصلوات والبرکات واولیاء وسائر اهل طاعت وتقویٰ دراں روز از ان شدت وعذاب ایمن باشند لَا یَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَکْبَرُ وَتَتَلَقّٰهُمُ الْمَلٰٓئِکَةُ بعضی از آنها در سایهٔ عرش بوند وبعضی از آنها در منابر نور بوند وبعضی بر کرسیها وبعضی بر کثیب مسک وبعضی در مساجد بالجمله درجاهای آراسته در لذتِ قرب متلذذ بوند و مائدها از اطعمه جنت واباریقها از اشربهٔ بهشت بایشان رسد ومردم در شدت باشند وبعضی در بهشت روند و باز بعرصات بیایند وبعضی را آن روز بآن شدت و درازیٔ مقدار وقتِ نماز فرض کوتاه گردد، هرچند باهلِ طاعت نیز دران روز روا است که زمانی بیاید که هولناک گردند اما هول پیوسته وعذاب وسختی دائم نصیب اهلِ طغیان است معاملهٔ ابرار جدا است هرجا که باشند در عرصات یا در برزخ یا در بهشت در مراتب قرب اند هر بلائی که هست بر جان اهلِ عصیان است۔ وآنچه نوشته اند (۱۷۹) که تا آن روز تمام ز، هیچ کس از بنی آدم نه از انبیا علیهم الصلوات والبرکات ونه از غیر ایشان بجنت نرود عجب است از کجا نوشته اند، آنچه از ظاهر قرآن واحادیث مفهوم می شود خلاف آنست اما القرآن فقوله تعالیٰ اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْیَوْمَ فِیْ شُغُلٍ فٰکِهُوْنَ۔ وقوله تعالیٰ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَّاَحْسَنُ مَقِیْلًا قاضی بیضاوی در تفسیر این کریمه می نویسد ویروی انه یفرغ من الحساب فی ذلک الیوم نیقیل اهل الجنة فی الجنة واهل النار فی النار۔

واحادیث دریں باب بسیاراست بعضی ازآنہا ایراد می نماید در بدور السافرہ می آرد واخرج ابن المبارک والطبرانی وابن حبان عن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال تجمعون یوم القیٰمۃ فیقال این فقراء ھذہ الامۃ فیقومون فیقال لھم ماذا عملتم فیقولون ربنا ابتلینا فصبرنا و ولیت الامور والسلطان غیرنا فیقول اللہ صدقتم فیدخلون الجنۃ قبل الناس بزمن و یبقی شدۃ الحساب علی ذوی الاموال والسلطان قالوا فاین المؤمنون یومئذ قال یوضع لھم منابر من نور یظل علیھم بالغمام ویکون ذلک یوم اقصر علی المؤمنین من ساعۃ من نھار الضیافۃ و آخرہ ابن جریر عن سعید الصواف قال بلغنی ان یوم القیٰمۃ یقصر علی المؤمنین حتی یکون کما بین العصر الی الغروب انھم لیقیلون فی ریاض الجنۃ حتی یفرغ الناس من الحساب فذلک قولہ تعالیٰ اَصۡحٰبُ الۡجَنَّۃِ یَوۡمَئِذٍ خَیۡرٌ مُّسۡتَقَرًّا وَّاَحۡسَنُ مَقِیۡلًا ؁ وتقدیر پنجاہ ہزار سال می تواند کہ باعتبار شدت باشد بر کافران۔ قال القاضی بیضاوی فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیۡ یَوۡمٍ کَانَ مِقۡدَارُہٗ خَمۡسِیۡنَ اَلۡفَ سَنَۃٍ واستطالتہ اما للشدۃ علی الکفار او لکثرۃ ما فیہ من الحالات والمحاسبات او لانہ علی الحقیقۃ کذلک وفی تفسیر الکواشی کان مقدارہ علی الکافرین لشدۃ خمسین الف سنۃ وھو علی المؤمن کصلوۃ مکتوبۃ (۱۸۰) وفیہ ایضا فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیۡ یَوۡمٍ کَانَ مِقۡدَارُہٗۤ اَلۡفَ سَنَۃٍ مِّمَّا تَعُدُّوۡنَ او المعنی یرجع امر الخلائق و تدبیرھم الیہ فی یوم القیٰمۃ ومقدارہ الف سنۃ فمعنی خمسین الف سنۃ علی ھذا انہ یشتد علی الکافر حتی یکون خمسین الف سنۃ فی الطول ویسھل علی المؤمنین حتی یکون کقدر صلوۃ مکتوبۃ فی البدور السافرۃ اخرج احمد و ابو یعلی و ابن حبان والبیھقی بسند حسن عن ابی سعید قال انہ سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وصحبہ وسلم عن یوم کان مقدارہ خمسین الف سنۃ ما اطول

هذا الیوم فقال والذی نفسی بیده انه لیخفف علی المؤمن حتی یکون اهون من الصلوة المکتوبة یصلیها فی الدنیا و فی روایة علی المؤمنین کمقدار ما بین الظهر والعصر و بر تقدیر تسلیم گوئیم که نسبت بحق تعالی هیچ چیز خلافِ عدالت و ظلم نیست اگر همه را بدوزخ فرستد هیچ ظلم نباشد که این تصرف در ملک و ملک خود است در ملک دیگرے تصرف بے اذنِ او کردن ظلم است وهو سبحانه مالک علی الاطلاق یتصرف فی ملکه کیف یشاء لَا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَهُمْ یُسْأَلُوْنَ۔

حاصل سوال سوم آنکه بمقتضای حدیثِ نفس جف القلم بما هو کائن باید که حق تعالی مجبور تقدیر خود بود پس کار بتعطیل کشد و نیز کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَأْنٍ وَ یَمْحُوا اللّٰهُ مَا یَشَآءُ وَ یُثْبِتُ بر چه معنی باشد، بدانند که حق تعالی در ازل تقدیر فرموده که بارادت و اختیار خود در اوقات مختلفه چنین و چنان خواهم کرد بر طبق تقدیر ازلی حق تعالی همیشه باختیار خود درکار است و تعطیل نیست و هیچ جبر نه این تقدیر ازلی که باختیار خواهم کرد مؤید اختیار است نه منافی آن و کتاب محو و اثبات لوحِ محفوظ است و محو و اثبات آن نیز در ازل مقدر است و قلم خشک شده و آنچه نوشته اند وَعِنْدَهٗ عِلْمُ الْکِتَاب بنای اعتراض بر آن نمودن خطا است در قرآن مجید وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْکِتَابِ ست، یا آنکه گوئیم که جف القلم نسبت بما ست که در قید زمان مقیدیم و حق تعالی که زمان بروی جاری نیست ماضی و مستقبل و ازل و ابد نزد او تعالی آنِ واحد است پس تقدیر و خلق در یک آن واقع است تقدم و تاخر در (۱۸۱) آنحضرت گنجایش ندارد۔

حاصل سوالِ چهارم آنکه سید عالم علیه وعلی آله الصلوة والسلام با وجود حصول مقامِ محبوبیت چرا آرزوی مقامِ حیرت کرده اند فرموده رب زدنی تحیرا فیک۔

بدانند که حیرت کنایت از معرفت است اعرفهم بالله اشدهم تحیرا فیه پس سوال زیادتی تحیر سوال زیادتی معرفت ست که معرفت را پایانی نیست محبان و محبوبان همه طالب زیادتی معرفت اند، یا آنکه گویم که بر تقدیر تسلیم که حق معرفت واقع است و معرفت را پایانی هست می تواند که بعد این سوال بدرجهٔ کمال از معرفت رسیده

باشند که ذوق آن مقصود نباشد یا این دعا برای تعلیمِ اُمت بود۔

حاصل سوال پنجم، مخدوما مقتضای کمال محبت رفع اثنینیت ست میانِ محب و محبوب و انخلاعِ تام از بشریت و امکان و احکام آنها چه هر قدر را از امکان و بشریت در ممکن باقی است همانقدر حجاب مطلوب ست و انخلاع و رفع اثنینیت ممکن نه چنانچه شیخ عطار فرموده بیت

نمی بینی که شاهی چون پیمبر نبرد او نقد کل تو رنج کم بر

بنابرآن امر فرموده باشند یالیت رب محمد لم یخلق محمداً و نیز فرموده لا احصی ثناء علیك انت کما اثنیت علی نفسك چه هر قدر که امکان از ممکن باقی ست از ثناء واجب لذاته کما هو عجز دارد و چون معرفت فنا فی المعروف ست پس حق معرفت حاصل نیاید چه کمال فنا برفع اثنینیت ست که مستلزم وجوبِ ذاتی ست لاجرم ما عرفناك حق معرفتك وارد گشته. یا آنکه گوئیم در ثبوت این حدیث از سرور کائنات علیه وآله الصلوات والتسلیمات سخن است و کلمینی یا حمیرا هنگام ورود وارد قوی است که این وجود طاقت برداشت آن ندارد و دران وقت خود را بامورِ دیگر میخواهد که مشغول دارد تا از ان بار ساعتی تخفیف یابد و بدک دفک نکشد مولوی گوید بیت

این تکلفهای من در شعرِ من کلمینی یا حمیرای من ست

منقول ست که عبدالله اصطخری (۱۸۲) همراه سگبانان برای تماشا بصحرا می رفت تا ساعتی از بارِ وجود آسایش یابد۔

حاصل سوالِ ششم آنکه طعام بروحانیتِ میت روز سوم یا دهم و گل دادن روز سوم از کجاست۔

مخدوما طعام دادن لله تعالی بی رسم و ریا و ثواب آن را بمیت گذرانیدن بسیار خوب است و عبادت بزرگ اما تعیینِ وقت را اصل معتمد علیه ظاهر نمی شود و روزِ سوم گل دادن در مردان بدعت ست آری در زنان خوشبوئی آوردن روز سوم آمده است برای رفع سوگ که غیر از منکوحه را از اهل قرابت زیاده از سه روز سوگ داشتن مشروع نیست پس روز سوم خوشبوئی بیارند تا زنانِ دیگر غیر از منکوحۂ میت از سوگ برآیند۔

حاصل سوال ہفتم از شیخ زادہا کہ بارث بجای پدر می نشینند و مردم را مرید میگیرند پرسیدہ بودند۔

مخدوما در جانشینی پدر مقتدیٰ وراثت معنوی می باید کہ منوط بولادت معنوی ست کہ عبارت ست از تحقق بکمالات پدر ولادت صوری را نتیجہ وراثت صوری ست کہ اخذ مال ومتاع پدر ست نہ وراثت معنوی کہ ارشاد وتکمیل باشد پس بمجرد ولادت صوری در وراثت معنوی دخل نمودن خطرست از پیری و مریدی رسمی کاری نمی کشاید و آنچہ از طفل سوال کردہ بودند اگر کاملی بتفرس دریابد کہ ازین طفل بعد بلوغ انتظام این معاملہ خواہد شد و بوراثت معنوی خواہد رسید با وبیعت بکنانند و او را جانشین خود سازد گنجائش دارد السلام علیکم۔

در مکتوب سی ام از ہماں جلد مبارک کہ بہ سیادت پناہ میرک شیخ در اسرار کریمہ ماعندکم ینفدُ وماعند اللہِ باقٍ تحریر فرمودہ اند بہ تمام ایراد می نماید:

فتح اللہ تعالیٰ ذات با برکات را شمول الطاف خویش داشتہ بہ جذبات و واردات معنویہ سربلند واراد۔ مصراع

از ہرچہ می رود سخن دوست خوشتر است

قال اللہ تعالیٰ ماعندکم ینفد وماعنداللہ باقٍ ایں کریمۂ مبارک جامع مراتب قرب است وحاصل نسخہ سیر و سلوک (۱۸۳) اہل اللہ عموم کلمۂ ما کہ در آغاز کریمہ است محتوی ست بر جمیع مراتب نفی تحقق برموز ایں کریمہ نام ونشان ماسوا را برمیدارد و بہ فنای اتم می رساند کہ رکن اعظم ولایت است وماعند اللہ باقٍ مستجمع مراتب اثبات است و رمزے از بقا کہ مترتب بر فنا است و رکن دوم ولایت است وتفاوت در مراتب ولایت باعتبار تفاوت اقدام سالکان است در حصول ایں دو رکن ہر چند دریں دو رکن قدم راسخ داشتہ باشد در کمالات ولایت اتم بود ہر کس از سالکان بقدر حوصلہ و استعداد در تحصیل ایں دو کمال دست وپای می زند تا کدام صاحب دولت باشد کہ در بحار اسرار ایں کریمہ غواصی نمودہ بہرۂ تام از جواہر نفیسہ ایں دو کمال حاصل نماید و مراتب نفی را طی نمودہ از مراتب علیا اثبات نصیبی فراگیرد ؎

سعادتہاست اندر پردۂ غیب　　نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

الله تعالیٰ امثال مافقرا را ایمانی بایں معانی دهاد و شربی ازایں مشرب عطا کناد بالنبی وآله الامجاد علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

انتهت مکاتیبه الشریفة التی یشتمل علی تاویل الآیات و اسرارها وذکر الاحادیث وانوارها، اگرچه در ذکر احادیث مکاتیب دیگر هم بسیار اند اما جهت اختصار به همیں مقدار کفایت رفت در عین تحریر حاضری از طلب علمان کثیر التقریر سوال نمود که بایں همه کثرت اذکار که ایں کتاب مشتمل برآنهاست و رعایت اختصار معنی ندارد لفظ اختصار منحصر بر رسائل است کمعدن الجواهر نه بر مطولات چه ایں کتاب بعد اتمامی فصول و ابواب که بشارت[۱] مفتاح و کنز ازاں می رود کم از چهل جزو رساله به نظر نمی در آید بلکه اگر براں زیادتی نماید گنجائش دارد، مزید حیات بادفع موانع و آفات و توفیق ترقیم مقامات ازو سبحانه طلب باید نمود جواب عزیز کمتر تمیز من سلامت اختصار هرچه به موافق آنست اگر قصور همت شایقان (۱۴۸) کثیر العقیدت ملحوظ نظر نه باشد هر کدام از مفتاحات ماضیه به چهل جزو می کشید و معامله بایں جا نمی انجامید بلکه هنوز بر مفتاح اوّل قلم بصد تازگی شوق می دوید و ایں به تجربه در آمده است عزیزی از بزرگان به همیں قسم مقامات تالیف فرموده اند و تفصیل براین مقدمه چنانچه باید نموده اند و در زیاده از سی سال آں را بانجام رسانیده اند یا نه وصال ایشاں ازیں دار پر ملال روی داده باوجود کثرت محبان جانفشانی و خواهان استماع مقامات حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه اصلاً بآں التفات نمی نمایند بلکه عجب نیست که بعضی از بوالهوسان به مضحکه رسانند و کارخانهٔ خود را برباد دهند، ولیس هذا الا من قصور الهمت و مقامات حضرات القدس و زبدة المقامات چوں نسبت بآں اختصار دارند در هر مجلس اشتهار دارند تا کجا اطناب نماید و وقت شریف اعزهٔ عالی مقدار را تباه کند

عمر به گذشت و حدیثِ دردِ ما آخر نه شد
شب بآخر شد کنوں کوته کنم افسانه را

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ۔

اللّٰهم انی اسئلك فواتح الخیر وخواتمه وجوامعه و اوّله و اخره وظاهره وباطنه واسئلك الدرجات العلیٰ من الجنة، آمین وصلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد وآله وصحبه واتباعه اجمعین وسلم وبارک۔

۱؎ م۔ اشارت

مفتاح پنجم

در بیان ملفوظات و تصرفات حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ وما یماثل هذا الباب.

بسم الله الرحمٰن الرحیم، وکان حقا علینا نصر المؤمنین اللّٰهم صل وسلم علی سید[1] الرسل وافضل الانبیاء سیدنا ومولانا محمّد وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ الی یوم الجزاء وصل علی جمیع الانبیاء وسائر الاولیاء العلماء والشهداء والصالحین والملائکة المقربین الی یوم الدین بر بالابلندان عالم معانی و ورق خوانانِ وحی آسمانی و ساقیانِ نشۀ خوشگوار و شاهدان جلوۀ نوبهار و سرخوشانِ بادۀ وحدت و گرفتاران عالم کثرت و شارحانِ اسمای ربانی مأولان[2] آیاتِ قرآنی و ناظرانِ انوار لاریب و کاشفانِ اسرار پردۀ غیب و دانشورانِ عالی فطرت و ساکنان دار الحکمت منتخبانِ نکتۀ بجیب و مستمعانِ قصۀ غریب و غواصانِ بحارِ ملت (۱۸۵) بیضا و رقاصانِ اسرار صیحت شیدا و طلعت افروزانِ محفلِ قیومی و بهجت سرشانِ مجلس معصومی نکهت[3] پایان گلزار احمدی و خلوت گزینانِ اسرارِ سرمدی و متمتعان فواکه ریاضی و متحققان انوار سوادی و بیاضی و حاملان[4] بارِ امانت و واصلان مرتبۀ استقامت و مستفیضان قبلۀ اصحاب کرامات و مسترشدانِ قدوۀ ارباب ولایات که از گوش سراپا هوش به صد نعرۀ خروش هایِ[5] وهوگویان و باشتیاق مالایطاق دست و پای گویان انتظارِ استماعِ اسرار گهر بار ملفوظاتِ فرخنده نکات تصرفات رفیع الدرجات دارند ظاهر و باهر است که تصرفات عظیمه و ملفوظات فخیمۀ جناب امامِ صفاکیشان حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ علم عمیق و عمل پُر تحقیق

---

۱ م- اکرم ۲ د-م- مؤالان ۳ د- "نکهت" ندارد
۴ د- حاملان ۵ م- هاء

بر رونقِ شریعت غراء وملتِ بیضا است ورسوخِ کامل بر محبتِ شیوخِ مقتداء وایں ہر سہ بروجہ اکمل در ذاتِ مقدس ایشاں پیدا وہویدا کما عرفت فی المفتاحات الماضیۃ و باقی اقسامِ کرامات وانواعِ خرقِ عادات کہ بہ عالم فانیہ کہ مطلق در حیّزِ اعتبار اولوالابصار نیست تعلق دارد محق با مبطل در آں شریک است ومصیب با مخطی مختلط چہ دریں دار بی مدار حق با باطل آمیختہ است وخطا با صواب آویختہ ، شاہ بازِ بلند پرواز آں ست کہ بیش طاقِ ہمت را بلند داشتہ میان دو بازوی کتاب وسُنت پرداز بہ عالمِ قدس نماید اگر اعتبار ایں نوعِ امور بدون تحقیقِ[1] اسرارِ لازم الاستتار در آنحضرت جل وعلا می شود البتہ بر فرقِ ضلالت راہی ازاں نمی کشود وجوگیہ وبراہمہ وفلاسفہ را اصلاً شرکت دراں دست نمی داد چہ آں قدر کثرتِ خوارق کہ ازیں فرقِ ضالہ ثلاثہ بہ ظہور پیوستہ کہ احصای از آنہا تعذر تمام دارد ضابطہ آنکہ ریاضاتِ شاقہ ومجاہدات شدیدہ در اظہارِ خوارق دخل کامل ونصیب وافر است امّا اگر ہمیں ریاضات بہ متابعت انبیاءِ کرام علیہم السلام جمع می شد کبریت احمر می گشت ونوراً علیٰ نور بہ ظہور می پیوست ، افلاطون بی خرد باآں فراستی کہ در خود می دانست چوں دعوتِ حضرت عیسٰی علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام باو رسید (۱۸۶) تصورِ ایشاں طلبید ، گفت نحن قوم مھدیون لاحاجۃ بنا الی من یھدینا زہی بی سعادتی کہ باوجودِ حصولِ تیقن رسالت خود را ازاں مستغنی انگاشتہ مستحق عذاب ابدی گرداند نعوذ باللہ من غضب اللہ ؎

ہر کرا روی بہ بہبود نہ بود   دیدن روی نبی سود نہ بود

شنیدہ ام کہ روزی حضرتِ بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ از غایت فرحت وسرور رقصی بہ کمالِ حضور داشتند کہ بہ ناگاہ عبور حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم اتفاق می یابد استفسار ازاں سرور وحضور می فرمایند بہ عرض رسانید کہ از جہت آنکہ حضرت حق سبحانہ خزائنِ رحمت را باختیارِ خود گذاشت اگر بدستِ شما کہ رحمتِ عالمیان اند ایں اختیار می بود البتہ ابوطالب را گذاشتہ بہ مثل من آوارہ روی حبشی از کجا می رسید[2] ، خوش گفت ؎

حسن ز بصرہ بلال از حبش صہیب از روم
ز خاکِ مکہ ابوجہل ایں چہ بوالعجبی است

۱؎ د۔ تحقیق   ۲؎ م۔ "در حبشہ از کجا می رسید"

مطلب سبب انکارِ افلاطون بی دولت از دعوتِ برخود ہمیں صفاء وظہورِ خوارق بودہ کہ از ریاضات شاقہ بہم رسانیدہ بود، سلطانِ وقت شیخ ابوسعید ابوالخیر را گفتند کہ فلاں کس در می پرد گفت زغن[1] و مگس در ہوا می پرد و فلاں کس بر روی آب می رود گفت سہل است مرغی و صعوہ[2] نیز بر آب می رود گفتند فلاں کس در یک لحظہ از شہر بہ شہری می رود گفت شیطاں نیز در یک نفس از مشرق بہ مغرب می رود[3] این چنیں چیزہا را بس قیمت نیست مرد[4] آں ست کہ با خلق در آمیزد و زن بہ خواہد و دلش یک لحظہ از یادِ حق جل و علا فارغ نہ بود۔

عبارتی از رسالۂ معدن الجواہر در دیباچۂ معدنِ سوم در بیان تصرفات و کرامات و خرق عاداتِ عالی حضرت ست قدسنا اللہ سبحانہ نوشتہ ام چوں مناسب است ایراد می نمایم و ہو ہذا :

حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ از حالِ کلیمِ خود علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام خبر دادہ است ولقد آتینا موسیٰ تسع آیاتٍ بیّنات پس اگر کرامات را دراں حضرت جل و علاء اعتباری بود و خرقِ عادات را اعتمادِ راسخ داشتی انبیاء اولوالعزم بتوفر[5] کرامات و بسیار خرقِ عادات موصوف بودی و حضراتِ اکابر نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ ارواح اہالیہا و اسرار موالیہا از راہ کمال متابعت حضرات انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کرامات را بر پشت پا زدہ اند (۱۸۷) و خرقِ عادات را بانگشتِ شہادت دو نیم ساختہ پیشِ طاق نظر شان بلند افتادہ است شخصی از خدمتِ قطب المحققین وارث المرسلین حضرت خواجۂ نقشبند قدس اللہ تعالیٰ سرہ طلبِ کرامت نمود، فرمودند کہ کم کرامت[6] است کہ بایں بار[7] گناہ بر روی زمین می گردیم و ہلاک نمی شویم بشنو بشنو کرامات و خرقِ عادات بر پنج قسم است، قسمی است کہ از حضرات[8] انبیاء بہ ظہور آمدہ و آں را معجزہ گویند اظہار آں واجب است، زیرا کہ مراد از بعثتِ ایں بزرگواران علیٰ اجمعہم عموماً وعلیٰ خاتمہم خصوصاً الصلوٰۃ والتسلیمات

---

[1] م۔ زغنی   [2] د۔ صعوا

[3] در نسخہ "م" ایں طور است "کہ فلاں کس بر روی آب می رود گفت سہل است مرغی وصعوہ نیز بر آب می رود گفتند فلاں کس در ہوا می پرد گفت زغنی و مگس در ہوا می پرد گفتند فلاں کس در یک لحظہ از شہر..."   [4] د۔ مراد   [5] بادفر   [6] م۔ کرامات

[7] م۔ بایں ہمہ بار   [8] م۔ حضرت

دعوتِ خلق است ـ وقسمی از اولیاءِ کرام علیهم الرضوان ظهور می کند وتستر این اولیست نسبت باظهارش مگر جماعتی که باظهار مامور وملهم باشند وآں اہل خدمات اند مثل قطبیت وغوثیت وامامت وغیرہا زیرا که اینها برای دعوت وارشادِ خلق مامور اند و نظرِ عوام کالانعام مقصود بر خرقِ عادت است واین قسم خارق را که ازیں اکابر جلوه گر می شود کرامت می خوانند ما نا که کرامت الاولیاء حق که قول علماء اہلِ حق است شکر الله تعالیٰ سعیهم عبارت از آں ست که لفظ کرامت احمر بر خارقی است که از اولیاء ظهور فرماید واین کرامت را تصرف نیز نامند، قسمی است از عامه مومنان ظهور می نماید واین نادر است وآں افراست می انگارند حدیث شریف اتقوا فراسة المومن فانه ینظر بنور الله شاهد این مدعاست ـ وقسمی است که از کفار نگوں سار مثل جوگیه وبراهم وفلاسفه به ظهور می آید وآں را استدراج می دانند یضل به کثیراً ویهدی به کثیرا نشان حال آں ست لان هذا من مکر الله تعالیٰ والله خَیرُ المٰکِرِین نص قاطع است وقسمی است که از سحرهٔ بطله به ظهور انجامد وآں را سحر گویند السحر حق والساحر کافر مخبر حال اینها است ـ چوں جمیع این مقدمات دانستی الحال می گویم که کرامات در هر وقت از اولیاء امت سر برزده اند قلت او کثرت تفاوت آں ست که آنانیکه این طائفه علیه در وقتِ عروج بلندتر رفته و در وقتی نزول کمتر فرود آمده زیاده تر خارق از انها ظهور می آیند (۱۸۸) نسبت به جماعت که نزول بیشتر نموده اند وحال آنکه معامله فضل برعکس است چه هر که بعد از عروج کامل نزول بسیار کرده باشد افضل است ازاں که نزول کمتر کرده است زیرا که آنسرور علیه الصلوٰة والسلام چنانچه در وقتِ عروج بلندتر تشریف برده اند نزول پایان تر فرود آمده اند ودعوت او شاملِ خلق ودوام است فان النبوة والرسالة مأخوذ تان[1] من انواره والولایات الثلاث من الصغریٰ والکبریٰ والعلیا قطرات من بحاره والمقطعات القرآنیة رموز من اسراره صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وانصاره.

---

[1] د ـ م ـ مأخودان

برسرِ اصل سخن رویم که بعضی از اولیاء اللہ ازاں قبیل اند که از آنہا خوارق بظہور آیند و مردم آشنا و بیگانه نقل نمایند و آنہا را از وجود خوارق اصلاً اطلاع نه بود زیرا که ایں طائفۂ علیه در اظہارِ ایں اسرارِ خفیه در میان نیند[1]۔ مصراع

ایشاں نیند ایں همه الحاں زمطرب است

چه ایں بزرگواران در محبتِ حق جل و علاء خود را در باخته نابود ساخته اند اگر حاصل دارند او را دارند و اگر واصل اند باو واصل اند باطن شاں را بر نهجی انقطاع از ماسوا حاصل شده است که اگر بالفرض ہزار ساله عمر به یابند به تکلف اخطارِ ماسوا نمایند ہرگز به یاد شاں نیاید و مخطور نه شود بلکه گویم بعضی ازیں گروہِ حقیقت شکوه ہستند که آنہا را از نفسِ ولایت خود اطلاع نه بوده و آں معنی موجب نقص شاں نباشد۔ فمنا من علم و منا من جهل شاهد ایں قول است تحقیق ایں مبحث در مکتوبات قدسی آیات مبین و مبرہن است ؎

ازیں ره بگذر و قصدِ سفر کن　　بملک شاه ملائک[2] ره گذر کن

عبارت معدن الجواہر بانجام رسید، مقصود از ایراد آں دریں محل معلوم اہلِ بصیرت گردید و شائستگئ مراتب خرق عادت بر پنج صفات به حصول انجامید۔ الحال نکتۂ عجیب استماع باید نمود و به گوشِ سراپا نیوش باید شنید که اعظم معجزات آیات قرآنی ست که نزول او از قاف تا قاف امن و امانیست و بایں همه شان کلام که فحول علماء در حلِ دقائقش از خود رفته به موافق حوصله و استعداد خود ها حرف رانده اعتراف به قصور نموده اند تلاوتش بر صغیر و کبیر آساں ست و ازو در عالم اسلام و مسلمانیست لہذا ابقی ترین معجزات آمده که تا قیامت بی خلل انتظام بلاغت تمام ہمیں صرافت بر تمام امت (۱۸۹) حجت است تلاوت آں شفا است و قرأت آں دوا و ثناءِ جمیل قادر جلیل جل سلطانه از کلمات آں پیدا ست و ترحم بر عباد ذلیل از صفحات آں ہویدا نوید لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ عاصیان تباه کار را به رحمت امیدوار ساخته و خسته دلانِ شکسته حال را سرفراز ساخته[3] تعظیم امر الٰہی از وی ظہور نموده و شفقت بر خلقت او سبحانه هم از او بروز فرموده کلام ایست واجب الاحترام و امامیست

---

[1] د۔ نہند　[2] د۔ ملک　[3] م۔ برقرار داشته

لازم الاعتصام ومن یعتصم باللہ فقد ھدی الی صراط مستقیم ۔

وحضرت عالی درجات عالی جناب امام ربانی مجدد الف ثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحکم تخلق باخلاق الکریم جلشانہ کلامی دارند منطوق القرآن و مقالاتی است محکمۃ البیان نشانی است از اخبار سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم و رموزیست از اسرارِ محبوب رب العالمین علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ من الصلوٰۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا ۔ پس جمیع تلفظ یا تصرف دراں محقق است کما لا یخفی علی من طالعھا و بایں ہمہ بعد عہد کہ پنجاہ وچہار سال از انتقال آں ہادیٔ کمال ازیں دار پُر ملال گذشتہ اصحاب آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ[1] درجای معلوم نکند[2] واگر مستند بسی دور افتادہ اند والا جناب حضرت والدۂ ماجدہ کہ در وطن تشریف دارند وآنچہ سابق از جناب کریمۂ ایشاں یا از دیگر اصحاب آں قدوۂ صفاکیشان مسموع گشتہ بہ سبب ضعفِ حافظہ از خاطر رفتہ الا ما شاء اللہ سبحانہ ازیں جہت آنچہ از ملفوظات مسموعہ بلاریب داشتہ در وقتِ تحریر مرکوز ضمیر است بایراد آں[3] حصولِ سعادت می نماید و مقدمات تصرفات نیز بہ ہمیں منوال است بالجملہ بہ مقتضای مالا یدرک کلہ کلہ لا یترک کلہ وللہ الامر حلہ ومنہ عقدہ وحلہ و ازیں مفتاح فتح دو کنز سرخ و سفید بہ موجب حدیثِ شریف اعطیت الکنزین الاحمر والابیض نمایم کہ تعلق کنزین بذاتِ مبارکِ حضرتِ ایشاں بحکم نیابت و وراثت آنسرور علیہ علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ۔ پس ایں مفتاح کشائیدہ کنزین است ۔

کنز اوّل در ملفوظات حضرت ایشاں وچوں تقدم ملفوظ[4] بہ تصرف بمنزلہ تقدم احمر است (۱۹۰) بر ابیض بنابراں ہر ملفوظ را بہ مشابہ احمر دانستہ لفظ احمر بر صدر آں مقرر گردید و کنز دوم در تصرفاتِ حضرتِ ایشاں وصدر ہر تصرف بلفظ ابیض خواہد کشود، ان شاء اللہ الودود ۔

کنز اوّل ، منصفانِ فطانت کیش وسعادت مندانِ جمعیت اندیش چوں بہ صفاءِ نیت وخلوصِ عقیدت بہ مطالعۂ ملفوظات قدسی سمات پردازند ہر ملفوظ را تصرفی تصور فرمایند چہ ہیچ نکتہ از کلام آں خیر الاولیاء بدوں تصرف نیست آری تصرف بی ملفوظ رواست کہ باشد کما یتصرف اِن شاء اللہ تعالیٰ ۔

---

[1] د۔ عنہا [2] د۔ جای نکند [3] د۔ آوان [4] م۔ ملفوظات

احمر - جناب حضرتِ والدۂ ماجدہ سلمہا ربہا می فرمایند کہ روزی حضرتِ ایشاں درونِ منزلِ شریف خلوتی داشتند یعنی دراں وقت، ہیچ یکی از فرزندان و نیازمندان حاضر نہ بودہ کہ بناگاہ عبور لازم السرور ایں ضعیفہ اتفاق می یابد خطاب کردہ فرمودند کہ وقتی بر آدمی غمی و اندوہی از ہر راہ کہ باشد طاری گردد باید کہ بہ ذکر ایں کلمات مبارکات مواظبت نماید استغفر اللہ سبحان اللہ والحمد للہ ولا الٰہ الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ البتہ دفع کدورات و شدائد و غموم و احزان خواہد نمودہ بعد از اتمام ایں کلام آں غوث الانام اکثرہا حضرت والدہ ماجدہ می فرمایند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اشارتی بحال من فرمودہ تلقینِ کلمات مذکورہ نمودہ بودند چہ بر جناب علیۂ ایشاں ہموم و غموم و مصائبِ بسیار بوقوع آمدہ دواء آں بہ ازیں نیافتند، الحال ہمیں یک زیست راقم سیاہ کار از اعاظم نعم تصور نمودہ بہ فرحت تمام اوقات را در شکرانہ الٰہی بسر می برند فجمع الملفوظ من التصرف فتدبر ولا تکن من القاصرین۔

احمر - یکی از خالات معظمات ایں اعجز المخلوقات روایت نمودہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ اگر بہ مرض از امراض کہ مانع حبس نفس در ذکرِ نفی و اثبات کہ شرط آنست، گرفتار باشد باید کہ دم را بہ طور خود بہ گذارد و بدون حبسِ نفس نماید۔

احمر - از جناب حضرتِ حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مسموع گشتہ کہ روزی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نصیحت ایں آیتِ کریمہ می خواندند وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدتُّ (١٩١) أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ۔

احمر - از خدمت عمِ شریف عرفان پناہی زبدۃ الواصلین شیخ عبد اللطیف کہ ہمشیرہ زادۂ حضرتِ ایشاں بودہ اند مسموع گشتہ کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تعینات خمسہ را بہ موافق اصطلاحِ شیخ محی الدین ابن عربی قدس سرہ کہ تعین وحدت و واحدیت و روحی و جسدی و مثالی است و دو تعین اولیٰ بہ مرتبۂ وجوب تعلق دارد و سہ تعین اُخریٰ بہ عالم امکان مربوط اند و انبیاء را حضرات خمس ہم گویند، بمن تلقین فرمودند کہ یادداشت آنہا ضرور اہل حضور است۔

احمر - خان خدا پرست کہ درکنز از کنوز مفتاح ثالث نقل ملکین ساقیین حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بزبان آں مبانی قدر دانی رحمہ اللہ تعالیٰ گذشت اکثرہا می گفت کہ روزی آں امام ہمام بہ حلاوت فوق الکلام در خلوۃ خاص در ادای شکرانۂ الٰہی کہ کثرتِ ارشاد ایشاں

عالمی را سرسبز و شاداب ساخته بسیاری از خود پرستاں را خدا پرست گردانیده صلاءِ عام داده، ایں دو بیت می خوانند ؎

منادیست در کوچۂ می فروش　　کہ امروز ہرگز نیابند ہوش
گریبانش گیرند و دامن کشند　　کشاں کشاں تا بہ دیوان مستاں برند

احمر۔ در مدح حضرت جدۂ محترمۂ راقم سیاہ کار قدس سرہا کہ ہمشیرۂ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند می فرمودند کہ گنجشکانِ خانہ بی بی ہم ذکر می کنند۔

احمر۔ مرحومی سیادت دستگاہی نواب مکرم خاں کہ از مخلصانِ مخصوصِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ، روایت نمودہ کہ روزی حضرتِ ایشاں بہ درسِ صحیح مسلم اشتغال داشتند و بہ حضرت مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت قدس سرہ افادہ می نمودند کہ بہ ناگاہ در وجہہ کریم سرخی بہم رسیدہ بلکہ آب ہم در چشمِ مبارک گردیدہ فرمودند یاران بعینہ صحبت پیغمبر است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والسلام۔

احمر۔ می فرمودند کہ اگر سگی در وقتِ طعام در خانۂ کسی در آید اول باو طعام دادہ اخراج باید نمود۔

احمر۔ بادشاہِ جنت آرام گاہ خلد مکان (۱۹۲) را کہ از مریدان خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند، از تعظیم کفار مثل عنایت فرمودن بیڑۂ تنبول در پاندانِ طلائی و خطاب دادن آں نگوں سار مثل راجہ[1] و مہاراجہ و خدمت دادن اینہا و والی گردانیدن بر بلادِ مسلمین بمبالغۂ تمام منع فرمودند و من یتولہم منکم فانہ منہم و بعضہم اولیاء بعض دلیل آوردند۔

احمر۔ روزی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مدح برادرِ اصغرِ خود حضرت شاہ جیو قدس سرہ پیش بادشاہ مذکور فرمودند کہ شاہ جیو ہیچو عزیزند کہ معلوم نیست کہ از مدت خلقت ایشاں مورچہ ہم از ایشاں رنجیدہ باشد فکیف کہ دلآزاری مسلمانان نمایند، ایں مقدمہ موقوف بر قصہ ایست کہ ذکر آں مناسب ایں کتاب نیست مقصود اخذ احمری از خزائنِ معصومی بود کہ بحصول پیوست۔

احمر۔ صالحہ از اغنیاء بہ قصدِ ارادت بخدمت موفور السعادات بہ کمال شوق و حلاوت شتافت چوں پیش از تلقین ذکر بہ دادن توبۂ مفصلہ مشغول شدند بہ عرض آں قبلۂ صفا کیشان از کمال سادہ دلی رسانید کہ از من تقصیری بہ وقوع نیامدہ کہ توبہ نمایم نماز می گذارم و روزہ می دارم و زکوٰۃ می برارم

---

[1] م ۔ مرزا راجہ

وتسبیح ہم می خوانم وزوج را رضامندی دارم کہ مخالفت امراد نمی نمایم، درغضب آمدہ فرمودند کہ پس مرا مریدِ خود نما صالحات دیگر باں فہمانیدند کہ ہرچہ از ما وقوع آید شایانِ قبول آنحضرت جل وعلا کجا است اِعْمَلُ وَاسْتَغْفِرْ براں گواہ است باجملہ برگفتۂ خود ندامت کشید بعد چند روز بالحلِ تمام آمدہ توبۂ نصوح بہ موافق فرمودۂ آں قطب الارشاد نمود۔

احمر- جناب قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می فرمودند کہ شیخ محمد عابد نبیرۂ حضرت خازن الرحمت از جناب آنحضرت بحضورِ من استفسار نمودند کہ حضرت غوث الثقلین را کمالاتِ نبوت[1] بود یا نہ فرمودند کہ ایشاں بسیار بزرگ بودند حسن ظن چناں است کہ خواہد بود مدتی ازیں ماجرا کہ ارتحال خازن الرحمت ازیں جہان فانی رو یداد و فرزندان و نیازمندانِ ایشاں بجناب حضرت ایشاں رجوع آوردند شیخ مذکور سوالِ مزبور بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہم بحضورِ من نمودند حضرتِ ایشاں فرمودند کہ نیست زیرا کہ حضرت مجدد الف ثانی کہ بانی ایں ہمہ اسرار و معانی اند چنیں تحقیق فرمودہ اند کہ ایں دولت در عہدِ اصحاب کرام علیہم الرضوان عالم گیر بودہ بعد ازاں در زمان تابعین ہم بسیار بود و در تبع تابعین نیز بہ قلت و ندرت سرایت نمودہ بعد ازاں (۱۹۳) رو باستتار آوردہ کہ اصلاً نامی و نشانی ازاں در اولیاءِ امت نہ بودہ بہ ہمیں کمالاتِ ولایت ذوقہا داشتند وحلاوتہا می ورزیدند گاہی در غلبۂ سکرِ ولایت را از نبوۃ افضل می گفتند و زمانی باعتقاد ہمہ اوست خورسندہ می گشتند گاہی جمع محمدی را اجمع از جمع الہٰی می فہمیدند و زمانی تجلیٔ ذاتی را بہ صورت متجلالہ می فرمودند و بعد از مضی الف کہ ہزار سال را در تغیر امور دخلی عظیم است کہ وقت ارسال پیغمبر اولوالعزم بودہ و بہر یکی پیغمبری کفایت نمی شد و چوں پیغمبرِ ایشاں خاتم الرسل است علیہ وعلی کل من الصلوٰۃ وافضلہا ومن التسلیمات اکملہا عارفی کاملی مثل مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ کمالاتِ نبوت بطریقِ وراثت نواختہ جانشینِ اکمل حضرتِ رسول کریم و نبیٔ عظیم علیہ وعلیٰ الہ الصلوٰۃ والسلام گردانیدند و در فرزندان و نیازمندان ایشاں بہ موافق نصیبہ رسانیدند ذٰلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاءُ واللہ ذوالفضل العظیم۔

احمر- مخدوم زادۂ عالی حضرت صاحب کمال وتکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ تعالیٰ الجلیل کہ بالفعل فرزند اکبر عالی حضرت وسبط عظیم حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما می فرمایند کہ روزی

---

[1] د - نبوی

جناب حضرتِ ایشاں را به تقریبی توقفی از وقت طعام واقع شد به حدی که طعام خنک گردیده چوں درونِ محل سرا در آمده طلب طعام نمودند حضرت زهراء عصرام المریدین قدس سرها به خادمه امرِ گرم کردن طعام نمودند حضرت ایشاں فرمودند اشتهای ما گرم است طعام را هم گرم خواهم نمود.

احمر - ایضاً[1] مخدوم زادهٔ مذکور از والد بزرگوار و مرشدِ عالی مقدار خود روایت می کند که حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که مطالعهٔ مکتوباتِ قدسی سمات حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه موجب ترقیات ظاهر و باطن است بدانند که او بًا نامِ شریف خود را به نزدیک نام مجددی نمی گرفتند والّا هر دو جا همیں حکم ازیں عبارتِ شریف مستفاد است (۱۹۴) کما یخفی علی من له اولی درایة.

احمر - یکی از خالاتِ معظمات ایں احقر البریات لاولد بودند یکی را از همشیره زاده های خود را روز تولدش برده فرزندِ خود مقرر کردند آنچه اسباب جشن که مرتب[2] ایں کار حلاوت آثار باشد کما ینبغی نموده اند و حلاوت زیست خود برآں نهادند و چهار پنج سال بدیں منوال گذراندند تا آنکه اجل مسماء لا یوخر آں طفل به حکم قضای مبرم در رسیده، شعر:

له ملک ینادی کل یوم　　لدوا للموت وابنوا للخراب

تشریف حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه درهماں وقت اتفاق می یابد خالهٔ مذکوره تمام اماکس البیت را بل هر چه در خانه از نقود و اجناس داشتند نذر الله نمودند بر اینکه طفل بزید[3] و به حضرتِ ایشاں معروض داشتند که حضرت سلامت آنچه در خانه دارم نذرِ مولیٰ سبحانه نموده اند فرمودند که خدای را عزّ و جل هیچ پروای نذرِ[4] شما نیست بعد دو سه گهڑی ازیں فرمود طفل مذکور ودیعتِ حیات را سپرد.

احمر - روزی حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بعد از نمازِ فجر در حلقهٔ ذکر با اصحاب پیش از طلوعِ آفتاب نشسته بودند مشهود گردید که جماعات بسیار از عالم ملک و ملکوت احاطه آں آفتابِ ولایت نموده نماز می خوانند و سجده بالقبله گاه انفس و آفاق می کنند در خاطرِ اشرف تحیرِ تمام سرایت نموده فرمودند متوجه کشف ایں سر گردیدم، ظاهر شد که کعبهٔ حسنا برای ملاقاتِ من آمده مرا احاطه نموده است ازیں او متمثل شد که جماعاتی که سجده به جانبِ کعبه می کنند به من می افتد اما ایں مقدمه بعد تعمقِ نظر معلوم گردید بر والهانِ اسرارِ معصومی که غواصان بحارِ احمدی اند پوشیده

---

[1] د - "ایضاً" ندارد　[2] م - مترتب　[3] بزید، بزیدن، حرکت کردن، زنده شدن
[4] د - قطر

نماند کہ ہمیں معاملہ بہ جناب امام ربانی مجدد الف ثانی ہم گذشتہ بود چنانچہ در مقاماتِ حضرت مشروح و مبین است ؎

پدر نور پسر نوریست مشہور ازیں جا فہم کن نورٌ علی نور

نفعم السلف ونعم الخلف رضی اللہ تعالیٰ عنہما ورزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہما، آمین۔

احمر۔ از زبان الہام ترجمان عالی حضرت قدس سرہ (۱۹۵) چند بار مسموع گشتہ۔ روزی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشاں را جد بزرگوار راقم بی مقدار را کہ اسمِ شریف ایشاں شیخ عبدالقادر[1] بودہ باتفاق پیش پدر عبدالملک کہ از خلفای غوث گوالیاری فرستادند و فرمودند کہ مفاسد اعتقاد او در رسالۂ معراجیہ کہ از مصنفات اوست واضح و لائح است در معرضِ بیان آوردہ بہ گویند کہ چوں نسبت ہم وطنی درمیاں ست باید کہ گاہی در ایام جمع مجالس شادی و باعرس دعوت شما بہ دستور قبائل دیگر می نمودہ باشیم امّا بہ شرط آنکہ اگر اعتقادِ شما مخالفِ اعتقادِ پیر شما باشد کہ آں عین الحاد و زندقہ است جواب داد کہ حق تعالیٰ ما را بر ہماں اعتقاد استقامت بخشد و یا بدارد یکی ازازیں دو کلمۂ قبیحہ ادا نمود فصارت طلبہم فی المجالس ممنوعاً کما کان قبل ذٰلک موقوفاً مخفی نماند کہ تفصیل عقائد فاسدۂ غوثِ مذکور کہ در علمی سیفی بسی مشہور گذشتہ و بہ گفتن یا مرغ یک مرتبہ باشارۂ سبابہ سرِ ہزار کس از تن جُدا کردند ھکذا سمعت من بعض الثقات جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در رسالۂ معارفِ لدنیہ بسی تفصیل نوشتہ اند و ہر کلمہ را از کلمات او نوشتہ می نویسند کہ انصاف باید داد کفر ہست یا نہ خیال باید نمود کسی کہ تکفیر او نزد حضرت مجدد الف ثانی محقق شدہ باشد مخالطت با محبانش و معتقدانش عین خیانت از راہ شریعتِ حقہ و نفس و استہزا بر مسلمانیست در وقت ترقیم ایں مقامات حضور آں رسالۂ شریفہ نہ بود و الّا چند فقرہ ازاں فقرات خبیثات کہ جناب مجدد زیر قلم آوردہ اند می نگاشت تا آخر تحریر ہم اگر رسالہ مذکورہ بدست می افتد در خاتمۂ کتاب چند فقرہ ازاں بہ تبعیت آنحضرتِ والامنزلت رضی اللہ تعالیٰ عنہ ترمیم خواہم نمود، ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ ھدیتنا وھب لنا من لدنک رحمۃ انک انت الوھاب۔

---

[1] م۔ شیخ عبدالقادر قدس سرہ

احمر۔ نبائرہ و نوائس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۱۹۶) کہ در حضورِ پُر نور خرد سال بودند گاہی در خانۂ ملائک آستانہ[1] مجتمع گردیدہ شور و غوغا موافق اقتضای عمر برپا می کردند ام المریدین قدس سرہا می فرمودند کہ رفتہ بازی بیرون نمایند آنحضرت در حال می فرمودند کہ بگویند کہ بہ خوانید برای بازی نیافریدہ اند لہذا خلقوا ولا بھذا امروا۔

احمر۔ ہرگاہ میوۂ ولایتی مثل سیب و ناشپاتی و انگور و بہی مخلصانِ ولایت نیاز می آوردند وقتی تناول می فرمودند کہ رزق ما دریں نوا کہ بودہ اگر ما را دراں دیار نزدیک آں اشجار می بردند چہ اختیار بود، الحمد للہ سبحانہ کہ ایں را نزد ما آوردند و در آرام وطن بہ ارسال ایں قسم نعم سرافراز فرمودند۔

احمر۔ قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ می فرمودند کہ روزی حضرتِ ایشاں بہ زیارت حضرت مخدوم کہ جد بزرگوار آں جناب ولایت بودہ اند صاحب کرامت و استقامت و جامع فضیلت و معرفت گذشتہ اند تشریف بردہ بودند بعد ازیں کہ از تربتِ خلد منزلت مرخص گردیدہ متوجہ خانقاہِ ملائک پناہ شدند فقیر پالکی گرفتہ در رکاب آں قطب الاقطاب بودم در اثناءِ طریق اندکی توجہ گماشتہ سر از جیب مراقبہ برداشتہ بہ من خطاب کردہ فرمودند کہ می بینم کہ جدِ بزرگوار بہ سرعت بسیار از عقب در رسیدہ دامن گرفتہ می فرمایند کہ حضرت حق سبحانہ شما را بہ کمالات وراثت نواختہ است چہ شود اگر ازاں بحار بی پایاں قطرۂ بہ کام خشک لباں بچکانید عالمی را ازیں فیض سرسبز و شاداب ساختہ آید ما زیادہ از ہمہ امیدواریم توجہ نمودہ ایشاں را بجای کہ متمنای ایشاں بود رسانیدیم شکر گویاں بہ فرحت تمام آں جناب بہ مرقد خویش تشریف فرمودند باید دانست کہ مخدوم مذکور قدس سرہ در کمالات ولایت کہ دائر بین الاولیاء الکرام والاصفیاء العظام ایں امتِ مرحومہ آمدہ اند شانِ عظیم داشتند۔ اما کمالات نبوت علیٰ اربابہا الصلوٰۃ والبرکات بہ طریق وراثت بعد از مضی الف بر مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از سرِ نو عنایت شدہ اند چنانچہ در احمری کہ ذکر حضرت غوث الثقلین قدس سرہ گذشتہ ایں معنی بہ زبانی حضرتِ ایشاں (۱۹۷) بہ وضوح پیوستہ۔ مصراع

خاص کند بندۂ مصلحت عام را

---

[1] د۔ آشیانہ

احمر۔ ہرگاہ حضرت جدۂ محترمۂ راقم سیاہ کار قدس سرہا برای اخذ توجہ بہ جناب برادر بزرگوار خویش اعنی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می رفتند آنحضرت می فرمودند کہ نعمت پدر بزرگوار شماست خواہ ایں جا تشریف آوردہ بہ برند و خواہ ما را در خانۂ خود بہ طلبید تا ہمانجا رسیدہ ایثار شما نمایم۔

احمر۔ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ایام خرد سالی حضرت والدۂ ماجدۂ راقم سیاہ کار را سلمہا تنہا پرسیدند کہ از دادہ چہ بہتر باز خود جواب تعلیم فرمودند بگو کہ گفتا کہ طعام باز پرسیدند کہ از نا دادہ چہ بہتر باز خود تلقین جواب فرمودند کہ بگو گفتا دشنام باز پرسیدند کہ از خوردہ چہ بہتر خود تعلیم جواب فرمودند بگو کہ گفتا کہ غضب باز پرسیدند کہ نا دادہ چہ بہتر باز جواب آں تلقین فرمودند بگو گفتا کہ حرام من حیث المجموع چناں می شود از دادہ چہ بہتر گفتا کہ طعام نا دادہ چہ بہتر گفتا دشنام از خوردہ چہ بہتر گفتا کہ غضب نا خوردہ چہ بہتر گفتا کہ حرام۔

احمر۔ روزی عبور کرامت موفور حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در یکی از کوچہای حضرت سرہند حرسہا اللہ سبحانہ عن الآفات والبلیات بہ تقریبی از تقریبات افتادہ عمارات مرتفعہ و کوشکہای عالیہ بنظر مبارک در آمدند استفسار از عامرین آنہا از باریابان رکاب سعادت فرمودند نام چندی از اخلاف و اراذل کہ بوی از علم و معرفت اصلاً نہ شمیدہ باشند بہ عرض اقدس رسیدہ ایں شعر عربی بہ زبان مبارک آوردند ؎

رضینا قسمت الجبار فینا　　لنا علم و للجہال مال

راقم الحروف تصرفی کہ دریں ملفوظ مستر است و ابیضی کہ دریں احمر مبطن است جلوہ گرمی گرداند و آں آنست کہ در وقت ارشاد ایں بیت عربی دو سہ خانہ ازاں اجلاف بایں ارتفاع در زیر نظر انور در آمدہ بودند امّا اشارت براں شدہ کہ براں جہال دولت فراواں شامل حال خواہد گردید معلوم بر مؤدت آگاہ علی الخصوص اخوی محمد پناہ کہ اوّل نقل گیرندہ ایں مفتاح است باد کہ تا امروز (۱۹۸) ہزار خانہ کم و بیش بہ شوکت و ارتفاع فوق الفوق ازاں قوم در بلدۂ طیبۂ بہ ناظران آنہا مخفی نیست اموال نقود و اجناس آنہا آنچہ از ثقات مسموع می گردد خارج از حد تقریر۔

احمر۔ از جناب حضرت مخدوم زادہ عالی درجت معرفت پناہ حقیقت دستگاہ شیخ محمد اسمٰعیل سلمہ ربہ

مسموع گردیده که حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که در عبادات مردم بسیاری را دیده ام که استقامت دارند و نماز تمام لیل می گذارند و روزهای طی نگاه می دارند اما کسی که در معاملات قدم راسخ داشته باشد و براں استقامت ورزد مگر دو سه کس به نظر در آمده باشند۔

احمد۔ از حضرت مخدوم زادهٔ مذکور شنیده که روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ پالکی جای تشریف می بردند در اثناءِ راه نظر به عزیزی سفید ریش که پشتاره چوب بر دوش داشته افتاد فرمودند که اہلِ جنت ہمیں طور مردم اند که دریں کبرسن باین مشقت رزقِ حلال بہم می رسانند و خبر عیال می گیرند، خواجه عبد اللطیف که از یاران مقبول آنحضرت بوده و درآں وقت در رکابِ سعادت باریاب به عرضِ اشرف رسانید که اگر نماز ہم می خوانده باشند فرمودند شما را بر نماز خود اعتماد خواهد بود ما را خود بر نماز خود مطلقاً اعتماد نیست۔

احمد۔ صالحه از مخلصان آں قبلهٔ ارباب کرامات که اہلِ خانهٔ حضرت شاه جیو قدس سره نیز بوده، روزی به عرض اقدس حضرت ایشاں رسانیدند که به جناب حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کلمهٔ گستاخانه از زبان آں صالحه برآمده است فرمودند که اگر ایں سخن چنیں است پس ما آں صالحه را از ارادت خود کشیدیم و برآوردیم نعوذ باللہ من غضبہ و غضب انبیائہ و غضب اولیائہ بعد استماع ایں کلام سوزش انجام صالحهٔ مسطوره دست بر اقدام آں امام ہمام رسانیده قسم ذو الجلال یاد نموده که از من صدور ایں کلمهٔ ناملائم به وقوع نه پیوسته است فرمودند ردّت مشروط است باں اگر شده است مردودی والا لا بالجمله در آخر عمر کور ہم شده بود گویند که وقت قسم خوردن گفته بود که اگر من گفته باشم به علت کوری مبتلا شوم۔

احمد۔ روزی یکی از بنت عم حضرت ایشاں (۱۹۹) رضی اللہ تعالیٰ عنہ ودیعت حیات را سپرده بود آں شب حضرتِ ایشاں بسیار در تلواس بودند وقت نماز تہجد به حضرت ام المریدین قدس سرہا خطاب کرده فرمودند که الحمد للہ سبحانه الحال خاطر جمع شد که ہمشیرهٔ فلانی نام آں مرحومه بر زبان شریف آوردند ایمان برد۔

احمد۔ می فرمودند که بعد از مضی الف معاملهٔ تجدید به حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تعلق گرفته باں معنی که ہر که را فیض دریں مدت برسد بتوسط وجودِ شریف ایشاں است اگرچه اقطاب و اوتاد آں وقت باشند اگرچه بدلاء و نجبا بودند پس ہر کس که بر ذاتِ جامع البرکات ایشاں محبت داشته باشند دعوی ہر کمال که نماید قبول باید نمود اگر چندی که بر اعمال صوریه کمتر پردازد

بر فرائض و سنن موکدات کفایت ورزد و هر قدر که محبت راسخ تر بود ظهور کمالات در وی بیشتر است و اگر شخصی هزاران هزار فضائل و خوارق داشته باشد و بریاضاتِ شاقه و مجاهدات شدیده صرفِ اوقات خویشتن نماید اما از جناب مجددی منکر بود و یا از محبت بی نصیب[1] باشد از معرفت بی نصیب است. صورت رشد است و صورت بی معنیٰ قلیل النفع است فافهم ولا تکن من الممترین.

احمر. گویند چوں اشعارِ ناصر علی که در منقبتِ حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه گفته به سمع اقدس رسید فرمودند ملک الشعراءِ وقتِ خود خواهد شد و از جناب قبله گاهی اقطاب دستگاهی مسموع شده که درباره اشعارِ حضرتِ وحدت قدس سره هم فرمودند که بسیار شیریں گفتار است.

احمر. می فرمودند که فرزند بر سه قسم است یا مثل پدر است در قابلیت یا فائق است از پدر هم و یا ناقابل است کسی که مثل پدر باشد، چنانچه خازن الرحمت نسبت به حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه و کسی که بهتر از پدر است چنانچه شیخ عبید الله نسبت به من و ایشاں فرزند ثالث حضرت ایشاں اند که اکثر مواقع مروج الشریعت از ایشاں اشارت می رود (۲۰۰) و کسی که ناقابل است یعنی بدتر از پدر است چنانچه من اشارت به ذاتِ مبارکِ خویش فرمودند بلی با ایں همه کثرتِ ورع و تقویٰ و زهد و توکل و کرامت و استقامت و قطبیت و امامت و خلافت و قیومیت و عظمتِ ولایت و کمالات نبوت به طریقِ وراثت آں قدر شکستگی و دیدِ قصور و متهم داشتن اعمال و نیات که از حضرت ایشاں مسموع گردیده و از کلام شریف حضرتِ والا مرتبت مستفاد است از هیچ احدی در هیچ عهدی معلوم نیست که شده باشد احوال بسیاری از مشائخ کرام در کتب متکاثره به نظر درآمده است. مصراع

نزدیکاں را بیش بود حیرانی

احمر. حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که حضرت مجدد الف ثانی در کن و مکن مامور بوده اند.

احمر. می فرمودند که مسترشد را فیض از باطنِ مرشد وقتی برسد که او را از جمیع اولیاءِ امت غیر از جماعت مقطوعین افضل داند حتی که از پیرانِ پیرِ خود هم. دریں اثنا حضرتِ مرشدیٔ قبله گاهی معروض داشتند که مجدد الف ثانی ازیں حکم مستثنیٰ خواهند بود که مریداں به واسطه آنها باین

---

[1] م: "نصیب" ندارد

اعتقاد نہ باشد فرمودند در وسط معاملۂ سلوک باید کہ مارا افضل شناسند امّا بعد ازیں کہ کار را بانجام رسانیدہ بر مسند ارشاد نشینند مارا مساوی آنحضرت تصور فرمایند اگر بہ واسطۂ دیگر مریدانِ مجدّد الف ثانی شدہ اند باید کہ ہمہ وقت حضرت را افضل نہ دارند مگر در غلبۂ حال اگر پیرِ خود را افضل ہم فہمند گنجائش دارد وجہی وجیہ در تحقیق ایں مقام آنچہ از فحوی کلام حضرت قبلہ گاہی قدس سرہ معلوم نمودہ کہ حضرت ایشاں چونکہ اصالت در رنگ حضرت پیر بزرگوارِ خویش داشتند اعتقاد افضلیت ایشاں در اثنای سلوک کہ ہنوز قطع منازل در پیش دارد البتہ سدِ راہ فیض مجددی بہ خواہد بود و بعد از وصول بہ درجہ کمال خود حکم مساوات خواہد نمود و دیگراں کہ ضمنی باشند دریں اعتقاد راہِ فیض مسدود خواہد گردید الاّ فی غلبۃ الحال فانہ معذور مادامت الغلبۃ شاملیہ لحالہ۔

احمر۔ بعد ازاں کہ دندان مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ (۲۰۱) تعالیٰ عنہ افتادند شکرانہ الٰہی بجامی آوردند کہ الحمدللہ سبحانہ آب خنک بسیار بہ حلاوت خوردہ می شود۔

احمر۔ می فرمودند کہ جمیع کمالات منحصر در اتباعِ سرور کائنات است علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ افضل الصلوٰۃ واکمل التسلیمات۔

احمر۔ می فرمودند کہ اشرف عمر کہ جوانی است و ہنگام درستی قویٰ و جوارح باید کہ باشرف اشیاء کہ معرفت الٰہی است تعالیٰ مصروف شود۔ ارذل عمر را کہ ایام پیری است و موہوم محض است برای ارذل اشیاء کہ ہوا و ہوس است نگاہداشتہ آید معلوم آنجناب سعادت رسیدہ گلبرگ بہارِ معرفت چیدہ باد کہ ایں کلمۂ جامعہ مانع ہوا و ہوس کہ متمنای شیطانِ رجیم است بالکلیہ است بایں معنی کہ ہرگاہ اشرفِ عمر در معرفت مصروف گشت بہر تقدیر حیات در ارذل عمر کہ وقت توبہ و ہنگام رجوع جناب حق تعالیٰ است البتہ ایں کارِ ناشائستہ بہ وقوع نہ خواہد پیوست علی الخصوص کہ معرفت را حاصل کردہ باشد معرفت کی می گذارد کہ متوجہ دیگر کار می گردد برای نصیحت فی الحال ایں مبالغہ بر کمال است۔ قطعہ ؎

یارب بر ہانیم ز عصیاں چہ شود راہی دہیم بکوی عرفاں چہ شود
بس کبر کہ از کرم مسلماں کردی یک گبر دگر کنی مسلماں چہ شود

اللّٰھم ارزقنا معرفتک۔

احمر۔ می فرمودند کہ حالتی در حین نوم رو می دہد فوق حالتی است کہ در یقظہ شامل حال است

و حالتی که بعد موت در رود خواهد نمود[1] فوق حالتی است که در حین نوم روی داده بود و حالتی که روز رستخیز روی خواهد داد فوق حالتین نوم و موت[2] خواهد بود و تفصیل این معنیٰ و بیان وجوه تفوق حالت[3] نوم و موت و حشر بر یقظه و حیات و دنیا در مکتوبات قدسی آیات مسطور است۔

احمر ۔ در رسالۂ یاقوتیه[4] می نویسد چوں در کلام حضرتِ مجدد الف ثانی قدس سرہ در تحقیقِ حقیقتِ کعبۂ حسنہ عباراتِ مختلفه واقع شده است، حضرت ایشاں سلمہ اللہ تعالیٰ سبحانه هموارهٔ در تطبیق آں می کوشیدند و جمع آں می خواستند و ملتجی ظهورِ حقیقت ایں معنیٰ از (۲۰۲) عالمِ غیب می بودند و طالبان یقین که پیرامونِ دامن هدایت آنحضرت می گشتند نیز مترصد استماع ایں معارف سامیه می بودند تا روزی در ایام اقامت مکه معظمه منبسط و خوش وقت بودند در خلوة با مخدوم زاده های کبار عالی تبار افاده نمودند که چوں دریں باب غوری نمودیم ایں حقیقت عجوبه منش را باصل الاصل ملحق یافتیم و بر جمیع حقائق فائق دیدیم و محسوس گشت که حقائق جمیع اشیاء بوی سجده می کنند و همه مراتب متعلقه مقام عبودیت حتی النبوة والرسالة ازاں ذروۂ علیا متنزل است تا هر جا اثری از امکان و شائبه عابدیت است ازاں حقیقت و مقام عبودیت هماں حقیقت منتهی شده است امّا ورای آں حقیقت معبودیت صرف است پس ناچار از حقائق ملکی و بشری فائق شده چه آں حقیقت فی الحقیقة مجرد اعتباری ست بر ذات بحت تعالیٰ و تقدس می تواں گفت که اول نوری که بر ذات اعتبار نموده اند همیں حقیقت است بلکه ایں حقیقت کنایت از سرادقاتِ عظمت است که حجابِ ذات شده است نه باں معنی که عظمت ذاتیه که لازمۂ کبریای اوست تعالیٰ و تقدس حجاب او شده است۔ فحقیقتها لیست الا صرف اعتبار علی الذات المقدس المعلی، هذا در نظر ثانی و تعمق فکر سری دقیق منکشف گشت و آں آں ست که معلوم ساخته که حقیقتِ کعبۂ حسناء را بایں همه قرب و منزلت که بیان نموده ترقی و عبوری در ما ورای آں سرادقات که ایں حقیقت عبارت ازانها بوده نیست چه ترقی و عروج خاصۂ انسان است احدی دریں امر باوی شرکت نه دارد پس ناچار کعبه را ازاں ما ورای حقیقت خود نصیبی نه باشد و مخصوص گشت افراد انسانی را سیما الحبیب والخلیل والکلیم علیهم وعلیٰ آله الصلوٰة والتسلیمات۔ هر چند احیار طبعی آنها پایان تر از حقیقتِ کعبۂ حسناست بطریق ترقی و عروج گذری و نصیبی از ما ورای سرادقاتِ

---

[1] د ۔ بود [2] م ۔ مودت [3] د ۔ حال [4] د ۔ م ۔ یاقوته

عظمت ثابت است۔

پس کعبهٔ مکرمه هرچند که اعتبار مقام[1] اصلی تفوق بر جمیع افراد عالم دارد امّا بالواسطه ترقی و عروج که خاصهٔ انسان است، بعضی کمّل افراد را تحقق بما فوق آن حقیقت میسر است و ازین رو کعبه از انوار آنها مترصد است و نیز در کعبه و بعضی کمّل افراد بشر فرق دیگر واضح شد باعتبار مکان و مکانیه کعبه و بعضی روحانیات آن ملک وغیر آن هرچند فوق بشر اند در امری که مناسب مکان است امّا منزلت (۲۰۳) و مکانت که مدار فضل است مر بشر را معلوم گشت چنانچه در عالم مجاز قنطرهٔ حقیقت[2] است مشاهده می افتد که هرچند غلمان و خدام سلاطین از وزراء قرب مکان دارند امّا منزلت که وزراء راست غلمان را ازان نصیب من است۔

احمد۔ بعد از وصال حضرت خازن الرحمت قدس سره چون فرزندان و نیازمندان[3] ایشان رجوع ارادت به جناب حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه به کمال نیازمندی افتاده یکی از بنات آنحضرت که بسیار صالحه بعد چندی حضرت ایشان به بشارت فنای قلب که درجهٔ اولیٰ است از درجات ولایت بشره گردانیدند و چون بنات و مریدات حضرت ایشان که سابقاً توجهات یافته به بشارات بلند و کمالات ارجمند سرافرازی یافته بودند در نظر آن صالحه گویا آن بشارات حقیر بودند به واسطهٔ مخدوم زادهٔ کبریٰ زین المسطورات به عرض حضرت ایشان رسانید که هم چشمان من بایں مراتب کمال رسیده مرا ازین بشارت استحیاء دامنگیر است، فرمودند در حضور پدر بزرگوار خویش پنجاه ساله شده بود شرم نمی گیرد که بایں مرتبه هم نه رسیده بود این جاکه در آمدن چند روز بایں مقام بلند شرف اندوز گردیده است شکرانهٔ الهی بجا می آرد لئن شکرتم لازیدنکم نص قاطع است۔

احمد۔ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در روزی که بارادهٔ سفر حج از مردمان قبیله مرخص گردیده بیرون بلدهٔ دارالخلافه شاه جهان آباد شدند چه تا بلدهٔ مذکوره خرد و بزرگ همه بامید این سفر دولت اثر رفیق بودند بعد ازان چون استخارهٔ ام المریدین زهراءِ عصر قدس سرها مساعدت نه نموده ایشان را با دو مخدوم زاده شیخ محمد اشرف و شیخ محمد صدیق قدس سرهما و سائر بنات و دیگر مخلصات اجازت دارالارشاد حضرت سرهند داده خود پای شوق درین راه نهادند، القصه بعد سه چهار گهڑی ازین تشریف می بینند که حضرت ایشان بازمراجعت به دولت خانه نمودند تحیری باهل بیت سرایت

---

۱ د۔ "مقام" ندارد ۲ د۔ حقیقی ۳ د۔ نیازمندان ایشان افتاده

نموده دست هر دو مخدوم زاده اعنی شیخ محمد صدیق و حضرت والدهٔ راقم که هر دو دراں ایام خرد سال بودند گرفته دریک خیمه ازاں خیام که در حویلی شریفه ایستاده شده بودند هر دو مرید فرمودند (۲۰۴) دیگی را از خادمات نیز بایں سعادت مستسعده گردانیدند فرمودند چوں نسبت هم خانگی بود ارادت شمایاں موقوف مانده بود در اثنای طریق خوف آں آمده که سفر طویل است و امیدِ حیات معلوم ازیں جهت بازگشته شما را مرید فرمودم که تا ازیں سعادت بی نصیب نمانند همیں فرموده باز بر پالکی سوار شده متوجه منزل گردیدند۔

احمد۔ می فرمودند که حقوق شاه جهاں بادشاه برد الله سبحانه مضجعه بر سائر مسلین هندوستان تا قیام قیامت باقی خواهد ماند که اسلام ازیں ملک رفته را باز به صد عز و ناز آورده است و شعائر آں را مثل ذبح بقر و تعمیرِ مساجد که در قرونِ سابقه ممنوع شده بود از سرِ نو رواج داد و ختنهٔ خود بعد از جلوس بر تختِ سلطنت از دستِ خویش نموده جزاه سبحانه عنا خیر الجزاء۔

احمد۔ عالی حضرت قدس سره می فرمودند که روزی با حضرتِ ایشاں رضی الله تعالی عنه در سواری بهل که به سیر باغِ بادشاهی حضرتِ سرهند تشریف می بردند هم مرکب بودم در اثنای راه سوال مقدمهٔ اصالت که عبارت از تخمیرِ طینت است نمودم، فرمودند که حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه دریں امت مرحومه بایں کرامت ممتاز بودند و بایں شرافت سرافراز و از بعد خودی که را از مخلصان خود بایں بشارت سربلند فرموده بودند و حضرت مهدی موعود را علیه الرضوان ایں دولت از راه حضرت عیسی است علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام بر دیگری اصلاً ایں دولت نه رسیده است و مراد از آں مخلص مبشر ذاتِ مبارک حضرت ایشاں است قدسنا الله سبحانه۔

احمد۔ روزی حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه به زیارت تربت برادر بزرگوارِ خویش حضرت خازن الرحمت رضی الله عنه تشریف برده اندکی مراقبه فرمودند و دو چشم حق بین وا فرمودند به ملازمان حضور خطاب کرده ارشاد نمودند که حضرت خازن الرحمت را بطوری هم آغوشِ اهل خانهٔ ایشاں که قبل از وصالِ ایشاں به دار البقا شتافته بود یافتیم که از کثرتِ استحیاء آں جا ایستاده شدن بسی متعسر نمود۔

احمد۔ روزی درمیان مخدوم زاده های عالی درجات گفتگوی بسیار در فضل انبه هندوستان و

خربزهٔ[1] ولایت دائر گردیده که کدام یکی افضل از دیگر است هر یکی به موافق ذائقه خود سخن نموده آخر کار (۲۰۵) صلاح همه برآن قرار یافته که هرچه حضرت ایشان ارشاد فرمایند بر همان اتفاق نمایم حضرت والده شریفهٔ راقم را که دختر صغری حضرت ایشان اند و به کمال قبولیت مقبولهٔ آن قبلهٔ درویشان تجویز نمودند که استفسار از آن قبلهٔ ابرار نمایند ایشان در خلوهٔ خاصه باریاب گردیده اظهار مذاکره برادران و همشیران به عرض اقدس رسانیدند آنحضرت در جواب فرمودند که شاه جهان بادشاه که صاحب طبع بوده روزی از طاهر خان که مقرب سلطانی و سنی تورانی و مرید آن قبلهٔ دو جهانی بوده پرسید که انبه های هندوستان ما افضل یا خربزهٔ[2] ولایت شما؟ طاهر خان عرض نمود که خربزه افضل است بادشاه فرمودند انبه افضل است اما آن خربزه ها که از غایت نزاکت باشد تاب[3] رسیدن هندوستان ندارند و ما مردم آنها را بر سر فالیز خورده ایم و به بندگان حضرت نه رسیده اند افضل اند از انبه ها. بادشاه به طریق مناقضه در جواب در آمدند گفتند که ازین انبه های هندوستان که به شما می رسند می تواند که آن خربزه ها افضل باشد اما انبه ها که ما تناول می فرمائیم و به شما نمی رسند از آن خربزه های معرفهٔ شما افضل اند بلا اشتباه، فسکت طاهر خان و غلب شاه جهان حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بعد اتمام این نقل بر زبان الهام ترجمان آوردند که شاه جهان بسیار لطیف الطبع و شریف المذاق بوده تشخیص ادبی معنی نیست.

احمر. مروی است از عالی حضرت که حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه در مقدمهٔ موی شریف خیر الانبیاً سید المرسلین علیه وعلیهم الصلوٰة والبرکات که در بلدهٔ شریفهٔ حضرت سرهند که گذر قضدار یها تشریف دارند می فرمودند که بر ما مکشوف شده است که اصح است.

آگاه باشند که درین کنز چون فتح اربع و اربعین احمر به حصول انجامید از جهت مخافت تطویل کلام بر همین چهل و چهار ملفوظ جامع کفایت کار اولوالابصار فهمیده که ما قل و دل خیر مما کثر ول از اکابر روزگار شنیده و بسیار از (۲۰۶) احمرات در مفتاحات سابقه کشوده اند که هر حکایتی از آنحضرت احمری ست بلا اشتباه و احمرات فراوان در کنز آینده و مفتاحات مستقبله پرده از رخ زیبا خواهد کشود ان شاء الله تعالی وما توفیقی الا بالله علیه توکلت والیه انیب.

کنز دوم در تصرفات حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه.

---

[1] د. م. خوبزه [2] م. خوبزه [3] د. "تاب" ندارد

ظاہر بر اہل فطانت است کہ جمیع معارف مسطورہ در مفتاحات ماضیہ عین تصرفاتِ صریحۃ الایقان گذشتہ اند اما بایں ہمہ ذکر خرق عادات ایں چنیں قیوم عظیم الشان ہم در نظرِ سعادت مندان داخل اجزای ایمان و موجب طراوت جان ست۔ بتوفیق الرحمٰن و ففتح صدر کل تصرف بالابیض کما فتحنا الملفوظات بالاحمر ؎

بہ یمن ہمت والای معصوم — کہ دولت را بیایم زینہ کردند

اللّٰہم الفتح لنا ابوابہا وابواب کل خیر بحرمۃ المعصوم القیوم۔

ابیض۔ از جناب عالی حضرت قدس سرہ مروی گردیدہ کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بام المریدین قدس سرہا خطاب کردہ فرمودند کہ امروز ظہور ورود شریف قطب المحققین وارث المرسلین حضرت خواجۂ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ اتفاق یافتہ می فرمایند کہ امروز یکی از بناتِ من بہ چند واسطہ در خانۂ شما ورود می فرماید و اگر کسی بہ خندہ از راہ سفاہت بر لباس ایشاں کہ آثار فقر بروی جلوہ گری ست در آید موجب تخاطر ایمان ضاحکہ خواہد بود ام المریدین استماع ایں کلام نمودہ خود بہ ذروۂ مقدسہ رفتہ بانتظار تمام نشستند تا آنکہ ورود شریفہ آں مخدوم زادۂ عالمیان کہ بہ ادبش مامور شدہ بودند پرتو انداز گردیدہ بادب و تواضع دریابی نمودہ باعزازِ تمام درون بیت بردند و خدماتِ شائستہ بہ تقدیم رسانیدہ، چند روز یک جا گذرانیدہ وقتِ رخصت لوازم نیازمندی بجا آوردہ مرخص فرمودند بہ نہجی کہ مخدوم زادۂ مسطورہ بہ فرحت و رضای تمام بہ طرفی کہ خواستہ متوجہ گردیدند و شکرانۂ الٰہی بجا آوردند کہ امرِ خواجۂ بزرگ کہ واجب امتثال بودہ بہ وقوع پیوست۔

ابیض۔ خاں خدا پرست رحمۃ اللہ تعالیٰ روایت نمود کہ مرا کار ضرور از کارہای سرکارِ معرفت مدار کہ بہ من تعلق داشتہ پیش آمدہ کہ استفسار آں حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باید نمود (۲۰۷) بہ سرعت تمام در خدمت آں قطب الانام در رسیدم می بینم کہ متوجہ زیارت روضۂ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ اند اندرون دروازہ احاطہ خارجی گردیدہ آمد و جمع کثیر در رکاب اند از راہ ادب بہ اظہار مقدمہ مخطورہ جرأت نہ نمودہ بہ سعادت زیارت مشغول گشتم بعد از انفراغ زیارت چوں حضرت ایشاں برخاستہ بہ ہماں مقام کہ من برای استفسار رسیدہ بودم رسیدند خود مرا طلبیدہ بدون استفسار سوال وجواب شافی ادا نمودند۔

ابیض۔ و نیز از خان مذکور مکرر استماع نمود[ل] کہ دراں ہنگام بادشاہ اسلام حضرت خلد مکان

[ل] م- یافتہ

متوجه کشمیر جنت نظیر گردیدند در بلدهٔ طیبه سرہند رجوع اہل عسکریہ آں قدر بہ خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ افتادہ کہ مشروح قلم تواند شد، ازاں جملہ یک شخصی را زنجیر نمودہ مادرش و پدرش کہ از مریداں قدیمی بودہ اند حاضر آں وقت گردانیدند و بہ عرض اقدس رسانیدند کہ ایں پسر ما تیرِ عشق خوردہ در رنگ مرغِ نیم بسمل لیل و نہار بی قراری باشد و نوکریٔ بادشاہی مطلق بجا نمی آرد، امیدوار تفضل است بہ نصیحت فرمودند کہ نوکریٔ رفتہ باز بہ دست آوردن بسی دشوار است و استرضای والدین نیز ایں کس را در کار باید کہ از من اندیشہ باطل و خیال لاطائل درگذشتہ بہ میدان حقیقت شتابی تا میوہ از بستانِ معرفت بیابی و آں مانع نوکری و کسب حلال ہم نیست ؎

ز اسرار حقیقت بہرہ ور کن عشق بازان[1] را
بطفلاں واگذار ایں ابجد عشق مجازی را

جوان مذکور[2] کہ محبوسِ زنجیرِ عشق بودہ در جوابِ ایں بیت خواجہ حافظ علیہ الرحمۃ خواندہ ؎

در کوی نیک نامی ما را گذر ندارند — گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را

فرمودند تغییر قضا نمودیم بہ مجرد فرمودن عقل رفتہ باز بسرش رسیدہ فی الفور ہر دو زنجیرِ آہن و عشق خلاص گردید بہ سعادت ارادت مشرف گشتہ و بہ موافق نصیبہ بہ وی از معرفت شمیدہ بہ موجب امتثال امر شریف آں قدر رفاقت والدین گیرندہ و در نوکری بہ دستور دیگراں قائم گشتہ و ہم ذکر و فکر مامور مستغرق شدہ و ھذا من ادنیٰ تصرفاتہ رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ۔

ابیض۔ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تناول میوۂ انبہ بہ شوقِ تمام مشغول بودند چہ آں میوہ انبہ مرغوب آں فواکہ نزد آنحضرت بودہ کما ذکرہ فی الاحمرات بطریق النقل من الشاھجہان فی جواب الطاہر خان۔ القصہ[3] در خاطرِ صالحہ از مخلصات خطور نمودہ کہ اہل اللہ را اکل بایں رغبت چہ معنی دارد ہر چند آں خطرہ را دور می نمود برطرف نمی گشت بہ مجرد خطور ایں خطرۂ نالائق چشم حق بین جانب آں صالحہ بہ زبان آوردند کہ اہل اللہ ہر چہ تناول می نمایند ہمہ نور می گردد ہر نور را ہر قدر کہ کس (۲۰۸) بہ خواہد بہ خورد۔

ابیض۔ یکی از اصحاب حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت نمودہ عزیزی از طرفی در خانقاہِ ملائک پناہ ورود فرمودہ از مشاہدہ کثرت اخراجات ہوش از دست دادہ استفسار وجوہ

۱؎ م۔ عشق بازی ۲؎ محبوس ۳؎ د۔ فی الجملہ

مداخل از صوفیانِ عالی مقام نموده ، گفتند وجه مقرر اصلاً مقبول حضرت قیوم نیست وغیر از توکل خالصه بی مزج اسباب منظور آں معصوم نه در خلوت به عرض آنحضرت والامنزلت رسانیده سنگِ پارس که آهن را طلای ناب می کردند به دست ایں فدوی افتاده و سنگ را برآورده آهن طلبانده به حضور اقدس سنگ را بایں چسپانده طلای خاص گردید و من متوجه سفر حجم تا باز رسیدن درخدمت ایں را گذرانیدم هر قدر که دریں مدت توانند آهنی طلائی نمایند و بعد از مراجعت بر تقدیر حیات سنگ از من است والا از آنحضرت به حضور آں عزیز آں سنگ را گرفته در یک طاقچه گذاشتند و رخصتش فرمودند بعد دو سه سال که عزیز معهود ازاں سفر مراجعت نموده به حضرت سرہند رسیده به ملازمت حضرت ایشاں شتافت فرمودند که سنگ شما در همان طاقچه افتاده است و سبب نگاهداشتن دریں مقام آں بوده که ایں سنگ دریں سفر پیش شما به دزدی می رفت و مرغ روح شما از مفارقتش فی الحال پرواز به عالم آخرت می نمود به گیرند و به بینند و به پیش او[1] سنگ و کلوخ بسیار طلبانده فرمودند طلا شوید به مجرد فرمودن همه طلا گردیدند کسی که از ادنای کمال او ایں رتبه باشد او را نمی سزد که بایں طور چیزها گراید ؎

آنها که خاک را به نظر کیمیا کنند　　آیا بود که گوشهٔ چشمی به ما کنند

ابیض۔ جناب مرشدی اقطاب دستگاهی قدس سره می فرمودند که روزی حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه در ادای احسان حضرتِ رحمٰن تبارک و تعالیٰ خود می فرمودند که یافت حضرت خواجهٔ احرار قدس سره هر سال یک لک و پنجاه هزار بوده و خرچ خانقاهِ شریف ایشاں یک لک و مدخلِ خانقاهِ ملائک پناهِ ما هر سال یک لک است و خرچ یک لک (و) پنجاه هزار بوده و باوجود آں قرض داریم بلکه به فضلِ الله سبحانه کشائشِ کامله شاملِ حال است زیاده ازیں چه تصرف می باشد۔

ابیض۔ بعد ازیں که عزم حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بر سفر حج مصمم گشت و داعیه منجزم گردید براں حضرت مکشوف ساختند که بعد برآمد تو ازیں دیار و در آمد باں دیارِ پُرانوار به بلاهای[2] مختلفه سرزمین هند را ابتلا خواهند نمود و اهل آں را به جزای و سزای بعضی اعمال قبیحه خواهند بی جایند ، همچناں به وقوع آمد که بعد از گذشتن ایشاں از دریای شور قحط عظیم استیلا نمود و باشدت

---

[1] "به پیش او" نسخهٔ م ندارد　　[2] م۔ بلایای

تمام مشتغل شد و اختلاف سلطنت که موجب تقاتل عام باشد و تغیر و تبدل امور عظام به وقوع پیوست که سبب هلاکت و فلاکت عالمیان گردید وما کان الله لیعذبهم وانت فیهم (۲۰۹) وما کان الله معذبهم وهم یستغفرون به حکم نیابت آن سرور علیه وعلی آله الصلوة والسلام و در بودن ایشان این مقدمات سر نمی کشید چنانچه بعد از تشریف آوردن ایشان باز امن و امانی در ملک ظهور نموده۔

ابیض۔ روزی در بلدهٔ دارالسرور برهانپور مجلسی از مجالس شادی یا عرس در خانهٔ یکی از اعیانِ آن جای مجتمع بودند و اکثر اکابر و شرفاء و مشائخ آن بلده در حرف و حکایات آن قبلهٔ اربابِ کرامات و قدوهٔ اصحابِ ولایات استغراق تمام داشتند و نادیدهٔ جمال هر یکی به موافق خیال بعضی بطریق اعتقاد و برخی بطور استهزا سخن می راندند چه غلغلهٔ ارشاد حضرتِ ایشان رضی الله تعالی عنه عالم گیر گردیده بود و طنطنهٔ مشیخت آن قطب الاوتاد از افلاک گذشته در عین تحریر به یمنِ تصرف پیرِ دستگیر در خاطر رسید که شادی کتب یکی از مشائخ زادها بود که بناگاه همان پسر را که به شادی او موجب اجتماعِ خلائق گردیده پیش از خواندن بسم الله آسیب جن مبتلا می سازد به قسمی که تمام شادی مبدل به غمی گردیده آناً فاناً حال آن طفل خسته تر می گردد و شکسته تر می شود اتفاق در آن مجلسِ فخیمه عاملی عزیمت پیشه که در فن عزیمت کمال داشته نیز مدعو بوده گفت من حاضرات می سازم آنچه از علوم حاضر الخاطر داشته به خواندن دریغ نه نموده اصلاً خطور به ظهور نه پیوسته در همین تذبذب زیاده از یک پاس گذشته که به ناگاه پریها حاضر گردیده با آن ملا صاحب خطاب کرده گفتند که ای ملا ما از مدتی یا آرزوی ملازمت حضرت قیوم شیخ محمد معصوم داشتیم دست نمی داد امروز این متمنا به حصول پیوسته بود که با همه باتفاق ملازمت آنحضرت شتافته و خانه را حوالهٔ یک جاروب کش نموده بجاروب کش خانه را خالی یافته با این طفل گزندی رسانیده است بهر حال آن طفل را از دست آن جلاد خلاصی دادند و حقیقت خود را بدین نوع اظهار نمودند که بالای درخت سدره که در حویلی مبارک حضرت ایشان است خود ها را رسانده بودیم و آنحضرت در تحت آن درخت بالای چوکی نشسته به وضو نماز ضحی اشتغال داشتند که مؤکلان شما همان جا رسیده ما را در پی طلب شدند و قصهٔ آسیبِ طفل بیان کردند حضرتِ ایشان از راه عنایت رخصت مایان فرمودند که زود رسیده آن طفل را از چنگل آن ظالم خلاص نمایند از آن پریها دولت رسیده حضار را استماعِ اوصاف و مناقب حضرت ایشان نموده به

صدجان معتقد گردیده اکثرها متوجه حضرت سرہند گردیدند، روز وصول دولت قبول حضرت ایشان در اول نظر به والد (۲۱۰) آن پسر و بآن عامل خطاب کرده فرمودند که اگر ما رخصت آن پریهانمی دادیم تا امروز آن طفل ازان دیو سرکش جلاد خلاصی نمی یافت این تصرف مذکوره که مشتمل بر جان بخشی آن طفل بوده مکرر از زبان درفشان حضرت مرشدی قبله گاهی مسموع گشته است۔

ابیض۔ خدا پرست خان مرحوم اکثر تصرفات حضرت قیوم بر شوق فوق الفوق نقل می نمودند که دران هنگام که فدوی در درگاه عرش اشتباه در خانقاه ملائک پناه اوقات لیل و نهار در خزان و بهار بسر می برده اتفاقاً مرا شش مهمان عزیز که از قبیلهٔ من باشند برکت رسامی کردند و در عین افلاس که از لوازم فقر است نزول نمود[1] و من از غایت استحیاء نظر بر مخارج سرکار معرفت مدار انداخته خبر ورود ضایفین به بندگان حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه نمودم بعد نماز مغرب که ختم خواجه های بزرگوار قدس اسرارهم به دستور معمول هر شب مجلس انعقاد داشته حاضر گردیدم دران ایام چون فصل میوهٔ انبه بوده سبدهای انبه در آن وقت حاضر می گردید و قاسمان را عادت چنان بود که هر یکی از داخلان ختم بیست بیست انبه می دادند و آنانی که داخل نمی شدند دران مجلس پرنور حضور داشتند ده انبه می رسانیدند من تنها دیدن آنحضرت را به از دخول ختم تصور دیده[2] به مشاهدهٔ جمال باکمال خورسندی تمام داشتم که بناگاه قاسمی بعد از انفراغ ختم ده انبه به دستور مردم دیگر بمن داد حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه مرا از غایت کرم نزدیک خود طلبانیده یک سبد کشیده ده انبه شمار کرده به فدوی عنایت کردند و گفتند که حصهٔ یک ضیف[3] شما است کذالک شش مرتبه کرده شصت انبه مرحمت کردند[4] و شش اشرفی نیز پوشیده در دست می دادند فرمودند شما جای فرزند ما آید و هر گاه در بودن خانقاه مهمان ورود فرماید بلاتحاشی خبر آن بما نموده باشند و بعد ازان کشائش بسیار حاصل روزگار شما خواهد شد فوقع کما اخبر رضی الله تعالی عنه این تصرف مشتمل بر تصرفات ثلاثه است و عنایات بی شمار بر فدویان شکسته روزگار۔

ابیض۔ قطب المحققین مخدوم زادهٔ خامس حضرت سیف الحق والملة والدین قدسنا الله سبحانه بسره العزیز[5]

---

[1] م۔ فرمودند [2] م۔ تصور نموده [3] د۔ مهمان
[4] م۔ حصه یک ضیف شما است یازده انبه دیگر بخشیدند و فرمودند که حصهٔ مهمان ثانی شما کذلک شش مرتبه...
[5] د۔ قدسنا الله

درمکتوب صد و چہل و یکم از مکتوبات خویش کہ بنام شیخ محمد باقر لاہوری است تصرف حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ برنگاشتہ اند بعینہا عبارت شریفۂ آں مخدوم زادہ ایراد می نماید :

فتح ۔ در بلدۂ کابل عزیزی حضرت ایشان را بہ خواب دیدہ و آنحضرت او را نیمۂ تبرکی عنایت فرمودہ چوں بافاقت آمدہ آں نیمہ در بیداری پیش خود یافتہ ۔ تم کلامہ الشریف ۔

ابیض ۔ خدمت معرفت و کمالات دستگاہی مخدوم زادۂ گرامی شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ الخلیل می فرمایند کہ روزی حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وضوء نمازی اشتغال داشتند کہ بہ ناگاہ در عین وضو آفتابہ (۲۱۱) از دست خادمہ سعادت مند ماما درسو نام زود کشیدہ بہ جوش تمام بر دیوار زدند آفتابہ از شدت ضرب پرچہ پرچہ گردیدہ خادمہ دیگر آفتابہ دیگر آوردہ تا از او وضو فرمودند ماما درسو از حیرت ایں مقدمہ از خود ترسیدہ ہوش از دست دادہ در خدمت ام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرہا عرض ایں ماجرا نمودہ ام المریدین از حضرت ایشاں استفسار ایں اسرار فرمودند خوف ماما درسو در معرض بیان آوردند آنحضرت فرمودند کہ ماما درسو چرا ہولناک گردیدہ ۔ قصہ چنیں است کہ یکی از مخلصان ما را شیر غریدہ بہ قصد ہلاکش قریب رسیدہ بود مدد آں نامراد درماندہ فرمودہ ازیں آفتابہ کہ قریب ترین اسلحہ کہ نزد ما بود بر سینہ آں شیر زدم و آں بیچارہ را از چنگ آں امیر سباع خلاصی دادیم و نجات بخشیدیم ۔

ہذا روزی میر محمد طاہر کہ یکے از مریدان حضرت ایشاں بودہ بہ حضور جمعی از تصرفات عالی آنحضرت نقل می نمودند کہ وقتی کہ من در صوبۂ بنگالہ بہ جانبی می رفتم کہ بہ ناگاہ در اثنای راہ شیر غرندہ بہ شورش تمام بر من رویدہ دراں اضطرار یاد آں پیر بزرگوار نمودم و منتظر مدد از آں حضرت مرشد عالی مقدار شدم فی الفور بہ چشم سر می بینم کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شرف حضور دارند و آفتابہ در دست مبارک بود آں آفتابہ را بر آں شیر زدند کہ زہرہ آں شیر بہ کفید و از من غائب گشتند بلی مقصد جاں بخشی بود کہ فرمودند ظن اغلب آں است کہ میر مذکور می گفت تا حال پرچہ ہای آں آفتابہ شکستہ کہ از راہ سعادت از آں جا برداشتہ بودم پیش خود دارم ، چوں میر مسطور مراجعت از آں سفر نمودہ بہ دولت قدم بوسی مشرف گشت بدوں اظہار ایں اسرار خود بہ تقدیم شکرانہ لب کشودند کہ الحمد للہ سبحانہ کہ مدد بر وقت در حق شما واقع شدہ و الا شیر کار شما را باخر رسانیدہ بود ۔

مقصود راقم در ذکر تصرفین در یک تصرف و درج ابیضین در یک ابیض آنکہ معلوم

نیست که این آفتاب به برهمان تیر شکسته است و یا دیگری جان بخشی امتیاز یافته۔

ابیض بادشاه زادهٔ علیة الالقاب فلک احتجاب گوهر آرای بیگم می گفت که در هنگامی که پدر ما را اعنی شاهجهان را به حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بابت سلام مناظره افتاده بود خود بزبانِ الهام ترجمان آورده بودند که نه باز خواهم آمد و نه سلام خواهم نمود هم چنان شد که بعد این مقوله تشریف حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه در عهد شاه جهان به وقوع نه پیوست۔

ابیض بشارتِ سلطنت هندوستان را حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه به عالم گیر مرحمت فرموده بلکه برای اطمینانِ خاطرِ ایشان بدستخطِ انور نوشته حوالهٔ ایشان نمود متوجه سفرِ حجاز شدند در همین مقدمه گوهر آرای بیگم پیش حضرت والدهٔ ماجده می گفت که (۲۱۲) برادرِ ما حضرت عالمگیر بادشاه است هند را عجب ارزان خریده اند که به دوازده هزار روپیه خریده اند چه دران سفر نیاز حضرات مبلغ دوازده هزار روپیه فرموده بودند۔

ابیض وقتی که سعد الله خان تکذیب حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه به حضور شاه جهان نموده فی الفور به دردِ قولنج مبتلا گردیده بر قبح کلمهٔ[1] ناشائسته متنبه گشته کوزهٔ آب با مبلغ پانصد روپیه نیاز بدست برادر زادهٔ خود به خدمتِ سراسر سعادت فرستاده تا نفس مبارک بران آب بیفتد اصلاً در معرض قبول نیفتاد بعد از الحاح چون از بعضی مخدوم زاده های کبار بر این مقدمه تا سه چهار منزل که همراه بود به حصول پیوسته جواب است چون مایوس گشته به سعد الله خان این جواب داده به مجرد استماع این جواب ازین عالم رحلت گزیده بعضی می گویند که چند روز دیگر هم بهمان آزار زیسته ازین عالم رحلت بسته نعوذ بالله من غضب انبیاءه و اولیاءه۔

شیخ الاسلام هروی قدس سره فرماید الهی هر که را خواهی بر اندازی با ما در اندازی؛ خوش گفت ؎

بس تجربه کردیم درین دهر مکافات با دردکشان هر که در افتاد بر افتاد

اکثر ها مخدوم زادهٔ ثانی حضرت حجة الله قدس سره می فرمودند که شمشیرِ غیرتِ معصومی در حق این جماعت کار کرد۔

ابیض وقتِ رخصت از مدینهٔ سکینه در خاطرِ مبارک حضرتِ ایشان رضی الله تعالی عنه خطور نموده که

---

[1] د- کار

عداوتِ دارا شکوه با متشرعان خصوصاً منتسبانِ سلسلهٔ علیهٔ نقشبندیه سیما به خاندان حضرت مجدد الف ثانی اظهر من الشمس و پیوسته درصددِ اضرارِ این جماعت است و در آن دیار اشتهار به سلطنت گشته و ابناءِ دیگر هر یک به ادبارِ طالع گرفتار گردیده فوقع کما ارشد رضی الله تعالی عنه

ابیض. یکی از اکابرِ اصحابِ حضرتِ ایشان رضی الله تعالی عنه روایت کرده که روزی یکی از امراءِ اهل ایران با آنحضرت پیغام کرده که فردا به ملازمتِ کثیر البرکت می شتابم فردا امروز به موجب اکرام ضیف فرش تکلف در خانقاه ملائک پناه فرموده با نماز عصر در انتظار مانده بلکه چیزی تناول هم نه نمودند که به همراهِ ضیف خورده شود مقصود آنچه شرط اخلاق بود بجا آوردند و در همان اثنا خبر رسید که غرض آن رافضی استهزا بود و الحال سوار شده از شهر گذشته رفت اتفاقاً در آن وقت عرفان پناهی خواجه محمد حنیف که خلیفهٔ اوّلِ حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بوده اند از بلدهٔ کابل با مخلصانِ دیگر می رسند و از جمله نیاز کاردهای ولایتی هم می گذرانند حضرتِ ایشان تربوز طلبیده یک کارد را برداشته تربوز را از دستِ مبارک بریده و فرمودند بیا تا سرِ رافضی به بریم، همچنان شد که این طرف بریدن تربوز و آن طرف جدا شدن تن از سر آن رافضی توام گردید.

ابیض. یکی از خالاتِ معظماتِ این فقیر که بنتِ وسطی حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بوده همیشه در آرزوی آن ماندند (۲۱۳) که فرزندی از ذکور یا اناث به ظهور آید مطلق این متمنا دست نداد روزی به عرض آنحضرت والا منزلت رسانیدند که دعای این معنی فرمایند، فرمودند در چند روز خود را از جمیع کاروبار فراغت بخشیده نظر بر لوح محفوظ انداختیم و در معلومات واجبی تعالی و تقدس سیر نمودیم اصلاً به نظر نمی در آید که ترا فرزندی به ظهور آید و بر همین ماجرا کوشش بلیغ داشتم که دعا هم فرمایم مرا به عنایت خاص الخاص نواختند و الهام فرمودند که اگر تو گوی یا خواهی یکی ازین دو لفظ الهام شد تمام جبال را طلا کرده بیکی از محتاجان به بخشم امّا فرزند در خانهٔ وی مطلقاً در علم نیست و به حکمت لم یزلی متقاضی نه آری عنایات فراوان که در آخرت که در قرار است به عوض آن به وی کرامت خواهم فرمود.

ابیض. شیخ لطف الله فرزند حضرت خازن الرحمت داماد حضرتِ ایشان بوده رضی الله تعالی عنهما و مقدمهٔ مسطوره در ابیضِ گذشته بر اهلِ خانهٔ ایشان به حصول پیوسته خادمهٔ کنیزگان محرمهٔ خود ساخته تمنای اولاد را از آن پرستار ملاحظه نموده مدتی باد گرفتار ماند اتفاقاً حملی بآن داده به موجب مکر الله ظاهر می شود به عرض حضرتِ ایشان می رسانند فرمودند هیچ نیست تا آنکه ایام حمل به کمال

رسیده و معامله به درد زه کشیده و اسباب جشن در خانهٔ آنها مرتب گردیده، ام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرہا و جمیع بنات باز به عرض اشرف رسانیدند که حضرت نفی آں حمل می فرمودند و او بر سر زائیدن ست فرمودند خواهند شنید که چه می زاید که به ناگاه از شکم آن داده مشکی پر از آب غلیظ بر آمد و شکمش خالی گردید و ایں تصرف مشتهر الآفاق گشت۔

ایضاً۔ سیادت پناه نعمان خان نبیرهٔ حضرت میر محمد نعمان قدس سره دریں سفر اکبر آباد روزی بافقیر صحبت دست دادند مذکور آں آمد که مقاماتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بقید قلم می آید گفتند در وقت تحریرِ تصرفات عالی درجات یک تصرفی به زبانی ایں فدوی ترقیم خواهند نمود حمد اللہ سبحانه که بعد یک سال معامله تا بایں جا رسیده به موجب وعدهٔ حسنه تحریر می نماید، نقل کردند که عزیزی در بلدهٔ اکبر آباد بسیار صاحبِ کمال بوده و نام آں عزیز هم گفتند امّا از خاطر راقم جسته است او را همشیره زاده بود که خلیفه اولش نیز بوده در وقت قریب ارتحال خود ازیں دار پر ملال آں همشیره زاده را نزدیک خود طلبانده وصیت فرمود که کار تو ناتمام است باید که بعد وصالِ من بخدمت حضرت شیخ معصوم بشتابی از آنجناب به موافق نصیبهٔ خود چیزی بیابی مرید مستعد به صد شوق قبول وصیتِ شیخ خود نمود شیخ در جواب فرمود که می دانم بعد دوازده سال ازیں مقوله ظهور ایں متمنا خواهد شد و ایں دولت به حصول خواهد انجامید، ایں گفت و جان بحق تسلیم نمود۔ بعد ایں کلام طراوت انجام هر چند آں مرید را اتفاق رفتن کابل و لاهور مکرر دست داد و بحضرتِ سرهند رسید (۲۱۴) امّا اصلاً به خاطرش بحکم وما انسانیه الا الشیطان ان اذکره خطور نمی کرده تا آنکه یک مرتبه بعد مراجعت از سفر کابل چوں روز منزل سرهند رسید سعادت لم یزلی شاملِ حال گردیده باد دولت جاودانی نمود و باشتیاق ملاقات مالایطاق سراز پا نه شناخته به قصدِ ملازمت سراسر سعادت شتافت و در خانقاهِ ملائک پناه رسیده مشاهدهٔ جمال باکمال نموده خود را بر قدم حضرت قیوم انداخت ؎

گل بختش شگفتن کرد آغاز ہمائے دولتش آمد به پرواز

حضرت ایشاں سر آں عزیز از بالای اقدام برداشته فرمودند که دوازده سال وصیت پیر شما همیں امروز گذشته است چوں عزیز معهود حساب نمود به موافق ارشاد معلوم شد و نیز فرمودند که برای ایں گفتم باکرامتِ پیر شما که صاحب کمال بوده و خبر رسیدنِ شما پیشِ ما بر دوازده سال مقرر نموده بر شما و بر دیگر حاضران و مستمعان لائح گردد و عزیز مذکور مدتی در خانقاه گذرانیده به موافقِ نصیبهٔ

خود در مراتبِ معرفت رسیده به خلافت امتیاز یافته برخص وطنِ مالوفِ خود که اکبرآباد باشد گردید و درانجا عالمی را به ہدایت رسانده۔

ایضاً۔ مخدوم زادهٔ اکبر شیخ محمد صبغة اللّٰہ قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسره الاقدس می فرمودند که در ایام عنفوانِ شباب که نو کتخدا ہم بودم صورت خرج چند روز به تشویش کشید حضرت والدهٔ ماجده این معنی را از غایتِ عنایت به عرض حضرت ایشاں رسانید فرمودند از امروز کاسهٔ فقرِ فرزندی محمد صبغة اللّٰہ را شکستم ازاں باز فقر ظاہری گردِ من نه گردیده است باوجودی که وجه مداخل ہیچ مقرر ندارم و وجود مخارج پر بسیار۔

ایضاً۔ در اوائلِ حال درخانهٔ مخدوم زادهٔ خامس شیخ سیف الحق والملة والدین قدس سره فقرِ ظاہری بر کمال بوده روزی زہراءِ عصرام المریدین والدهٔ ایشاں به عرض حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ احوال آں مخدوم زاده رسانیده دریوزه دعای و توجه در دفع ایں بلا نمودند، فرمودند امشب تضرع خواہم نمود فردا آں روز خطاب با حضرت ام المریدین کرده فرمودند که دُعای مسئولهٔ شبینه باجابت قرین گشت و به نہجی براں فرزند دولت پرتو انداز می گردد که موجب حسد دیگری از قبائل خواہد گردید و شروع آں ہمیں امروز است ہماں طور که ارشاد فرموده بودند به وقوع پیوست و از ہماں روز شروع شد۔

ایضاً۔ فرزانه بیگم اہلِ خانهٔ جملة الملکی جعفرخان به مرضی گرفتار گردیده که حکماءِ باقتدار از معالجه اش دست برداشته حکم به اجلِ مسمااش نمودند و صلحای روزگار نیز مایوس مطلق گردیده آیت مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ برزبان حال آورده خبر از قضای مبرم به گوش آنہا رسانیدند جعفرخاں قاصد با مبلغ نیاز برای ختم خواجہای بزرگوار قدس اللّٰہ تعالیٰ اسرارہم در خدمت حضرتِ ایشاں فرستاده و تمام حقیقت نوشته، بشارت عافیت طلبیده آنحضرت در مکتوب از مکتوبات جلد ثالث که بنام مشارٌ الیه است بشارتِ صریحه بایں عبارت نوشته اند که پیش (۲۱۵) از رسیدن قاصد عاقبت است و در آخر ہماں بشارت نصیحت می نویسند:

فتح[۱] مخدوما مکرما گرفتاری بما دونِ حق جل و علا از اشدِّ امراض قلبیه است فکرِ ازالهٔ آں از اہم مہمام[۲] ست۔ ع

در خانه اگر کس است یک حرف بس ست

---

۱ د۔ "فتح" ۲ د۔ مہمات

انتهی کلامه العالی قدسنا الله۔

ابیض۔ حضرت حجة الله همواره به مرض ضعفِ دل به شدت بسیار گرفتار می بودند به نوعی که بایں همه تندی کشف وصحت آنکه شاملِ حال جنابِ شریف ایشاں باشد از کثرت اشتهار به منزله کالشمس فی رابعة النهار ست شفای خود به نظر مبارک نمی درآید بجناب حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه التجا و بشارت به زبان وقلم نموده حضرت ایشاں همه بشارت بهر دو زبان تحریر و تقریر عنایت فرموده جوابی که در زیر قلم بشارت رقم درآمده بر نظارگیان مکتوبات جلد ثالث ظاهر و هویدا است۔ امّا لفظی ازاں مکتوب کرامت اسلوب تبرکاً ایراد می نماید :

فتح فقیر شفا شمارا می خواهد بلکه می بیند والسلام۔

همیں بشارت علیه حضرت مخدوم زاده شفا کامله عاجل حاصل روزگار گردیده و مدتی به لباس عافیت در قید حیات بوده مخلوقات بسیار را از نساء و رجال به ولایت کمال رسانیدند۔

ابیض۔ ام المریدین زهراءِ عصر والدهٔ ماجدهٔ حضرات مخدوم زاده های عالی قدر به مرضِ ضعفِ دل به مرتبهٔ گرفتار گردیدند که ترکِ خانه و اطفال نموده در خانهٔ یکی از بنات صالحات مهاجرت گزیده حجره اختیار فرمودند که هیچ یکی از مخلصات وخادمات درآں جا باریاب نمی گردید حتی که دیدن روی فرزنداں هم خوش نمی فرمودند بنات طیبّات به سعادت خدمت دراں ایام قیام داشتند و قریب بیک سال دراں ایام بدیں منوال کشید تا آنکه شب بست وهفتم شهر رمضان المبارک که شب قدر بود حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به بنات عالیات خطاب کرده فرمودند که مرا الهم ساخته اند که ایں مرتبه درخانهٔ تو دو عید میشود. یکی عیدِ فطر که باتمام عالم شریک است و دوم عیدِ شفاءِ زوجهٔ تو که خاصه به تو و اولاد تست۔ چوں ایں مقدمه به عرض حضرت بی بی جیو رسانیدند اصلاً قبول نمی فرمودند که در آزارِ من مثل دانهٔ خشخاش هم تفاوت نیست ایں چه طور می شود تا آنکه صبح عید به همان صرافت آزار پرتو انداز گردیده، حضرت ایشاں خود به نفسِ نفیس در همان جا تشریف آوردند خلعتی برای ایشاں طلبیدند فی الفور شفا یافتند خلعت پوشیده بر ڈولی سوار گردیده دولت خانه را منور از قدوم میمنت لزوم فرمودند و حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به فرحتی که دانی به نماز عید تشریف برده از انجا به شکرانهٔ عیدِ ثانی صدقات بسیار ایثار کناں درخانه (۲۱۶) ملائک آستانه رسیدند چه حضرت ایشاں در ایام آزار ام المریدین از وجوه کثیره نگهانی بسیار شامل حال داشتند چنانچه احمری در ابیض درج می گردد به گوشِ هوش باید شنید۔

احمر۔ حضرت والدۂ شریفۂ راقم سیاه کار سلمہا ربہا روایت می فرمایند که در ایام بہار لالۂ بسیار در منزلِ مبارک شگفته بود حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں ضعیفہ خطاب کرده فرمودند که ایں تختہ ہای لالہ بدوں والدۂ ماجدۂ شما در نظر مثلِ آتشِ شعلہ داری نماید۔

ابیض۔ عارفی از اصحاب حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت می نموده که سیادت پناہی میر غضنفر داراشکوہی که از منظورانِ خاص آنحضرت بوده به ارادۂ سفرِ حجاز بعد از تحقق فرصت حج کمربندی نموده بدوں حصولِ اجازت ازاں قبلۂ اربابِ ولایت پای شوق به صد طنطنہ و ذوق دراں راه نہاده و کالای بسیار بہ قصد تجارت نیز برداشتہ برلب دریای شور رسیده وسوار بر جہاز گردیده چند روز براں گذشتہ بود که بادِ مخالف وزیده و جہاز را بر کنارۂ ظلمات رسانیده سدِ اسکندری نمودار گشتہ صلاح ہمہ راکباں براں قرار گرفتہ که یک شخصی ازیں جا دستِ از جانِ خود شستہ بہ فراید و نقارہای را بہ نوازد[1] تا جانوران پرواز نمایند و از باد بالہای آنہا اغلب که جہاز ازیں ورطۂ مہلکہ برآید و دراں وقت میر مذکور یاد بہ حضرت ایشاں نموده مدد و توجہ از باطن فیض مواطن درخواستہ و گفتہ که اگر خلاصی ایں جہاز با جمیع راکبان و متاع بہ یمن تصرفِ حضرت ایشاں میسر آید حصہ چہارم آں متاع نیاز جناب ایشاں باشد و بعد ملازمت خواہم گذرانید درہمیں اثنا که ہنوز از احدی ہم از جہاز برای راندن ظہور فرود نیامده ہمہ جہاز نشیناں می بینند که حضرت ایشاں شرف حضور دارند بعضی ہا که بہ جمالِ مبارک مشرف گشتہ بودند شناختند جمعی که سابق بہ حصول ایں دولت ممتاز نہ گردیده بودند از استماع معلوم گردیده برخاستند و سلام دادند جوابِ سلام داده ضربی از کتف مبارک براں جہاز زدند و خود از نظر آنہا مخفی گشتند و جہاز ازاں ضرب در دو سہ نفس بہ مقام اصلی رسید ہمہ اہل جہاز بہ سلامتی مال و جان برآمده بہ کعبۂ مقصود رسیده و زیارت روضۂ حضرت سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نموده، متوجہ ہندوستان شدند، مصراع

چہ باک از موج بحر آں[2] را کہ باشد نوح کشتیباں

درہماں ایام مراجعت حضرت ایشاں مکتوبی بہ میر مذکور نوشتہ اند که در مکتوبات جلد ثانی مندرج است چوں[3] حضور آں جلد بالفعل نہ بوده بنابراں نقل آں نہ نوشتہ، بالجملہ مصرعی ازاں مکتوب محجوب بہ خاطر دارم برای سعادت می نگارم، مصراع

---

[1] م۔ نقارہای سدبہ نوازد [2] د۔ چہ

نشان آشنا داری بیا نزدیک من بنشین

مطلب که میر مسطور بعد رسیدن وطن که دار الخلافت شاه جهان آباد باشد مدتی چند اقامت ورزیده داعیهٔ طواف (۲۱۷) حضرت سرهند نموده به قصدِ ملازمت سراپا سعادت به صد شوق حصّهٔ هشتم از نیاز برداشته متوجه حضور لامع النور گشته چون به سعادت قدم بوس رسیده بلا توقف پیراهن از طرف آستین راست[1] فرا آورده کتف مبارک به میر مذکور نشان دادند زخم آن ضرب که بر جهاز زده بودند نمایان بود فرمودند که هنوز زخم ضرب ماخوب نغز نه شده است۔ شما در نیاز ما چرا نصف نمودند و از ربع به ثمن دو یدند میر به عرض اقدس رسانید که اهلیهٔ فدوی که نیز از مخلصات صادقات آنحضرت است این جرأت نموده است و نظر بر کرم حضرتِ ایشان نموده نصف نیاز را قرض[2] گرفته است عنقریب ادا خواهد نمود که اگر از ما ماکه بجای دختر ماست خرچ گردیده ما بطوع و رغبت آن مبلغ را باو بخشیدم۔

این تصرف مشتمل بر چند تصرف و ملفوظ گردیده است و ابیضی است که چند احمر و ابیض را در ضمن خود برداشته، فتدبر و تامل۔

ابیض۔ روزی این درویش را صحبت پادشاه غفران پناه خلد منزل قطب الدین محمد معظم شاه عالم در بدو سلطنت ایشان دست داده ذکر حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه درمیان آمده گفتند که حضرت ایشان بشارت خلافت به من عنایت فرمودند و این سخن را چهل و پنج سال شده است و تمام این قصه آنچه از خدا پرست خان مرحوم قریب هفتاد بار مسموع گردیده در قید قلم آرد و احمرات ثلاثه در نقاب این ابیض می نماید می گفت که بادشاه خلد مکان چون در سال پنجم از جلوس خود متوجه کشمیر جنت نظیر شدند در اثنا طریق در بلدهٔ حضرت سرهند ملازمت حضرتِ ایشان به صد شوق و آرزومندی بجا آورده روانه آن حدود گشتند نمی دانم که از بلدهٔ لاهور یا از عین بادشاهزاده محمد معظم شاه را صوبه داری دکن عنایت فرموده مرخص نمودند وقت مراجعت چون بادشاه زاده به سرهند رسیدند در باغ بادشاهی آنجا که مشهور البساتین است منزل فرمودند میر رفعت گزدار را که متعین ایشان و از مریدان قدیمی حضرت ایشان بوده در خدمت موفور الکرامت و السعادت باظهار اشتیاق مالایطاق و عذر نارسیدن خود از هیبت پدرِ بزرگوار فرستادند میر مذکور رسیده

---

[1] د- "راست" ندارد   [2] د- "قرض" ندارد

السلام علیکم بہ دستور معمول نمودہ خود ہم بہ جواب مقرری وعلیکم السلام یا جامع التنوین واللام سرافراز فرمودند چہ عادت میر مذکور از ہمیش ہمیں بودہ وآں حضرت ہم از راہ طیبت بہ ہمیں جواب سر بلندش می فرمودند، القصہ پیغام بادشاہزادہ را بہ وجہِ شائستہ درخدمت ادا نمود فرمودند از ما ہم بایشاں سلام رسانیدہ بگوئید کہ شخصی کہ خوف او شمارا باوجود ایں ہمہ اشتیاق ! عتیاج آمیز مانع وصول توبی جانہ[1] گردیدہ است فقرا راہم باآں عزیز آشنائی بروجہ کمال ثابت (۲۱۸) پس ملاحظۂ طبیعت ایشاں بہ ما ہم از جملہ ضروریات شد، بادشاہزادہ روز دیگر مقام فرمودہ میر مشارٌ الیہ را بالحاح تمام فرستادہ کہ ایں جانب را خوف ضرور را از آں عزیز بلا توقف موجود است وجناب حضرت ایشاں را پروای احدی نیست و پرورش ہمہ التجاکنندگان شیوۂ مقبولۂ حضرت قیوم است، امیدوار ترحم است، مصراع

ترحم یا ولیؔ[2] اللہ ترحم

القصہ از غایتِ عنایت تشریف بردند بادشاہزادہ از استماع ایں نویدِ دولت جاوید ؎

ہمای اوجِ سعادت بہ دام ما افتد ترا اگرؔ[3] گذری بر مقام ما افتد

و بہ مقتضای بیت

کہ آمد بر در اینک دولت تیز گر استقبال خواہی کرد برخیز

زود برخاستہ تا دروازۂ غسل خانہ استقبال فرمودہ سلام دادہ خود را باستعجال بر اقدام آں قطب الانام انداخت ازانجا کہ سادگی لباس ہم درآں وقت از غایت تواضع وانکسار بودہ درخاطر مبارک گذشتہ کہ ظاہرا داروغۂ غسل خانہ باخاص وعام خواہد بود فرمودند اسم شریف شما عرض نمود کہ فقیر محمد معظم معلوم شد کہ بادشاہزادہ است کہ بایں تواضع پیش آمدہ است فرمودند کہ ازانجا کہ شما آداب فقرا بسیار بجا آوردند بحکم وما تواضع احد اللہ الا رفعہ اللہ۔ سلطنتِ ہندوستان بعد وصال پدرِ شما نصیبِ شما خواہد گردید ایں خلعتِ فاخرۂ بہ شما خواہند پوشید اما استعجال را کار نہ خواہند فرمود فوقع کما قال رضی اللہ تعالیٰ عنہ، بعد از چہل و پنج سال ایں بشارتِ فرخندۂ ایں مقدمہ بہ حصول انجامیدہ تا امروز در اولادِ آں بادشاہ بشرایں مسند زیب بخش است ہرچند کہ مخالفان خلاف آں خواستند بہ وقوع نہ پیوست ؎

---

۱ م- فقیر خانہ ۲ د- نبی ۳ د- اگر ترا

جہاں آئینہ مقصود شاں باد　　　درآں نور قدم مشہود شاں باد

ابیض۔ صالحہ از اہل ارادت دریں ولا نقل نمودہ کہ جدی[1] از مریدان خاص حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند اتفاقاً جدمرا بادشاہ بہ خدمت کدام پرگنہ از پرگنات پنجاب کہ نزدیک بہ گجرات باشد سرافراز فرمودہ از انجا ہمیشہ نیاز نامہ ہا ارسال خدمت می نمود و نوازش نامہ ہا سرافراز می باشد یک مرتبہ جدۂ من رخصت حضرت سرہند بجہت قدم بوسی حضرت ایشاں از شوہر خود درخواست نمود شوہرش سعادت خود فہمیدہ بلا توقف اجازت داد و دو استریکی بہ مبلغ پانصد روپیہ و دوئی بہ قیمت سہ صد روپیہ خریدہ حوالہ زوجۂ خود نمود کہ ایں را بہ پانصد روپیہ خریدہ ام نیاز حضرت ایشاں از طرف ایں مخلص بعد ملازمت خواہی گذرانید و استر ثانیہ برای تو باشد و زنہار تفاوت نخواہی ورزید ایں بہ گفت و رخصت نمود صالحہ مسطور بہ شوق ما فوق قدم در راہ نہاد تا بجای کہ حضرت سرہند یک مرحلہ راہ ماند شیطان رجیم نعوذ باللہ (۲۱۹) من شرہ درخاطرش وسواس انداختہ کہ تبدیل استر باید نمود استر بیش بہا را خود باید گرفت کہ بار گراں را خوب برمی دارد و دوئی نیاز باید گذرانید و بہ مجرد خطور ایں خطرۂ نا ملائمہ استر نیاز کہ بیش بہا بودہ بہ مرد تاسف فوق البیان شامل حال ایں مخلصہ[2] گردیدہ کہ ہم از پیر بزرگوار خجالت رو دادہ و ہم از زوج شرمندگی نقد وقت گشتہ ؎

میان این وآں درماندہ ام من　　　ازآں سو راندہ زایں سو راندہ ام من

مصداق حالش گردیدہ درآں حیرت و پریشانی لطف حضرت ایشاں یادش آمدہ تسلی بخش شدہ بہرکیف درکش مکش امید و بیم بادل دو نیم روز دیگر منزل کردہ در بلدۂ متبرکہ رسیدہ بہ شرف ملازمت مشرف گردید مورد عنایت گشتہ بعد از ساعتی بہ عرض اقدس رسانیدہ کہ زوج من استری نیاز کردہ است امیدوار قبولیت است فرمودند کہ استری کہ برای ما بودہ مردہ است ما استر شما راچہ را بہ گیریم ہرچند الحاح بسیار بہ کار برد منظور نہ شد اما آں مخلصہ من جمیع الوجوہ تفضلات کثیرہ در بارۂ خود دریافتہ بعد چندی کہ رخصت شدہ پیش زوج خود رسیدہ آں عزیز ہم صاحب کشف بود پیش از اظہار اہل خانۂ خود او را بر قبح نیتش خبردار ساختہ و مبلغ پانصد روپیہ را ہنڈوی نمودہ نیاز حضرت ایشاں بہ سرہند بہ صد انکسار فرستادہ قبول افتاد۔ اما باید دانست راویہ ایں تصرف را

---

[1] د۔ چندتن　　[2] د۔ مخلص

عزیزیں کہ احوال آنہا گذشتہ جدین مادری بودند نہ پدری۔

ایضا۔ روزی از طرف عزیزہ ی بنات طیبات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ چیزہای ناملائم بہ عرض حضرت ایشاں رسانیدند و بہ قسمی طول و عرض دادہ سخن نمودند کہ طبیعت مبارک در جوش آمدہ چنانچہ خالۂ وسطیٰ راقم سیاہ کاری فرمودند کہ وقت بعد ظہر بود و بہ تحریر مکتوبات قدسی نکات مشغول بودند عینک از انف مبارک فرو آوردہ بر زبان الہام ترجمان آوردند کہ آں مرد از غیرت فقیر آں نمی رسد بہ مجرد ایں فرمودن عزیز مذکور بہ درد قولنج گرفتار گردیدہ و پنج شش روز بہماں آزار زیستہ جاں بحق تسلیم کردہ۔ نعوذ باللہ القیوم من غیرۃ الامام المعصوم۔

ایضا۔ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آخر عمر مبارک خویش سفر دار الخلافہ شاہ جہاں آباد بہ موجب طلب بادشاہ خلد مکان بل بہ مقتضای الہام حضرت رحمٰن تعالیٰ اختیار فرمودہ بودند در آں جا غلبۂ شوق ملاقات برادر اعنی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ استیلا نمودہ مکتوبی مشتمل بر طلب و غلبۂ اشتیاق برنگاشتہ اند چنانچہ در مکتوبات شریفہ (۲۲۰) آنحضرت مندرج است و دراں مکتوب دوہڑۂ ہندی ہم نوشتہ اند آں را تبرکاً ایراد می نماید:

فتح ~ نہ مجھ پنکھ نہ پانو بل اور پیا بست ہیں دور
نہ میں چلوں نہ اڑ[1] سکوں مرو[2] بسور بسور

معنیٰ اش بہ زبان فرس چناں می شود کہ نہ مرا پر است و نہ قوتِ پا و منزلِ معشوق دور نہ من توانم رفت و نہ پرواز توانم نمود بہ میرم در دلِ غم خوردہ۔

چوں ایں مکتوب محبت اسلوب بحضرت ایشاں رسید آنحضرت ہم در جواب مکتوب کہ فقرہ اش مجبوب است تحریر فرمودہ اند و آں مکتوب اول است از جلد ثالث ایشاں بہ جہت حصول سعادت ایراد می نماید:

فتح بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ مصراع
آمد ازاں جناب صحیفہ بسوی من

الحمد للہ الذی اذھب عنا الحزن۔ بعد تقدیم مراسم عقیدت و نیاز معروض می دارد عنایت نامۂ نامی و ملاطفۂ گرامی کہ از کمالِ کرم و مہربانی مصحوب ملا طاہر نام زد

---

[1] د۔ اڈر [2] د۔ مرور

این مسکین بی تسکین فرموده بودند به درودِ آن مستعد گردید از راه تلطف و مخلص پروری مقدماتِ شوق آمیز و فقره‌های عشق انگیز اندراج یافته بود مطالعهٔ آن آتشِ مشتاقان را مضاعف ساخت و شعلهٔ شوق اینان را سربلند گردانید، مصراع

آب و آتش را مدد شد، همچو نفط

بلی لطف معشوق در رنگِ استغنای او عشق آمیز و آتش انگیز ست، حالت سوختهٔ مشتاقان را این مصراعِ هندی بیان می نماید :

چونے کی سی کانکری جب چھڑکوں تب آگ

عاشق مسکین را نه تاب عتاب و نه عنایت و نه برداشت قهر و نه یارای مهر، مصراع

که وصل از هجر باشد جاں ستان تر

حدیث نفیس لو کشفه لاحرقت سبحات وجهه ما انتهیٰ الیه بصره من خلقه شاهدِ این معنیٰ ست، بیت

گیرم که به غم خانهٔ ما یار خرامد   گو حوصله و طاقتِ دیدار که دارد

بلی لایحمل عطایا الملک الا مطایاه هستی عاشق تا درمیان ست موردِ صد بلاست صلاح او در نیستی ست و فلاح او در ترکِ هستی نامرادتری از ممکن معلوم نیست که کسی باشد کمال در حق او نفی کمال ست و خیریت در سلب خیریت شخصی که کمال او در نفی کمال بود و صلاح او و نیستی از کمالِ مولدی خود چه خبر داشته باشد و به جمال و هستی او چگونه اعلام نماید مگر آنکه بدام نیستی صیدِ هستی نماید و به وجود موهوب موجود گردد فصح کون العارف هو المعروف والواجد هو الموجود دراز نفسی رفت۔ مصراع

بنده باید که حدِ خود داند

اظهارِ انتظارِ آمدن این مسکین فرموده اند، مصراع

از دوست یک اشاره از ما بسر دویدن

سعادتِ فقیر ست که در خدمت برسد و از برکاتِ صحبتِ کثیر البهجت مستفید و مستسعد گردد. انتهیٰ مکتوبه المقدس قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس۔

بعد از ارسال این مکتوبِ مبارک حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه استخاره‌های "سفر فرمودند (۲۲۱) راه نه دارند امر شریف آن قدر را فوق مساعدت[1]" استخاره‌ها تصور فرموده متوجه

[1] فقرهٔ وادین "سفر... مساعدت" نسخهٔ "د" ندارد

سفر شاه جهان آباد شدند در سرائ الوه که هفت میل از سرهند است روز اوّل منزل فرموده نشسته بودند که برآنحضرت منکشف ساختند که تابوت حضرت خازن الرحمت می رسد و ملهم شدند که کجا میروی وصالِ برادر تو بعد از برآمدن دهلی در سرای سنبهالکه به وقوع پیوست برگشته برو و سامان مدفن او نما به فرزندان وبعضی نیازمندان حضور ازیں معنی آگاه ساخته برگشته به وطن رسیده نشسته بودند که قاصد خبرِ وحشت اثر رسانید د به طوری که فرموده بودند به وقوع انجامید اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ - رضی الله تعالیٰ عنهما ورزقنا الله سبحانه من برکاتهما -

ابیض - خان فصیح اللسان کثیر اللبیان راسخ الاعتقاد بدیع الزمان خان بسر اموره و لولۂ شوق و رسوخ محبت والدینِ خود رحمهما الله سبحانه به جناب ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در مجالس وخلوات به کمال شوق وحلاوت لذات مذکور می نماید، روزی نقل می کرد که بادشاه خلد مکان در بلدۂ اکبر آباد در موسم برشگال به قصد شکار بالای کشتیٔ آب جمنه درعین طغیان آب سوار گردیده روانه شدند پدرش بابکی از کلاں تر آں کفار نحوں سار اسپان را بجهت استعجال مجرا در دریا انداخته جملة الملکی اسدخان که درآں وقت کمس بادشاه تیرانداز دور دیده به عرض پایۂ خلافت رسانید باشارت دست منع بلیغ نمودند که وقت جهالت نیست مجرای شما شد ازیں جابر گردیده شجاعت وجوانمردی را کار فرموده قبول اشارت نه نموده متوجه پیش شدند چوں در وسط بحر رسیده ناگاه موجی تند از روی شمال به قسمی می رسد که از خانه زین جدا ساخته غریق قلزم می گرداند درعین فرو بردن آب درخاطر پدر خان مذکور یاد حضرت ایشان جوش می زند می بیند که حاضر اند و می فرمایند که ورزش ذکر نفی و اثبات داری حبس نفس نموده باں ذکر مشغول می بود علی بند پسر را بریده به گذار همچناں کرد پسر بالای آب می شود بادشاه کشتی را ایستاده کرده به غواصان وآب بازان حکم فرموده بود که اگر ایں مقل[1] را برآرید مستحق چندیں انعام می گردید آنها پسر را دیده شناختند که آدمی در زیر ایں سپر هست به زود خود ها را در تحت کرده دست دراز می کند غریق را می یابند فی الفور می برآرند می بیند که گزندی مطلق[2] از آب به آں شخص نه رسیده است به سرعت به حضور بادشاه می رسانند اسدخان عرض نمود که از اقبال حضرت خلاص گردید، گفت آں جا اقبال مقبول حضرت، هیچ کدام نبوده من بودم و پیرِ من بود اگر مددِ معصومی شامل حال نمی گردید تا حال اثری از وجود دریں امواج[3]

---

[1] م - معل   [2] م - گزندی از آب مطلق بآں شخص   [3] د - اهوال

شورش انگیز، هیچ ساحل سری کشید بالجمله مورد عنایات بادشاهی گم دیده[1] در رکاب شکار نمود و ازاں هردو اسپ (۲۲۲) اثری به ظهور نه انجامید و کافر از راه آب با آتش رسید ماناکه در عین قلزم در خاطر مبلغ دو صد روپیه یا یکصد روپیه نیاز حضرت ایشاں هم باین خلاصی مقرر کرده بود که بعد از حصول جان بخشی از بادشاه رخصت گرفته متوجه حضرت سرهند گردیده چوں به دار الخلافه رسیده از اهل خانه مبلغ نیاز طلب نموده اهلیه اش گفت که مرا ازیں سعادت نیز بهره مند باید شد۔ القصه زوجین به داعیه ایں دولت عازمین دار الارشاد شدند، چوں به حضور لامع النور رسیدند نیاز را تقسیم نموده نصف را آں صالحه اندرون محل ملازمت نموده گذراند و نصف را عزیز معهود به حضور گذشتاند فرمودند سخن خود یکی بود دو چرا نمودند۔ تم الابیض الذی اشتمل علی الابیضین مرشدا قیوما اماما کاملا رحیما قوی تصرفا۔ ایں عاصی تباه کار شکسته روزگار هم غریق بحار ظلمات معصیت گردیده است و نجات ازیں گرداب دردا ازیں محض به یمن توجهات آں قطب البریات تعیین کرده شروع ایں کار جلیل الاعتبار نموده منتظر الطاف بی شمار نشسته ــــه

ای امام صف ارباب ولایت[2] مددی دی بحق دل پر ناز و نیازی که تراست

اگرچه عنایات لانهایت بحال خود در عین اضطرار به کرات مشاهده نموده است چنانچه عنقریب ذکر بعضی از آنها خواهم نمود انچه از اسرار باطن که به روحانیت تربیت فرموده از جای بجای رسانیده نیز در محل هر کدام مجملی ازاں به جهت اداء شکر مرقوم خواهد گردید ان شاء الله تعالی وما توفیقی الا بالله، اما امیدوار دستگیری اکمل است ــــه

جلوهٔ غیر نه دید آئینهٔ حیرت ما عالمی را به خیال تو تماشا کردیم

همگین زیست و حلاوت باین همه کثرت معاصی محض از تصرفات حضرت ایشاں است و حضرت حق سبحانه فردا قیامت در ته لواء مبارک آں قبلهٔ صفاکیشان را با جمیع دوستانش محشور گرداناد، بحرمة النبی الامی وآله الامجاد علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها چه تا غلغلهٔ هوش در پردهٔ گوش آواز انداخته همیں نوبت ارشاد معصومی نشناخته و تا به منصفهٔ زبان به حکم حضرت رحمن تعالی شانه در گفتگوی در آمده ذکر مدائح قیومی از نهادش برآمده ــــه

---

[1] گشته   [2] م۔ "ولایت" ندارد

بشکر آں کلام شکر آمیز — به بزم نکهت آئینه کردند
ز زهد خشک در کار خطر بود — شراب معرفت در سینه کردند
کرم امروز نعمت را به دادند[1] — به بختم کار دولت دینه کردند
به فردا می رسد دولت ازاں نیز — که عهد و قول آں دوشینه کردند

چوں از نخست بایں کرامت نواخته امیدوار است که دم واپسیں نیز بایں نعمت بنوازند ـ

تو دستگیر شوای خضر پی خجسته که من — پیاده می روم و همرهان سوار انند

ابیض ـ روزی ایں مسکین در سفر از اسفار در دشتی موسم شدت آفتاب به عسرت خرچ گرفتار گردیده به نهجی که (۲۲۲) فلوس سیاه هم نه بوده و گرسنگی با تشنگی مرافقت ورزیده در همیں اثنا فرزند ارشد ابوداؤد نیاز احمد مدعمره[2] که رفیق طریق بوده مدد از روح پر فتوح حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه درخواست نموده و گفته که با حضرت ایشاں وقت مدد است فقیر هر چند مبالغه هم نمود که ترک ادب است از کثرت یقین و شدت اعتقاد تکرار کلام کرده فی الفور شخصی از غیب پیدا می شود که ما آں را نه دیده بودم گفت نواب نظام الملک مبلغ پنجاه روپیه نیاز شما فرستاده اند به گیرند و قبض الوصول نوشته بدهید قبض الوصول نوشته دادم و ازاں بارکشائش های فراوان به حال خود مشاهده نمودیم ـ

ابیض روز جنگ اعتماد الدوله محمد امین خان مرحوم با امیر الامراء حسین علی خان که در لشکر ظفر یافته اتفاق یافته از هر طرف تیر و تفنگ مثل ژاله باریدن گرفته شمشیر پیغام اجل هر خاص و عام رسانیده و امتعهٔ عالم به تاراج رفته و هیچ نمانده مگر آنکه صد[3] پاره گردیده و اگر سالم هم ماند[4] از جای خود بی جا گشته حتی که خیام امیر الامراء و اقربا[5] او از یک نفس کان لم یکن شیئا مذکورا ـ ایں حقیر دراں وقت در خیمه[6] سعادت و شجاعت شعار ولایت و شرافت آثار محمد شریف بیگ عرب که[7] از معتقدان یک رنگ حضرت مجدد الف ثانی و فدوی بی رنگ حضرت معصوم حقانیت رضی الله تعالی عنهما آں عزیز هم از استماع ایں آوازه فاتحه خیر از[8] فقیر گرفته بشارت فتح یافته رزم گاه گردید جمع کثیر از نساء و

---

۱ د ـ ندادند ۲ م ـ مدظله ۳ د ـ چند ۴ م ـ نه ماند
۵ د ـ "اقربا" ندارد ۶ د ـ "در خیمه" ندارد ۷ د ـ "که" ندارد
۸ م ـ از

رجال و اطفال حسن[1] ظن بایں آوارہ بہم رسانیدہ تحت آں خیمہ با متاع فراوان جمع شدند و ہر طرف هیناهی[2] قیامت افتادہ است می بینم کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دائرہ بہ گرد آں خیمہ از سایۂ مبارک کشیدہ اند و می فرمایند کہ ایں خیمہ مامون الآفات است بہ حاضران خبر ایں معنی نمودم و نیز می فرمایند کہ سبب تو کہ دریں شل بودی فتح از محمد امین خان است ، اظہار ایں مقدمہ ہم بآواز بلند نمودیم حاجی قندھاری کہ از یاران عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر است سلمہ ربہ با وجودی کہ صاحب کشف و شہود است اما بہ ملاحظہ وقت از راہ مؤدت و یگانگت منع ایں اظہار نمودہ کہ جانب امیر الامراء و غیرت خان لک سوار موجود است و ایں طرف بالفعل ہزار ہم (۲۲۴) حاضر نہ رعایت عالم اسباب ایں حکم را بر نتابد گفتم کہ من از جناب حضرت ایشاں ازیں مژدہ آگاہ گردیدہ ام محل ریب و اشتباہ نیست تا آنکہ بہ برکات معصومی فتح آسمانی بہ موجب وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ۔ شامل حال گشتہ تغانم بسیار بدست ایں جماعت قلیل از آں لشکر کثیر افتادہ کَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيْلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيْرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ۔ بلکہ محمد شریف بعد از رجوع مفتوح نقل نمودہ کہ در وقت ہیجا زیادہ از شصت سوار جنگی کارگزار نہ بودہ کہ ایں فتح بہ تصرف حضرت ایشاں روی نمودہ آری بعد استماع آواز شادیانہ ہا امرایان بسیار با افواج بی اعتبار از ہر طرف جمع کردند تہنیت گو و مبارک باد گو گردیدند و ہر یکی از اہل عسکر مدعی بر آنکہ فتح بہ ظہور پیوستہ، خوش گفت ، مصراع

مبر می دانست روز فتح ہیز لشکری

عاصی دور از کار بعد از بر آمدن حضرت سرہند در بلدۂ دار الخلافہ شاہجہان آباد دریں سفر خیر الاسفار بند گردیدہ چنانچہ در خطبۂ کتاب بہ تفصیل بیان آں گذشتہ محض بہ برکات تصرفات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ سعادت کشائش بر آمدن ازیں جا بآسانی میسر گردیدہ بہ حلاوت اکبر آباد را دیدہ بار فاقت عسکر باز معاودت شاہجہان[3] آباد تا حصول امارت و مرادات دست دادہ و مفتاح مشکلات بطوری کہ مطمح نظر بہ موجب اشارات صریحہ و بشارات صحیحۂ حضرت ایشاں شدہ بود معائن گشتہ چہ شروع ایں مفتاح بست و ششم ربیع الثانی در عین آزار و اضطرار بود کما بین فی الخطبۃ و بست و ششم جمادی الاولی متصلہ آں بہ شفا و کشائش بر آمدن جانب

---

۱ د۔ "حسن" ندارد ۲ م۔ ہیجای ۳ م۔ جہان آباد

اکبرآباد میسر گردیده و در آن وقت تحریر مفتاح اوّل تا مکتوب[1] صد و هشتادم از جلد اوّل که باسم برادرِ اصغر حضرت ایشان شیخ محمد یحییٰ است ذکر در خصائص حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنهم اجمعین شده بود باز دخول این بلده از رجوع به تاریخ نوزدهم محرم الحرام اتفاق یافته و تا بست و هفت کنز از کنوز مفتاح ثالث درین سفر نگارش یافته و کنز بست و هشتم که منقول از خان خداپرست است باز در موضع شروع کتاب تحریر یافته این همه از تصرفات حضرت ایشان دریافته و کل یوم هل من مزید جمعیت شناخته ؎

ومنذ الزمت افکاری مدائحه   وجدته لخلاصی خیر ملتزم

امیدوار است که در مواقف ستّه دارالقرار که بصعوبت اشتهار دارند به هر مخلص پیر یا خصوصاً برین عاصی پر دغا، توجهاتِ معصومی مشکل کشا گردد و ما ذالک علی الله بعزیز ؎

نمی ترسم ز عصیان و ندارم باک از دوزخ   کریمی جرم بخشی پیشوای کرده ام پیدا

ابیض یکی از صالحات قانتات روایت کرده که مرا پسری پر از فسق و فساد (۲۲۵) بوده روزی از جناب حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه فاتحه اصلاح او خواندانیدم فرمودند بابا هولناک مشو در اندک مدت فسقِ او مبدل به صلاح می گردد آخر کار بعد چند روزی ازین کرامت بشارت آمیز و بشارتِ کرامت ریز از جمله صالحین متقین گردید.

ابیض یکی از اهل مناصب که از اهل خدمات بادشاهی نیز بود حسبش به سیادت می رسیده باستقامت تمام به نظر درآمده روزی پیش این عاصی نقل احوال خود می نموده که در عالم نوجوانیها که دولت ظاهری هم شامل حال داشتم همه اسباب فسق و فجور را مهیا ساختم و لیل و نهار به موافق رضای نفس و شیطان بسر می بردم و رشته اختیار در خزان و بهار به مئی و معشوق می سپردم و اهل صحبت نیز به زبان حال باین ترانه مترنم بودند ؎

تو به موسمِ جوانی بکن آنچه میتوانی   که بروزگار پیری نه کند کسی جوانی

تا آنکه روزی بهاری بلند اقبال بلکه به محض به فضل کریم ذوالنوال به رفاقت خالِ فرخنده مقال که از[2] مریدان حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه و شاعرِ فصیح اللسان بوده ورود به حضرت سرهند افتاده و صحبت آن امام معصوم دست داده وقت نمازِ عصر در کمر من فوطه زرین نامشروع بوده قیام نزدیک

---

[1] د۔ مکتوبات   [2] د۔ بمریدان

حضرت ایشان اتفاق یافته بعد از ادای سلام به بندهٔ شرمندهٔ ارشاد کردند که اعادهٔ نماز ضرور است که به پرچه نامشروع نماز جائز نیست عرض کردم که استقامت امر مشکل است امّا به توجه آنحضرت چیزی ازان میسر گردد فرمودند باستقامت می نمایند ازان باز این صحبت استقامت شاملِ حال ست شکر نعمت اظهار این تصرف عالی نموده والا استقامت را فوق الکرامت گفته آید در خور این کم حوصله کجاست فاستقم کما امرت بران گواه است، بر آشنایان بحار معانی که مستغرقان قلزم سخن دانی اند ظاهر و هویدا است که تصرفات معصومی و کرامات قیومی که در رنگ نجوم فلکی هریکی تابنده و درخشان و باعتبار کثرت هم اگر زیاده ازان بگویم مجوّز و برجاست چه بر تصرف حسنه است. از حسنات آن قبلهٔ اصحاب کرامات که حسناتِ جد اکبر ایشان حضرت عمر رضی الله تعالی عنه به مقدار نجوم سماوات است، مثنوی:

همین فرزندِ فاروق است چون آب — کنون نطق از زبان او کند رب
سراپا نسخهٔ اخلاق فاروق — به زهر منقصت تریاق فاروق
چراغ نقشبند هفت محفل — نگاهش نقشبند غیر از دل

و چون حسنات حضرت عمر حسنه است از حسنات حضرت ابی بکر صدیق رضی الله تعالی عنهما وانتساب طریقهٔ علیهٔ نقشبندیه به حضرت صدیق اکبر است رضی الله تعالی عنه، پس حضرت ایشان که امام این طریقه باشند از اویسِ خاصهٔ حضرت صدیق اکبر در جمیع مقامات همه وقت امیدوارند بلکه نصیبی کامل ازان ارزانی دارند فافهم ولا تکن من القاصرین، پس شمار تصرفات و حسابِ کرامات آنحضرت در علم علام الغیوب است (۲۲۶) تقدس و تعالی امّا بر سی و شش تصرف باوجودی که در وقت تحریر تصرفاتِ دیگر هم در خاطرِ دریا مقاطر موج خیز و حلاوت انگیز است[1] به جهت رعایت لطیفه از چند لطائف در قیدِ قلم عنقریب می در آید ان شاء الله تعالی. امّا از کیاءِ فطانت مآب کوته اندیشی را در سینهٔ بی کینه راه نه دهند که تصرفات عالیه که هریک تابان و درخشان در رنگِ لعل بدخشان است باوجود محاطهٔ خاطر بودن چرا فروگذاشته آید[2] و حالانکه[3] هیچ لطیفهٔ شریفه[4] تر اذکر تصرفاتِ شریفه نیست زیرا که گوئیم فروگذاشتن[5] تصرفات بر تقدیر[6] می شود[7] که در هیچ محلی ازین کتاب مذکور نه گردد و

---

[1] د- "است" ندارد [2] د- اند [3] م- حالاکه [4] م- شریف
[5] م- فروگذاشت [6] م- تقدیری [7] م- منصور شود

آں خود عین[1] خیانت است بلکہ بسیاری از ملفوظات و تصرفات ازآں قبیل اند کہ مناسب آنہا بہ مفتاحات مستقبلہ ازید است از ذکر آنہا دریں مفتاح فستُذکر فی محل التناسب الازید کما ستعرف فی مواضعہا ان شاء اللہ المجید ۔ لیکن قاعدۂ مقررہ آنکہ ملفوظ و تصرف در ہر محل کہ مندرج خواہد گشت مشروح بہ لفظ احمر و ابیض خواہد گردید ان شاء اللہ المجید کہ وجہ آں را در دیباچہ ایں باب شناختہ و ثمرات بی اندازہ ازاں یافتہ ۔ اکنوں بہ موجب ایفای وعدۂ حسنہ ذکر لطائف موعودہ از الزم ضروریات ۔

لطیفۂ اولیٰ ۔ آنکہ چہل و چہار احمر کہ در کنز سابق گذشتہ اند باسی و شش ابیض کہ دریں کنز مشروح گشتہ جمع بہ ہشتاد می رسد در رکعات صلوٰۃ لیل و نہار از فرض و واجب و سنن مؤکدات و متطوعات[2] ہشتاد کامل است زیرا نکہ پنج فرض با وتر بیست رکعت می شود و دوازدہ رکعت سنن مؤکدہ پنج وقتی و دوازدہ اشراق و تہجد نیز دوازدہ است و سنت فی زوال چہار رکعت است در رنگ سنت عصر و سنت قیام اللیل شش رکعت است بہ حساب چہار رکعت پیش از وتر است و رکعتین بعد الوتر و نماز اوابین نیز شش رکعت است علی قول الاکثر و نفل بعد ظہر ہم اولیٰ چہار رکعت است کما ہو من اکثر اعمالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔

لطیفۂ ثانیہ ۔ آنکہ مجموع رکعات فرائض یومی و لیلی و وتر و سنن مؤکدہ و چہار رکعت سنت عصر کہ دعا رحم برخوانندہ آنہا آمدہ و تاکید حضرت ایشاں بر گذاردن آنہا در مفتاح سابق رابع بہ وضوح انجامیدہ بہ سی و شش می کشید و ہر تصرف از کثرت ضیا و قبولیت بہ منزلہ ایں رکعات شد بایں مناسب سی و شش تصرف اکتفاء ۔

لطیفۂ ثالثہ ۔ آنکہ عمر مبارک حضرت ایشاں ہفتاد و دو است و سی و شش نصف آں می شود پس حساب نصف عمر ازیں جا بہ شناس و دریں جا تشابہ بہ خواجۂ عالی شان معدن الفضل والعرفان محمد ہاشم کشمی قدس سرہ جستہ ام کہ آنجناب در زبدۃ المقامات کرامات حضرت مجدد الف ثانی را رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں رعایت ملحوظ فرمودہ و بہ موافق نصف سنین عمر مقدس کہ تمام عمر ثلث و ستین بودہ سی و یک آوردہ اند ۔

لطیفۂ رابعہ ۔ آنکہ نصاب کامل در ادای زکوٰۃ[3] چہل و یکی است[4] و دریں جا ہشتاد احمر (۲۲۷)

---

۱ د۔ "عین" ندارد ۲ م۔ متطوعہ ۳ م۔ "زکاۃ" ندارد ۴ د۔ "است" ندارد

وابیض از خزائنِ معصومی بدست آوردہ ام اگرچہ "احمر کہ چہل وچہار است زکوٰۃ بسیار را محمل است اما ابیض[1] " اگرچہ سی وشش اند اما احمرات بسیار را در ضمن خود منطبق[2] ساختہ مستحق زکوٰۃ کامل گردیدہ اند، پس این مسکین محتاج رجامند زکوٰۃ نقدین ازاں قبلۂ کونین در ہر دو نشاتین است، من دق باب الکریم الفتح۔

لطیفۂ خامسہ۔ آنکہ صیام شہر مبارکِ رمضان باستہ شوال سی وشش است پس تصرفات را کہ ہر یکی ابیضی است کامل عیار مناسب اعداد موافق ورزیدہ واگر سی وسہ روزہ ہر یازدہ ماہ را کہ در ہر ماہ سہ روزہ باشد و نہ روزہ اول ذی الحجہ را و صوم یوم عاشور را و صوم پانزدہم شعبان را باہم شماری ہشتاد کامل می شود کہ مجموع اعداد و احمرات و ابیضات آں مفتاح است بہ برابر ما فی مقصود نصاب صلوٰۃ و زکوٰۃ و صیام در ذات آں قطب الانام امام الہمام بر حد کمال است این مسکین ناقابل پست فطرت کہ تمام عمر خود را در معاصی و زلات صرف نمودہ است از صدقات آں غوث البریات فی جمیع الحالات امیدوار ؎

نصاب حسن بر حد کمال است
زکاتم دہ کہ مسکین و فقیرم

تا از حصول این صدقات باعلیٰ درجات تمول رسیدہ بہ برکت آں حج مقبول کہ نصیب ذات جامع البرکات گردیدہ راہِ کعبۂ مقصود را توشۂ فراوان میسر آید وجہاد باعداء آفاقی وانفسی کہ نفس و شیطان باشند لشکر از خزائن معصومی و دفائن قیومی نگاہداشتہ بحکم فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْغٰلِبُوْنَ۔ بہ قوت و غلبہ و اقتدار نماید ؎

از آں طرف نہ پذیرد کمال او نقصان وازیں طرف شرف روزگار ما باشد وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب ولنختم ھذا الباب بالدعاء اللّٰھم زدنا ولا تنقصنا واکرمنا ولا تھنا واعطنا ولا تحرمنا وآثرنا ولا تؤثر علینا وارضنا وارض عنا وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

---

[1] واوین والا فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے۔ [2] م۔ مبطق

مفتاحِ ششم

در بیان انتقال حضرت ایشاں ازیں جہان بہ فرادیس الجنان بامدحت روضۂ منورۂ ایشاں ومایشابہ ھذا الباب۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ؕ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَکُمْ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ ؕ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَیٰوةُ الدُّنْیَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُوْرِ۔ اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّھُمْ مَّیِّتُوْنَ ، مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ ، وَسِیْقَ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا رَبَّھُمْ اِلَی الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰٓی اِذَا جَآءُوْھَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُھَا وَقَالَ لَھُمْ خَزَنَتُھَا سَلٰمٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوْھَا خٰلِدِیْنَ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ صَدَقَنَا وَعْدَہٗ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ (۲۲۸) حَیْثُ نَشَآءُ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِیْنَ وَتَرَی الْمَلٰٓئِکَةَ حَآفِّیْنَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ یُسَبِّحُوْنَ بِحَمْدِ رَبِّھِمْ وَقُضِیَ بَیْنَھُمْ بِالْحَقِّ وَقِیْلَ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ۔

اللّٰھم صل وسلم علی سیّدنا ومولٰینا وشفیع ذنوبنا محمد نبی الرحمة وشفیع الامة الذی بدنہ اخیر الابدان وروحہ اطہر الارواح وعلٰی آلہٖ واصحابہٖ وکمّل ورثتہٖ وازواجہ الطاھرات وبناتہ المکرمات بعدد کل من علیھا فان الی دخول المسلمین فی الجنان ، برشاہدان آثار اصحاب القبور ومنتظران انوار یوم البعث والنشور ومرجحانِ حالت نوم وموت بر یقظہ وحیات ومتفکران خلقت ارضین وسمٰوات وواصلان حقیقت دار القرار وقایلان سُبْحَانَکَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

و غواصان بحار کریمہ وما الحیاة الدنیا فی الآخرة الا متاع ونظاران متاع الغرور باتل انتفاع وشائقان دولتِ قرب و وصال کاشفان پردهٔ وہم وخیال وتالیان کریمہ تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ۔ وناظران معنیٰ اِنَّ اللّٰہَ لَا یُضِیْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ۔ وخائفان یَوْمَ لَا یَنْفَعُ مَالٌ وَّلَا بَنُوْنَ اِلَّا مَنْ اَتَی اللّٰہَ بِقَلْبٍ سَلِیْمٍ ووالہان جمال لایزال حضرت رب الکریم کہ بہ تبعیتِ انبیاء برگزیدہ کہ اِنَّہٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ درشان آنہا محکم است وبہ استماعِ اخبارِ اولیاءِ خدا رسیدہ کہ درحصول ایں متمنا، نذر واجب بہ خود التزام نمودہ اند بر آنکہ اگر حکیمی بریں مرض لا دوا فرماید و حکم باجل مسمیٰ نماید ایں قدر مبلغ نذر اللہ می نمایم فغلو فیہ ذلک المرض بعد ما اخبر وابان مرضھم لا یقبل الدواء۔ ہمگی کاروبار خود را بوصلی کہ مبرا از اختراعِ وہم و تراشِ خیال باشد قرار دادہ اند و دریں نشاء فانیہ غیر از ایقانِ امری دیگر تصور نہ نمودہ و بہ تجلیات و ظہورات خورسند بیند و بہ مشاہدات و مکاشفات تسلی حاصل روزگار ندارند۔

مخفی نماند کہ مقربان درگاہ صمدیت کہ غریق دریای نبوت گردیدہ اند ہرچند دور رفتہ اند و باریک بینی را کار فرمودہ غیر از امواج حیرت چیزی نہ دیدہ اگرچہ از ہر خس و خاشاک ایں راہ فدای اِنِّیْ اَنَا اللّٰہُ شنیدہ اند ناچار دیدہ و شنیدہ و دانست خود را غیر فہمیدہ اند چنانچہ حضرت خواجۂ بزرگ خواجۂ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می فرمایند:

فتح ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد ایں ہمہ غیر است بہ حقیقت کلمہ لا نفی آں باید کرد۔ تم کلامہ الشریف۔

عزیزی می فرماید ؎

دور بینان بارگاہ الست[1]   پیش ازیں پی نہ بردہ اند کہ ہست

و وعدۂ لقاء مطلوب حقیقی جلت عظمتہ بہ موجب آیہ کریمہ مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ موعود بایں جاہست گوارا تر از آب حیات تصور نمودہ تسکین ذائقہ آرزومند بامید آں ثمراتِ طیبات می فرمایند و بہ ہمیں امید فرحت جاوید حلاوت اوقات (۲۲۹) دارند و موتی کہ قبل از موت میسر شدہ کار ایشاں را بہ حیاتِ جاودانی رسانیدہ بود دریں وقت باستمداد موت ثانی ہر بن موی شان را از حیاتِ ابدی خبردار ساختہ تمتعات فراوان ازاں برداشتہ

---

[1] م۔ بارگاہ

بہ شوق مافوق جلو مرکب ہمت بہ ساحتگاہ ملاقات کہ مسمی بہ اجل است می دوانند شنیدہ باشی عارف روم قدس سرہ قریب باحتضار کہ در کثرت شوق بقول ؎

وعدۂ وصل چوں رسد نزدیک   آتش شوق تیز تر گردد

بی اختیار بودند یکی از عابدان کہ مرید رشید ایشاں بودہ و دعای عافیت نمود و گفت عافاک اللہ بعتاب تمام چشم واکردہ درجواب ایں بیت خواندند ؎

من شوم عریاں زتن او از خیال   تا خرامم در نہایات الوصال

جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبلغ فراوان نذر اللہ بریں معنی بستہ بودند چنانچہ در ماسبق باشارتِ صریحہ گذشتہ است و بعد ازانکہ اطبا بہ عرض اقدس رسانند کہ مرض حضرت لاعلاج است تقسیم مبلغ مذکور بہ فقراء و مساکین فرمودند و حضرت یوسف علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام دعای فرمودہ اند در قرآن مجید مشروح و مبین است ایں ہمہ از نازکیہای شوق و محبت است ہر بوالہوس کوتہ اندیش از حقیقت ایں معاملہ دریابد و تسلی اعلال راعین وصال تصور نماید ؎

ریاض آشنائی را سر و برگ دگر باید   نہ ہر سرو چمن لیلیٰ است تی ہر بید مجنوں

نمی فہمند کہ دریں نشاء اگر طاقت تحمل ایں کرامت نزاکت ریز می بود حضرت موسیٰ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام از دیگراں باق احق و الیق بودہ آوازۂ لَنْ تَرَانِیْ بگوش سراپا ہوش ایشاں نمی رسیدہ و حضرت پیغمبر ما[1] کہ محبوب رب العالمین است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ بایں دولت مشرف شدہ اند در دنیا وقوع آں نہ بودہ بلکہ در دنیا از دنیا برآمدند و بآخرت ملحق گشتند و دید مقصود از تطویل کلامِ سعادت انجام آنکہ حالتی کہ بعد موت و بعد الحشر مرکمل واصلاں را دست دہد بر مراتب کثیرہ اصیل تر از حالت دنیاوی ست[2]۔ پس بایں اعتبار ہر یکی از مقربین و ابرار بہ موافقِ حوصلہ و استعدادِ خود تمنای آں نمودہ است و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ[3] اگر چندی کہ از غایتِ ادب و نہایت رعایت حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں معنیٰ لب نہ کشودہ اند کہ مبادا بوئی تساوات بآنحضرت عالی درجات پیدا آید چہ باوجود حصولِ جمیع کمالاتِ مجددی بہ طریقِ اصالت (۲۳۰) در ذاتِ مبارک ہر جاکہ حرفی از معارفِ سینہ در زیر قلم

---

[1] د۔ "ما" ندارد   [2] م۔ از حالت دنیاوی نیست   [3] م۔ عنہما

محترم می آرند خود را بہ دُعا حصولِ ایمان از آں معنی و شربی از آں مشرب بہ کمال انکسار می نگارند کما ھو الظاھر علی متتبع کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہمچنیں دریں مقدمہ ہم سکوت ورزیدہ اند اما بر فاہمان[1] معانی بلند و حاشیہ نشینان بساط دولت انبساط کہ مشتاق کثیرہ بلکہ محض سابقہ فضل بوی آشنای باں کلام محبوبۃ الافہام بہم رسانیدہ اند تمنای حصول ایں دولت مبرہن و ہویدا است ؎

نامۂ سربستہ را چوں آب خواندن حق ماست از سخن فہماں آں لب ہای خاموشیم ما

چہ ترجیح حالت نوم و موت و حشر بر حالت یقظہ و حیات و قبر بہ تصریح بر نگاشتہ اند، پس عنانِ سخن از ہر سو کشیدہ جانب شاہراہِ مقصود باید برداشت و مشتی از خروار جواہرِ آبدار و نقودِ کامل عیار از خزائنِ معصومی و دفائن قیومی پر ساختہ بہر شریف الاستعداد جلوہ گردانیدہ بہ مطلب اعلیٰ باید پرداخت نیک استماع فرمای کہ ایں مفتاح مفتح کنزیں نشاتین بہ صدقہ حضرت ایشاں گردیدہ کنزِ اوّل از خزائنِ رحمت کہ دریں دار بہن گشتہ عالمیان را نقودِ عافیت و جمعیت و حلاوت و عطوفت و انواع خیرات بخشیدہ و کنزِ ثانی عین از فردوس رسیدہ بہ نود و نہ رحمت کہ برای آخرت ذخیرہ بلکہ ما بقیۂ ایں رحمت کہ پایاں آں متصور نہ بودہ صد گردیدہ و مخصوص مومنان را اُمیدوار ساختہ۔ اعنی کنزِ اوّل مشتمل بر مقدماتِ حیاتِ آں قبلۂ اربابِ حاجات کہ مناسب حال و وصال اند و مرض آخر الیٰ حینِ انتقال و کنزِ ثانی در اموری کہ بعد وصال متعلق اند الیٰ حین التحریر بل الیٰ ما یتعلق بدار القرار فاعتبروا یا اولی الابصار فلہ الآخرہ والاولی وصلی اللہ علیٰ رسولہ محمد المبعوث الیٰ کافۃ الوریٰ وآلہٖ وصحبہٖ الیٰ یوم الجزاء۔

کنزِ اوّل ۔ در طینت اصلی و فطرتِ جبلی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجودی کہ محبوبیتِ ذاتی در نہاد بودہ کما عرفت فی غیر موضع ہموارہ سوگوار باوجودی کمال تمکین از کثرتِ شوق بی قرار بودہ روزانہ در طلوعِ آفتاب احدیت بیدار روزانہ اشعاتِ جمالِ او خبردار و شبانہ در انتظارِ ماہتابِ ہویت متعطش بی قرار لیل و نہار باوجود حصولِ وصل عریاں[2] بر کمال ھل من مزید را امیدوار ایں نیز خواص آں طینت پاک ازیں جاست کہ در حدیث شریف آمدہ است کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم دائم الحزن متواصل الفکر بلی

---

[1] م۔ اما براوا فہمان [2] عریانی

هر نعمتی که نصیب آنسرور بود علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام در اتقیاء امت او که الوش خواران اند البتة (۲۳۱) که سرایت نماید که خادمان در همه وقت از الوش خاصهٔ مخدومان امیدواران اند امادقیقهٔ دیگر دو بیت عارف روم قدس سره باید دریافت ؎

عشقِ معشوقاں نهانست وستیر　　　عشقِ عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقاں تنزه کند　　　عشقِ معشوقاں خوش و فربه کند

گویند جناب حضرت ایشاں بعد وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنهما اکثرها به غم وگریه‌های گذرانند و در بعضی احیان سیر صحرا و بستان می فرمودند و این شعر به سوزِ تمام می خواندند ؎

وکانت لنا بالفراق لیال　　　سرقناهن من ایدی الزمان

دبا هر یکی از اصحاب و خلص احباب ترغیب سوگ هجراں و ماتم عصیان دراں اماکن می فرمودند و اکثر دریں سیر و سیاحت حضرت خازن الرحمت و حضرت شاه جیو قدس سرهما رفاقت به صد صداقت می گزیدند حسنِ اعتقاد که بجناب خازن الرحمت داشتند از مکتوب ثالث از مکتوبات جلد ثالث ظاهر و هویدا است، بلکه از مجموع کلام شریف که مشتمل بر احوال ایشاں باشد خوانده بایشاں نوشته باشند و خوانده به دیگری ذکر ایشاں به تقریبی در قید قلم محترم آمده باشد بر متتبعان آں پیدا و نظر عنایتی که بر حضرت شاه جیو داشتند و تربیت ایشاں به مرتبهٔ که می خواستند نیز بر زائرانِ مکتوباتِ قدسی سمات روشن و آشکارا است. مقصد بعد وصال حضرتِ خازن الرحمت که هشت سال پیش از وصالِ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنهما اتفاق یافته غم بسیار و حزن بی شمار شامل حال آنحضرت گردیده و سیر باغ ازاں باز موقوف گشته الا ما شاء الله، مگر به تقریبی اگر تشریف برده باشند و تربیتِ اولاد حضرت خازن الرحمت به کمال انبساط بر آنحضرت قرار گرفته۔

ابیض حضرت والدهٔ ماجده سلمها الله تعالیٰ از ام المریدین والدهٔ کریمهٔ خویش قدس سرها روایت می کند که روزی مخدوم زادهٔ اصغر اعنی قطب العارفین شیخ محمد صدیق قدس سره با هر دو فرزند صغیر حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالیٰ عنه شیخ محمد یعقوب و شیخ محمد تقی رحمهما الله سبحانه که قریب العمر بودند، باهم داخلِ حویلی معلیٰ شدند من از دور دیده معروض داشتم که محمد صدیق زیاده است یا این هر دو فرمودند تربیت این هر دو از سبب یتامت آنها زیاده تر می خواهم و فرزندانِ کبار آنحضرت را قدس سره به مرتبه کمال رسانیده‌اند۔

چنانچه احوال آنها در مفتاح هشتم خواهد کشود ان شاء الله الودود۔

دیگر درخت سدره در منزلِ دوس شاکل حضرت ایشاں بوده که ثمره اش به نفاست تمام موصوف بوده عادتِ شریفہ (۲۳۲) برآں قرار گرفتہ که اوّل ثمره اش در خدمت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ ارسال می گشتہ و وضوِ نمازِ چاشت وظهر حضرت ایشاں ہم در تہ سایۂ او مقرر بوده بعد وصال خازن الرحمت جانب آں سدره نگاہی بحزن کمال فرموده گاہی دیدۂ پُرآب کرده این دوہڑۂ ہندی می خواندند، دوہڑه :

آنگن میرے بیر ہیں اور پیو بن بیر نہ کھاؤں
ایک بیر کی آوننے بیر بیر بل جاؤں

معنی اش بر زبان فرس چناں می شود که در صحنِ من درختِ سدره است و بدوں معشوق ثمرِ آں نہ خورم، یک مرتبہ رسیدنِ معشوق بار بار قربان شوم۔

در ایام غلبۂ آزار حضرت خازن الرحمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما تلواس بسیار داشتند و اکثر به عیادتِ ایشاں می رسیدند دریں ولا مخدوم کریم صاحبِ مقام کمال و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ الجمیل ابیضی از خزائن حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ که متحمل احمرین سعیدی و معصومی است بایں مخلص خود از کمال جود و کرامتِ خود عنایت فرموده و امر به کشود آں دریں مفتاح مناسب دانستہ نمودند به موجب امر شریف القدر ایراد می نماید :

ابیض مخدوم مذکور می فرمایند که والدِ ماجد ما عالی حضرت متعالی منقبت شیخ محمد صبغۃ اللہ قدس سره به تقریبی در بلدۂ سہارنپور تشریف فرموده اند در آں جا معرفت آگاہی شیخ بایزید که از خلفای حضرت ایشاں بودند و والدِ ایشاں شیخ بدیع الدین از خلفای مشاہیر حضرت مجدد الف ثانی گذشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما لوازم نیازمندی و خدمت گذاری شیخ بایزید مذکور بسیار بجا آوردند، در آں حویلی درخت نیم نیز بوده شیخ معروض داشت که ایں نیم بسیار متبرک است که در زیر سایه به آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تکیہ به چوب آں فرموده نشستہ اند و حکایت کردند که من در حضرتِ سرہند به خدمتِ ایشاں در ایام آزار حضرت خازن الرحمت رفتہ بودم حضرت ایشاں به قصد عیادت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ متوجہ شدند من ہم در رکاب بودم حضرت خازن الرحمت ازیں فدوی پرسیدند که آں درخت نیم در حویلی شما تاحال ہم ہست۔ عرض کردم موجود است، حضرت ایشاں استفسار کردند که سبب استفسار از آں درخت چیست ؟ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ زبان شکر افشاں را در فضائل آں کشودند

دگفتند که یک مرتبه حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به رفاقت جهانگیر بادشاه در آنجا تشریف ارزانی داشتند و در ته سایهٔ همان درخت فقیر را با بیست صوفیان عالی مقام و شیخ حبیب خانسامان رخصت سرهند فرمودند امتثال امر شریف القدر بجا آورده بلا توقف متوجه شدیم، چون بر دریای جمنا رسیده بر کشتی سوار شدیم و در وسطِ بحر ملاحان درخواست اُجرت نمودند می دانستم که پیشِ میان شیخ حبیب خرچ خواهد بود و شیخ را گمان آنکه من داشته باشم چون معلوم حقیقت کردیم طرفین دست تهی یافتیم بهریکی از صوفیان استفسار کردیم همه زبان را به عذر افلاس کشودند (۲۳۳) شیخ حبیب فوطه که در کمر داشتند و نفیس هم بوده از کمر کشوده به ملاحان دادند و گفتند که از دریا گذشته با اُجرتِ شما رسانده فوطه می گیریم با فوطه را بها مشخص ساخته بشما می دهیم آنها کشتی را سر دادند می بینیم که روبروی دریا لشکر عظیم القدر افتاده است از ملاحان که همان زمان از آن طرف رسیده بودند سراغ لشکر و اهل آن نمودم گفتند ما دشت خالی گذاشته رفته بودیم که اثری از لشکر پیدا نه بوده طرفهٔ قدرتِ خداوندی جلت عظمته نمودار گشته است. القصه هر قدر که نزدیک ترمی گشتیم لشکر را کلان ترمی دیدیم و آوازهٔ اهل آن زیاده ترمی شنیدیم به تعجب تمام از دریا به تصدیع ازدهام که از کثرت اسپ و آدم ساحل را پر ساخته و هر سو ها و هو برخاسته گذشتیم معلوم شد که لشکر بادشاه است که در سهارنپور گذاشته آمده ایم از آن جا حضرت مجدد الف ثانی را متجسس شدم هر کسی نشان آن داد که به ناگاه آن مشاهده بارگاه عالی جاه ملائک پناه نموده، شرف اندوز دیدار پُر انوار گشتیم دعای خیر فرموده هر یکی از مایان خرچ جدا جدا او فرمرحمت کرده و برای حضرت بی بی جیو مبلغ فراوان عنایت نموده، رخصت نمودند چون بر بهل سوار شدیم نام و نشان از لشکر و لشکریان پیدا نه بوده همان دشت و ساحلِ دریا بود. ملاحان از تعجب تمام انکشاف این سر درخواستند گفتم شما هم دیدند چون الحاح آنها از حد گذشت گفتم تصرفی بود از تصرفاتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ آنها بصد جان معتقد گشتند. شیخ محمد اسماعیل نقل این کرامت بر زبان آورده فرمودند که عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از استماع این تصرف از شیخ بایزید تعجب کردند که مقامات نویسانِ مجددی این طور تصرفی رفیع القدر را تحریر نه نموده اند.

الحمد لله که بتقریب عیادت حضرت خازن الرحمت که حضرت ایشان فرمودند این دولت فاخره نصیب این بی حاصل سیاه کار گشت ابیضی از خزینه عالی حضرت در ضمن ابیضِ مجددی که بطریق امانت برای این مجلس محتاج گذاشته بودند به حصول پیوست فتامل سبحان الله وبحمده.

چل بیان وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان است قلم دریں میدان ہموار کردن کسی نمودہ چپ و راست ملاحظہ می نماید کہ مبادا راہی بہ فرار باید میسر نمی شود بہ ناچاری تمام جزع کنان جانب مطلب می شتابد ؎

ایتہا النفس اجملی جزعا[1]   اِنَّ الذی تحذرین قد وقعا

بلکہ فعل جمیل مطلق را نظر داشتہ از جمال آں آگاہی بر می بخشد و آنچہ نوشتہ از راہ راست گشتہ کہ امور ضروریہ کہ لوازم (۲۳۴) ایں باب بودند و در غیر ایں ذروہ گنجائش آنہا ممکن نہ بودہ درج نمودہ است چنانچہ از اذہان فطانت ریز کہ ایں ہمہ خطاب و کتاب برای آنہا است۔ جمال ایں مقولہ مُستتر[2] نیست و بہ اغبیا کار نہ دارد اما الحال بعد استماع ایں طعن مرقومہ خواہان مطلبی گردیدہ است کہ غبی مثل ذکی بلا توقف و احاطہ خبر رسیہای مطالب شتیٰ تفہیم نماید لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ کُلُّ شَیْءٍ ھَالِکٌ اِلَّا وَجْھَہٗ لَہُ الْحُکْمُ وَاِلَیْہِ تُرْجَعُوْنَ ۔ آگاہ باشند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در اواخر عمر مبارک بہ چند وجہ اشارتی کہ ابلغ من الصریح باشد بر قرب ارتحال خویش ازیں جہاں پُرنیش بر مخلصان صفاکیش فرمودند فھم من فھم ہر یکی ازاں اشارات بدیعہ تصرفی است نازنین ابیضی است بہ یقین۔

ابیض کتاب خانہ را کہ کلاں تر خزینۂ سرکار معرفت مدار بودہ و محبوب ترین امتعہ نزد آں قدوۃ الابرار و مشتمل بر کتب متداولہ و غیر متداولہ بہ مرتبۂ بودند کہ در جاہای دیگر کم یاب است و دو سہ سال پیش از وصال بہ ابنای کرام و بنات مکرمات بہ طور میراث قرعہ انداختہ تقسیم فرمودند و چند روز بعد از فراغ حلقہ بامداد ہمیں صحبت می گذشت و وقت حضور اولو القربیٰ والیتامیٰ والمساکین را بہ موجب نص قرآنی وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَۃَ اُولُوا الْقُرْبٰی وَالْیَتٰمٰی وَالْمَسٰکِیْنُ فَارْزُقُوْھُمْ مِّنْہُ وَقُوْلُوْا لَھُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ۔ یاد می فرمودند بلکہ بہ بعضی مخلصان دیگر ہم کہ بایں عرضہ صفات موصوف نہ بودند محض از راہ تفضل کتابہا در آں وقت[3] عنایت فرمودہ اند چنانچہ نزد بعضی ازانہا فقیر خود ازآں کتب موہوبۂ متبرکہ زیارت نمودہ است ، مصراع

بود دست کرم رسوا ترا زیاران عہد ایں جا

تا آں کہ ام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرہا ایں تقسیم کتب را کہ مشعر بر قرب ارتحال بود شنیدہ

۱؎ م۔ بجزعا   ۲؎ م۔ متستر   ۳؎ م۔ کتابہا عنایت درآں وقت مودہ

ناخوش گردیده اندکی به تلخی که لوازم نسبت زوجیت است استفسار این اسرار نمودند، حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه به پاسخ لعل شکربار کشودند که به فرزندانِ زوجهٔ دیگر که قبل از نکاح ایشان آن مرحومه ودیعت حیات سپرده تعجب گرفته فرمودند نه دادیم ام المریدین تکرار کردند که اگر از وهم فرزندان می بودند شما البته می دادید اشارتی که به وجه ثانی ادا فرموده اند تحت قلم می در آید.

ابیض. شب یازدهم شعبان المعظم که شب برات است و تقدیر آجال و آمال به موجب نص[1] قرآنی فِیهَا یُفرَقُ کُلُّ اَمرٍ حَکِیمٍ. تبیانِ حال آن ست حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه در آن سال که ازاین دار انتقال فرمودند آناً فآناً خبر ماه آن شب که لیلة البدر می باشد می طلبیدند که نور گرفته است یا نه هرچند بینندگان غور می کردند و تتبع می نمودند اصلاً اثری از آن نور نمی دیدند بلکه ماه را مثل تابهٔ آهنی مشاهده می نمودند باوجودی که اثری از ابر بر طرفی از اطرافِ فلک پیدا نه بوده وقتی که شب قریب به نصف رسیده فرمودند که معلوم می شود که نامِ (۲۳۵) کدام قطبی از صفحهٔ هستی محو کرده اند که ماه از غمِ آن جامهٔ نیلگون پوشیده تمام آسمان را سیاه پوش ساخته است امّا فهم هیچ یکی از مستمعان بر حقیقت کار نه دیدیده بعد ازین که در شهر ربیع الاول همان سال وصال آنحضرت روی داده در ذہن همه کس آن سخن رسیده که اشارت بر وصال خویشتن بوده و کرامتِ صریحه به ظهور انجامیده. ازین قسم مقدمات راقم سیاه کار از آن قطب الارشاد و المدانة آن قدر شنیده که به تحریر آن اوراق اشجار اگر مرقوم کردند مبالغه آنکه مطالب بانجام نه رسیده.

ابیض گویند که ورودِ مسعود حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه روزی در باغچه که بالفعل روضهٔ منوره در آن جاست به تقریبی افتاده فرمودند نزدیک است مکان فقیری از فقیران صاحبِ کمال گردد مردم از استماع این مقوله انتظارِ فقیرِ مبشر می داشتند تا آنکه بعد وصال روضهٔ مقدسه چون در آن جا شده همه معنیٰ کلام دریافتند بلکه عزیزی نقل می کردند که جای قبر مبارک هم تعین نمودند در آن جا نفسی به مراقبه پرداختند سبحان الله طرفه تصرفاتند که ملفوظات را برداشته وابیضانند که با حمرات ساخته خودها جلوه گشتند و احمرات[2] را در باز بستند اما سرخی آنها در پردهٔ سپیدی ابیضات بر صاحب نظران محک شناس نقود کنزین از یک دیگر متمیز است سخنی بلند که مشتمل بر معنی ارجمند است استماع نما. حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه مدتی چند پیش از وصال خود

---

[1] د. نقل [2] م. احران

درخواب رحمت مآب به دیدار معمور الانوار حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گشتند واز آنحضرت عالی مرتبت استفسار حقائق و اسرار نمودند حضرت مجدد الف ثانی در جواب فرمودند که ای فرزند این جا مآل همه برحمت است بگاه که بیدار گشتند مخلصان را ازین نوید مرحمت جاوید خبردار فرمودند و مثل ما عاصیان را بر مزید رحمت امیدوار نمودند الحمد لله سبحانه علی ذالک۔

گویند پیش از وصال شش ماه این رویاءِ صالحه و واقعهٔ صادقه دست داده وبعد ازاں ایام حیات هر قدر که بودند اکثر بآزار گذشته ازین جهت بعضی مخلصانِ صاحبِ کمال که درین محل سوال داشتند از غایت هیبت و نهایت ادب استفسار نتوانستند نمود، چنانچه مرحومی نواب کرم خان نور الله مرقده[1] در اواخر عمر حضرت مخدوم زادهٔ ثانی حجة الله العظیم قدسنا الله سبحانه بسره وقتی که از سفرِ حج ثالث برگشته به دار الخلافه رسیدند آں سوال مستصعب نمودند که ازیں واقعه صادقه در رویای صالحه که قیومی از قیومی که مقدماتِ رحمت به نیابت آنسرور علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام از متعلقات آنها است بشارت این عموم رحمت به سمع انام رسانیده امید (۲۳۶) آں به ظهور پیوسته که کفار نگوں سار هم مایوس مطلق از رحمت اند بحکم آیهٔ کریمه اِنَّهٗ لَا یَایْئَسُ مِنْ رَّوْحِ اللهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكٰفِرُوْنَ۔ بوئ از رحمت درآں درکات جهنم نعوذ بالله منها بآنها هم برسد و باوجود خلود جهنم خلود در عذاب نه باشد و حکم سمندر بهم رسانیده درآں جا مخلد باشند و عذاب نار با عذابهای عطش وجوع وغیرهما مخصوص به احقاب بحکم کریمه لّٰبِثِیْنَ فِیْهَآ اَحْقَابًا باد و اقل جمع تا سه حقبه است باشد۔ و همیں مذهب شیخ محی الدین ابن العربی[2] است قدس سره و حدیثی هم که نقل می کنند که بر جهنم زمانی می آید که سبزی هم می رساند و باد بردی می سوزد که دروازه آتش آواز می دهند و کفار درآں وقت حکم گرم آتش پیدا می کنند، موید آں می گردد هر چند که نزد محدثین این حدیث موضوع قرار گرفته حضرت حجة الله در جواب این حکم را مخصوص به مومنان گردانیدند کما هو مذهب الجمهور اما تشفیٔ نواب مذکور ازیں جواب هیچ به حصول نه پیوسته و گفته که شمول رحمت بر مومنان از قرآن مجید و احادیثِ صحیحه مژده دهٔ اهل ایمان است۔ حضرت مخدوم زاده ارشاد کردند که معلومات اولیاء که به کمال متابعتِ انبیاء علیهم[3] السلام به موافق علوم شرعیه گردیده است، در رنگ مجتهد مبین احکام وحی است نه امر زاید براں که دین کامل گشته است

---

۱ م۔ سبحانه ۲ د۔ محی الدین العربی ۳ د۔ علیه

د نعمت تمام شده۔ نواب از وجوهِ کثیرۀ[1] راہ سوال اختیار نمودہ۔ آنحضرت قدس سرہ درآں ایام ارادۂ حضرت سرہند داشتند فرمودند بعد رسیدن وطن جواب آں بہ جمعیتِ خاطر در سلک تحریر خواہم کشید، باز بہ راقم سیاہ کار معلوم نیست کہ چیزی نوشتہ اند یا نہ و اگر نوشتہ اند بالجملہ برای عصاۃ مومنین جزاء عموم رحمت کہ از کریمہ وَرَحْمَتِیْ وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ بہ گوش ہر عاصی شکستہ روزگار رسیدہ امیدوار گردانیدہ بود ازیں جہت رویای صالحہ کہ جزءِ چہل و ششم است از اجزاءِ نبوت درحین قرب ارتحال گویا تاویل آں آیۂ کریمہ بہ ظہور پیوستہ ؎

نمی ترسم ز عصیاں و نہ دارم باک از دوزخ
کریمی جرم بخشی پیشوای کردہ ام پیدا

ہمانا کہ در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہمگی جمال صرف گشتہ بودند کہ بوی از جلال بآں مخلوط نہ باشد و در سابق البتہ در مواضع لابدیتہ ترتیب جلال ہم داشتند۔ از جناب خالۂ کبریٰ قدس سرہا مسموع گشتہ کہ در ایام اذکار حضرت ایشاں کہ درون حجرۂ مقدسہ با محبوبِ حقیقی جلت عظمتہ راز و نیاز داشتند و کثرۃ ارشاد ہم از غایت عظمت و نہایت ارتفاع بہ مرتبہ محیط آفاق گردیدہ کہ افواج رجال و نساء از جوانب اربعہ کہ تعداد آں مگر در علم عالم الغیب والشہادت معلوم است مثل مور و ملخ می شتافتند، روزی مجمعِ عورات طالبات بسیار ہجوم داشتہ بعضی از خادمات آنہا کہ مغنیات نیز بودند بہ صداہای سرود باوجود منع مخدومات خود ہا ہنگامہ آرائی نمودند و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۲۳۷) ہرچند کہ آوازہ آنہا می شنیدند ساکت ماندند و ایں خلافِ طور آنحضرت بودہ "چہ امر معروف و نہی منکر شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ[2]" و ہموارۂ ہیبت ایشاں در قلوب اہلِ ارادت بہ نہجی استیلا داشتہ کہ دم از امور غیر مشروعہ زدن را مجال نہ داشتند من از برادر خود شیخ محمد عبید اللہ کہ مشہور بہ میاں حضرت و ملقب بہ مروج الشریعت اند قدس سرہ و درآں وقت حاضر بودند استفسار نمودم کہ جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں وضع تغافل کہ گاہی نہ بودہ از چہ او ظہور نمودہ گفتند قبل ازیں تربیت جلالی و جمالی شامل حال آنحضرت بودہ والحال ظہور جمالِ صرف است بی شائبہ جلال دریں وقت اگر دہل را شب و روز نزدیکِ گوشِ معرفت سروش گذاشتہ بگویند اصلاً از کثرت ظہور جمال بہ چشمِ ملال جانب گویندگاں نہ بینند۔ ایں ہمہ از

---

[1] د۔ کثرت [2] واوین میں منقول فقرہ نسخۂ د میں نہیں ہے۔

غلبۀ امواج بحار رحمت که از سبب کثرت موانست که از جهت خدمت مهر و امانداری آں بحار رحمت بہم رسیده است آخر کار تمام وجود مسعود را نسخۂ عین رحمت گردانیده است ۔ بنابرآں عطاۀ را پیش از ایام انتقال بایں نوید خواب تازگی بخشیده است ۔ سبحان الله، طرفه خوابی است موافق کتاب و عجب واقعه ایست روشن تر از آفتاب کریمۀ قُلْ يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِيْعًا اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ۔ برای شهادت صدق منام آں قطب الانام کافی است ، وَمَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ ۔ حجتی است وافی چوں به تصدق رحمة للعالمین علیه و علی آله الصلوٰة والسلام وجود شریف آنحضرت رضی الله تعالیٰ عنه به طریق تخمیر طینت[1] مطهر ایں کار گشته جای آں دارد که منشاء اسرار رحمت به کمال عنایت او سبحانه از رؤیای صالحۂ ایشاں به صد عز و ناز بر اہل آں ظهور فرماید ؎

به شکرم آں کلام شکر آمیز — بزمم نکهت آئینه کردند
به دستم شقه[2] از زر نوشته — به آب رحمتش بسمینه کردند
به یمن همت والائی معصوم — که دولت را بیامم زینه کردند

از آں جا که راقم حروف کرامت مالوف عاصی ترین مخلوقات است و غیر از سابقه رحمت نجات در حق او متصور نه بنابراں عنان سخن را در میان رحمت به توسل برکاتِ معصومی سر داد، مصراع

که مستحق کرامت گناه گارانند

(بیت) ؎

بشری لقد انجز الاقبال ما وعدا — وکوکب المجد فی افق الاعلیٰ صعدا

اگرچه در ادای کلمات رحمت بعضی لطائف دیگر هم در خاطر بوده که هر یک راهی به جمالِ معاصی می نموده امّا به مقتضای وقت و حال مستعین بر همیں (۲۳۸) مقدار مقاله نازنین کفایت رفت ؎

ومن بعد هذا ما یدق صفاته — وما کتمه احظی لدیه واجمل

و بایں همه مراتب قرب و کمال که خلائق را به تبعیت سید المرسلین علیه و علیهم و علیٰ آل کل من الصلوٰة افضلها ومن التسلیمات اکملها بر عموم رحمت خبردار ساختند خود از خوف

---

[1] م ۔ "طینت" ندارد [2] م ۔ شقعه

مٰلِکِ یَوْمِ الدِّیْن لیل ونہار در ہراس آں بودند کہ فردا بادی چہ معاملہ فرمایند و در کدام جگہ داخل سازند، چنانچہ از مکاتیب شریفہ بر متبعان آں ظاہر و ہویدا است بلی، مصراع

نزدیکاں را بیش بود حیرانی

در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث بر نگاشتہ اند:

فتح افسوس کہ عمر اشرف در ہوا و ہوس رفت و در حرمانی و معصیت گذشت در و دیوار بر کردار ایں دور از کارگریاں و زار زار است و ہر سنگ و سفال بزبان حال فریاد می کند مالہذا خلقت ولا بھذا امرت ؎

ہر دو عالم در لباس تعزیت   اشک می بارند تو در معصیت

اذکروا اللہ و توبوا الی اللہ جاءت الراجفۃ تتبعھا الرادفۃ (۳ بار) جاء الموت بخدافیہ، انتہی کلامہ مقدس۔

و ایں موافق اکثر اطوار آنحضرت است اما در بعضی از حالات بہ تقاضای اوقات عیاں سخن بہ نوعی دیگر است "چنانچہ یکی از اہل قرابت کہ صاحب مسکنت است[1]" بزبانی یکی از فضلای روزگار مذکور نمودہ کہ روزی در محفل خلد مشاکل حضرت ایشاں در ایام اخیر آں قبلۂ صفاکیشاں سخن از خوفِ خاتمہ کہ از راہ ابہام شاملِ حال خواص و عام است در میان آمد آنحضرت فرمودند بر ما خیریت خاتمہ بفضل اللہ سبحانہ یقین نیست خوف کجا و ابہام کو اہر چند بہ تکرار با وجود ترک ادب معروض داشتہ کہ نفس ابہام ہر چند کہ صاحب معاملات ہم باشد نمی رود مگر جماعت معطوعین از یں خوف مامون باشند۔

احمر۔ فرمودند وقتی کہ معاملہ کمال بایں سرحد بہ رسد خوف سر از پا نہ شناختہ راہِ فرار اختیار نماید و از ادب شریعت ہر چہ گوید گنجائش دارد و انگام تا ایں قسم حصول یقین بر کمالات باطنیۂ خود کہ از ایمان ثانی کہ از آیہ کریمہ یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اٰمِنُوْا بِاللّٰہِ وَرَسُوْلِہٖ و از دعای ماثورہ اللّٰھم انی اسئلک ایمانا لیس بعدہ کفر کہ برای تعلیم امت فرمودند بہ ثبوت بپیوستہ بہم نہ رسد۔ اظہار ایں قسم بلند اسرار داخل خیانت بودہ و ایں ایمان ثانی بطور حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از حصولِ فنای اتم کہ بہ فنای اکمل بر آں مترتب است بہ حصول می پیوندد و ایں آں ایمان است

---

[1] دادین میں منقول فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے۔

که از زوال مصئون است و از خلل محفوظ به خلافِ ایمانِ سابق که از زوال و خلل محفوظ نیست حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَکِیْل تفصیل این ایمانین در مکتوبات حضرت قیومین (۲۳۹) واضح ولائح است۔

از اکابر اصحاب حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مسموع گشته که قصهٔ شروع آزار آنحضرت والا منقبت چنان است که روزی در عین عافیت به درس کتاب مشکوٰة المصابیح اشتغال داشتند چون بر حدیث ترمذی که مروی ست از جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدند و آن حدیث را ایراد می نماید قال رسول اللّٰه صلی اللّٰه تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم یودّ اهل العافیة یوم القیامة حین یعطی اهل البلاء الثواب لو انّ جلودهم کانت قُرِضَتْ فی الدنیا بالمقاریض۔ یکایک از دست مبارک ساق شریف را سخت گرفتند و درس موقوف فرمودند باهل مجلس معلوم شد که وجعی به ساق لاحق شده است۔ القصه آن وجع بحدی غلبه نمود که گوشت و جلد مکرر مقروض گشته و این ظلم را کافر فرنگ که معالج این مرض از طرفِ سلطان وقت مقرر شده بود به ظهور پیوسته۔ پس مرتبهٔ شهادت کبریٰ نیز با آنحضرت باوجود صدیقیت ثابت گشته۔ گویند در آن شدتِ اوجاع که محیط تمام بدنِ مبارک علی الخصوص زانو و ساق شده بود و آن کافر به بهر قسم که دست تعدی را می خواست خود را معاف نمی داشت، گاهی لفظ آه در وقت معالجهٔ دشمنانهٔ او سر نمی زد بلکه آن وقت به تلاوت قرآن مجید مصروف می گشت و نماز جمعه و جماعت حتی الامکان از دست نمی رفت و این شعر عربی در آن ایام به شوقِ تمام می خواندند ؎

قال لی مُتْ مُتُّ سمعاً وطاعةً — وقلت لداعی الموت اهلاً ومرحباً

و بعضی اشعارِ تازی و فرس هم گاه گاه بر زبان الهام ترجمان جاری می شدند بیان آنها هم برای استماع اصحاب بَلاءِ لبسی ضرور است ؎

گر به نقدی جاں توانستی خریدن وصل دوست — طالبی وصل تو بودی هر که جانی داشتی[1]

(بیت) ؎

اگر هزار غم است از جهانیاں بر دل — همیں بس است که او غمگسارِ ما باشد
به کنج غاری و خلوت گزینیم از همه خلق — اگر آں به لطف جهاں یارِ غارِ ما باشد

---

[1] یہ شعر نسخہ د میں نہیں ہے۔

(بیت) ؎

لیتکِ[1] تحلو الحیوة مریره　　لیتکَ[2] یرضی والانام غضاب
لیت الذی بینی وبینک عامر　　و بینی و بین العالمین خراب

وهر یکی ازیں ابیات در مکتوبات قدسی سمات آنحضرت عالی درجات هم مندرج است۔

القصه شدتِ وجع به مرتبهٔ مستولی شده که روزی ناخواسته دست ام المریدین حضرت بی بی قدس سرہا بر بدنِ مبارک رسیده تمام بدن در رعشه در آمده، ام المریدین از غایت حیرت استفسار آں نمودند که مجروح یک جزءِ بدن است که ساق و زانو باشد و رعشه تمام اجزا از انکه دست هم بر عضو دیگر رسیده باشد محل تعجب است فرمودند کدام عضو هست که مجروح نیست و باوجود غلبه آزار و شدت اوجاع که بر تقریبی رسیدن دست معلوم اہل حضور گردیده از اکثرت تمکین و وقار و صبر و شکر و رضا به قضاءِ عزیز غفار اصلاً حرکتی که مخالف شفا باشد سر نمی کشید بلکه تلذذ ذاتِ (۲۴۰) فراوان حاصل روزگار می گردید چه نزدیک حضرت ایشاں و والد بزرگوار آں قبله صفا کیشان رضی اللہ تعالیٰ عنهما ایلام محبوب لذت بخش تر است نسبت با نعامِ او، حضرت والدهٔ کریمه مدظلها می فرمایند که سه چهار روز پیش از وصال شدتِ اوجاع به حدی سر کشیده که هر چند می خواهند که ادای نمازی ازیں نمازهای پنج گانه بر قسمی هم نمایند میسر نمی شود و هیچ وضع قرار در نشستن حاصل روزگار نمی گردد اتفاق ماما درسو، خدمتگار که مزاج شناس بسیار بوده بیک نوعی نشاند که اداءِ نماز به وجه احسن صورت پذیر شد بعد از فراغ نماز به مخدوم زادهٔ برجاده شیخ محمد عبید اللہ قدس سره خطاب کرده فرمودند نماز مست را چه حکم است تفحص کتب نموده جواب بگو۔ بعد ازاں فرمودند که من تنها نماز خود را نمی گویم که سجده من فوق العرش افتاده است بلکه ایں خادمه که درایں وقت مرا به رکوع و سجود ممد کار بوده نیز سجده ایں با من فوق العرش افتاده۔ قبله گاهی مرشدی از زبان حضرت خواجه جیو قدس سرهما روایت می کنند که مدت شش ماه پیشتر می فرمودند که هر نمازی که می گذارم خواه فرض و خواه نفل سجدات آں فوق العرش می افتد بلکه تمام نماز آں جا که لفظ جا از تنگیٔ میداں عبارت واقع است، واقع می شود و مضمون کلام صادق سید البشر علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام که الساجد یسجد علیٰ قدمی اللہ فلیسجد ولیرغب۔ دریں ایام بسیار جلوه گر است هر چند که از دوام ایں معنی به شمول تمام

---

۱ د۔ لبیک　۲ ایضاً

داشته اما الحال به کیفیت دیگر آراسته مخدومی معرفت دستگاهی مرحومی شیخ ابوالقاسم قدس سره فرزند اکبر عالی حضرت و نبیرهٔ[1] اعظم حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما بوده اند هم در ایام غلبه آزار حضرت ایشان از شاه جهان آباد رسیده مشاهده این حال نموده بزبان تشریف آوردند که هر کرا آرزوی مشاهدهٔ صبر ایوبی باشد علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام باید که زود به دیدار پرانوار حضرت ایشان بشتابد و کارخانهٔ صبوری مطالع نماید ؎

تا کسی را به بلا مبتلا نه کنیم　　　تا که نامش از اولیا نه کنیم

بلی ان اشد الابتلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل. خبر مخبر صادق است علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام. خالِ اکرم قدوهٔ اصحابِ تحقیق مخدوم زادهٔ اصغر حضرت شیخ محمد صدیق قدس الله سره روایت می فرمودند که بملاحظهٔ عالم اسباب چنانچه ادویه و ادعیه درین آزار به کار می رفت به رعایت عجز بشری روزی به مخدوم زاده های عالی درجات صاحب التصرف والکرامات حکم کرامت شیم شرف نفاذ یافت که اینها را به گوید که توجه در دفع این مرض بر گمارند و من بالتخصیص باوجود تعمیم طلبیده این حکم فرمودند به موجبِ امر شریف القدر هر کدام از فرزندان عالی مقام توجه نمودند چند نفس در ثُولت درد تخفیف لاحق شد باز بر صرافتِ اصلی قرار گرفت چه ایام عافیت صوری فی الحقیقت وداع شده بودند (۱۴۲) و معامله به عافیت معنوی که دائم الاوقات محفوظ از خلل و مصؤن از زوال است کشیده بود.

ارشد خان مرحوم که دیوان صوبهٔ کابل و بعد ازاں دیوان حضور لازم السرور در عهد حضرت خلد مکان شده بود مکرر به نقل این تصرف دلها مشتاقاں را سیراب حیات ابدی می نمود و ابیضی از خزانهٔ حضرت ایشان که احمر را بر داشته است بایں مفلس می بخشید.

ابیض. می گفت که من و امانت خان و چندی از اقربای مایان که هر کدام از اهل ارادت آں غوث الانام بوده، روزِ عرسِ حضرت مجدد الف ثانی که در سالِ آخر حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما اتفاق داشته ورود به حضرت سرهند افتاده چوں دریں ایام حضرت ایشان به کسل شدید ابتلاءِ تمام داشتند چه ایں عرس بیست و هشتم شهر صفر مظفر می باشد و وصال آں هادی ارباب کمال نهم شهر شریف ربیع الاول روی داده پس زیاده از یازده روز تفاوت هم نه کشیده مقصد تقسیم اطعمه متلونه

---

[1] م - نبیر

وغیر متلونه به خویشان و درویشان و مدعوان وغیرهم مخدوم زاده های عالی مقام می فرمودند و آنحضرت درون محل تشریف داشتند ما هم یک گوشه اختیار نموده نشسته بودیم که به ناگاه آوازهٔ تشریف آنحضرت غلغله افگن گردیده می بینم که بر ڈولی یا بر میانه یکی ازایں دو لفظ گفته سوار داخل محفل عرس شدند و بر همون سواری نشسته ماندند چه شدت از طاقت آں نداد که فرا آمده بر مسند نشینند در همانجا شولهٔ بی روغن به حضور پُرنور که از سبب پرهیز مختار بوده گذاشتند در خاطر من باوجودیک اطعمهٔ عرس به نزدیک هر کدام مایان گذاشته بودند خطور نمود که اگر از راهِ ذره پروری و بنده نوازی ازیں الوش خاصه سرفرازی بخشند کمال مدد طالع شامل حال خواهد بود، اما از راهِ ادب باظهار ایں تمنای خوشگوار لب به جنبانده و مردم بسیار هم که در میانه غلو داشتند و هر یکی آں عنایت را به صد شوق امیدوار مردم را کناره فرموده نام بنده بر زبان الهام ترجمان آورده طلبیدند حاضر شدم و نزدیک تر گشتم دو سه لقمه ازاں شوله تناول فرموده بودند چوں من کسل مندم شولهٔ بی روغن حکیم تجویز کرده همون را می خورم اگر شوقِ شما برآں کشیده است به گیرید به بشاشت و سعادت تمام گرفتم و آداب بجا آوردم و با رفقای خود تقسیم نموده خوردم۔

مخدوم اقطاب دستگاهی عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر مدظله که امروز سجاده نشین مسند ارشاد حضرت ایشاں اند وعنان هدایت ایشاں محیط ربع مسکون است، می فرمایند من شنیده ام دو سه روز پیش از وصالِ خود حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به درویشان حضرت سرهند (۲۴۲) که نزد آنحضرت اعتبار داشتند غیر عبدالملک رقعات نوشتند:

فتح۔ که فقیر محمد معصوم از دنیا می رود باید که به دعاءِ خیریت خاتمه ممد و معاون باشند۔

هر یکی ازاں گوشه نشینان بادیهٔ ربانی به موافق حوصله خود جوابی بآں مخدوم حقانی برنگاشته ازاں جمله سید مرزا که فقیرِ صاحبِ کمال بوده و بالفعل مرقدِ شریف آں عزیز هم در وسط بازار حضرت سرهند واقع است در جواب ایں دو بیت نوشته ؎

درِ هر پیر زن می زد پیغمبر — که ای زن در دو عالم یادم آور
یقین میداں که شیران شکاری — دریں ده خواستند از مور یاری

حضرت والده ماجده سلمها ربها می فرمایند که روزی در ایام آخر در خلوتِ خاصه باریاب شدم شنیدم که ایں بیت را به شوق تمام می خواندند ؎

تو دستگیر شو ای خضرِ پی خجسته که من — پیاده می روم و همرهان سوار انند

بعد ازاں نامِ یکی از صالحات بر زبان مبارک آوردند که فلانی بمارقعه نوشته است که در او این بیت تحریر نموده۔

نیز از خدمت والدهٔ کریمه مسموع گشته که هم درآں ایام نشان بادشاہزادهٔ قدسیه روشن آرای بیگم رحمهما اللہ سبحانه که مشتمل بر نیازمندی تمام بوده رسیده که در و این بیت مندرج نموده۔

من کیستم که باتو دمی دوستی زنم — چندیں سگان کوی تو یک کمترین منم

این بیت را بر زبان مقدس آورده فرمودند که در طبقهٔ سلاطین علی الخصوص در مستورات این طور محبت شیوخ که نمونهٔ محبت الٰہی است عنقاء مغرب است فضل لم یزلی شامل حال است که ظهور امور عجیبه در عهد ما جلوه[1] گر گردیده و معرفت الٰہی مطلوب از ایجاد نوع بنی آدم است به وساطت ما بر شاه و گدا رسیده ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ۔

شنیده ام که یک روز پیش از وصالِ آں قدوهٔ اربابِ کمال عبد الملک به قصد عیادت رسیده از آں که فساد عقیدهٔ بعضی از شیوخِ مشارٌ الیه معلوم اہل حضور بوده و قبل ازیں به ہمیں سبب راهِ ملاقات هم مسدود، چنانچه روزی ماجرای درجای ازیں کتاب مرقوم گشته۔ مطالعه کنندگان با ہوش مخفی نیست خواستند که اہل معہود را از بیرون رخصتش نمایند بہر حال بدون عرض جواب رخصت هم دشوار فهمیده به عرض اقدس رسانیدند که عبد الملک که سابق گاہی به سعادت حضور امتیاز نه یافته به قصدِ عیادت شتافته است چوں مزاج مبارک مضعوف است و حواس ظاہره در رنگِ حواس باطنه متوجه بارگاه صمدیت اند اگر امر اقدس شرف نفاذ یابد از بروں رخصتش نمائم، فرمودند مرا بنشانید و او را به طلبید چناں کردند و اجتماع مخدوم زاده ہای عالی درجات بود به کلامی که با مشارٌ الیه فرمودند تصرفی را نمودار کردند و ابعضی را در احمر جلوه گر ساختند اشارتی به حضرتِ مخدوم زادهٔ عالی قدر شیخ سیف الحق والملة والدین قدس سره کرده فرمودند سیف الدین ہمیں است ظهور تصرف مسطوره بر اہل اعتقاد وا نمود ابعضی علیحده در وسط احمر۔ بر دوستان نیک نهاد از جمله ضروریات است (۲۴۳) باید که به حضور خاطر استماع نمایند یعنی شیخی که از خواندن اسمای سیفی بہم رسانیده کمال نشاتین دراں تصور نموده سلطانِ وقت را مسخر و منقاد ساخته از دریافت کمالات ولایت که ثمره اش مشاهدهٔ حضور است به جز حصولِ مشیخت که عین مباعدة و دور است مطلب کار نا فهمیده استغناء از

۱؎ د۔ جلوه

صحبت اکابر اولیاء الٰہی پیدا کردہ اند فرزندی سیف الدین آن را منہدم و ناچیز خواہد گردانید مقصود بہ یک کلمۂ جامعہ بحکم وراثت سید البشر علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ اعطیت جوامع الکلم منجر از آن است تمام مشیخت آن را کہ مبنی از حب جاہ است بر باد دارند۔ بعد چندین[1] ازین مقولہ غلغلۂ ارشاد حضرت مخدوم زادۂ مذکور بہ مرتبہ عالم گیر گردیدہ کہ نام و نشان مشیخت ارباب دعوت را نہ گذاشتہ۔ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس کہ مصاحب و ندیم حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند اکثر می فرمودند کہ باوجود آنحضرت درین مرض اخیر خدمات شائستہ بہ کمال خضوع و انقیاد بہ تقدیم رسانیدہ اما حضرت ایشان روزی خطاب بہ مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعت کردہ بہ حضور جمیع مخدوم زادہ ہا فرمودند کہ حق خدمت بر شما بود اما حضرت حق سبحانہ والدۂ شما را جزاء خیر بہ دہد کہ حق خدمت ادا نمودند و محتاج خدمت دیگری نہ گذاشتند۔ حضرت والدہ ماجدہ سلمہا الرحمٰن می فرمایند کہ یک شب یا دو شب پیش از وصال وقت طعام شبینہ پرسیدند کہ در خانہ چہ مطبوخ گشتہ است عرض نمودند کہ کھچڑی فرمودند کہ اگر اندکی روغن انداختہ بہ دہید ما ہم تناول نمائیم عرض کردند کہ از سبب لحوق حمّیٰ کہ بایں وجع شدہ است پرہیز است ساکت ماندند و از انہا باز چیزی نہ طلبیدند بلکہ اگر منت کردند کہ قبول چیزی اطعمہ ازین شود حاضر گردانیم قبول نہ فرمودند آری برای خوراندن مہمانان تاکیدات بہ وقوع پیوستہ علی الخصوص دربارہ ہمشیرۂ خود کہ نام گرفتہ فرمودند کہ ہمشیرہ جیو را باد و اولاد ایشان طعام خواہند خورانید و روز وصال ہم باوجود شدت احوال بہ مخدوم زادۂ بزرگ عالی حضرت شیخ محمد صبغۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ کہ ایشان درآن وقت حاضر الخدمت بودند بلکہ انواع ادویہ را سودہ در دہن مبارک می دادند خطاب کردہ فرمودند کہ بہ نزدیک آی باوجود نزدیکی نزدیک تر گشتند و منتظر مواہب نشستند فرمودند رضاء اللہ فی رضاء الوالدین از استماع این کلام فرخندہ ہر نص مقدمات مرضیہ در خاطر دریا مقاطر آوردہ سراپا گوش می گشتند، خوش گفت ؎

ہمہ چشمیم تا بروں آی   ہمہ گوشیم تا چہ فرمای

فرمودند این وضع بی نظیر شما ہمیشہ مقبول (۲۴۴) و محبوب ما بودہ است تغیر و تبدل درآن وضع بی نظیر تجویز نہ خواہد نمود۔ دوم برادران و ہمشیرات از شما خورد اند اگر از آنہا کوتہی و تقصیرات سر زند

---

[1] م۔ چندی

برآں نہ خواہید رفت و رشتۂ اتفاق را مضبوط تر خواہند ساخت ۔ سوم صحبت سلاطین بی ضرورت کلی اختیار نہ خواہند نمود ۔ آداب بجا آوردند و از حضرت حق سبحانہ توفیق آں مسالت نمودند ۔

از جناب حضرت والدین کریمین و از دیگر صلحاء بسیار مسموع گشتہ کہ شب نہم ربیع الاول ملکی بر ہر خانۂ حضرت سرہند آواز دادہ کہ فردا قیوم وقت از سرای فانی رخت بہ دار البقامی کشد ہر کہ را سودائ جمال و کمال در سر بود بہ شتابد و نقد وقت را دریابد ۔

غنیمتی شمرای شمع وصل پروانہ ۔۔۔ کہ ایں معاملہ تا صبح دم نہ خواہد ماند

و بعضی مردم می گویند کہ آں مخبر بشر بود اما بہ خدا رسیدہ کہ آواز سوز در ہر خانہ رسانید بلکہ بر قصبات سرہند نیز ایں آتش دویدہ می گویند کہ در لاہور و پیشاور نیز مخلصان آں جای را ایں صورت مدہوش گردانیدہ و بعضی از ساکنان بلاد بعیدہ کہ وقوف ایں ماجرا در خاطر نہ داشتند آں شب را نوشتہ گذاشتند کہ البتہ ثمرۂ ایں آواز شورش انداز ظہور خواہد کرد، چوں بہ موافق اوقات آں خبر کلفت ثمر انتشار یافتہ ہر یکی حقیقت کار را دریافتہ کہ خبری از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدہ و تمام مکنونات را خلعت ماتم پوشانیدہ دلہا را تاراج کردہ و خانہ ہا را خراب ساختہ ۔ روز دیگر کہ روز وصال آں ہادی ارباب کمال بود زلزلہ بہ شدتی محیط آفاق گشتہ کہ شیشہ ہا کہ در طاقچہ ہای حویلی مقدسہ بودند چند گرختہ ازیں غم بر زمین افتادند و بہ شکستند ۔ بلی اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ایں زلزلہ مقدمۂ آں زلزلہ ہا ست و ایں ولولہ سر حلقہ ہمہ ولولہ ہا حضرت والد بزرگوار ایں راقم بی مقدار قدس سرہ بہ قصد نماز چاشت در صحن حویلی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدند چوں دوگانہ نماز ادا نمودند می بینند کہ پشت بہ قبلہ دوگانہ ادا یافتہ است آں قدر بہ خاطر فاتر راقم خوب نماندہ کہ زلزلۂ ایشاں را منعکس ساختہ و یا تشتت حواس کہ بہ سبب انتشار قلب بہم رسیدہ جانب مشرق گردانیدہ ۔ گویند کہ آخر کلام آں امام ہمام بر لفظ سلام اتفاق یافتہ کسی بہ موافق تخمینۂ خود دریں جا سخن راندہ اما اغلب آں ست کہ تشریف حضرت سید المرسلین علیہ و علیہم من الصلوٰة افضلہا و من التحیات اکملہا از راہ امت پروری و غلام نوازی اتفاق یافتہ و اگر با آنحضرت ظہور دیگر انبیاء کرام و ملائک عظام و بعضی از اولیاء عالی مقام ہم شدہ باشد گنجائش دارد پس ایں سلام برای آنحضرت باشد و وجہ ثانی آں کہ رخصتی از اہل حضور ہم دریں وقت ملحوظ باشد سوای ایں دو وجہین (۲۴۵) ہر چند کہ وجہ اول اقوی از ثانی باشد اگرچہ وجہ دیگر نوشتہ باشند شایان اعتماد نہ باید شمرد و مطلب آں کہ دو سہ گھڑی پیش از وصال فرمودند : احمر ۔ السلام علیکم و وقت سلام مخلصان بسیار از فرزندان و نیازمندان حاضر بودند بعضی می

برآمدند بعضی می درآمدند ہر یکی بہ نالہ و فریاد ہنگامہ گرم داشتند تخصیص سلام ہیچ کدام آنہا نہ بودہ است مطلب شنبہ نہم شہر شریف ربیع الاول سنہ ہزار و ہفتاد و نہ ہجری جاں بہ جاناں تسلیم نمودند اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّآ اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ۔ ؎

نہ پنداری کہ جاں را رائگاں داد فروغ روی جاناں دید جاں داد

آفتاب فیضان فرو نشست و ماہتاب ہدایت غروب شد غلغلہ در گنبدِ افلاک برخاست حلاوت مرکز خاک بہ تلخی تبدیل یافت حضور در اہل حضور ولایت نماند و نور از اہل بصارت زوال گرفت ماہ نہ تنہا[1] بی نور شد عطارد فراموش آں شاہ نمودہ و زہرہ از رقص درماند، خورشید از غبار حوادث تاریک گشت و مریخ از محاسبہ دست باز کرد و مشتری از ہیبت اعدا سر از جیب خجالت[2] کشید و زحل سر بر زانوی انفعال انداختہ بر احوال ہند تاسفات بی پایان حاصل روزگار نمود، فلک بی نور شد و ملک بی سرور زیرا کہ قیومیت آنحضرت موجب رضای و خوشئ مکنونات بطریق مبالغہ بودہ یقین است کہ وصال ایشاں مستلزم حزن[3] تمام کائنات بہ مرتبۂ باشد لہذا غلبۂ فتن از آں مدت بر اہل عالم نہ آں قدر استیلای یافتہ کہ شرح آں تاب ایں قرطاس تواند شد، شمار بعضی از آں فتن در کنز آیندہ مرقوم خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ حضرت وحدت قدس سرہ می فرمایند ؎

ازیں زندانِ فانی در گذشتہ شہی کیں نہ طبق را بود سرپوش
بنات النعش شد امروز ہیہات ہماں مجمع کہ پرویں دیدمش دوش[4]
پئ تابوت آں قطب زمانہ چو رعد نعرہ زن احباب در جوش[5]
بسا کس خانماں برباد دادہ بسا کس رفتہ رفتہ از ہوش
در پیر مغاں بستند افسوس کنون کورند و کومی خانہ کو نوش
بگو سال وصالش "غیب داں بود" کہ بود از جام غیب از جام مدہوش[6]
ندا آمد کہ آں معصوم مطلق بگوئی وحدت آمد دوش بر دوش

---

[1] م۔ "نہ تنہا" ندارد [2] د۔ "خجالت" ندارد [3] د۔ حزم
[4] چہار چمن وحدت قلمی صفحہ ۱۴۷ میں یہ شعر اس نظم میں ساتویں نمبر پر ہے۔
[5] چہار چمن میں یہ شعر بھی پانچویں نمبر پہ ہے۔ [6] یہ شعر چہار چمنِ وحدت میں شامل نظم ہٰذا میں نہیں ہے۔

باید دانست کہ تحقیق مبحث قیومیت بطور امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چناں است کہ حدیث انّ اللہ خلق آدم علی صورتہ دلیل برآں است کہ اگر حضرت حق سبحانہ را در عالم مثال صورتی فرض کردہ شود بہ صورت انسان کامل جامع ظہور فرماید (۲۴۶) بہ خلاف مخلوقاتِ دیگر کہ قابلیت ایں دولت ندارد لہذا انسان شایان خلافت گشت و شروع ایں منصب عظیم القدر بہ حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام قرار گرفتہ ثانیاً بہ ترتیب بہ پیغمبران اولوالعزم مخصوص گشت علیہم الصلوات والتسلیمات و بعد ازیں کہ دورۂ نبوت تمام شدہ در اولیاءِ امتِ مرحومہ[1] از غایت تفضل و نہایت احسان دو کس را بہ تخمیر طینت آنحضرت علیہ الصلوات والتحیات فرمودہ قیوم عالمیان گردانیدند و قیوم در رنگ وزیر است، ہر چند وصول نعم ظاہری و باطنی از سلطان است تقسیم آں بدست وزیر است و بہ مشورت او سرانجام مہمات ملک و ملکوت و چوں قیوم ثانی ازیں قبیل کہ مذکور گشتہ حضرت ایشاں بودہ، اندوہ عالمیان بعد وصال ایشاں ہم تقسیمی سر کشیدہ کہ معلوم نیست کہ گاہی ایں طور ماتم بر اہل عالم بعد عزیزی از اعزۂ صاحب کمال روی دادہ باشد فلک بہ قسمی کمر بستہ کہ وقت دفن بہ تصدیع تمام لاحق گشتہ کہ چہ قسم در قبر فرارند آخر الامر خیمہ عالی ایستادہ نمودہ بہ مشقت تمام در قبر کردند و ہم چنیں گریہ و نالہ و صیحہ اہل زمین از زن و مرد نہ آں قدر کردہ کہ بہ وجہی در قید قلم حزیں قصہ قصہ جاں گداز نوشتہ۔

شنیدہ ام کہ فاحشات بازار نشین دیگدانہای خود را سر کردہ سرہا برہنہ ساختہ آں قدر بہ غم و گداز ساختہ کہ حیرت از عورات دیگر بہ یاد دادند و حوران بہشتی نیز از خلد فرود آمدہ بایں سوز گداختند چہ اہل عالم را بعد از آں مرجعی نماندہ کہ بوی قرار گیرند و تسلی حاصل نمایند ناچار بایں حزن و ناامیدی احوال خود مفہوم الاحوال و مہموم الاحوال[2] باشند ؎ (رباعی)

غم سینہ گداز و غصہ جاں کاہ — ایں است حدیث قصہ کوتاہ
ای سوختہ ضبط ایں نفس کن — بس کن ز حدیث عشق بس کن

کنز دوم۔ دوراں فلک کہ بی مدار است زا و گاہ خزاں و گہ بہار است ایں بادہ کہ روزگار دارد یک مستی و صد خمار دارد بعد ازیں کہ تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ فرادیس الجنان افتادہ و ایں غم ہمہ کس را بہ دار الحزن رسانیدہ و شورش فلکی با غرش ملکی زمین و جبال را آب

---

[1] د۔ مرحوم [2] م۔ الاحوال

کرده به وقت کدام نمازی چون بعضی از بنات مکرمات آنحضرت قدسنا الله بسره الاقدس به فکر وضو متوجه صحن حویلی شدند، ہجوم نساء سر برہنہ که شمار آنہا تخمیناً کم از چہل ہزار نہ باشد یافتند و ہر چند غور کردند که معلوم نمایند معلوم نہ شد، روز دوم یا سوم پیش برادران خود اظہار این اژدہام نمودند[1] و از طرف ناظرات رسیده خبر آن دادند (۲۴۷) که این مجموعۂ عورات را ہیچ یکی از ما نمی شناخت. فرمودند حورای بہشتی ہم از برای ماتم فرود آمده باشکال نساء دنیوی متصبغ گشته نشسته بودند و شعلہ ہای سرد که از آه آنہا سر می زد راہی بافلاک جلوه گر اہل بصیرت می کردند و آهِ گرم از عورات دنیادی (کذا) را مشتعل آتش گردانیده بود ؎

دریاب که شعلہ ہای آہم   آتشکده کرد بارگاہم

معاملۂ غم بجائی رسیده که در فاحشات سرایت نموده فکیف المحبات والمخلصات.

روزِ واقعہ مخدومی مخدوم زادگی میاں شیخ اہل الله رحمۃ الله سبحانه رحمۃً واسعۃً که فرزند عالی حضرت بودند و در این نزدیکی ازین عالم در بلدۂ شاه جہان آباد رسیده رخت بسته متوجه سفر آخرت گردیدند مذکور نموده علیہ که حضرت ایشان را بعد از فراغ دفن یکی از مخدوم زاده ہای گرامی می بینند که دست برداشته مشغول دعا یند، معروض می دارند که این دعای مستحبات مشکل کدام یکی را فتح ابواب نموده است فرمودند که نائحاتی که درین واقعه بجزع و فزع دست برد و گذاشته باشند مغفرت آنہا از درگاه کریم غفار مسالت می نمایم ما نا که مکاشفه منسوب به مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعت است قدس سره. ایضاً مکاشفات جناب شریف ایشان دیگر ہم درین مقدمه بہ تحقیق احوال آنجای عنقریب مشروح خواہد شد ان شاء الله تعالی دل و جان گداخته بصد سوز ساخته استماع فرمایند که اخوند سجاول که استاد اکثر حضرات مخدوم زاده ہای عالی درجات و در علم فقه دانی مخرج روایات و از قدما اصحاب و صاحب کرامات جناب حضرت ایشان بوده به سعادت دادن غسل سرافراز گردیده شنیده ام که در حین مضمضه آبی قریب به دہن مبارک آورده التماس نمود که مرا قدرت آن نمی رسد که دہن مبارک را وا نمایم خود در رنگ احیا دہن[2] مبارک کشاده قبول آب فرمودند و ثیاب کفن مسنون به حضرت ایشان داده اند که ازار و لفافه و قمیص باشد و سفید و نفیس دادند و عمامه نه دادند که بدعت است اگر چه علماء و مشائخ تجویز کرده اند اما جناب

---

۱ م - بوده   ۲ م - احیا دبن

حضرت رسالت خاتمیت را علیه وعلی آله وصحبه افضل الصلوات واکمل التحیات[1] نه داده بود وهمچنیں اصحاب کرام را نیز نه داده اند رضوان الله تعالی علیهم اجمعین[2]۔ قاعده یاد دار که نزد حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه در هیچ بدعت حسن نیست اگرچه در رنگ فلق صبح ظاهر شود وکل بدعت ضلالت متمسک ایشاں است۔

ونماز جنازه در گذر (۲۴۸) صندل پوره که از گذرهای مشاهیر بلدهٔ طیبه حضرت[3] سرهند است، خواندند تا حال درآں مقام صُفّه[4] بسته اند که زیارت گاهِ انام باشد وامامت نماز برادر اصغر ایشاں حضرت شاه جیو قدس سره باذن حضرات مخدوم زادها نموده اند وهجومی که بر جنازهٔ مقدسه مسموع گشته است ازید من ان تعد است، گویند تا باغ فتحی که دو تیر انداز ازآں[5] مقام باشد۔ صفوف خلائق بسته بود در جانب طول[6] وعرض هم کم از نیم تیر انداز صف رانمی گرفت۔

مشورت همه مخدوم زادهای عالی درجات براں قرار گرفته که درون روضهٔ مقدسه حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه دفن آنحضرت نمایند ودو قیوم را در یک گنبد گذارند و قران السعدین حاصل روزگار کواکب شعار دولت مدار مشاهده فرمایند اما ازآں جا که ؎

یک تخت دو شاه بر نشاید　　یک برج دو ماه بر تابد

چوں قبر شریف متصل قبر مقدس مجددی قریب به نصف قد آدم کنده بودند که به ناگاه از زبان عبدالعزیز خان فوجدار سرهند برآمده که دفن حضرت ایشاں اگر در موضع علیحده نموده آید موجب رستگاری مخلصان صاحبِ یقین گردد که ایشاں در رنگ والدِ ماجد خود صاحب کمال واکمال بوده اند، برای قبر ایشاں البته جای جدا به کنند تا قبور دیگر سعادت مندان را جای فراوان در دو روضه میسر گردد ودیگرهمی را در روضهٔ مقدسه برای آں می گذارند که ظهور جوار موجب شفاعت ومستلزم مغفرت شان باشد وآنحضرت که ثانیٔ مجدد الف ثانی در جمیع احوال ومعانی باشند روضه علیحده را مستحق اند تا برای عصاة دیگر که منتظر عنایات اند جای قبور به وسعت میسر آید باوجودی که مخدوم زادهای عالی درجات را بر رسوخ عبدالعزیز خان مذکور چنداں ثبات نبوده اما بقول کلمة الحکمة ضالة الحکیم من حیث وجدها فهو احق بها این نکتهٔ زیبا بس مقبول ودلربا

---

۱ م ۔ التسلیمات　۲ د ۔ "اجمعین" ندارد　۳ د ۔ "حضرت" ندارد
۴ د ۔ صفه　۵ د ۔ "ازآں" ندارد　۶ د ۔ طویل

افتاد سمند عقل را هر طرف سر وادند زمینی که از فردوس جدا گم دیده درین دار برای قبلة الابرار رسیده باشد غیر از همیں بانچه که بشر پیوند مسکن فقیری از فقیرانِ الٰهی گردد. چنانچه ذکر آں سابق شده است نیافتند. باتفاق عقول آں زمین را بعد از مدینه رسول علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام تشخیص کرده مدفن حضرت ایشاں ساختند و روضهٔ مقدسه که مشتمل بر انوار بی شمار است آثار عنایات مولای ظهور تمام دارد بلدهٔ سرهند را مرتفع الانام والمقام ساخته بر اکثر بلاد و بقاع تنور و ترفع دیگر بخشیده است جلوهٔ اشعارت[1] تابندهٔ انوار نمود ؎

خادماں صندوق پوشش مرقدش می ساختند
گر نمی شد اطلس (۲۴۹) گردوں ز انجم داغدار

بعد از دفن حضرت ایشاں مکاشفات حضرات مخدوم زاده های عالی درجات من بعد مشروح سازم بمشیته سبحانه. اما اولاً بعضی از تواریخ فقراتی که در قیدِ حافظه دارم به بیان آں پردازم اگر چندی آں قدر تواریخ منظومه و فقراتی را که سابق از تصنیف کتاب مسموع ایں کاتبِ احوالِ قطب الاقطاب گردیده است اگر به تحریر می آورد معا قریب به ده جزمی کشید اما چیزی غیر از غم در سینه نمی افزود به هر حال کم بادی موجب خلاصی و باعث شادی ست.

تاریخ منظومی که از ملک الشعراء ناصر علی مذکور خاطر است به تقدیم می رساند ؎

چراغِ خاندانِ نقشبنداں[2] | فروغ دین احمد خواجهٔ معصوم
به سوی گلشن جنت قدم زد | ازیں ویراں[3] رباطِ کهنه بوم
طلب کردم ز دل سال وصالش | ندا آمد "ز عالم رفته[4] معصوم"

گویند به سمع خلد مکان خبر وصال حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه رسیده فی الفور بر زبان آوردند مصراع

"رفته ز جهاں امام معصوم"

بعد ازاں به محاسبه پرداختند سال وصال آں قبلة الابدال یافتند، بعض شعراء به موجب حکم و بعضی دیگر محض ترغیب خود در نظم همه بسته غزل مرتب گردانیده اند، چنانچه قبله گاهی قطب الاقطابی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس فرموده اند:

"نقشبند ثانی بود"

---

[1] د. سعادت [2] م. نقشبند [3] م. "ویراں" ندارد [4] د. م. رفت

وحضرت مروج الشریعت می فرمایند :

"بجنت خوابید"

نیز عزیزی یافته است که

"الموت جسر یوصل المحب الی المحب"

چنانچه جناب مجدد الف ثانی را گفته اند "الموت هو جسر یوصل الحبیب الی الحبیب".

ملا محمد سعید دهلوی گفته :

"نصف شنبه بحبیب پیوست"

نهم ربیع الاول ماه وفات سید کل سال هزار و هفتاد و نه هجری عمر مبارک هفتاد و دو.

"جناب شریعت مآب" — "امام ارباب معرفت" — "فیاض اهالی عالم" — "مروج طریقهٔ نقشبند" — "زبدهٔ اعاظم اولیاء" — "وارث امام رسل" — "عمدهٔ ارباب صفوت و صفا" — "افضل اهل اسلام" — "حافظ کلام" — "مرکز ادوار ولایات و علوم".

عزیزی ایزدی خواجه محمد معصوم الهی اعلاء فردوس مثوای او باد.

مخدوم زادهٔ عالی جناب کمالات اکتساب شیخ محمد اسماعیل سلمه ربه می فرمایند :

"خدیو ولایت بود"

عزیزی گوید :

"نصف شنبه نهم ماه ربیع الاول"

هم درین اثنای تحریر این سطور[1] فرزندی ارشدی نیاز احمد مدعمره[2] چند فقرات یافته است، ایراد می نماید :

"مکونات[3] اله بی قیوم شدند" — "خلیفه حق بمرد" — "پشت پناه اولیاء بود وای مرد".

مصراع

بشد جنت از وی منور بشد برپا واد از قیامت

چون عنان سخن این جا رسید فضل لم یزلی شامل حال گردیده به عنایت بی غایت

---

۱ د. هم درین اثنای این تحریر سطور ۲ م. مدظله ۳ د. مکنونات

خویش ایں آوارۂ مسکین را بہ نواختہ (۲۵۰) بہ دولت اقبال مشرف ساخت بیان آں بقدرِ حوصلہ خامہ لازم دانستہ قلم را سری می دہد ؎

او پای براہ سخت کردہ   غیرت سراو دولخت کردہ

بہ گوش ہوش باید شنید آں شب کہ شب اولیٰ عشرہ مغفرت اعنی بہ شب یازدہم شہر مبارک رمضان وشب دوشنبہ از سال ہزار وصد وسی وسوم ہجرت سیدالابرار بودہ علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام در معاملہ مشرف حضرت جبرئیل امین علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام گشتہ عنایات فراواں بہ حال پُر اختلال خود مشاہدہ کردہ کہ شرح آں بسی عالی از مراتب تقریر و بیان است دریں مکالمات گویا ذکر ایں کتاب بہ وجہ شائستہ بہ قسمی می فرمایند کہ دلہای شکستہ را فرحت غیر مترقبہ می رسانند۔ دریں اثنا راقم معروض می دارد کہ ہر چند از طرف خود در تصحیح روایات کوشش بسیا[ر بکار] رفتہ، اما چوں بعد عہد و شمول غربت باہم جمع اند خوف ضعف و سقم بعضی روایات بہ سبب عدم اعتماد بر حافظہ خود ہموارہ متشتت الحال می دارد، می فرمایند کہ بر حقیقت جامعہ قلبی قلبیہ کہ مرأت جمال معنویہ است متوجہ شو، حسب الامر الشریف توجہی گماشتم ایں ابیات بلا اہمال و توقف یافتم ؎

کتابی بین بہ صبغ عشق معلوم[1]   ز فضل احمد[2] و معصوم موسوم
کتابی بین تصبغ صدق مکتوب   بہ فضل احمد و معصوم محبوب
کتابی بین کہ عرش بس دراز است   شجاعت باجیاد راز و نیاز است
کتابی بین کہ بکہ شہسوار است   کتابی بین کہ دولت را مدار است
کتابی بین پر از اسرار ہستی   در و جوش و خروش و ناز و مستی

والسلام وارد است کہ در کمل اولیاء بہ تصدیق خیرالانبیاء وعلیٰ آلہ التسلیمات والبرکات کمالاتی کہ در انبیاء بودہ اند بہ طریق وراثت جلوگر گردد کہ منصب نبوت ختم یافتہ است اما کمالات آں بہ طریق وراثت و نیابت کمل وارثان ثابت و موجود اند العلماء ورثۃ الانبیاء شاہد[3] ایں مقال است۔

در روزی حضرت قبلہ گاہی مرشدی[4] قدس سرہ می فرمودند کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از

---

۱ م۔ "معلوم" ندارد ۲ د۔ احمدی معصوم ۳ د۔ شاہد ۴ د۔ مرشد

وصال حضرت رسول کریم علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام فرمودند که اعمال صالحه که در حین حیات سید عالم صلوٰة الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم به ظهور پیوسته اجور آں را از درگاه کریم ذوالمنن می طلبم و اعمالی که بعد از انتقال آں حضرت علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والتحیت به وقوع آمده[1] اگر در معرکه حساب نیارند و مواخذه برآں نه فرمایند کمال (۲۵۱) بنده پروری است ـ مطلب اجور آں اعمال حسنه را نمی خواهم ـ

همیں مقدمه به طریق وجدان بعد وصال حضرت ایشاں در باطن خود یافتم که هر عمل صالح که حیات آنحضرت شده باشد باجر آں از کمال عنایت سرافراز فرمایند و آنچه بعد از انتقال حضرت ایشاں کرده باشم اگر برآں مواخذه نه کنند در معرکه حساب نیارند کمال بنده پروری است نیز از جناب حضرت قطب اقطابی قبله گاهی مسموع گشته که کشف مخدوم زاده های عالی درجات حضرت شیخ محمد نقشبند و شیخ عبیدالله و شیخ محمد سیف الدین رزقنا الله سبحانه من برکاتهم متفق برآں گشته[2] که هرگاه در روضهٔ حضرت "مجدد الف ثانی[3]" رفته می شود چناں معلوم می گردد که بادشاهِ عظیم الشان به وقار تمام بر مسند خود نشسته است و یک کس یا دو کس دو دست بسته ایستاده و هیچ کس را از غلبهٔ صلابت مجال حرف و حکایت نیست و هرگاه در روضهٔ حضرت ایشاں می درآیم چناں معلوم می گردد که بادشاهِ عالی جاه[4] بر تخت مرصع یا بر مسندِ فاخره به کمال فرحت و نشاط و فرخندگیٔ مزاج نشسته باشد و خدام و غلمان از یمین و یسار دست بسته حاضر باشند و مجلس بر رقص و سرود معمور باشد و قلم و دوات نیز موجود، گاهی به دستخط پردازند و گاهی به سراغ احوال مقربان حضور لامع النور سرافراز می سازند نیست ایں مگر از استرضاء اشیاء به قیومیت آنحضرت است و قوام عالم چنانچه در حین حیات به ذات مبارک تعلق داشته باشد[5] بعد ممات هم ایں کارخانهٔ عظیم الشان به طریق کلیت به ذات مقدس برپا است ـ آری به بعضی از فرزندان حضرت ایشاں ایں خدمت ثابت است به طریق نیابت آنحضرت باشد ولا مشاحته فیه زیرا که اصالت بلاریب در تخمیر طینت حضرت ایشاں واقع است که قیومیت مشروط بآں است، آری در اصالت هم مرتبهٔ ثانیهٔ حضرت مخدوم زادهٔ ثانی حجة الله العظیم قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس به وضوح پیوسته از حضرت ایشاں نقلاً اثبات

---

[1] م ـ به ظهور پیوسته [2] د ـ مشفق برآں بوده [3] "مجدد الف ثانی" در نسخهٔ م بیاض است
[4] د ـ عالی جناب [5] م ـ "باشد" ندارد ـ

می فرمایند، چنانچه در مفتاح آینده در احوال ایشان مرقوم خواهد شد ان شاء الله تعالی۔

پس بریں تقدیر قیومیتی که متعلق این باشد البته (۲۵۲) خواهد بود سخن بجای دیگر که نیز لازم البیان است رفت۔ احوال حضرت ایشان که دل را بی آن تسلی و سینه را بی آن آرام نی[1] هرچند می خواهم که سخن را بطرف دیگر برانم باوجودی که گرفتاری که دم قلم به بهانه و تقریب مطالب دیگر را که در ضمن مطلب اصلی مندرج اند تجویز فروگذاشت نمی نماید ؎

نمی گویم چنینم یا چنانم　　نمی دانم چه می گوید زبانم
وجود من نه دارد در خودم بند　　زخود رفتم بپای عشق سوگند
اگر دل رفت شور و ناله برپاست　　صدای از شکست شیشه برجاست

جناب حضرت قبلهٔ کونین کعبهٔ نشاتین والد بزرگوار و مرشد عالی مقدار در بیاض خاصه به دستخط انور نوشته اند:

فتح۔ در ماه صفر ختم بالخیر والظفر ۱۰۸۹ھ در واقعه می بیند که گویا شخصی به کاغذ سفید زرفشانی آورده بدست مایان داده[2] و گفته این کتاب را میان حضرت جیو اعنی شیخ محمد عبیدالله رحمهما الله سبحانه به میان خواجه جیو فرستاده اند و ما در تعجب ایم که این رقعه را که آورده آخر بقیاس می گویم که فرشته آورده باشد و خط خاص ایشان است واما آن خط را می شناسیم بدین مضمون بلکه همین عبارت که بعینه یاد مانده، الا ماشاء الله تعالی هو۔ حضرت جیو سلامت هر دو برادران حضرت جیو با حضرت جیو طعام می خوردند و اگر گاهی آنها را آزار می باشد حضرت جیو همان جا رفته طعام می خوردند والسلام زیاده تاکید اکید دانند والدعاء۔ باید دانست که این درس[3] اندکی از ذهن برآمد و معلوم آن شود که رقعه میت دو لفظ تاکید که متصل واقع شد بی آنکه متعلق آنها چیزی در گذشته باشد خواهد بود اگرچه معنی آن هم به تامل[4] پیدا می شد یعنی تاکید بر استقامت طریقهٔ مرضیهٔ معصومیه همه وقت ملحوظ خاطر احباب باشد که محبوبیت از و پیداست و آثار معشوقیت از و هویدا نیز معلوم باید فرمود که این رقعه از طرف شیخ محمد عبیدالله قدس سره بعد وصال ایشان مرقوم گشته که وصال این مخدوم زاده بعد چهار سال حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه به

---

[1] م۔ بیاض　[2] د۔ "داده" ندارد　[3] م۔ بیاض　[4] م۔ به تحمل

وقوع پیوسته و تربت شریف ایشاں متصل قبر حضرت ایشاں در گنبد واقع است در[1] ته خانه چه اصل تربت حضرت ایشاں در ته خانه است و بالای این تعویذ است که براو گنبد معلی سایه انداز است. روضه ایست بہشتی نشانی و دار السلام را ترجمانی جنت الماویٰ از ہر سنگ و سفال او نمایاں و جنت نعیم از اطراف و جوانبش اہل نظر را شایاں "عدن از ابواب او جلوه گر است و فردوس بر او ظاہر اہل نظر است[2]"

فلک آئینه دار رفعتِ او　　ہمای سایه بانِ دولتِ او

دار الجلال بر اصحاب آں شامل حال است چاہی که دراں روضه است چشمهٔ سلسبیل است و شاہی که درآں جا است نوشنده زنجبیل است. حضرت عاشق در مدح آں روضهٔ منوره می فرماید ؎

کور بینا شود و پیر جواں می گردد
کوی می خانه عجب آب و ہوای[3] (۲۵۳) دارد

لطافت دار الخلد از در و بامش پیدا و طراوت حور و قصور خالی و متجلی است دراں رب ماضاحک ازو ہویدا زینه ایست برای کعبهٔ مقصود و روزنیست برای مقام محمود آں از خاک مدینه است و حلقه اش مر عرش را نگینه، خوش گفت ؎

گر شنود قصهٔ این بوستان　　مکه شود طائف ہندوستاں

تا کجا لطائف این بقعه را و عظمت آں روضه را که روضه ایست از ریاض جنت بیان نماید و دریای محیط را در کوزهٔ محقره درآرد چه حوصله این بی مقدار متحمل آں کجا است که این چنیں اسرارِ بلند که منصبغ به کمالات بی چونی است تقریر تواند نمود و قلم این بی سر و برگ را شایاں آں کجا که املای معارف ارجمند که این ہمه نسبت نقشبندی در بنیاد او[4] فرد رفته تحریر تواند فرمود این چند فقره که در قید قلم درآمده از مدد روح پرفتوح حضرتِ ایشاں به منصهٔ ظہور آمده ؎

مابداں مقصد عالی نتوانیم رسید[5]　　ہم مگر لطفِ شما نہد گامی چند

سعادتِ بنای آں روضهٔ مقدسه عصمت مآب[6] عفت نصاب ملکه[7] عالم پادشاه زاده

---

۱ د-م - نه در ته خانه　۲ واوین میں منقول فقره نسخه د میں نہیں ہے　۳ د - ہوا می دارد
۴ م - آں　۵ م - وسید　۶ م - عظمت قباب　۷ ملکیه

جهانیان روشن آرای بیگم که دختر شاه جهان بادشاه بوده در عهد برادرِ خود خلد مکان به موجب اشارت مخدوم زادهٔ برجاده قطب العارفین امام المحققین شیخ محمد سیف الدین قدس سره حاصل نمود۔ زمینی از فردوس برای خود خریده آسمان عرش مهیا کارخانهٔ محبت را آراسته شائقان را آوازهٔ عام داده احسان را تمام ؎

روضهٔ جنت نشاں بلفظ خموشی کند عشق را ترجمان وصالش

مصراع

جهاں را همه جلوه از حور کرد

حبذا وقت وصالِ آں هم چناں پاک نهاد راسخ الاعتقاد که آناء الیل واطراف النهار به کمال خضوع وغایت انقیاد در زیارت آں مزار فائض الانوار سر می زنند و از یک نوش به صد جوش ترک خویش نموده باصل مطلب می شتابند واز ابواب معرفت که در آں جا مفتوح اند می یابند هر چه می یابند ؎

در فیض است منشین از کشائش ناامید ایں جا
برنگ دانه از هر قفل می روید کلید ایں جا

ومرحبا مر آں آشنایان سلیم الباب واعزهٔ صاحبِ کمال را که دوریٔ منازل وبعد مسافت سدِ طریق آنهانه گردیده واز راه دور مشاهده آں نور بهتر از مروم حضور می فرمایند وبه سبب غلبهٔ تساوات با اهل حضور در گرفتن نور به از دیاد طراوت وسرور می نمایند۔

حضرتِ ایشاں در مدح روضهٔ منورهٔ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنهما در مواضع متعدده به عبارات مختلفه چیزهای بسیار نوشته اند در یک جای تحریر می فرمایند:

فتح هر چند افسوس است که کسی ازاں اماکن (۲۵۴) نورانی ظلمانی گردید از آمدن خود چنداں نفریں وحسرت دارد که چه نویسد آری اگر به نیت زیارتِ روضهٔ مطهرهٔ حضرت پیر دستگیر ملاقاتِ مجاورانِ مرقد منیر بیایند برخاست که کمالات ایں جا سهل الحصول است۔ انتهی محصول عبارات الشریفه۔

در جای دیگر می نویسند:

فتح طالبان از اطراف وکناف قطع علاق واسباب نموده در رنگ مور وملخ می ریزند به یک نوش به صد جوش وخروش ترکِ خویش نموده به مطلب

می رسند و بسیاری از سکنۂ ایں مقام بجہت عدم صدق "دناگردیدن ازیں چشمۂ حیوة[1]" خشک کام اند وازیں برکات[2] دست تہی۔ تم کلامہ العالی۔

روزی حضرت[3] می فرمودند بعضی اعزہ کہ در حین حیات اوقات را غالب بہ لہو ولعب بسر می برد[4] بعد از وفات چوں بلندی بخت آنہا را در روضتین مقدسین حضرت قیومین مجددین رضی اللہ تعالیٰ عنہما مدفون گردانده چوں بر احوال آنہا انداختہ می شود غرق دریای نور می نمایند د آنہا کہ عمر را بہ معرفت وحقیقت بآخر رسانیده مدفون آں روضتین معظمین شده باشند قیاس باید نمود کہ در چہ قسم لجۂ انوار مستغرق خواہند بود، بالجملہ باحسن اعتقاد او سبحانہ مدفن ایں نیازمندان محکم بنیاد را درآں روضتین مقدسین نصیب کناد بحرمة النبی وعلیٰ وآلہ الامجاد علیہ وعلیٰ آلہٖ من الصلوٰت افضلہا ومن التحیات اکملہا[5]۔ در روزِ حشر در تہ لوائ مبارک حضرت ایشانین محشور گرداناد، آمین، کہ روز قیامت درآں ہول وشدت مگر کرشمۂ الطافِ معصومی شامل حال گردیده باریاب صحبت سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام گرداند دخول وعروج آں مجلسِ معلیٰ غالب باستصواب حضرتِ ایشاں خواہد بود وایں مقدمہ سماعی است از اکابر دیں نہ قیاسی است ازیں اعجز المساکین۔

وعدۂ شمار بعضی فتن کہ در کنز اوّل ایں باب کہ بعد وصال قطب الاقطاب قیومیت مآب اطراف عالم را در گرفتہ نور و رونق از اہل آں بر بوده شده بود اگر بر ہوشمندانِ اولو الابصار ظاہر است تشریف حضرت ایشاں ازیں جہاں بہ فرادیس الجنان گرفتن قیامت است کہ راه ہدایت مسدود گشتہ وطریقِ ضلالت" از ہر طرف[6] کشاد" وقتی کہ فرزندانِ بلا واسطہ آنحضرت والامنزلت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید حیات بودند در عین غلبہ ضلالت ارشاد خلایق ہر قسم می فرمودند والحال کہ ازاں عرفاء صاحب کمال ہیچ کدام نمانده، ہجوم فتن نہ آں قدر مجتمع گردیده کہ محتاج بہ تحریر ایں عاصی پُر تقصیر مانده باشد ہر کسی از اہل روزگار شاہد ایں مشاہده

---

[1] واوین میں منقول فقرہ کی بجائے نسخہ د اور م دونوں میں بیاض ہے۔ یہ فقرہ مکتوبات معصومیہ ۳/۱۴۲/۱۹۷ سے ماخوذ ہے۔ [2] د۔م۔ دریا مکتوبات معصومیہ "برکات" [3] د۔م۔ درجای اسم حضرت بیاض است [4] م۔ بیاض [5] م۔ بحرمة النبی وعلی اله الامجاد [6] واوین میں منقول فقرہ کی بجائے نسخہ م میں بیاض ہے۔

است و باز اغیار حاضر این مجمع اما بحکم ایفاءِ وعده چیزی از اوّل فتن که بعد آن قطب البریات بجنسیه بیان می نماید فاعتبروا یا اولی الابصار۔

نبیسهٔ دختری حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درعمر چهارده سالگی شهید گشته و قاتلان را هیچ وجهی از وجوه شرعی و عرض قتل آن نه بوده و فساد در سرحد کابل برخاسته۔ بر کوه خیبر عالمی را تاراج ساخته مشهود فقیر و امیر آن ست و جمعیت از بادشاهان رخت بسته۔ خلد مکان بر کلام امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طعن طاعنان شنیده، اصلاً روی جمعیت را نه دیده مدتی در حسن ابدال نشسته به کابل رسیده از آن جا بازگشته به دکن رفته چه مشقتها که نه کشیده اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ۔ باز دار الخلافه را نه دیده و بادشاهزاده محمد اکبر باغی گردیده، چه هنگامه ها که نه دیده۔ اگرچه باز بادشاه مذکور (۲۵۵)، توبهٔ نصوح فرموده از آن بود که در حربها فتح ها یافته و آخرت خود را آراسته اِن شاء الله تعالیٰ۔ ما حصل این مقدمه از خدمت عالی حضرت چند بار استماع نموده است:

احمد اکثری فرمودند که بادشاه از آن باز که بر مکتوبات قدسی نکات حضرت مجدد الف ثانی [1] هیچ روی جمعیت را نه دید اگرچه جانب کابل و دکن بسیار سیر و سیاحت [2] نصیب گشت و توجه حضرت ایشان که در مادهٔ ایشان بود نمانده ظلم حکام بر اکثر بلادِ اسلام علی الخصوص دار الارشاد حضرت سرهند او تمام دارد و محبت رخت بسته است و اعتقاد بر اولیاء محکم البنیاد نمانده دولت از اغنیا مرخص گردیده و قناعت درویشان نمانده۔ تا کجا اطناب عصمت اللّٰہ سبحانہ و جمیع المسلمین عین فتن آخر الزمان به ترک توجهات المعصومیه و تصرفات القیومیه رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِيْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ۔

در نیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام

و خاتمه این مفتاح ششم چون در خاتمهٔ شهر رمضان المبارک اتفاق یافته سطری چند در فضائل این شهر مبارک که از احادیث صحیحه به ثبوت پیوسته کسباً للسعادت ترقیم می نماید۔

بر گوش هوش استماع باید نمود که جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوب چهل و پنجم از مکتوبات جلد اوّل خویش در فضائل این شهر عظیم القدر قلم مشکین رقم جای می ساخته اند،

---

[1] م۔ بیاض [2] م۔ بیاض

تبرکاً ہماں عبارت ایراد می نماید :

فتح باید دانست کہ ماہ رمضان بزرگ است عبادتِ نافلہ از نماز و ذکر و صدقہ و امثالِ آنہا کہ دریں ماہ صادر شود برابر آدای فرض از ایامِ دیگر است و ادای فرض دریں ماہ برابر ادای ہفتاد فرائض است در ماہ ہای دیگر کسی کہ افطار بہ کناند صائمی را دریں ماہ او را بہ بخشند و رقبہ او را از آتشِ دوزخ آزاد سازند و مراد را مثلِ اجرِ آں صائم عطا فرمایند بی آنکہ از اجرِ آں صائم نقصان کنند و ہمچنیں کسی کہ در خدمت مملوک تخفیف نماید حق سبحانہ وتعالیٰ او را بہ بخشد و آزاد گرداند از آتشِ دوزخ و در ماہِ رمضان آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیّہ رہا می کردند ہر اسیر را و ہر کسی ہر چہ از ایشاں سوال می کرد می دادند اگر کسی دریں ماہ بہ خیرات و اعمال صالحہ موفق شد در تمام سال او را بہ توفیق رفیق گردانند و اگر بہ تفرقہ گذشت در تمام سال تفرقہ است مہما امکن ہر قدر کہ میسر شود بہ جمعیت باید کوشید و ایں ماہ را غنیمت می باید شمرد و در ہر شبی (۲۵۶) از شبہای ایں ماہ چندیں ہزار کس را کہ لائق دوزخ اند آزاد می سازند و دریں ماہ درہای بہشت را می کشایند و درہای دوزخ را می بندند و شیاطین را زنجیر می کنند و درہای رحمت می کشایند و تعجیل افطار و تاخیر تسحرُ را سنن است و دریں باب آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام مبالغہ می فرمودند و ماناکہ در تاخیر تسحر و تعجیل افطار اظہار عجز. و احتیاج خود است کہ مناسب مقام بندگی است و بہ خرما افطار کردن سنت است و در وقت افطار ایں دُعا می خواندند ذَھَبَ الظَّمَاءُ وَابتلَّتِ الْعُرُوْقُ وَثَبَتَ الْاَجْرُ ان شاء اللہ تعالیٰ، ادای تراویح و ختم قرآں دریں ماہ از سننِ مؤکدہ است و مثمر نتائج کثیرہ وَفَّقَنَا اللہ سبحانہ بحرمۃ حبیبہٖ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات[1]۔

انتہیٰ کلام العالی رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ ۔ ولنختم الباب علی دعاء لیلۃ القدر

اللّٰھم انک عفو تحب العفو فاعف عنی۔

---

[1] د،م ـ "التحیات" ندارد مستفاد است از مکتوبات امام ربانی ـ طبع مولانا نور احمد امرتسری۔

مفتاحِ ہفتم

حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرّہٗ کا وصال نہم ربیع الاوّل ۱۰۷۹ھ میں ہوا۔ میری خوش نصیبی سے مسودۂ ہذا مقاماتِ معصومی کے بابِ وصالِ حضرت خواجہ کا آغاز و انجام کار بھی اِسی ماہ مبارک میں ہوا۔ بحمد للہ سُبحانہ

محمد اقبال مجددی
۱۷ر دسمبر ۱۹۸۴ء

در ذکر بعضی از احوالِ ابناءِ کرام حضرت ایشاں و ما یلاحق ھذا الباب۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ۔ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيْمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَآ اَلَتْنٰهُمْ مِّنْ عَمَلِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍۢ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ۔ قُلْ لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى۔ اَللّٰهُمَّ صلّ وسلّم علیٰ سیّدنا صاحب الصدیق والفاروق امام العثمان والعلی جد الحسن والحسین[1] نبی الامی محبوب رب المشرکین والمغربین وعلیٰ اٰلہٖ وصحبہٖ و اھل بیتہٖ "واتباعہٖ اجمعین[2]" الیٰ یوم الدین۔

بر معتبران اولوالابصار و منتظران دار القرار و "عالی فطرتان[3]"، بلند استعداد و نازک طبعان[4] عالی نہاد و نکتہ سنجانِ کتابخانۂ عرفان و ادا "سازان[5]" کارخانۂ احسان و زرّین بوسانِ روضۂ پاک معصومی و مدہوشان شراب تاک قیومی و نوعروسانِ مسند زیبا و طاوسان دست آشنا و کرشمہ بینان نکہت دلربائی و عزلت گزینان بادیہ دلآرای کہ از دائرہ قال و مرکز حال گذشتہ بہ محول الاحوال پیوستہ ہمگی از مطبخ لاریبی باستماع مقالات غیبی چشیدہ حلاوت مذاق از چاشنی عشاق حاصل نمودہ دل و جان را وقف محبت خانہ زادانِ حضرت ایشاں ساختہ و طوقِ عبودیت بہ صد ولولۂ شوق درگردن انداختہ توجہِ تمام و تضرعِ مالاکلام بر استماع احوال حضرات مخدوم زادہ ہای گرامی دارند۔

مخفی نماند کہ مقصد اقصیٰ و مطلب اعلیٰ از تصنیف کتاب و تفتیح الابواب ذکر مناقب...

---

[1] د۔ جد الحسنین [2] م۔ بیاض (الفاظ در و اوین) [3] ایضاً
[4] م۔ طبعیتان [5] م۔ بیاض

کمالات حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنہ برای نیل انواعِ سعادات وکفارت سیّآت بوده که به قدر مقدور به ظهور پیوسته و دریا را به کوزهٔ محقره درآورده وتشنه لبان بادیهٔ حسرت را به زلال مقال حیات ابدی بخشیده و امانات را باهل آں به تائیدِ صمدی[1] به وجه شائسته رسانیده و در ذکر مخدوم زاده های کرام که هرکدام به کمال و مناصف[2] علیه مجملات حضرت ایشاں پیراسته اند۔

اگر عنان (۲۵۷) سخن "را اطاعت نماید[3]" ایں کتاب به شش دفتر دیگری کشد که جهات سته منوره ازیں حضرات "عالی درجات معمور است[4]" و اگر عنان را کشیده سخن می کند هرچند مطلب به طریقِ اجمال ثابت اهل "بصیرت[5]" می گردد، امّا بعضی از کوته اندیشان بی سرانجام و برخی از فرزندان دنیا زمندان و مخدوم زاده های کرام ظن خیانت انظهارِ اسرار ایں اولیاء کبار بر راقم سیاه کار منتسب می دارند و به باطن قصوری نمایند و از همیں فهم و خوف مخدوم زادهٔ صاحبِ کمال فرخنده احوال میاں شاه جیو[6] فی الحال در مواهب القیوم فی اسرار[7] المعصوم ترک را از ذکر اولیٰ فهمیده بر خاصهٔ احوال حضرت ایشاں کفایت فرموده اند، لیکن سنت محرران مقامات مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنہ از دست می رود و حالانکه در خطبهٔ کتاب در زیر قلم در آمده سنت محرران اولیاءِ کرام فی جمیع الکلام بر نفس خود فرض نه کرده امّا حتی المقدور واجبات ایشاں از دست نه داده اند بلکه مهما امکن در مستحبّاتِ ایشاں نظر را دوانده وکلاں تر واجبات ذکر مخدوم زاده های عالی درجات است که ترک ایں سنت به هیچ وجه مقبول اهل کمال نیست چه مخدوم عالی جناب نتیجهٔ اکابر اقطاب شیخ محمد اسماعیل سلمه الله الجلیل که منصف بی دلیل به مشاهدهٔ ایں کتاب حظهای فراوان به کار برده امر موکد عنایت آمیز بر زبان شکر ریز بر ذکر احوال مخدوم زاده های کرام نمودند که در ضمن احوال والدِ[8] بزرگوار و پیر عالی مقدار از ایشاں عالی حضرت قدسنا الله تعالیٰ ...[9] که ذکر مدایح اولادِ مسترشدان دیگر که به مراتب کمال رسیده باشند مستلزم کمال[10] آں عزیز است مصراع

چو دیدی فرع سوئ اصل به شتاب

علی الخصوص فرزندان[11] حضرت ایشاں که هرکدام مرایای کمالات آں امام صفا کیشان

---

[1] م۔ تائید عنایتِ صمدی [2] م۔ بیاض [3] م۔ "وادین" بیاض [4] ایضاً" [5] ایضاً" [6] م۔ "جیو" ندارد [7] د۔ استمرار [8] د۔ والده [9] د۔م۔ بیاض [10] م۔ بیاض [11] م۔ بیاض

است بہ قصدِ اخبار و احوال[1] یکی را باوجود علم بآں و محفوظ بودن آں وقت ترقیم عین خیانت است وَاَنَّ اللّٰهَ لَا یَهْدِیْ كَیْدَ الْخَآئِنِیْنَ ۔ نص قاطع است و آنچہ بہ حکم بشریت در ذیل نسیان مستور گردد، چنانچہ بسیاری از معارف حضرت ایشاں ہم در ابواب گذشتہ وقت تحریر آں محل فراموش گشتہ ۔ پس حضرت کریم اکل و شرب در صوم ہم کہ بہ نسیان واقع شود معاف فرمودہ است از یں اکابر کہ متخلقان اخلاق رحیم اند جل و علا عفو مامول غایت مافی الباب باوجود علم و کمال ہر یکی از یں حضرات عالی درجات بہ تقریبی از تقریبات خصوصیات بعضی از آنہا بہ سمع ناقص خود بسیار رسیدہ اند ۔ نسبت بہ بعضی دیگر مثالی بہ جناب مخدوم زادۂ اکبر عالی حضرت کتابت از ایشاں می رود فدوی را باوجود نسبت ارادت و نیازمندی عاجزہ ایشاں بہ دست نامراد است (۲۵۸) و حضرت حجۃ اللہ کہ مخدوم زادہ ثانی اند کمالاتِ ایشاں در اشتہار کالشمس فی رابعۃ النہار است، و باوجود آنحضرت والدِ بزرگوار ایں ذرۂ بی مقدار را کہ پیر اوّل و استاد کامل ایں عاصیٔ نابکار اند اختصاص اتم بآں جناب مقدس مخدوم زادۂ ثانی ثابت، پس بر بعضی مزایای ایں صاحبین زیادہ تر در قید قلم در آید البتہ متعددی خواہد شد تواند بود کہ دیگراں را ہم مزایای دیگر باشند کہ مایان را "بآں اطلاع"[2] حاصل نہ بود اما از امور مطلقہ البتہ تغافل نہ خواہد ورزید اِن شاء اللہ تعالیٰ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ[3] از روی ہر کدام ایں حضرات عالی مقام سرخ روی نصیب ایں عاصی تباہ کار کناد و بہ فرزندان ایشاں قیام عالم دارد ؎

جہاں آئینہ مقصود شان باد دراں نور قدم مشہود شان باد

و ایں مفتاح مفتح کنوز ستہ است کہ در ہر کنز احوال یکی از ایں اقطاب قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم مشروح است و بہ شروع ایں امر باعتبارِ عمر است چہ کنز اوّل مشتمل بر نقود و اجناس مخدوم زادۂ اکبر است و کنز ثانی از ثانی و ثالث از ثالث و رابع از رابع و خامس از خامس و سادس از سادس و احوال بعضی از ابناء و نبائرِ آں مخدوم زادہ ہای کرام کہ بہ مرتبۂ کمال و اکمال رسیدہ اند بہ موافق وقت و حال در کنز والد ماجد آنہا در تحت احوال آبا مندرج خواہد شد ۔ اِن شاء اللہ تعالیٰ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَیْهِ تَوَكَّلْتُ وَ اِلَیْهِ اُنِیْبُ ۔

---

[1] م ۔ اختیار احوال [2] م ۔ بیاض [3] د ۔ قدس سرہ

(حضرت شیخ محمد صبغت اللہ)

کنز اوّل در بعضی از احوال قطب العرفاء غوث الوریٰ مخدوم زادۂ بزرگ واقف اسرار لی مع اللہ حضرت محمد صبغت اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

صِبۡغَةَ اللّٰهِ وَمَنۡ اَحۡسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبۡغَةً وَّنَحۡنُ لَهٗ عٰبِدُوۡنَ ۔ فقیر دور از کار در رسالۂ معدن الجواہر کہ مشتمل بر احوالِ مخصوصۂ آنجناب مقدس است ذکر شریف ایشاں را بہ عالی حضرت مقرر نمودہ و دریں کتاب ایں لفظ مبارک در شان بسیار آمدہ در اوائل کہ مخصوص مبنی از کمالات ایشاں است ہم بایں لفظ "اشارت رفتہ ماند شناس[1]" کہ ولادت باسعادت عالی حضرت متعالی منقبت روز[2] تاریخ یازدہم شہر ربیع الثانی سنہ ہزار و سی و سہ از ہجرت مقدس سید الاصفیاء[3] خیر الاخیار امام الانبیاء سید المرسلین حبیب رب العالمین علیہ وعلی آلہٖ واصحابہٖ من الصلوٰۃ افضلها ومن التسلیمات اکملها، در بلدۂ دار الارشاد حضرت سرہند حرسها اللہ الیها عن الآفات والبلیات در حین حیات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ "اتفاق افتادہ وچوں تشریف امام ربانی مجدد الف[4] ثانی" بہ تقریب سلطانِ وقت کہ ایشاں را می گذاشت بہ رفاقت لشکر ظفر پیکر در آں ایام از بلدۂ دار الخیر اجمیر بودہ وامام صفاکیشان حضرت ایشاں از غلبہ واشتیاق بہ واسطۂ استقبال نیز در خدمت والدِ بزرگوار و مرشد عالی مقدارِ خود رضی اللہ تعالیٰ عنہما شتافتہ بودند چہ حضرت مجدد الف ثانی بہ موجب الہامِ الٰہی رخصت بادشاہی حاصل نمودہ متوجہ وطن مالوف بودند کہ در اثناءِ راہ قاصدی (۲۵۹) مژدۂ مقصود رسانید خرمی و انبساط حاصل روزگار حضرت قیومین گردانید ؎

ای قاصدِ فرخندہ پی از پیشِ کہ می آئی؟ — از آمدنت شوق دگر افزاید

مصداق حال گردیدہ والدہ ماجدۂ عالی حضرت قدس سرہ از غایت ادب وانکسار کہ شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ نام شریف عالی حضرت نہ گذاشتند موقوف بر تشریف امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ داشتند باوجودی کہ روزِ عقیقہ ذبح شاتین و سر تراشی آں نونہال

---

[1] م۔ بیاض [2] د۔م۔ بیاض لیکن نسخہ م میں کسی نے غیر عادی خط میں "روز جمعہ شریف در وقت نمازِ عصر" اضافہ کر دیا ہے۔ [3] م۔ بیاض [4] واوین میں منقول فقرہ نسخہ د میں نہیں ہے۔

جوی بارِ ولایت نمودند که ...[1] بعد دو سه روز دخول قبلتین در بلدهٔ مذکور اتفاق می یابد ...[2] فردوس مشاکل در حجره که عالی حضرت بودند رسیده برقع "آں بوستانِ ولایت[3]" از دست مبارک برداشته و بآوازِ بلند فرمودند السلام "علیکم ملا صبغة[4] الله" بعد ازاں روی مبارک خود را نزدیکِ گوشِ سراپا هوش[5] نبیرهٔ صاحب کمال آورده کلمات خفیه در میان آوردند که هیچ حاضری بر آں اطلاع نه یافت و به معارفِ مخصوصه نواختند که هیچ محرمی حقیقت آں نشناخت سُبحَانَ اللهِ وَبِحَمدِهٖ۔ حضرت مجدد الف ثانی که بانی ایں همه اسرار و معانی اند با طفل رضیع تقدیم سلام فرمایند و باسرارِ غامضه سخنی[6] نمایند، غلبه افتد از فرخندگی اعتبار آنحضرت برخوردار در درگاهِ کبریای عزیز غفار قیاس باید نمود۔

ازیں جا است که تاریخ ولادت باسعادت آں سرو بوستان ولایت[7] یکی از واصلان مرتبه حقیقت غالب یافته است و نیز همان عزیز معشوق است آں عالی حضرت را در تاریخ بیان بالهام ترجمان تعالیٰ نموده است وی معشوق رب رحمٰن از رواتِ ثقات مسموع گردیده است که حضرت مجدد الف ثانی به حضرت ایشاں خطاب کرده فرمودند که دریں فرزند تو رنگی از اصالت یافتم بنا براں نام آں را محمد صبغت الله گذاشتم۔ ذٰلِکَ فَضْلُ اللهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَ اللهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِیْمِ احمری است از خزانه مجدد الف ثانی که ابیض بآں جمع است به نظر کامل عیار ملاحظه نمائی و ملفوظ با تصرف منتظم به گوشِ طراوت نیوش[8] استماع اسرار فرمائی عالی حضرت پنج شش ماهه بودند که بامراضِ قویه گرفتار گردیدند به نوعی که مردم بیمار و حکماء با قتدار دست از معالجهٔ ایشاں برداشته و حیات را از مرخصات شمرده به یاس مطلق ساختند با آنکه روزی ازاں ایام نفس و حرکت که از لوازم حیات است نیز مانده در تمام خانه شورش و فغاں برخاسته والدهٔ شریفهٔ ایشاں (۲۶۰) باوجود کثرت شکیبائی که از غایت ورع شامل حال داشتند به مقتضای بشریت به گریهٔ بلا صوت که منافیٔ صبر نیست از غلبهٔ اندوه شدند و اسباب تکفین و تجهیز مهیا نمودند تا آنکه ایں خبر به سمع مقدس حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه رسیده از غایتِ عنایت که شاملِ حال آں نوبادهٔ بوستانِ کمال بوده برخاسته جانب آں فرزند سعادت مند شتافتند و نقاب از چهرهٔ معشوقانه برداشته

---

[1] د، م ۔ بیاض [2] د، م ۔ بیاض [3] م ۔ بیاض [4] م ۔ بیاض
[5] م ۔ بیاض [6] م ۔ نخبی [7] م ۔ هدایت [8] سروش

دست مبارک بر رخسارهٔ شریفِ عالی حضرت گذاشته بر زبان الہام ترجمان آوردند که بابا این چه خوش طبعی است که با والدین خود نموده اینها را محزون ساخته آید زود متحرک شوند که آنها بآرام و به حلاوت به خورند و به خسپید فی الفور در حرکت شدند و به شفا ممتاز گشتند و گریه به دستورِ اطفال نمودند، غم احباب به سرور مبدل گشت و در چشمِ ابوین نور در آمد ابیضی جلوه گرمی گردد که احمر را برداشته است و تصرفی است با ملفوظ ساخته۔ جناب مجدد الف ثانی امام ربانی در ہماں وقت با حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما خطاب کرده فرمودند که مردم ازیں طفل مایوس می شوند و دست از حیات برمی دارند و من این را به محاسنِ سفید مشاهده می نمایم و شیخ القوم[1] می فهم و صاحبِ ارشاد می بینم که عالمی از ارشاد او به کمال ولایت رسیده اند فوقع ما قال رضی اللہ تعالیٰ عنہ کما شاهد کل شریف و وضیع۔

احمر۔ روزی پیالهٔ دوائی عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس در ہماں مرض در طاقچه پر از روغن شده مانده است ہول آں گرفت که مبادا به دوا دہونتِ آں سرایت نموده باشد زود سلام داده برداشتم۔

بالجمله عنایت وافره و بشاراتِ متکاثره از حضرت مجدد الف ثانی به حال آں قبلهٔ دوجهانی مسموع گردیده است امّا از خوف تطویل کلام بر ما قل و دل کفایت می رود و مقدمات مسطوره از کثرت روات بحدِ تواتر رسیده اند۔

و عمر عالی حضرت بیک سال کامل نکشیده بود که وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ روی داده بعد ازاں که به سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خوانده به کتب متداوله پرداختند۔

احمر۔ روزی به تقریبی می فرمودند که به سنِ سیزده[2] سالگی عضدی را به خدمتِ عمِ شریف حضرت خازن الرحمت بآخر رسانیده ام و به نیز کتبِ دیگر هم ازیں پس و پیش به خدمت آنحضرت قدس سره گذرانیده و در چهل روز حفظ قرآن شریف فرموده اند و در اثناء تحصیلِ کتب معقوله و منقوله کسب باطنی بخدمت والدِ بزرگوار خود به کمال رسانیدند و صاحب حال اتم و قال اکمل شدند امّا از غایت تفاوت با وجود وفور علم و معارف معرفت مسئله که در کمال آسانی هم پیش می آمد حل آن از

---

[1] د۔ القیوم   [2] م۔ هژده

علمای دیندار می نمودند و بہ موافق فتوی آنہا عمل می فرمودند و خود را از اہل علم نمی دانانیدند اخفاءِ مقال وسترِ حال بہ شیوۂ مرضیہ (۲۶۱) ایشاں بودہ ۔ گویند اکثر مکاتیب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مشتمل بر معارف بلند و بشاراتِ ارجمند باسم عالی حضرت قدس سرہ شرفِ صدور می یافتند آنہا را مطالعہ نمود، باآب شستہ تناول می فرمودند و نمی خواستند کہ ہیچ یکی اطلاع یابد۔

احقر۔ می فرمودند کہ قیامت محک ہر کمال است در آں جا ہر کس بہ تمام عیار خواہد گرفت و یا از اعتبار خواہد افتاد و مکاتیبی کہ در جلد اوّل حضرتِ ایشاں بنامِ شریف ہستند ازاں ماندہ اند کہ پیش از وصول باآں قبلۂ اصحاب قبول مخلصان صادق نقل برداشتہ اند۔ باالجملہ باایں ہمہ کثرتِ کمال ایں قدر کثرت تستر کہ ازاں عالی حضرت مشہود و مسموع گشتہ است ؎

عرض نا دادن کمال خود کمال دیگر است　　چہرہ پوشیدہ حالاں را جمال دیگر است

آں قدر غلبہ تستر مرا در خوف انداختہ است کہ در نوشتن ایں قدر اسرار ہم آیا مرضیٔ اظہار باشد یا نہ امّا ازاں جا کہ رسالۂ معدن الجواہر در حالتِ حیات عالی حضرت جمع نمودہ حقیقتِ آں بزبانِ قلم معروض داشتہ چہ تصنیف آں رسالہ در بلدۂ دار الفتح اجین اتفاق یافتہ بود و تشریف عالی حضرت در دار الارشاد حضرت سرہند بودہ ۔ ہم چنیں جواب سرافرازی یافتہ دعای خیر در حقِ احقر بدستخطِ انور نگارش یافتہ و بعد از رسیدن فدوی در وطن اگرچہ ملاقاتِ صوری دست نہ دادہ چہ وصالِ آں قبلۂ اربابِ کمال پیش از رسیدن احقر بہ نہ ماہ رو دادہ امّا از باریابانِ حضور عنایاتِ غائبانہ بر تصنیف آں رسالہ بسیار شنودہ ازآں جا کہ عمرِ مبارک بآخر رسیدہ بود ظاہرا بر اظہار بعضی اسرار مرضیٔ کریم غفار معلوم فرمودہ باشد کہ تحسین آں نوشتند و دعای خیر فرمودند ، ایں ہمہ ظہور آں دعا دولت کشاں است کہ معاملہ را تا ایں جا رسانیدہ و بہ تحریر مقاماتِ معصومی مزیت بخشید باالجملہ از قبولیت معدن الجواہر بر قبولیت احوال دریں مقامات فرخندہ نکات دلیری کاملہ حاصل گردید والامعاملہ آں جا از قید تقریر و تحریر خارج است ظہور[1] صبغ الٰہی کہ از نام آں عالی حضرت تعینہ یافتہ مزج بی کیفی در رنگ ایشاں گذاشتہ ؎

شگفتہ منظری کامل عیاری　　چو نامش صبغۃ اللہ در بہاری

تا کجا درازنفسی نماید کہ مطلب از ادراک ایں آوارہ بسی بلند است بر اموری کہ مفہوم بر اہل د

---

[1] د ۔ "ظہور" ندارد

نا اہل گردد باید پرداخت ۔

احمر ۔ از زبان درفشاں عالی حضرت قدسنا اللہ تعالیٰ مسموع گشتہ کہ حضرت والدۂ ماجدہ می فرمودند کہ شما در فرزندانِ ما نسبت اصحاب دارید کہ شما حضرت (۲۶۲) مجدد الف ثانی را دیدہ اید و اینہا نہ بعد از اتمام ایں کلام فرخندہ انجام ارشاد کردند کہ ایں قربت را اندک خیال نہ کنی رای امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ برآں ست کہ ہیچ ولی بہ مرتبۂ اصحابی نہ رسد اگرچہ اویس قرنی باشد۔

احمر ۔ از جناب حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں بہ حضورِ من می فرمودند کہ اگر ملکی از ملائکہ مقربین علیٰ نبینا وعلیہم الصلوٰۃ بہ صورت بشری متمثل شود غالباً صورت بہ حقیقت فرزندی محمد صبغت اللہ اختیار فرماید ۔

احمر ۔ نیز از زبان درفشاں حضرت والد بزرگوار مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ عالی حضرت قدس سرہ ختم قرآن مجید در مسجدی کہ متصل منزلِ شریفِ ایشاں است در نماز تراویح فرمودہ شب ختم چند سورہ از آخر موقوف داشتہ بہ خدمت حضرت ایشاں شتافتند کہ باآنحضرت بہ شنوانید و برکات ختم را بابرکات حضرت ایشاں جمع نمودہ خصائص آن از زبان الہام ترجمان استماع فرمایند القصہ در چند رکعت اخیر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خواندن باشنودن خود موقوف فرمودہ از ایشاں استماع نمودند در حین استماع غیبتی و استغراقی بر تمام مجلس رو دادہ بعد فراغ ختم حضرت ایشاں بہ عالی حضرت خطاب کردہ فرمودند کہ در حین قرأت شما اسرار واجب الاستتار جلوہ گر گردیدہ و اموری درمیان آمدہ کہ مصداق لا عین رات ولا اذن سمعت ۔ باشد و نزول اجلال بلاکیف بکمال عظمت و کبریای معلوم گردید و تاج مکلل بہ جواہر و یاقوت کہ اشعات انوار ان از وادیٔ ناسوت تا تخت گاہ جبروت آفاق را درخشاں ساختہ وضیا بخشیدہ بر فرق[۱] شما یافت ماناکہ در حین نزول ملہم گردیدہ کہ ایں نزول برای استماع قرآن مجید صبغۃ اللہ است مکرر دریں کتابت ذکر یافتہ لیکن چوں محل خدشہ ارباب ظواہر است بازا عادہ ثالثۃً از الزم ضروریات است معلوم فرمایند کہ نزول بلاکیف از قبیل تشابہات است کما ورد فی الخبر ینزل ربنا الی السماء الدنیا کلمات اکابر دین بہ کمال اعتقاد و یقین باید شنید کہ آثارِ سعادت و اطوار صالحین است و علم آں مفوض بہ قایل آں باید داشت و برد و انکار پیش نہ باید شد کہ علامت ضلالت و آثار جہالت را دلیل مبین است

---

[۱] م ۔ فرق

هذا هوالحق فماذا بعد الحق الا الضلال۔

احمر۔ حضرت مخدوم جمیل و مخدوم زادہ صاحب تکمیل شیخ محمد اسماعیل دامت برکاتہم وطالت حیاتہم پیش این دور از کار می فرمودند و نیز در مرقومات خویش بدستخطِ خاص تحریر نمودہ اند کہ خدمتِ شریف عرفان پناہی زبدۃ الواصلین خواجہ محمد حنیف کابلی قدس سرہ کہ خلیفۂ اول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باتفاق مردم خانقاہ بودہ اند می فرمودند کہ دراں ہنگام فرخندہ انجام کہ تشریف حضرت ایشاں در بلدہ دارالخلافہ (۲۶۳) شاہ جہاں آباد بہ تقریب طلب بادشاہ خدا طلب خلد مکان رحمۃ اللہ سبحانہ اتفاق یافتہ عالی حضرت این ضعیف را طلب داشتہ ارشاد کردند کہ وسعت ارشاد حضرت ایشاں عالمی را بہ ولایت رسانیدہ و خلفای کرام را بہ مقام وراثت بردہ و فرزندان عظام را در آنجا شان خاص بخشیدہ و فقیر مدتی است کہ محروم التوجہ است بعد ازاں تاکید کردند کہ فلانی عرض احوال مرا نہانی بہ سمع مبارک آں قبلۂ دوجہانی بہ عبارتی کہ لائق احوال دانی برسانی کہ احتراز توجہات آں قیوم ربانی امیدوار است۔ فقیر با وجود عدم لیاقت خود پیغام عالی حضرت بہ موافق عرض حضرت ایشاں رسانید آب در چشم مبارک گرد یدہ در جواب فرمودند کہ شما سلام مایان فرزند برومند تبلیغ نمودہ بہ گویند کہ من با این کبرِ سن و ضعفِ بدن با طالبانِ الٰہی صحبت می دارم و بہ حکم حدیث قدسی اذا رأیت لی طالباً فکن لہ خادماً بہ موافق مقدور خدمت آنہا می نمایم وقت آں ست کہ مسندی در برابرِ من فرش کنید و قدری دریں خدمت ماموره با من شریک گردید تا ازیں بار گراں نفسی بیاسایم و آنچہ ما داشتیم مدتی است کہ بہ شما ایثار فرمودہ ایم و اگر طالب مزید اند در روضۂ منورۂ حضرت مجدد الف ثانی بہ روید و ہر نعمت تازہ کہ فائض الوقت گردد ما را ہم شریک سازید وقت مدد است نہ محل عذر چوں این پیغام دولت انجام و جواب بشارت مآب بہ عالی حضرت رسانیدم خوش وقت شدند و شکرانہ الٰہی بہ تقدیم رسانیدند۔

احمر نیز از مخدوم زادۂ برجادہ حقائق آگاہ شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ استماع یافتہ کہ عارف معنوی قدوۂ ارباب تحقیق خواجہ محمد صدیق پشاوری قدس سرہ کہ خلیفۂ ثانی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند می فرمودند کہ در وقتی از اوقات بہ من خدشہ فضل و بزرگی مخدوم زادہ ہای قدسی حسنات لاحق گردیدہ کہ با وجود کمال تورع و تقوای و علو کمالات کہ شامل حال ہر شش بودہ کدام یکی از[1]

---

[1] د۔ "یکی از" ندارد

دیگری افضل باشد و ہرچند این خطرہ را دور می نمودم دور نمی شد و استغفار می نمودم زائل نمی گشت بلکہ بر مزید می دوید بہ ناچاری تمام حقیقت خدشہ و استغفار بہ عرض حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدم و ندامتی کہ ازین خدشہ شامل حال گردیدہ نیز معروض داشتم از غایت عنایت تبسم آمدہ در جواب لعل شکربار نمودند کہ حل این خدشہ در شب اوّل کہ ازین جا بہ پیشاور می روند خواہد شد و این معنی منلقہ (۲۶۴) دران بلدہ منحل خواہد شد[1] بعد چندی کہ رخصت پیشاور اتفاق افتاد در ہر قدم فرحت تازہ راہ را مصفا می ساخت چون دخول میسر گشتہ انتظار شب کہ مبنی از برکات قدر بودہ بر کمال بی قرار داشتہ تا آنکہ شب پرتو انداختہ ؎

شبی خوش ہمچو صبح زندگانی نشاط افزا چو ایام جوانی

در واقعہ بہ جمالِ جہان آرای بالانشین مسند رسالت آفتاب قیامت امام الانبیا سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم وبارک مشرف گشتہ کہ با ہر چہار یار خود تشریف ارزانی دارند و حضرتِ ایشان با جمیع ابنای کرام خویش بہ یک طرف مقابل سید البشر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام دست بستہ ایستادہ اند درین اثنا آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ سبابۂ مبارکہ برداشتہ جانب خلفای کبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین می گردانند و اشارت باین طالب بشارت نمودہ می فرمودند کہ فرزندانِ شیخ محمد معصوم مادر رنگ ہر چہار یار من اند مامن الکبیر کبیر فافہم و در وقتِ گفتن الکبیر کبیر فافہم سبابہ جانب حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ اند فحصل ما ارید کما لا یخفی علیٰ کل شریف سعید۔

باید دانست بشاراتِ[2] حضرت ایشان دربارۂ عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسیار استماع یافتہ است درین جا برہمین قدر کفایت رفت بعضی از آن ہا در رسالۂ معدن الجواہر مسطور گردیدہ اگر دولت اشتیاق رہبری فرماید در آن جا رجوع باید نمود۔

الحال نقل مکتوبی از مکتوباتِ حضرت ایشان کہ باسم عالی حضرت مشتمل بر الہام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما و وعدۂ ایراد آن ہم در مفتاح اوّل گشتہ است می نمایم بہ تامل استماع فرمایند، مکتوب صد و ہشتاد و نہم است از جلد اول کہ بشارات حضرات[3] ثلاثہ بلکہ اربعہ جلوہ گر می گردد:

فتح الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین وآلہ وصحبہ اجمعین

---

[1] م۔ خواہد گردید [2] د۔ بشارت [3] د۔ حضرت

حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ بشر ساختہ بودند بآں کہ دنیای ترا آخرت گردانیدم سطری چند در شرح ایں عبارت علیہ وحل ایں مکاشفۂ غیبیہ مرقوم می گردد بہ گوشِ ہوش استماع نمایند بدانند کہ ہرچند در دنیا مشہود می گردد بی شائبۂ ظلیت نیست کہ دنیا تاب ظہور اصل بی شائبہ ظلیت نہ دارد و موطن ظہور اصل آخرت است وچوں دنیای ایشاں حکم آخرت گرفت ناچار موعود اُخروی دریں نشاۃ جلوہ گرگشت ونصیبی از اصل بی شائبۂ ظلیت بہ حصول پیوست ونیز می تواند کہ بعضی تمتعات ایں نشاۃ فانیہ کہ موجب تنقیص درجات اخرویہ است درحق ایشاں نہ ایں چنیں باشد بلکہ باعث ترقی (۲۶۵) درجات بود چنانچہ نعیم آخرت کہ تمتع بآں موجب ترقی است بیانش آں است کہ اشجار و اُنہار بہشت وہم چنیں حور وغلمان آں مقام مظاہر معانی تنزیہی وتمہیدی اوست سبحانہ کہ دریں دار ہماں معانی بکسوت حروف وصور کلمات پیدا شدہ است کسبحان اللہ والحمد للہ مثلاً وچنانچہ مباشرت ایں کلمات دریں دار دنیا موجب ترقی است، ہمچنیں تمتع ازاں فواکہہ در بہشت ومباشرت باآں لذائذ ونعم موجب رفع درجات وترقیٔ مقامات است وچوں بہ کرم الٰہی عم احسانہ دنیای شان آخرت گشت لاجرم تمتع نعیم ایں جائ در رنگِ مباشرت لذائذ آں جائی گشت ونیز می تواند کہ سالک ایں راہ ہرچند قطع منازل وصول نماید وباصل اصول برسد وبہ تجلیات ثلثہ مشرف شود ومشاہدات متکفیہ وغیر متکفیہ وسائر لوازم ولایت را حاصل نماید امّا تادر قید زندگانی ایں جہاں است ودر تنگنای جسد محبوس است مقید جبل الخیال است و خلاصی بالکل از قید خیال دریں دار محال است چنانچہ مولانای روم قدس سرہ قریب احتضار می فرمودہ اند ؎

من شوم عریاں زتن او از خیال تا خرامم در نہایات وصال

یعنی تخلص از قید خیال بی خلاصی از تنگنای جسد ممکن نیست وچوں دنیای ایشاں حکم آخرت گرفت لاجرم مطلوب دریں نشاۃ منزہ از تحتِ خیال ومبرا از اختراع وہم جلوہ گر گردد ونیز می تواند کہ رویت موعود اخروی ست ونصیبی ازاں در دنیا ہیچ کس را نیست مگر سرور دین ودنیا را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وحضرت ایشانِ ما تحقیق نمودہ اند کہ ہر کمالی کہ نبی را بود کمّل تابعان او را نیز بہ تبعیت وطفیل ثابت است پس اگر از الوش

خوان این نعمت هنیه زنصیبی ارزانی داشته باشند می شاید هرچند رویت نه باشد که آں باجماع امت غیرواقع است چه حصول اصل شی دیگراست ونصیبی ازاں یافتن دیگر چنانچه آنحضرت نوشته اند که هرچند رویت نیست اما کالرویة است فافهم فان کلامنا اشارات وبشارات لک ومی تواند که محمل آں عبارت شریفه این باشد که دنیا دار عمل وکسب است وآخرت دار جزا واجراست پس انفع دریں دار اعمال است که مقربات اند و ترقی بخش واگر از ثمرات مکاسب که جزای عمل است چیزی دریں دار عنایت فرمایند هرآئینه موجب تنقیص درجات اخروی باشد ولهذا اتری بعض من اعطی الثمرات فی هذه الدار یتمنی عند الموت ان لایکون له من هذه الامور شیٔ وکان هذا هو السر فی عدم ظهور کثرة الاحوال من الصحابة رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین مع فی (۲۶۶) الدرجة العالیة من الولایة هذا لکن لما جعل الله تعالیٰ دنیاهم آخرة فلایکون حصول الثمرات لهم فی هذه النشأة منقصة لدرجات آخرتهم کما قال الله تعالیٰ فی حق خلیله علیٰ نبینا وعلیه الصلوات والسلام وَاٰتَیْنَاهُ اَجْرَهٗ فِی الدُّنْیَا وَاِنَّهٗ فِی الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِیْنَ ولعل وجهه ان هذا الزمان لقربه ودنوه من الاٰخرة ملحق تبلک الدار فیظهر فیه ما اختص بالاٰخرة لکن هذا الحکم مخصوص بمن شرف بهذه السعادة العظمی والدولة القصوی ولایجوز لاحد ان یقیس علیه نفسه الامن ادخل فی هذا الحکم بکرمه سبحانه۔

چنانچه حضرت ایشاں درماده مخدومی مکرمی شیخ محمد سعید واین فقیر فرموده اند که شما هردو را داخل این حکم ساختند الحمد لله رب العالمین علیٰ ذلک وعلیٰ جمیع نعمائه حمداً کثیراً طیباً مبارکاً۔

انتهیٰ مکتوبه المقدسة۔

وجاهت[1] منزلت وکثرت اعتبار عالی حضرت نزد حضرت ایشاں ازیں نقل عظیم الاقتدار

---

[1] م۔ جلالت

که مخدوم زاده صاحبِ اسرار شیخ محمد اسماعیل مدظله که از جناب حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه می فرمایند :

احمر - از مخدوم زادهٔ مذکور مسموع گشته که حضرت ایشان می فرمودند که اگر پدری تعظیم پسری بجا آورده باشد من تعظیم فرزندی محمد صبغة الله نمایم. دیگر در اشفاق و اخلاق و عادات و عبادات عمل عالی حضرت قدس سره به موافق سنت سنیه بوده و طریقهٔ مرضیهٔ مصطفویه علی صاحبها الصلوٰة والسلام حتی المقدر از دست نمی رفت اوضاع حضرت ایشان بحدی خاطر نشین بوده که خلاف آن را سم قاتل می شمردند و اطوارِ مجددی به مرتبهٔ محبوب بوده که مخالفان آن را نصوصِ دین می داشتند[1] دنیا و مافیها را به پشت پا زده آخرت را مدار کار و محلِ لقاء پروردگار می انگاشتند سلامتیٔ قلب از اعاظم[2] مقاصد و خلاصیٔ روح از اغر مطالب متصور می نمودند.

احمر - حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی می گفتند هر گاه صورت پر حقیقت عالی حضرت به نظر می در آید بی اختیار آیه کریمه اِذْ جَآءَ رَبَّهٗ بِقَلْبٍ سَلِیْمٍ که در شان حضرت خلیل علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام وارد است بر دل جوش می زند و گاهی از دل بر زبان نیز می رسد هر چه عزیز سلیم القلب مثل جناب حضرت ایشان خال خالی اگر مشاهد و محسوس شده باشند بی شائبهٔ تعصب در قید تحریر می آید که حکایات اولیاءِ کبار بسیار مسموع گشته و صحبت اکبری این اربابِ اسرار دست داده اما این زهد و توکل و تسلیم و رضا و صفاءِ قلب و خلاصیِ روح و تستر حال و اخفای مقال و فدویت حضرت مجدد الف ثانی و محبت حضرت ایشان رضی الله تعالی عنهما که از جناب عالی حضرت دید و شنید اگر قدری (۲۶۷) از آن ترقیم نماید از معاندان اعتقاد این اکابر به صد شوق گرایند و بعضی[3] از مرضی القلوب راه عدم اختیار نمایند چه مرضی القلوب در هر وقتی از اوقات انبیاء و اولیا گشته[4] اند و صحبت این حضرات نفعی بآن خبیثة[5] صفات نه نموده ـ

هر که را روی به بهبود نه داشت دیدن روی نبی سود نه داشت

---

۱ م - پنداشتند ۲ م - عظیم ۳ د - بعد ۴ م - گذشته
۵ د - این حضرات بآن حسنه صفات

بالجملہ وجود شریف عالی حضرت از اعاظم تصرفات حضرت مجدد الف ثانی است و اکبر[1] خوارق حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہم بہ موافق وقت و حال نقلی چند از انقالِ صحیحہ کہ مشتمل بر نقاوات[2] ایشاں باشد ایراد می نماید بعونہ سبحانہ۔

احمر۔ سیادت دستگاہی مرحومی میر محمد غنی برہانپوری نبیسۂ حقائق آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ مکرر بہ حضور آشنا و بیگانہ روایت نمودہ کہ یک باری عالی حضرت در بلدۂ طیبہ سرہند فدوی را دعوتِ طعام فرمودند و استفسار وقت طعام نمودند عرض کردم چاشت گاہ، فرمودند ہماں وقت چیزی خواہد رسید آداب بجا آوردہ منتظر عنایات نشستم تا آنکہ نصف گذشتہ و اثری از طعام بہ ظہور نہ پیوستہ و اشتہا برگشتہ دانستم کہ نسیانی ازیں معنی بہ بندگان عالی حضرت طاری شدہ باشد اما از غایت ادب چیزی ہم نہ خوردم تا آں کہ وقت نماز پیشین رسید در مسجد رفتم عالی حضرت را در نماز یافتم بعد از فراغ نماز بہ بندہ خود از راہ کرم ارشاد کردند کہ ما طعام را بہ وقت شما تیار[3] کردہ بودیم اتفاقاً بزی[4] کہ گوشت او پختہ بودم نیاز آمدہ بود بعد از تیاری[5] طعام نیاز آرند اظہار مطلبی از مطالب دنیاوی نمود طعام مشکوک شد آں طعام بہ صاحب بز و رفقائش دادیم و گوشت دیگر از بازار خریدہ مکرر نفکہ طعام نمودیم الحال خواہد رسید ان شاء اللہ تعالیٰ عرض کردم کہ حضرت از راہ تفضل ایں مخلص خود را از شکوک نجات بخشیدند۔ بعد از نفسی اطعمہ متلونہ و غیر متلونہ رسیدہ بہ حلاوتِ کلی در غلبۂ اشتہا خوردم و بہ موجب نص قرآنی ان اکرمکم عند اللہ اتقلکم۔ بہ صد جان معتقد عالی حضرت گردیدم۔

احمر۔ از مخدوم زادۂ عالی درجہ صاحبِ ارشاد و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ عالی حضرت بہ سیر بجواڑہ تشریف بردہ بودند شبی در خانۂ یک منصب دار کہ مرید قدیمی و موروثی جناب ایشاں بود گذراندہ فردا پس سوار شدند منصب دار سعادت اطوار بر اسپ سوار شدہ در رکاب سعادت بہ قصد متابعت برآمدہ تا قریب یک فرسنگ رسیدہ مبلغ چہل روپیہ و چند پرکالۂ نفیس نیاز مقدس گذشتاندہ فاتحہ رخصت حاصل نمود بعد از ترخیص باز گشتہ پالکی شریف را گرفتہ بہ عرض پایۂ ولایت رسانید کہ تشریف برادر حضرت اعنی جناب حضرت خواجہ جیو در

---

۱ د۔ "اکبر" ندارد ۲ د۔ ذات ۳ د۔م۔ طیار

۴ م۔ بذی ۵ د۔م۔ طیاری

لشکر است برادر فدوی[1] درین ایام متوجه آن مقام اگر به سفارش مددِ حال او شود انسب می نماید قبول فرموده پالکی را نشانده سفارش به دستخطِ انور نوشته دادند (۲۶۸) و نیازش را رد کردند عزیز معهود از التماس مقدمه مکتوب ندامت بسیار کشید و به بکاءِ شدید ساخته تا سه منزل الحاح کنان در رکابِ سعادت بوده که اصلاً قصد از گذشتاندن نیاز ملحوظ مطلبی نه بوده امّا شقاوت بر آن آورده که بی خطره امری از امور دنیویه این حرف از زبان برآمده و من مرید قدیمی و موروثی از همیش نیاز گذرانده ام این نیت که مرتبه اولی باشد برای خدا قبول فرمایند بعد سه منزل مکتوب به منت تمام واپس داد و نیاز به معرض قبول افتاد عزیز معهود شکر گویان به مقام خویش رفت۔

احمر۔ فضیلت پناهی شیخ ابونصر سلطان پوری که تاجرِ صالح است و از مخلصانِ مخصوص این حضرات عالی درجات مکرر پیش این راقم بیان نموده که یک مرتبه عالی حضرت از لاهور به سرهند می آمدند و حماء شدیده باز از نقرس لاحق بوده و دستِ شریف هم ضربِ شدید خورده در بنده خانه اتفاق منزل افتاده و دران حویلی اشجار خرما بسیار بوده ایشان از غایتِ ادب بر چارپائی خواب نه فرمودند بلکه در زمین هم پای شریف دراز نه فرمودند بلکه اصلاً خواب نه نموده نشسته ماندند چه در آن شب باد شمال[2] شدت داشته و برگ آن اشجار می ریخته خود را به هر قسم نزدیک آن درخت رسانیده برگ آن را برداشته بر طاق می گذاشتند تمام شب به همین صرافت گذشت وقت بامداد چو استفسار این معنی نموده شد فرمودند در حدیث آمده است اکرموا عمتکم النخلة فانها خلقت من بقیة طینة آدم۔

احمر۔ یکی از مخدوم زاده های عالی تبار سلمه الله سبحانه روایت نموده که یک مرتبه عالی حضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس در بلدهٔ شاه جهان آباد در حویلی کرایه تشریف داشتند و موسم عید قربان قریب رسیده بود که یکی از نیازمندان گوسفندی برای اضحیه نیاز فرستاد چون روز عید رسید گوسفند در قربانی در آمده بلکه مطبوخ گشته اما هنوز در اکل عالی حضرت نیامده که به خاطر اقدس یاد آمده که یک روزی این گوسفند چند برگی از اشجار آن حویلی خورده بود فی الحال دیگری از بازار به قیمت کلی طلبانده به عوض آن اضحیه فرمودند و برای بخشاندن اوراق اشجار که خاوند آنها دران ایام در بلده نه بوده چه تلاشهانه نمودند۔

---

[1] د۔ "فدوی" ندارد   [2] م۔ شمال

اگر تعداد این قسم تفاوتِ مرئیه و مسموعه نماید سخن بسیار وسعت می رساند هرچند که التذاذ معنوی بر اہل آں بر مزید سرایت می کند۔ امّا از امور مستقبلۂ این کتاب که ہر کدام در تلذذبخشی اختصار لازم تر می افتد لہٰذا حق متوسط که مرکز عدل است در مقدماتِ مذکوره و موعوده[۱] اختیار نمود ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم۔

احمر۔ یکی از عرفای روزگار در محفلی از محافلِ ابرار نقل می نموده که عالی حضرت را منصب و خلعت غوثیت از روحانیتِ غوث الثقلین کریم الطرفین حضرت سیّد محی الدین شیخ عبدالقادر جیلانی قدس الله تعالیٰ روحه و افاض علینا وعلی العالمین فتوحه بدست آمده و این وقت به حصول انجامیده که حضرت عالی بعد انفراغ از حج (۲۶۹) از مدینۂ سکینه علی ساکنها افضل الصلوٰة واکمل التسلیمات از خدمت حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه مرخص گردیده براهِ خشکی معاودت وطن مالوف اختیار فرموده بودند و در اثناءِ طریق مزاراتِ متبرکات را که مشهور و معروف بوده زیارت نموده آمدند در بلدۂ بغداد چوں به زیارتِ حضرتِ شیخ رسیدند ازاں جا این تحفه از جانب شیخ مذکور قدس سره مرحمت[۲] شد۔

روزی این حقیر کثیر التقصیر نقل این معنی به عرض آں پیر روشن ضمیر در خلوتی رسانید نفسی این معنی ہم نمودند بلکه تعریف کثیره انوار و برکات آں مزار شریف بسیار بر زبان مبارک آوردند و وسعتِ ارشاد آں غوث الاوتاد بیان فرمودند و ماسوای این ہم اکثر فضائل و کرامات و مناقب کمالات آں غوث البریات بر زبان شکر فشاں می آوردند گاه گاہی از حقائق آں طریق مخاف که بانواع مہالک و شداید آراسته و اضاف تلونات سکنت و بی آبی پیراسته بحکم کلّمینی یا حمیرا ساعتی از بار وجود خلاصی یابند مذکور می فرمودند و اداشکرِ مولیٰ ذکره اولیٰ به وجه شائسته می نمودند که ازاں حرجات باں رو وحلاوت زیارت مزارات کنانیده به وطن رسانیده۔

احمر۔ روزی فرمودند که در کدام شہر ازاں بلاد که نام او بالفعل در قید حافظه راقم سیاه کار نمانده نماز جمعه اتفاق یافته خطیب آں مقام در فضلِ خلیفۂ اوّل حضرت صدیق اکبر رضی الله تعالیٰ عنه اشجع ہم گفته، رافضی سکینی ہم بطریق اتفاق در صفی از صفوف پسینان حاضر بوده گفت ای اشجع ہم چه این جاہلان بی سرانجام غیر از حضرت علی مرتضیٰ کرم الله وجہه الکریم دیگری را شجاع نمی

---

[۱] د۔ موجوده

[۲] م۔ رحمت

شمارند[1] فکیف الاشجع نمی دانند که هر کمالی که در خلفای ثلاثه ثابت است در ذات حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تنہا به طریق اکملیت موجود تفصیل فضل خلفاء راشدین رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین بر ترتیب خلافت از هر سه جلد مکتوبات قدسی سمات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلب[2] باید نمود یا به کتب کلامیه رجوع باید فرمود۔ مدعا آنکه حرف آن رافضی مسکین مرکوز خاطر قطب المحققین گردیده بود که اکثری به طریق طیبت یاد آن می فرمودند و به فاسد اعتقاد این خبیث باطنان پیش نیازمندان بیان می نمودند۔

دیگر تصرفات و کرامات عالی حضرت بعد آن که این مسکین دیده و شنیده هرگز سیری کتاب به تحریر چندی ازاں حاصل نمی شود مع ہذا در رسالۂ معدن الجواهر هم پنجاه و یک تصرف مرقوم گشته برآں هم اکتفا می رود اما مخلصی فطانت کیش که حلاوتی بیش از بیش از زبان اشارات این مفتاح اہل سعادات دریافته در عشق و محبت این حضرات عالی درجات تن و جاں را باخته است۔ مکتب برآں است که سخنی دریں کتاب ادا می یابد و دلنشین معنی شناسان گوهر اسرار و خاطر نشین مجمعۂ ابرار می گردد ؎

صائبؔ نظر سیاه نسازد ز هر کتاب فهمیده است هر که زبان اشاره!

ذکری چنداز آں تصرفات (۲۷۰) باهرات به موافق اعانت خالق البریات بسی ضرور است و ایراد این ابیضات دریں کنز ادل خیلی محل نور و سرور به حضور خاطر استماع نمایند و به چشم حق بین ملاحظه سپیدی ابیضات فرمایند۔

ابیض۔ دائم الاوقات وضع شریف عالی حضرت قدس سره بر تستر حالات و کرامات مائل افتاده بود، روزی در بلدۂ الملک در خانۂ مرزا غیاث الدین که از مخلصین صاحب یقین است تشریف ارزانی داشتند بر چارپائی دراز کشیده بدستور معمول استغراق داشتند و مرزای مذکور مگس ها می راند که به ناگاه در خاطرش خطور نموده که از اولیای ما تقدم کرامات فراواں و تصرفات بی پایاں به ظهور آمده اند و حضرت پیر دستگیر که افضل اولیاء اند این قدر ظهور خوارق اختیار نه فرموده اند اگر این معنی را انکشاف بخشند از عنایات کریمانه که شامل حال مریدان است مستبعد نه خواهد بود و تصرف عظیم به ظهور خواهد انجامید، فی الفور به نظر کرم نگاه انداخته فرمودند که حسن بصری و حبیب عجمی

---

[1] م۔ شناسند [2] د۔ "طلب" ندارد

قدس سرهما پیر و مرید بوده اند در سفری رفتن که عبور بر دریا اتفاق می یابد حسن بصری انتظار کشتی می برد و حبیب عرض کرد که خواجه یقین نه داری گفت من یقین دارم ولی تو به مقام آن یقین نه رسیدی حبیب از آب گذشته رفت و حسن در انتظار کشتی بند ماند و حالانکه فضل حسن راست زیرا که او نزول نموده سبب را به مشیت[1] جمع گردانید و حبیب چون نزول نه نموده بود سبب از مسبب جل و علاء جدا دیده چون سخن عالی حضرت تا این جا رسید عزیز معهود سر برهنه ساخته بانفعالِ تمام خود را بر اقدام همان انداخت۔

ایضاً۔ در همان سفر مذکور در خانهٔ قاضی بلدهٔ اٹک که عمِ مرزا غیاث الدین بوده دعوت عالی حضرت اتفاق یافته و قاضی آن جا را به تقریبی پیش می آید که متوجه بیرون شهر گردیده ازان جا که شهر مبارک رمضان بوده وقت شب برای نماز تراویح اشتغال می فرمایند که به ناگاه شورشِ عظیمی در بلده برپا می گردد و نزدیک خانهٔ قاضی شدن می گیرد بعد از فراغ تراویح چون مرزا غیاث الدین که حاضر در نماز بوده تجسس این شور می نماید معلوم شد که افاغنهٔ یوسف زئی که به قطاعیٔ طریقی مشهور اند و از دیانت و امانت بسی دور قریب به هزار کس جمع شده مسلح و مکمل گردیده به قصد تاراج نمودن خانهٔ قاضی آمده اند و فکر شب خون دارند ؎

رضاحب خانه خالی خانه دید نه تنها کنج بل ویرانه دید

در اطفال و عوراتِ قاضی مذکور واویلا و فغان شدید برخاست چون در کوچهٔ قاضی داخل شدند یکایک برگشتند و سراز تنها جدا شدن گرفت قریب به دو صد کس مقتول گشتند و باقی راهِ فرار اختیار نمودند چون استفسار آن اسرار از آن گروهِ بدکردار نموده شد گفتند مردی سفید ریشی خضر وشی را دیدیم که شمشیر عریان در دست دارد و از یک خبزهٔ سر چند کس ازین جدا می گردد ناچار باضطراب تمام برگشتیم که تاب مقاومت آن شیر جبار تعالی نیاوردیم چون صورت آن عزیز را بیان نمودند بعینه بشرهٔ شریفهٔ عالی حضرت بوده حالانکه ایشان در آن وقت به وقار تمام در نماز اشتغال داشتند غرض مرزا غیاث الدین را طالب تصرفات بوده اولاً به تصرف جواب شائسته ادا نمودند (۲۷۱) وثانیاً این تصرفِ عظیم القدر را جلوه گر فرمودند که تا امروز در تمام اٹک وشمس آباد این تصرف در اشتهار کالشمس فی ربعة النهار است۔ فردای آن شب قاضی نیز در خانه رسیده پابوس

---

[1] م۔ "سبب را به مسبب"

نمود و منت دار جان بخشی و بقاء ناموس و خلاصی مال که باقبال عالی حضرت روی داده گردید۔

ابیض۔ والدۂ فقیرزاده ہا محمد معشوق و نیاز احمد سلمہم اللہ سبحانہ که بنتِ عالی حضرت قدس سره می شود بامراضِ قویۂ شدیده مثل قولنج و تپ و سرفه در حالت حیات آں قبلۂ اصحابِ کرامات مبتلا گردیده و ہر روز ہر یکی ازیں امراض مذکوره شدید تر می گشته و بامتداد کشیده و ادویۂ حکماء از تاثیر مانده بلکه معکوس گشته و ادعیۂ صلحاء ہم موقوف بر توجۂ خاص عالی حضرت گشته معامله به یاسِ کلی کشیده روزی یکی از حکمای صاحب کمال گفته که علاج انسانی کارگر نمی شود حکمتِ رحمانی مطلوب و درآں وقت معلوم نیست که در بیمار غیر از رمق جاں چیزی ہم مانده باشد ایں مقدمه به عرض عالی حضرت رسانیده شد خود از راه کرم رو بروی مریضه نشسته چیزی خوانده دمیدند و توجه در رفع مرض فرمودند به مجرد چشم بستن جمیع امراض اش برداشتند و شکر گویان برخاستند مریضه به عافیت کامله برخاسته طلب شوربا نموده در چند روز ضعف ہم نماند، الحمد لله علی الاحسانه۔

ابیض۔ صالحه از مخلصاتِ آں قبلۂ ارباب حاجات که در خلوص و نیازمندی خود را بی بدل می شمارد و در عقل و فراست و نفاستِ حفظ ثانیه کم دارد و دریں ولا چند بار روایت نموده که من با جماعتی از صالحات شوق ارادت پیش عزیزی می داشتم که مشاہدۂ حالات و اثرِ تصرفات آں عزیز صاحب برکات به مجرد مشاہدۂ بشرۂ کریمۂ او جلوه گر گردد و حدیث[1] قلوب معمورة العیوب بلا توقف[2] و اہمال نماید دراں ایام غلغله تشریف آں قطب الانام عالمی را پر از ازدہام گردانیده و شورش در خاص و عام انداخته اتفاقاً ورود مسعود عالی حضرت در منزلی که مجمع ایں تصرف طلباں بود به تقریبی روی داده حیوانات غیر مکلفه نیز دراں خانه بودند رسن خود ہا به شدت تمام شکسته بر اقدام غوث الانام و عالی حضرت نیز تا انفراغ کلی آنہا به حصول مطلب ایستاده ماندند و نگاہِ تبسم آمیز بایں صالحات فرمودند ہر کدام به صمیم قلب اعتقادِ کامل حاصل نموده رشته ارادت به کمال سعادت در گردن بسته داخلِ حلقه بگوشاں گشتند بلی صورت آں آفتاب ولایت به قسمی پر از انوار بوده که ہر که ایشاں را می دیده بی اختیار می گفته ھذا ولی الله! و بشرۂ آں بدر سپہر ہدایت به مرتبه وجاہت داشته که اکثر ناظران ما ھذا بشرا ان ھذا الا ملک کریم به موافق روزمرۂ خود ہا ادا می فرمودند۔

روزی حضرت قبله گاہی اقطاب دستگاہی داخل بلده کابل می شدند و عالی حضرت

۱؎ م۔ جسد ۲؎ د۔ توفیق

قدسنا الله سبحانه باسرارهما به قصد استقبال ایشاں (۲۷۲) تا مزار شاه شهید[1] قدس سره که بیرون شهر واقع است برآمدند بعد ازاں دخول در دروازهٔ لاهوری معاً اتفاق یافت هر کس از ناظران از مردان و زنان بی اختیار به خواندن درود اشتغال می نمودند و می گفتند دو فرشته اند که بر دو پالکی نشسته به شهر درآمده اند و بعضی می گفتند که دو خضر اند که اهل شهر را سرسبز و شاداب گردانیده.

احمر - هم دراں روز طراوت اندوز عالی حضرت به والد بزرگوار ایں راقم سیاه کار خطاب کرده فرمودند که مزار شاه شهید[2] ابواسحاق قدس سره هم چنیں مزار عاشقان و عارفان از مزارات متبرکهٔ ایں جای اند و آنچه مردم اینهارا اصحاب می دانند محل تردد است زیرا که تشریف اصحاب کرام علیهم الرضوان من ملک المنان دریں سرزمین به ثبوت نه پیوسته است جمع کثیر از مردم کابل که در رکاب سعادت بودند استماع ایں اسرار نمودند و از اعتقاد اصحاب که در مادهٔ اعزه مذبورین قدس اسرارهم داشتند برگشتند.

احمر - جناب حضرت قبله گاهی قطب اقطابی می فرمودند که وضع شریف عالی حضرت مائل بر تستر حال و اخفاء مقال است اما در بلدهٔ کابل شنیده می شود که بعضی از مکاشفات خود را حسب الالهام الصریح بیان می فرمایند، چوں کثرت ارشاد ایشاں محیط ایں دیار است ازیں جهت ظاهرا مامور[3] باظهار بعضی از اسرار خواهند بود و الا تستر حال به مرتبه ایست که شب بست و هفتم رمضان المبارک که اتفاق اصحاب کشف و مشهود و اکثری از علمای کرام شب قدر همان است احوال بعضی اکابر عرفا به عرض عالی حضرت رسانیدند که برکات و شهود ملائکه[4] را بسیار بیان می فرمایند فرمودند همون ها جویند که به شهود ملائکه کرام علی نبینا و علیهم الصلوٰة والسلام التذاذ حاصل می نمایند و خود جنیان را هم نمی بینم. یار دل نواز من سلامت تفصیل اموری که دریں جا باجمال در احوال آں کعبه امانی و آمال مذکور گشته از معدن الجواهر طلب باید نمود.

هر چند بعضی اسرار که دریں جا مرقوم گشته در معدن الجواهر اصلاً ازاں حرفی نه گذشته چه نسخهٔ جدیده البته مشتمل بر فوائد زوائد باشد علی الخصوص که دریں کتاب که مقامات حضرت ایشاں است رضی الله تعالی عنه که اگر معدن الجواهر است جزو او ست و اگر منظر اولوا الالباب هم بعض ادا اما ازاں جا که رسالهٔ مذکوره مخصوص به ذکر عالی حضرت است قدس سره ازیں جهت سخنی استوار به توقر[5]

---

۱ د- شاه سعید ۲ ایضاً ۳ د- معمور ۴ م- بلکه ۵ د- به توقیر

بسیار ازاں رسالہ مذکور گشت ۔ مقصود آں کہ رسالۂ مسطورہ در حالتِ حیات ترتیب یافتہ است، چنانچہ مکرر ایں سخن بالا گذشتہ است ازیں جہت از ذکر وصال ساکت است ۔ دریں جا باجمال بہ قدر حال ذکرِ وصال آں ہادئ اربابِ کمال باید نمود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ۔ مدتی چند از ایام انتقال ایں حقیر بی پر و بال حاضر الخدمت بود بلکہ بہ مالیدن پای مبارک مشغول عنایات بسیار در مادۂ خود مشاہدہ نمود و امور غیر متوقعہ را استماع کردہ چوں خطرۂ سفرِ دکن نیز درآں ایام بہ تقریبات شتی در سر داشتہ بہ خاطر گذشت کہ دولت قدم بوس بعد انفراغ ایں سفر فرحت اثر ہم کہ موجب اشارت و بشارت عالی حضرت قصد آں تصمیم پیدا کردہ میسر خواہد گشت یا نہ ۔

احمر و ابیض ۔ جانب فقیر (۲۷۳) نگاہِ کرامت آلود گردانیدہ فرمودند کہ عارف سریع السیر شیخ ابوسعید ابوالخیر می فرمایند ؎

در عالمِ ما زما بجز نام نماند   و از صبح وجود تا بجز شام نماند
مرغی کہ فتادہ بود در دامِ وجود   بہ گریخت زنز دما بجز دام نماند

فقیر ازیں رباعی معلوم کرد کہ اشارت بہ قرب ارتحال خویش می فرمایند چہ غالب وضع شریف بر اظہارِ اسرار بہ طریق رمز و اشارت بود الا ماشاءاللہ تعالیٰ ۔

گویند مرتبۂ اولیٰ کہ وزیر خان وجدارِ حضرت سرہند را جنگ با کفار نگوں سار نانک پرستان بدکردار افتادہ داعیۂ جہاد در خاطر مبارک بسیار قرار گرفت اما ازاں جا کہ غلبۂ آزار باکبر سن مجتمع بودہ خیر اندیشاں صفاکیشان[1] تجویز برآمدن نہ نمودند درسی کہ کارسازی از تیر و تیر[2] اثر طرفین دراں ہوائ سردلسی گرم بودہ تیر و تفنگ دہانِ[3] موت را کشودہ و فردایش جنگ مغلوبہ را قرار عالی حضرت قدس سرہ جانب آں قریہ تحقیق فرمودہ توجہی گماشتند و بہ قصد بول برخاستند فی الفور بالغش شدہ افتادند چوں برداشتہ آوردند زخمی قریب بہ سرین مثلِ زخمِ تیر یافتند معلوم شد کہ دراں مجمع بہ طریق استمداد حضور فرمودند و ازاں جا مجروح شدہ اند ۔ چہ ایں مقدمہ چوں بہ عرض ہم رسید نفی آں نہ فرمودند از آں بود کہ دراں مرتبہ فتح مسلمانان باوجود غلبۂ کفار[4] بہ توجہ آں قبلۂ عارفان

---

[1] م ۔ صفاکیش   [2] م ۔ نبرداز   [3] دھن
[4] م ۔ کافران

دست داد و خود هم ازهمان زخم شش ماه دیگر به شدت تصدیع آزار کشیده به شهادت کبرای[1] واصل حق شدند از آن باز بر اهل شهر شکل جمعیت صورت نه بسته است بلکه جمعیت از اهل عالم رخت بسته است بلی این همه ظهور فتن و اختلالات علامت تشریف بوده از شروع فتنهٔ ثانیه که اشد و دیرپا بوده رخت ازین عالم بستند۔

درروز جمعه سنه هزار و یک صد و بست و دو وقت نماز عصر بتاریخ هفتم یا هشتم یا نهم شهر ربیع الثانی که مولد آن قبلهٔ دو جهانی نیز بوده با محبوب حقیقی جلت عظمته پیوستند و ولادت شریف در سنه هزار و سی و سه بوده، چنانچه در شروع گذشته باین اعتبار سن مبارک آن قبلهٔ ابرار[2] هشتاد و نه سال کامل گردیده اگر تغلیباً نود هم گویند گنجائش دارد اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ و اختلاف تاریخ وصال از کثرت بیهوشی از اهل حضور رفته رفته درعقول انداخته دامن گیر گشته نیز از سنت بدست آمده چه عالی حضرت را محبت سنت برکمال بوده بعد از ممات هم حضرت حق سبحانه جل شانه نیز این دولت نصیب وقت گردانیده۔

فقیر دور از کار دران هنگام به رفاقت لشکر بادشاه خلد منزل در نواح دار الخیر اجمیر بوده که اخبار غلبهٔ کفار بی اعتبار در دار الارشاد حضرت سرهند اشتهار یافته حیرت سر و سینه را گرفته که با وجود حیات عالی حضرت (۴۲۷) این همه غلبهٔ فتن را چه حکمت باشد آخر الامر فراست صادقه حکم برآن نموده که هنگام وداع آفتاب ولایت وارث کمالات نبوت است که عالم را درین هنگام انداخته و هرکسی از اهل فراست درایت این اسرار نموده که بناگاه در قصبه سانبهر این خبر وحشت اثر مثل پرچهٔ تیغ بی دریغ زخم کاری از راه گوش بر جان ناتوان رسانیده ؎

زخمی که زدی بجان رنجور   در روز نخست گشت ناسور

نه هوس در سر مانده و نه شکیب را دل قبول نموده اگر عنایت[3] الهی بیاد آن حرفی که مذکور می گردد دلالت می[4] نمود دل و دیده پرداز به عالم قدس، فی الحال بآن هادی ارباب کمال می فرمودند حرف موعود بیان باید نمود۔

احمد۔ عالی حضرت این فدوی آستان را مدتی چند پیش از وصال خود در ضمن مقدس گرفته باین عبارت ارشاد کردند که در اسفار و احضار بل تا مدت حیات در ضمن ما باشی و آثار بسیار که

---

۱ م۔ گیری   ۲ د "ابرار" ندارد   ۳ م۔ اعانت   ۴ م۔ نمی

مترتب بر معاملۂ ضمنیت است در می یابی۔ فوقع کما بشر رضی اللہ تعالیٰ عنہ و وجدت آثارہ اکثر من ان اعدو ازید من احصی و ارجو ببرکۃ ھٰذہ العنایۃ ان اشاھد کمالھا کل یوم علی الزیادۃ ان شاء اللہ تعالیٰ۔

سخن طغیانی نمودہ بہ طرف دیگر افتاد ازیں کہ قصۂ خود در حدیث عالی حضرت بیان نمایم بہتر کہ تنہا بر ہمان تذکرہ[1] محبوبانۂ او اکتفا فرمایم۔

احمر۔ بعد ازیں کہ عمر مبارک در حوالیٔ ثمانین رسیدہ اکثر ہا می فرمودند کہ در حدیث شریف آمدہ است ابناء الثمانین عتقاء اللہ من النار و چوں از ثمانین تجاوز نمود امیدواری بر رحمتِ باری بیش از بیش است فرود، چنانچہ حمد الٰہی بریں عطیہ بسیار بجا می آوردند گویند نمازِ عصر روز وصال بہ وجہ احسن گذاردہ صد مرتبہ درود خواندہ جاں بہ جاناں سپردند و باوجودی کہ غلبۂ کفر و کافری کہ درآں ایام تمام سرہند و نواحی آں را احاطۂ تمام نمودہ چندیں ہزار کس از مسلمانان بر نماز جنازہ حاضر آمدند و درونِ گنبد[2] روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں مدفون کردند اللّٰھم ارزقنا من برکاتہ و یرحم اللہ من قال آمینا۔

تواریخ وصال عالی حضرت راآں قدر کہ مخدوم زادۂ معرفت دستگاہ شیخ محمد اسمٰعیل سلمۂ ربہٗ یافتہ اند اگر در قید قلم آور دسہ جزو دیگر مصروف شود و حالا کہ جہت رعایت توسط کلام تواریخ حضرتِ ایشاں را ہم کم آوردہ ازیں جہت بر چند فقرہ کفایت می رود۔ و تواریخ آں آیت رحمت بود فرزندِ محبوب مجدد الف ثانی حقا چہ خلیل امام معصوم بود۔ خوش روی نور چشمی نیاز احمد سلمہ ربہ یافتہ است، معشوق خدا۔

اکنون ذکر فرزندانِ عالی حضرت قدس سرہ بطریق اختصار باید نمود اگرچہ چندی کہ فرزنداں بسیار ازاں قبلۂ ابرار بہ ظہور آمدہ اند اما آنہا کہ بہ کبر سن رسیدہ اند چہار اند و دیگران در عالم طفولیت وداع دنیا نمودہ اند از آں جملہ اکبر ابنای عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس کمالاتِ دستگاہی مرحومی شیخ ابوالقاسم بودند قدس سرہ کہ جامع علم ظاہر و باطن و فاضلِ شائستہ تقریر و عاقل صاحب تدبیر و خیلی مقبول حضرت ایشاں بہ نظرات عنایات و بشر (۲۷۵) ازآں قبلۂ درویشاں بشارات مرتبۂ نہایت بودند حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تقسیم کتب بہ

---

[1] د۔ ذکر [2] م۔ گنبذ

ابناء کرام در حالتِ حیات خود نموده چنانچه تحقیق این معنی در محل آن گذشته است به مخدوم زادهٔ گرامی شیخ ابوالقاسم حصه برابر فرزندان دادند، فرمودند ابوالقاسم داخل فرزندان است این معنی را حقیر از زبان درفشان خالِ اکرم قطب الاولیاء حضرت شیخ محمد صدیق قدس سره مراراً غیر مرةٍ شنیده است۔

گویند که حمیتِ اسلام به نهجی برآن مخدوم زاده مستولی بوده که یکی از امرای عظام کلمهٔ ناشائستهٔ به جناب اصحاب کرام رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین برآورده به حضور بادشاه خلد مکان اثبات آن رسانیده بدستِ خود قتل نمودند و اصلاً خوف و ملاحظهٔ اقربای آن گستاخ که همه روافض و مقربانِ بادشاه بودند به خاطر نیاوردند۔ چند روزی در حضرت دهلی باز هم مانده مورد الطاف بادشاهی بل مظهرِ عنایت الٰهی گردیده متوجه وطن مالوف شده به قدم بوس حضرت ایشان مشرف گشتند و تحسین فراوان و آفرین های بی پایان از حضرت ایشان یافتند۔

و محبتِ این مخدوم زاده را به جناب قطب الاقطاب محبوب رب الارباب جد بزرگوار خود بوده آنچه متواتر از آن شنیده اگر توفیق صمدی مساعدت نمود بطریق سعادت می نمود و اهتمام غیرت حضرت ایشان[1] (۲۷۶) در بارهٔ ایشان از نقل حافظ محمد صادق کابلی که خلیفهٔ آنحضرت بر متغلبه بادشاهی در بلدهٔ دارالخلافه بارشاد تمام نشسته بود از برای خاطر این مخدوم زاده که از و موجب تقصیری آزردهٔ خاطر گردیده بودند فی الفور مسلوب الحال والارشاد گردانیدند و مکتوبی که به مشارٌ الیه بدستخط انور نوشته اند هرچند به هر دو مخدوم زادهٔ خدا آگاه حضرت حجة الله و مروج الشریعت التماس نموده عفو تقصیرات او کنانیده تجویز ادخالِ مکتوب در مجلدات ثلاثه نه نمودند امّا راقم آن مکتوب را پیشِ مخدوم کریم شیخ محمد اسماعیل سلمهٔ ربهٔ به مطالعه نموده است عنوان او ایراد می نماید :

فتح۔ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ۔ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَیْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَةً اِنَّکَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ایذا فرزند شخصی ملتزم ایذا و آن شخص است۔ تم کلامه

از ین عنوان تمام مکتوب را که مشتمل بر دو سه ورق است قیاس باید نمود۔

احمد۔ حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدس الله سره می فرمودند که هرچند از شفاعت

---

[1] یہاں چند سطور نسخہ "د" میں کسی دوسرے باب سے سہواً کاتب سے نقل ہوگئی ہیں۔

ہر دو مخدوم زادہ مذکور تقصیرات حافظ مغفور گشتہ و نسبت باز یافتہ امّا ارشاد باز عود نہ کردہ۔ پس سخن کوتاہ باید والسلام۔

باید دانست کہ عمرِ مخدوم زادۂ مذکور بست و ہفت سالہ شدہ و بعد سہ سال حضرت ایشاں در بلدۂ اکبر آباد رفتہ وصال نمودند و تابوت شریف ایشاں در حضرت سرہند آوردہ در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں بیرون گنبد مدفون کردند ماناکہ وصال در شہر مبارک رمضان اتفاق یافتہ در خاطرِ حقیر تاریخ وصال ایشاں "اقلیت شمس العلم" رسیدہ رحمۃ اللہ سبحانہ۔

عارف بی بدیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ تعالیٰ الخلیل فرزند ثانی عالی حضرت اند قدسنا اللہ سبحانہ بانواع کمالات آراستہ و بہ اصناف خوبی پیراستہ بر مسند ارشاد بہ وقار تمام نشستہ اند کلام ایشاں دلبرای دل دادگان بادیۂ حیرت و نامرادیست و مقام ایشاں رفعت نمای اہل عموم بجمال مسرت و شادی است شکستگیٔ حال بایں ہمہ مرتبۂ کمال بحدی شامل حال دارند کہ روزی نحیف استفسار آں نمودہ کہ چوں عمر شریف در حالتِ حیات حضرت (۲۷۷) ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شانزدہ سالہ شدہ بود البتہ توجہاتِ فراوان از آں قبلۂ درویشان حاصل روزگار شدہ باشد فرمودند پنجاہ شصت توجہ یافتہ ام امّا کوتاہی دست کہ از سستیٔ بخت دامن گیر ایں حقیر است اصلاً ثمرہ آں شجرۂ بلند نتوانستیم رسید و ایں بیت بر زبان شریف آوردہ خطبہا فرمودند ؎

ز اختلاط سینہ صافان زشت طینت را چہ حظ
سنگ را دل وا نہ شد ہر چند با دریا نشست

دریں ایام تشریف ایشاں در بلدۂ شاہ جہان آباد بہ تقریبی افتادہ بود اکثر اوراق ایں کتاب از محالات مختلفہ بہ نظر شریف ایشاں گذشتہ خیلی بادب باستماع نمودند و ترغیب بر تحریر ایں بانواع عنایات می فرمودند بلکہ اکثر روایات ہم از زبانی ایشان در ماسبق گذشتہ و از راہ عنایت کتابت نوازش خیز کہ بدستخط عالی حضرت قدس سرہ باسم آں مخدوم عالی جناب است بہ فقیر بخشیدند کہ نقل آں در محل ذکر ایں جانب خواہی برداشت بنظر انصاف مطالعہ فرمایند کہ سمو قدر و رفعت منزلت ایشاں نزد عالی حضرت ازاں مکتوب کرامت اسلوب بچہ مرتبہ پیدا ست :

فتح - الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مکتوب مرغوب نور چشمی رسید خوش وقت

ساخت حمد الله سبحانه که به صحت و عافیت اند و از تفقد دوستان دور افتاده فارغ نیستند آنچه از دخول بلده کابل گرمیهای یاران نوشته بودند به وضوح انجامید حضرت حق سبحانه یاران را جزای خیر دهد و بعضی دیگران که چیزهای غریب بیان می کنند نوشته بودند مطالعه آن سبب فرحت فراوان گردید اگر استقامت آن جماعت معلوم می کنند احوال آنها بی شبهه به حصول پیوسته است گنجائش دارد که اجازت اشخاص به دهند آنچه از عدم توجه مجازان نوشته بودند و چیزهای دیگر بآن منضم بود فقیر بآواز بلند می گوید[1] که همه یاران چه مجازان و چه غیر مجازان همه از شما توجه می گرفته باشند و از جانب فقیر هیچ ملاحظه درین باب نه کنند که همیشه مرضیٔ فقیر درین است دیگر از نسبتهای خاص الخاص که نوشته بودند امیدوار باشند فقیر هیچ چیز را از شما دریغ نه داشته و نه خواهد داشت یقین که نسبتهای خاص الخاص به حصول انجامیده باشد هر چند علم به نسبت نباشد چه حصول نسبت دیگر است و علم بآن چیز دیگر شتان ما بینهما فقیر درین روزها بسیار خوب است پا پیاده به مسجد می رود و می آید لیکن یک قسم ناتوانیهای در پای و زانوها هست حق سبحانه آن را نیز دفع خواهد کرد ان شاء الله تعالیٰ ـ مکاتیب ثلاثهٔ شما رسیده خوش وقت ساختند والسلام ـ

انتهی مکتوبه الشریف ـ

و این مخدوم زاده را شدت اطلاع بر اسرار والد بزرگوار خویش هست بلکه آنچه اکثر درین جا در احوال عالی (۲۷۸) حضرت در قید قلم در آمده و آنچه در معدن الجواهر مرقوم گشته از ایشان مسموع گشته است الا ماشاء الله تعالیٰ ـ و چیزی که از دیگران هم شنیده نادر است که دران شرکت ایشان نه دیده ـ

و اشعار مطبوع ایشان شکسته دلان را تسلیات فراوان می بخشد و با وجود خوش گوئی و مطلب رسائی بسیارگو کم ایشان را دیده ام و تخلص عاشق دارند، چنانچه تخلص برادر بزرگ ایشان شیخ ابو القاسم مرحوم مغفور[2] مذکور فائق است و در مدح والد بزرگوار و جد عالی مقدار و جد اکبر صاحب اسرار خود بسیار فرموده اند از دیوان ایشان باید طلبید دو بیت مطلع و حسن مطلع از غزل ایشان ایراد می نماید ـــ

---

۱ د ـ گویم ۲ م "مغفور" ندارد

آبرو گر طلبی گیر قوی پیشۂ ما　　روبہی گر گذرد شیر کند پیشۂ ما
صحبت گلشن ما بوی جدای نہ دہد　　کندہ اندیخ جدائی زرک و ریشۂ ما

در خاطر دریا مقاطر جوش محبت خلش تمام نمودہ کہ از مدح حضرات ثلاثہ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم چند چند بیت دریں سعادت نامۂ عنبر شمامہ اگر ایاد نمای والہانِ سودا زدہ کہ بہ جمال ایں کتاب شیفتہ اند طراوت نوش از معجون آشنائی در کام جان بچکانی در مدح حضرت محمدؐ الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ می فرمایند ؎

ہزاراں جاں فدای شیخ احمد　　خدا داند بہائی شیخ احمد
اگر ہر موئی من گردد زبانی　　نمی آید ثنائی شیخ احمد
زمن بشنو ضعیفان جہاں را　　کہ بہ نوازد سوای شیخ احمد
ز صد دردِ نہاں صحبت بیاید　　کسی بوسد عصائی شیخ احمد
بہر سوئی جہاں تا رُبعِ مسکوں　　شدہ پُر از صدای شیخ احمد
شدہ قیومِ عالم عرش تا فرش　　جہاں شد در رضائی شیخ احمد
باد عاشق ارادت مند گشتہ　　بدل شد جاں فدای شیخ احمد

در مدح حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ می فرمایند ؎

نورِ ایماں امامِ معصوم است　　کعبۂ جاں امامِ معصوم است
قبلۂ اولیاء عالی شاں　　غوثِ سبحان امامِ معصوم است
خلق را گشتہ ہادی و قیوم　　شرفِ ایشاں امامِ معصوم است
مقتدائی زمانہ قطبِ جہاں　　شاہِ شاہاں امامِ معصوم است
لعل و یاقوت و دُر باد نہ رسد　　ظلِ رحمٰن امامِ معصوم است
عاشق از فیض او نوید زیار　　شمسِ تاباں امامِ معصوم است

در مدح عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ می فرمایند ؎

سرائم از ثنائی صبغۃ اللہ　　بجاں کردم فدای صبغۃ اللہ
خداوند از فضل و رحمتِ خویش　　مرا کن آشنائی صبغۃ اللہ
ہماں گشتہ سعادت مندِ دارین　　کہ گشتہ در رضائی صبغۃ اللہ
مرا برداشت از خود کار کردہ　　بہ ما ہم کہربای صبغۃ اللہ

زمن عین و اثر اصلا نمانده — کنم جاں را فدای صبغة الله
برنگ جد و والد گشته قیوم — زده نوبت ندای صبغة الله
بجای که خدا راضی شد از وی — جہاں جوید رضای صبغة الله

نیز در مدح عالی حضرت می فرمایند ؎
مثنوی

ز فضلِ بی شمار صبغة الله — به بیں نقش و نگار صبغة الله
شگفته بس گل از گلشن وصل (۲۷۹) — ز فیض نو بہاری صبغة الله
چه الماس و چه لعل و در چه یاقوت — همه بادا نثار صبغة الله
اصالت ختم شد بر ذات پاکش — زہی عالی تبار صبغة الله
خدایش کرد قیوم خلائق — جہاں شد خاکسار صبغة الله
ملائک بسته صف در صف براہی — همه در انتظار صبغة الله
بگل نسبت نه دارد رنگ و بویش — کجا گل گو عذرا صبغة الله
ز فیض اوست ہر جا فیض سر کرد — که داند اقتدار صبغة الله
نه بندد دل به کان لعل و یاقوت — چو عاشق خاکسار صبغة الله

بالجملہ غلبه اعتقاد که مدار اخذِ فیوض و برکات از پیر کامل دریں طریقه علیه است به مرتبه که دریں مخدوم زادهٔ عالی درجه است در جاہای دیگر کم بالیست و عمر شریف ایشاں در خانهٔ ہفتاد است مدالله تعالیٰ ظل ارشاده علی مفارق المحبین۔

اگر چندی که ابناءِ ایں مخدوم زادهٔ عالی شان بالفعل در قید حیات سه اند اما دو که کلاں اند ہر کدام به صفاتِ حمیده موصوف اند و ارشاد طلاب از حضور عالی حضرت می نمایند۔ اسم کلاں شیخ محمد صبغت الله است و از مدت چند سال در نواح صوبهٔ کابل به سیر و سیاست مشغول از مردم بسیار بایشاں فدویت و رسوخ دارند۔

و نام ثانی شیخ غلام معصوم شرح کمالات و کراماتِ ایشاں مستحق کتاب علیحده است۔

و درینولا در ہمیں بلدهٔ شاہ جہان آباد نشسته ہدایت مخلصان می فرمایند۔

شیخ اہل الله رحمه الله تعالیٰ سبحانه فرزند ثالث عالی حضرت اند رضی الله تعالیٰ عنہ ،
آں قدر خدمت و استرضای والدین که از آنجناب مشہود گشته است اگر تعداد آں نماید مگر اقل قلیل را بایں صرافت دیده باشد علم مجلس و شائستگی نکات و استغنا از مخلوقات با کمال تمکین و ثبات

شیوهٔ مرضیه آں مخدوم زادهٔ عالی درجات بوده۔

احمد۔ از زبان الہام ترجمان عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ چند بار استماع نموده که میان اہل اللہ صابر و شاکر است۔

فی الواقع بر مصائبِ کثیره که در دیدن فقیر بر ایشاں ریختہ صبر بسیار بہ کار بردند و بر نعمت و عنایت الٰہی که شامل حال ایشاں بوده شکرانہ کثیر بجامی آوردند و در غلبۂ کفار نگوں سار نانک پرست جہاد فی سبیل اللہ ہمراه شمس خان افغان که غازی و شہید بوده نمودند و کفار بسیار بدست خود قتل کرده بہ جہنم رسانیدند و کلمۂ حق در ہر مجلس و معرکه بی تحاشیٰ ادا نمودند و دریں نزدیکی در بلده دار الخلافه بتقریب موت برخاستہ رسیدند و تا پنجاه روز دریں جا مشاہده مواضع مقدره نموده و ماکولات و مشروبات مرزوقۂ خود تناول فرموده۔ شب پنجم[1] جمادی الاخریٰ سنہ ہزار و صد و سی و سہ (۲۸۰) جاں بحق تسلیم کردند اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْن۔

تابوت ایشاں را بہ حضرت سرہند فرستاده شد در آں جا در روضۂ منورهٔ حضرت ایشاں مدفون گشتند و عبرت بہ در پس مانده ہا باقی گذاشتند ؎

مدت پیش و پس برگ خزاں یک ساعت است
برگ رفتن ساز کن از رفتن خویش و تبار

و عمر ایشاں پنجاه سالہ گردیده و قلب ایشاں بر اہلیت کاملہ رسید۔ روزی پیش فقیر قبل از وصالِ خود بہ نیت ہشت روز در عین عافیت تعریف کتاب "مفتاح اہل السعادات" بسیار بہ عبارت شائستہ فرمودند و بایں تقریب در مناقب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ زبان راکشودند گفتند کہ اگر نہ ادب حضرت مجدد الف ثانی دامن گیر باشد من حضرت ایشاں را افضل دہم اما ادب متحمل آں نمی گردد و ناچار بر مساوات حاکم۔

بالجملہ از خوبان روزگار بودند اللّٰہم اغفرلہ وارحمہ۔

مخدوم زادهٔ صغیر شیخ پیر فرزند رابع و اصغر عالی حضرت اند نام ایشاں رحمت اللہ است ارشاد ایشاں از نواح دیار کابل پر بسیار است و از مدت چند سال در ہماں دیار تشریف دارند و رہنمائی بریہ و دیار مروج ایں طریقہ علیہ از حضور عالی حضرت اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

---

[1] م۔ سلخ

فقیر قدری از احوال ایشاں در جوہر یازدہم معدن ثانیٔ معدن الجواہر تحریر نمودہ است
ان شئت فارجع الیہ ۔ مصراع

ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش

اِلَیْہِ یُرْجَعُ الْاَمْرُ کُلُّہٗ فَاعْبُدْہُ وَتَوَکَّلْ عَلَیْہِ ۔

(حضرت حجۃ اللہ محمد نقشبند)

کنز دوم - در بعض احوال قطب صمدانی محبوب سبحانی مخدوم زادہ حضرت خواجہ محمدؐ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

دامنِ معارف و کمالات آنحضرت والا منزلت ازاں بس بلند است کہ دست ادراک ایں بوالہوس خیال مساس باں قسمی ہم تواند نمود اما ازآں جا کہ در محبت و خلوص اعتقاد از مین طفولیت محکم بنیاد است امید آں دارد کہ ہر چہ در قید قلم در آرد از راہ کرم مورد خوشنودی روح شریف گردد ان شاء اللہ تعالیٰ ؎

ای شہنشاہِ بلند اختر خدا را ہمتی   تا بہ بوسم ہمچو گردوں خاکِ ایوانِ شما

ولادتِ باسعادت آں قبلۂ ارباب ولایت در شہر ذی قعدہ سنہ ہزار و سی و چہار ہجری بعد وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در بلدۂ طیبہ سرہند اتفاق یافتہ۔ اما طلوع در برجِ حمل در حالتِ حیاتِ حضرت مجدد بود و ایں معنی بہ عرض آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ موجب فرحت بی غایت گردیدہ۔

احمر - جناب حضرت مجدد الف ثانی بہ حضرت ایشاں فرمودند کہ ایں فرزند تو کہ در حمل است عجائب روزگار و صاحبِ معارف و اسرار خواہد شد و مردم بسیار از فیض موہبت اش بہ سعادت ولایت و کرامت خواہند رسید فوقع کما بشر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

ازآں جا کہ بعد وصول بہ مرتبہ کمال و اکمال ملقب بالقاب بزرگ شدہ اند (۲۸۱) و یکی ازاں القاب فاخرہ حجۃ اللہ است ازیں جہت در ذکر ایشاں سابقہ ہمہ کہ بہ تقریب اتفاق یافتہ ایں اسم مکرم مذکور گردیدہ۔ الحال ہم ہماں قاعدہ ملحوظ است۔

بعد از تعلیم و تعلم در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ کتب متداولہ پرداختند و در اثناءِ تحصیل قال کسب حال نیز در خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ مجمع البحرین گردیدند و ہر دو علم را بہ کمالِ اتم رسانیدہ بر مسندِ ارشاد نشستند و اکثر نسخ را از اخیر در سلطان پور رفتہ

پیش جامع العلوم ملا بدر الدین گذرانیده اند و بخدمت عمِ اکرم خویش حضرت خازن الرحمت رضی الله عنه اکثر کتب را به وقت تمام خوانده اند۔

احمر۔ حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالی عنه می فرمودند که ملا خواجه نزد ما برای خوانیدن می آمد نه برای خواندن و ایں اشارت بر کمال وقت ایشاں بود که در عین سبق نکته ها ایراد می فرمودند که خرد کهنه لنگ در فضای آں اعتراف به قصور می نمود۔

احمر۔ عالی حضرت می فرمودند که اکثر خازن الرحمت ایشاں را دیده می فرمودند که خواجه ما خواجه لشکر در خاطر فقیر می رسید که سخن مرداں جان دارد البته ایں فرموده بر کرسی مقصود خواهد نشست بعد ازیں که اخوی را حضرت حق سبحانه باعلی مرتبهٔ کمال رسانیده و رجوع اهل عسکر گرد داد و لاد خازن الرحمت بآں اخوت پناه افتاده معنی آں کلامِ تصرف انجام ذهن نشین گردید۔ غرض مفسر بی نظیر و محدث شائسته تقریر بوده اند۔

احمر۔ مخدوم زاده مستقیم بر جاده عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر می فرمایند که روزی بر مقدمه از مقدمات تفسیر قاضی بیضاوی سخن درمیان حضرت خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنهما دائر گردیده و بامتداد کشیده حضرت ایشاں آدمی را برای طلب آں فرزند برومند فرستادند و فرمودند که ایشاں را بر خود دعوی تفسیر یست به موجب حاضر گشتند حضرت ایشاں تقریر سخن با ایشاں نموده و فرمودند که چوں شما را بر خود ادعای تفسیر یست حضور ایں مجلس ضرور دانسته طلبیدیم، الحال سخن درمیان حجة الله و حضرت خازن الرحمت به مرتبه دائر شده که هیچ طرف راه کشود نه داشته تا آں که نماز عصر رسیده و موذن اذان خوانده هر دو[1] نماز برخواستند و سخن بالای[2] مانده۔

احمر۔ شروع ایں مقدمه از وقت ظهر بوده و نیز حضرت حجة الله می فرمودند که اگر حضرت ایشاں هم دریں گفتگو شریک می شدند به جز از سکوت علاج نه بوده اما چوں حضرت ایشاں سکوت اختیار فرمودند ناچار در گفتگو سخن ماموره به دلیری تمام در آمدم۔

رساله بزبان عربی در فضیلت ذکر خفی بر ذکر جهر به متانت تمام و بادله ذوی الاستحکام به غایت فصیح نوشته اند۔ و تصانیف دیگر هم تازی و فارسی به زیبائی تمام در قید قلم مشکین رقم در آورده اند و معارف و اسرار (۲۸۲) خفیه که از حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه استماع نموده متحقق

---

۱ م۔ بیاض است ۲ م۔ بیاض گذاشته۔ تصحیح قیاسی

آں شدہ مسترشدان خود را بآں نواختہ اند تا کجا شرح دہد حضرت ایشاں را بر کشوف و بشارت ایشاں اعتماد تمام بودہ۔

احمر۔ از زبان درفشاں حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ مکرر استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ شیخ عبد الکریم کابلی کہ از خلفای آں امام صفاکیشاں بودند، قطبیتِ بلدۂ مذکورہ معلوم فرمودہ و آں عزیز را مدار آں سرزمین فہمیدہ بہ فقیر فرمودند کہ من دربارہ ایں عزیز ہمچنیں معلوم کردہ ام امّا تا حال بہ مشارٌ الیہ اظہار نہ نمودہ شما ہم متوجہ شدہ معروض دارید اگر توافق بہ کشفِ شما گشت باد بہ گویم۔ عرض کردم در جای کہ چیزی بہ بندگان حضرت معلوم شدہ باشد عین صدق و کمال صفاست احتیاج بہ توجہ ایں ضعیف چیست، فرمودند شما گفتہ بانجام آرید حسب الامر شریف متوجہ گشتیم و ہر چہ بہ حضرت ایشاں معلوم شدہ بود بہ من ہم ظاہر گشت بہ عرض اقدس رسانیدم۔ آں زمان بشارت آں خدمت بہ عزیز مسطور مرحمت فرمودند۔

احمر۔ از حضرت مرشدی قبلہ گاہی مسموع گشتہ کہ روزی بعد از وصول بہ مرتبہ کمال و اکمال و حصول بشارات متکاثرات از خاطر فیض مآثر حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ خوف عذاب و دوزخ بسیار غلبہ نمودہ و ایں اکثر عادتِ شریف ایشاں ہم بودہ کہ لیل و نہار دریں اندیشہ صرف وقت می نمودند و بہ گریۂ دل گداز علی الخصوص وقت تہجد بسیار می ساختند باری بامید ایں بشارت عظمیٰ در خدمت حضرت ایشاں شتافتند۔

ابیض۔ حضرت ایشاں را از اشراف باطن بر ایں خوف اطلاع یافتہ ایں آیت کریمہ خواندند اِنَّ الَّذِیْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا الْحُسْنٰۤى اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُوْنَ ۔ لَا يَسْمَعُوْنَ حَسِيْسَهَا وَهُمْ فِيْ مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خٰلِدُوْنَ ۔ از شنیدن ایں نویدِ جاوید کہ بشارت از آیت از آں قطب دائرۂ ولایت یافتند اطمینان جمعیت نشاں بآں مخدوم و مخدوم زادۂ عالی شان بہ حصول پیوست در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فضل ایں مخدوم زادہ نزدیک جمہور اصحاب حضرت ایشاں کہ از اہل قبائل باشند در رنگ قطعی شدہ بود۔

حضرت وحدت قدس سرہ کہ فرزند رشید حضرت خازن الرحمت باشند رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ اعتقاد من بر جناب امام ربانی مجدد الف ثانی و ہر دو فرزند ایشاں کہ خازن الرحمت و حضرت ایشاں باشند بشابہ نقطۂ ثانی مثلثہ است کہ نقطہ فوقانی مجدد الف ثانی اند و در نقطہ تحتانی ہر دو فرزند ارجمند ایشاں اند۔ امّا در بارۂ[1] حضرت حجۃ اللہ حکم نمی توانم کرد کہ تساوی نقطہ فوق اند

[1] م۔ مادہ

یا چیزی راجح ازاں ہرچند مخلصان حضرت ایشاں را بریں اعتقاد قیل وقال بسیار است کہ ایں اعتقاد بی تجربہ تنقیص حضرت ایشاں است وحالانکہ مدح بزرگی کہ مستلزم قدح بزرگ دیگر باشد معتبر اہل کمال نیست فکیف کہ مستلزم قدح حضرت قیوم (۲۸۳) حق و اصیل شخص باشد بلکہ برمجدد الف ثانی ہم تجرید وہریکی بہ موافق تخمینۂ خود جواب وسوال نمودہ است اما دریں محل مطلوب اصلی ذکرِ فضل حضرت حجۃ اللہ قدس اللہ سرہ دبیان کمالات ایشاں نہ مناظرہ و ایراد مقدمات ہرچہ از عزیز صاحب کمال مسموع گشتہ و در وقت تحریر بہ خاطر رسیدہ البتہ باید نوشت۔

در طریقت ہرچہ پیش سالک آید خیر اوست
بر صراطِ مستقیم اے دل کسی گمراہ نیست

تا خیانت در ترقیم لازم نیاید و حضرت شاہ جیو قدس سرہ باوجودی کہ فرزند حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند فرزندانِ خود را عظمت ایں مخدوم زادہ منظور فرمودہ پیش ایشاں مرید کنانیدند۔ ابیض۔ اکثرہا حضرت حجۃ اللہ می فرمودند کہ زہی انصاف شاہ جیو کہ باوجودی کہ عم ایں جانب بودند تربیت اولاد خویش بایں درویش حوالہ فرمودند و اعتقادی کہ حضرت والدی مرشدی را بہ جناب ایشاں بودہ عنقریب مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔

و حضرت حجۃ اللہ در آخر عمر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیمار می بودند ازیں جہت احوال بلند خود را بہ زبان قلم عرض حضرت ایشاں می رسانیدند و آں عرائض ستہ در مکتوبات قدسی آیات[1] ایشاں مندرج اند در آں جا باید طلبید بالفعل نقل یک عریضہ از آں کہ پیش خود موجود دارم برای مزید سعادت ایراد می نمایم۔

فتح۔ قبلۂ عالم و عالمیان[2] سلامت۔ دریں دو سہ روز آں قدر شمول عنایات و مواہب و عطیات الٰہی عز شانہ دربارۂ خود احساس نمودہ کہ شمۂ ازاں بیان را برنتابد۔ علی الخصوص دریں نزدیکی آں قدر بہ دقائق و اسرار خلعت نواختند و باں سربلند ساختند کہ تفصیل آں از حیطۂ بیان خارج است و موافق آں بالقاب بزرگ سرافراز گردیدہ دیروز[3] بعد از نماز عصر کہ فی الجملہ در آزار خفقی داشتہ متوجہ حال خود گشت ہماں اسرار واجب الاستتار بہ قوت

---

[1] د "قدسی آیات" ندارد [2] حضرت حجۃ اللہ کے مکتوبات بنام وسیلۃ القبول ۹/۱ میں قبلۂ عالم و عالمِ ہے۔ [3] وسیلۃ القبول ص۹ دیکی روز

وغلبۂ تمام ظاہر شد وعجائب غنج ودلال درمیان آوردند دریں اثنا ملہم ساختند کہ خدای تعالیٰ پیش تو آمدہ است احساس نمود کہ درہماں بالاخانہ باخیر و برکت گویا نزول بلاکیف باعظمت وکبریا واقع شد وخصوصیات کہ بایں بندۂ عاجز درمیان آمد تواں گفت[1] لاعین رات ولا اذن سمعت یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطِقُ لِسَانِیْ۔ زیادہ برایں جرأت نمی تواند نمود۔ اطلاق ایں قسم الفاظ بر آنحضرت جل سلطانہ از تنگی میدان عبارت است ومعروف از ظاہر والا فھو سبحانہ منزہ عن الزمان والمکان والنقائص کلھا۔ سُبْحٰنَ رَبِّکَ رَبِّ (۲۸۴) الْعِزَّةِ عَمَّا یَصِفُوْنَ وَسَلٰمٌ عَلَی الْمُرْسَلِیْنَ۔ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ۔

واز ہمیں مکتوب مقدس کہ مرقوم گشتہ شان ومراتب مکاتیب دیگر[2] را بہ عقل سلیم قیاس باید نمود وعلو حال وسمو قال وجاہ وجلال[3] صاحب ایں کمال باید اندیشید وحضرت ایشاں ہمہ نوشتہ جات و معلومات ایشاں را تصدیق بر تصدیق نوشتہ اند۔ چنانچہ بر متتبعان مکتوبات حضرت ایشاں قیوم[4] عالمیان واضح ولائح است۔ دریکی از عرائض حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرقوم است:

فتح۔ کہ امشب برہماں بالاخانہ باخیر و برکت نشستہ بودم[5] کہ از در صورت مبارک حضرت ظاہر شدہ آمدہ بمن ملحق گرد دید دریں اثناء ندا در دادند کہ امروز ترا باید پدر تو متحد و یک جا ساختند ایں معاملہ مکرر رودادہ بود اما ایں الہام گویا موقوف ہمیں نوبت بود، الی آخرہ۔

حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در جواب آں چنیں می نویسند:

فتح۔ واقعہ کہ دیدہ آید و تعبیر آں خواستہ محتاج بہ تعبیر نیست از کمال مناسبت معنوی خبر می دہد تا بجای رسیدہ است کہ باتحاد کشیدہ و شرکت در معاملات[6] پیدا شدہ و بجہت تاکید بردیا کفایت نانمودہ الہام بایں معنی فرمودہ۔ والسلام۔

و بشارت قیومیت نقلاً از حضرت ایشاں کسی کہ نمودہ باشد در فرزندان دیگر ہمیں ذات بابرکات حضرت حجۃ اللہ ھکذا سمعت من بعض الثقات۔ و چوں قیومیت مشروط بر اصالت

---

[1] وسیلۃ القبول ص۹ تو ام کیفیت [2] د۔ دیگر مکاتیب [3] م ''جاہ وجلال'' ندارد [4] م۔ قیوم [5] م۔ بود [6] د۔ معاملہ ، م۔ معاملت۔ مکتوبات معصومیہ (۲۴۶/۳) طبع مولانا نور احمد امرتسری ''معاملات''

است البتہ ازاں طینت پاک ہم نصیبی فرمودہ باشند آں قدر کہ فضائل و کمالات و رفعت رتبت در نزد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضرت والدی و مخدومی ازیں مخدوم زادہ عالی جناب بیان می فرمودند اگر در قیدِ حیات می بودند امور بسیار نوشتہ می شد۔

احمر۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادہٴ را با خود وزن کردند نصف خود یافتند ہر چند رواست کہ بعد ازاں ترقیات فرمودہ بہ مرتبہ قریب التساوات رسیدہ باشند اما عدیل آں مخدوم زادہ دیگری را نمی دانستند و ایں حدیث شریف می خواندند وعن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال کنا فی زمن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا نعدل بابی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا تفاضل بینہم رواہ البخاری۔

ہمچنانکہ در عہد آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام صحابہ دیگری را عدیل حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمی فہمیدند ما ہم در عہد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دیگری را عدیل ایشاں نمی پنداشتیم۔ ہر چند کہ ہر کدام را مخدوم زادہ ہای کرام متحقق بہ جمیع کمالاتِ حضرت ایشاں می یافتیم بس بیان اعتقادِ حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی بہ جناب حضرت حجۃ اللہ کہ موعود شدہ بود منجر گردید۔

احمر۔ خال اکرم قدوۃ الواصلین حضرت مخدوم زادہٴ سادس شیخ محمد صدیق قدس سرہ می گفتند کہ روزی حضرت ایشاں بر حوضِ مسجد[1] کلاں سرہند بہ وضوء نماز اشتغال داشتند و جانب دیگر ہماں حوض حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز وضوء می کردند مردمانی کہ پیش روی حضرت ایشاں دست بستہ ایستادہ بودند پشت آنہا طرف حضرت (۲۸۵) برادرم می شد حضرت ایشاں برایں معنی مطلع گردیدہ بہ زبان الہام ترجمان آوردند کہ مردم پشت بجانب ہمچو بندہٴ مقرب الٰہی کردہ گستاخانہ بی تحاشی ایستادہ اند و باز ہوس ترقی و وصول مراتب کمال در سر دارند مردم بر قبح ایں امر مطلع گردیدہ زود بر گشتند و بہ قسمی ایستادند کہ ادب ہر دو طرف برجا ماند۔

ایں طور امور زیادہ ازآں چہ در قیدِ حافظہ ماند از مردم حضور استماع نمودہ است۔

الحال بہ ذکر اسراری کہ مخدوم زادہ بعد از وصال حضرت والد بزرگوار و مرشدِ عالی مقدارِ خویش

---

[1] د۔ بر حوض کلاں مسجد سرہند

باں ممتاز گردیده اند بطریق اجمال به موافق وقت وحال باید پرداخت۔

احمر۔ فقیر پُر تقصیر بلا واسطه از زبان مبارک حضرت حجة الله قدس سره چندبار استماع اسرار واجب الاستتار که در حالت حیات[1] حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه برایں ضعیف توارد می نموده باظهار آں در خدمتِ والد بزرگوار عقده از سینه می کشوده اما اسرار و معارف که بعد از وصال آں هادیٔ ارباب کمال[2] مثل باران شدید ریزش نموده ہماں طور سربسته در دل پوشیده نشسته است[3] محرمی که متحمل استماع آں باشد نه یافته و مرتبت ایں اسرار به مراتب تفوق دارد ہر اسراری که قبل ازیں به منصه ظهور آمده چه معاملات بطریق وراثت و نیابت حضرت ایشاں بعد از وصال به احقر مرحمت شده۔ پس قابلِ استماع آں احدی را نه شناخته مگر حضرت ایشاں اشارت ایں اسرارِ واجب الاستتار می فرمایند در جای که می نویسند:

فتح۔ اگر شمه از حقیقت معامله ایں اکابر درمیان آرد نزدیک که نزدیکان دوری جویند و واصلان راه هجر پویند مستمع از ہوش رود و متکلم را تاب نماند ؎

فریادِ حافظ ایں همه آخر بهرزه نیست
هم قصهٔ غریب و حدیث عجیب هست

متشابهات قرآنی رمزیست ازاں و مقطعات فرقانی[4] ایمای ست باں ایں دولت باصلالت نصیب انبیاء کرام علیهم الصلوٰة والسلام و کمل ورثه را از اتباع ایں بزرگواران نیز نصیب است به وراثت ولو علیٰ سبیل القلة والندرة۔

انتهی کلامه رضی الله تعالیٰ عنه۔

و احوالِ شریف ایشاں هم آنچه از اکثر اکابر مسموع گردیده و غالب به خلوت و ریاضت میلانِ تمام داشته و حضور ملائکه نمی گذاشتند که به خوردن هم متوجه شوند لهذا در وقت اکل دراں ایام بیشتر دو سه لقمه به دو سه انگشت می خوردند و گاهی برشوربا انگشت رسانیده می چشیدند اما در آخر کار بلکه از مدت ہوش ایں عاصی تباه کار جلوت و نصیحت مختار بوده و عمر فقیر هم در آخر حیات آنحضرت بست و هشت ساله بود، و الحال در وقت تحریر مقال چهل و هفت است آنچه

---

۱ د۔ "حیات" ندارد ۲ م۔ جمال ۳ د۔ "است" ندارد
۴ د۔ ربانی

درآں مدت مشاہدہ نمودہ غلبۂ ارشاد و وسعتِ ظرف و کثرتِ جود و صرف یوم الموعود و کمال اقتدار بر معرفت اسرار و تذکر احباب و تخوف و تفسیر آیات قرآنی و شرح احادیث نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام و کظم غیظ و لین کلام و حفظ حق جوار و رحمت بر یتامیٰ و ادای صدقات و کثرت صلوٰۃ و صیام و قرأت ادعیہ (۲۸۶) ماثورہ صبح و شام شیوۂ مرضیۂ ایشاں یافتہ پیشِ طاق نظر شاں مرتفع دیدہ و ہمت ایشاں بسی والا شناختہ بزبان اختصار بعضی از مکاشفات آں قبلۂ ابرار جہت عنایتِ کریم غفار تعالیٰ شانہ کہ شامل حال ایشان بودہ در قید قلم می در آرد و حضرت قبلہ گاہی کہ محرمیتِ[1] اسرار ایشاں عظیم الاعتبار بودند در بیاضِ خاصہ بدستخط شریف تحریر بعضی از آں اسرار فرمودہ اند از آں جا نقل بر می دارد :

فتح - حضرت خواجۂ نامی فرمودند کہ مراد مرد موعود را بر یک تخت نشاندند و معلوم ساختند کہ شما ہر دو را توین[2] ساختم و ایں اشارت بہ جانب حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ

می فرمودند کہ من با پدر خود نسبت اتحادی می یابم گویا ہر جزءِ من جزءِ آنحضرت است۔

روزی در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مراقبہ بسیار نشستند و سر برداشتہ فرمودند کہ ظہور انا جلیس من ذکرنی بسیار جلوہ گر نمودہ الخ

می فرمودند کہ مرا معلوم ساختند کہ دوستان ترا بخشیدم دیگر ازیں کلمہ اکثر ملہم می گردند

روزی سر از جیبِ مراقبہ بر آوردہ فرمودند کہ حضرت موسیٰ علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام حاضر اند کذا و کذا۔

روزی در تلاوت قرآن مجید بہ قصۂ مہتر سلیمان علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدند فرمودند کہ ظہور آنحضرت دریں جا بسیار بودہ الخ

می فرمودند کہ من خود را سر تا پا غرق اصالت می یابم تا سرش چہ باشد و بعد از چند مدت بعضی اعضاء را خارج از آں مقام فرمودند۔ کما نقلہ شیخ عبد الاحد سلمہٗ ربہٗ در سیر بجواہر[3] ایں درویش نیز رفیق آنحضرت بود اسراری را درمیان می آوردند کہ عقل عقیل از درک آں کوتاہ و در ہر روز یک دو مرتبہ چیزہای تازہ و معارفِ جدیدہ بیان می فرمودند کہ بیان آں موجب افشا است و نمی خواستند کہ نامحرمی استماع

۱؎ م۔ مجرمیت ۲؎ م۔ توابین ۳؎ م۔ بجوان

آں نماید۔ حتی کہ از محرمانِ خاص خود ہم استتار می نمودند مگر از دو شخص ملاذی حقائق و معارف آگاہی شیخ عبدالاحد و ایں درویش و دریں سفر اکثر بہ مراقبہ مشتغل می ماندند در روزہ اکثر می داشتند و بعد از عشاء تعشی می فرمودند دست بہ طعام رسانیدہ بہ سر انگشتان شوربا را می چشیدند و اکثر بہ ہمیں اکتفا می کردند چوں بسیار بہ تضرع عرض کردیم کہ چیزی بہ خورید تا دماغ شما بر جا بماند می فرمودند کہ مرا نیتی بدست نمی آید و گاہی می فرمودند کہ ہجوم ملائکہ ایں قدر باشد کہ طعام نمی تواں خورد مبادا بوئی بد ازیں شخص صادر شود و آنہا متنفر گردند۔

روزی می فرمودند کہ اصالت چنانکہ از راہ تخمیرِ طینتِ انبیاء علیہم السلام بہ حصول می پیوندد یک راہ دیگر ہم ہست کہ ازاں راہ بہ حصول می انجامد و فرمودند کہ حضرت ایشاں جیو نیز ایں مقدمہ را بیان می فرمودند کہ مرا معلوم ساختند کہ ترا بر جمیع اولیاءِ امت فضل دادیم و درباب ایں مردِ بزرگ چوں متوجہ گشتیم[1] مرا ہیچ معلوم نہ گشت و من خاکپای ایشانم و اکثر ایں کلمہ را بر زبان مبارک می فرمودند و می گفتند کہ غیر از اقل قلیل کسی دیگر را استثنی نمی کنند تا سرش چہ باشد مگر خرابی مراد خواستہ اند باز من عرض کردم کہ در بارۂ حضرت مجدد الف ثانی چیزی معلوم می شود فرمودند نہ عرض کردم کہ شما را در مقام خاصہ آنحضرت (۲۸۷) داخل کردہ باشند ازیں جہت فاضلیت و افضلیت ہیچ معلوم نمی شود و شبی از شبہای بسیار خوش وقت بودند و منبسط فرمودند کہ امروز بر من حالت عجیب گذشت و تمام روز در خلوت ہیبجہ و نعرہ گذراندم و بعضی از اسرار لازم الاستتار بیان فرمودند و می گفتند کہ مرا معلوم ساختند کہ ترا بہ فلاں مقام رسانیدم چوں من شکستگی خود و عدمِ لیاقت بآں مرتبہ علیا معروض داشتم ملہم ساختند کہ کرم بعضی از کلمات کہ در اظہار آں خود را ماذون می داند می نویسد باعتقاد و محبت استماع آں نمای ولا تکن من الممترین اگر اعتقاد و محبت تو نہ خواہند آورد ایں قدر خود خواہی دانست کہ گویندہ ایں از محرمانِ خاص درگاہ متعالی است و چیزہای است کہ بہ عقل راست نیاید فکیف کہ کسی آں را از دلِ خود بلافد و اگر از خاطر کسی شبہ نہ رود پس باید کہ بہ وجود آں خود رجوع نمودہ بہ بینند آیا کسی

۱۔ د۔ "گشتیم" ندارد

دیگر ہم این قدر دروغ می تواند گفت یا از دلِ خود این معارف را برآوردہ بہ مردم اظہار نماید فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ لیکن بشرطِ آں کہ خوف خداوندِ تعالیٰ از دل او نہ رفتہ باشد ولا اقل بفہمد مضمون این بیت :

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست
ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

تا این جا کلام حضرتِ والدِ بزرگوار و مرشد عالی مقدارِ این راقم تباہ کار بود کہ اصلاً دستِ تصرف این گناہ گار بروی راہ نہ یافتہ، لہٰذا احمراتِ فراوان از خانۂ حضرت حجۃ اللہ قدس اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس دریک فتح جلوہ گر گردیدہ و بنام احمر یاد نہ کردہ والا بر ہر مقولہ احمری علیحدہ منکشف و مذکور می گردید۔

الحال اموری کہ از اطراف دیگر مسموع گشتہ در قید قلم باید آورد۔

احمر۔ اقطاب دستگاہ شیخ محمد زبیر سلمہٗ ربہٗ می فرمایند کہ یک باری حضرت حجۃ اللہ در خواب می بینند کہ من دعویٰ نبوت کردہ ام و معجزۂ ید بیضا است و این اشارت بر حصولِ کمالات رسالت و نبوت است بروجہ اتم نہ منصب کہ ختم یافتہ است۔

احمر۔ نیز از زبان آں عارف خدا آگاہ مسموع گشتہ کہ آنحضرت قدس سرہ در ایام غلبہ آزار ضعفِ دل در حویلی زنانہ دریک حجرہ تختہ ہا پیش کردہ در خلوت نشستہ بودند می بینند کہ فرشتہ بہ صورت متمثل شدہ و دستار معلی بر سر داشت و گفت خدای تعالیٰ بتو سلام رسانیدہ است ایشان (۲۸۸) متواضع شدند سر برداشتند برخاستہ پشت کناں یافتند و این دیدن بہ چشم سر بود بہ فتح سین نہ بہ چشمِ سر بہ کسرِ سین، این فقیر پُر تقصیر ہم مکرر این مقدمہ را از زبان الہام ترجمان آنحضرت شنیدہ بود اما بوجہِ احسن در خاطر نماندہ بود و در یادِ فقیر این ہم بود کہ چوں فرشتہ سلام رسانید ایشان در جواب اللّٰہم انت السلام و منک السلام تبارک یا ذوالجلال والاکرام گفتہ سر از راہ تواضع فرو کردند لیکن سخن معتمد بہ ہماں است کہ از زبان آں معارف خدا آگاہ مسموع گشتہ۔

احمر۔ نیز از حضرت مخدوم زادۂ مذکور مسموع گشتہ کہ روزی غلبہ آزار بر آں حضرت قدس سرہ بر کمال بودہ در مناجات در آمدہ معروض داشتند کہ الٰہی تو این آزار مرا بسیار عاجز کردہ است ملہم بزبان فرس شدند کہ این عجز. تو قبول افتاد از آں باز معاملہ ایشان روز بروز جانب شفا بود۔

احمر - حقیر پُر تقصیر بلا واسطه از زبان درفشان حضرت حجة الله مکرر استماع نموده و در ینولا از خدمت اقطاب دستگاهی شیخ محمد زبیر نیز شنیده که در مرتبه ثانیه که تشریف حضرت حجة الله به سفر حجاز بوده جهاز ایشان تباهی یافته به بندر مسقط افتاد در آن جا چندی از مدت فرا گرفته باز سوار شده به دولت حج مشرف گشتند. در ایام بودن مسکت[1] شبی به عنایات[2] فاخره و کرامات باهره به نواختند و الهام کردند که فردای قیامت هفتاد هزار کس را به شفاعت تو خواهند بخشید چون مقدمه بسی عمده بوده ایشان طلب بیّنه برصدق آن الهام نمودند معلوم گردید که فردای بی بی مریم نام عورتی که رفیقهٔ سفر ایشان بوده در محل بادشاه خلد مکان هم منزلتی داشت برای تو چیزی خواهد فرستاد اگر تمام روز از و چیزی ظهور کرد الهام تو صادق است والّا فلا. فردای آن شب چشم انتظار در راه داشتند بین الظهر والعصر می بینند که عورتی بر سر خود چیزی از جنس طعام برداشته می آرد چون نزدیک رسید گفت بی بی مریم بعد از ارسال سلام شه کاسه آش و دو نان فرستاده است می فرمودند که فرحتی که از آن هدیهٔ بی بی مریم دست داد اگر بادشاهت روی زمین به من می دادند اصلاً عشر عشیر آن فرحت دست نمی داد.

اگر این طور مقدمات جناب شریف ایشان که بوده به فضل لم یزلی شمول تمام داشته تعداد نماید کتابی علیحده مثل این ضخامت[3] در قید تحریر در آید.

در آخر ایام صلوات مفروضه خود را می شنودند و هر کس که در آن نماز شریک می گشته معامله او را از کسانی که نماز در جاهای دیگر گذارده حاضر الخدمت می شدند به مراتب بهتر می دانستند علی الخصوص نماز عشا را که کیفیت او را از صلوات باقیات مخصوص تر می فهمیدند.

احمر - روزی یکی از طالبان التماس ارادت نمود فرمودند نماز عشاء را همراه ما خوانده عرض کرد که بلی فرمودند که فیضی از این راه که رسیده است بهتر از آن فیض است که از راه ارادت فائض گردد و اکثر در حین انبساط طبیعت نکته های لطیف با اصحاب خود در میان می آوردند و گاهی از حضرات ثلاثه اعنی والد و جد و عم خود قصه ها می فرمودند زبانی (۲۸۹) به تفسیر می پرداختند، هنگامی به شرح احادیث می ساختند.

احمر - روزی در مقدمهٔ تفسیر نکته بیان کرده فرمودند که مفسران اصلاً باین غور نه کرده اند و درین قدر کثرت مطالعه ازین غافل مانده اند و آنچه در بادی النظر ما می رسد در افکار آنها نیامده، مطلب

۱- م- مسکن   ۲- د- عنایت   ۳- د- م- زخامت

وجود شریف ایشان ظهور رحمت الٰہی بوده ہر قدر کہ باں پرداز و دل و دیده تمنای ھل من مزید می نماید امّا رعایت توسط حال زیادتی مقال را بر نہ تابند۔

الحال کرامتی چند مذکور نموده ختم این کنز باید نمود و بر احوال بعضی از فرزندان ایشان باید پرداخت بمشیة سبحانہ۔

احمر۔ مرزا میر والدِ میر ظریف کہ مریدانِ مخصوص عالی حضرت قدس سره ابًا عن جدًا آمده اند بہ تقریبی از دار الملک کابل بہ لشکرِ بادشاه خلد مکان کہ برہم پوری اقامت داشتہ رسیده و تشریف حضرت حجة اللہ نیز در آں ایام در آں لشکرِ اسلام بود، میر مذکور نزدیک آں قبلہ حضور خیمہ زده منزل مقرر نموده با کار و بارِ خود مشغول بوده اتفاقًا بہ عارضۂ طاعون کہ اہل لشکر اکثر ایں بلا مبتلا می ماندند گرفتار گردیده و بہ قسمی مشتد گشتہ کہ قریب یک یک گز از چارپائی می جستہ و شور و فغان او ہوش اہل جوار را بر بوده فقیر پر تقصیر را طلبیده نام خدای جلشانہ چندبار برده از جغرات را تا ایں جا بہر نہج طلبیده بیارند فقیر التماس او معروض خدمت موفور الکرامت نموده از غایت عنایت با وجودی کہ از نماز عشاء فراغ یافتہ متوجہ محل سرا بودند گفتہ احقر قبول فرموده پیش بیمار رسیدند بیمار از کثرتِ اضطرار بہ عرض آں قبلۂ ابرار رسانید کہ برادر بزرگ شما تپ شش سالۂ پدر من در یک نفس بہ خوراندن جغرات برطرف کرده بودند از جناب کریمانۂ ایشان ہم امشب ہمیں قسم تصرف را امیدوار مطلقاً نمانده است جلیبی ختم بوده فرمودند بخور کہ شفا است فی الفور خورده بہ شفاءِ عاجلہ ممتاز گشت کہ گویا از آزار اثری نہ بود و مدتی بعد ازاں در قید حیات مانده در کابل رفتہ چند سال زیستہ بہ وقت اجل مسمّیٰ جاں بحق سپرده، رحمة اللہ سبحانہ

ابیض۔ بشارات فتح دار الظفر بیجاپور و دار الجہاد حیدر آباد حضرت حجة اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بہ بادشاه خلد مکان عنایت فرموده بودند بہ موافق فرموده بہ وقوع پیوست۔

ابیض۔ روزی در خانۂ ارشد خاں مرحوم در ایامی کہ دیوان بلدۂ فاخره کابل بود دعوت آنحضرت قدس سره بوده و در آں جا نقش طلا ہا کہ مرسوم اکابر مغلیہ است نیز می خواندند آنحضرت بہ مراقبہ پرداختہ سر برداشتہ چیزی از معارف روداد آں مجلس پیش خان مذکور و دیگر مقربان حضور بیان فرمودند در خاطر راقم سیاه کار کہ حاضر آں وقت بود خطور نموده کہ ذاتِ حضرت عالی درجات ما بہ حضور مجلس نہ بوده فکیف کہ تبیین معارف و اسرار فرمایند ما نا کہ آنحضرت مجتہد اند بطورِ خود اختیار ایں معنی نموده[1] جانب

---

[1] م۔ فرموده

احمر نگاهی به کمال تلطف آورده فرمودند حضرت ایشان هم نقش طلاء شنوده اند و معارف (۲۹۰) آن مجلس بیان فرموده احمری که مناسب ابیض متوسط است می خواست چهرهٔ زیبای خود را جلوه ده[1] اهل بصیرت می گرداند گویند چون مقدمه جنگ بادشاه خلدمکان با والئ بیجاپور و یا حیدرآباد بامتداد کشید و به سالها انجامید روزی بطریق معارضه به عرض حضرت حجة الله رسانید که شما بشارت فتح داده بودید و تا حال صورت فتح هیچ به نظر نمی آید فرمودند من بشارت فتح داده بودم اما تعین وقت فتح خود نه نمودم که بمن می پیچید اکنون هم بر همون قولِ خود استقرار دارم و بآواز بلند می گویم که فتح از آن شماست چون در امورِ کشفیه بعضی از بوالهوسان بی سرانجام بعد از حصول بشارات بعضی از مقدمات کونی که از بعضی اولیاء عالی درجات توفیقی در وقوع آن به وقت مقرر مشاهده می نمایند فی الحال زبان طعن بر آن اکابر عالی مقام می کشانید ازین جهت این نقل برای استشهاد گذرانیده شد آری اگر تعین وقت هم بآن نموده باشند البته امید است که تفاوت نه پذیرد و بهر حال مدار قرب و کمال بر کشف الهی است که به ذات وصفات واجبی تعالت وتقدست تعلق دارد نه بر کشف کونی که از حیز[2] اعتبار اولوالابصار ساقط است مناسب احمر گذشته احمر دیگر که مؤنث حرف گذشته است به تحریر می در آید به تامل تمام استماع باید نمود۔

احمر۔ یکی از صلحان روزگار روایت نموده که روزی بادشاه خلدمکان از خدمت آنحضرت قدس سره استفسار آن نمود که مجددِ این الف اختلاف نیز بسیار است اکثر مردم مرا هم می گویند و جد شریف شما هم خود مشهور باین لقب اند اما تحقیق این مقدمه چه خواهد بود۔ فرمودند جد بزرگوار ما الهام باین خطاب مستطاب از حضرت رب الارباب داشتند اگر شما هم ملهم باین معنی گردیده اند چه مضائقه است از استماع این جواب خجالت بی حساب چهرهٔ شریفه ایشان را سر به گریبان انداخت۔

اکنون بر مقدمات وصال آن قبلهٔ ارباب کمال به موافق وقت وحال باید پرداخت۔

ابیض۔ رمضانی که در آخر عمر مبارک آن امام همام غوث انام تشریف فرموده چون کبر سن با امراض شامل حال بوده علماء به اتفاق اکل صوم به از نگاهداشتن آن در حق ایشان تصور نموده و حکماء نیز درین مقام با علماء موافقت ورزیده به عرض آنحضرت رسانیدند و ایشان را نیز الهام باین عبارت شده که اگر این رمضان را روزه داری جهازِ عمر تو خواهد شکست فرموده اند الهام ظنی است و روزه

---

۱ د۔ در   ۲ م۔ چیز

فرض قطعی من ہرگز فرضِ قطعی را بہ بہانۂ الہامِ ظنی نخواہم خورد و الہام مخبر از موت ایں سال است بر تقدیر گرفتن روزہ پس نہایت زندگی تا کجا خواہد بود حق سبحانہ تا بہ ہشتاد سال خود رسانیدہ است بلکہ ازاں ہم یک سال بالا گذراندہ سعی[1] مزید آں ہم مقبول خاطر نمی گردد من در خود طاقت روزہ داشتن می یابم کبر سن و امراض وقتی مانع صوم مطلقاً گردند کہ ایں کس را قوت آں نماندہ باشد فسکت العلماء والحکماء تمام و کمال رمضان روزہ گرفتند و ختم قرآن مجید در تراویح شنیدند (۲۹۱) در روزِ عید الفطر آں سال اتفاقی چناں افتاد کہ نماز عید در آں شہر معظم اعنی حضرت سرہند نہ شدہ مقصود آں کہ رمضان دیگر بر آنحضرت نیامدہ است و نہم محرم الحرام کہ شب جمعہ نیز بودہ سنہ ہزار و صد و پانزدہ ہجری بہ رحمت حق پیوستند و عمر شریف ہشتاد و یک سال کامل کردند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّآ اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ۔

کیفیتِ شبِ وصال نہ بآں مشابہ[2] بود کہ بوجہی مشروح قلم تواند بود بر واصلان حقیقت لیلۃ القدر نگرانی باین صرافت پرتو انداز می شدہ باشد ایں فقیر در رکاب[3] پیر روشن ضمیر اعنی والد بزرگوار خود در قریۂ شیرپور کہ بالای آبِ ستلج است دراں شب منزل داشتم از اول شام تعریف آں لیل بر زبان شریف آوردہ باین ماجرا اعلام فرمودند واقعی بر تمام اہل قریہ جمعیتی و حضوری دست دادہ حتی کہ مقدمات آں جا کہ نام جمعیت و حضور را نمی شناختند بامداد بعرض آں قبلۂ اوتاد رسانیدند کہ ہیچ شبی در مدت عمر خود باین حلاوت و آرام نہ گذراندہ بودم کہ امشب یافتیم و مردمانی کہ از اطراف و جوانب دیگر ہم رسیدہ نقل جمعیت آں شب نمودند کہ بہ مثل شب قدر باشد و باریابانِ حضور خود مستغرق دریای نور بودند و آزار آنحضرت کہ قریب بہ ارتحال بودہ زبان شریف از حرف و حکایت باز ماندہ بود و اگر سخن ہم می کردند اصلاً مفہوم نمی گشت و ایں تا شش روز اما شبِ وصال ذکر اسم ذات بر زبان جاری گشت و ختم کلام بر ہماں شد۔

احمد۔ بعضی از بنات شریفات عالی حضرت در آں وقت در خدمت عم بزرگوار خود قیام داشتند از آنہا استفسار والد شریف آں کردند بہ شفقت تمام دریافتہ بعرض رسانیدند کہ در کابل تشریف دارند و خط ایشاں آمدہ بود و بحضرت سلام نوشتہ بودند فرحت بر چہرۂ مبارک تفہیم گردید ازاں کہ سخن مرا فہمیدہ بہ جواب طمانیت لب کشادند۔

---

۱ د۔ "سعی" ندارد ۲ م۔ مشابہ ۳ د۔ درگاہ

روزی در ہمیں ایام مرض درس کتابی از کتب احادیث بدستور معمول بعد العصر درمیان بوده حدیث سبعة یظلهم الله فی ظله یوم لاظل الاظله امام عادل وشاب نشاء فی عبادة الله ورجل قلبه معلق بالمسجد اذا خرج منه حتی یعود الیه ورجلان تحابا فی الله اجتمعا علیه وتفرقا علیه (ورجل ذکر الله خالیا ففاضت عیناه) ورجل دعته امرأة ذات حسب وجمال فقال انی اخاف الله ورجل تصدق بصدقته حتی لا تعلم شماله ما تنفق یمینه، ورجل ذکر الله خالیا ففاضت عیناه۔

درمیان آمده چوں بر لفظ "رجل دعته امرأة" قاری رسیده چیزی فرمودند که حاضران آں، ہیچ نه فہمیدند چند بار تکرار کردند اصلاً مفہوم احدی نه گشت وفقیر در اول گفتن فہمیده بود اما ساکت ازاں ماند که ظاہرا دیگری ہم نه فہمند آخر کار گفتم می فرمایند که ایں از ہمه اشق است به خوش وقتی تمام اشارت کردند که من ہمیں کلمه گفته بودم فردای آں روز ما یاران را اتفاق جانب دیه افتاد که روز ششم ازاں ایشاں سفر آخرت اختیار فرمودند روز دوم وصال ایشاں در شہر رسیده به تربت بوسی مشرف گشتم (۲۹۲)۔ در روضهٔ شریفهٔ آنحضرت در بلدهٔ دار الارشاد حضرت سرہند متصل باغ فتح واقع است۔ طوبیٰ لمن زارها برسوخ الاعتقاد،

وتاریخ وصال آں قبلهٔ ارباب کمال "نور محض بود"۔

وابنای کرام آں قطب الانام سه بودند که به مرتبه کمال رسیده اند از آں جمله اکبر واکرم آنہا عارف خدا طالب مطلوب بی ہمتا مسمّٰی به شیخ ابو الاعلیٰ قدس سره صاحب جود واستغنا گوہر یکتای بحار معارف واسرار والد بزرگوار خویش بودند صحت کشف باتندی آں که از جناب ایشاں مرئی ومسموع گشته مگر خیال خالی بایں صرافت در سلف گذشته باشند وتستر حال ہمه کثرت کمال نیز به درجهٔ[1] اتم شیوهٔ پسندیدهٔ ایشاں بوده شگفتگی چہره در جمیع حالات واحسان بر کافهٔ مخلوقات طریقه معہوده[2] شاں۔

اوّلاً اخذ طریقه از خدمت قیوم عالمیان حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه نموده ثانیاً کمال آں را بخدمت والد بزرگوار خود رسانیدند۔

احمد۔ خلف رشید ایشاں عارف بلند سیر شیخ محمد زبیر سلمهٔ ربهٔ می فرمایند که

---

[1] م۔ بوجه   [2] م۔ مقبوله

حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بمن می فرمودند کہ اخوانِ[1] ما ابنای خود ہا را برای حصول ارادت بہ سعادت مافوق در خدمتِ حضرت ایشاں بردند و من ہم پدر ترا بردم بہر یکی از آں ہا تلقین ذکر کردہ توجہات فرمودند بعد ازیں کہ ہمہ آنہا از دولت قبول مشرف گشتہ متوجہ دیار خود ہا شدند باہستگی نزدیک من شدہ ارشاد کردند کہ دریں پسر تو معنی ظاہر می کردند باعتقاد ایں راقم گناہ گار ایں معنی بحکم الولد سر لابیہ وجود شریف پسر ایشاں است گویا صورت ایں معنی حقیقت ایشاں بودہ کہ بہ نظر مبارک در آمدہ و از تصرف خود خبردار ساختہ۔ ناقصی از راہ کوتہ اندیشی گمان نبرد کہ ہرگاہ معنی بمشرہ پسر ایشاں را دانستی پس گویا ایشاں را معرّا ازآں ساختی و ہو امحال زیرا کہ گویم ثبوت ایں معنی بر وجہ اتم در ذات ایشاں بود اما حضرت حق سبحانہ آں را بہ محض فضل خود برداشتہ در پسر ایشاں رسانیدہ و وارث کمالات آبای کرام گردانیدہ۔ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ۔

مدت چند سال برقع مختار آں مخدوم زادۂ عالی تبار بودہ کہ روی ہیچ یکی نمی دیدند و در خانہ ہیچ یکی مخلصی نمی رسیدند ؎

ہر کس گرفتار ہوائیست　　　مھی دیگر بہ چشمش اژدہائیست

جناب قبلہ گاہی اخوت پناہی مرحومی شیخ عزالدین احمد قدس سرہ می فرمودند کہ من در لشکر ظفر پیکر بادشاہِ خلد مکان کہ در نواحِ بیجاپور بودہ در خدمتِ عارف خدا شیخ ابوالاعلیٰ قدس سرہ نشستہ بودم کہ قاصدی از سرہند رسیدہ مکاتیب مردم آں جای رسانیدہ ازآں جملہ مکتوب حضرت والدِ بزرگوار کہ باسم آں عارفِ خدا نیز گذرانید چوں بہ کشادند در القاب مدحیہ ایشاں عنوان ایں بود اقطاب پناہی ایشاں متوجہ بمن گشتہ فرمودند:

احمد۔ کہ چند روز است کہ حضرت پیر دستگیر حجۃ اللہ بمن بشارتِ قطبیت مرحمت فرمودہ اند و مرا دریں امر اندکی قیل و قال از بعضی وجوہ بودہ چوں نوشتہ حضرت خال بزرگوار رسیدہ بہ اطمینان قلب براں حاصل گردیدہ معلوم فرمایند کہ والد بزرگوار ما خال ایشاں می شدند و ہمچنیں (۲۹۳) بالعکس اعنی والد شریف ایشاں کہ حضرت حجۃ اللہ باشند خال ایں جانب اند۔ نکتۂ رسا کہ مشتمل بر حلِ دقیقہ است بہ خاطر راقم بہ فضل کریم دائم رسیدہ است بہ گوشِ ہوش استماع فرمایند حضرت حجۃ اللہ بشارت قطبیت باں خلفِ رشید خود عنایت فرمایند و ایشاں را در آں تردد باشد ازاں بود کہ قطب در

---

[1] م۔ احوال

یک عصر متعدد نمی شود و این جا قطبیت مطلق مراد است نہ مقید تعدد آں ممکن بلکہ واقع است و وصال آں مخدوم زادہ در حالت حیات والدِ بزرگوار خود اتفاق افتادہ پس باوجود تسلیم منصب قطبیت بآنحضرت کشفِ صحیحہ مخدوم زادہ بر ذات خود نمی دید و این کہ کشف آنحضرت و اکابر دیگر بر آں حکم نمودہ مشعر بر آں است کہ معنی قطبیت بر وجہ اکمل با جمیع کمالات آں در ذاتِ ایشاں ثابت بودہ اما پوشیدن خلعت بر وصال آنحضرت موقوف بود چوں وصالِ ایشاں بہ حضور شدہ پسر ایشاں بآں خلعت فاخرہ ممتاز گردیدند۔ کما سیجئ تفصیلہ قریبا إن شاء اللہ تعالی۔ پس باوجود حصولِ کمالات و معنی قطبیت نہاد ایشاں بودہ بہ فرزندانِ ایشاں رسیدہ نظر مبارک بلا غور وفات آں مخدوم زادۂ عالی درجات افتادہ باشد اما بعد وصال این معنی محقق گردیدہ فارتفع الاشکال وزال الاشتباہ چوں محل گفتگوی اکثری از اکابر احمدیہ بود بنا بر آں عنان قلم در میدان سخن سر داد و این خطا در کشف کونی نہ بود تا از حیز اعتبار ساقط باشد بلکہ تحقیق مقام قطبیت از قطب الاقطاب بودہ کہ بر کرسی مقصود نشستہ۔

و فرزند ایشاں شیخ محمد زبیر مدظلہ بر آں مسندِ زیب دہ گشتہ و قصص کشوف و کرامات این مخدوم زادہ قدس سرہ مستغنی است از آں کہ در بیان آرد معلوم شما است کہ سہ چہار سال اخیر عمر خود بہ مرض سوزاک بہ شدت تمام گرفتار ماندند و ہر چند کہ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بشارت عافیتِ عاجلہ می دادند با وجود کثرت اعتقاد قبول نمی فرمودند۔ این جا توجیہ و جیہ آں است کہ نورانیت[1] حسن خاتمہ ایشاں بہ نظر مبارک در آمدہ باشد۔ چوں طبیعت[2] آنحضرت[3] متوجہ عافیت ایشاں بود آں را بر ہموں فرود می آوردند کہ استفادہ این معنی از جناب بعضی از اکابر اولیاء[4] نمودہ است بالجملہ در شدت مرض ایشاں داعیۂ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بر سفر حج ثالث قرار گرفت چہ آنحضرت کہ دو[5] حج پیشتر گذاردہ بودند، یکی ہمراہِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ و دوئی بعد وصالِ آں قبلہ صفا کیشان دراں سفر دوم آں مخدوم زادہ رفیق آں صدیق بودند دریں سفر ثالث باز خواستند کہ ایشاں را رفیق خود گردانید، ایشاں امتثالِ امر واجب دانستہ با وجود عدم مساعدت استخارہ خود تا شاہ جہان آباد رسیدند و دریں جا حق تعالی در منام دیدہ اسرار واجب الاستتار شنیدند و بتاریخ سیزدہم شعبان المعظم سنہ ہزار و

---

[1] م۔ توزینت [2] م۔ طبقت [3] د۔ حضرت [4] م۔ اولیای کبار
[5] د۔ "دو" ندارد

صد و شش[۱] و یا ہفت ہجری در عمر چہل و سہ سال واصل حق شدند و موت غربت کہ شہادت است (۲۹۴) علی الخصوص کہ بارادۂ حج برآمدہ باشد یافتند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ۔

از آں جا تابوت شریف ایشاں در سرہند فرستادند و درون گنبد روضۂ مقدسہ حضرت ایشاں مدفون کردند چہ حضرت حجۃ اللہ بہ تکرار بسیار نوشتہ بودند کہ من جای خود را کہ در روضۂ معظمہ بود بآں فرزند بخشیدم فقیر آں مکتوب را خود مطالعہ نمودہ بود باید دانست کہ دیدن حضرت حق سبحانہ در منام جائز است باتفاق علماء کرام۔

الحال سخنی چند از معارف ارجمند و کمالات بلند فرزند ایشاں عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر سلمہٗ ربہٗ اظہار نمایم و نقود خزائن ایشاں بقدر حوصلۂ خود دریں کنز ایثار فرمایم وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ از صیت کمال ایشاں جہان مالامال است و در صحبت ایشاں اہل بصیرت را فیض شامل حال در ایام طفولیت شاں اکابر خدا رسیدہ بر جلالت قدر و رفعت منزلت شاں گواہی می دادند و از جواہر استعداد او شاں خبردار می فرمودند " فی المھد ینطق عن سعادۃ جدہ "۔

والد بزرگوار ایشاں روزی در موسم خورد سالی شاں پیش خال اکرم خویش اعنی حضرت والدی مرشدی قدس سرہ می گفتند کہ حضرت حجۃ اللہ من فرمودند کہ دریں پسر تو ظہور معنیٔ موروثی می یابم و کمالات خدمت موروثی بر سیمای آں جلوہ گر می فہمم و پیش از شنیدن ایں مقدمہ احمر۔ حضرت قبلہ گاہی مرشدی ایشاں را در عین بازیدن اطفال مشاہدہ نمودہ در خانہ آمدہ فرمودند کہ طفلی را دیدہ ام کہ انوار کمالات حضرت عالی درجات تمام چہرہ آں را منور ساختہ و درخشاں گردانیدہ پیر محمد راوی ایں کلام بعرض آں امام ہمام رسانید کہ فرزند میاں شیخ ابو العلی اجیو است فرمودند یاد خواہی داشت ظہور خدمت قطبیت بر وجہ اتم جلوہ گر خواہد گردید و کارخانۂ ارشاد بآں عالی نژاد قرار خواہد گرفت بعد ازیں کہ والد ماجد ایشاں سفر آخرت اختیار فرمودند باوجود صغر سن کہ سیزدہ سالہ بودند بہ تمامی ہمت کمر خدمت در التزام صحبت فیض موہبت جد بزرگوار خویش حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالی عنہ بستہ اخذ معارف و کمالات نمودہ و سفر حجاز بہ ہمراہ آنحضرت بآخر رسانیدہ بہ صورت و حقیقت کعبۂ مقدسہ رسیدند و آنحضرت ہم بہ جمیع ہمت متوجہ ترقیات ایشاں

---

۱ د۔ "شش و یا" ندارد

گردیدند معاملۂ ایشاں از جای به جای رسانیدند و به بشاراتِ عالیه نواختہ به کمالات اکابر محقق گردانیدند و آنچه در نهاد والدِ بزرگوارِ ایشاں بود بر ایشاں جلوه گر فرمودند و بعد از مراجعتِ سفرِ حجاز چوں به خجسته بنیاد حیدر آباد[1] رسیدند اتفاق ورود این مسکین نیز در آں جا افتاد الطاف بی شمار از آں عارف عالی مقدار در تمام آں سفر بر حال خود مشاہده نموده و رفعت و قدرِ ایشاں به جناب حضرت حجة الله قدس سره بسیار یافته ازاں باز عنایت ایشاں بر خود پیش از مراتب تحریر می یابد بعد از آں سفرِ کابل باہم اتفاق یافته۔

دریں جا چند مکتوبِ حضرت حجة الله قدس سره که مشتمل بر بشارات خدمت موروثی باشد بایشاں رسیده دریں ایام فقیر استفسار از آں ہا نموده که اگر موجود باشند نقل آنها برداشته شود فرمودند به یکی از دوستان بخشیدم۔

بالجمله عمرِ شریفِ ایشاں (۲۹۵) بست و دو ساله بود که وصالِ حضرتِ جدِ بزرگوار ایشاں روی داده و خلعتِ خلافت و دستارِ ارشاد بایشاں نصیب گشته۔

بالفعل که عمرِ شریف در خانهٔ اربعین است پختگی[2] و بالیدگی کمالات ایشاں باید دریافت خوش گفت ؎

شنیدم زہروی در سرزمینی   ہمی گفت ایں معما با قرینی
که ای صوفی شراب آنگه شود صاف   که در شیشه بماند اربعینی

گاہی در ہنگامِ فرخندگیٔ مزاج چوں بایں فقیر مہربانی خاص دارند بعضی از معارف مبشرهٔ خود بیان می فرمایند یکی را از آں ہا مذکور می سازد:

احمر۔ می فرمایند که روزی حضرت جدِ بزرگوارِ ما به ما بشارت یک مقام ظاہر[؟] در سفرِ حجاز مرحمت فرمودند معروض داشتم که ارشاد ہم یکی از شرائط ایں مقام است و آں خود بالفعل معلوم فرمودند ہمیں ارشاد می خواہی بتدریج موافق عمر ظہور خواہد نمود الحق ہم چناں شد که معاملۂ ارشادِ ایشاں غلغله بافلاک رسانیده و هل من مزید را امید۔

و بعضی از صوفیانِ ایشاں به مرتبه صفای حاصل روزگار دارند که آئنه داری غیب ہویت از صفحات رخسار آں پیداست و انوار بی کیفی از انعکاسِ صحبت پیر بزرگوار خود ہم رسانیده اند

---

[1] م۔ "حیدر آباد" ندارد [2] د۔ پخته

نظارگیان بصیرت اہل انصاف ہویدا چوں پرسیدہ شد فرمودند فرقۂ ثانیہ اند۔ ازیارانِ فقیر بالجملہ اگر طالب مطلوب بی ہمتای سراز پانہ ساختہ وہرچہ داری ہمہ درباختہ درخدمت پربہجتِ ایشاں بہ شتاب ونقدِ وقت را درباب حالات عالیہ وکمالات متعالیہ آں قطب دائرۂ افلاک وتصرفات عجیبہ وکرامات غریبہ آں صاحب دانش وادراک نہ اناں قبیل اندکہ سیری دل ودیدہ بہ تسوید ایں چند ورق حاصل آید۔

عبادات وعادات آں خدارسیدہ کہ لیل ونہار بآں مصروف است طاقتِ بشری بدوں تائیدِ صمدی جلت عظمتہ یک روز ویا یک شب بآں مشابہ گذرانیدن از متعسرات رجا از فضلِ رب جل شانہ چناں است کہ اگر عمر وفا کرد وبعد از انفراغ ایں کتاب رسالۂ علیحدہ دربعضی حالات ومعارف وعبادات وعادات آنجناب تحریر نماید اِن شآءاللہ تعالیٰ حق سبحانہ بہ وجہِ احسن بہ حصول ایں تمنا ممتاز فرماید وبرایں عاصی دریچۂ سعادت بہ کشاید اِنَّ رَبِّیْ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔

شیخ محمد عمر رحمہ اللہ تعالیٰ فرزند ثانی حضرت حجۃ اللہ بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ ومحبوب ترین اولاد نزد آنحضرت، گویند دراوائل ایام تقید تمام برایں امرِ عظیم القدر ہم فرمودہ بودند بحدی کہ اکثری از اہل مجلس حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بخدمت ایشاں رجوع وانقیاد بہ قسمی آوردہ بودند کہ قطبیت بعد والد بزرگوار بایشاں مفوض خواہد شد وکشوف وکرامات ایشاں بیان می فرمایند وسہ چہار سال بعد وصال والدِ ماجدِ خود ایشاں نیز بہ دارالبقا شتافتند ودرون گنبد روضۂ منورۂ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ مدفون اند۔

شیخ محمد کاظم فرزند ثالث حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بودہ اند غربت ومسکنت ایشاں مستغنی از مدح مادحان است ودرآخر کار درحضور والد بزرگوار خود کتخدای دربلدۂ خجستہ بنیاد نمودہ ہماں جا توطن (۲۹۶) اختیار فرمودہ ارشاد مخلصان می کردند وبعد از وصال حضرت حجۃ اللہ چند سال دیگر زیستہ ودیعت حیات سپردند ودرہماں بلدہ مدفون اند۔ رحمۃ اللہ تعالیٰ واسعۃ۔ وچوں بر احوال صاحبین مسطورین مفصلاً اطلاع نہ داشتہ بنابرآں برماقل کفایت افتاد رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَۃً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا۔

(حضرت مروج الشریعت خواجہ محمد عبید اللہ)

کنز سوم در بعضی از احوال قطب المحققین قدوۃ العلماء الراسخین عارف خدا آگاہ مخدوم زادۂ ثالث شیخ محمد عبید اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

معارف عجیبہ و اسرار غریبہ کہ ازاں قدوۃ الابرار بہ سمع ایں عاصی تباہ کار از اکابرِ روزگار رسیدہ خامہ بریدہ زبان ہموارہ در تحریر آں اعتراف بہ قصور دارد ؎

مابداں مقصد عالی نتوانم رسید — ہم مگر لطف شما پیش نہد گامی چند

فقیر دور از کار ہر چند بہ ملازمت صوری آنحضرت نہ رسیدہ چہ وصالِ آں عارف بر کمال پیش از ولادت ایں عاصی اتفاق یافتہ و بہ صحبت دیگر احوالِ کرام البتہ کم و بیش رسیدہ و از ہر کس عنایتِ فراوان بہ حال خود دیدہ اما آں قدر غلبہ بہ محبت و کثرت رسوخ بر کمالات ظاہر و باطن آنحضرت قدس سرہ در دل ایں آوارہ استحکام گرفتہ کہ اگر لیل و نہار جمع کار و بار گذاشتہ بہ ذکر آں زبدۃ الاولیاء کبار پرداز دل را قوت و دیدہ را نور افزاید اما بقدر حوصلہ کہ بسی ضعف و ناتوانی است سخنی چند از آں معارف بلند نماید و نقود خزائن ایشاں نظر بر جود و ہمت ایشاں انداختہ ایثار بہر مفلس بی سر و برگ نماید و بحکم آیہ کریمہ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ۔ اتفاقاً امتعہ عالیہ نماید خُذُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ بہ قوت تمام اخذ زینت کہ از اصالت نسبت با ایشاں مشعر است بہ وقت نماز کہ محل معراج مومن است فرمودند خود را ملبوس کردہ مزین ساختہ استماع ایں اسرار گہربار باید نمود متوکلا علی الرحیم الودود۔

خطاب آنحضرت را نزد رب العزت "مروج الشریعت" مسموع گشتہ گویند کہ ایں خطاب در عین نماز زینت بخش گردیدہ است از ایں جہت در مواضع کثیرہ ایں مقامات معصومی و انعامات قیومی با ایں نام والا مقام مذکور گشتہ آمد الحال ہم ہماں رعایت بہ کمال درایت ملحوظ اہل بصیرت است وما توفیقی الا باللہ۔

ولادتِ با سعادت آں کمل ارباب ولایت در شہر رجب المرجب سنہ ہزار و سی و ہشت اتفاق یافتہ۔

احمر۔ از زبان درفشاں حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مکرر استماع

یافتہ کہ روز ولادت این برادر ما عمِ اشرفِ ما حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می بینند کہ فرشتہ در محل ولادت شاں این آیت کریمہ می خوانند وَسَلٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا۔

فی الواقع محاسن اخلاق و مکارم اوصاف و جلوہ صباحت و غلبہ محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ از آنحضرت مصاحبان ایشاں بیان می کنند عقل عقیل در تحیر می ماند مشہور اہل قبیلہ است کہ محبوب ترین فرزندان حضرت ایشاں نزد آنحضرت و والدۂ کریمہ خود جناب حضرت مروج الشریعت بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

علم و عمل و تقوی و ورع و کثرت جود و خوف یوم الموعود از ایشاں شنیدہ کم کسی را بایں صرافت دیدہ مصاحبت و استمراری[1] (۲۹۷) حضرت ایشاں مشہور آفاق است و کارگذاری سرکارِ معرفت مدار نیز با ایشاں تعلق داشتہ۔

در سن ہفت سالگی بودند کہ مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی بر سرہند رسیدہ از حضرات سوال آں نمودہ کہ دل پرچۂ گوشت است ذکر چہ طور می نماید و گویای صفت زبان است چہ قسم حاصل نماید فی الفور در جواب فرمودند۔

احمر۔ زبان ہم پرچہ گوشت است قادری کہ او را گویا ساختہ است دل را بر ذکر خود نمی تواند گویا گردانید ملا از استماع این جواب معتقد بی حساب گردید کہ طفل ہفت سالہ بر جواب شافی تسلی بخشید۔

احمر۔ عالی حضرت در فضائل ایشاں می فرمودند کہ اخوی مرحومی حافظ و فاضل و حاجی و عارف و سخی و ولی و متقی و مقبول حضرت ایشاں و عاشقِ جمالِ با کمال آں قبلۂ درویشان بودہ گویند کہ حفظ قرآن مجید در یک ماہ بآخر رسانیدہ اند بلکہ در شہرِ رمضان المبارک روزانہ یک سیپارہ حفظ می کردند و شبہا می شنوانند بلکہ عزیزی روایت نمودہ کہ این اتفاق بر سواری جہاز افتادہ۔

و اکثر بر تحصیل علوم ظاہرہ بخدمت عم اشرف خود حضرت خازن الرحمت و پیش جامع العلوم ملا بدر الدین نمودہ اند و در جاہای دیگر ہم خواندہ باشند ماناں کہ بعضی از نسخ بخدمت ایشاں ہم گذرانیدہ جامع العلوم و الاسرار گردیدہ اند و در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ صحیح مسلم

---

[1] م۔ ہم راضی

بلاشبهه پیش آنحضرت می خوانند۔ نقلی هم از نواب مکرم خان مرحوم سابق در مفتاح که مثبت ایں مقال است چه آں حال بر کمال حضرت ایشاں را درحین درس ایشاں رو داده ان شئت فارجع الیه۔

و مدتی در غلبۀ حال خلوتی در باغ دو راهه[1] که شانزده میل خام از بلدۀ سرهند در راهِ لاهور واقع است اختیار فرموده بودند گویند در آں جا به مرتبه کشف حال گردیده که از مشرق تا به مغرب به نظرِ ایشاں می دویده و نمی ماند از آنحضرت قدس سره، هیچ چیز در جهاں پوشیده۔

دریں جا به فقیر دو روایت رسیده روایتِ مرزا محمد مراد کابلی که از یاراں حضرت ایشاں در سپر دایشاں بود آنکه۔

احمر۔ چوں ایں حال را به عرض حضرت ایشاں رسانیدند که نفائس وقبائح عالم وعورات مخلوقات همه وقت منظور می باشند فکرِ ازاله آں اهم مهام است، به درس کتب دینی امر فرمودند واز مراقبات تا دفع ایں حالت منع کردند۔ و در روایت یکی از اربابِ ولایت آنکه حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه معالجه دفع ایں حال کثیر الاختلال به طعامهای بازار که مشکوک و مشتبه است فرمودند بهر حال به توجهِ آں قبلۀ امانی و آمال آں حال مندفع شد مرضِ کثرت بینی نماند۔

یکی از اعزۀ روزگار روایت می کند که مدتی تمام بدن حضرت مروج الشریعت حکم چشم گرفته بود کمانی الجنت تمام بدن رائی اشیا می گردند بعد مدتی به توجۀ حضرت ایشاں ایں معنی برطرف گشته و بعضی می گویند که تا آخر عمر مانده۔

بالجمله به نظرِ عمیق بلندی همت آں تعارف صدیق باید دریافت که مردم دیگر از صوفیه علیه برحصول ایں قسم غلبۀ کشف (۲۹۸) تمنا دارند تا دریافت حقائق و اسرار توحید شائسته نمایند زیرا که صاحب کشفِ ایں طور را البته کشف اسرار هم بسیار خواهد بود و آنانکه به مرتبه کمال نه رسیده از خود تماشای صور مختلفه و اشکال مثالیه از مخلوقاتِ عالم صفت خود می شمارند و جماعتی که اصلاً از باطن نه داشته باشند و ریاضت و جوع محض برای تحصیلِ کشف و کرامات اختیار می نمایند تا عالم را مسخرِ خود گردانند، ایں طور کشف را کجا یابند و آنحضرت نفرت ازیں فرموده فکر ازاله آں نمودند کارخانۀ همت رابسی بُلند برده که دست ادراک ایں آواره در بیان آں به قلم مساس نمی تواند نمود مگر از همتِ خود

---

[1] د۔ دوزاهه

دستگیری نموده از خاک مذلت[1] برداشته پرواز بر اوج افلاک فرمایند از بحار[2] همت آن شاهبازان ولایت قلت نه خواهد فزود از ریختن قطره در بحر کمی نه باید و شکستن یک بال از پر شهباز[3] در پرواز قلت کشاید ؎

بده دستی ز پا افتادگان را　　بکن دلداری دلدارگان را

سخن از حقیقت کار آن عارف باید نمود روزی از خدمت حضرت حجة الله قدس سره شخصی پرسید که حضرت مروج الشریعت در جای از مکتوبات خود می نویسید:

فتح - و خود را عریان محض ملقی بین یدی الرحمن تعالی و تقدس یافت.

معنی این عبارت چه باشد.

احمر - فرمودند بشر از کمال محبوبیت است زیاده برین در قید بیان نمی توان آورد.

احمر - جناب قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدس سره می فرمودند که هر روزی حضرات ایشان بشارت محبوبیت به آن مخدوم زادهٔ عالی شان مرحمت کردند بر زبان الهام ترجمان آوردند که یک سال است که محبوبیت مخلوط گشته است ممتزج گردیده که جمعیت خاطر کما هو به حصول نمی انجامد که ظاهر اخلت باشد و من آن را محبوبیت دریافته باشم ازین جهت به بشارت آن لب نمی کشودیم آخر کار محض به فضل پروردگار امروز جانب پهلوی چپ که محل قلب است به زبان قرس الهام گردید که محبوبیت همین است خاطر جمع گردید الحمد لله المجید.

جامع جلد اول مکتوبات حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه که مسمی به درة التاج است همین مخدوم زادهٔ عالی شان اند و یاقوت عربی هم تصنیف ایشان است. بعد ازان ملا شاکر ولد[4] ملا بدر الدین قدس سره امر کرده ترجمه آن به فارسی کنانیدند لعموم النفع.

احمر - حضرت والدهٔ شریفه سلمها ربها می فرمایند که روزی حضرت مروج الشریعت قدس سره می فرمودند که امروز ظهور قطب العارفین و قدوة الکاملین حضرت خواجه نقشبند قدس سره معلوم کردم که بر من مهربانی تمام دارند و می فرمایند که پنج و دو ام که نیاز مقرر من است برای فتح کارهای بسته باین جوان بخشیدم بعد از لمحه مشاهده افتاده که غوث الثقلین کریم الطرفین حضرت سید عبد القادر جیلانی قدس الله سره تشریف ارزانی فرمودند و می فرمایند که من سوای خود را

---

[1] د- منزلت　[2] د- کار　[3] د- "شکستن یک پر از بال شهباز"　[4] د- "ولد" ندارد

بایں عزیز صاحبِ تمیز ہبہ نمودم۔ پس باید کہ ارباب حوائج کہ استناد بایں دو بزرگ برکمال دارند بموجب استرضای باطن فیض مواطن آں صاحبین در وقت مہم مطلوبۃ الافتتاح آں نیاز را بہ نیت ایشاں بندند و بہ اولاد و مخلصانِ ایشاں بہ گذرانند امید کہ عقدہ قریبۃ الافتتاح گردد صعوبت کار مبدل بہ نرمی خوشگوار شود بہ سرعت بسیار اِن شاءاللہ تعالیٰ العزیز الغفار[1]۔

در اواخر عمر مبارک آنحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ شدت اوجاع محیط بدنِ مبارک بودہ خواندن قرآن مجید ایں مخدوم زادہ نفعی آنحضرت می بخشید ند و تخفیف (۲۹۹) درد درمی آوردہ۔

احمد۔ خال کبیر قدس سرہ می گفتند کہ حضرت ایشاں وقت تلاوت ایں برادرِ ما می فرمودند کہ فلانی برادر تو شناوری در بحار قرآن مجید می نماید و تا ایں در تلاوت می باشد بہ من اصلاً درد معلوم نمی شود۔

احمد۔ از زبان یکی از عرفاءِ روزگار استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادہ را بہ میزانِ کشف باخود سنجیدند خود را مثل جواں پہلواں یافتند و ایشاں را مثل طفل قریب البلوغ می فہمیدند یکی از سادات کبار کہ از مخلصان خاندان عالی شان بودہ روایت نمود کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادہ را باخود در سیر و سلوک مثل بہ سبابہ و وسطی یافتہ بودند۔ تفصیل ایں نقل در مفتاح نہم در احوال شیخ ابوالمظفر برہان پوری مندرج خواہد گردید اِن شاءاللہ تعالیٰ۔

بالجملہ آں قدر وقوف بر اسرار و معارف و اطوار و مصارف حضرت ایشاں کہ ایں مخدوم زادہ داشتند و مراضی آنحضرت را جمیع مقدمات می شناختند و مقبولان را از غیر مقبولان متمیز می یافتند کہ از فرزندان دیگر ایں طور امور کمتر بہ ظہور پیوستہ باشد۔

خداپرست خان در وقت تعمیر حویلی جدیدہ کہ در صندل پور باشد برای استفسار مقدمہ از مقدمات بخدمت سراسر سعادت حضرت ایشاں شتافت۔

احمد۔ فرمودند کہ مزاج دانی ما در جمیع کار و بار بہ فرزندی میاں حضرت مسلم است ہر امری کہ محتاج باستفسار باشد از ایشاں استفسار آں نمودہ باشند و رای ایشاں صائب و ہمہ وقت مقبول ما است۔

باید دانست کہ از ایام طفولیت جناب مخدوم زادہ مشہور بہ "میاں حضرت" اند چنانچہ حضرت ایشاں در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث کہ باسم مکرم خان است بر نگاشتہ اند:

---

[1] م۔ "تعالیٰ العزیز الغفار" ندارد

فتح جواب آں رامیاں حضرت باستصواب ایں فقیر نوشتہ است ۔

انتہی کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

مخدوم زادہ در بعضی استفسار از احوال بلند خود بزبان قلم بہ حضرت ایشاں معروض داشتہ اند دیگر احوال باکمال خود را ہم بہ بعضی از مخلصانِ خود تحریر فرمودہ از مکتوباتِ شریفۂ ایشاں باید طلبید، نقلی کہ مشتمل بر حناءِ چشم و کرم بے نظیر ایشاں باشد مذکور می سازد بہ گوشِ تامل باید شنید ،

شنیدہ ام کہ روزی در ایام زمستان بعد نماز بامداد حلقہ در مسجد کلاں سرہند داشتند و دوشالۂ گران بہا کہ بالای سر داشتند و تمام بدن را پیچیدہ نشستہ بودند یکی از سارقان دلیر دل چشماں ایں جماعت را پوشیدہ یافتہ بہ شوخیٔ تمام دوشالہ را از بر ایشاں خواست کہ فرا آرد و حملہ برآں نمودہ ایشاں جانب خود کشش فرمودند و او بہ جانب خود می کشید مکرر زور از ہر دو طرف بہ وقوع پیوستہ بانہ در خاطر مبارک رسیدہ کہ البتہ احتیاج ایں نسبت بہ من اقویٰ خواہد بود کہ ایں ہمہ حملہا می نماید دست خود را گذاشتند تا بہ جمعیت خاطر گرفتہ ہر دو از حیاء آنکہ اگر چشم وا کردہ بہ بینم و یا بہ دیگری ازیں حلقہ نشینان اعلام می بخشم البتہ موجب انفعال آں شخص کہ او را احتیاج بر ایں امرِ شنیع آوردہ است خواہد شد ازیں جہت چشمِ حق بین وا نہ نمودند (۳۰۰) و پوشیدہ داشتند۔

ازیں قبیل انتقال[1] بسیار از قبلۂ ابرار استماع یافتہ اما بر قل و دل کفایت می رود نقلی کہ مخبر بر محبوبیت آں مخدوم زادۂ عالی شان نزد حضرت ایشاں باشد در قید قلم می آرد۔

احمد۔ خالِ اکرم قطب العارفین حضرت شیخ محمد صدیق قدس سرہ می فرمودند کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحضرت والدہ ماجدہ خطاب کردہ فرمودند کہ آرزوی طبیعت چناں است کہ بہ صحرا رخت باید کشید اما من باشم و شمامیاں حضرت باشد چوں نگاہ حضرت والدہ ماجدہ جانب ایں ضعیف افتاد کہ بہ طرفی ایستادہ بودم بہ عرض آفتاب ولایت رسانیدند کہ محمد صدیق چرا نہ باشد فرمودند محمد صدیق ہم خانۂ ما و حالانکہ دریں گفتگو مروج الشریعت تشریف نہ داشتند بلکہ ہیچ یکی از فرزندان حاضر نہ بودہ الا فقیر کہ بہ تقریبی ورود دراں منزلِ مسعود ہماں آں نمودہ بود لیکن نظر مبارک حضرت بر ایں درویش ہم نیفتادہ بود کہ بایں کلام دلکشا متکلم گردیدند و مجلسی کہ بایں فرزند داشتند ادا فرمودند ازیں جا مرتبہ کمال و علو حال آنحضرت باید دریافت کہ در دل حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں قدر

---

[1] د۔ اتفاق

جای گیر بودند۔

شنیده ام که اصالت خود را هم آنجناب در موضعی از مکتوباتِ خود نوشته اند موضع آں هم ظاهرا جبهه و هر دو چشم و بینی تعین فرموده اما معلوم نیست که به کشف خود تحریر ایں معنی نموده اند و یا نقلاً از حضرت ایشاں اثبات آں فرموده اند۔ ظن غالب آں که بحضرتِ ایشاں می رسانند و از ہمیں سبب مورد سخن در بعضی از اخوان کرام ایشاں بسیار گردیده که ایراد آں دریں محل که ذکر و مناقب و کمالات ایشاں است مناسب حال ایں اعجز شکسته بال نیست پس باید اعتبار البته قیومیت نصیب وقت آنحضرت والاکمال نخواهد بود چه مانع از حصول قیومیت اصالت است که مشروط بانسبت و وقت آں در کتاب بسیار گذشته فاذا تحققت الاصالة ظهرت القیومیة۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی نکته رسا بر زبان شریف می آوردند که جمیع فرزندان حضرت ایشاں به جمیع کمالات آنحضرت آراسته اند و به شرکت در منصب قطبیت و قیومیت به کمال زینت پیراسته بعضی از ینها از کمال تواضع و غایت ادب حضرت مجدد الف ثانی بحضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنهما لب بر ایں معنی نه کشودند اگرچه اشاراتِ فراوان به عبارات ایشاں جلوه گر است و بعضی دیگر ظهور آں را آں قدر مشاهده نمودند که تستر را تاب نه توانستند آورد و به تصریح لب کشودند اما هر کلام در مقبولیت حضرت مجدد الف ثانی و محبوبیت حضرت ایشاں بی نظیر اند دیگری را نمی رسد که بر سخن ایشاں چون و چرا نماید و به خطا و صواب ایشاں لب کشاید ؎

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطا است
سخن شناس نئ دلبرا خطا ایں جا است

خطا مجتهد هم حکم صواب[1] دیک درجه ثواب دارد (۳۰۱) و ثواب او بده درجه ثواب می رسد اختلافات ایشاں در رنگ اختلاف اصحاب کرام علیهم الرضوان تصور باید نمود و هر کدام را به نیکی تمام و ادب مالا کلام یاد باید کرد در حدیث آمده است سین بلال عند الله شین، مصراع

بر اشهد تو خنده زند اسهد بلال

باید دانست چهار سال و ده روز بعد وصال حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه آں مخدوم زادهٔ عالی شان در قید حیات بودند و تربیت مخلصان صادق در رنگ آنحضرت می فرمودند و ارشاد

---

[1] د۔ ثواب

طالبان واثق بطور آں قبلۂ درویشاں می نمودند و دقائقِ کمالات وحقائقِ ولایات بر اہل آں بیان کردند اکثر مکاشفات کہ بعد وصال حضرت ایشاں از ایشاں بہ ظہور آمدہ در مفتاح سابق بہ تفصیل گذشتہ است وبعضی از مکاشفات در مفتاح ہشتم در ذکر احوال حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی مشروح خواہد شد اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

گویند بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر غم والم دامن گیر آنحضرت گردیدہ کہ چہار انگشت چنیں جامہ کم نمودہ واصلاً برتاب اصلی تا دم آخر نہ رسیدہ ومدت آزار ایشاں ہم باآں وصال یافتند بامتداد کشیدہ اما گاہی مشتد می گشتہ وگاہی خفت می نمودہ۔

دریں ضمن بادشاہِ خلد مکان فرمانِ اشتیاق نوشتہ وانواع مراکب فرستادہ وتقریب آں انداختہ کہ حکمای حضور بہ حذاقتِ کاملہ موصوف اند واصناف ادویہ ہم دریں بلدہ بہ وقت طلب آنہا موجود۔ بالجملہ بحکم اطاعت ذی الامر تشریف بہ حضرتِ دہلی بہ وقوعِ پیوست وعالمی را از ملوک وصعلوک سبب ہدایت گشتہ وسلطانِ وقت را نوعی بہ توجہ منقاد ومسخر گردانیدہ کہ تا حال بہ فرزند رشید ایشاں عارف خدا رسا شیخ محمد پارسا سلمہ ربہ ہموں خصوصیت منظور داشتہ در ابناءِ جنسِ ایشاں ممتاز ساختہ وتا ایں وقت کہ تغیر سلطنت ہنگامہ در اہل عالم انداختہ بسیاری از اغنیا را تاراج ساختہ وجماعتی از مساکین را خواص گردانیدہ امتیاز آں مخدوم زادہ در سلاطین و خوانین بہ یُمن توجہات والد بزرگوار خود بہماں صرافت بلا تفاوت باقی است ونام ایشاں بہ عزت تمام در ہر دربار معروف ومشہور است۔

عزیزی نقل می کرد کہ یک قسم مراقبہ بہ بادشاہِ مذکور از توجہاتِ خاص ذہن نشین فرمودہ بودند کہ تا دورہ اخیر لذت آں تمام بدن را سرپا نہ داشتہ وتعریف آں پیش بعضی از باریانِ حضور بہ کمال سرور نمودہ ہرچند معاملات عمدہ از صحبت اکابر دیگر ہم دست دادہ اما لذت آں مراقبہ کہ از مروج الشریعت یافتہ ام از من رفتنی نیست ودر آں تشریف تصرف شریف کہ بہ بادشاہ و بادشاہزادہ محمد اعظم شاہ واہلیہ آں بادشاہ ہردو نمودند وجاں بخشیٔ شاہزادہ محمد بیدار بخت فرمودند بلکہ عمر خود را بہ مشارٌ الیہ بخشیدند بہ سعادت مذکور می نماید۔

ابیض۔ شاہزادہ محمد بیدار بخت در ایام تشریف آں قبلۂ (٣٠٢) اِنام در حضورِ سلطانِ اسلام

خرد سال بوده به مرضِ شدید گرفتار گردید و شبی از آں شبہا جاں از بدنش جدا گردیده و مرغِ روحش پرداز در رنگ شہباز نموده والدینش ظرافتی را کار فرموده زود سواری باشقعه منتداری بجناب آں حضرت فرستادند که شاہزاده در شدت بیماری به کمال تلوسه و بی قراری است برای حضرت باری جلة عظمة تشریف فرمایند تا به برکت نفس مبارک نگرستی مرض او مبدل به ہوشیاری عافیت گردد و به شفاءِ عاجله سرفراز شود۔ از غایت کرم قبول ایں التماس فرموده متوجه دولت خانه بادشاہزاده شدند در آں جا باعزازِ تمام درون محل سرا بردند و ہیچ کس از مستورات روپوش از آنحضرتِ عالی درجات نه شده ہمه اصوات بُکا را در گلوگره بسته حاضرات گردیدند و عرض آں نمودند که در شدت مرض است امیدوار شفاء است که به توجه عالی بر یا بد پرچه را که بر شہزاده انداخته بودند از دست مبارک برداشته خواستند که دم اندازند میت بی حس و حرکت یافتند فرمودند ایں خود مرده است من کرا دم بر کنم چوں الحاح والدینش که دراں وقت حاضر بودند پیش از حد مشاہده کردند بحکم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل توجہی به حال او گماشتند و تا وقت سحر بامداد مراقبه داشتند دم صبح به خلعتِ حیات نواختند که یکایک به عافیت برخاست و بر زبان گوہر فشاں آوردند که چوں من توجه به حال ایں طفل گماشتم اصلاً عمر ایں نیافتم که براں دعا و تضرع تمام بخاطر رسید که تصرفات اکابر نقشبندیه دعالی احمدیه منظور داشته۔

مرادریں وقت متصدع شده اند پس مایوس نمودن جماعت منکسرة القلوب از شرائط اہل قلوب نیست و نیز موجب اہانت اکابر اولیاء نزدیک اکابر اغنیا است که خبر مخبر صادق علیه وعلیٰ آله و صحبه من الصلوات وافضلها ومن التسلیمات اکملها البته صادق است که دعوئ ولایت در سر دارند به موجب حدیث گذشته باید که البته متحقق به کمالات انبیاء بنی اسرائیل باشند و احیاءِ موتیٰ یکی از معجزات حضرت عیسیٰ علیه السلام است که از انبیاءِ بنی اسرائیل بوده و ہرگاه چنیں امرِ عظیم القدر عاجز آیند وراثت کامله انبیاء را علماء ورثة الانبیاء مخبر از آں ست نشایند پس ایں ہمه مشیخت و ارشاد نزد ایں کوته اندیشاں سست بنیاد می گردد ناچار عمر خود را بایں برخوردار بخشیدم از آں جا به خانه مقدسه تکیل رسیدند روز دوم و یا سوم بادشاہزاده اقسام اطعمه متلونه و غیر متلونه با قابہای طلا و نقره نیاز فرستاده اصلاً قبول نه کردند بلکه طعام را

باظروف به فقراء و مساکین انعام کردند، گویند بادشاه هم بعد از استماع این ماجرا گران بار از بادشاهزاده گردیده که تصدیع اکابر بر چنین مقدمه متعسره دادن بسی بی ادبی است و وجود این طور مردم در عالم بهم رسیدن علی الخصوص درین وقت که قرب قیاب است گویا از محالات خال خالی را باین قرب منزلت سرافرازی می فرمایند برای طفل صغیر که این همه جرأت نمودند بسیار بی جا است وسبحان الله

طرفهٔ ابیضی از خزائن حضرت مروج الشریعت جلوه گر گردیده است که گنجی از احرات در ضمن خود مبطن ساخته وکرامتی است با شجاعت آراسته همتی است بی نظیر و دولتی است دل پذیر بخششی است جان نواز وجنبشی است دل طراز قوتی است از فضل پروردگار قدرتی است از قادر مختار از سلف نادر باین همت گذشته باشند و در خلف مگر بعضی باین (۳۰۲) دلیری موصوف بودند.

القصه ایام وصال خود را اقرب دانسته طلب رخصت از بادشاه نمودند تا بزیارت روضه های مقدسه و ملازمت حضرت والدهٔ کریمه که در آن وقت در قید حیات بودند نزدیک بوطن شوند و ثواب این اقدام حاصل نمایند به شدت رخصت گرفته متوجه حضرت سرهند شدند.

ابیض - از جای مخمل نفیس نیاز آمده بود به شوق تمام قبول فرموده تاکید نگاهداشت آن امر نمودند بعد وصال بر تابوت شریف همان مخمل چسپاندند.

ابیض - چند تهان پرچهٔ نفیس به مخدوم زاده خدارسا شیخ محمد پارسا مدظله از جای نیاز آمده بود آنها را دیده دو تهان زبده تر چیده خود اختیار فرمودند و گفتند بیرون نگاهدارند به کار خواهند آمد چون وصال در اثناء راه سرهند اتفاق یافته که در آن جا پرچهٔ نفیس موجود گشتن بسی از متعذرات شده به خاطر ماتم زدگان بادیهٔ غربت آن دو تهان یاد آمده که به موجب امر بیرون اسباب گذاشته بودند از همان کفن مرتب گردید.

بر سر مطلب باید دوید آنحضرت رخصت بادشاهی حاصل نموده بالهام ترجمانی متوجه دار الارشاد شدند چون به سرای سنبهالکه که مابین گنور و پانی پت واقع است و درهمین منزل قبل ازین به دوازده سال وصال حضرت خازن الرحمت قدسنا الله سبحانه روی داده بود رسیدند باوجودی که نیم منزل است.

احمر - فرمودند همین جا منزل باید نمود و ازین جا هوشیار شده راه پیش باید گرفت هر چند مردمان قبیله عذرها آوردند که وقت پگاه است چرا در سرای نیم منزله نقص منزل باید نمود بلکه بهلهای زنانه

بہ قصد پیش بردہ بودند آنہارا آدم فرستادہ واپس طلبانیدند وخود ہماں جا پالکی گذاشتہ نشستند تا آں کہ سراپردہ ہا استادہ در اول برج کہ جانب ہمیں است وقت رفتن از شاہ جہان آباد منزل فرمودہ۔

احمر۔ پرسیدند وقت نماز شدہ است در روز جمعہ و وقت چاشت گاہ بود اخوند سجاول بہ عرض رسانید کہ وقت است حضرت نماز بخوانند تیمم نمودہ خواستند کہ تحریمہ نماز بر بندند۔

احمر۔ گفتند السلام علیک یا رسول اللہ و ہر دو دست بر سر گذاشتند بعدہ نیت نماز بستند در سجدہ جاں بحق تسلیم کردند انا للہ وانا الیہ راجعون۔ سبحان اللہ روز ولادت فرشتہ سلام از ملک علام آوردہ بود در روزِ وصال خاتمۂ کلام بر سلام کہ بر رسول انام باشد گشت ، علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ؎

ایں است اگر کند سرایت از عشق بدایت و نہایت

و عمر شریف بر چہل و چہار و یا چہل و پنج سال کشید و تاریخ وصال نوزدہم شہر ربیع الاول سنہ ہزار و ہشتاد و سہ بود و در تاریخ وصال حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس عزیزی قطعۂ گفتہ است کہ اگر از ہر مصراع آں اگر تمام حروف بہ شماری سال انتقال را بہ یابی ؎

ناشد زمیان دیدہ ارباب طلب احمدی قدر آں محمدی مشرب[1]
پوشید فلک جامۂ ماتم زدگاں وز نالہ شدہ روی محبان چوں شب

از آں جا تابوت شریف بحضرت سرہند بردند متصل قبر فردوس منظر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درون گنبد معلّیٰ مدفون کردند رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ و رضی اللہ تعالیٰ عنہ

احمر۔ روزی حضرت حجۃ اللہ (۱۴۰۳) رضی اللہ تعالیٰ عنہ روضۂ منورۂ حضرت ایشاں بہ حضور فقیر معرفت آگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی قدس سرہ کہ فرزند کبیر حضرت مروج الشریعت بودند خطاب کردہ فرمودند کہ وقتی کہ نظر کشفی بر احوال اخوی مرحومی سر دادہ می شود تمام روضہ متلی از انوار ایشاں می نماید اما بحضور کمالات حضرت ایشاں مستور شدہ ماندہ است کہ در بادی النظر بلا تعمق فکر جلوہ گر نمی گردد اگر مرقد ایشاں علیحدہ می بود اشعت انوار از دور منظور اولوالابصار می گردید۔

---

[1] م۔ محمدی المشرب

اکنون احوال بعضی از ابنای حضرت مروج الشریعت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس درسلک تحریر کشید متوکلاً علی الله المجید ـ آگاه باش وہوشیاری استماع آن نما آنحضرت را سه فرزند باقی ماند :

کبیر ایشاں معرفت دستگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی قدس سرہ بہ محاسن اخلاق آراسته و به صلاح و تقویٰ پیراسته صاحب ہمت بلند و کمالات ارجمند بودند می گفتند که مطول را شروع از جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نموده بودم و سبق اول آں کتاب از آنحضرت استفاده نمودم و ارادت ہم بلا واسطه بجناب حضرت ایشاں داشتند ثانیاً کسب بخدمت والد بزرگوار خود اختیار کرده بودند که واقعه آنحضرت روی داده ـ آخر کار بخدمت حجۃ اللہ رجوع به کمال خضوع آورده بشارات متداوله حاصل کردند روزی اعتقاد خود که بجناب قطب الاقطاب حضرت حجۃ اللہ داشتند بیان می کردند که من متوجه لشکر بادشاه عالمگیر در ہنگامی که در نواح بیجاپور بودند گردیدم و تشریف آنحضرت بارشادِ تمام در آں جا بوده چوں دو سه مرحله راه باقی مانده به خاطر آمد که اگر فی المثل تا که این ہمه تشویشات قطع منازل نموده به عسکر می رسی به مجرد رسیدن حضرت حجۃ اللہ فرمایند که مطرود ساخته باہانت تمام به سرہند رسانیده ، اعتقادی که بجناب مقدس ایشاں داری قلت پذیرد یا نه و صورت آں حال در نظر خود به خیال بستم و شماتت اعدا که ازیں حاصل آید نیز در سینه گماشتم قلب بی تکلف حکم براں نموده که اصلاً در آں اعتقاد کمی راه نیابد و در خدمت حضرت وحدت قدس سره نیز اعتقاد بر کمال داشتند بلکه چیزی استفاده ہم نموده اند و تعلقه ایشاں دقت مباحثه علیه بجدی بوده که عقل اکثری از باخشان راهِ فرار اختیار می نموده و علمِ مجلس و گرمی آں دل و دیده اہل مجلس که در آں وقت مجتمع می گشتند انتظار قدم ایشاں داشته ، و اشعارِ دلکشای ایشاں اہل حال را مسرور می ساخته و ذکر تصانیف ایشاں تا کجا وانماید مقامات حضراتِ خمسه که قریب به اربعین سال[1] تمام رسیده و ذکر آں به تقریبی در مفتاح ثانی گذشته بالجمله قوت علمیه بر کمال عمل بآں شامل حال بوده ـ

بعد از فتورِ کفار در بلدهٔ حضرت سرہند شب دوازدہم شہر ربیع الاول سنه ہزار و بست و سه ہجری ازیں دار پُر ملال گذشته و در روضهٔ منورهٔ حضرت ایشاں در گنبدِ معلیٰ مدفون و عمر شریف

---

[1] م ـ عام

ایشاں پنجاہ وسہ سال شد و تاریخ وصالِ ایشاں را خلف الرشید ایشاں ابوالحفص قوام الدین میر محمّد کہ بہ کمالات ظاہر و باطن آراستہ است "ایاغ بزم احمدی" یافتہ۔

و فرزندان دیگر ہم ہستند ہر یکی با قابلیت موصوف۔ مخدوم زادہ خدا رسا عارف اسرار شیخ محمد پارسا سلمہٗ ربہٗ فرزند ثانی حضرت مروج الشریعت اند اوّلاً بہ شرف ارادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ مشرف گردیدہ ثانیاً بخدمت والد بزرگوار خود شروع سلوک داشتند کہ وصالِ آنحضرت روی دادہ ثالثاً اتمام آں را بخدمت حجۃ اللہ رسانیدند و بشارات علیہ از آں جناب حاصل نمودہ صاحب (۳۰۵) معنیٰ بلند و کمالات ارجمند شدند۔

دریں ولا تصرف حضرت ایشاں را کہ خود شنیدہ بودند پیش احقر بیان فرمودند بلکہ امر بہ تحریر در مقامات معصومی و الہامات قیومی نمودند مفتاح تصرفات قبل ازیں مرقوم گردیدہ بود بہتر ازیں مقام موضعی برای ترقیم آں نہ یافت:

ابیض۔ می فرمودند کہ ما پنج شش کس از اطفال را آبای مایان را بخدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ برای حصولِ سعادت کہ دخول ارادت آں قبلۂ درویشاں باشد بردند از آں جملہ علی رضا نیز دراں زمرہ بود بہ ہر یکی از ما توجہات فرمودند ہر چہ در مادۂ ہر کہ فرمودند بہ وقوع پیوست و چوں نوبت بہ عزیز معہود رسید فرمودند شورش در نہاد ظاہر می کہ د باید دید تا کدام طرف انداز د ہماں طور بہ وقوع پیوست کہ آں شورش از آں راہ کہ شاہِ ولایت معصومی و صراطِ مستقیم احمدی بود گم داندہ بہ طریق دیگر کہ گریز گاہ اہل بدعت نیز باشد رساند۔

بر سر اصل سخن باید شتافت آں پارسای صورت و معنی مد ظلہ العالی جوہر شناس معدن[1] معارف معصومی و غواص قلزم حیات احمدی است نکات دقیقہ کہ فہم فحول علمأ از ادراک آں عاجز است از عبارات شان پیدا است۔ کمالات عجیبہ با مقدمات غریبہ از اشارات شان ہویدا تسخیر قلوب را جمال ایشاں کافی است تحقیق نکات را صحبت شان وافی۔

ایں فقیر را اکثرہا بہ صحبت شان دست دادہ تمام سوز و گداز یافتہ و بعضی تحقیقات لائقہ و تدقیقات فائضہ کہ در ذات و صفات واجبی تعالت و تقدست می فرمودند عقل عقیل در تحیر می ماند۔ اگر مطالعۂ تصانیفِ ایشاں می نمای یحتمل ازیں استبعاد برای از جملہ تصانیف شان فکرِ

---

[1] د۔ "معدن" ندارد

پارساکتابی است که مگر ذکر حق رسا شرح آں نماید و افکار ایشاں که در روضۂ مطہرہ حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ بسرہ الاقدس محرر گردید کنہ آں را مگر فرزند رشید ایشاں حق رسا بیان فرماید و ایں مخدوم زادہ اصغر اولاد ایشاں است و از فرزندان وسط شان که مسمی به محمد رسا است چه نویسد که نسخۂ کمالات و زبدۂ معارفِ والدِ شریف خود است و فرزند اکبر ایشاں احمدی خان که در وقت صدارت سرہند معروف الاحسان است عافاہ اللہ من جمیع البلیات والامراض بالجملہ علم و حلم و حیا و وقار آں قدر که در ذات جامع البرکات مخدوم خدا رسا شیخ محمد پارسا مد ظلہ که ایں فقیر مشاہدہ نمودہ است اگر به تفصیل آں پردازد چند جزو قرطاس را حلاوت رسان اہل حضور سازد ؎

خوباں پارسی گو بخشندگان عمر اند　　ساقی بدہ بشارت پیران پارسا را

اما اختصار که در جمیع احوال اعزۂ اصحاب کمال مرعی گشت دریں جا نیز ہمیں قدر کفایت رفت دیروز (٢٠٦) از خدمت عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر مد ظلہ مکاشفۂ ایشاں شنیدہ تحریر آں از التزام ضروریات دانستہ دولت قرب که شامل حال ایشاں است جلوہ گرمی گرداندمی فرمایند که ایشاں می فرمودند که من در روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به مشاہدۂ حال باکمال حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم مشرف گشتم که عنایات بسیار در حق ایں آوارہ می فرمایند و میان دو ابرو یا اندکی از جبہہ مرا از دو سه انگشت خود گرفتہ سه مرتبه بر زبان گوہر فشاں می آرند انت منی انت منی انت منی ہموں مقام را که آنسرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام دراں مقام ایستادہ دیدہ آمد برای قبر خود معین نمودہ گذاشتہ که دیگری را تجویز گذاشتن دراں مقام نمی فرمایند، مصراع

بہر که ہر چه مناسب بود خدا بدہد

شیخ محمد سالم فرزند ثالث و اصغر حضرت مروج الشریعت قدس سرہ بودند و به اخلاق فراوان آراستہ مدت چند سال است که ازیں عالم رحمت گزیدند و در روضۂ مطہرہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیرون گنبد مدفون اند رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃً، رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ۔

(حضرت خواجہ محمد اشرف)

کنزِ چہارم در بعضی احوال قطب الکاملین اعلم علماء الشریعت والدین مخدوم زادۂ رابع شیخ محمد اشرف قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

عنایات وافرہ و تلطفات متکاثرۂ آنحضرت عالی مرتبت کہ ذرۂ بی مقدار بایں ہمہ ناقابلی و پستیٔ استعداد و کثرت ذنوبِ خود برخود مشاہدہ نمودہ بہ شکرانۂ آں وسعتِ اخلاق و کثرت اشفاق اگر جمیع ایں اوراق بہ ذکر محاسن و کمالات و تحریر معارف و مقامات ایشاں طراوت بخش قلوب عشاق نماید، ہیچ نہ کردہ باشد اما از آں جا کہ صحبت دلکشای آنجناب ہموارہ حسن معارف از چشم حسود حجاب داشتہ تستر حال نزد آں قدوۂ اربابِ کمال خیلی محبوب بودہ کہ غیر از رموز دل آویز سمند اظہار مہمیز نہ کردہ ازیں جہت بر اموری کہ از رواتِ دیگر کہ ثقات اند شنیدہ و یا چیزی کہ از آں اشارت فہمیدہ اکتفا می رود ؎

پیشانیٔ عفو ترا پُرچین نہ سازد جرمِ ما
آئنہ کے برہم خورد از زشتیٔ تمثال ہا

و بعضی از مقامات دقیقہ کہ بلا واسطہ از زبان شریف استماع نمودہ و بہ موافق حوصلہ یاد آں بی تکلف درخاطر است بہ طریق ادنیٰ مذکور خواہد گردید ان شاء اللہ تعالیٰ المجید۔ بہرحال عفو از باطن فیض مواطن آں کعبہ امانی بر تقصیرات صحیحہ العذر مامول، مصراع

والعذر عند کرام الناس مقبول

ولادت باسعادت آں قبلۂ اربابِ ولایت در سنہ ہزار و چہل و سہ ہجری در بلدۂ سرہند اتفاق یافتہ بر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خیلی فرحت و مسرت پرتو انداختہ۔

احمر۔ معرفت دستگاہ مخدوم جمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ از والد بزرگوار خود عالی حضرت قدس سرہ روایت می نماید کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ ما را از مدتی دخول یک مقامی از مقامات قرب متمنا بود روزِ ولادت فرزندی محمد اشرف میسر گشت و آرزوی چندیں سالہ بہ حصول (۳۰۷) پیوست و حسن ظاہری ہم بآنحضرت بہ مرتبہ بود کہ در ایام طفولیت روزی آئینہ در دست گرفتہ چوں مشاہدۂ جمال باکمال خویش نمودند بعینہ قراءت و ایں حرف

از حضرت والدۂ کریمہ کہ اختِ ایشاں باشند بالکرات استماع یافتہ است. آثار ولایت از تمکین ایشاں پیدا و انوارِ کمالات وراثت بر جبین ایشاں ہویدا چوں بہ سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ علوم عقلیہ و نقلیہ اشتغال داشتند و اکثر کتب معتبرہ در خدمت عم شریف خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذراندہ و نیز پیشِ ملا بدر الدین سلطان پوری بعضی از نسخ را بآخر رسانیدہ ظاہر التفسیرِ قاضی بیضاوی بخدمت حضرت ایشاں[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ خواندہ اند و اغلب کہ حاشیۂ بر تعلیقاتِ بیضاوی در ہماں ایام بہ غایت متانت نوشتہ اند لفظ اغلب برای تعین ایام است نہ برای شک در نوشتن کہ آں البتہ واقع است و حضرت ایشاں خواندن ایشاں را بسیار می پسندید.

احمر. جناب حضرت قبلہ گاہی می فرمودند کہ روزی من در اثناءِ سبق ایشاں حاضر بودم بہ قوت تمام می خواندند و تقریراتی بہ کار می بردند کہ بابِ زر باید نوشت بعد از انقضای آں مجلس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدح استعدادِ ایشاں بسیار فرمودند و گفتند کہ محمد اشرف مقدمات دقیقہ بیان نمودہ است کہ اصلاً ذہن مفسر و محشیان برآں نرفتہ از شانِ حضرت مجدد الف ثانی است کہ در فرزندان ایشاں ایں طور مردم بہ ظہور می آیند.

احمر. حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ والدۂ ماجدۂ ایشاں اکثر می فرمودند کہ چہ می گوئی محمد اشرفِ ترا ملا گردانیدہ ام و حضرت ایشاں رعایت شانِ ایشاں بسیار بکار می بردند خان خدا پرست رحمہ اللہ سبحانہ مکرر پیشِ فقیر حقیر بیان نمودہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد نماز پیشین بر میانہ سوار گردیدہ متوجہ دولت خانہ شدند چوں از مسجد کبریٰ حضرت سرہند کہ در آں جانماز شدہ بود چند قدم بیرون آمدند یکایک میانہ را فرود آمدہ بہ عزیزی معانقہ بہ کمال شوق نمودند و من در ذیل صوفیاں بلشتر و بی وہم می رفتم قیل وقال صوفیان عظام جانب میانہ غلغلہ انداز شدہ برگشتم دیدم کہ ایں صحبت است و ہمہ صوفیان در دریابی شدند چوں نیک تامل نمودم دیدم کہ حضرت مخدوم زادہ شیخ محمد اشرف اند من نیز بہ ملازمت مشرف گشتم و معلوم کردم کہ از بلدۂ دار الخلافہ شاہ جہان آباد ہمیں زمان تشریف آوردہ بہ قدم بوس شتافتہ اند، حضرت ایشاں از غایت کرم معانقہ فرمودہ تا دریابی صوفیان بآں مخدوم زادہ عالی شان ایستادہ ماندند بعد ازاں سوار شدہ متوجہ دولت خانہ

---

١ د. حضرت خازن الرحمت

شده و مخدوم زاده در رکابِ سعادت حرفهای شوق و حالات سفر به کمال حلاوت و غایت خشوع و عقیدت زود می رفتند بعد ازاں باہم داخل خانه شدند و نیز خان مذکور اکثر می گفته که در مدت اقامتِ من در خدمت سراسر سعادت چہارده سال باشد مخدوم زاده ہای دیگر ہم از اسفار مراجعت فرموده به ملازمت آں قبلهٔ ابرار مشرف گشتند اما ایں قدر رعایت حضرت ایشاں که به حال ایشاں مرعی گشته در حق دیگران به نظر نه در آمده (۳۰۸) راقم بی سروبرگ را صحبتہای فراوان با آنحضرت دست داده محبتی که بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشاہده نموده قلم در تبیان آں بی تکلف معترف به قصور است ہرگاه ذکر شریف آنحضرت در مجلس شریف دائر می گردیده گویا آب می گشتند و خود را ذرهٔ ناچیز به نزدیک آں قبلهٔ ارباب تمیز می شمردند و اگر عنایت حضرت ایشاں در بارهٔ خود بیان می کردند اکثر بایں عبارت ادا می کردند که حضرت ایشاں به یکی از مخلصان خود چنیں می فرمودند۔

احمر۔ اکثرہا از زبان اشرف مسموع گشته است که روزی حضرت ایشاں اشک ریزاں در دست کاغذ غم افشاں گرفته داخل محل سرا شدند و به حضرتِ والدهٔ ما خطاب کرده فرمودند که خواجه محمد حنیف ازیں دار رحلت گزیدند ایں مکتوبی است که ماتم زدگان آں جای فرستاده اند و آں مکتوب را بآوازِ بلند خواندند۔ از جمله حکایات حضرت ایشاں که ازاں جناب استماع یافته یکی ایں است :

احمر۔ می فرمودند که حضرت ایشاں را حضرت حق سبحانه از جدری که در زبان ہندی به سیتله معروف است محفوظ داشته و از اول عمر تا آخر حیات شکل ایں بلای که محیط افراد بنی آدم است الا ماشاء اللہ تعالیٰ با آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نه نموده ہر چند استماع ایں مقدمه از اطراف دیگر ہم به حصول پیوسته که حضرت ایشاں را چیچک نیز آمده اما بایں کیفیت اعتقاد که ہوش مستمعان را از حال می ربوده مگر از آنحضرت مسموع گشته ہر نقل حضرت ایشاں که بر زبان شریف می آوردند مرا خود البته شوق آں غلبه می کرد که تکرار آں فرمایند شنیده ام آں جناب را فرزندان ایشاں "برهان اللہ" می گویند پس البته ملقب بایں خطاب از کریم وہاب تعالیٰ شانه خواہند بود۔

احمر۔ ہم از زبان درفشاں ایشاں مکرر استماع یافته که روزی در مجلسِ سلطان وقت که خلد مکان باشند فاضلی فلسفی المشرب حاضر بوده و ازیں فقیر سوال آں نموده که حضرت حق سبحانه و تعالیٰ حکایت از حضرت موسیٰ علیٰ نبینا و علیه الصلوٰت والسلام که در جواب قوم خود گفته می فرمایند وَقَالَ مُوسٰی یٰقَوْمِ اِنْ کُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰہِ فَعَلَیْہِ تَوَکَّلُوْٓا اِنْ کُنْتُمْ مُّسْلِمِیْنَ

که تعلیق حکم به شرطین می شود که ایمان و اسلام باشند و آں هر دو به کنند به موجب کریمه فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيْهَا مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ فَمَا وَجَدْنَا فِيْهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِيْنَ۔ در جواب فرمودند که ایں از قبیل تعلیق حکم به شرطین نیست چه معلق با یمان وجوب توکل است و مشروط باسلام حصول آں و مراد از اول گردیدن بر احکام الٰہی و از ثانی گردن نهادن بر قضای آں کما حققه المفسرون دریں جا تغایرِ ایمان از اسلام لازم نمی آید بلکه مزید تاکید بر توکل است به دو لفظ که ما حصل آنها واحد است اما تعلیق هر واحد علیحده است چنانچه گذشت۔

احمد۔ روزِ عیدی از عیدین مصلاء بلدهٔ شریف سرہند آنحضرت قدس سره در کثرتِ ارشاد حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں از غلبهٔ ہجوم مخلصان و اژدهام نیازمندان معامله بجای کشیده بود که سجداتِ مصلیان نماز عید بر پشت مردم پیشینیان می افتاد و ایں صحبت در چند عید دست داد و ایں مقدمه به عرض حضرت هم رسید تبسم نمودند و به جواز آں وقت اژدهام اهل نماز عید لب کشودند در عین ترقیم ایں مقام یکی از فدویان عقیدت سر انجام که حاضر الوقت بوده سوال از (۳۰۹) رسالهٔ آنحضرت که در ردّ منکران حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه نوشته اند نمود جانِ من مهربان من معتقد خاندان من سوال بر وقت طلعت بخش سینه بی کینه گردید که هنگام تحریر احوال مقدمه منسیه مخطور بال گردانید آری نوشته اند که معنون بایں کلام است:

فتح۔ اعلم ان کلمة التوسط قد وقع فی کلام الامام الهمام الیٰ آخره

فصاحت عبارت و بلاغت معانی با حصول اجوبه عالیه در مطالعهٔ آں بر منصف صاحب در بادی النظر جلوه گر می گردد هرچند به تعمق فکر نظر را سر دهد لطائف بدیعه که فکر کم کسی از اهل بیان بداں رسیده باشد نیاید اما حسن اعتقاد شرط نخستین ایں مقال است فقیر دور از کار هم به موجب آں امر آں قدوهٔ ابرار قدس سره[1] یک دو بار مطالعه آں نموده عقل ناقص ایں بی سر و برگ را یارای آں کجا که پی به علو مطالب دقیقه آں برد با جمله به موافق مذاق خود حلاوتها چشیده و به جناب حضرت قبله گاهی و عم شریف شیخ عبد اللطیف قدس سرهما[2] نیز برده نخستین مقدمات مندرجه آں نه آں قدر شنیده که تحریر آں تواند نمود علم و عمل و ورع و تقویٰ آنحضرت مستغنی از توصیف و اصفان است اکثر بعضی ابنای ایشاں به حضور ایشاں می گفتند که در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه

---

۱ د۔ "قدس سره" ندارد   ۲ د۔ "قدس سرهما" ندارد

اشارت براں بودہ کہ تعلق ایں خدمت موروثی بعد من بایں فرزندِ ارجمند خواہد شد و معاملات آں بایشاں قرار خواہند گرفت و بیشتر استماع ایں حرف از فرزندِ اکبر ایشاں شیخ محمد جعفر مرقوم شد کہ شہید مظلوم در حین غلبۂ کفار نگوں سار گردیدہ و رحمہ اللہ سبحانہ و آنحضرت بعد از استماع ایں مقدمہ نفی آں نہ نمودند و بر تصریح خود عادت شریفہ ایشاں اصلا بامری ازیں امور دریں مدت محسوسہ نہ شدہ مگر چیزی کہ پیش فرزندان خود می فرمودہ باشند و آں خارج از معلومات ایں جانب است۔

احمد- روزی ایں حقیر بہ عرض آں روشن ضمیر رسانیدہ کہ مخدوم زادہ شیخ محمد جعفر اکثر بایں کلام متکلم می باشند اگر اشارت ایں معنی از حضرت ایشاں دریافتہ[1] باشد پیش نیازمندان تصریح آں نمایند فرمودند قیومیت مشروط باصالت است و آں خود خلاف طور حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالی عنہما چہ طور تجویز آں بر نفس خود یا بر دیگری نمایم نان و حلوا نیست کہ بہ خوردن آں لب کشایم۔

آری خدمات دیگر بحضرت ایشاں بسیار بودند مثل قطبیت و امامت اگر در عزیزی از ابنای کرام ہم خواہد بود ہماں خواہد بود کہ نیابت قیومیت را قطبیت مطلقہ شایان است و عنایت حضرت ایشاں بر ایں مخلصِ خود پر بسیار بود ایں است بہ حصول چیزی کہ از آنحضرت استماع یافتہ بلکہ بعینہا عبارت بلا تفاوت ہمیں است اما بہ لفظ ہندی اگر قبول نمایند حسن ظن بر مسلمان شرط اسلام است و اگر باور نہ دارند مختار اند:

احمد- فرخندہ شبی باتفاق بایں بی بر و بال بآں قبلۂ ارباب کمال در خانۂ امیر خان عمدۃ الملک ناظمِ صوبۂ کابل یافتہ و صحبت نواب مشار الیہ باہم دست دادہ در اثنای مکالمات از زبان نواب برآمدہ (۳۱۰) کہ آں قدر بلاءِ الہی یا غضبِ الہی یکی از ہر دو کلمہ گفتہ کہ بر و آمدہ بر دیگری نیامدہ فرمودند بایں ہمہ کثرت نعماءِ الہی کہ شامل حالِ شما است کفران نعمت بایں مشابہ خیلی مستبعد است درجواب مردن دہ پسر کہ از زوجۂ نجیبۂ او کہ دختر علی مردان خان[2] بود و غضب[3] سلطانی کہ در ہنگامِ صوبہ داری الہ آباد مدتی بی منصب و رسوا شدن در اقران[4] بایں خجالت ادا نمودہ کہ بعد ازاں امور دریں مقامات فرخندہ نکات عبث محض است مقصود آنکہ کلمۂ حق پرستان بر آید۔

احمد- شبی کہ شب عرس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ بودہ در خانۂ فیض کاشانۂ ایشاں اہل قبیلہ

---

۱ د- یافتہ ۲ م- علی مران ۳ م- بیاض ۴ م- بیاض

مدعو بودند تشریف حضرت قبله گاهی مرشدی قدس سره اتفاق می باید به مجرد دیدن صورت ایشان بایں احقر الانام خطاب کرده فرمودند که بعینهٔ حضرت ایشان را دیدم و غائبانه خود هم در مجلس اکثرها می گفتند که هرگاه صورت آنحضرت به نظر می درآید گویا حضرت ایشان را می بینم و شدت مناسب من حیث المجموع ایشان را آنحضرت ایشان ثابت است، القصه در مجلس مشافه اظهار این معنی نمودند فرحت فوق الحد بر سیمای آنحضرت جلوه گر شد فرمودند از شما بشارت یافتیم در ایام تشریف آن قبلة الانام در بلدهٔ کابل از بعضی ابنای ایشان مسموع گشته که شبها عادت آنحضرت از چند مدت برآن قرار گرفته که بیرون شهر[1] تنها می آیند و هیچ یکی را برآن مطلع نمی گردانیدند قریب به ربع یا ثلث شب گذشته بیرون خانه می شدند و دو سه گهڑی شب مانده باز داخل بیت می کردند معلوم نیست که به کجا می روند و چه انداز شب را به صبح می رسانید.

این طور مقدمات مرئیه و مسموعه تا کجا بیان نماید و خیرات ایشان که شامل حال اطفال و پیران کلاں سال و عورات شکسته بال بوده بل از صبح تا شام عموم تمام داشته به کدام زبان ادا نماید.

کرامتی که خود دیده به تحریر آن شفای به مرضی می بخشد :

ابیض - فرزند ثالث آنحضرت شیخ روح الله قدس سره با اهلیهٔ خود که همشیره این حقیر بوده سخت[2] بیمار افتاده به نوعی که معامله هریک به یاس کشیده و امید حیات از هر کدام منقطع گردیده تشریف آنحضرت به جهت عیادت اتفاق یافته و فقیر هم درآن مقام و درآن هنگام حاضر بوده مشاهده احوال این مرضی نموده آیت کریمه وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنٰهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَّنَذِيْرًا سه مرتبه خوانده دمیدند و خاتمهٔ دم بر درود نمودند چنانچه عادت شریف هم بآن رفته بود که بر هر بیمار دم به همیں آیت و درود می فرمودند القصه بشارات عافیت آن چهار بیمار به زبان درفشاں آوردند و فرمودند خبر این جمع است حضرت حق سبحانه در اندک مدت هر چهار را به شفاء کاملهٔ عاجله سرفراز گردانند.

احمر - حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی که نیز تشریف حضور درآن معرکه سر در داشتند بلکه این گفت گو در خانهٔ ایشان بوده چه بیماران مذکور همان جا درآن ایام سکونت داشتند فرمودند که خاطر

---

[1] م: "شهر" ندارد   [2] م - بیاض

از طرف این مرضیٰ متردد الحال بود الحمد للہ کہ از بشارت[1] (۳۱۱) حضرت میاں جیو جمعیت گرفت و شفاء ایشاں متیقن خاطر گشت در ہماں مجلس دیگر در فضلِ ایشاں می گفتند کہ ہر بشارتی کہ از حضرت ایشاں نقل فرمایند و یا از کشفِ خود بیان نمایند مسلم و قبولیت و چیزی کہ نہ فرمایند ما درآں معذوریم بہرحال ایں قدر اعتقادِ ما بر ایشاں و بر برادران ایشاں بی تکلف خاطر نشین است۔ چنانچہ بادشاہزادہ ہا بہ جمیع کمالات بادشاہی متحقق می باشند اگرچہ رواست کہ درمیان خودہا اگر تفاوت باعتبار کثرت خزائن و افواج و قلت آں باشد اما معنی سلطنت و جامعیتِ استعداد ہرکدام ساری است ہماں مثل فرزندان حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بہ جمیع کمالات آنحضرت آراستہ اند و ہرچہ فرمایند راست است و ہر ادای کہ نمایند درست کہ کذب و دغل در حوالی ایشاں باریاب نیست نمی بینم کہ مخلصان ہرکدام تفضل شیخ خود بلاتوقف برجا کنند و بہ موافق آں اعتقاد اخذِ فیوض می فرمایند و از غیرت دیگری پامال نمی کنند اگر معاملہ نہ ایں چنیں بودی منکر ایں طور اکابر راہِ ہدایت می کشودی مراد از منکران طور منکر خصوصیات است کہ ہرکدام بادعا آں قائم است ز منکر نفس ولایت آں خائب و خاسر است چہ ولایت ہرکدام ازیں اعزہ عالی مقام در غایت بداہت بر اہل ہدایت است و فرق ضلال خارج از مبحث اند ؎

زفہم مستمع ایں حرف دُور است   سخن بیرنگ را رنگ ضرور است

مطلب آں کہ کمالات ہرکدام ازیں حضرات عالی درجات با یک دیگر مشابہت تمام دارند و منصبغ بہ الوان قیومیت اند ازیں جہت در اکثر اہل کشف گفتگوی تفاضل ایں اکابر بسیار است و ہریکی باعتقادی کہ ما فی الضمیر نشستہ است استوار کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُوْنَ سخن از حوصلہ بلند رفت بر اصل کلام نظر باید انداخت۔

عمر شریف آنحضرت ہفتاد و پنج سالہ شد در اواخر کلمات قدسیۂ ایشاں بعد دو ساعت کہ وصال فرمایند یکی از صالحات حاضرات استفسار نمود۔

احمر۔ در جواب لعل شکربار کشودند و ہو حسبی و نعم الوکیل معلوم نیست کہ بعد ازیں پروردگار کریم غفار کلامی ہم فرمودہ باشند. شب بست و ہشتم[2] شہر صفر مظفر کہ روز آں روز عرسِ حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ سنہ ہزار و صد و ہشتدہ ہجری جان بحق تسلیم کردند،

---

[1] د۔ ایشاں   [2] د۔ ہفتم

اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ ودرون گنبد روضۂ منورہ حضرت ایشاں مدفون اند رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ۔

وفرزندان آنحضرت چہار اند کلاں تر ایشاں شیخ محمد جعفر رحمہ اللہ تعالیٰ کہ بہ صحبتِ ارادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ممتاز گردیدہ می فرمودند کہ لذت آں توجہ از من رفتنی نیست وہماں توجہ اگرچہ در صغرِ سن حاصل گردیدہ امارا ہی بہ مطلب نمودہ کفایت مہمات فرمودہ است، در محبت آں سرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام فردِ یکتا بودہ است۔

وقصۂ شہادت آں مخدوم زادہ بہ تقریبی چند ورق پیشتر گذشتہ است ودر روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں (٣١٢) بیرون گنبد مدفون است۔

شیخ محمد حیات فرزند ثانی آنحضرت بودہ وصاحب معنی وکمالات وخداوندِ کشوف و کرامات نیز وفات کردہ در روضۂ منورہ بیرون گنبد مدفون است رحمۃ اللہ سبحانہ ورحمۃً واسعۃً۔

معارف آگاہ شیخ روح اللہ فرزند ثالث آنحضرت بودہ وکسب کمال در خدمت حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ بسرہ الاقدس نمودہ صاحب معارف وکمالات گردیدہ وغلبۂ کشف اسرار واحوال کہ از آنجناب شنودہ اگر بہ بیان آں پردازد کتابی علیحدہ برای آں تصنیف نماید۔ جناب مرشدی قبلہ گاہی اقطاب پناہی[1] اکثر استماع آں اسرار باطنی ایشاں می نمودند واز احوال ظاہر ہم اکثر بیان می کردند آں را نیز می شنیدند اما بہر حال صاحبِ نسبت می دانستند وآں مخدوم زادہ را بر خود ادعاءِ قیومیت ہم بودہ بالجملہ از خوبان روزگار وداخل زمرۂ اولو الابصار بودہ در سال ہزار وصد وبست وہفت ازیں دار درگذشتہ ودر روضۂ منورۂ حضرت ایشاں بیرون گنبد مدفون است۔

مخدوم زادۂ عالی مقال میاں شاہ فی الحال فرزند رابع حضرت اند بالفعل در قید حیات اند وصاحب تصانیفِ زیبا نکات۔ اکثر مشاہدہ وجہ کریم ایشاں نمائی استماع اسرار حضرات عالیات بوجہ شائستہ فرمای واگر بہ مطالعہ تصانیف ایشاں پردازی در محبت ایں اکابر دل ودیدہ را بہ بازی۔ قبل ازیں بہ چند سال مقامات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ جمع فرمودہ سوختگان را راہی بہ مطلوب نمودہ اند بحکم من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا ثواب تصنیف ایں

---

[1] د۔ "اقطاب پناہی" ندارد

مقامات ہم اولاً بایشاں عاید بود۔ راقم بہ شرط تصحیح نیت مورد ثواب گردد و تصحیح نیت خود گاہی در ہیچ عمل گرد ایں عاصی تباہ کار نہ گردیدہ است۔ پس توقع حصول ثواب معلوم امابرآنجناب خود بی شبہہ اجرِ حسنہ شامل حال ان شاء اللہ الکبیر المتعال واز دیگر اعمال صالحۂ ایشاں بہ نویسد کہ عمل بہ عزیمت شیوۂ مرضیہ ایشاں است وتقلید اکابر خود بسیار نشین ایشاں وبشاراتی کہ از جناب حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ یافتہ باشند کہ در آخر عمر آنحضرت رجوع بآنحضرت نمودہ بودند بہ فقیر معلوم نیست بالجملہ بہ کمالات ظاہر و باطن آراستہ بہ حلاوت تمام در وطن مالوف نشستہ ہرکجا ہست خدایا بہ سلامت دارش۔ رَبَّنَا اٰتِنَا فِی الدُّنْیَا حَسَنَةً وَّفِی الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ۔

(حضرت خواجه محمد سیف الدین)

کنز پنجم در ذکر بعضی احوال قطب العارفین واصل مرتبه حق الیقین مخدوم زادهٔ خامس شیخ محمد سیف الدین قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس۔

دولتِ قرب رب العباد با غلغلهٔ ارشاد و طنطنهٔ جود[1] و داد که در یک ذات حمیده صفات از ابتدای شباب تا عهد وفات مستجمع باشند مگر ذات جامع الحسنات آں مخدوم زادهٔ عالی درجات است در حضراتِ احمدیه سیف معصومی بر تارک مبتدعان و بطلان رسانیده که تا امروز خونِ خجالت از سیمای ندامت آں گروه به کمال اندوه تقاطر تمام دارد ؎

گل از خود رفت و سرو از جا شد و قمری بجوش آمد
تو کردی در چمن تا جلوهٔ یک هنگامه برپا شد

نوعی از احسان آں قطب عالمیان بریں آوردهٔ بی بضاعت در روزِ ولادت ایں پست فطرت شمول فرموده که حق ایشاں را بر حقوق احوال دیگر به مراتب غالب ساخته ان شاء الله تعالیٰ (۳۱۳) ازاں احسان در مفتاح آینده که مفتاح هشتم باشد در ضمن احوال قبله گاهی قدس سره جلوه از رُخ زیبا خواهد کشود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ۔

ولادت با سعادت آں آفتاب ولایت در سنه[2] هزار و چهل و نه هجری در بلدهٔ طیبه سرهند اتفاق یافته همان[3] نقلی که در ولادت مخدوم زادهٔ ثالث گذشته که فرشته (آیه) کریمه وَسَلٰمٌ عَلَیْهِ یَوْمَ وُلِدَ وَیَوْمَ یَمُوْتُ وَیَوْمَ یُبْعَثُ حَیًّا نزدیک مولد ایشاں می خواند و ایں از مکشوفات حضرت خازن الرحمت دریں جا هم شنیده اما در آں جا از حضرت حجة الله شنیده و ایں جا از حضرت والدهٔ ماجده سلمها ربها[4] استماع کرده روزی ایں عاصی تباه کار به عرض آں ولیهٔ روزگار رسانید که همیشه از جناب علیه مسموع می گشته که حضرت خازن الرحمت ملکی را دیدند که آیهٔ سلام در وقت ولادت حضرت شیخ سیف الحق والدین در محلِ ولادتِ ایشاں می خواندند و امروز حضرت حجة الله

---

۱ د "جود" ندارد ۲ م "در شهر... در سنه" گویا بجای تشخص ماه بیاض گذاشته شده است۔
۳ د "همان" ندارد ۴ د "سلمها ربها" ندارد

دربارہ[1] حضرت مروج الشریعت نقل آں می فرمودند وجه توفیق چیست گفتند که من از حضرت ایشاں شنیده ام و ایشاں که چنیں می فرمایند می تواند که هر دو جا باشد اثبات کمال یکی از اکابر دیں مستلزم نفی آں کمال در دیگری نمی گردد عنایت الهی است اگر هر دو بنده از یک جنس ظهور فرمایند موجب افتخار هر کدام است مطلب از قول خود بر نه گشتند و بایں عبارت توجیه فرموده فضل هر دو برادر خود را ادا نمودند بعد ازیں که مخدوم زاده مذکور به سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خوانده به کتب متداوله پرداختند و حامله حال از ایام طفولیت به کمال رسانیدند گویند یازده ساله بودند که حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه به بشارتِ فناءِ قلب و ولایت صغریٰ که درجهٔ اولیٰ است از درجاتِ ولایت مشرف ساختند به حدی که در هم سالان ایشاں که بنی اعمام و عمات ایشاں بودند موجب غبطه گردید و پیش از ایام بلوغت بشارتِ فناءِ نفس و ولایتِ کبریٰ ممتاز گردیدند حضرت ایشاں را علو استعداد آں مخدوم زاده عالی نژاد همواره منظور بوده و ترقیات ایشاں اناً فاناً ملحوظ حرفِ ایشاں به نوعی دیگر ادا می یافت و ظرف ایشاں را خیلی عمیق می شناختند و به افاضهٔ انوار تحقیق پر می ساختند و بعد از وصول به مرتبهٔ کمال که در عنفوانِ شباب مقبول مولای ذی الجلال گردانیده. همت ایشاں معروف اجراءِ احکام شریعت و ازدیادِ رونق دیں و ملت گردیده حضرت حق سبحانه به موافق هموں همت که مقرون نیتِ صالحه بوده ایشاں را در حضور والدِ بزرگوار ایشاں با علیٰ مرتبهٔ ارشاد رسانیده و کارهای از ایشاں به وقوع آمده که دین و ملت طراوت یافته نام بدعت و نشاں بلند مبتدعان از بلادِ مسلمانان گویا ناپیدا شده و اگر در جای به طریق تستر حال مانده هم رعب ایشاں در سینه های آں بدکیشان به تبر پریشاں زده و رسوم کفار راه فرار گرفته و معابدها منهدم و مسمار شده.

کار آنحضرت همگیں پیرویٔ والدِ بزرگوار و اقتداءِ جدِ عالی مقدار خود بوده و متمنای آں قبلهٔ ارباب ولایت استرضای رسولِ مختار گردیده علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام و بنای (۳۱۴) دنی را بیش از جیفهٔ مرداری نمی دانستند و از صحبت اهل آں خیلی بیزار مدار کار بر آخرت که دارِ قرار است تصور نموده بهشت را محل بقاءِ پروردگار متیقن فرموده ارتفاع همت و اعتلاءِ نهمت آنحضرت غیر از خواهشِ دیدار برامری از امور دارین و بر جلوه از جلوه گاه نشاتین خورسندی نمی نموده و انشاط نمی بخشیده.

---

۱. د. م. ماده

عمر این احقر هر چند در حیات آن ولی اکبر زیاده از ده سال نبوده اما بعضی حرف و حکایاتِ آنحضرت که بلاواسطه شنوده به وجه احسن به خاطر است :

احمر ۔ روزی برای دیدن همشیرهٔ خود که والدهٔ فقیر باشند تشریف آورده بودند و فدوی هم حاضر بوده که به تقریبی مذکور بعضی از اهلِ دولت درمیان آمده فرمودند در صحبت اهل دنیا اموری می باشند که باعث التذاذ و موجب انفراح نفس می گردند حضرت حق سبحانه از صحبت آنها دور دارد و درین گفتن کراهت و بے مزه گی بر چهرهٔ شریف جلوه گر بود بعد ازین که حضرت ایشاں بعد الحاح و طلب بادشاه خلد مکان بلکه به موجب الهامِ رحمان آں مخدوم زاده را رخصت و اجازت حضور لازم السرور برای ارشاد خلیفهٔ وقت و دیگر طالبان فرمودند به مجرد دخول قلعهٔ دار الخلافه شاهجهان آباد نظر بر دروازه افتاد می بینند که تصویر دو آدمی که بر دو فیل تصویر سوار اند هر طرف باب قلعه تعبیه گشته که نیلان مست آنها را فیلِ حقیقی دانسته برای مقاومت و جنگ گاهی دو سه گهڑی توقف و درنگ می نمایند ۔ شنیده ام که دو آدمی که بالای آنها سوار بودند تصویر هر دو کافر بود ، آنحضرت فرمودند من داخل قلعه نمی شوم که فرشتهٔ رحمت بایں راه نمی در آیند به عرض پادشاهی رسانیدند همان وقت به موجب حکم مسمار و منهدم کردند ۔ بعد ازاں داخل قلعه شدند و امرِ معروف و نهی منکر دیدن خود گرفتند حتی که بادشاه جنت آرام گاه شکر گزاری ایشاں به حضرت ایشاں ﷺ بنگاشته اند و حضرت ایشاں در جواب آں فرمان مکتوب کلاں به خلد مکاں تحریر نموده که در جلد ثالث که مسمیٰ است به "مکاتیاتِ قطب زمان" مندرج است ۔ سطری چند از آخر آں صحیفهٔ عنبر فشاں در قید قلم می در آرد :

فتح ۔ از امرِ معروف و نهی منکر که شیوهٔ فقیر زاده است اظهار شکر و رضامندی نموده است شکر خداوندی جل شانه بریں عطیه بجا آورد و سبب از دیادِ دعاگوئی گردید چه نعمتی است که بایں همه طمطراق بادشاهت و دبدبهٔ سلطنت کلمهٔ حق به سمعِ قبول افتد و گفتهٔ نامرادی مدثر شود وَ بَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ وصلی الله تعالیٰ علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین ۔ تم کلامه العالی ۔

و در بودن حضور غلبهٔ ارشاد به حدی محیط الآفاق گردید که بادشاهزاده محمد اعظم شاه که

باخلاصِ تمام مرید شده بود روزی بر دُرودهٔ شریفه از کثرت ازدحام دستار از سر افتاده چوں ایں مقدمه به عرض بادشاہی رسیده شکرانهٔ الٰہی به تقدیم رسانیدند که در عہد مبارکِ ما ایں چنیں شیخ صاحبِ کمال به منصهٔ ظهور آمده و جماعتِ کثیر از صغیر و کبیر و رجال و نساء و امراء و فقراء از فیض آنحضرت شاداب گردیده ہر کس به موافق نصیبهٔ خود نعمت داشته کام روائی اہل حوائج علی الخصوص از اہل حقوق باشند دراں مدت (۳۱۵) به نوعی به حصول پیوسته که تا امروز رطب اللسان شکر عطیات و تفضلات ایشاں اند و صلهٔ رحمی بر بنات و اخوات و دیگر قریبات زیاده از آنچه مشروح قلم تواند شد بکار می بردند و آداب بزرگان و برادران خود غیر متوقع به وقوع می پیوسته۔

شنیده ام روزی محمد اعظم شاه دعوت آنحضرت نموده و از غایتِ اخلاص آفتابه بدستِ خود آورده ایشاں برادرِ بزرگِ خود حضرت محمد اشرف راقدس سره که در آں ایام نیز تشریف ایشاں در حضور بوده دعوت شریک خود فرمودند ہر گاه بادشاہزاده به فکر شستاندن دستِ ایشاں بدست خود گشت ایشاں آں آفتابه را از دست بادشاہزاده گرفته اولاً دستِ برادر خود شستاندند بعد ازاں به بادشاہزاده مرحمت کردند تا دست ایشاں شستاند۔

ہم در آں ایام روزی بادشاهِ اسلام تکلیف بر سیر باغ حیاتِ بخش که درون قلعه واقع است، و در تعریف آں شاعری گفته ؎

اگر فردوس بر روئ زمین است　　ہمیں است و ہمیں است و ہمیں است

باآنحضرت نمود به مجرد تشریف نظر بر ماہیہای طلائی که چشماں الماس و یاقوت داشتند افتاد نشستن آں جا مقبول خاطر نه شد تا انهدام کار آنہا باتمام برسانیدند که در شکستن آنہا ضرر در مبلغ کلی سرکار دولت مدار می کردند فرمودند پاسِ خاطر شیخ بسیار نفع دار است۔

ازیں طور کار عظیم الاعتبار که دراں مرتبهٔ مراتب دیگر که از آنحضرت به وقوع پیوسته تا کجا به شمارد و معارف و وداداں سفرا بحضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه نوشته اند در مکتوبات شریفه[1] ایشاں جلوه گر است از آں جمله نقل یک عریضه از عرائض ایشاں دریں مقامات فرخنده نکات نیز بطریق تبرک بر می دارد و بر شایقان جمال عبارات جلوه از رخ زیبا می بخشد به گوش ہوش استماع باید نمود:

فتح ۔ عرضداشت کمترین درویشاں محمد سیف الدین به عرض احوال پراگنده جرأت نموده

---

[1] د ۔ "شریفه" ندارد

گستاخی می نماید و بامید عفو از حدِ خود تجاوز کرده دراز نفسی می کند، قبله گاها چندانکه خواست و می خواهد که از دائرۂ مباحات قدم بیرون نه نهد صورت پذیر نمی شود آن قدر از ارتکاب مشتبه و مکروه و محرم نقدِ وقت است که چه بیان نماید عمل بعزیمت خود در احق او عنقای مغرب است و از ایشان اولیٰ و احوط بغایت بعید افتاده اما لله سبحانه الحمد که با وجود این همه خرابی و تباه کاری در محبت سکّان آن درگاه قدم راسخ دارد و اعتقاد و فدویت آن عتبه علیه ممتاز است متاعی ازین بهتر در بساط (۳۱۶) خود نه دارد و نظر بهمین اندوخته بعضی سابقه و لاحقه را معروض دارد ؎

تو مرا دل ده و دلیری بین   رو بهی خویش خوان و شیری بین

حضرت سلامت پیش ازین به چند سال از غایت ذره پروری بالحاق حقیقت الحقائق و حصول بهره از نسبت ملاحت این دور از کار را مستعد[1] ساخته بودند و این ضعیف نیز آنچه ازین دولت عظمی درک می کرد و به عرض آن متضرع می گشت احیاناً آن قدر این نسبت غلبه زیر بار می کرد که اتحاد جسدی بلکه معامله کون دیگر در متخیل می گردد و ثقل در بدن خود احساس می نمود و الحال نیز در کار اسرار آن حقیقت عجوبه منش غواصی می نماید و چندان که دور دور می رود گویا هیچ نه رفته است[2] معرفت بانواع مختلفه ظهور می فرماید و هر بار فنا و بقاءِ جدید متوهم می شود ؎

نه حسنش غایتی دارد نه سعدی را سخن پایان
بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

مادای و مسکین خود را تعین حبی معلوم می کند و خود را محاطِ این تعین که فوق او تعینی[3] نیست می یابد و عجائب و غرائب چیزها را از راهِ همین تعین در خود می فهمد و مثل ابر نیسان انوار و برکات می ریزند و اسرار لازم الاستتار بادی در میان می آرند و در بعضی اوقات چنان متخیل گشته است که مروارید و زیور را بروی نثار می کنند و آن قدر مشغوف این نسبت است که نسبتهای دیگر گویا مستور شده اند- و ایضاً این درویش را آن عالی حضرت بارها

---

۱ م- مستعد- مکتوبات سیفیه "متعد" ص ۸   ۲ "نه رفته است" نسخهٔ "د" ندارد

۳ د- م "تعینی" ندارد- از مکتوبات سیفیه ۸/۱ ماخوذ است

بارتفاع واسطه واخذ فیوض و برکات از مرتبهٔ مقدسه بی حیلولت بشر مبشر ساخته اند و چه علامتِ کمال اتحاد با حقیقت او صلی الله علیه وآله وسلم همیں رفع واسطه است۔ ایں قسم اتحاد نصیب به اقل قلیل است، چنانچه مکتوبات قدسی آیات ظاهر می گردد امّا بهره از اصالت در حق ایں قسم شخصی لازم هست یا نیست اُمیدوار است که به جواب ایں سرافراز گردد و قبلهٔ عارفان سلامت صلاح آثار شیخ ظهور الله که از ارباب کشف و شهود است از ابتدای شغل تا ایں زمان عجائب و غرائب چیزها بیان می کند از عروج افلاک سبعه و ظهور انوار عرش و صحبت خیر البشر علیه و علیٰ آله من الصلوٰة افضلها و من التسلیمات اکملها بارها ظاهر می سازد و الحال عروج عناصر اربعه را ادراک می کند و صوفی عبد الغفور که حقِ خدمت بجا می آرد و محبتی خاص دارد که از راه آں در اکثر مقامات امیدوار است که معیت داشته باشد آثار وجود موهوب و ردی متوهم می گردد و صلاح آثار حافظ موسیٰ که یکی از یاران فقیر است و بشرف صحبت آنحضرت مشرف گشته در غلبات وحدت وجود بود چنانچه می گفت که هر ذره از ذرات وجود من نداءِ انا الحق می زند، فقیر چوں خواست که او را ازیں حال برآرد و لمحه در خلوت بادی سکوت نموده بعد از برخاستن ظاهر ساخت که تمام ورق من گردانیدند لله سبحانه الحمد که ازاں مضیق مخلصی یافته بر شاه راه افتاد و از یارانِ جدید حاجی عبد الرؤف امام مسجد فتح پوری پیش از دیگران ترقیات عالی نموده از لحوق صفات باصل بی تکلف می گوید خود را و تمام عالم را گم ساخته به شهود خاص بلند تر است ملتذ است و معنیٔ بقا نیز درک می کند۔

و چوں بادشاه و اهل عسکر دریں شهر نیستند بعضی گوشه نشینان و طالب علمان
(۳۱۷) و شکسته دلاں که بمراحل از اهل عسکر بهتر اند اخلاص بهم رسانیده اند خصوصاً حافظ عبد الجلیل لنگ که یکی از شیوخ ایں حدود است و جماعت از اغنیاء بادی سرنیاز دارند و ملتفت خاں سر ارادت خواص و نیازمندی تمام دارند به فقیر عجب حسن ظن پیدا کرده چند بار صحبت سکوت داشته از راه دور و دراز به طلب تمام می آید و چندی دیگر تو شغل اند که هر کدام باذکاری و مراقبات سرگرم اند۔ فضائل مآب محمد واصل پسر میر محمد عارف منگل کوٹی با خلاص و محبت تمام به فقیر همراه می گذراند امیدوار است که به شرف صحبت نیز مشرف گردد۔ و بی ادبی از حد گذشته امیدوار عفو است که حضرت سلامت چوں ایام رخصت

محمد صادق افغان نزدیک رسید امیدوار است که به توجهاتِ عالی سیراب گردد و به عنایات و بشاراتِ مخصوص سربلند شود و در باب صوفی پاینده و صوفی سعد الله و ملا درسکی که در محبت حضرت فداست و ملا عبد الخالق و حاجی محمد شریف التماس توجهاتِ خاصه دارد۔ حضرت سلامت رخصت به ملا محمد سالم خلعتی متبرکه مثل یارانِ دیگر عنایت فرمایند و به بشارت عالی بلشر سازند که در محبت حضرت فانی است و حامل عریضه نور محمد متوطن سرهند نیز امیدوار مهربانی است و السلام۔ تم مکتوبه الشریف۔

د جواب این مکتوب به مکاتیب دیگر در مکتوبات جلد ثالث حضرت ایشان که به کمال تظاهرِ عظمت و دبدبۂ شان صدور یافته است باید طلبید۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدس سره می فرمودند که اکثر آنحضرت والا منقبت قدس سره اشارت تفضلِ خود بر دیگر اخوان باین عبارت می کردند که مکتوبات حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه حاضر است به نظر انصاف باید دید که فضل کدام یکی به تصریح از عبارات مرتفعه آں عنوان جلوه گر می گردد و قرب و منزلت آں عزیز نزد حضرت ایشاں به وضوح می انجامد شاهد عدل برایں مدعا موجود مردم در قیل وقال قیومیت که مشروط باصالت است البته بر ذات مبارک حضرتین بوده که دیگر ازاں جا هرگز تجاوز نه نموده الا بر حضرت مهدی موعود علیه الرضوان که باصالت حضرت عیسیٰ علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام متحقق خواهد بود و ماسوای این معامله که قطبیت مطلقه باشد و خلعت ارشاد کتابت ازآں است صریح بنام این نحیف ظاهر و آشکار است محلِ ریب وشبهه نیست و افتتاح گنجینۂ بشارات نیز بر یاران ضعیف بلاریب وشبهه ست۔ بعد از کشودن دروازه بر متوسلان دیگر اخوان هم البته رشحه ازآں رسیده باشد بعد ازیں که حضرت مخدوم زادۂ مذکور مراجعت ازیں سفر دولت ثمر نموده متوجه وطن مالوف گردیدند روزِ دخولِ بلدۂ حضرت سرهند خلقت بسیار باستقبال برآمده والا برادران را بزرگ نشان که متوقف ازراه کلانی خود گردیدند پای مبارک حضرتِ ایشاں درآں ایام دردمند بودند" اما میلان طبیعتِ مبارک برآں آورده که برادران بزرگ نیز باید که باستقبال برآیند لیکن[1]" امر صریحی به وقوع نه پیوسته والا هر کدام امتثال امر را واجب (۳۱۸) دانسته به سعادت تمام اقدام می نموده اشارت این معما بوجهی ابلغ من الصریح

---

[1] فقره واوین نسخۂ د ندارد

است نمودند۔

احمر۔ بہ حضور فرزندانی کہ درآں وقت مستغرقِ بحرِ نور بودند بام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرھا خطاب کردہ فرمودند کہ اگر پاہای ما یاری می کردند ما ہم استقبال ایں فرزند تو می نمودیم لیکن عذر پا مانع صحیح است عالی حضرت ہمیں کلمہ را شنیدہ باستقبال آں برادر نیز برآمدند و امتثال اشارت زیادہ از تصریح می فرمودند لہذا مورد ایں ہمہ کمالات کہ در کنز اوّل بایں باب گذشت گردید۔

حضرت ایشاں را غلبۂ ارشاد آں مخدوم زادۂ عالی نژاد خیلی مرغوب الطبع گردیدہ ، در ایام بودن ایشاں در شاہ جہان آباد حضرت وحدت قدس سرہ کہ فرزندِ رشید حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ بسرہ الاقدس و بہ کمالات بلند و معنی ارجمند پیراستہ و بزبان آدری دلب ولہجہ وشیرینئ گفتار آراستہ نیز دریں بلدہ بودند۔

احمر۔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثرہا در حرم محترم می فرمودند کہ سبحان اللہ عبدالاحد بایں شیریں کلام موصوف است و سیف الدین بایں تمکین و وقار معروف و قبولیت بایں نصیب گشتہ ، خوش گفت ؎

بہ مقبولی کسی را دست رس نیست قبول خاطر اندر دست کس نیست

وبعد از تشریف بہ وطن مالوف دیگر از خدمتِ حضرت ایشاں جُدا نہ گردیدند و در حضور لامع النور اخذ کمالات بہ صحبت کہ ہر روز در ترقی بودہ بہ کمال حلاوت و سروری نمودند و بعد از ایامِ وصال حضرت ایشاں بانئ روضۂ منورہ فی الحقیقت ایشاں اند ہرچند بنا باعتبار ظاہر روشن آرای بیگم رحمہا اللہ سبحانہ نمودہ است۔ امّا چوں بادشاہزادۂ مذکورہ بہ توسلِ ایشاں انتساب داشتہ و در محبتِ ایشاں بی نظیر بودہ و باشارات ایشاں بایں دولت رسیدہ پس بحکم الدال علی الخیر کفاعلہ اصل ایں کار از ایشاں استوار است چنانچہ بالای روضۂ معظمہ نیز بیتی ازیں ابیات مرقوم شاہد ایں مدعا است ؎

او ز سیف الدین محمد مقتداء یافت سوی ایں سعادت اہتداء

دعرسہای حضرت ایشان بہ شانِ تمام در ہر عام بہ شوق مالا کلام بہ نحو متعلق گردانیدہ حتی المقدور شرکتِ غیری دریں امر رفیع القدر تجویز نمی فرمودند۔

بالجملہ در جمیع اطوار و افعالِ جانشینی حضرت ایشاں کما ینبغی نمودند و بعد ازاں

هم صحبتهای شائستہ بہ بادشاہ دست دادہ و بہ موجب طلب درحضور رسیدند و باز بہ وطن مراجعت نمودہ وخدمت حضرت والدۂ کریمہ خود بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وجہ الیق بہ تقدیم رسانیدند۔

احمر۔ حضرت والدۂ ماجدۂ احقر سلمہا ربہا می فرمایند کہ صالحہ از اہل ارادت حضرت والدۂ مارا قدس سرہا پس از وفات ایشاں بہ خواب بہ جاہ تمام دیدہ وغریق بحار مغفرت یافتہ استفسار از عملی کہ مورد ایں ہمہ قبولیت گردیدہ نمود می فرمایند کہ تلاوت قرآن مجید و صدقات فرزندی سیف الدین کہ شب و روز ریزا ریز دارند۔

احمر۔ مرحومی نواب مکرم خان چند بار بہ حضور ایں عاصی دل افگار روایت از ولایت بہ اقتدار آں قبلہ اولیاء روزگار نمودہ کہ در صحبت اخیرہ کہ آنجناب را بہ بادشاہ روی دادہ چوں از اظہار بعضی مخالفان شرمندہ کار نفسی ہم بہ مقدار دانہ خردلہ کہ نزد عالی فطرتان[1] ہماں قدر مثل (۳۱۹) کوہ قاف در عظمت و اعتبار است بہ میاں آمدہ شد طریق سینہ صافی گردیدہ بود من نیز حاضر بودم بادشاہ از آں شیخ عالی جاہ پرسید کہ امام حجۃ الاسلام در کتاب احیاء العلوم وعیدات اخروی کہ دربارۂ شیخ مرائی نوشتہ است البتہ بہ مطالعہ در آمدہ باشد فی الفور بہ جواب لعل شکر بار کشودند کہ مرا خود مطالعہ آں کتاب کم است امّا در حق زاہد خشک تہدیداتی کہ نوشتہ بلاشبہہ بہ نظر شریف در آمدہ باشد بادشاہ را غیر از سکوت جواب صائب مساعدت نہ نمودہ لہذا راہ خاموشی پیمودہ و آنحضرت فی الفور فاتحہ رخصت خواندہ متوجہ وطن مالوف گردیدند و تا حیات خود اصلاً ازاں مقام نہ جنبیدند۔

احمر۔ حضرت قبلہ گاہی مرشدی می فرمودند کہ روزی در دعوت یکی از اہل قبیلہ اجتماع حضرت حجۃ اللہ و حضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین بودہ و قران السعدین حاصل گردیدہ ہر یکی ازیں صاحبین مقابل نشستہ بودند بر چہرۂ شریفہ حضرت حجۃ اللہ ثقلی لاحق شدہ و بر چہرۂ شریفۂ حضرت شیخ سیف الدین شگفتگی و فرخندگی جلوہ گر گشتہ استفسار ایں اسرار ازاں دو اولیای کبار نمودہ شد حضرت حجۃ اللہ فرمودند کہ یک قسم ظہور خاص مرا زیر بار گردانیدہ کہ تاب برداشت آں بسی دشوار بودہ و حضرت ثانی فرمودند کہ بر من تجلی ضحک پرتو انداختہ کار مرا بہ فرحت دارین آراستہ، امّا ایں سوال بعد از انفراغ مجلس حضرت والد بزرگوار ایں راقم بی مقدار نمودند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس یک بارگی ایں حقیر در ایام طفولیت در خانہ نشستہ بود کہ غلغلۂ تشریف

[1] م - فطرمان

آنحضرت آوازه انداخته وصدای صلوات از کوچها برخاسته که به ناگاه طلوع در منزل ابوین این احقر نمودار گشته صحبت بامتداد کشیده وحرف وحکایت از هر طرف به موافق وقت درمیان آمده از آن جمله شخصی از حاضران بعرض آفتاب ولایت رسانیده که بعضی از بنی اعمام حضرت می گفتند که حضرت به فناء قلب البته متحقق اند۔

احمر۔ فرمودند مرا خود بشری نمایند اما بجناب شیخ ما باموری که مناسب ایشان نه باشند منتسب نه سازند که طبیعت تاب تحمل آن نمی تواند آورد وآن امور از آن قبیل اند که فضل خلت بر قیومیت می دهند[1] تفصیل آن در کتاب اندراج یافته است از آن جا باید طلبید۔

وبالجمله هرگاه ذکر حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه در مجلس شریف جاری می گشت بی اختیار مطلق می گردیدند واز روی آن می داشتند که همچنان آن قبلهٔ درویشان صحبت دارند وباهمینهای حرف وحکایت نمایند وهر که را به خلاف[2] آن می دیدند قول او نمی پسندیدند وحتی المقدور باریاب صحبت معرفت مرتبت می فرمودند۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی می فرمودند که هرگاه (۳۲۰) صورت آن مخدوم زاده والاجاه به نظر می افتاد آیت کریمه در شان حضرت سلیمان علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام منزل است در دل می رسید وآن این است وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَحُسْنَ مَاٰبٍ۔

ابیض۔ از روات ثقات مسموع گردیده که تشریف حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس جانب سفر حجاز اتفاق یافته وآنحضرت به جهت متابعت یک مرتبه کامله همراه آمدند وقت وداع حضرت حجة الله فرمودند که عمر بآخر رسیده است باید که براحوال فرزندان این جانب البته مهربانی مبذول خواهند داشت بایشان در جواب گفتند که امید از فضل چنان است که عمر حضرت به سن کثیره وفا نماید اما برخود این امید مطلق نمانده است فرزندان من رجامند عنایت شمایند، هم چنان شد که ملاقات اخوین باز دست نه داد وواقعهٔ آنحضرت به ظهور پیوست و حضرت حجة الله نوزده سال بعد از وصال ایشان به قید حیات بودند سبحان الله طرفه ابیضی جلوه گر گشته است ودو احمر اکابر را بر هر دو گفت خود برداشته است۔ فافهم ولاتکن من القاصرین۔ فقیر دور از کار این روایت از خدمت قطب العرفا شیخ ابو الاعلیٰ قدس سره

---

[1] د۔ می نه نهد   [2] م۔ برخلاف

استماع نموده است و از اعزه دیگر نیز شنوده۔

احمر۔ حضرت ام المریدین قدس سرها به فرزندی خود حضرت حجة اللّٰه فرمودند که دعای عمر فرزندی شیخ محمد سیف الدین باید که شما البته می کرده باشید معروض می داشتند که اخوی محمد سیف الدین شرفِ ما است چه ظهور دعاءِ او نه نمایم پیشتر هم من براین دعا تقید داشتم و الحال به موجب امر شریف واجب الاتثال[1] زیاده تر خواهم نمود۔

ابیض۔ صوفی پاینده طلائی که از یاران حضرت ایشان رضی اللّٰه تعالیٰ عنہ بوده بلکه به سعادتِ خلافت نیز ممتاز، یک مرتبه از بلدهٔ کابل که وطن مالوفه آں عزیز بوده به تقریبی از تقریبات داعیهٔ سفرِ عراق نموده روزی در اثناءِ طریق رافضی بر اسپ سوار پیش پیش ایں می رفته که بناگاه از زبانش که زبان بوده کلمات خبیثه که سبّ بر حضرات شیخین رضی اللّٰه تعالیٰ عنهما باشد جاری گشته نعوذ باللّٰه تعالیٰ من غضبه به مجرد بر آمدن صوفی پاینده محمد به تیغ بی دریغ سرش از تن جدا کرده اما خوف آں نشسته که ملک روافض است مبادا ایکی از طرفی رسیده انتقام آں بگیرد به دیدن سواری نقابداری که از پیش اسپ تاخته می رسد مشرف گردیده که آمده عصا بر آں قتیل زدند و می فرمایند که به جمعیت خاطر راه خود به گیر که خر گردیده است که چوں تو صوفی مذکور به مشاهده آں شکل متوجه می گردد تمام جیفه خر می یابد به فرخندگیٔ تمام به عرض آں سوارِ نقابدار می رساند که امیدوارم که به مشاهدهٔ جمال با کمال سرافراز کردم نقاب برداشتند دید که حضرت مخدوم زاده شیخ سیف الدین اندمی فرمایند که اگر تبدیل صورت ایں خرس نمی نمودیم رفقای ایں به تو ایذاهای گوناگوں رسانیده قتل می کردند ایں کلمه را گفته اسپ را تاختند و زود از نظرش مخفی گشتند۔ در اثنای همیں مقدمات رفقای آں رافضی که بعضی از آں ها بادی قرابت هم داشتند از عقب رسیدند (۳۲۱) و اسپ او را خالی یافته تجسسِ حال او نمودند جیفهٔ خر یافتند که تنِ او تمام دشت را متنفر الارواح گردانیده از غایت خجالت تاب استفسار ایں معنی هم نتوانستند و او را به مشقت تمام حفری در آں دشت یافته در آں جا مدفون ساختند و اسپ او را گرفته راهِ اوطان خود ها گرفتند۔

گویند وضع شریف آنحضرت از مدتی چناں بوده که در نصف شب جریده به روضهٔ مقدسهٔ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللّٰه تعالیٰ عنہ به شوق تمام می رفتند و گرد آں مرقد مطهر نور اللّٰه[2] می گشتند۔

---

[1] "الاتثال" نسخهٔ م ندارد

[2] م۔ "نورنا اللّٰه سبحانه من انواره"۔

احمد۔ می فرمودند کہ سگِ درگاہِ مجدد الف ثانی ام وگاہی بایں عبارت می گفتند کہ سگ درگاہِ بندگیِ شیخ احمد کابلی سرہندی ام و ہنگامی بہ روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ ہماں وقتِ لیل رفتہ ایں بیت بہ سوزِ تمام می خواندند ؎

من کیستم کہ باتو دمی بندگی زنم[1] چندیں سگانِ کوئی تو یک کمتریں منم

وآنحضرت را در تحقیق مقامات سلف و خلف دستگاہ عالی است و بر تدقیقات حضرت مجدد الف ثانی بہ موافقِ مذاقِ حضرت ایشاں است نظری است متعالی۔ سطری چند از مکتوب ایشاں کہ بنام شیخ پیر دہلوی است وآں مکتوب شصت وچہارم است از مکتوباتِ شریفۂ ایشاں، ایراد می نماید:

فتح۔ مخدوما! در عباراتِ اکابرِ ایں سلسلہ علیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم[2] واقع شدہ است کہ مانسبت فوق ہمہ نسبتہاست از نسبت حضور وآگاہی خواستہ اند حضوری کہ نزد ایشاں معتبر است حضورِ بی غیب است کہ تعبیر ازاں بہ یادداشت نمودہ اند پس عبارت ایں عزیزان از یادداشت کہ بہ فہم قاصر فقیر قرار یافتہ بر ایں تفصیل است تجلی ذات عبارت از ظہورِ حضرات تعالیٰ وتقدس وظہور او سبحانہ بی ملاحظۂ اسماء وصفات و شیون واعتبارات وآں تجلی را برقی گفتہ اند یعنی لمحہ یسیر ارتفاع شیون واعتبارات متحقق می شود باز در پردۂ شیون واعتبارات متواری می گردد، پس بریں تقدیر حضور بی غیبت متصور نہ باشد وحالانکہ ایں تجلی را مشائخ سلاسل دیگر نہایت النہایت گفتہ، ہرگاہ ایں حضور دوام پذیرد واصلاً استتار قبول نہ کند وہموارہ بی پردہ اسماء وصفات وشیون واعتبارات متجلی شود حضور بی غیبت خواہد بود۔ پس نسبت ایں اکابر را نسبتہای دیگران قیاس نہ باید نمود وبی تکلف فوق ہمہ باید دانست ایں قسم حضور اگرچہ پیش مردم مستبعد می نماید، مگر اقلی آں را باور دارند[3] ؎

ھنیئاً لارباب النعیم نعیمہا و للعاشق المسکین ما یتجرع

انتہیٰ کلامہ قدس سرہ۔

ومکتوب کلاں است ومشتمل بر معارف لازمۃ البیان کہ مذہب سلف با مشرف خلف بر صاحب نظران بالا بلند جلوہ گر است واشارت بر معاملات ایں حضرات عالی درجات

---

[1] د۔ کنم [2] د۔ قدس سرہ [3] "مگر اقلی آں را باور دارند" مکتوباتِ سیفیہ (ص ۹) مطبوعہ میں یہ الفاظ نہیں ہیں۔

هم بر فطن متامل (و) روشن وظاهر، واگر مطالعه تمام بر مکتوبات شریفه حصول سعادت نمای اسرار غریبه که بآں ممتاز اند و بادی النظر مشاهده فرمای، اکنون اختصار (۳۲۲) سخن لازم دانسته به مقدمات وصال وذکر فرزندان صاحب حال باید پرداخت۔

مدتی چند پیش از وصال خود بایں عبارات اشارتی می فرمودند :

احمر۔ که حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبلغ کلی نذر اللہ بسته بودند که اگر حکماء دریں مرض لا علاج فرمایند ادا نمایم آخر کار حکماء گفتند و ایشاں ادا فرمودند هر که مثل آنحضرت باشد الحال بایں نذر اقدام نماید و بایں کلام متکلم گردد امّا دریں گفتن شوق بر جبهه و خدین آشکارا می گشت۔

ابیض واحمر۔ اکثر قاعده شریفه چناں بوده که بین الظهر والعصر اخوات کریمات را جمع فرموده بدستور حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدیث شریف می خواندند و بآنها رعایات می فرمودند دراں روزی که داعیه که قصه مقدمه موت ایشاں بوده مصمم گشته تا روزی پس آں صحبت حدیث درمیان آوردند بعد ازاں کتاب را غلاف کردند یکی از حاضرات معروض داشته که بیشتر نه خوانند که وقت بیگاهست فرمودند بیشتر از محمد اعظم خواهند شنید۔ همچناں شد که باز خواندن حدیث نزد اهل حقوق دست نه داد و اکثر شنیده باشند۔

از فرزندان ایشاں فضیلت وکمالات دستگاه شیخ محمد اعظم شنیده باشند۔

احمر۔ درهماں مجلس حدیث فضیلت صلهٔ رحمی درمیان آمد که عمر را می افزاید یکی از همشیرات سوال آں نموده که برادر ما حضرت مروج الشریعت قدس سره صلهٔ رحمی بر کمال داشتند و عمر شریف ایشاں زیاده بر چهل و پنج سال نه کشید ما نا که عمر ازاں هم کمتر خواهد بود و صلهٔ رحمی بایں سرحد کشیده باشد فی الحقیقت بیان قلتِ عمر خود بایں جواب ادا کردند که آنحضرت در صلهٔ رحمی فرد یکتا بودند۔

شب بستم شهر جمادی الاول در سال هزار و نود و شش هجری ازیں دار پُرملال درگذشتند اناللہ و انا الیه راجعون و عمر شریف چهل و هفت سال گردیده۔ تاریخ وصال :

"هی هی ستون دین افتاد"

در روضهٔ شریفه علحده و مشهور اهل سرهند است و دریں جا پیش از وصال خود اشارتِ صریحه بظهور پیوسته بود که تفصیل آں موجب تطویل است طوبیٰ لمن زارها بکمال الاعتقاد قدسنا اللہ سبحانه باسراره ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاته۔

فقیر باوجود خرد سالی آں معرکہ را بہ وجہ احسن در خاطر دارم و شہرتی کہ در ہماں وقت بین الناس انتشار یافتہ بود ذہن نشین است اما بعد از کلاں سالی ہا ہم از اکثر مردم شنیدم کہ جنازۂ آنحضرت قدس سرہ بالای ہوا می رفت و ہر چند مردم بہ قصد می جستند دست کم کسی باں می رسید و بعد از رسیدن بہ روضہ خود بہ خود فرود آمد و در اثنای طریق ہر کافری کہ دیدہ بی اختیار بہ خواندن کلمہ طیبہ لب کشود و بعد ازاں نکتہ بہ شوق خود مسلمان گشت و ہر دو کس شاہد گذشتہ در محکمۂ قضا مسلمان کردند و بر ما بقی مشاہد چناں کہ باید نہ گذشت مرتد گشتند نعوذ باللہ من ذالک۔

دآنحضرت ہم ہشت فرزند ماندند اما سہ پسر کلاں بودند پنج صغیر آں اعزۂ ثلاثہ کہ در حضور شریف کبیر سن را باکسب کمالات مجتمع گردانیدہ۔ ذکر آنہا الزم است۔ اما بہ موافق ذکر علم خود بر احوال آنہا بطریق اجمال فضیلت و کمالات دستگاہ شیخ محمد اعظم قدس سرہ فرزند نخستین آنجناب اند۔ ولادت آں مخدوم زادۂ عالی نژاد پیش از سفر حج حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق یافتہ۔

ابیض۔ ہنوز آں مخدوم زادہ (۳۲۳) در برج حمل بودہ کہ حضرت ایشاں بشارت دادند کہ پسر خواہد شد و بعد از تولد ہم نظرات عنایت آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر ایں نبیرۂ صاحب القال و الحال بر کمال بودہ بر علو استعداد آں عالی نژاد مکرر بر زبانِ مقدس بہ عباراتِ مختلفہ جریان یافتہ و شروعِ ارادت ہم بہ جناب حضرت ایشاں داشتند بعد ازاں کار را بہ خدمت والدِ بزرگوارِ خود بآخر رسانیدہ جانشین آباءِ کرام خود گردیدند و تحصیل علوم ظاہرہ را ہم در حالت والدِ ماجدِ خود بانجام رسانیدند و فاتحہ بر بیضاوی خواندند آں روز جشنِ بزرگ دولت افروز فرمودہ بودند ما ناکہ حاشیۂ قدیم را در حضور بہ خواندہ باشند کہ بعد از وصال آں قدس سرہ بخدمتِ مولوی معنوی شیخ محمد فرخ قدس سرہ فرزند حضرت خازن الرحمت کہ عالم متبحر بودہ اند گذرانیدہ و ایں مقدمہ بہ فقیر یاد است و آں مخدوم زادہ کتاب فیض الباری فی شرح البخاری بہ غایت متانت و زیبای تصنیف فرمودہ عاصیٔ دور از کار دوسہ جزوی از آں کتاب سبقاً بخدمت حضرت والدی و مرشدی اقطاب دستگاہی خواندہ است دآنحضرت دعم شریف شیخ عبد اللطیف خیلی در مدائح الکلمات تعریف ادا می فرمودند و بشارت محبوبیت آں مخدوم زادہ را کہ والد بزرگوار ایشاں عنایت کردہ اند از اکابر مصاحبان آنحضرت

والا مرتبت استماع یافته بلکه در مکتوبات شریف نیز در زیر قلم آمده۔

شاه سکندر که از اکابر خلفای آنحضرت در بلدۂ کابل بوده و صوفی جان محمد که از یاران مخصوص آنجناب بوده می گفتند که بشارتِ قطبیت نیز آنحضرت بایں مخدوم زادۂ اعظم مرحمت فرموده اند، بالجمله مراتب کمال بحدی شاملِ حال آں مخدوم زادۂ جامع الحال والقال بوده که اکثر مریدان آنحضرت را در تردد انداخته که کدام یکی ازیں سلف و خلف افضل از دیگری باشد انصاف آں است که مخدوم زادۂ مذکور به کمالات والدِ بزرگوارِ خود تحقق تمام داشتند و معامله والد بزرگوار ایشاں مستثنیٰ است مگر در اخوان کرام سخنی از ایشاں جاری گردد که کدام یکی از دیگری افضل باشد و عمر شریف آں مخدوم زاده بر جاده چهل و هشت ساله گردیده ۔ حضرت حجة الله قدس سره دراں ایام در حضرت سرهند تشریف داشتند :

احمد ۔ حضرت والده ماجده سلمها ربها از آنحضرت نقل می فرمودند که روز وصال ایں برادر زاده خود خیلی محزون گشتند و فرمودند که کائنات الٰہی تعالیٰ شانه دیگر معلوم می شوند ایں حرف نیز مؤیدِ قطبیت ایشاں است چه رجوع کائنات خاصۂ به قطب است باولیاء دیگر کاری نه دارند، الا ماشاء الله و وصال آں مخدوم زاده عالی شان در سال هزار و صد و چهارده اتفاق یافته و درون گنبد روضۂ والد بزرگوار خود مدفون اند اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ ۔

معارف آگاه شیخ محمد حسین قدس سره فرزند ثانی آنحضرت بودند به توفر اخلاق و کثرت اشفاق (۳۲۴) آراسته در همت بی نظیر در غریب پرسی دستگیر حافظ کلام به خوش الحانی تمام و صاحبِ معنیٰ و اسرار در امر معروف و نهی منکر جواں مرد روزگار بوده گویند از والدِ بزرگوار خود بشارت حقیقت قرآنی نیز حاصل نموده و اکثر دعوت اهل قبیله جانب دیهات خود می فرموده اصناف اطعمه شیریں و نمکین با اهل جوع که خدام باشند به شوقِ تمام می رسانیده ۔

در سالِ هزار و صد و شانزده ازیں دار در چهل و سه سالگی رخت بسته به سفرِ آخرت شتافته درون گنبد روضۂ شریفه والدِ شریف خود مدفون ساختند انا لله وانا الیه راجعون ۔

دو فرزند باقی گذاشته که هر کدام در حسن و اخلاق و ضبط اوقات عبادات قدم بر قدم والد شریف خود اند نام اکبر شیخ محمد معظم و اصغر شیخ محمد مسیح سلمهما الله سبحانه ۔

واقف اسرار لاریب شیخ محمد شعیب قدس سره فرزند ثالث آنحضرت بوده بانواع مکارم و اصناف اخلاق آراسته و در محبت حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به تمام گداخته می فرمودند

کہ محبت حضرت ایشاں الحال نماندہ است من خود را ہم بایں لفظ عظیم نمی توانم اطلاق کرد کہ قرب قیامت است ایں وقت تاب محبت آنحضرت نہ دارد و در اواخر رمضانِ مبارک البتہ در موسم اعتکاف دعوت اہل قبائل و دیگر صائمان علی الخصوص کہ اہل جوار باشند می فرمودہ ۔

حضرت والدہ کریمہ مد ظلہا بسیار فضائل آں برادر زادۂ خود بیان می فرمایند و مکارم اخلاق ایشاں مذکور می سازند در سال ہزار و صد و بست و یک پیش از غلبۂ کفار در حضرت سرہند ازیں دار در گذشتہ و عمر شریف در حوالی خمسین بود و درون گنبدِ روضہ شریف حضرت والد بزرگوار خود مدفون اند انا للہ و انا الیہ راجعون و سہ فرزند آنحضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بالفعل در قید حیات اند ہر کدام موصوف بصفات ۔

کلاں تر شیخ محمد عیسیٰ است شاعر و فاضل در جودت طبع مشہور ہر کجا باشد خدایا برسلامت دارش ، رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ۔

(حضرت شیخ محمدؐ صدیق)

کنز ششم در ذکر بعضی از احوال قطب الآفاق قدوۂ اربابِ تحقیق مخدوم زادۂ سادس واصغر شیخ محمد صدیق قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

معارف عالیہ و کمالات متعالیۂ آں قبلۂ اربابِ حاجات از غایت لطافت مرتبہ در بحر نور مستغرق گردیدہ است کہ چشم ادراک ایں آدارۂ اعتراف بعجز کمی و قصور نماید و دست کوتاہ از نارسائی خود ہموارہ بآں ثمرۂ نفع دار بسیار شرمسار ؎

رہ خطرناک است و منزل بس بعید　　دست کوتاہ است و خرما بر نخیل

مگر از راہ تفضل و ذرہ پروری کہ شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ خود دستگیری فرمودہ مطلب کار و ثمرہ نفع دار رساند وما توفیقی الّا باللہ۔

ولادتِ باسعادت آں قبلۂ اصحابِ ولایت در شہر[1] (۳۲۵) سنہ ہزار و پنجاہ و نہ در بلدۂ متبرکہ حضرت سرہند اتفاق یافتہ متمنای حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ حصول پیوستہ چہ حضرتِ ایشاں را غلبۂ شوق در اواخر برآں آوردہ کہ اگر فرزند بلا واسطہ دریں وقت آخر الزمان ظہور فرماید موجب تسکین آفات و باعث امن و امان بر عالمیان گردد ؎

چوں چنیں خواہی خدا خواہد چنیں　　می دہد حق آرزوی متقین

تفصیل ایں نقل نزد ارباب عقل از واجبات تحریر دانستہ مذکور می نماید۔

احمر۔ مکرر از آنحضرت والا مرتبت قدس سرہ استماع یافتہ کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ حضرت والدۂ ماجدۂ ما خطاب کردہ فرمودند کہ دل می خواہد کہ حق سبحانہ فرزند کرامت فرماید، ام المریدین استحیای ازیں معنی بہم رسانیدہ معروض داشتند کہ بیشتر فرزندان و نبائر و نوائس فراوان او سبحانہ عطا فرمودہ است ازیں کہ آرزوی فرزند بلا واسطہ در دل راہ نہ یابد تمنای فرزندان بہ واسطہ باید نمود، فرمودند بی اختیار دل برایں خواست آوردہ است البتہ موجب حکمت نامعلومہ خواہد بود بعد ازیں تمنای آں مخدوم زادۂ عالی شان دمتصل ایشاں حضرت والدۂ شریفہ

---

[1] د۔م۔ دونوں نسخوں میں ماہِ ولادت کی جگہ بیاض ہے۔

این ناتوان به حضرت ایشان مرحمت گشته و متمنا حسب المدعا به حصول پیوسته است و سبب هدایت عالمیان درین دورهٔ اخیرالزمان گردیده و تصرف صحیحهٔ حضرت ایشان به ظهور انجامیده و حضرت ایشان را تربیت این فرزند برومند جهت[1] کبر سن خود بسیار ملحوظ و منظور شده که معاملهٔ ایشان خام و ناتمام نماند و بعد از من احتیاج به برادران نیفتد۔

چون به سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خوانده به کتب متداوله پرداختند اما معامله حال را به مراتب غالب ساختند و از عروض و عوارض کثیره که از موسم بلوغت شامل حال داشتند بعضی از نسخ اخیره اگرچه به طریق سبق نخوانده اما بحکم بلندیٔ استعداد و ابن الفقیه نصف الفقیه ۔ تمام امور عمده که در کتب معتبره مندرج است به قسمی تقریر در بعضی اوقات می فرمودند که فحول علماء اصلا پی بآن نمی بردند که از آنحضرت نسخه هم مانده باشد که مطالعه بر نیامده و اما از غایت صدق و صفا گاهی خود می فرمودند۔

احمر۔ که از ما بعضی نسخ عروض عوارض مانده اند که سبقاً نه گذرانده ایم روزی ارادت خان که فاضل مدقق و نکته چین محقق بود به حضور احقر بجناب آنحضرت قدس سره رسیده چون مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان بوده بر حرفی که مشتمل بر مقدمات معقولات باشد و این در آن کلام شریف پر بسیار است آن قدر جویه صائبه یافته که چه شرح دهد۔ چنانچه بانبساط تمام برخاسته و پیش این عاصی مدح علمیت آنحضرت بسیار نموده بلی آنهارا که به علم انسی[2] سرافرازی فرمایند تعلیم و تعلم پیش از سبب بهانه نمی باشد۔ مصراع

دل چون روشن شد کتاب و دفتری در کار نیست

احمر۔ در سن یازده سالگی (۳۲۶) بودند که در منام به صحبت سید الانام علیه و علی آله الصلوٰة والسلام مشرف گشتند که آنحضرت علیه الصلوٰة والتحیة به بشارت ولایت احمدی سرافرازی فرمایند و مبشری سازند بامداد به عرض حضرت ایشان رسانیده مکتسب آن گردیدند که چون به حصول این مقام از آنحضرت از آن سرور علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام مبشر گردیده حضرت هم به بشارت آن ممتاز گردانیده فرمودند ترا خواهد شد تا حصول بشارت صریحه از آنحضرت در آن کاروان بودند و آنچه استعداد مبطن بود آن بسرعت کامله می خواستند و حضرت ایشان هم همیشه

---

[1] د۔ "جهت" ندارد   [2] م۔ لدنی

امیدوار می ساختند زیرا که این مقام بسی مرتفع است مقامات طریق که در رنگ زینه های آن بام باشند قطع می کنانیدند تا به مقصد اقصیٰ پر و بال مقرر نموده پرواز در رنگ شهباز نمایند تا آنکه در سن هژده سالگی حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه به بشارت ولایت احمدی مرحمت کرده فرمودند آرزوی چندین ساله به حصول پیوست و موعود منجز گشت۔

احمد- اکثرها می گفتند که حضرت ایشان به من می فرمودند که از طرف باطن تو خاطر جمع گردیده است اما سرانجام ظاهر نیز از ضروریات طریق دانسته در تکمیل آن سعی جمیل باید نمود که این ممر طبیعت در قلق می باشد امتثال امر را[1] واجب دانسته ساعتی کثیره بجا آوردند و آنچه لابُد و لازم بوده بانجام رسانیدند و آنچه از زوایدات بوده به سبب عروض عوارض که مکرر را[1] مذکور گشته اگرچه بطریق سبق نه رسیده اما از راهِ علم لدنی همه را باخر رسانیدند۔

احمد- روزی که حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه اجازت تعلیم طریقت و رخصت ارشاد بآں مخدوم زادهٔ عالی تبار مرحمت کردند بر زبان درفشان آوردند که از مدت یک سال می خواستم که ترا اجازت فرمایم اما از آن جا که درین ایام کشمکش مریدان در اخوان تو بسیار است و هر یکی طالبِ مرید است طالبِ حق نیست ازین جهت خود را معاف می داشتم اما الحال به یقین کامل مرا معلوم شد که در تو طلبِ مرید نمانده است و هر چه خواهی برای خدا است نه برای نفس باطمینانِ خاطر اجازت دادم سوال اکثری از اهل قبیله باین حرف سخن دارند که آنحضرت به شوق تمام مرید گرفتند و حضرت ایشان نفی طلب ارادت از ایشان به بالغ وجوه فرمودند چنانچه در وقت عطای این بشارت سابقهٔ مبارکه هم دو سه مرتبه گردانیدند که در تو طلب مرید نمانده است فکیف تصدق البشارت جواب بشارت حضرت ایشان عین صدق و کمال صواب است چه غرض آنحضرت رضی الله تعالیٰ عنه آن است که مرید طلب برای حبِ جاه و طلبِ ریاست نه باشد و آن خود از شائبهٔ ایشان می گریخت بلکه غرض شریفهٔ ایشان در وقت مرید گرفتن آن بود که از ازدیاد رواج طریقت حضرت ایشان حاصل آید و مسترشد داخل بشارت غفرت لک و لمن توسل بک الیٰ بوسطه او بغیر وسط الی یوم القیمة ، که به حضرت مجدد الف ثانی و بعد ازاں بحضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنهما الهام شده بوده گردد چه کلام سابق حضرت ایشان که

---

۱ د- "را" ندارد

هرچه خواهی برای خدا است نه برای نفس مؤید این قول است۔

این نیازمندبی پر و بال را (۳۲۷) صحبت آنحضرت قدس سره بسیار دست داده هیچ حرف ایشان را نفسانی نه یافته فکیف دعوة الخلق الی الکبیر المتعال که از اعظم عبادات است تمام همت ایشان مصروف بر از دیاد ارشاد حضرت ایشان بوده که تمنای آنحضرت که ولادت ایشان درین کبر سن شده بود بانجام رسد و درین طور وقت پرفتن و اختلال که کمال قرب قیامت است و دیگر برادران ایشان هم قبل ازین به سفر آخرت شتافته اند ظاهرا احدی هم از عباد الهی ازان فیض معصومی که از کائسات[1] احمدی رسیده شاداب گردد و حق حضرت ایشان ادا باید و امور دیگر هم از حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بسیار نقل می کردند که از سبب قلت حافظه مانده[2] در خاطر نمانده اند و سن شریف ایشان بست ساله بود که وصال حضرت ایشان روی داده و همه کمالات را در رنگ اخوان کرام خود اخذ نموده جانشین حضرت ایشان گردیدند شاهد این مقال هم از عمدهٔ ارباب کمال به گذرانم۔

احمر۔ حضرت والده ماجده سلمها ربها می فرمایند که روزی در ایام قرب ارتحال حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه قدوة الواصلین حضرت سیف الحق والدین و قدوهٔ ارباب تحقیق حضرت شیخ محمد صدیق قدس الله اسرارهما باهم در خدمت حضرت والدهٔ کریمهٔ خویش قدس سرها رسیدند و من هم حاضرة الوقت بودم حضرت شیخ سیف الحق والدین در مدح ایشان فرمودند که هیچ کمال از آن قبیل نمانده است که حضرت ایشان به برادران بزرگ ما نه فرموده و ایشان بآن کمال مبشر نه شده باشند هرچه بآنها فرموده اند بایشان نیز گفته و هر بشارتی که به کلانان بخشیده ایشان را نیز بآن ممتاز ساخته۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس می فرمودند که چهرهٔ این مخدوم زادهٔ عالی نژاد علی الخصوص جبهه و ابرو و بینی و هر دو چشم خیلی اشبه است بحضرت ایشان رضی الله تعالی عنه۔

احمر۔ اکثر آنحضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس خود می فرمودند که اگر کسی دعوی اصالت نماید من احق بدان و درین گفتن دست شریف را بر سیمای مبارک هم می گذاشتند بطریق اشارت امّا ادب آن متحمل نمی گردد مانا که مشابهت حضرت ایشان باین اشارت دست را می رسانیده و باشارتی هم برآن عضو منور حضرت ایشان می فهمیده باشند امّا بهرحال از غایت ادب لب به تصریح نمی کشودند۔

---

[1] د۔ کائنات [2] د۔م۔ چنانچه ماند

احمر - دربارۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ از غایت اتباع خیر البشر شفیع یوم الحشر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تمام سنت ادا یافتہ چنانچہ در حدیث نفیس است (انما) مثل امتی مثل الغیث لا یدری اولہ خیر ام آخرہ ہماں نسبت در فرزندان حضرت ایشاں جاری گردیدہ است اگرچہ کلانان مجاہدات فرمودہ باعلیٰ مراتب کمال رسیدہ اند و دورۂ اخیرہ حکم دیگر بہم رسانیدہ بود و ایں اشارت بر فضل خویش بہ ظہور می پیوستہ ہر چند مخلصان کلانان را برایں کلام شریف ایشاں قیل وقال است کہ کلانان ہم در دورۂ اخیرہ فیضہا برداشتہ اند و قبل ازیں یافتہ اند ہرچہ یافتہ اند اما غرض آنحضرت را قدس سرہ محل دیگر باید جست و آں در خاطر ایں آوارہ چنیں راہ می یابد کہ کمالاتی کہ (۳۲۸) در ذات مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بطریق ہیئت مجتمعہ از اول عمر مقدس بودند در آخر آں پختگی و بالیدگی بہ نوعی دیگر پیدا کردند منشاء آں فرزندان کہ در آخر عمر بظہور آمدند گردیدند گویا نسخۂ کمالات آخرینہ در اول تولد گشتند و ثانیاً آنچہ بہ کسب خود یافتند و نیز در دورۂ آخرینہ تولد گشتند روز بروز طلعت افزوز تر می گشتند یافتند ھذا ما حکمت عقلی فی توجیہ ذالک الکلام والعلم عند اللہ العزیز العلام - و آنحضرت قدس سرہ خود را در جیب کمالات حضرت ایشاں ذرۂ محقر بلکہ کمتر ازاں می شمردند و محبت حضرت ایشاں و حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما جزئی از اجزای ایمان می دانستند و جمیع فرزندان حضرت ایشاں دریں مقام اعتقاد محکم بنیاد متحد اند و خلفاء کرام نیز برایں رسوخ ثابت و استوار و آنحضرت قدس سرہ اکثر بامراض صوری ابتلای تمام می داشتند و ہموارہ بہ پرہیز اطعمۂ مرغوبہ و فواکۂ محبوبہ گرفتار، چنانچہ روزی پیش ایں عاصی تباہ کار می فرمودند :

احمر - جغرات بسیار مرغوبۃ الطبع است و مدت سیزدہ سال است کہ نہ خوردہ ام" و ہمیں قسم نام چندیں میوہ و طعام اکثری می بردند کہ باوجود شوق نہ خوردہ ایم"[1]

احمر - روزی می فرمودند کہ پرہیزی کہ از راہ خوف مرض نمودہ اند تصفیہ بخش باطن است در رنگ پرہیزی کہ ارباب ریاضت اختیار نمایند و اکثر انتقال زمانۂ ماضیہ کہ بر خود گذشتہ بہ لطافت تمام ادا می فرمودند چہ کلام شریف ایشاں از غایت صدق باہمگی لطیف بود نقلی ازاں بہ خاطر ماندہ اخوی محمد پناہ را کہ اول گیرندہ نقل ایں مقامات است و صاحب معنی و نکات بہ ذکر آں مسرور

---

[1] واوین میں منقول فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے -

باید ساخت۔

احمر۔ می فرمودند که بادشاه خلد مکان هنگامی که متوجه حسن ابدال بوده روز منزل حضرت سرهند شقه که بدستخطِ خود بایں ضعیف نوشته العَشاء بعد العِشاء والبهادر فی خدمتکم وقت الغداء و معنی آں شقه نیز بآں عزیز تفهیم باید نمود یعنی طعام شبینه بعد از نماز خفتن خواهم فرستاد و بلنک نوش بهادر که متمنای ایشاں بوده بعد از نماز بامداد در خدمت برای ارادت خواهد رسید آخر همچناں به وقوع پیوسته که طعام بعد عشا رسیده و فردای آں بلنک نوش بهادر را مرید آنحضرت کنانیدند۔

ابیض۔ فقیر دور از کار یک بار به داعیهٔ گوالیار از سرهند برآمده چوں به شاه جهان آباد رسیده در مقام آنحضرت قدس سره بدستورِ قدیم خود منزل نموده، و درآں جا به حُمّی[1] شدید گرفتار گردید و امتداد دو هفته کشیده دریں مدت عنایاتِ فراوان از دم و توجهات بی پایان و معالجات ظاهرات و دعوات متکاثره به حال ایں درویش مرعی می داشتند روزی در غلبهٔ مرض تشریف برای عیادت که کلاں تر عیادت است آورده فرمودند شما خود به عافیت هستند آری ایں خادم شما به شکل حُمّی نشسته است اگرچه مآل کار ایں هم به عافیت است و دریں فرمودن خادم به شفا بود بعد ایں کلام فقیر به عافیت شد و خادم بیمار گردید و تا سه چهار ماه آزار سخت کشیده عافیت یافت (۳۲۹) سه تصرف و یک ملفوظ دریں ابیض جلوه گر گردیده فافهم ولا تکن من الغافلین[2]۔

اگر بر تفصیل احوالِ آنحضرت شوق دامن گیر گردد پس به مقاماتِ ایشاں که بزبان فصیح عربی که عربان فضلا که مرید آنحضرت باشند تصنیف نموده دوستان را مسرور و اهل ارادت را حضور بخشیده اند رجوع باید نمود۔ هر چند ایں فقیر هم به ملازمت آں مقامات مشرف نه گشته است اما از ابنای کرامِ ایشاں تعریف آں بسیار شنوده۔

بادشاه مرحوم محمد فرخ سیر رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً که مرید آنحضرت بوده در هنگامِ قیدِ او در قیدِ حیات بودند خیلی متاسف و متالم ماندند تا آنکه شب پنجم شهر جمادی الاوّل سنه هزار و صد و ستّی[3] و یکم هجری جاں بحق تسلیم کردند اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ۔

امّا وصال در شاه جهان آباد روی داده و تابوت شریف را در سرهند برده روضهٔ علیحده متصل روضهٔ حضرت ایشاں ساختند طوبی لمن زارها بکمال الاعتقاد۔

---

[1] د-م- حمای [2] م- القاصرین [3] د- بست

و تاریخ وصال آنچه فرزندی نیاز احمد سلمه الله تعالیٰ یافته "معرفت زمان مرد".

و بعد وصال آنحضرت محمد فرخ سیر مقتول گشته این همه ظهور فتن مقدمه تشریف آن قبلهٔ ارباب ولایت[1] بوده که تا حال عالم را در پیچ و تاب انداخته بلی فرزندان بلا واسطهٔ حضرت ایشاں که فاضل ترین اولیاء کمل اند در ابناءِ کرام همیں ذات شریف ایشاں مانده بود. چوں ایشاں رخت برداشتند توقعٔ خیر و برکت و رشد و ہدایت با او بمثابه معلوم از حضرت حق سبحانه بر محبت حضرت ایشاں ثبات و استقرار مسئول است که متابعان ایشاں را درجات قرب مامول ــ

دست[2] کوتہی[3] خود زیر بارم
از بالا بلندان شرمسارم

و فرزندان آنحضرت قدس سره دو اند. کلاں تر آنہا فضیلت مآب حافظ قرآن مجید شیخ محمد مہدی است به محاسن اخلاق موصوف و به مکارم اوصاف ممدوح در علم ظاہری معقولات و منقولات به قوت تمام خوانده و کارخانهٔ ارشادِ والد بزرگوار ہم بالفعل بایشاں متعلق است تفصیل علم بشارات ندارم تا در قید قلم در آرم. ہر کجاہست خدایا بسلامت دارش.

شیخ عبدالباقی فرزندِ ثانی آنحضرت اند و به سنجیدگیٔ اوضاع معروف گویند در اواخر آنحضرت این مخدوم زاده را با جازت تعلیم طریقه نیز سرافراز فرموده اند و ہموارهٔ اوقات به تلاوت قرآن مجید بسر می بردند. چند سیپاره ہم حفظ نموده بودند زیاده از یک سال است که می گفتند' الحال ظاہرا باآخر ہم رسانیده باشند و برایں عاصی مہربان اند ہر کجاہست خدایا بسلامت دارش.

(دختران حضرت خواجه محمد معصوم قدس سره) حضرت ایشاں را رضی الله تعالیٰ عنه شش فرزندان بودند که احوال آنہا بقدر حال گذشت بنات ہم شش اند. از آں جمله یک دختر در حضور انور ودیعت حیات سپرده و پنج دیگر بعد (۳۲۰) آنحضرت مدتہا باقیات صالحات بوده ہر کدام در فضل و عصمت و ورع و تقاوت بی نظیر عصر خود بوده و به بشارات کثیره از آنحضرت عالی درجات مبشره گردیده ہمت و سخاوت ہر یکی شاہد آں بوده که ظہور حضرت ایشاں در پرده

[1] "ارباب ولایت" نسخه "د" ندارد [2] م. دستی [3] د. کوته

آنہا جلوہ گراست و انقالِ فراوان دریں کتاب از بنت کبریٰ حضرت ایشاں در قید قلم در آمدہ ازیں جا بزرگیٔ ایشاں بر دیگراں دریاب و بالفعل والدۂ احقر کہ بنتِ صغریٰ آنحضرت اند در قید حیات۔ قدری از احوالِ ایشاں در کنز اوّل مقدمۂ ایں مقامات مذکور گردیدہ سلمہا ربہا۔

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَ اِسْرَافَنَا فِیْ اَمْرِنَا وَ ثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَ انْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْکٰفِرِیْنَ۔ وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہٖ محمّد وآلہٖ و اصحابہٖ و اتباعہٖ اجمعین۔

مفتاحِ ہشتم

در ذکرِ بعضی از اقربای عظامِ حضرت ایشاں و مایشتمل ھذا الباب۔

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ الَّذِیۡ لَهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الۡاَرۡضِ وَلَهُ الۡحَمۡدُ فِی الۡاٰخِرَةِ وَهُوَ الۡحَكِیۡمُ الۡخَبِیۡرُ یَعۡلَمُ مَا یَلِجُ فِی الۡاَرۡضِ وَمَا یَخۡرُجُ مِنۡهَا وَمَا یَنۡزِلُ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا یَعۡرُجُ فِیۡهَا وَهُوَ الرَّحِیۡمُ الۡغَفُوۡرُ۔ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہٖ محمدِ الذی کتابہ افضل من التورٰۃ والانجیل والزبور وعلیٰ اٰلہٖ وصحبہٖ وازواجہ الطاھرات وبناتہ المکرمات وجمیع تابعیہ الیٰ یوم البعث والنشور۔

بر قافلہ سالارانِ وادیٔ عشاق و ناوک فگنان سینۂ آفاق و معتکفان مسجد بیت الحرام و معتصمان حبل المتین حضرت کلام و جنون آموزاں قامت دلربای و حیادرزان بر فع آشنائی وصاف دلان محفل ملکوتی و پاک روحان مجلس جبروتی و دور بینان بزم گاہِ احمدی و باریابان بارگاہِ سرمدی و طالع مندان دولت معصومی و دولت مندان تربیت قیومی و نکہت افروزان معرکۂ فضل و احسان و طلعت بخشان بدرقۂ انس و جان کہ از غایت خضوع و نہایت انقیاد اسرار و اجب الاستتار حضرت ایشاں و ابناءِ کرام آں قبلۂ صفا کیشان رضی اللہ تعالیٰ عنہم بہ کمال محبت و اعتقاد در گوش جان دُرّ وار سُفتہ منتظر استماع حالات بدیعہ و مقالات رفیعہ اقربای آں امام درویشاں علی الخصوص چیزی کہ از جناب قطب الاقطاب قبلہ گاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی می شنودہ بہ شوق تمام نشستہ اند۔ مخفی نماند کہ بنیادِ معاملہ ایں کار ولایت استوار ہمہ بہ طفیل عنایت آنحضرت قدس سرہ بظہور پیوستہ و ایں بادۂ خوشگوار از جامِ فضلِ پروردگار چکیدہ کہ بہ تشنگان بادیۂ فراق قطرۂ ازاں رسیدہ پس خاموشی ازیں

حرف بس شگرف از محرمات طریقت در مذہب عشاق گشت ؎

زحرفش کی توانم بود خاموش   بگوشم عشق می گوید کہ بخروش

چوں بہ میامن توجہات حضرت قبلہ گاہی مرشدی کہ قبلۂ اصحابِ کرامات بودہ اند، ایں ہمہ برکات حضرت مجدد الف ثانی و کمالات حضرت ایشاں قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم دیدہ وشنیدہ و باسرار فرزنداں ایشاں رسیدہ وایمانی بہ موافق حوصلۂ خود بایں معارف حاصل نمودہ ازاں ست کہ امانات باہلِ آں رسانیدہ والا بدون اجازت اظہار ایں اسرار عین خیانت است بلکہ خوابِ نادیدہ (۳۳۱) درپئ تعبیر آں ددیدن است پس عزیزی کہ بہ توسل او ایں ہمہ محرمیت باسرار اولی الابصار حاصل روزگار عاصئ تباہ کار گردد عقلِ سلیم بلا توقف حکم بہ ذکر بعضی از معارف واسرار آں قدوۂ اولیاء کبار بہ کمال نخامت[1] واعتبار نماید ہرچند کہ بہ تحریر بعضی ازاں مزایا در کتاب منظر اولی الالباب[2] قبل ازاں بہ چند سال اکتساب سعادت کردہ است اما درضمنِ احوالِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحکم آنکہ کُلّ متضمِنِ جمیع اجزاءِ خود است ذکر ایں جزءِ اعظم کہ در موضع کل کامل است از واجبات اہل فراست دانستہ کنز اول ایں مفتاح را بہ ذکر آں مظہر فضل اللہ تقدیم اولیٰ وانسب فہمیدہ و سخن چند ازاں عارفِ ارجمند مروج طریقۂ نقشبند نزد فہمیدہ کاراں معنئ بلند بہ صد شوق وطراوت و با نہایت انبساط وسعادت باید نمود متوکلاً علی الرحیم الودود۔ بعدازاں بہ ذکر اعزۂ دیگر کہ کسب کمالات از جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ اند بہ قدر علم و دریافت خود باید پرداخت، اما دقیقۂ دیگر پیش از شروع مقصود بہ ضرورتِ عقلی واجبۃ التقریر است وآں آں است کہ رجوع اصاغر واکابر اہل قبیلۂ احمدیہ بحضرت ایشاں افتادہ ہرچہ یافتہ از آنحضرت قیوم یافتہ وہر کہ فیض برداشتہ اند دانہ از خرمنِ معصوم برداشتہ ودریں جا ذکر چندیں ازاں صاحبان مرقوم خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ وجہ ترک بعضی دیگر معقول مستمعان باید ساخت بدانند کہ حضرت شاہ جی قدس سرہ کہ برادرِ اصغر حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ اگرچہ در آخر کار رجوع بحضرت ایشاں بہ کمال خضوع آوردہ بودند اما چیزی کہ ازاں بہ سمع ایں ناقص رسیدہ باشد دو سہ حرف خواہد بود باوجود علم یقینی خود کہ بہ حال بر کمال ایشاں از روی اعتقاد حاصل است بہ تحریر دو سہ ورق خورسندی داخل مزاج نہ گردد

---

[1] م۔ نخانتت   [2] د۔ الابصار

برای دو سه حرف مسموعه که در مواضعِ دیگر هم گنجائشِ ایرادِ آنها پُر بسیار است کنزِ علیحده چه طور تصنیف نماید و اگر نماید تسلیٔ دل حاصل نماید بلکه جرأت دست و قلم را جانبِ دوات نمی گذارد و فرزندِ کبیرِ ایشاں شیخ ضیاء الدین یوسف اگرچه به ارادتِ بلا واسطۂ حضرت ایشاں در اول حال مشرف است و ثانیاً از حضرت حجۃ اللہ به بشارات کثیرہ مبشر اما کاتب را مطلقاً اطلاع برسد بشارتی از بشاراتِ حضرت ایشاں که تقریر معهود فرموده باشند حاصل نه بلکه بر تفصیل بشارات حجۃ اللہ کما ینبغی ہم اصلاً نیست آگاہی۔ والسکوت من الذکر فی مثل ذالک المقام اولیٰ لئلا یستلزم الاھانۃ ماند۔ عم شریف شیخ عبداللطیف و سه فرزند حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ باسرارهم که احوال آنها پاره از مکتوبات و پاره از مسموعات معلوم است پس کنوزِ اربعہ باقیہ ازیں اعزۂ اربعہ باشد و ایں مفتاح مفتح کنوز خمسہ گردیده لیکن چوں حق عم شیخ عبداللطیف به موجب حدیث نفیس صلی اللہ علیہ وسلم عم الرجل صنو ابیہ راجح گشت (٣٣٢) کنزِ ثانی ازآں جناب مقرر گشت و کنوز ثلاثہ باعتبارِ عمر ازآں اکابرِ روزگار خواہم نوشت، اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

(شیخ محمد فضل اللہ قدس سرہ)

کنز اول۔ در بعضی از احوالِ قطب الاوتاد بدر الزہاد شمس الافراد حضرت قبلہ گاہی[1] مظہر فیض الٰہ الشیخ محمد فضل اللہ۔

ذَالِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ؎

بود واضح ز پیشانی ادای فضلِ ربانی
ملک سیما فلک پیما چو مہ در انجلائی کردہ ام پیدا

کارخانۂ ہمت کہ با آنحضرت والامنزلت متعلق بودہ مگر دستگیری آں فرمودہ لیاقت آں پرواز عطا فرماید کہ مرغِ شکستہ بال ایں آوارہ بہ فکرِ مدح آں قبلۂ ارباب کمل بر آشیاں قدس[2] صعود نمود افسانۂ حسن و جمالِ خالِ بہ سمع عندلیبانِ بستانِ کمال رساند ؎

تا صبا افسانۂ چشمِ تو در گلزار گفت
برگِ گل در چشم بلبل تیغ خوں آلودہ است

آنحضرت والامنزلت قدس سرہ نبیسۂ حضرت مجدد الف ثانی و ہمشیرہ زادۂ حقیقی حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما ہر چند نام آبای کرام ایشاں قبل ازیں در مقدمۂ کتاب حضرت مخدوم کہ والد حضرت مجدد الف ثانی بودند مذکور گشتہ است و بعد ازاں کرسیہای ایشاں ہموں کرسیہای حضرت مجدد الف ثانی است کہ در مفتاح اول گذشتہ اما چوں بعد اوراق مشتت الحال نہ کردہ اند بنا برآں تکرار واجب اولی الابصار گشت آنحضرت فرزندِ معرفت پناہی شریعت دستگاہی شیخ عبدالقادر اند، آنجناب را مدتی تقریب اتفاق خدمتِ قضاء بلدۂ دارالارشاد سرہند افتادہ بود، عدالت ایشاں نہ بآں مرتبہ مسموع گردیدہ کرشمۂ ازاں دریں اوراق تسوید گردد بلکہ اگر کتاب کثیر الابواب نویسد ہم ظاہرا چندی ازاں قصص ادا نہ باید۔

مشہور السنہ خواص و عوام است کہ در عہد ایشاں شیر و بز در یک ظرف آب می آشامیدند و ایں کنایت از کثرت عدالت است و ارادت ہم جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ داشتند بعد ازاں آنحضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس

۱؎ م۔ قبلہ گاہ   ۲؎ "ارباب کمل بر آشیاں قدس" نسخہ "د" ندارد

که خلف ارشد آنجناب بودند[1]" رجوع آورده بشارت فناءِ قلب که درجه اوّل است از درجاتِ ولایت یافتند امّا حضرت قبله گاهی مرشدی[2] "که خلف ارشد آنجناب بودند بعد از وصال ایشاں برسر تربت رفته کار ایشاں را بجای که می خواستند می بردند چه دریں راه وصولِ فیض بر اموات در رنگ احیاء از اکابر اولیاء بطریق مساوات است امّا امواتی که در حالت حیات هم قطع منزلی از منازلِ سلوک کرده باشند بعضی از کمالات ایشاں هم دریں کنز مشروح خواهد شد اِن شاء الله تعالیٰ۔

و آنجناب (شیخ عبدالقادر) شریعت پناه فرزند شیخ محمد امین اند و وی فرزند شیخ عبدالرزاق و وی فرزندِ عارف باللّٰه الصمد مخدوم شیخ عبدالاحد است قدس الله تعالیٰ اسرارهم۔ کمالات هریکی که مسموع گشته اگر در قیدِ قلم در آید کتاب بسی دراز گردد و معاملۀ مخدوم مستغنی از توصیفِ واصفین است و شیخ عبدالرزاق برادر کلاں حضرت مجدد الف ثانی بوده اند و صاحب اسرار و معانی۔

احمر و ابیض۔ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که سنن رسول کریم علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام هرقدر که بما رسیده بفضل الله سبحانه از ما ادا گردیده امّا آرزوی آں است که نبیسۀ دختری به حضور ما متولد شود و آں را بر دوش برداشته بازی نمایم تا ایں سنت هم ادا یابد امّا در حیات خود ایں کار در نظر در نمی آید همچناں شد که ولادت نبیسه (۱۰۳۳) بعد وصال امام ربانی مجدد الف ثانی اتفاق یافته بلکه امر خبر والده شریفه آنها هم بعد شد امّا نسبت بحضور اقدس بود و اتمام آں بود که توقفی دریں کار از سبب وصال بماند و در ایام خلوت صفۀ معلی که اصلاً غیر از فرزندان در آں جا بدوں اجازت باریاب نه بوده زیوری که برای جهیز ایں صبیۀ خود ساخته می شد بحضور شریف طلبیده می دیدند تا دقیقه از دقائق صلۀ رحمی نماند که ادا نه گردد و القصه فرزندان به موافقِ وصیتِ قیوم دوراں کتخدائی آں همشیرۀ خود بعد شش ماه حضرتِ مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه نمودند و عنایت بسیار ایں صبیه از مرقد منوره مشاهده فرمودند۔

برسر اصل سخن آیم و گویم ولادتِ باسعادت آنحضرت قدس سره روز عاشوره و جمعه سنه هزار و پنجاه در بلدۀ طیبۀ حضرت سرهند اتفاق افتاده و فضلِ قادر در کسوت بشری که احسن تقویم است ظهور نموده از اں بعد که حضرت خازن الرحمت هرگاه آنحضرت را قدسنا الله سبحانه باسرارهما

---

[1] "که خلف ارشد آنجناب بودند" نسخه "د" ندارد [2] واوین میں منقول فقره نسخه م میں نہیں ہے۔

می دیدند می فرمودند۔

احمد۔ ما فضلیا نیم تاریخ ولادت آں قبلهٔ اصحاب ولایت یکی از مخلصان حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه "آں قطب الاقطاب تولد شد" یافته۔

احمد۔ حضرت[1] خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنهما بعد از فراغ نماز جمعه بدستور معمول در روضهٔ مقدسه حضرت مجدد الف ثانی برای زیارت تشریف برده مراقبه داشتند می بینند که مجلس که به کمال تمکین بوده یکایک به سرور و نشاط و رقص مبدل گردیده است و تهنیت و مبارک باد از هر طرف با آنحضرت آغاز کرده حضرتین از غایت تعجب استفسار ازیں شادی و سرور نمودند فرمودند همشیرهٔ شما پسر زائیده است که آثار فضل بر سیمای[2] وی جلوه گر است و انوار عنایت بر ناصیهٔ او تاباں مثل قمر برخیزید و مبارک باد شوید و از اخوت پناهی قبله گاهی مرحومی شیخ عز الدین احمد قدس سره چناں مسموع گشته که حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه چنیں فرموده اند که آں طفل[3] را روزی بر سر قبر من آورده خواهند شاید تا ایں سنت بعد موت ادا می یابد القصه چوں چشم وا کردند صوفیان عظام مژدهٔ دولت انجام دادند و خبر تولد آنحضرت به سمع حضرتین رضی الله تعالیٰ عنهما رسانیدند برخاستند و مبارک باد شتافتند و عنایت لم یزلی که در حق ایشاں معلوم کرده بودند باظهار آں لب کشودند و روز عقیقه[4] حضرت ایشاں محمد فضل الله نام ایشاں گذاشتند و حضرت خازن الرحمت به محمد شاکر مسمیٰ فرمودند اما اشتهار نام اول در رنگ عظمت فضل عظیم گشته که از الهام کریم به ظهور پیوسته و معنی اسم ثانی نیز بر وجه اتم بر چهرهٔ فضل جلوه گر بوده چه معنی شکر حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه چنیں می نویسد۔

فتح۔ بدانند که شکر عبارت از صرف عبد است جمیع ما انعم الله علیه من الجوارح والقوی الظاهرة والباطنة الی ما خلق و اعطاه لاجله لولاه لما حصل الشکر شاکر روزگار بوده اند۔

چه ایں نام نیز به موجب الهام ملک علام از زبان الهام ترجمان خازن الرحمت برآمده و هر [illegible] مات عجیبه و اسرار غریبه از آنحضرت در خرد سالی ها محسوس می کردند کرامات فراوان

---

١ د۔ "حضرت" ندارد ٢ م۔ پیشانی ٣ د۔ "طفل" ندارد
٤ "و روز عقیقه" در نسخه م بیاض است۔

در هر ماه مشاهده می نمودند و از سال چه نویسد که بچه منوال در غلبهٔ حال می گذشت۔

چوں به سنِ تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن را ختم کرده (۳۳۴) به کتبِ متداولهٔ معقوله و منقوله پرداختند و به قوتِ تمام سبقاً بعد سبقاً و ورقاً بعد ورقاً تحصیل علم نمود با آخر رسانیدند۔

در سنِ بست سالگی فاتحه یه بیضاوی خواندند و دریں مدت سفرِ حجاز با خوان کرام خویش نمودند که دریں مدتِ دو نیم سال امتداد آں سفر بود سبق موقوف مطلق بود آری حفظ قرآن مجید در اثنای راه حج بر سواریٔ فیل[1] که حضرت و حدّت و شریف محمود رفیق بودند و صحبت حرف و حکایت اکثر می گذشت چه شریف محمود مردی خوش تقریر بوده در سه ماه چند روز کم یاد[2] فرمودند و در رمضان آینده به حضراتِ عالی درجات در نمازِ تراویح شنوانند و بریں مقدمات بعدی رسیم ان شاء الله تعالیٰ۔

سخن چند از اوائل احوال آں قطب الابدال بیان نمایم۔

احمر و ابیض ۔ در هنگام که آں قبلهٔ انام به شش ماهه بودند روزی بر سرِ قبرِ مقدسِ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه که مخمرِ خاکِ مدینه است فردوس را نگینه برده نشاندند گویند قبر شریف زمانی به جنبید بر حضرات منکشف گردید که حضرت مجدد الف ثانی به معرفت[3] کلی بر خود سوار گرفتند و شکرانه آں نمودند که ایں سنت هم به وجهِ شائسته ادا یافت و می فرمایند که فلانی سبطی است از اسباط کما ورد فی الخبر کہ حسن و حسین علیهما السلام سبط من الاسباط ۔ و بشارتِ طولِ عمر و کمال معرفت و عمق علم مرحمت کردند و همه مبشرات[4] به منصهٔ ظهور رسید والحمد لله المجید ۔ ازیں ابیض که مشتمل بر احمر است صریحه از خزانهٔ مجددی گشته کشوده صدق نقلی که از اخوت پناهی مرحومی گذشت جلوه گر گشت ۔ دریں جا بایں فقیر ایں نقل چناں بهم رسیده که در حالت حیات خود هم حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه به فرزندانِ گرامی وصیت ایں معنی فرموده بودند که حصول ایں متمنا در حالت حیات دست نداد اما بعد ممات نبیسه را بر سر قبر خواهید نشاند ازاں بود که ایں وصیت بریں نبیسهٔ اوسط که خیر الامور اوسطها واقع است به ظهور پیوست چه کشف حضرات عالی درجات دریں فرزند ارجمند توافق نمود و ابواب فتوح برآں مظهر فضل الٰهی کشود۔

---

[1] م - بهل [2] م - "یاد" ندارد [3] م - فرصت [4] د - مبشر

احمر - آنحضرت والامنزلت قدس سره هفت ساله بودند که والد بزرگوار ایشاں سفرِ حضرتِ دہلی بہ تقریبی از تقریبات اختیار فرموده بودند و مدت چند ماه گذشت که خبرِ خیریت ایشاں فرحت بخش مخلصان نه گردیده تردد همه را ازیں سبب بہ کمال شامل حال بوده روزی اخوت مکرمات با آنحضرت معروض داشتند که متوجه شده خبر قدوم میمنت لزوم حضرت والدِ بزرگوار اظهار نمایند که تا کی به جمال خود مشتاقان را مسرور فرمایند و بالفعل در چه کار اند و کجا اند آنحضرت اندکی چشم پوشیده و بر زبان شریف آوردند که امروز تا آخر روز تشریف وطن می فرمایند فکرِ استقبال باید نمود آنی نه گذشته بود که خادم آں جا رسیده خبر تشریف رسانیدن بین الظهر والعصر خود رسیدند - و ایں تصرف فرزند خود را شنیده شکرانهٔ الهی به تقدیم رسانیدند و نیز اکثر مردم از ایشاں نقل می نمایند که در مدح آنحضرت اکثر ها می فرمودند -

احمر - که ایں فرزندِ ما مادر زاد ولی است -

احمر - بارها از زبان دُرفشاں آنحضرتِ والامنزلت استماع یافته که من خود را در ایام طفولیت پیش از حصولِ ارادت به مقاماتی می یافتیم که بعد از کلاں سالیها از حضرت ایشاں بشارات آں یافتم و ابوین کریمین مرا هم برایں یک قسم اعتقاد خاص بود (٣٣٥) که باوجود برادرِ کلانِ ما بارادت حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالی عنه مشرف بوده و به بشاراتِ کثیره[1] از ایشاں مبشر اصلاً عشر عشیر ایں اعتقاد نه بوده بلکه آں برادرم که مسمی به خواجه محی الدین بوده قدس سره نیز بسیار معتقد ما بوده و تعریف استعدادِ ما می فرمودند و در نهادِ ما شوق آں بوده که بخدمت حضرت ایشاں باید شتافت و بهره از کمالات ایشاں باید برداشت چوں نصیب اول در اخذ بعضی کمالات حضرت خازن الرحمت نیز بود مشورت والدین رحمهما الله سبحانه برآں قرار گرفته که مرید آنحضرت قدس سره باید کنانید همچناں کردند و آنحضرت به عنایت کثیره تعلیمِ طریقه فرمودند و توجهاتِ گرانمایه به کار بردند و در هر صحبت بشارتی مرحمت می کردند چوں غلبهٔ شوق در نهاد خاطر مبطن بوده دل تمنای هل من مزید می نموده تا آنکه یازده ساله شدم[2] و حضرت سیف الحق الملة والدین نیز همسن من بودند و شش ماه بزرگ بودند خبر رسیده که حضرتِ ایشاں را[3] به فنائ قلبی مبشر فرموده اند ایں معنی موجب تلواس

---

۱ مبشر ۲ د - بودند ۳ د - "ایشاں را" ندارد

بی قیاس گشت آخر کار دوات و قلم طلبیده باوجودی که محاورهٔ تحریر نه داشتم عرض احوال خود به خط[1] پریشان و عبارتِ پراگنده بآں خالِ اکرم سعیدِ ازل خازن الرحمت نمودم که مقصود طلب مولیٰ است نه پیری و مریدیٔ رسمی و اسمی اگر کارکشائی طالبی به وجہِ احسن می توانند فرمود خود باحوالِ او بپردازند والا جواب عنایت فرمایند تا رجوع به خالِ اوسط اعنی جناب حضرت ایشاں نمایم که درآں جا ہمسالانِ ما به ولایتِ صغریٰ مبشر گردیده اند و قریب بایں الفاظ چیزهای بسیار[2] نوشتید۔

احمر۔ می فرمودند چوں خُردسالی باغلبۂ شوق مجتمع بوده ہیچگونه ادب را در حوالیٔ خود نه گذاشته ازیں جہت سخنان گستاخانه در سلک تحریر منسلک گشت چوں آں رقعۂ شوق که ما حصلش مذکور گشت به حضرت خازن الرحمت رسیده از مطالعۂ آں حظہائی فراوان به کار بردند و حلاوتها نموده عنایت نامه در جواب آں به قلمِ مشکین رقم[3] نوشتند که در او ایں بیت ہم مندرج بود ؎

به نوری کز جمالت بر دلم تافت　　یقین دانم که آخر خواہمت یافت

و تسلیهای دیگر ہم بسیار تحریر فرمودند که به حافظۂ ایں درویش نمانده ماناکه آں مکتوب در مکتوباتِ شریفۂ حضرت خازن الرحمت مندرج است۔

بعد ازاں روزی دیگر ایشاں را به حضور خود طلبانده کلمات عنایت بر زبانِ شریف آوردند و بشارت وصول مراتب کمال که در آخر کار نصیب آں قبلۂ ابرار بوده مرحمت کردند و نیز فرمودند۔

احمر۔ که من سد راه شما نمی نمایم اگر کشائش کار در خدمت خال اوسط خود می فهمید درآں جا رجوع نمایند، امّا بهر حال خواه ایں جا باشند خواه آں جا بر دند۔ آخر به مطلب اقصیٰ می رسند بعد ازاں به توجه بر انداختند و بشارت ولایتِ صغریٰ که موجب غبطه ایشاں درآں وقت گردیده بود عنایت کردند۔

و حضرت وحدت که ہمسالِ ایشاں بودند و شش ماه اصغر نیز بایں بشارت (۳۳۶) با رفاقت مبشر شدند و معامله ایشاں روز بروز صورت دیگر می گرفت و رنگ دیگر ہم می رسانید۔ بلکه دروازهٔ بشارات که قبل ازیں گویا مسدود بود به تقریب ایشاں مفتوح گشته چنانچه حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثر ہا می فرمودند۔

---

[1] د۔ "به خط" ندارد　[2] د۔ بسیار بسیار　[3] د۔ "رقم" ندارد

احمر - کہ شما ہر دو عزیز اگر در اوائلِ من بودید امور بسیار و اسرار بی شمار بہ منصۂ ظہور می انجامید ہر مقدمہ کہ روی دادمی شد سربستہ در صندوقِ سینہ مثل جواہرِ آبدار مدفون اندمی ماند۔

و در خدمت برادر جیو مراد ذات بابرکات حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ از فرزند و نیازمندان، ہمچو شایقان استماع اسرار و مبصران جواہر آبدار بودند کہ بہ تقریب آنہا دائرۂ بشارات وسعت داشتہ و اسرارِ خفیہ از نہاد سینۂ بی کینہ بی اختیار سر می کشید صحبت است کہ اظہار اسرار می نماید صحبت است کہ بہ حرف و حکایت دل را می کشاید صحبت است کہ بہ جوش می آرد صحبت است کہ ہنگامہ را حرارت می بخشد۔ و اعتقاد ایشاں ہم روز بروز برآں خال اکرم می فزودہ و جذب کمالات بہ موافق آں می نمودہ۔

احمر - روزی حضرت خازن الرحمت فرمودند کہ محمد فضل اللہ صاحبِ معنیٰ بزرگ است و بر در مقامِ بزرگ بعد از چندگاہ بہ نوید دخول آں مقام نواختند و دریں سن مذکور شرح وقایہ بخدمتِ حضرت ایشاں می خواندند و اکثر کتب را بہ خدمت حضرت خازن الرحمت نیز خواندہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما مطلب استفادۂ علوم از ہر سہ خال اکرم و جامع العلوم ملا بدر الدین و از خدمتِ والد بزرگوارِ خود و از مولوی شیخ محمد فرخ قدس اسرارہم فرمودہ اند و درسِ کتبِ معتبرۂ معقولہ و منقولہ در عالم جوانیہا بہ طالب علمان مربوط می فرمودند اما از مدتی موقوف ایں کارخانہ نمودہ بہ ظاہر و باطن متوجہ جناب قدس جلت عظمتہ بہ مرتبۂ بودند کہ دیگر ہیچ کلمہ و کلام را نمی پسندیدند و اکثر ہا ایں مصراع می خواندند:

چہ وقت مدرسہ و بحثِ کشف کشاف است

آری درسِ حدیث و فقہ و تفسیر تا آخر ہم می شد و ایں را منافی معاملہ باطن نمی فہمیدند بلکہ ممد کارخانہ باطن می شمردند اما برایں درس ہم چنداں مرتکب نہ بودند کہ بی آں قرار نہ باشد چوں تربیت اولاد خیلی ملحوظ بودہ بنا برآں بایں ہم می ساختند و با اہل حق خیالِ آں می افتاد البتہ خاطر او می داشتند، چنانچہ شیخ ابوحنیفہ فرزند حضرت وحدت قدس سرھا در اواخر ہدایہ می خواندہ و تعطیلِ جمعہ و عیدین ہم نمی کردہ بہ موافق اختیار او کار می کردند و بالجملہ حیاء چشم بسیار داشتند و حق اہل حقوق را خیلی می شناختند و ہموارہ شگفتہ سیما می بودند ہفدہ سالہ بودند کہ سفرِ حجاز ہمراہ حضرات عالی درجات فرمودند و درآں جا بہ قبولیتِ خاص ممتاز گردیدند۔ چوں والد شریف ایشاں درآں ایام بخدمتِ قضاءِ بلدۂ سرہند سرافراز بودند ازیں جہت در وطن ماندند و آنحضرت در مدینۃ الرسول بودند

علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام که وصال آنجناب روی داده، درآں جا رسیدن خبر بدں رسیدن قافلهٔ جدیده ازمحالات (٣٣٧) خبر حضرات آں نمودند تفصیل آں چناں است۔

احمر۔ روزی حضرت خازن الرحمت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس بایشاں خطاب کرده فرمودند که امروز نوری دیدیم که جانب آسمان از زمین صعود می نماید و تمام افق را منور ساخته متحیر گشتم معلوم کردند که نور ایمان اخوی شریعت پناهی شیخ عبدالقادر است مانا که ایشاں ازایں دار رحلت نمودند۔ گویند حضرت ایشاں هم در محفلِ خود همان روز ایں حرف را بر زبان الهام ترجمان آورده بودند آں تاریخ را نوشته گذاشتند بعد از عبور دریا چوں به بندر سورت رسیدند و خطوط حضرت سرهند قاصدان رسانیدند بجناب همان تاریخ که بیستم رجب المرجب بود وصال ایشاں مرقوم بود، و نیز حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالیٰ عنه درحرمی از حرمین الشریفین زادهما الله سبحانه شرفاً و تعظیماً باآنحضرت فرمودند۔

احمر۔ امروز تاجی بر سر پدر بزرگوار شما بی اختیار نمودار گشت که اشعات انوار آں عالمی را فرو گرفت معلوم کردند که ایں از سبب حفظ قرآن مجید که شما نموده آید بایشاں کرامت کرده اند۔

القصه بعد مراجعت ایں سفر چوں سلطنتِ هندوستان به حضرت خلدمکان قرار یافته و بشارات حضرات به حصول انجامیده در بلدهٔ مستقر الخلافت اکبرآباد ملاقات دست داده بادشاه خدمتِ قضاءِ بلدهٔ سرهند را به منت تمام باآنحضرتِ والا منزلت مرحمت کردند و ایشاں هم به موجب اطاعتِ اولی الامر و اخوال کرام قبول ایں مقدمه فرموده داخل وطن مالوف کردند و عدالت که درآں ایام به وقوع پیوسته قصصِ آں متحمل ایں مقاماتِ فرخنده نکات نیست که سخن درازمی گردد و هم دراں ایام کتخدائی خود در خانهٔ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه نمودند۔

قصهٔ ایں نسبت بطریق اجمال هم مناسب استماع اهل کمال است، آنحضرت قدس سره به عاجزهٔ خالِ اصغرِ خود حضرت شاه جیو نامزده شده بودند و چندسال برآں گذشته بود که تولدِ حضرتِ والدهٔ مادر خانهٔ حضرتِ ایشاں شد فرمودند ما نسبت ایں صبیهٔ خود به محمد فضل الله فرمودیم، مردم معروض داشتند که وی قبل ازیں منسوب است و معاملهٔ دختر ازیں قبیل نیست که بدوں اشارت طرف ثانی دراں امر سرعت نموده آید گویا به نرخ تره و بادرنگ می فروشند، فرمودند ما ازخود نه کرده ایم

بلکه الهام او الله تعالیٰ نموده ایم بسیار مبارک خواهد بود و مثل این مقدمه در نسبتِ جدِ بزرگوار این راقم سیاه کار شده بود که ایشان در جای کتخدا هم بودند۔

ابیض۔ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه فرمودند که ما دخترِ خود را به نبیرهٔ برادر شیخ عبد الرزاق دارم، مردم به عرض رسانیدند که فلانی کتخدا است، فرمودند باذنِ او سبحانه به وقوع پیوسته کتخدائی همیں خواهد شد۔

و از اتفاقات اهلیهٔ اولِ ایشاں وفات کرد و کتخدائی در محل مامور شد۔ دریں جا هم بعد فرمودن حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه اتفاقی می افتد که فسخ نسبت اولیٰ به میان می آید کتخدائی به موافقِ الهام الٰهی همیں جا منعقد گشت و در هر دو جا یمن و برکت بحصول پیوست بلی

بر آنحضرت هم عنایت حضرت ایشاں بسیار بوده و هم الطافِ خازن الرحمت بی شمار رضی الله تعالیٰ عنهما

احمر۔ می فرمودند ما را در آخر عمرِ مبارک خود هرگاه حضرت خازن الرحمت می فرمودند که بر قبرِ من می رسیده باشی و به اولادِ خود هم وصیت فرمای که بایں سعادت مستسعد می شده باشند و مرا مرده نه پندارند و ایں مصراع می خواندند، مصراع

من آیم بجاں گر تو آئی به تن

حضرت خازن الرحمت قدس سره (۳۳۸) ایشاں را در اواخر عمر شریفِ خود بشارتِ ولایتِ کبریٰ که از بشارات متداولهٔ حضرات احمدیه است نیز مرحمت فرمودند،

حضرت وحدت را نیز بعد از آں وصالِ آں قبلهٔ اربابِ کمال ازیں دارِ پُر ملال در شهرِ جمادی الاخریٰ به تاریخ بیست و هشتم ؎

سالِ رحلت بیابی از خوانی "رفت[1] قطبِ زمان سعیدِ ازل"

روی داده بعد یک ماه رجوع آنحضرت قدس سره در خدمتِ حضرت ایشاں[2] افتاد، حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه فرمودند که من از سرِ نو طریقه را می فرمایم و تلقین ذکر می نمایم ایشاں در جواب ایں بیت خواندند ؎

---

[1] د۔م "رفته" چهار چمنِ وحدت (ص۱۴۹) عمدة المقامات (ص۲۳۶) میں "رفت" ہے۔ ر۔ک به تعلیقات

[2] م۔ بیاض

سپردم بہ تو مایۂ خویش را　　　تو دانی حسابِ کم و بیش را

حضرت ایشاں از غایتِ عنایت توجہ مرحمت کردہ بر زبانِ الہام ترجمان آوردند کہ ولایتِ کبریٰ کہ از حضرت میاں جیو بشارت آں یافتہ بودند نیز معلوم می شود ہشت سال ملازم خدمت بہ کمالِ عقیدت بودند و بشاراتِ عظمیٰ حاصل نمودند۔ چنانچہ در بیاضِ خاصہ چندیں از اں بشارات بہ دستخطِ شریف قلمی نمودہ ہماں عبارت بلا تفاوت برای کسبِ سعادت ایراد می نماید:

فتح۔ حضرت قطب الاقطاب صاحب منصب قیومیت و خلعت مخصوص بہ مقام محبوبیت یعنی ذاتی و کمالِ انفعالی یعنی حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ درباب ایں نامراد کلمات بزرگ بر زبان درفشاں می راندند و بہ بشارات عالیہ می نواختند منہا بہ وجودِ موہوب۔ منہا بہ فنائے نفس۔ منہا بہ کمالات۔ منہا بہ حقائق ثلاثہ۔ منہا اقتداء بہ مرتبۂ وجوب تعالت و تقدست۔ منہا فوق صلوٰۃ کہ عارف دراں موطن در رنگ معروف بی رنگ می گردد و بہ رنگ متوجہ الیہ بی چوں می گردد و منہا فنای بہ حقیقت محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و دریں ضمن بہ جواہر نفیسہ نیز خوش وقت من ساختند۔ منہا سیرِ مرکزی ولیکن اصالۃ با ضمنہا۔ منہا محبت از آں طرف تعالیٰ و تقدس۔ منہا مقامِ تفضل کہ ترقی دراں مقام بہ محض موہبت صرف است، ہیچ علم و عمل را دراں موطن گنجائش نہ و نورانیت آں مقامِ عالی بسیار فرمودند بحدی کہ چشمِ مبارک خود را از نورانیت آں مقام خیرہ می گفتند۔ منہا اندرونِ دل دلی دیگر است و اندرونِ آں دلِ دیگر و ہکذا و در ہر قلب تجلیٔ خاص فرمودہ اند و فرمودند کہ ایں نسبتِ شما را نیز مغلوب ساخت و بعد از ساعتی فرمودند کہ ہنوز مغلوب نیستم۔ منہا بہ مرقدِ مبارک مجدد الف ثانی رفتہ فرمودند کہ امشب عنایت آنحضرت بسیار ظاہر گشت و جواہر عالیہ بما پوشانیدند و از ہماں جواہر شما را نیز دادہ فرمودند کہ سبب ایں قدر عنایت ظاہرا خلوت باشد چہ دراں شب بہ سبب بعضی مستورات کہ بزیارت روضۂ منورہ رفتہ بودند مردم بزرگ و صوفیہ بہ دروازہ ماندند و اندر آں مزارِ بزرگ نہ رفتہ بودند و فرمودند کہ ایں قدر مہربانی و توجۂ آنحضرت بر شما ظاہر می شود کہ احتیاج بہ توجۂ من نماندہ۔ منہا بہ ولایتِ احمدی۔ منہا نصیبی از ذات کہ بعضی افراد بہ طفیلِ قیومِ وقت کہ صاحب ذات است عنایت می نماید۔ منہا بہ معیتِ حبی نسبت بہ خود۔ منہا جمع کمالات خود۔ منہا بیک مقامِ

خاص بشر ساختند و فرمودند کہ حضرت ایشاں میاں جیو کلاں ایں بشارت نہ فرمودہ بودند۔ منہا بہ علوِ استعداد ۔ منہا بہ معنی خاص کہ ظاہر می کردند۔ منہا تعینِ حبی ۔ منہا سیرِ نظری از گذشتِ تعینِ حبی ۔ منہا وصول بذات بحت تعالیٰ و تقدس ۔ منہا نزول در نقطۂ خاک ۔ منہا آں کہ گاہ گاہ می فرمودند (۳۳۹) ایں کمالات را کہ بہ شما می گویم ہیچ یکی از فرزندان خود را نہ گفتہ ام ۔ منہا مباحت بلکہ ظاہر ملاحت نیز۔ منہا آرائش و زینت مثل آرائش عروس ۔ انتہیٰ کلامہ

ایں ہمہ انقالِ صحیحہ و روایات بدیعہ کہ در احوال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید قلم درآمدہ اکثر آنہا از آنحضرت قدس سرہ مسموع گشتہ در بعضی از آں مواضع تصریح بنام شریف نمودہ ۔ چنانچہ بر متتبع از اجلای بدیہیات است و در بعضی از محالات ہمیں طور سخن کردہ و تصریح بہ اسم مکرم بہ جہت بعضی از مصالح کہ در حین تحریر منظور نہ نمودہ امّا ہمہ را از خوان دولتِ ایشاں یافتہ واز نعمتِ شان رنگ بی رنگیٔ حضرات عالی درجات شناختہ پس ایں جامعیت آنحضرت باسرار حضرت ایشاں باید شناخت و در محبتِ ایشاں دل و جاں باید گداخت تا رمزی از کمالاتِ حضرت ایشاں کہ بطریق اشارت ادا یافتہ بیابی و بر اسرار ذوی الاستتار بی اختیار شدہ بہ شتابی ۔

احمد ۔ فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازاں کہ بایں درویش بشارت تعین حبی کہ اسبق تعینات است مرحمت کردند شش ماہ گذشت بشارتی دیگر بر زبان شریف نیاوردند ہر چند بالاتر ازیں مقامی نیست کہ بآں نہ نوازند الّا سیر نظری کہ در بارۂ آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند۔

فتح ۔ حمد اللہ سبحانہ کہ نظر را ازآں جا منع نہ فرمودند بہ قدر استعداد گنجائش دادہ بلا بودی اگر ایں ہمہ نہ بودی ۔ تم کلامہ الشریف ۔

بعد شش ماہ یکی از بناتِ ایشاں کہ چہار سالہ بودہ بہ سفرِ آخرت شتافتہ ہماں روز حضرت ایشاں بشارتِ سیرِ نظری فرمودند کہ در مقام سابق شما چنداں بند شدہ بودند چنانچہ گاڈیش در دلای عظیم بند می شود امّا ایں قسمِ کار شمار طرفۃ العین نمودہ و دستگیری فرمودہ بہ سیرِ نظری رسانید۔

احمد ۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ وقتی کہ بشارت مقام کہ تفصل آں در فتحی کہ از کلام شریف گذشت معلوم کردہ بہ من دادند در نورانیت آں مقام عالی چشم مبارک خود را خیرہ می گفتند فرمودند ایں جا چشم مبارک حضرت ایشاں می یابد تا شہود ایں اشعات فرماید مراد از حضرت ایشاں

ذات مبارک مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ معلوم فرمایند کہ نسبت رعنای آنحضرت قدس سرہ بہ قسمی جلوہ گر اہلِ حضور بود کہ ہر صاحب دلی کہ بہ تقریبی مونسِ وقت می گردیدہ بی اختیار لب بر بشارات بہ موافقِ حوصلۂ خودمی کشودہ و آنحضرت را ہم ذوق استماع آں از خود می ربودہ ہمگی گوش گشتہ بہ نہجی می پرداختند کہ متکلم اگر سادہ دلی موصوف می بود البتہ خیالِ آں می نمود کہ پیش ازمن صحبت اہلِ کشف را نہ دیدہ اند و نام بشارات را نہ شنیدہ و اگر صاحبِ تمیز می بود بر غلبہ کمالِ ایشاں کہ روی نازنین خود را بہ نقاب نیستی و محبوبیت در ذات بحت تعالت و تقدست مستتر گردانیدہ در آئینۂ کبریای جمال مطلق تماشا می فرمود ہر گاہ بر ہر یکی از اہل قلوب این سلوک در پیش داشتند فرزندان حضرت ایشاں (۳۴۰) کہ مراتِ جمالِ آں قبلۂ درویشان اند سلوکِ ایشاں قیاس باید نمود لہذا بشاراتِ فراوان ازاین حضرت دارد مگر صاحب دلاں کہ استماع فرمودہ اند در بیاضِ خاصہ بدستخطِ شریف نوشتہ گذاشتہ اند نقل بعضی از آں ہا برمی دارد اما تقدیم بر بشارات حضرت حجۃ اللہ کہ دربارۂ ایشاں فرمودہ اند می نماید۔

فتح۔ قطب الاقطاب خواجہ جیو فرمودند در سفرِ بجواڑہ معلوم گشت کہ شما از سابقین ہستند و مرا ملہم ساختند کہ فضل اللہ از سابقان[۱] است حمداً للہ سبحانہ علی ذالک وعلی جمیع نعمائہ و نیز فرمودند کہ دربارۂ شما قبولیتِ خاص معلوم گشت و شب برات می فرمودند بخشش دربارۂ شما معلوم گشت بلکہ سرو پای معرفت نیز پوشاندند و این در مسجد شیخ شرف در پانی پت وقتِ رفتن حج بود شب ختم می گفتند کہ سرو پای بی واسطہ بہ شما پوشاندند و نیز می فرمودند کہ نزول شما چوں در نقطہ عدم مطلق واقع شد جمیع مقامات عدم از نورانیتِ شما منور گشتند و نیز می فرمودند کہ شما را از معرفت تمام پر کردند طیب ساختند۔ انتہیٰ کلامہ قدس سرہ۔

و امورِ دیگر بسیار نوشتہ اند کہ تعداد آنہا بیاضِ شریف مناسب اسرار مرقوم است ہمیں ہا کفایت رفت۔ درجای دیگر از ہماں بیاضِ شریف می نویسند۔

فتح۔ حضرت حجۃ اللہ بشارت اصالت و محبوبیت دربارۂ یکی از نامراد آں فرمودند والحمد للہ سبحانہ علی ذالک وعلیٰ جمیع نعمائہ و نشاء ملاحت را خود قبل ازین نشان

۱؎ م۔ سابقین

می فرمودند و در مقام قیومیت نیز با خود بطریق ضمنیت شریک می گفتند چنانکه اعوان و انصار و زارا شریکِ خدمت می باشند روزی فرمودند که باطن شما بهشت گشته بود تمام طراوت و حسن بهشت آں جا مشهود گشته و نوری عظیم در باطن شما به نظر درآمد شب شعبان المعظم سنه هزار و صد و چهارده حضرت حجة الله رضی الله تعالی عنه بشارت دخول بهشت دادند و شب جمعه وقتِ سحر بیست و نهم ماه محرم سنه هزار و صد و پانزده وصال آنحضرت شد و بحق پیوستند و وصالِ عاشق و معشوق شد، برد الله سبحانه مضجعه وجعل الفردوس منزله آمین ورزقنا الله سبحانه من برکاته واسراره بمنه وکرمه ۔ انتهی کلامه قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس ۔

اکنون بشارتی که از حضرت مروج الشریعت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس در بیاضِ خاصه تحریر فرموده اند در قید قلم باید آورد و درآں جا بعضی از خصائصِ آنحضرت هم که در احوال ایشاں وعدهٔ ایراد آنها دریں کنز مبارک شده بود ایراد می باید بالتفاتِ خاطر استماع فرمایند۔

فتح ۔ جناب مرحومی ولایت پناهی اقطاب دستگاهی شیخ محمد عبید الله رضی الله تعالی عنه درباره ایں احقر اکثر بشارات علیه عالیه بر زبان الهام ترجمان می فرمودند بحدی که احصای آں یحتمل که از حیطهٔ تحریر نیز افزوں باشد اما بعضی از آنها بطریق تبرک ایراد می نماید باشوق طالبان را بفزاید۔ منها روزی به زیارت مرقد مطهر حضرت ایشانِ ما رضی الله تعالی عنه رفته بودند ساعتی مراقب نشستند و بعد برخاستن بایں درویش فرمودند که حضرت ایشاں در ثناءِ شما ایں حدیث می خواندند لن یومن احدکم حتی یقال انه مجنون ۔ و نیز روز دیگر می فرمودند که حضرت ایشاں جامهٔ خاص خود را بر خود داشتند از بدنِ مبارک آورده به شما عنایت فرمودند و روز دیگر می فرمودند که شما را آراستند چنانکه (۱۴۱۳) عروسه را می آرانند، و روزِ دیگر می فرمودند که شما را و خود را به حرف الف مناسب می بینم و اندرون حصین مقطعاتِ خود را و شما را داخل می نمایم تخصیص کردند، روزی می فرمودند که نسبتِ شما ذاتی ظاهر می شود۔ روزی می فرمودند که کدام کمال و نسبت حضرت ایشاں است که به شما نه رسیده است ، تم کلامه الشریف

در جای دیگر از میاں رحیم داد که از یارانِ مقبول حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه بوده برنگاشته اند۔

فتح - شیخ رحیم داد برای این فقیر بشارت آورد از عالم غیب باین عبارت نعم البدل لعبد فی السابقین استقر فی السابقین الاقرب -

از عزیزی دیگر که تصریح نام آن ننموده بشارات فراوان آورده بنگاشته اند ایراد می نماید :

فتح - ولایت مرتبت حقائق منزلت قطب رتبت دربارهٔ احقر اکثر بزبان الهام ترجمان بشارت علیه مذکور می فرمایند۔ جزاه الله تعالیٰ عنا خیر الجزاء - منها در ماه رجب ۱۰۸۸ھ شبی بعد از اتحاف صلوٰة مبارکات ساعتی مراقبه فرموده و بعد از سر برداشتن بشاشت بسیار نموده فرمودند که امشب دریای رحمت و عنایت را بر شما یک مرتبه کشودند بحدی که مکشوف گشت که درین چند سال هرگز باین مشابه عنایت وارد نگشته بود و سرعت سیر بسیار ظاهر گشت و من نظر در ولایت احمدی انداختم آن جا شما را بشانِ عظیم یافتم و بانواع زینت متزین و ظاهر امرِ مخصوص را نیز بیان فرمودند، بعده نظر بر صفوف اربعه انداختم آنجا نیز شما را همراهِ خود یافتم و معنی اصطفائیت بسیار ظاهر می گشت و معلوم می شد که من این را برگزیده ام و قبولیتِ خاص مفهوم می گشت و چیزهای بسیار مذکور کردند که اکثرها فراموش کرده و شبی دیگر می فرمودند که مرادیتِ شما معلوم می گشت که از سرتا پا محاط بودند و اصطفائیت را اکثر مذکور می فرمایند شبی دیگر زینت و آرستگی خود را که از راه محبوبیت باشد بسیار بیان فرمودند چنانکه مشکور آن حال بودند۔ این درویش را از زینتهای آن مقام بل ترقی درآن مقام بشارت فرمودند۔ شب دیگر فرمودند که عنایتِ خاص دربارهٔ شما محسوس می گردد و توجهٔ خاص آنجناب بر شما ظاهر می گردد و آن نسبت که حضرت مجدد آن را باین عبارت یاد می فرمایند و توجه در رنگ متوجه الیه بی چون خواهد بود بسیار جلوه گر بود و صبغة الله تمام شما را گرفته بلکه درین مقام ترقی هم ظاهر می گردد و شان عظیم مفهوم می گردد و نیز می فرمودند که نسبتِ محبوبیتِ شما بسیار ظهور گردد و معامله قیامت نیز ظاهر گشت و میزان مکشوف گشت۔ آن جا مرتبه تمام یافتم و مثلث با محبوبیت و بالف مناسبت یافتم[1] بعده جنت مکشوف گشت درین که جنت علیه که وَلِمَنْ خَافَ (۳۴۲) مَقَامَ رَبِّهٖ

---

[1] "آن جا ... یافتم" نسخه م ندارد - تصحیح قیاسی

جَنَّتَانِ مکشوف و مشهود گشتید با زن و عیال خود، روز دیگر می فرمودند که در مقام خلت شما را به شانِ عظیم یافتم و به حرف لام مناسبت تمام و بارها بشارتِ محبوبیت فرموده۔ در ماهِ مبارک رمضان ۱۰۹۹ھ ہم نماز می خواندم فرمودند که مضمون حدیث الساجد یسجد علی قدمی الله درین سجده بر ما و شما ظهور کرده و نیز فرمودند که در نسبت شما ثقل یافتم بایں تقریب توجه درین ثقل رفت فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِیْنُهٗ فَهُوَ فِیْ عِیْشَةٍ رَّاضِیَةٍ در مادۂ شما ظاهر گشت۔ ختم و برکاتِ ختم را و برکات آں شب را بسیار بیان می نمودند و می فرمودند که توجه من جانب دیگر بود که بمن از غیب اشارت کرده خبردار کردند می بینم که برکات حضرت ختم مثل باران می بارد و ورائ برکاتِ شب و ایں قدر برکات ختم مشهود گشت که از وقتِ حضرت ایشاں قدس سره مشهود نه گشته بود، شبی می فرمودند که گویا حضرت قرآن مجید در شما خانه کرده است۔ و می فرمودند که آفتاب احدیت گویا مقابل روی شما همیشه ظاهر می نماید و می فرمودند که بر صراطِ مستقیم مکشوف می شوند و ملهم می کردند و بشارت دنیاوی حکم آخرت نیز فرمودند و می فرمودند که بعضی مردم که دعوی منصبِ قیومیت می کنند چوں در مقابلۂ شما نظر با آنها انداختم ربع شما ظاهر گشتند و حضرت حجة الله رضی الله تعالی عنه فرمودند که اگر کسی دعوئ قیومیت بکند پس ایں مرد بکند، انتهی کلامه قدس سره۔

درجای دیگر از همان بیاضِ شریف می نویسند :

فتح ۔ آیت الله به بشارات عالیه خوش وقت می سازند۔ منها بشارت غوثیت ثقلین ۔ منها بشارت سلطنت آں عالم او تخت بالای آسمان و هجوم ملائکه گرد به گرد آں ، کَاَنَّهُمْ یَطُوْفُوْنَ ۔ منها مداریت کل و سلطنت زمین و هجوم ملائکه گردا گرد آں و گذشتن دفاتر ملک و ملکوت ممّا یتعلق بالمداریت من الارزاق والشفاء ونزول المطر وحدوث الاکوان والالوان الی غیر ذٰلک۔ منها جمع حرکات واقوالِ مرضیه و منها بشارت محبوبیت ذاتی و انفعالی۔ منها بشارتِ منصب خلت و منها بشارت اصالت از راهِ تخمیر طینت۔ منها دخول در صفوف اربعه اصالت و ضمنیت نبیه علیه السلام۔ و منها نزول بلاکیف و منها آنکه حکم اقدس صادر شد که نصف دنیا به طفیل او بخشیدم ای ما کان فی زمنه و منها فیضِ ذاتِ اقدس

بلاتوسط احد و منها اسرارِ لازم الاستتار۔ و منها وعدهٔ نزول بلاکیف عند الموت و فی محشر و منها خدمت بر حوضِ کوثر بطریق ریاست و تخت نشین ۔ و منها اطولیت عمر و منها دخول در اہل بدر و منها دخول در اہل بیت و منها در شعبان المبارک بر آں بزرگ نزول بلاکیف بہ خصوصیتِ خاص شد و حکم شد کہ ایں نزول نسبت آں است کہ فلانی را بشارت وزارت اعظمیت بدہم و اشارت بایں ضعیف کردند (٣٤٣) و روزِ قیامت بر تختِ مرصع بہ نشانیم و نزول بلاکیف آنجا بہ فرمایم و کار و بار وزارت و دفاتر باو بسپارم الیٰ غیر ذٰلک من الالطاف والعنایات وما ذٰلک علی اللہ بعزیز و امور دیگر ہم از آں عزیز کہ مشار بآیت اللہ است بسیار نوشتہ اند اما علی قدر آں وقت بر ہمیں قدر کفایت رفت۔

ایضاً در ہماں بیاض شریف می نویسند :

فتح - شیخ فی الحال در روضۂ مقدسۂ حضرت حجۃ اللہ چنیں بشارت دارند کہ آنحضرت دربارۂ توم می فرمایند غفران ما تقدم وما تاخر و عتق رقبۃ۔

و در جای دیگر از ہماں بیاضِ خاصہ می نویسند۔

فتح - حقائق و معارف آگاہی شیخ بدیع الدین می گفتند کہ نظرِ من در حق آں جماعت کہ نازل گشتہ فَاُولٰٓئِکَ یُبَدِّلُ اللّٰہُ سَیِّاٰتِہِمْ حَسَنٰتٍ افتاد و مردمانی کہ در آں بحرِ بخشش غواصی می نمودند نمودار شد شما ہم در آں دریا دیدم و از آں مردم بہ نظر در آمدند حمد اللہ سبحانہ علیٰ ذٰلک سبحان اللہ۔

بایں ہمہ کثرتِ کمال کہ از بشارت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعضی انجامید خود را بایں خاکساری ساختن و پرورش مقام عبودیت کہ فوق جمیع مقامات است نمودن و نزدیک ہر اہل دل خود را از راہِ کشف بہ وجہ الیق دریافتن مگر از آنحضرت والا منزلت مربیٔ گشتہ و آنحضرت را در تفسیر دستگاہ علیا بودہ و در حدیث بہ سندِ جید کتاب نجم الہدایت در فن حدیث تالیف فرمودہ اند و تحقیق ارواح دراں مشابہ بہ کار بردہ کہ مگر بہ مطالعہ کتب فراوان قدری ازاں بدست آید و تحقیق مذہب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ در آں است بہ نہجی تفصیل دادہ اند کہ اصلا عشر عشیر آں تفصیل از کتب دیگر پیدا نیست چہ بسیاری آں مقدمات دقیقہ از راہ سمع با آنحضرت رسیدہ باز ائدۂ دقت کہ از کشف و الہام خود تحریر فرمودہ اند در جای دیگر یافتن ایں امور از خیالات

محضه است می بینی که این کتاب مفتاح اهل سعادت اکثر از علوم سماعیه آنحضرت است که در قید قلم در آمده فائده تمام بخشیده است۔ مصراع

به یمن همت پیر مغاں این قطره دریا شد

نکیف درجای که خود چیزها می نویسند، هیچ مطلب در مقامی باز نمانده و نظر کیمیا اثر آنجناب بر کتب نوادر که باعتبار تمام متصف اند افتاده و چیزها معلوم بود که نهایت آں در علم علام الغیوب جلوه گر است در بیاض خاصه عبارتی از زبور مرقوم گشته است آن را ایراد می نماید۔

فتح ۔ در زبور آمده است ای داؤد بهشت من برای مطیعان است و کفایت من بجهت متوکلان و زیارت من بجهت شاکران و انس من بهر طالبان و رحمت من ازال (۲۴۴) محسنان و مغفرت من برای تائبان و من خاصهٔ مشتاقانم ؎

الاطال شوق الابرار الی لقائی و انا الیهم لاشد شوقا

از تفسیر مواهب علیه منقول گشته روزی این حقیر معروض داشته که بعینه عبارت زبور است یا ترجمه او فرمودند بل ترجمه او آری اگر عبارت عربی همان باشد مستبعد نیست، چه در آں کتب ثلاثه منزله الفاظ عربی هم منزل شده اند کما وقع فی الانجیل ولد الله عیسیٰ من جاریة عزراء و عبارات تورات به تقریبی می نویسند "ایر سایر سا شار سا سور سا۔"

فضیلت آں در مظهر الواب فضل خواهم نوشت بمشیئة سبحانه حدیثی[1] قدسی که از آنحضرت والا منزلت قدسنا الله سبحانه شنیده نیز ایراد می نماید۔

فتح ۔ ملائکة النهار ارفق من ملائکة اللیل یعنی فرشتگان روز که در قبر به جهت سوال می آیند مهربان تر اند از فرشتگان شب که سوال نمایند حسبنا الله و نعم الوکیل۔

مسائل فقهی و قواعد اصول و کلیات منطق و نکات دقیقه حکمت و مقدمات حقیقت علم کلام و اسرار معانی و غوامض بیان با محسنات بدیع که از آنجناب شنیده اگر به تحریر آں پردازد کتابی علیحده به ضخامت ترتیب باید لغات صرف و نحو خود از جمیع علوم زیاده تر محفوظ خاطر بوده در علوم عربیه اطلاع عظیم داشتند، خواص اسماء حسنیٰ و بعضی آیات قرآنی که تحریر فرموده اند و نفع عام

---

[1] د ۔ "حدیثی" ندارد

در آں منظور داشته تا کجا بیان نماید به خاطر عزم بالجزم از مدتی برآں قرار گرفته که اگر حیاتِ چند روز وفا نماید بعد از انفراغ ازیں کتاب مقاماتِ معصومی و الهاماتِ قیومی و به تقریب حضرت ایشاں سخن از دیگراں در میان آمده کتاب مظهر ابواب فصل که مشتمل بر خاصۂ احوال آنحضرت و چیزهای که آنحضرت برای نفع عام در قید قلم آوردند و باچیزی که از زبان الهام ترجمان استماع نموده و چیزها که بآں امتیاز داشتند و ایں فقیر را وقوف آں دست داده جهت ادای حق ایشاں تصنیف خواهـــم نمود ۔ اِن شاء الله تعالیٰ ۔

اکنوں سخن از معارف بلند و تصرفات عالی درجات و ذکر ابنای ایشاں تا حقیقتِ کمالات انوی کرمی و کساد معامله ایں مغرور جلوه گر اهل حضور گردد نموده ختم ایں کنز مبارک باید نمود ۔

احمد ۔ می فرمودند که هر که را با خدای اندک راه هم باشد ادب او بسیار باید نمود و امتحان آں استقامت در رسوخ بر محبت شیوخ مقتدا است که کمالات آنها البته از راهِ محبت بایں مرید صادق به مقدارِ حوصله اش رسیده است و اگر حرفی که بظاهر مخالف مصاحبین بود و ازیں طور عزیزی به ظهور آید قیاس احوال او به دیگراں که در ظلمات بدعت افتاده اند نانموده طعن و تشنیع او نه باید نمود که خدا رسیده خود چراغِ عالم گردیده است بلکه محمل و تاویل برای آں عزیز باید طلبید و اگر بدست نیاید اما نفس قبول آں می نماید سکوت باید ورزید، حدیث من سکت سلم و من سلم نجا البته گوش زد شده باشد ایں وعظ بسیار نافع است باید که مرکوز خاطر اولی الالباب (۳۴۵) باشد ۔

احمد ۔ می فرمودند که برما الهام همیں عبارت فارسی شد که به زودی به رسید که بزرگانِ ولایت منتظر قدوم شمایند و یک باسگی جای ولایت جلال آباد معلوم گردید باز متوجه شدند و عالمی را از اهلِ ولایت که کابل و نواحِ آں باشد و جلال آباد به فیضِ خود شاداب ساختند ۔

احمد ۔ می فرمودند که ما را به خطاب سید العاشقین ملقب گردانیده اند ای فی الاولیاء المقربین ۔

احمد ۔ می فرمودند که درس مکتوبات قدسی سمات حضرت مجدد الف ثانی نزدیک حضرت خازن الرحمت دوام داشته اما آنحضرت استماع آں به سکوت و ادبِ تمام می نمودند و به معانی آں لب مبارک نمی کشودند الّا ماشاء الله تعالیٰ ۔

و حضرت ایشاں هم بر درس مکتوبات مداومت داشتند اما معانی آں بر حاضران به موافقِ حوصله های آنها افشا می ســاختند الا ماشاء الله تعالیٰ و لکلِ وجهة رضی الله تعالیٰ عنهم

روزی این درویش به عرض آنحضرت رسانیدند که وجه سکوت خازن الرحمت وتقریر حضرت ایشان اگر بیان فرمایند موجب تشفیٔ خاطر نیازمندان گردد، فرمودند حضرت خازن الرحمت القاءِ معانی را تفویض بر باطن فیضِ مواطن حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه می نمودند تا ازاں برکات رشحه بر اہل مجلس تقاطر نماید وخود به مراقبه می ساختند وحضرت ایشاں که معانی آں می فرمودند پیروئ مفسران وشراح حدیث می نمودند که ہرگاه در کلام الٰہی تفسیر مجوز شد وبر کتب احادیث شروح متکاثره به ظهور انجامیده وباوجود آں تشابهات قرآنی مفوض به علم واجبیت ونکات حدیث ہم مثل ضحک الرحمٰن حتی بدت نواجذه معلوم به حبیب کریم علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام۔
پس معنی اسرار ہم باوجود قدرت تقریر چرا خود را معاف باید داشت تا این معنی مسموعه مثمر برکات الیٰ یوم التناد گردد والقای معانی وصورتاً ومعناً فائض اہل حضور شود واجرین القاء وبیان حاصل آید، فتدبر۔

وجهِ ثالث که به خاطر این نامراد راه یافته نیز معقول مستمعان می سازد وآں آں است که کوته اندیشی خیال نه کنند که معنی این کلام متحمل بیان نیستند کلاً بلکه بیان شافی را مستحق اند۔
چنانچه حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه خود در جای می نویسند:
فتح ۔ این اسرار نه ازآں قبیل اند که در بیان نیایند بلکه در بیان نمی آید تم کلام الشریف۔
آری بعضی ازاں اسرار لازم الاستتار وحضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه فوت بیان آنها بر کمال بوده ۔ امّا اگر تستر حال از راه بعضی حکم ومصالح فرموده باشند گنجائش دارد۔ چنانچه مکتوبات شریفهٔ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه ازیں طور اسرار مشحون است۔

احمر ۔ می فرمودند که اگر کسی از حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه توجه یافته است من یافته ام وبعد شش روز ازیں توجه تشریف حضرت ایشاں به فرادیس الجنان روی داده ۔

احمر ۔ (۳۴۶) می فرمودند که ہر که ہفت مرتبه وقتِ صبح حسبی الله لا اله الا ہو علیه توکلت وہو رب العرش العظیم به خواند کفایت مهمات یومیٔ وی فرمایند واگر وقتِ شام به خواند مهماتِ لیلی را کفایت فرمایند. می فرمودند که ما را در مقام فردیت شانِ عظیم است ازیں جهت رجوع طلاب به ما کم است مع ہذا کسی که از روی اخلاص چند روز صحبت می دارد ومعرفت بی شمار حاصل می نماید چه فرد در قرب مولیٰ اقدم است از قطب وکسی که به مرید قرب متحقق باشد البته متوسلان او ہم که باخلاص باشند ترقیات فراوان حاصل نمایند ہر چند از مقام قطبیت ہم نصیبی کامل

وحظی وافر است کہ از صحبت حضرت ایشاں حاصل روزگار گردیدہ واین قدر رجوع کہ ہست نسبت آں است۔ دریں ضمن اخوئ مرحومی معرفت آگاہی شیخ عزالدین احمد قدس سرہ معروض داشتند کہ فردیت از کجا بدست آمدہ است، فرمودند از حضرت خازن الرحمت کہ ایشاں را دریں مقام شان عظیم بودہ ودر اوائل حال با ایشاں بشارت آں مقام بزرگ سرافراز فرمودہ بودند کہ در آخر کار بہ منصۂ ظہور انجامید۔

احمر۔ می فرمودند کہ تمنای قلب از اول عمر چناں است کہ ہر چہ حضرت حق سبحانہ باعطا فرمایند ہر قدر کہ در مقام قرب ترقیات عنایت کنند ظہور آں در دار القرار گردد ودر دنیا ہمہ پنہاں وپوشیدہ بماند، درویشی از بار یابان بہ عرض رسانیدہ کہ از اظہار مقامات قرب در دنیا نیز مشتمل بر منافع است کہ موجب ارشاد جمعی از عباد الٰہی می گردد فرمودند راست گفتی اما در عہد کثرت اولیاء است علی الخصوص ابنای کرام حضرت ایشاں ومعاملۂ ارشاد بایشاں مفوض ومسلم است۔ پس مدار کار خود بآخرت کہ محل مشاہدہ اولین وآخرین است باید گذاشت۔

احمر۔ می فرمودند کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ را الہام از کریم علام شد کہ اگر خواہی بر تو آں قدر رجوع خلائق فرمائم کہ بر ہیچ یکی از اولیای سلف نہ شدہ باشد۔ معروض داشتند کہ ازیں، ہیچ قرب در حضرت تو می افزاید حکم شد کہ نہ باز الہام شد کہ بر قبر تو آں قدر مجمع زیارت کنندگان سازم کہ بر قبر احدی از سلف نہ شدہ باشد ایشاں باز عرض نمودند بہ جواب سابق سرافراز گردیدند در مناجات درآمدہ معروض داشتند کہ الٰہی مولای در قیامت کہ مجمع اولین وآخرین است این ہمہ عوض رجوع بہ بندۂ عاجز فرمای تا اولین وآخرین ایں ہمہ قرب ترا مشاہدہ فرمایند وشان ترا تماشا نمایند وشفاعت مرا در حق آنہا بہ فراجابت رسائی در معرض قبول افتاد پس باید کہ متابعان آنحضرت ہم دریں صفت کم تشبیہی بآنجناب حاصل نمایند۔ مصراع

گر قبول افتد زہی عز وشرف

ابیض۔ می فرمودند کہ فضل حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر دیگر اقربای خود کہ متحقق بہ کمالات علیہ احمدیہ اند (۳۴۷) اگرچہ از وجوہ بسیار مثل قیومیت کہ خلافت مولیٰ است ذکرہ اولی اما وجہ اکبر مجبوبیت ذاتی کہ از راہ اصالت[1] آمدہ وایشاں را آفتاب فضل گردانیدہ رزقنا اللہ سبحانہ کمال محبتہ۔

---

[1] د۔ "از راہ احمدیہ اصالت آمدہ"

احمد۔ می فرمودند کہ ما را از اکابر چہاردہ طریقہ کہ مشہور فیما بین الناس اند اجازت تلقین اذکار آں طرق بر طالبان آں را حاصل است ۔

ودوضع شریف آنحضرت در خلوت ہمگیں بہ سوز و گداز بودہ و اکثر ابیاتِ شوق بر زبانِ مبارک بہ سوزِ تمام می آوردند، وبعضی ازاں ابیات کہ محض از زبان شریف یاد گرفتہ است اگرچہ بعد ازاں بعضی ابیات را در بعضی کتب ہم دیدہ ایراد می نماید ؎

گر از بویم گر بزی ہم بہ خوشم ‌‌ ‌ کہ تو عطار و ما ماہی فروشم
عرفی دو قدم ہست تا یار ‌ ‌ افسوس کہ پای بخت لنگ است
گفت او رو کہ آنچنانم من ‌ ‌ کہ بجز عشق تو ندانم من
عشق تو ایں کار فرزانہ ‌ ‌ آنچناں ساخت در دلم خانہ
کہ ترا ہم نماند گنجای ‌ ‌ بعد ازیں خوشترم بہ تنہای

واکثر در وقت[1] نصیحت ایں بیت ہم می خواندند ؎

صحرا فراخ است ای پسر تو گوشۂ ما گوشہ
منزل دراز است ای پسر تو نوشۂ ما نوشہ

ومثنوی نل دمن را قبولیت حضرت ایشاں را سرافراز است واکثر ابیاتِ دل نشین در مکتوبات شریفہ مندرج می پسندیدند، وایں بیت را دل تمام مثنوی می گفتند ؎

ای صبح بتاب بر شب من ‌ ‌ کز جاں رمق است بر لب من

شبی وقت سحر بعد از فراغ نماز تہجد ایں بیت را بہ سوز تمام می خواندند ؎

بس بی رنگ است یار دلخواہ ای دل ‌ ‌ قانع نہ شوی بزنگ ما گاہ ای دل

تا کجا شمار ایں قسم احوال محبوبانۂ ایشاں نماید ہماں بہتر کہ ذکر تفصیل مقدمات واجبت التقریر را حوالہ بر رسالۂ موعودہ نماید ان شاء اللہ تعالیٰ وعبادات آنحضرت کہ شرح آں موجب کمال تطویل است اگرچہ قدری در رسالۂ موعودہ مذکور خواہد شد بمشیۃ سبحانہ۔

امّا اجمال آں است کہ عبادات یومی ولیلی حضرت ایشاں کہ در مفتاح رابع گذشت بعینہ از اعمال آنحضرت گرفتہ است۔

---

[1] د۔ "در وقت" ندارد

احمر۔ می فرمودند کہ عملِ صالح صوریٔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعینہ اختیار نمودہ ایم کہ سرِموئی تفاوت کم و بیش نہ رفتہ و از تمکینِ آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بایں ہمہ کثرت واردات شامل حال بودہ چہ شرح دہد و حسنِ اخلاق را چساں وانماید ۔

خلیقی پردہ پوشی مقتدای کردہ ام پیدا　　کریمی حال پرسی رہنمائی کردہ ام پیدا
پادشاہی بی نیاز قطبِ وقتی حریف　　سایہ اش ظل ہمای کردہ ام پیدا

و از سخاوت ذاتی و کرمِ جبلی کہ از روزِ شعور تا رسیدن حضور (۳۴۸) ربِ شکور استیلای تمام داشتہ، اگر قدری مذکور نماید ہیچ سخنی دعوئی سخاوت نہ نماید تفصیل بعضی امور ازیں در رسالۂ موعودہ مذکور خواہد شد اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

ابیض۔ یک بار آں قبلۂ ابرار متوجہ باجوڑ بودند روزی کہ آب نہر کہ یک مرحلہ از باجوڑ ایں طرف باشد رسیدند مردمان آں جا بہ نیازمندیٔ تمام در مساکن خودہا بہ روند و لوازم خدمت حسب الوسع بجا آوردند فردایش بہ منت داریٔ تمام مقام کنایندہ معروض داشتند کہ ایں قریہ بالائی کوہی است و تصدیع آب پر بسیار کہ از سہ میل کہ یک فرسنگ باشد از پایان آب می آریم و قبل ازیں بسی سال متصل ایں دیہ نہری بود رواں از شامتِ اعمالِ ما آں است کہ خشک محض گردیدہ است، دعا فرمایند تا بعد قرن باز او نہ رود جاری شود و نفعی عظیمی بہ مسلمانان ایں جای عاید گردد و تصرف حضرت یادگار ماند، فرمودند پالکیٔ[1] من بر سر ہموں نہر خشک بہ برند تا ہماں جا دعا نمایم، چند ہزار کس از زن و مردِ افاغنہ برای مشاہدۂ ایں تصرفِ بدیع جمع گردیدہ، پالکیٔ مبارک بردند و زمینی سنگلاخ کہ پُر از اشجار[2] منکرہ باشد نشان دادند کہ ایں جای نہر بود فرمودند پالکی را فرود آرند، فرود آوردند دستِ شریف برای دعا بر داشتند دو سہ گھڑی باں ساختند ناگاہ آوازِ آب کہ سنگہا را زدہ می آمد در گوشِ تشنہ لبان رسید بہ عرض رسانیدند کہ آب رسید خود بہ ہماں صرافت ماندند تا آنکہ آب در وسط پالکی داخل گردیدہ آں زمان دست بہ روی مبارک گردانیدہ از دعا فراغ حاصل کردند بہ فرحت شکر گویان برخاستند فرمودند تجسس نمایند شکار ہم خواہد بود ماہیہای فراوان نمودار شدند افاغنہ شکار بسیار نمودہ بہ فدویتِ تمام حلقۂ ارادت در سر گردن نہادہ چند روز دیگر ہم مقام کنایندہ رخصت باجوڑ نمودند تا امروز کہ چہل سال است افاغنۂ آں جا شکر گذار ایں جان بخشی اند و آب بحکم الٰہی

---

۱ د۔ پالکیٔ مبارک ما　　۲ م۔ اشجار

جاری است۔

ابیض۔ درہماں سفر چوں افاغنہ آبِ نہر مشاہدہ نمودند ایں تصرف صاحبان بہ دیدند ملک عثمان کہ مقدم آں قریہ بودہ دختری داشتہ کہ بہ علت کوری از مدت ہفدہ سال مبتلا بودہ و عمر آں دختر ہژدہ سال بودہ معروض داشتند کہ دعا فرمایند حضرت حق سبحانہ او را بینا گرداند فرمودند معجزۂ حضرات انبیاء است کہ کور را بینا می ساختند چنانچہ حضرت یوسف علیہ السلام چشماں بی بی زلیخا را منور کردہ بودند و حضرت عیسیٰ علیہ السلام نیز بسیاری از کوران را بینا گردانیدہ اند علیٰ نبینا علیہما الصلوٰۃ والسلام من بی چارہ را لیاقت آں کجا است عرض کردند کہ برای خدا توجہ ایں معنی فرمایند والحاح بسیار بہ کار بردند فرمودند بحکم العلماء ورثۃ الانبیاء دم می نمایم درعین دم بودند کہ حق سبحانہ بہ محض قدرت کاملۂ خویش روشنئ چشم بر وی عطا فرمود ؎

پیدی شد ز مشکین طرہ اش دور　　　　در آمد در سواد نرگسش نور

احمر۔ می فرمودند کہ در آں دم من ایں کلمہ را ہم (۳۴۹) می خواندم اللّٰھم اشف امتک و صدق رسولک صلی اللّٰہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم۔

ابیض۔ یکی از خادمات در حالتِ حیات آں قبلۂ ارباب حاجات بہ امراضِ شدیدۂ مہلکہ گرفتار گردیدہ و حکیم حاذق کہ معالجش بودہ جواب علاج دادہ و گفتہ کہ حکمتِ انسانی را جای نماندہ است آری حکمتِ رحمانی تا ہر کجا کہ فرمایند ہست۔ فقیر ایں مقدمہ بہ عرض آں قبلہ رسانید ما ہم از حکیم خود جلت عظمتہ خواہیم پرسید بعد از دو سہ گھڑی ازیں ماجرا فرمودند کہ ما از حکیم خود پرسیدہ بودیم حکم شد کہ شفا دادیم ہموں روز معاملۂ بیمار جانبِ امید کشید و در دو سہ روز بہ شفاءِ کاملۂ عاجلہ سرافراز گردند۔ والحمد للّٰہ الحمید و لقد شاھدنا مثل ھٰذا التصرف من شیخنا و امامنا مایتعسر تعدادہ و سمعنا من الثقات مایتعذر احصاءہ۔

ابیض۔ در خانۂ ایں آوارہ ہر فرزندی کہ متولد شدہ پیش از تولد او خبری دادند کہ پسر است یا دختر و اکثر صورت آں ہم تشخیص می نمودند علی الخصوص بشارت قدوم فرزندی نیاز احمد سلمہ اللّٰہ تعالیٰ و ابقاہ واصلہ الی عنایۃ مایتمناہ[1] چہار ماہ در حمل بود کہ از

---

[1] "سلمہ اللّٰہ تعالیٰ ... مایتمناہ" نسخہ د ندارد۔

زبانی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں عبارت مرحمت کردند کہ من امروز در روضۂ منورہ حضرت ایشاں قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نشستہ بودم دیدم کہ در دست آنحضرت طفلی[1] است ملیحی بہ سبز رنگ بہ من عنایت فرمایند و می فرمودند کہ نبیرۂ تست و نام ایں رحم رحمٰن در حضرت رحمان مقرر گشتہ است و می گویند کہ با من از دو راہ نسبت فرزندی دادہ یکی از نسبت شما و دوئی آنکہ نسبت نبیرۂ فرزندی محمد صبغت اللہ۔ ہمچناں بہ وقوع پیوستہ و روزِ عقیقہ اول مسمیٰ بہ اسم مذکور کردہ لیکن عالی حضرت فرمودند کہ یکی از نام ہای ایں نیاز احمد ہم باشد۔ چنانچہ کنیتش ابوداؤد و نیز محمد عاشق ہم بہ موافق برادر بزرگ خود محمد معشوق سلمہٗ ربہٗ گذاشتند و بالفعل شہرت بہ ہمیں نام والامقام نزدیک عوام غالب است۔

ابیض۔ اکثر در خرد سالیٔ احقر می فرمودند کہ فلانی مصنف است بہ میامن آں مقولہ از فقیر تا امروز سہ تصنیف بہ ظہور آمدہ کہ ہر یکی مقبول اہل کمال[2] گردیدہ است معدن الجواہر و منظر اولی الالباب و مفتاح اہل السعادت و عزم کتاب مظہر ابواب فضل در خاطر بر تقدیر حیات مصمم است ان شاء اللہ تعالیٰ و رسالۂ دیگر ہم در خاطر مذکور آمد کہ باید نوشت و باید دید کہ تا آخر عمر معاملہ تا کجا کشد وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ اُنیبُ۔

احمر۔ ولایت پناہ شیخ روح اللہ می گفتند کہ ہنگام تشریف سفر آخر کہ آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ جانب پشاور اتفاق افتادہ بہ فقیر فرمودہ بودند کہ ایں آخر سفر ما است و در دعاءِ حسنِ خاتمہ مقید خواہد بود آخر الامر بہ پشاور رسیدہ عالمی را بہ ہدایت رسانیدہ روز جمعہ ثالث رجب المرجب جاں بجاناں تسلیم کردند انا للہ وانا الیہ راجعون۔

تاریخ وصال کہ موافق سال ہزار و صد (۳۵۰) و ہفدہ ہجری است "وی خاتم اولیا بود" و دو سہ فقرہ دیگر کہ یک سال می افزاید و آں نزد اہل تاریخ مجوز بلکہ بسیار دائر است مذکور باید نمود۔ "وی از اکابر عرفاء وقت بود"۔۔۔ "ایں ظلِ نبی احمد بود"۔۔۔ "محب محمد فضل اللہ"۔۔۔ قدسنا اللہ سبحانہ اسرارہ و رزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہ و رضی اللہ تعالیٰ عنہ و رضی ھو سبحانہ بحرمۃ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ جمیع الانبیاء وآلہ وآلھم وصحبہ و صحبھم واتباعہ واتباعھم وسلم وبارک[3]

---

[1] د۔ "طفلی است" ندارد [2] د۔ "کمال" ندارد

[3] یہ دعائیہ کلمات نسخۂ "د" میں مختصر ہیں۔

ازآن جانیازمندی فرزندی نیازاحمد مدظله در آن حضرت بی نظیر است بنابرآں فقرات برآورده او مذکورگشت والاتواریخ دیگر مخلصان دیگر مثل حافظ عبدالعزیز پشاوری وعبدالحی سرہندی ہم یافته اند، جهت تطویل کلام مذکور نه گردیدند۔

آنکه تابوت شریف به حضرت سرہند آورده در روضهٔ منورهٔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دردرون ته خانهٔ مقدسه جانب اقدام آنحضرت مدفون کردند۔

ہرآں آتش که افروزد بتِ سیم ۔۔۔ خلیلاں را بود باغ ابراہیم

دآنحضرت را سه فرزند به کلاں سالی رسیدند۔

(شیخ عزالدین احمد) اکبرآنها معرفت دستگاہی مرحومی قبله گاہی[1] شیخ عزالدین احمد قدس سره وخیلی مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در بادی النظر گردیده، چنانچه در حین تولد شرف حضور داشتند وبعداز تولد چوں نظر مبارک افتاد فرمودند۔

احمد ۔ سبحان اللہ دراول نظر مقبول گشت واز غایت عنایت ملا معزالملک می فرمودند۔ وبه خلعتِ خود به نواختند تفصیل این نقل نزد اربابِ عقل خیلی ضرور است به گوشِ تامل باید شنید۔ نبائر و نواسِ حضرت ایشاں که قریب السن آنجناب بودند گاہی مقتضای عمر قلمندان مبارک را که به حضور اقدس کشاده می یافتند گاہی مقراض می کشیدند و زبانی کاروی بر آوردند، این معنی موجب ملالِ خاطری شد وآنها را به زجر و مبالغه منع بازیدن قلمندان می کردند۔

احمد ۔ ومی فرمودند که رشک ملا معزالملک دریں امر نه نمایند که وی یار ما است وہرچه نماید مسلم ومقبول است ومطلق به منع ایشاں دریں کار وکارہای دیگر که مشتمل بر انواع شوخی باشد رضای مبارک نه بوده وسوای این ہم اکثر بایں کلمه سر بلندی فرمودند وحضرت ایشاں به منصب خلت متحقق اند پس بحکم خلیل الخلیل خلیل امیدواری اکمل آنجناب رانصیبی ازمقام خلت به ثبوت پیوست۔

یک بارگی در موسم طفولیت مرضی بآں اخوت پناہی لاحق گردید که طبیب پرہیز روغن فرمودند حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند که تمام طعام سرکار بی روغن به برند تا دل طفل محزون نه گردد که مردم مرغن می خورند ومرا بی روغن می دہند ونکتهٔ ثانیه که بالفعل به خاطر رسیده دیانمی دانم

۱؎ "معرفت دستگاہی مرحومی قبله گاہی" نسخه "د" ندارد

که پیشتر هم کسی شنیده باشد که وظیفه داران طعام چون باوجود شفایابی روغن به خورند البته دعای شفا به صمیم قلب خواهند نمود ما را که دعای احدی از عباد الهی زود به فراجابت خواهد رسید.

ابیض - درهمان مرض ایشان یا در مرض دیگر که اصعب بوده حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه به حضرت والدهٔ ماجدهٔ ما که صبیهٔ آنحضرت باشند بشارت عافیت دادند و فرمودند که من به محاسن دیده ام خاطر جمع (۳۵۱) دارم حضرت والده ماجده سلمها ربها می فرمایند که حضرت ایشان بشارت طول عمر ایشان مخفی از من فرزند خود حضرت حجة الله که معتمد به کشف نزد پدر بزرگوار بودند طلب نمودند بلکه شیرینی برای ختم حضرات خواجهای بزرگوار نیز فرستادند ایشان نیز بشارت دادند که من عزالدین احمد را به ریش یافته ام.

احمر - آنحضرت در خلوت فرمودند که به ریش خود من هم یافته بودم مقصود آن بود که بشارت سپیدی ریش می دادند تا خاطر اطمینان می گرفت در شادی مکتب آنجناب هم حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه فرمودند بودند و فاتحة الکتاب خود خوانده عنایات که درین ضمن به کار آمده تا کجا شروح اهل بصیرت سازد نقل غریب استماع نماید از آن جا محبوبیت آنجناب بحضرت قیومیت مآب تماشا نما.

احمر - درایام غلبهٔ آزار حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه تمام بدن مبارک را تاب تحریک نمانده بود آن اخوت پناه بالای عریش مبارک همنشین بود و فرش حضرت ایشان همیشه طاهر می بود کما هو الظاهر زود به عرض رسانیده که با جد بزرگوار اندکی کناره شوید من بول می نمایم بهر قسم خود را یک سو کشیدند تا طفل بر همان فرش و عریش بول نموده آنحضرت را این معنی خیلی[1] به پسند افتاده و مرغوب الطبع گردید، بعد ازین که حضرت والده وجده ما حاضرات خدمت شدند نقل گذشته را بر زبان شکرفشان آورده دعای خیر در حق وی به عبارات مختلفه فرمودند و گفتند که اگر بدون خبر می کرد ما چه کردیم و نمازی نمودن بدن خیلی دشوار بوده خدا اش خیر دهد و به کمال به رساند که قبل وقوع واقعه اطلاع داده و ما را ازین حرج خلاص ساخته تبدیل فرش امر آسان است فی الفور تبدیل فرش نمودند و الاضابطهٔ شریفه چنان بوده که هیچ کس که مباشر مشکوک هم می بوده در حجرهٔ مقدسه باریاب نمی گردید رعایت طهارت آن فرش فکیف کسی که بر عریش خاص بشاشند و مورد این همه عنایت گردد بلکه دریچهٔ جدیده از مقبولیت به کشاید این کار خاز به محبوبیت متعلق است و

---

۱ د- "آنحضرت را خیلی این معنی به پسند"

حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ محبوبیتِ ذاتی سرافراز اند و محبوب المحبوب، محبوب قاعدہ کلیۂ اصحابِ قلوب است۔

احمد۔ حضرت والدۂ ماجدہ می فرمایند کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند ازیں کہ پسرِ ترا مادر فرزندیٔ خود گرفتہ ایم گراں خاطر نخواہی شد و بد نخواہی برد کہ ما ایں را می خوانانیم و از عرفاءِ وقت می گردانیم قابل ساختہ حوالہ تو خواہیم نمود، ہر چند عمرِ مقدس آں زمان وفا نہ کرد اما بہ ایں مقولۂ مقدسہ کریم متعال بہرہ دو کمال قال و حال متحقق گردانید بلی تمنای اکابر ایں معنی نمی باشد و سخن مردان بی جا نمی باشد علی الخصوص منظوران حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مقبولیتِ دیگر سرافراز اند با خالقِ سماوات و ارضین در راز و نیاز اند۔

بر خاک اگر نظر کنی مشک بو کنی   بر سنگ اگر نظر کنی آئینہ رو کنی

و عمرِ شریف آنجناب پنج سالہ بودہ کہ وصال حضرت ایشاں مکنونات را مدہوش ساختہ (۳۵۲) و سماوات را بی سرپوش گردانیدہ تربیتِ آنجناب بہ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ مسلم گردیدہ و اموری کہ در ممکن استعداد بودہ بہ پختگی و بالیدگی جلوہ گر گشتہ و امورِ دیگر ہم از حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دربارۂ آنجناب مسموع شدہ اما چوں بطریق ضبط محفوظ نیند بنا براں لائق ذکر دریں کتاب معصومی یافتہ۔ الحال اسرارِ دیگر آنجناب چوں از بشاراتِ قیومی است مناسب ایں کتاب فہمیدہ بہ ذکر بعضی از آں لب می کشاید۔

محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ سرمایۂ جمیع سعادات است بہ مرتبۂ داشتند کہ دل و دیدہ بہ نامِ مبارک می گداختند و ہر کہ را منحرف از آں قبلۂ درویشاں می شناختند صحبتِ محبت ادراسم قاتل می پنداشتند لہذا رغبت بہ تنہای پیشتر داشتند و بہ سیرِ باغات می ساختند تا جائی کہ نا موصوف بہ صفت فدویت باشند روی آنہا نہ بینند چوں قدری از جلالیت ہم شامل حال بودہ بنا برآں خلوت را از جلوت محبوب تر می فہمیدند چہ با بسیاری از معاندان حضرت ایشاں کہ بظاہر مدعیٔ محبت اند و فی الحقیقت معکوس مناظرات ہم دست دادہ کہ آنہا را روی جواب باز نماندہ و با محبان حضرت ایشاں انیس و دم ساز بودند و سراسر جمال بودند کہ بوی از جلال ملحوظ نہ باشد و نزدیک حضرت قبلہ گاہی جیو مرشدی اعتبارِ تمام داشتند و سخن ایشاں در آنحضرت قدری دیگر داشتہ و منزلتی عظیمہ حاصلِ روزگار بودہ بشاراتِ عظمی ہم از آنحضرت والا منزلت قدس سرہ یافتہ و علم ظاہری را ہم بہ دقتِ[1] تمام قریب باخر رسانیدہ۔

---

[1] م۔ "بہ قوت"

درسِ مختصر معانی و متوسط شرح کافیه و بعض نسخ دیگر به بعضی از طالب علمان می گفتند و خود ہم نگران داشتند که دو سه نسخه آخره که بطریق سبق نه گذرانده ایم باید گذرانید چوں عمر وفاء آں نه کرد بر مقدر موقوف ماند۔

احمر - از زبان حضرت قبله گاہی قدسنا الله سبحانه شنیده ام که محبتی که عز الدین احمد را به حضرت ایشاں است و عنایتی که حضرت ایشاں در بارۂ ایشاں داشتند فرو گذاشت کمالی از کمال ضمنیت نه نموده است۔

احمر - نیز فرموده اند که میر شرف الدین سلطان پوری که از اکابر خلفای حضرت خازن الرحمت بوده بشارت حقیقتِ قرآن بایں فرزند ما داده بود و تفصیل ایں مقدمه چناں است که در مجلس از مجالس سلطان پور کیف ما اتفق اجتماع عزیزین حاصل آمده میر مذکور در عین ہنگامه برخاسته معانقه به کمال شوق نمودند و گفتند از شما بوی حضراتِ احمدیه یافتم و حقیقتِ قرآن مجید را محیط شما دیدم بی اختیار شتافتم و شما را نور صرف یافتم بلا علم حقیقت ہر کدام مردیگری را چوں به جناب اظہار حقیقت خویش نمودند خافیۂ خاطر میر مذکور بر طرف گشت و آنجناب را به جناب حضرتِ قبله گاہی قطب الاقطابی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس نوعی اعتقاد بوده که ہیچ کس را عدیل ایشاں نمی ساختند و بعد از حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه ایشاں رامی ساختند و به موافق اعتقاد بہره ہا ازاں صحبتِ کیمیا خاصیت برداشتند اکثر ہا می فرمودند که حضرت پیر دستگیر نه شود و نمائی خلائق را به نیم جو قبول نه دارند و به جز ذات بحت تعالت و تقدست التفات بما سوا نه دارند و قبولیت (۳۵۲) خلائق اصلاً دلیل علیه کمال نه دارد چه بسیاری از اولیا که آنہا را کسی نمی شناسد افضل اند از اولیای که رجوع خلائق بآنہا پُر بسیار است نمی بینی بعضی از انبیاءِ کرام علیهم السلام گذشته که سه و دو یک کس بآنہا گرویده اند البته افضل اند از اولیاء که جمع کثیر بانہا گرویده باشند و تحقیق آں انبیاء علیهم السلام از مکتوب دویست و پنجاه و نہم از مکتوبات جلد اوّل حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه طلب باید نمود و گاه گاه آنجناب حقائق سرگزشتۂ خود را که بعد از زمان حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه مشاہده نمودند پیش محبان بیان می فرمودند، نقل از آں ایراد می نماید که بعد از وصالِ حضرت ایشاں طرفی از مسجد کلاں حضرت سرہند به خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت تعلق داشته یعنی به ہمراہِ یاران خود می نشستند و درس می فرمودند و حلقه می نمودند و طرفی ثانی مسجد به خال اکرم حضرت شیخ سیف الحق والملة والدین[1]

---

[1] د۔ سیف الدین

قدس سره تعلق داشته و هر دو جانب وقت شام برای ختم حضرات[1] خواجه های بزرگوار قدس الله اسرارهم حلویات حاضر می گشته لیکن چون غلبهٔ ارشاد حضرت سیف الحق والملة والدین محیطِ آفاق بوده حلویات به کثرت نواز دمی نمودند چون در ودمن جانب حضرت مروج الشریعت درآن وقت اتفاق می کرد اکثر از راه طیبت می فرمودند۔

احمر۔ که اگر ذوق به شیرینی دارید این جا حاضر باشید تا بعد فراغ ختم داده خواهد شد و اگر شیرینیٔ طلای می طلبید پیش اول خال خود به روید۔

و آن اخوت پناه را با خالین مذکورین نسبت دامادی نیز بوده چه اوّل صبیهٔ حضرت شیخ سیف الدین در خانه داشتند و بعد از فوت صالحهٔ عاجزه مروج الشریعت گرفتند، چون فرزندی از آنجناب بعد از وصال نمانده و فقیر به انواع تربیت مُربّاء ایشان است و باعتبار صغرِ سن جای فرزندِ ایشان بر آن سخن ایشان به وسعت دامنهٔ اوراق باوجود رعایت اختصار گرفت که در کتاب مظهرِ ابوابِ فضل که فضل الهی موعود است، احوال ایشان به تفصیل مرقوم خواهد گردید ان شاء الله المجید۔ امید است که چون نظرِ ناظر و یا سبق قاری باین مقام برسد البته به دعای مغفرت یاد آن غفران پناه شیخ عزالدین احمد نماید تغمده الله تعالیٰ۔

و عمر شریف آن برادرِ بزرگ بست و هفت ساله گردیده بود که در سرای خان خانان که شش میل خام که از بلدهٔ دارالسلطنت لاهور واقع است واقعهٔ ایشان روی داده و تابوت به حضرت سرهند برده در روضهٔ مقدسهٔ حضرت ایشان بیرون گنبد معلیٰ مدفون کردند۔

و تاریخِ وصال هژدهم شهر شریف ربیع الاول بوده و سالِ هجری ازین کلمه که فرزندی رحم رحمٰن نیاز احمد یافته باید جُست "دُرِ عزیز معرفت بود" — اِنّا لِلّٰهِ وَ اِنّآ اِلَیْهِ رٰجِعُوْن۔

جناب حضرت قبله گاهی مرشدی در آن ایام در (۳۵۴) بلدهٔ پیشاور تشریف داشتند و متوجه کابل بودند که این خبر وحشت اثر بغتة شگاف در سینهٔ بی کینه نموده صبر و تسلی که دران بنظر درآمده اصلاً به شرح راست نیاید مگر ملازمان آنحضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه بعد از وصال فرزندِ ایشان شیخ محمد صادق قدس سره مشاهده این قسم صبر فرموده باشند و اکثر این کلمه را درآن ایام به شوقِ تمام می خواندند و بر عنوان مکاتیب هم که دران سال مرقوم گشته می نوشتند۔

---

[1] د۔ "حضرات" ندارد

احمد - رضینا بقضاء الله وصبرنا علی بلاء الله - روزی در مکتوبی که در فراقِ ایشان نگارش به نواب مکرم خان رحمة الله تعالی علیه نوشتند، این رباعیٔ عربی تحریر کردند. رباعی:

رمانی الدهر بالارزاء حتی — فؤادی فی غشاء من نبال

فصرت اذا اصابتنی سهام — تکسرت النصال علی النصال

ایضاً بعد از وصال اخوت پناهی مرحومی چون متوجه کابل شدند سلطان قلی بیگ تیمی که از مخلصانِ خاص بوده در اثناءِ طریق بر کوهِ خیبر در خورده که از کابل به پیشاور می آمده پالکیٔ شریفه را استاده کلامی که با مشارٌ الیه به میان آمده همین بیتِ حافظ علیه الرحمة خواندند ؎

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را — که سر بکوه و بیابان تو دادهٔ ما را

ونیز آنحضرت در بیاضِ خاصه نوشته اند:

فتح - که حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس در پشاور می فرمودند که من ملهم شدم که عزالدین فی الجنة - پس سخن کوتاه باید والسلام -

(شیخ حسام الدین احمد) - مخدوم زادهٔ ثانی اخوی شیخ حسام الدین احمد فرزند ثانی آنحضرت اند رضی الله تعالی عنه، ولادتِ ایشان بعد از وصالِ حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه در همان سال اتفاق یافته، چون تشریف حضرت قبله گاهی به تقریب عرس حضرت ایشان در آن ایام در شاه جهان آباد بوده نام ایشان خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت گذاشتند قوتِ حافظه وعلو[1] استعداد آن مخدوم زادهٔ عالی نژاد مستغنی از توصیف این ضعیف است و محبت حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه سرمایهٔ جمیع سعادات می دانستند و متاعی در بساطِ خود به ازین نه داشتند از غلبهٔ محبت بود که شبی که با وجود ظلمت ذاتی خود را بر وضحیه موحش تر گره دیده در روضهٔ منورهٔ حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه در آمدند و جواب سلام از امام همام یافتند، تفصیل این نقل در موضعٔ ازین کتاب گذشته است بر عاشق مطالعه مخفی نیست -

ووصالِ آن اخوت پناه روز عرس حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه یعنی بیست و هشتم صفر مظفر بالای آب نربده به همراه لشکر بادشاهِ خلد منزل[2] سنه هزار و صد و نوزدهم هجری روی داده - انا لله وانا الیه راجعون - و در همان جا نزدیک قصبهٔ اکبرپور مدفون

---

۱ د - "حافظ وعلو" ندارد ۲ د - م خلد مکان، حاشیهٔ نسخهٔ م خلد منزل

گشته رحمه الله سبحانه۔

و عمر ایشان اربعین کامل گردیده و سه فرزند ایشان بالفعل در قیدِ حیات اند، هرکدام به جوانب رسیده و به غربت و مسکنت (۳۵۵) آرمیده توفیق بندگی رفیق آنها باد۔

(صفر احمد معصومی مولفِ مقاماتِ معصومی) عاجز شکسته بال منتظر فضلِ لایزال جامع این مقاماتِ فرخنده نکات مجد الدین احمد ابوالبرکات حلقه بگوشان اولیاء به صحبت صمیمی صفر احمد معصومی عفا الله تعالی عن زلاته، فرزند ثالث و اصغر آنحضرت است رضی الله تعالی عنه، احوال پُر اختلال این ناقص بی سر و برگ که تمامی افعال و اعمال خود را به معاصی ساخته و مدتِ عمر اشرف را به هوا و هوس درباخته نه شایان آن است که با انداز مقبولانِ صاحبِ اسرار و اعزهٔ عالی مقدار در سلکِ تحریر منسلک گردد اما وجهین تو بین خواهان آیند که البته قدری ازاں در قید قلم آورده شود وجه اول آنکه از مطالعه این معارفِ معصومی و دقائقِ علومی که در زیر قلم در آمده ساده لوحی از کوته اندیشی خیال آن نه برد که راقم احوال هم البته متصف به صفتی ازین صفاتِ کمال خواهد بود، پس معاصیٔ خود را به زبان اجمال بانواع رحمت لم یزلی که بروی شامل حال است تحریر نماید و ساده دلاں را از وسوسهٔ مذکوره برآورد و وجهِ ثانی آنکه بعضی از کمالات و مکاشفات و معاملات حضرات عالی درجات که به سبب عنایاتِ وافره و تلطفات متکاثره شامل این عاصیٔ تباه کار است و بعضی مقدمات دیگر که ذکر آنها بدوں تبیین احوال خود خالی از صعوبت نیست۔ پس گویا آئینه داریٔ احوال اکابر ذوالجلال در پردهٔ این نیازمندانِ درگاه متعال گردیده به تامل شامل استماع فرمایند و کار این آواره غیر از نافرمانی غفار نیست و طاعات به جز فساد نیست و مراقبه اش عذر و حیله است و مشاهده اش دنیای دنی را وسیلهٔ همتش بر افزدنی کبائر مصروف است و صحبتش به دغا و مکر معروف کاری که برای خدا باشد گاهی از دی به وقوع نیامده و حرف که صفا باشد گاهی از زبانش نیز آمده نیتش به جز پرورشِ نفسِ اماره نیست و طمانیتش غیر از انفراخ ابلیس پُر تلبیس نه جمعیتش در وساوس شیطانیت و عاقبتش در کامروایٔ مطالب نفسانی القصه مکار بی نظیر و غدار پُر تزویر صحبتِ اهل کمال بسیار یافته اما نفعی ازاں نه برداشته عالمی بایں بهانه خراب ساخته و خود را برای عرض قلیل که آن هم موهوم است در بلا انداخته نه شرم از دنیا دامن گیر است و نه اندیشهٔ عقبی دستگیر بوالهوسی است نافرجام و کوته اندیشی است بی سرانجام ؎

عشوهٔ ابلیس از تلبیس تست — در تو یک یک آرزو ابلیس تست
چو کنی یک آرزوی خود تمام — در تو صد ابلیس زاید والسلام

اگر فضلِ لم یزلی و رحمتِ سابقه دستگیریش نه نماید نجات در حق متصور نه و اگر عنایتِ بی غایت دم سازی اوقات و آنانش نه فرماید و حلاوت (۳۵۶) زندگی بروی از اکبر محالات است چه اعداء آفاقی در رنگ اعداء نفسی همه وقت در کمین اند و آنچه از دست شان می بر آید به تقصیر۔ مصراع

دارم از خویش دراین بادیه فریاد بسی

اگر نه سروش وَرَحْمَتِیْ وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ۔ در گوش جانش در دور است رسیدی و شمال احسان لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا۔ برگلِ و آب وی وزیدی هیچ یکی از اہل کبائر و صغائر شکل وی نه دیدی و نام و نشان وی نه شنیدی امّا غلبهٔ رحمت و عظمت فضل آں قدر شمول وی فرموده مقبول اہل قبول گردانیده که از کثرت نظارهٔ چشم کرم معاصی قبیحه ما اشکِ ندامت جواہرِ آب دار گردیده از آں است که باقسام انعام وی ذی الجلٰلِ وَالْاِکْرَامِ خوکرده به مقتضای کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ روز آینده خود را که به موجب حدیث قدسی أنا عند ظنّ عبدی بی حسنِ ظن شاملِ حال دارد امید فضل و وثوق احسان است نوعِ دیگر می باید و امور خود را باو تفویض می نماید وَاُفَوِّضُ اَمْرِیْ اِلَی اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِیْرٌ بِالْعِبَادِ. از ایراد این تفویض که از مائدهٔ تمیز به کرم عزیز یافته به هیچ وجه مشروح قلم نمی تواند گشت ؎

امید هست که منشور عشق بازیٔ من ازاں کمانچه ابرو رسد به طغرائی

از اکابر برگزیده و اعالی خدا رسیده[1] چیزها در حق خود شنیده[2] که تفصیل بیان بسیار کلاں است امّا به طریق ایجاز و اختصار اگر مذکور نماید گنجائش دارد عنایت لم یزلی که خود دیده اگر قدری ازاں نویسد گویا ادای احسان الٰہی کرده باشد۔

پنج شش ساله بوده که ہنوز ہوش را از مدہوشی جدائی کرده که شب عید الاضحیٰ در منام به ملازمت سید الانام علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام گویا بر مصلا ہوش کامله مشرف گردیده و چناں می فهمد که از غلبهٔ اژدہام ترحمی بر احوال وی فرموده حوالهٔ صدیق اکبر رضی الله تعالیٰ عنه که در صف ثانی با خلفای دیگر نشسته اند می فرمایند که بی مشقت به خانه رسانید و خلیفهٔ ثانی که نسبتِ نسبیٔ

---

[1] د۔ "خدا رسیده" ندارد [2] د۔ خواستند

این آواره هم بآں اعدل اصحاب می رسد می دهند که فرزند خود را به کسی به دهید تا درخانه به رساند و در خلیفهٔ ثالث و رابعه هم ذکر مواهبی که شاملِ حال این نواختهٔ احسان سید الانس والجان صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آلهٖ واصحابهٖ وسلم گردیده درمیان است و هریک ازیں حضرات اربعه رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین عنایات جداگانه می فرمایند و خلیفهٔ ثانی ازمشاهدهٔ عنایات سیدِعالم صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آلهٖ واصحابهٖ وسلم فرحتِ فوق الحد بهم رسانیده به یکی از خادمانِ والدِ بزرگوار این راقم بی مقدار که وی نیز درآں وقت به سعادت حضور قیام دارد و حواله[1] می سازند تا درخانه رسانید، کیفیت آں صحبت فردوس رفعت چوں بامداد برخواسته به عرض مرشدئ قبله گاهی رسانیده و حیرتی که از بیداری آں خواب یافته نیز معروض داشته عنایاتِ کثیره درتعبیر شنیده و ازآں باز خود را چیزی دیگر دیده - هم درآں اثناء حضرت والدهٔ ماجده فرمودند و بعد ازاں اکثر می فرمایند۔

احمد - که پیش از ولادت تو (۳۵۷) شبی درخواب دیا در بیداری می بینم که فقیری صاحبِ قوت که بانوار بسیار درخشاں است آمده به من گفت که صاحب زاده مبارک من می پرسم که پسر یا دختر می فرمایند که من از اجمیر این قدر قطع مسافت نموده آمده ام نه که برای دختر آمده ام بلکه پسر مبارک و نامِ من خواجه معین الدین چشتی است و او را مسمیٰ به نام من خواهند نمود۔

باز فقیر درحمل آمده و متولد شده و یکی از نامهای من این اسم است ازآں باز بر تو امیدواری ها داشتم الحمد لله که به منصهٔ ظهور پیوست - و نیز فرمودند و می فرمایند:

احمد - که در وقتِ ولادتِ تو قطب العارفین برادر بزرگ حضرت سیف الحق والملة والدین قدس الله سبحانه بسره العزیز درعین روزه تشریف ارزانی داشتند درآں شدت محاسن شریفهٔ آنحضرت بدستِ این ضعیفه بوده و هرقدر قوت و حمله که از دستم برآمده اصلاً تقصیر نه رفته و تا آخر فراغ هم چناں گذشته بعد از فراغ مبارک بادیها دادند و بشاراتِ فراوان به حال این آواره بر زبانِ شریف آوردند۔

احمد - می فرمودند حضور فقیر دریں وقت باشد البته بی معنی نیست براین پسر شما یک معنی جلوه گر خواهد شد، گفته من به یادشما باشد و بعد ازآں هم هر وقت که فقیر را می دیدند بشارت را لب مبارک می کشودند و در وقت عقیقه ذکر نام مبشر هم درمیان آمده فرمودند به روز عقیقه هرکس که از

---

[1] م - "حواله" ندارد

حاضران نام می گذارد آں طفل مسمّیٰ بہ جمیع ایں اسماء می شود، پس معین الدین ہم نام فقیر از جہت بشارت گذاشتند و مجدالدین نیز گذاشتند کہ لقبِ حضرت ایشاں بودہ وکنیت ابوالبرکات معین فرمودہ کہ کنیت حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ وگفتند کہ اشہر نام ہای صفر احمد باشد کہ نام جدِ شریف مادرئ ما است و ایشاں را اولاد پسری نماندہ پس بایں تقریب نام ایشاں نزدِ اہلِ روزگار باشد۔

احمد۔ گویند چوں خال اکرم بعد از ولادت فقیر در خانۂ خود تشریف فرمودند چند روز متوالی بر زبان شریف نزدیک محرمات خود می آوردند کہ من نمی دانستم کہ زائیدن بر عورات ایں قدر صعب می باشد تا دیدم بسیار رحم بر حال ایں طائفہ دامن گیری نماید اگر من زن بودم قبول زائیدن نمی نمودم و ایں از غایت رحم دلی آنحضرت مشعر است و مداح ایں بی سر و برگ اکثر بیش ہمشیرۂ خود کہ والدۂ ایں فقیر باشند از غایت عنایت می فرمودند، مطلب عنایت بسیار برایں عاجز گناہ گار داشتند ما تاکہ ثمرۂ عنایت ہمیں قسم اکابر بودہ کہ بہ عنایت خاص الخاص نواختہ و بہ قبولیت آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف گردانیدہ وقبل ازیں بشارت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مدعا نعم البدل والدہ فقیر را مشرف می ساختند وتفصیل (۳۵۸) آں در مقدمۂ کتاب گذشتہ است نیز مؤید مقامِ قبولیت است، الحمد للہ والمنۃ۔

وحضرت والدِ بزرگوار کہ پیر عالی مقدار ایں نیازمند نیز بودند مکاشفات فقیر را خیلی می پسندیدند و در خردسالی ہا من چیزہا می پرسیدند کہ عقل عقیل ازاں در کوچۂ تحیر راہ گم کردہ است و بشاراتِ عمدہ سرافراز می فرمودند کہ تحریر آں بشارات البتہ جز بہ خودستائی است۔

و در حین خواندن سبق کتب معقولہ و منقولہ مثل شرح مواقف و مشکوٰۃ المصابیح بعضی از مقدماتِ مقدمہ کہ فقیر بہ محض یمن صحبت آں را ادا می کرد و بہ قسمی دوست تر می داشتند کہ در حواشیٔ آں کتب بہ عبارات رائقہ بہ زبانی فقیر و اکثر عنوان آں را چنیں نوشتند:

فتح۔ ولنعم ما قال میر صفر احمد۔

بعد ازاں بہ مطلب می پرداختند و فقیر دور از کار قرنِ کامل صحبت آں آفتابِ ولایت دست دادہ۔ ولادت ایں آزادہ در سال ہزار و ہشتاد و شش ہجری در پانزدہم شہر ذی قعدہ اتفاق یافتہ۔ وصال آنجناب در ہمیں کنزِ مبارک عنقریب گذشتہ است و اکثر حقائق عالیہ و

دقائق فائقه علوم ظاهری و اسرارِ باطنی از آنحضرت استفاده نموده بعضی از آں ها دریں کتاب مشروح گشت و بعضی دیگر در مواضع مستقبله به وضوح خواهد انجامید اِن شاء الله تعالیٰ المجید۔

و اخوی مرحومی شیخ عزالدین احمد قدس سره نیز در خرد سالیها احقر تلطفاتِ فراوان می فرمودند و به بشارات متکاثره می نواختند ایں فقیر را میر هم می گویند بایں عبارت می گفتند ان المیر موصوف بحسن صفات البشریه و ممدوح باعلیٰ کمالات الانسانیه وله کمالات منها احمدیه و منها معصومیه و منها فضلویه وله مقامات و مثل ایں کلمات بسیار ادا می کردند که تفصیل آنها در قید حافظه نیست، چوں به عرض حضرت قبله گاهی قدس سره رسیده فرمودند۔

احمد۔ برادرِ شما در حقِ شما بشارات می دهند از کرم او تعالیٰ امیدوار باشند که به منصهٔ ظهور آید۔

روزی ایں فقیر به عرض آں پیر روشن ضمیر رسانید که کمالات ارثی هم نفع بخشیده اند یا نه؟

احمد۔ فرمودند نفع آں است اگر صاحبِ کمالات ارثی اگر تقید هم نماید زود تر به مقصد اقصیٰ کامیاب گردد و چیزی که دیگراں را به مشقت و محنت بدست آمده آں عزیز در اندک مشقت اکثر آنها بالا روند و آنچه دیگراں را در شهور و سنین میسر گردیده اینها در ایام و ساعات به موافق استعدادِ خود ها به یابند و نفع ثانی آنکه صحبت ارباب کمالات ارثی البته جذبی هم دارد و مبتدی آنها را به مطالب رسیده می انگارد و تقریب ایں استفسار ایں بوده که روزی آنحضرت از زبانی حضرت مروج الشریعت قدسنا الله سبحانه بسره العزیز نقل دربارهٔ شاه جیو قدس سره می کردند که رجوع ایشاں در آخر به جناب حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه افتاده و درآں مدت هم چنانچه باید سپرد خود بحضرتِ ایشاں می نمودند، روزی در ایام رجوع ایشاں مروج الشریعت از آنحضرت استفسار نمودند که معاملهٔ (٣٥٩) عمِ شریف چه قسم به نظر انور می در آید۔

احمد۔ فرمودند کمالات ارثی همه یافته می شوند که خلفِ رشیدِ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه اما کسی به موافق کسب خواهند یافت و اگر خود را چنانچه باید سپارند زود تر اخذ کمالات فرمایند۔ درآں ایام که رجوع فقیر به عالی حضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس افتاده روزی به تقریبی ذکر حضرت شاه جیو قدس سره درمیان آمده۔

احمد۔ فرمودند که حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که شاه جیو گونه تحرکی از حالت اصلی خود نموده است اگر کارِ خود را چنانچه باید سپارد در اندک مدت ترقیاتِ فراوان حاصل نماید۔

چون در شروع این مفتاح احوال حضرت شاه جیو نیز موعود بوده که در جای ادا خواهد یافت و برای دو سه حرف شنیده خود کنز علیحده ترقیم نموده الحمد لله که بایں تقریب منجر گشت۔

باید دانست احقر الانام به حدِ بلوغت نه رسیده بود که آنحضرت والامنزلت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس اجازت تعلیم طریقت عنایت کرده بودند بلکه مردم بسیاری از رجال و نساء که در خدمت برای ارادت می رسیدند توجه آنها حوالهٔ احقر می نمودند و حقیقت استعداد آنها استفسار می نمودند،

روزی در اثنای طریقِ پشاور بر پالکی نیم منزله فرموده با حقر بالای آں آبِ روان تناول فرمودند فقیر در آں ایام چهارده ساله بوده،

احمد۔ فرمودند متوجه شو که این آب مظهرِ کدام اسم است از اسماء الٰهی تعالیٰ و تقدس و آنچه منکشف شود معروض دار، و حسب الامر شریف توجه گماشتم معلوم کردند که مظهر اسم مبارک منتقم است به عرض رسانیدم مقبول گشت و از کشوف کونی هم اکثر می رسیدند و اغلب آنچه اظهار می کردم به برکت حضور موافقت هم می نمود روزی در مرحله پارکاب که مرحله از کابل این طرف واقع است وقت مراجعتِ هندوستان به همراه ناظم آں جا امیر خان اتفاق منزل افتاده شتران اکثر اہل لشکر که به چراگاه برده بودند افاغنهٔ غلجه که شیطان ترین الوسات افاغنه اند به غارت برده، در تمام لشکر شور و فغان افتاده و فردا آں روز کوچ نواب مذکور مقرر بوده و چهارده نفر شتر از سرکار آں قطب المدار نیز در آں ذیل بوده وقت خفتن یکی از شتربان گریه کنان رسیده که شترانِ سرکار نیز به غارت رفته حیرت تمام دست داده که در خیمه با قبیله در دامنهٔ کوه منزل است و فردا کوچ چه باید کرد، قریب به نصف شب گذشته آنحضرت رضی الله تعالیٰ عنه بایں نیازمند فرمودند:

احمد۔ که متوجه شو که شتران ما می رسند یا نه و اگر می رسند به کدام وقت می رسند۔ به موجب حکم چشم پوشیده معروض داشتم که می بینم که حضرت قبلة المحققین خال اکرم شیخ سیف الدین قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس (۳۶۰) شتران ما را گرفته می آرند۔ آنی نه گذشته بود که چندین افغانان هر چهارده شتران را گرفته رسیدند و معروض داشتند که مایان بعد از بردن این شتران در مساکن خود ها معلوم شد که شتران سرکار آں قبلهٔ اسرار اند اعتقاد و محبت مایان بحضرات موروثی است به مشقت تمام تجسس در تمام لشکر نمودیم تا در دولت خانه رسیدیم الحمد لله که به مطلب کامیاب گردیدیم۔

مقصود از تحریر این طور کشف و مقدمات نه خودستائی و ظاهر آرائی است بلکه بیان انوارِ صحبت آنحضرت قدس سنا الله سبحانه بسره الاقدس است که در لمعات حضور جماعتی که مستغرق بحر عصیان بودند در عین ظلمات به برکت آن نور آب حیات[۱] را می دیدند و از کاسات[۲] محبت نشاءهای خوشگوار می چشیدند از مدت معارف همان حسرت فقدان نقدِ وقت است نه بر دل یک حالت است و نه قلم بریک صرافت ؎

نی گنجم به پیراهن نمی سازم به عریانی
جنونی کرده ام پیدا نه شهری نه بیابانی

گاهی در علم خود را از اہل حال می شمارم و زمانی معرا از حال می پندارم و شب و روز بیقراری آرام خود می فہم و آنات و ساعات بی آرامی را قرار خود می یابم نه تشنه را سیری است ازین حال و نه بیمار را شفاء است ازین مقال بالجمله ہر حالی که روی می داد قابل نفی می دانم و قبلهٔ توجه را منتشر نمی گردانم و سراو را پرستش غیر از ذات پاک معبود برحق است دیگری را نمی شناسم اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ ؎

نه دنیا خواہم و نه دار عقبی ترا خواہم ترا باری تعالی

اگرچه به ظاہر مشغوف امور بسیارم اما به باطن جز او به دیگری کاری نه دارم شوریده حالم و آشفته مقال گاہی به نظارهٔ طلعت افروز امروز خورسندم و زمانی نظر[۳] به مناسبتی خود انداخته به صد داغ درد مندم ہنگامی به حریفان بزم معصومی آشنایم و گاہی در سراپرده های دولت قیومی بی نوا اگر عذر تقصیرات نزد عالی فطرتان صاحبِ نکات می نمایم مدح بمایشبه الذم می نہد و اگر تسلیه های که از سبقت رحمتی غضبی بر گوش جانه رسیده حرف امید می رانم صاحبِ اسرار می نمایند۔ بالجمله عذر او را بی شرفت نمی دانند بعضی که باعتقاد موصوف ماند اگر نکته رسا می بینند البته قدری از قدح مطلب می نویسند و طائفهٔ دیگر ہمه وقت در خورسند و در طنطنهٔ کمال خود که از رجوع عوام حاصل گردیده مست و مدہوش نمی دانند که در آئینه فضلِ جمالِ معصومی که از طینت احمد پرسیده صبغ الہی را مشاہده است از آن است که برحمت نیاز دارد و بر فضل نوا ساز عاصی است اما رجا مند رحمت قاسمی است اما دل گداز و صلت به موافق حسن ظن به دی به موجب حدیثِ قدسی انا عند ظنّ

---

۱ د۔ آنجناب ۲ د۔ کائنات ۳ د۔ "نظر" ندارد

عبدی بی سلوک می فرمایند و او را بغیر خود آرام نمی تواند ؎

می تواند که دهد اشک مرا حسن قبول　　　آنکه دُر ساخته است قطرهٔ بارانی را

(۳۶۱) این همه اختلافات عبارات از کثرت الوان عنایت است والا مقصود او معبود است و معبود او موجود۔ اگرچه هریک سخنش شاهراه هست به مقصود کشاده اما نه در حوصله هر منکر این سخن را بسیار گو از شما یک کس[۱] نه شد اسرار جو سخن بی سر را جانب اختصار باید کشید بعد ازاں به میدان صاحب دلان باید دوید عزیزا مهربانا چون در نظر کیمیا اثر حضرت قبله گاهی والد قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس این حالات بدیعه منظور بوده آخر عمر خود را شناخته چیزی که خود بخشیده بودند تاکید نگاهداشت آن فرمودند ترتیب وی را به عالی حضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس مناسب استعداد فهمیده حواله فرمودند و خود دست آن درویش گرفته بآں قبلهٔ آفاق پردند تا رنگی از بی رنگی صبغة الٰهی نیز به موافق نصیب خود بیابد ازین جا توجهات کثیره یافته و به نوازشهای خاص سرافراز گردیده باوجودی که عادت شریفه آن بوده که حرف را اکثر باشارت شریفه بدائع لطیفه در آبادی اهل معانی به کمال بلاغت بیان می آمده امّا به آن درویش صریح را در پردهٔ اشارت مبطن ساخته سخن می کردند که به روی بلا نقاب از چهرهٔ سخن مطلب بالا تکلف منکشف می گشته و خافیه آن می نمانده چنانچه بعد از وصال حضرت قبله گاهی مرشدی در وقت دفن ایشان شرف حضور داشتند آب در چشم مبارک گردانده این آیت کریمه خواندند :

احمر ۔ فَرَوْحٌ وَّ رَيْحَانٌ وَّجَنَّتُ نَعِيمٍ ۔

و اگر می خواستند که او را به بشارتی مشرف فرمایند بایں عبارت می گفتند که حضرت ایشان ما رضی الله تعالیٰ عنه چون معاملهٔ سالک این جامی دیدند وی را بشارت آن مقام سرافراز می فرمودند استغفر الله ۔ سخن از حوصله بلند رفت مقصود اظهار معاصی خود پیش ناظران کتاب بوده تا در گمان کمال او نیفتند معصیت دیگر به صد آب و تاب افزود ؎

یک آتش می نشاند از چشم خون ریز　　　که سوی دیگرش زد آتش تیز

چه کند که اگر اظهار عنایات عرفای ذی الجلال را مبطن می داشته کفران نعمت که ازین راه جلوه گر گشته شامل حال می گشته و حکم آن است وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۔

---

۱ د۔ بشر

ازیں جہت می خواست سخن دراز گردیده ؎

عمر بگذشت و حدیثِ دردِ ما آخر نہ شد
شب بآخر شد کنوں کوتہ کنم افسانہ را

باید کہ قاریان بہ دُعاءِ سلامتی خاتمہ ممد و معاون باشند رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَّمْ
5 تَغْفِرْلَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَکُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِیْنَ۔

و ایں اعجز المساکین را دو فرزند اند کلاں تر آنہا مسمیٰ است بہ محمد مشوق (۳۶۲) و ثانی نیاز احمد ہر دو بہ صلاح و نامرادی موصوف اند و در محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از دل و جان مصروف مد اللہ تعالیٰ ظلہما و رزقہما اللہ من برکات الاحمدیہ المعصومیۃ الصبغویۃ الفضلیۃ[1] و یرحم اللہ تعالیٰ عبدا قال آمینا و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمّد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

---

[1] د۔ برکاتہما المعصومیہ

(شیخ عبداللطیف قدس سره)

کنز دوم در بعضی از احوال عم شریف قدوة الواصلین شیخ عبداللطیف قدس سره ۔

هر چند مقصد عمده از تصنیف کتاب ابتدای از حالات حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه وانتها تا کنز مبارک گذشته بود که به حصول پیوسته چه بعد ذکر مقدمات مسطوره[1] قلم گذار گردیده ریشها کشیده است و چشم بعد از نظاره آن روی عنبرین موی به دیدار دیگری خوی نه کرده است ؎

شد برنگ غنچه مژگانم خلاف یک دگر
بس که پوشیدم نظر بی روی زیبای کسی

امّا چون عم الرجل صنو ابیه واقع است و آنجناب هم شراب فضل از کاسات معصومی تناول نموده اند اگر نه نویسم خیانت در امانت کرده باشم[2] پس سعادت خود دانسته خوشه از خرمن لطف لم یزلی باید چید، اَللّٰهُ لَطِیْفٌ بِعِبَادِهٖ یَرْزُقُ مَنْ یَّشَآءُ وَهُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیْزُ. بل لطف از فضل جدا نیست و فضل از لطف علیحده نیست[3] فضل است که به لطف می رساند و لطف است که از کرشمه های فضل جلوه گر است کارخانهٔ لطف از فضل برپاست و دار و مدار فضل به لطف برجاست فضلیان همه وقت بر لطف چشم دوخته نشسته اند و به ترانه یاخفی اللطف ادرکنی بلطفک الخفی، مترنم و چون به لطف خو پذیر شدند رجامند فضل عظیم می گردند بالجمله درین کثرت معاصی و عیوب تلاش زیبا محبوب است ؎

مگر لطف تو گردد یاور من   کشد زاین خاکدان بیرون سر من
وگرنه وای برمن وای برمن   ز دل تا دیده واویلاست برمن

ملکا خالقا لطیفاً این بندهٔ شرمنده را به لطف خود دریاب و در دریای فضل شناورم گردان تا روی جمعیت در تفرقه های نفس و شیطان در عمان آن به بینم و ازین عدوین بلکه جمیع اعداء آفاقی و انفسی نجات یافته در ظلمات مشاهده آب حیات فرمایم بهرحال چنگی بدامان لطف اندازم و

---

۱ د۔ ''مسطوره'' ندارد   ۲ م۔ ''اگر نه نویسند ..... کرده باشد۔''
۳ م۔ ''نیست'' ندارد

فضلِ عظیم وثیقہ سازم البتہ بہرۂ از بحرین عذبین از کرم کریم تعالیٰ خواہم برداشت و بہر خوانندہ را اعتقاد ثمرہ خواہد رسید اِن شاء اللہ تعالیٰ ؎

یکی گفتا کہ لطف دوست عام است　　ز لطف دوست نامیدی حرام است

دانا آگاہ باش کہ حقیقت نسبت مکرم انعم محترم از کنز مبارک گذشتہ بر وضوح پیوستہ است کہ ہماں نسبتِ مبارک برادر بزرگ ایشاں از راہ ابوین بایشاں مسلم است فلا حاجة بالتکرار۔

آنجناب ہمشیرہ زادۂ مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند و ولادت باسعادت آں آفتاب ہدایت در بلدۂ سرہند در حوالی ہزار و پنجاہ و پنج اتفاق یافتہ گویا علم مجسم گردیدہ و معرفت ہیئت بہم رسانیدہ مشکل بہ شکل انسانی کہ احسن تقویم است گردیدہ روز عقیقہ نامی کہ حضرت ایشاں گذاشتند معلوم گردیدہ کہ بانواع لطف شمول یافتہ و نامی کہ حضرت خازن الرحمت مقرر کردند محمد ذاکر بودہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما یعنی ہر دو نام تحقیق تمام حاصل آں علامۂ انام بودہ غربت و مسکنت و نامرادپرسی شیوۂ مقبول ایشاں بودہ در اوّل آغاز بسم اللہ اغلب کہ حفظ قرآن مجید فرمودہ بر کتبِ متداولہ معقولہ و منقولہ پرداختند و بہ وقت تمام تحصیل علوم نمودہ بہ درس تا آخر اشتغال داشتند و بایں جمع کسبِ حال از جناب قطب الاقطاب قیومیت مآب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ مجمع البحرین گردیدند و بہ شروع ارادت در سِن بلوغت بہ خدمت آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ مستسعد گردیدند و برایں استسعاد ہموارہ ناز داشتند و عنایات کثیرۂ حضرت ایشاں در بارۂ ایشاں مسموع گشتہ و بشارت لَا یَذْکُرُ اللّٰہَ اِلَّا اللّٰہُ در مکتوبات جلد ثالث صریح بنام ایشاں مندرج است۔ چہ ایشاں زبان ایشاں حکم شجرۂ موسوی گرفتہ بود و ایں معنی تا آخر کار شاملِ حالِ ایشاں بودہ کہ در وقتِ ذکر و قراأت قرآن مجید خود را نمی یافتند ھکذا سمعت من شیخی و امامی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی از زبان درفشاں آنحضرت مدح کمالات باطنی و قوت علم ظاہری ایشاں بسیار شنودہ بعضی از نسخ معتبرہ بجناب مقدس آنحضرت ہم گذرانیدہ اند چہ در حضور والدِ ماجد خود صغیر بودند اغلب کہ یتیم ماندند تربیت ظاہری و باطنی ازاں حضرت قدس سرھما یافتہ اند و محبتی ہم کہ دریں اخوین کریمین نمودار گشتہ مکرر در دو ذاتِ مقدس خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما بایں صرافت یا چیزی مافوق براں گذشتہ باشد۔

احمر۔ می فرمودند بی نفسی کہ در برادرِ ما شیخ عبداللطیف آشیانۂ خود ساختہ (۳۶۳) محتمل کہ

به طرفی دیگر توجه نه انداخته اگر مصوری تصویر بی نفسی به کشد مانا که همیں صباحت[1] از کلک تصویر بی اختیار[2] سر زند و باوجود عقل معاد در عقل معاش هم فرد یکتا بودند، مصاحبت بادشاه خلد مکان نیز چنانچه باید داشت و با طالب علمان همه وقت صحبت بوده و مئونت اکثر اهل علم هم بر ذمهٔ خود گرفته آنها فارغ البال برای مباحثه و قیل و قال گردانیده خود سبق می دادند و اکثر تلامیذ ایشان بیضاوی و شرح مواقف و امثال آنها را به قدرت تامه درس دادند و خود هم در وقت تقریر خیلی بست و رفق را گامی فرمودند چه فقیر را حضور درس ایشان بسیار اتفاق کرده است[3] مذاکره که عینیت[4] جمع باشد مگر از ایشان دیده ـ

احمد ـ می فرمودند که مخدومی استادی مولوی محمد فرخ نیز در وقت تقریر و مذاکره خیلی بر سر کار می فرمودند اما اکثر طالب علم زیادتی هم می کرد البته آتش غضب ایشان در جوش می آمد گاهی به بعضی از طالب علمان[5] درشتی واجب دانسته کلمه سخت هم می گفتند اما چون این سختیٔ ضروری به ظهور نمی رسد ناچار بعضی از طالبان علم از شورش بی جا دماغ را برهم می سازند چه حرف واجب الاداء باوجود ما خود فرو نمی گذاریم و اکثر به حکم بشریت ماند بعد از سوال ایشان جواب شافی می دهم و اگر بآں هم تشفی نه شود لا علاج هم جای دیگر رجوع فرمایند که علم بحریست عمیق مقصد ناز برداریٔ اهل علم این قدر می کردند ـ

احمد ـ می فرمودند که حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه تنزلات خمسه را که به موافق اصطلاح شیخ محی الدین ابن العربی است باین درویش در خرد سالیها تلقین فرمودند و فرمودند یاد نمودن اینها لازمات طریقت است تا در مجلس ظاهر اتفاق نیفتد این کس منفعل ماند و الا به مذهب حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه هیچ غرض بآں وابسته مذهب نیست اما به تقریب مذهب شیخ قدس سره سخن اینها البته بسیار دائر است ـ

احمد ـ جناب حضرت قبله گاهی قطب الاقطابی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس می فرمودند که ما چندی از همسالان در نوجوانیهای اتفاق نمودیم که چهل روز نماز بامداد را به وقتی باید رسید که تحریمهٔ اولی فوت نه شود بحکم حدیث نفیس من اخلص لله اربعین صباحاً ظهرت ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه از آں مقام عالی نصیبی بدست آید هم چناں کردیم از آں

---

۱ م ـ شباحت ۲ م ـ اختیار ۳ م ـ "است" ندارد ۴ م ـ نیت
۵ د ـ طالب

باز تا باین به غایت که چهل و چند سال گذشته بدون عذر مرض صعب فوت نشده حضرت حق سبحانه به هر یکی از ما حظی از آں مقام ارزانی فرمود و اخوی ارشدی شیخ عبداللطیف درآں ایام به بلوغت هم رسیده بود که با ما شریک این نیت گردیده و تا آخر عمر این دولت را از دست نه داده قیاس باید کرد که چه سر چشمه های حکمت از دل بر زبانش که جوش برده باشد بلی قلبِ ایشاں منبع حکمت بوده و زبان مخرج آں ازاں بود که این همه استرضاءِ والدۂ ماجدۂ خود که عاجزۂ حضرت مجدد الف ثانی بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ نصیب ایشاں گردیده چنانچه در محبوبیت آں خدیجۂ زمانی ممتاز بودند آری ارتفاع شانِ ایشاں ازیں که از اوّل (۳۶۴) اقتداء با مام معصوم نمودند باید فهمید هر چند جماعتی که اول چاشنی از نمک مطبخ سعادت چشیده ثانیاً به کمال نیازمندی اقتدا بآں امام معصوم نموده باشند مستحق دو اجر اند اما خلوصِ اعتقاد شرط معتدبه است و بدونه خرط القتادِ سخن بجای دیگر رفت مقصود آں است که آنجناب اخذ کمالات از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به کمال فدویت و رسوخ اعتقاد فرموده بعد از وصالِ آں هادیٔ ارباب کمال به خلف رشید ایشاں قطب المحققین حضرت شیخ سیف الحق والملة والدین قدسنا الله سبحانه بسره العزیز روی آورده ملتزم صحبت با ایشاں گردیدند و رسالۂ که آنحضرت در ردّ شبهات منکران که بر کلام امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشته اند با ستصواب انعم شریف ترتیب یافته است گویند به غایت متین است اما فقیر را اتفاق مطالعه آں دست نه داده اگرچه وصف او از واصفان بسیار شنیده و این جانب را رسوخ اعتقاد که به جناب برادر بزرگِ خود بوده معلوم نیست که بعد از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دیگری را عدیل ایشاں می شناخته باشند، آں بعضی ابنای حضرتِ ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۔

و وصالِ آں عمِ مکرم در سال هزار و صد و یازده فی سابعه شهر رمضان المبارک در بلدۂ حضرت سرہند در حالت حیات حضرت قبله گاهی مرشدی روی داده در روضۂ مقدسۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیرون گنبدِ معلی مدفون اند انا لله وانا الیه راجعون۔

غمی که بعد از وصالِ ایشاں با آنحضرت رسیده زبان قلم در بیان آں معترف به قصور است ، گویند حضرت مولوی محمد فرخ که احوال شریف ایشاں متصل مذکور می گردد ان شاء الله تعالیٰ فرمودند که ستارۂ علم غروب شد۔

و بالفعل فرزندِ بلا واسطه آں عم محترم شیخ عبدالحی نام در قید حیات است و صاحبِ توفیق و طاعت۔ هر کجا هست خدایا بسلامت دارش والسلام علی من اتبع الهدیٰ۔

مولوی شیخ محمد فرخ (قدس سره)

کنز سوم - در بعضی احوال قدوة العلماء مولوئ معنوی شیخ محمد فرخ قدس الله تعالی سره۔

غلغلۂ علم ایشان در گنبدِ افلاک صدا بخشیده و رواج فضیلت ایشان اکثری از خاک را منور گردانیده، حضرات احمدیه همه ثناخوان ایشان اند و کبرای سعیدیه تلامیذ شان، ازیں آواره بی چاره مدح کمال شان چه آید اما چوں در اواخر رجوع به حضرت ایشان آورده بشارات علیا حاصل نموده اند ترک آں نشاید چه ایں مقاماتِ معصومی بر فرد گذاشت احوال مسترشدان قیومی به موافق علم راقم مجوز نیست پس باید بایں اعتبار اگر کم و بیش هم نوشته شود البته منجر به ایذاءِ بسیار دانان نه خواهد شد۔ چنانچه ایں قدر دریں کتاب زیاده از حساب گذشته است - اِنِّیْ تَوَکَّلْتُ عَلَی اللّٰهِ رَبِّیْ وَرَبِّکُمْ مَا مِنْ دَآبَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِیَتِهَا اِنَّ رَبِّیْ عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ ۔

بده ساقی شراب ارغوانی به یاد نرگس جادوی فرخ

(۳۶۵) آنجناب برادرزادهٔ حضرت ایشان اند و از کبراءِ ابنای حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالی عنهم هر چند دو فرزند دیگر از ایشان کلاں بودند اما چوں کمال ایشان از عمر و علم و انابت حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه مرتفع گردیده ابلق قلم در میدانِ اسرارِ ایشان به خود می دویده۔

ولادت آں شهسوار سمندِ تحقیق در بلدهٔ حضرت سرهند در سال هزار و سی و هشت و یا نه اتفاق افتاده قبل از ظهور آں معدن علم دریں ویرانه شکسته بنیاد به چند سال والده ماجدهٔ ایشان در رویائ صالحه که جزوی است از اجزای نبوتِ خود را به شانِ تمام امام جمعی از خلائق دیده بامداد بعرض حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه رسانیده تا به احسن تعبیر مژدهٔ دولت افزا فرمایند۔

احمر - فرمودند تعبیر ایں خواب بسی روشن است و در وقتِ خود ظهور خواهد فرمود بعد ازیں ماجراء به مدتی چند ولادت آنجناب در وقتی اتفاق یافته که وصالِ حضرت مجدد الف ثانی ازیں دار پُرملال شده بود بلکه والدهٔ شریفهٔ ایشان هم در صغر سن ایشان ودیعت حیات سپرده بود که ایشان به کمال رسیده حفظ قرآن مجید فرموده ختم آں را در مسجد کبرای حضرت سرهند به حضرات عالی درجات شنوانند و عالمی بایشان اقتداء نموده نماز با نیاز می خواندند بعد از فراغ سلام تردیده۔

احمر۔ حضرت ایشاں بہ برادر بزرگِ خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہما اظہار کردند کہ در نماز می بینم کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از روضۂ مقدسۂ خود برآمدہ جانب مسجد متوجہ شدند تا آنکہ داخل صفوف گردیدہ متصل من رسیدہ فرمودند کہ تعبیر خوابی کہ والدۂ محمد فرخ دیدہ از ما پرسیدہ بود ہمیں است بالجملہ آنجناب علامۂ وقت خود بودند و کسب کمال باطنیہ ہم اولاً از خدمت والدِ بزرگوار خود حضرت خازن الرحمت نمودہ بشاراتِ بلند حاصل نمودند بلکہ بشارت حصول کمالات نبوت بطریق وراثت نیز یافتہ و بعد از وصال والدِ بزرگوار خود در آخر سال بحضرتِ ایشاں رجوع آوردہ مدت یک سال ملتزم صحبت معرفت بخش گردیدند و دیدند آنچہ دیدند قولِ ایشاں نزد حضرتین اعتبارِ تمام داشتہ و عبادتِ ایشاں مشہور فی بین الابرار۔

حاشیہ بر ملا عبدالحکیم کہ بر خیالی است بہ متانتِ تمام نوشتہ اند و رسالۂ در منع رفع سبابہ نیز بادلۂ عالیہ تحریر فرمودہ۔ ہر چند قبل ازیں دریں باب حضرت خازن الرحمت ہم در حالت حیاتِ جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما رسالۂ مربوط نوشتہ بودند۔ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوبی از مکتوبات جلد اوّل تعریف آں نوشتہ اند۔ و در رسالۂ کشف الغطاء کہ آنجناب در ردِّ شبہات منکراں کہ بر کلام حضرت مجدد الف ثانی نمودہ اند نوشتہ بہ غایت زیبا و متین است کہ مطالعہ آں فرمای حلاوت (۳۶۴) بی اندازہ حاصل روزگار نمای و کتب دیگر ہم ظاہر التصنیف فرمودہ باشد۔

اکثر بہ خلف ارشد ایشاں کہ مسمّیٰ بہ شیخ محمد ارشد است صحبت دست دہد گویا نسخۂ کمالات والدِ شریفِ خود است و حافظِ شہیر و فاضلِ بی نظیر است بسیاری از حالاتِ بدیعۂ ایشاں معلوم گردد۔

و بادشاہِ خلد مکان صحیح بخاری را در خدمتِ آں مولوی معنوی خواندہ اند گویند حضرت وحدت قدس سرہ کہ برادرِ اصغر آنجناب بودہ اند بعد از حضرت ایشاں رجوع بہ حضرت حجۃ اللہ آوردہ بشارات فراوان حاصل نمودہ، خواستند کہ بایشاں نیز مشربی ازیں مشرب رسانید مکرر عرض آں نمودند کہ امواج بحار معرفت جوش خیز اند در اندک رجوع بحضرت نقشبند دل و دیدہ سیراب خواہند گردید فرمودند آنچہ در نصیبۂ خود داشتم از حضرتین یافتیم برہان قانعیم باز مبالغہ ہا درمیان آمدہ گفتند کہ ایشاں قیوم اند و منکر قیوم محروم الفیض است۔

علی رای الامام الربانی والمجدد الالف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کما ھو الظاھر فی المکتوبات۔

پس از راہِ فیض بدوں توسط ایشاں مسدود است فرمودند بر قیوم برحق معصوم مطلق اعتقاد چنانچہ باید داریم و ازاں حضرت نعمتہا یافتہ ایم المحال تمنای فیض کہ از راہ دیگر برسد اصلاً نمی خواہیم و بہر دو قیوم شخص معتقد مطلب بر ہماں فیض قناعت ورزیدہ برادر و وظائف سرگرمی اوقات داشتند مراد از دو قیوم کہ در جواب آنجناب مرقوم گشت حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشاں اند و از مدت دہ دوازدہ سال و پیش از وصال خود آرزوی موت کہ محل لقاءِ پروردگار است بحکم آیۂ کریمہ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ ۔ بسیار داشتند و ہر کہ دعاءِ مزید حیات ایشاں می نمود از آزردہ خاطر می کشید بلی معاملات اصحاب کمال علیحدہ است ہر چہ خوباں کنند خوب آید۔

و وصالِ آنجناب در سال ہزار و صد و بست و یک در بلدۂ حضرت سرہند اتفاق یافتہ در روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی بیرون گنبد معلیٰ مدفون اند فرزندانِ ایشاں بر مرقد ایشاں گنبد علیحدہ ساختہ اند قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہ ورزقنا اللہ من برکاتہ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِيْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ۔

(شیخ عبدالاحد وحدت شاہ گل قدس سرہ)

کنز چہارم ۔ در بعضی از احوال عارف باللہ الصمد مخدومی مکرمی شیخ عبدالاحد قدس اللہ بسرہ العزیز ؎

می تواں امروز عزم کردن غلط در کوئ گل
می تواں از خویش رفتن یک دو گامی سوئ گل

توفرِ اخلاق و تکثرِ اشفاق آں نکتہ سنج معارف احمدی بدو میزان عدالت سعیدی و معصومی در پیمانۂ کمیالِ ایں عاصئ بی پر و بال چہ گنجد و اسرار گہربار آں قبلۂ ابرار در حوصلۂ ایں تباہ کار[1] چہ آید خرمنِ گل کہ از چہار چمنِ گلزارِ وحدت دمیدہ جیب و دامانِ صوفیۂ موحدہ را پُر کردہ نکہت بخش متوجہ جمعی از کبرئ ایں طائفۂ علیہ گردیدہ اند در اوّل نظارۂ ایشاں در آمد از رفعتِ ہمت بہ خشک دماغان وادیۂ حیرت بخشیدہ متوجہ فوق الفوق گشتہ بہ بارگاہِ عالی جاہ رسیدہ اند کہ محلِ نداءِ سلطان درخانہ نیست کہ بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ بود از آں جا جلوۂ کرامت و آوازۂ لن ترانی در پردۂ گوش بدوں الفاظ در کسوتِ معانی از حضرتِ سبحانی ہمہ وقت مستتر مع ذالک چوں نسبت خلت باوجود اخوت بہ کمال صداقت با حضرتِ قبلہ گاہی قدس سرہ از مدت طفولیت درمیان بودہ ایں آوارہ را بلکہ برادر کلاں مرا کہ (۲۶۷) مخدومی مرحومی شیخ حسام الدین احمد رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً اکثر بایں حدیث شریف[2] احفظ ود ابیک یعنی نگاہ دارد دوستی پدرِ خود را وصیت می فرمودند سطری چند بہ موافق حوصلہ و دانش ازاں عارف ارجمند بمقتضای مالا یدرک کلہ لا یترک کلہ تحریر می نماید من بہ یک بیت حلقہ بگوش آں عارف خدا آگاہم و ھو ھذا ؎

صحبت معصوم مارا عاقبت معصوم ساخت
چوں بعمان ہمنشیں شد قطرہ عماں می شود

ولادتِ باسعادت آں بانی گلزارِ وحدت در بلدۂ حضرت سرہند در حوالی سال ہزار

---

[1] م ۔ "کار" ندارد
[2] د ۔ "شریف" ندارد

و پنجاه اتفاق یافته و چون تخلص آنحضرت در شعر وحدت است و اکثر درین کتاب اشارت به همین نامِ والا مقام گذشته است۔ الحال همان قاعده مقرر است۔

فصاحتِ کلام بالینتِ تمام می ساخت روزمرهٔ ایشان بوده و کثرتِ جمعیت از وحدت شانِ آگاهی بخشیده خلفِ رشید حضرت خازن الرحمت بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ و بانواع قبولیت مقبول آن حضرت علم کامل شریعت و طریقت همواره شامل حال بوده و آداز معرفت و حقیقت معاًبر کمال شگفتگی رخسار به نهجی درخشان بوده که حضرت خازن الرحمت در خردسالیهای ایشان "گل" می فرمودند و این نام به مرتبهٔ اشتهار گرفته که بسیاری از عوام بنام دیگر نمی شناسند حتی که اکثر از حضرات احمدیه هم "گل صاحب" می گویند همان مصراع گویا بخواست دربارهٔ ایشان سر بر زده است، مصراع

خجل از رنگ و بویش خرمن گل

و آن قدر اطلاع اسرار[1] والدِ بزرگوارِ خود هم که ایشان را حاصل است دیگری را در فرزندان آنحضرت البته[2] بعدیت ملحوظ است بلکه ظهور کمالات خفیهٔ آنحضرت هم آنجناب و پدرِ بزرگوار این ضعیف بوده چنانچه در کنز مبارک گذشته است۔ و نظرِ عنایت حضرت خازن الرحمت برای فرزندِ ارجمند پُر بسیار بوده و استعدادِ ایشان را می شناخته به موافق آن کار می کردند و جمیع کمالات عالیات خود را در اوّل عمر ایشان به طریق اجمال اتفاق فرمودند که در آخر کار در صحبت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بطریق کسب حاصل روزگار گشت اگرچه در گفتن از بشاراتِ متداوله همین ولایتِ اصلی که ولایتِ کبریٰ است آمده بود، چنانچه در احوال حضرت قبله گاهی مرشدی قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس تفصیل آن گذشته چه در آن حضرت دائرهٔ بشارات تنگ داشته چون وقتِ کشودن به تقریب این دو عزیز اعنی آنجناب و پدر بزرگوار معاصی بی حساب رسیده۔

وصالِ آن قبلهٔ ارباب وحدت و قدوهٔ اصحاب فضل ازین دار پُر ملال روی داده بعد از توقف یک سال بشاراتِ فراوان و بی پایان[3] از روحِ شریف حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ معلوم فرموده و حضرت قبله گاهی هم از جهت محافظتِ مقام خلت که با هم

---

[1] د۔ "اسرار" ندارد [2] د۔ "البته" ندارد [3] م۔ "بشارات بی پایان"

داشتند تاکیداتِ بسیار نمودہ بخدمت حضرت ایشاں آوردند و دریں میخانہ نشاہا چشیدند و عنایات حضرت ایشاں ہم زیادہ از آنچہ مشروع ایں قرطاس تواند شد بحال خود مشاہدہ کردند چنانچہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث کہ بہ اسم مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مندرج است تحریر می فرمایند سطری (۳۶۸) چنداز اں ایراد می نماید :

فتح - دریں روزہا بعد از رفتن شما شیخ عبدالاحد با فقیر نشست و برخاست[1] می کند و بسیار سرگرم ست شب و روز در خدمت حاضر ست حجرۂ در خانقاہ گرفتہ می گذارند نشاہِ عجیب دارد ترقی بسیار کردہ است و شیخ بدیع الدین و میر محمد باقر بہ مشارٌالیہ موافقت نمودہ لوازم طلب گاری حسب الوسع بجامی آرند بالجملہ معاملہ ایں ہر سہ عزیز روز بروز در ترقی ست و یارانِ دیگر ہم در ترقی اند۔ انتہی کلامہ

امّا در اول تشریف آں بانی گلزارِ وحدت بہ خدمت سراسر سعادت چوں امر واجب الاتباع چناں شرف صدور یافتہ کہ ترا از سرِ نو مرید خواہم کرد و تلقینِ ذکرِ اسم ذات جلت عظمتہ خواہم فرمود توقف بسیار کردند کہ چیزی کہ قبل ازیں چند سال محنت ہا نمودہ از خدمت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ بودیم عبث می شود۔

احمر - فرمودند آں فرمودہ مسلم است لیکن ہر یکی را از اولیاءِ مقربین را برای وصول بہ مطلوب راہی علیحدہ است ہر نبی و ہر ولی را مسلکی است پس از راہِ دیگر می بر براہِ خود آوردن خالی از صعوبت نیست بالجملہ از سرِ نو تعلیم ذکر فرمودہ بر زبانِ مبارک آوردند :

احمر - بشارتی کہ از حضرت میاں جیو یافتہ بودند معلوم ما ہم گشت و شمارا کمالاتِ ولایتِ کبری متحقق یافتم بعد از چندی موافق سیر و سلوک آنہا بشارتِ ولایت کبری و صغری و علیاء و کمالات نبوت و حقائقِ اربعہ و ما فوقہا[2] بہ تفصیل عنایت فرمودند مکتوباتِ شریفہ از جلد ثانی و ثالث مشحون اند از بشاراتی کہ بآں بانی گلزارِ وحدت صدور یافتہ و مقبولیت ایشاں صریحاً در قلمِ عنبریں رقم درآمدہ و طبائعِ ایشاں نیز معقول خاطر مقدسِ حضرتِ ایشاں بودہ۔

احمر - قبلہ گاہی مرشدی قدس سرہ روزی از جودتِ طبیعت حضرت وحدت نقل فرمودند

---

۱ م - خواب   ۲ م - ما تقرر فوقہا

کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ عزم اعتکاف عشرہ اخیرہ شہر رمضان المبارک می خواہند کہ از دولت خانہ بہ مسجد تشریف فرمایند ما و ایشاں در زمرۂ[1] مردمان پیش برآمدہ خود ہا را بروضۂ مقدسہ رسانیدند بعد از ساعتی غلغلہ برآمد حضرت قیوم و امام معصوم تا ہجوم رسیدہ و مثل شمس طلوع از شرق باب منزل مبارک گردیدہ ہر یکی از مستغرقان دریای نور کہ باریابان حضور بودند آداب مسنون بجا آوردہ چوں نظر مبارک بر حضرت وحدت افتاد فرمودند شما چہ را ایں جا تصدیع کشیدید بہ مسجد می نشستند و من ہم ہماں جا برای نماز و بہ نیت اعتکاف می رسیدم ملاقات واقع می شد فی الفور معرض داشتند کہ حضرت سلامت استقبال قبلہ شرط نماز است تبسم عنایت آمیز فرمودند۔

احمر۔ از حضرت قبلہ گاہی مسموع گشت کہ شبی حضرت وحدت بہ عرض حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہم رسانیدند کہ من می بینم کہ دائرہ ارشاد وسعت پیدا کردہ است و مقدمہ گذرانیدن ختم قرآن مجید بحضرت ایشاں در حالت حیات آں قبلۂ درویشاں در مفتاح ثالث گذشتہ است و ذکر اعتقاد ایشاں کہ حضرتین را یعنی والد ماجد و عم اکرم خود را برابر در مقام قرب می فہمیدند نیز در محلی از ایں کتاب مذکور گشتہ بر متتبع کلام مخفی نہ خواہد ماند۔

شنیدہ ام کہ حضرت وحدت قدس سرہ شنیدند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بشارت استعداد محمدی المشرب بہ جمیع ابناء کرام خویش مرحمت کردند کہ ہمہ ایشاں بایں استعداد والا سرافراز اند زود دویدہ معروض داشتند کہ من ہم امیدوار ایں عنایت ام :

احمر۔ فرمودند شما ہم داخل فرزندان اند :

و حضرت ایشاں حسن اخلاق و سنجیدگی اوضاع ایشاں را می ستودند و ابناء حضرت ایشاں کلہم ادب ایشاں می نمودند۔ بیاضی دارند کہ تفصیل احوال از جنس بشارات عالی درجات و دیگر معاملات کہ برآں ذات فرخندہ صفات فائض گردیدہ بشارت ہر وقت مندرج است اگر رجوع نمائی (۳۶۹) از دریافت تفصیل مقدمات کہ دریں جا بہ طریق اجمال مذکور گشتہ حلاوت بی اندازہ حاصل فرمائی با وجودی کہ بشارات متداولہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاصل نمودہ اند چنانچہ از مکتوبات شریفہ ظاہر و ہویدا است۔

---

[1] د۔ "در زمرۂ" ندارد

بعد از وصالِ حضرت ایشاں بہ موافقِ حکمتی کہ معلوم ایشاں بودہ باشد رجوع بہ حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بہ کمالِ خضوع آوردہ مونس و دمساز آں عارفِ بلند پرواز شدند چنانچہ تحقیق اعتقادِ ایشاں در کنز دوم مفتاح سابق کہ مفتاح سابع بود گذشتہ است۔

اشعارِ آنحضرت ہمگی دل کشایند و حمد ثنایند و رسائل عالیہ کہ بہ نظم و نشر ترتیب یافتہ عالی تر از مدح این گدای اند۔

از آں جملہ چہار چمن از مشاہیر رسائل آنجناب است و گلزارِ وحدت و خرمنِ گل و شقائق نیز از مصنفات ایشاں است و دیوان سوای اینہا علیحدہ است و رسائل دیگر ہم ہستند کہ اسامی آنہا معلوم نہ دارم و کتبِ مذکورہ را غیر از شقائق من دیدہ ام و تعریف شقائق از حضرت قبلۂ کونین والدِ بزرگوارِ خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ شنیدہ ام، ہر سطر راہی بہ مطلوب می نماید و بہ وحدت آشنامی فرماید۔

مکاشفۂ ایشاں کہ فقیر خود از زبان گل فشاں در روزِ دفن حضرت قبلہ گاہی مرشدی در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شنودہ ایراد می نماید چہ وصال آنحضرت قدس سرہ ثالث رجب المرجب در پشاور اتفاق یافتہ و تابوت شریف در حضرت سرہند غرہ شعبان المعظم رسید چنانچہ در کنز مبارک شرح آں گذشتہ است۔

القصہ حضرت وحدت قدس سرہ بالمِ تمام تشریف حضور داشتند و بایں احقر الانام خطاب کردہ فرمودند:

احمد۔ کہ من شبِ ثالث رجب گذشتہ در واقعہ و یا در منام می بینم کہ عرصۂ قیامت بر پا است و عالمی در معرکہ حساب گرفتار و والدِ بزرگوارِ شما ہم بہ شانِ تمام در حضور ملک علام دست بستہ قیام دارند درین اثنا حکم محکم شرف نفاذ یافتہ کہ ایشاں در بہشت شفاعت جمعی از مخلصانِ خود می فرمایند حکم می شود کہ آنہا را ہمراہ خود داخل جنت نماید ایشاں باں مجموعہ داخل روضۂ رضوان می شوند و دراں مجمع نشارا بہ دانند از رجال من کہ از عہد صبا تا ھنگام انتہای سیر و سلوک یک جا زندگانی با ایشاں کردہ ام بہ عرض رسانیدم کہ الٰہی مولای چوں فلانی را خلیل من بودہ بایں نوازش سرافراز فرمودی من ہم از وسعت فضل و طراوتِ لطف بہ ہمیں عنایت امیدوار بودم حکم می شود کہ ہنوز وقتِ تو نہ رسیدہ ولیکن جہت تماشای بہشت آں

خلیل خود را برد و نظارهٔ آں مسکن رضا نموده برای من هم به موجب حکم داخل بهشت شدم و ایشاں را بر فرش بلند و مسند ارجمند به کمال خورمی و نشاط نشسته یافتم درآں مقام حوضی یافتم که فواره اش می جست چوں متصل به حوض شدم قطره ازآں جسته بر بالای زانوی من افتاد که لذت آں تمام بدن را سرایت نمود، و ایں حالت خاصیت بهشت است که هر لذت آں جای تمام بدن را ملتذ خواهد نمود۔

القصه از هماں لذت پیدا گشتم و تا امروز که بیست و هشت روز ازاں واقعه گذشته است قدری ازآں لذت در تمام بدن ساری است و آں عضو سرخ درخشاں هم گردیده است اگر محل ستر عورت نه باشد به شما هم به نمایم بامداد که برخاستم بر فرزندان خود اظهار ایں واقعه نمودم و وصالِ ایشاں را (۳۷۰) تعبیر صریحه دریافتم خواستم که به شما هم اطلاع ایں نوید جنت جاوید فرمایم اما چوں موت بالذات مستکره است لب نه کشادم تا خود حلِ مقدمه گردیده آں زماں من هم گفتم امور دیگر هم از کیفیات ایں واقعه بر زبان شریف آورده بودند اما از بعد عهد چنانچه باید بیاد نمانده بعد مدتی فقیر را با خلف رشید ایشاں شیخ ابوحنیف اتفاق سفر شاه جهان آباد باهم در سالِ وصال حضرت وحدت دست داده در اثناءِ طریق در مکالماتِ خود همیں مکاشفهٔ والدِ بزرگوار خود بیان می نمودند پیشِ ما هموں روز فرموده بودند۔

مکاشفهٔ دیگر ایشاں که فرزندی نیاز احمد سلمه ربه از زبانی نبیرهٔ ایشاں جامع الکمالات اظهار الدین خان نقل نموده تحریر می نماید۔ روزی در خانهٔ فیض کاشانهٔ خود تبیان معان عالیه به طرز خاص پیش اولاد خودی فرمودند و دل ها ایشاں از اشاراتِ فاخره می ربودند ناگاه دست شریف بر جبهه شریفه رسانید سکوت ورزیدند و ظاهرا چشم هم پوشیدند۔

احمد۔ بعد ازاں نفسی چشم واکرده فرمودند که وجه ایں خاموشی هیچ دریافتید معروض داشتند که امیدوار ارشادیم فرمودند پشه بر پیشانی من مساس نموده هنوز نه کنده بود که دستِ من آں جا رسیده به مجرد مساس جاں آں بیچاره از قالب تهی گردیده روحِ او حاضر گشته بر من دعوی خون خود که به ناحق واقع شده بود نمود زمانی در تحیر جواب ماندم که از غیب جوابی به من القا نمودند گفتم قتل الموذی قبل الایذاء واجب لاجواب شده رجع القهقری نمود۔

یک باری ایں عاصی دور از کار در اواخر عمر آں قبلهٔ ابرار حضرت ایشاں را در خواب به صورت آں صاحبِ اسرار دیده حتی که از کثرت تشابه یکی از همراهیان ایں گناه گار می گوید

کہ حضرت شیخ عبدالاحد اند، گفتم بلکہ حضرت ایشاں آں عزیز گفتہ ایں ناچیز قبول نہ دارد گفتم کہ از آنحضرت باید پرسیدی پرسم می فرمایند کہ نام من شیخ محمد معصوم است، فردا آں شب عزیز معہود مژدہ شبیہہ را بہ حضرت وحدت قدس سرہ رسانید فرخندگی مزاج حاصل آنجناب گردید بعد چندی کہ ملازمت فقیر اتفاق یافتہ مشافہۃً استفسار بہ کمال آں فراح فرمودند چوں معروض داشتہ شد شکرانۂ الہی بہ تقدیم رسانیدند و فرمودند کہ شما در حق من بشارت عظیمہ آوردید چند بیتی کہ از غزل مشہورۂ ایشاں بہ خاطر رسیدہ ترقیم نماید ؎

شب خیال طرۂ شوخی بدل پیچید و رفت — ساعتی ہمچوں شب قدر از بزم جوشید و رفت
خانہ زین است دنیا عیش او پا در رکاب — شہسوار است آنکہ آز دلی زد دامن چیدہ رفت
جلوہ در کلبۂ ما کرد و پنہاں گشت یار — صبح بر شام غریباں یک نفس خندید و رفت
شورش اہل جنوں را مرگ ہم تسکیں نہ داد — گرد باد خاک مجنوں تا فلک پیچید و رفت

و غزل طویل است و رنگین و یک بیت مطلع غزل ایشاں کہ بالفعل مناسب حال ایں بی پر و بال است ایراد می نماید ؎

گر دریں گلشن جوار رنگین ادای بر نخاست — چوں منی دل خستہ مرغی خوش نوای بر نخاست

یک باری ایں نیاز مند اکابر اولیا عرس قبلۃ الاصفیاء والد بزرگوار خود نمودہ بود ما ناکہ عرس اول ایشاں (۱۱۷۳) بودہ حضرات احمدیہ با دیگر مکاشفات مجتمع گردیدند چوں شب تاریک زمستانی بود مردم در پی استعجال شدند کہ از آں چہ موجود داری بہ یار و فقیر انتظار ایشاں داشتہ کہ بہ تقریبی توقف در تشریف اتفاق یافتہ بود، القصہ قریب ثلث شب گذشتہ رسیدند خفگی مردم کہ از توقف بہم رسیدہ بود معلوم فرمودہ گفتند کہ شما مردم را بہ قسم رسم[۲] رخصت می گردید من بہر وقت کہ فرصت می یافتم بہ شوق خود می شتافتم گفتم ہماں بیت حضرت سدراہ تقسیم شدہ بود ؎

تا تو ساقی نہ شوی نشہ نجوشد ز شراب
بی تو خمخانہ خراب است تو ہم می دانی

محظوظ شدند و گفتند دریافت ایں نشہ رسا کہ بہ غایت لطافت موصوف است مگر مثل شما جوانان سعادت مند و خماران فطرت بلند نمایند۔

---

۱ د۔م۔ آنکہ زینجا زدد ... (چہار چمن وحدت ص۳۲ کو ترجیح دی گئی ہے)

۲ م۔ آنہاں

و وصالِ آنحضرت در بلدهٔ دارالخلافه شاه جهان آباد سال هزار وصد وبیست وهفت اتفاق یافته وتابوت شریف بحضرت سرهند برده در یکی از حجرهای مسجد کلاں آں جای که نصف آں خارج مسجد است مدفون کردند۔

گویند در شدت آزار که همان روز یا یک روز بعد رحلت ازیں دار فرمودند نبیرهٔ ایشاں شیخ انوار الله به امید اخذِ فوائد جدیده در خدمت پر بهجت از حضرت سرهند رسیدند و فرمودند بی خبر دیر رسیدی در منزل بستند و فرزندِ اکبر ایشاں معرفت دستگاهی مرحومی شیخ ابو حنیف در آں روز که تابوتِ شریفِ ایشاں به پانی پت می رفت در اثناءِ طریق در خورد۔ چه آں معرفت آگاه به قصد ملازمتِ والدِ بزرگوار خود متوجه شاه جهان آباد بوده و فقیر هم هم سفر بوده چنانچه به تقریبی مذکور آں گذشته است چوں تابوت را دیدند به حزن تمام موصوف گردیدند و به گریه وزاری شدند بعد ازیں که فرود آمد تابوت بر دوش بر داشتند بی اختیار متبسم گردیدند بلکه ضحک فرمودند بعد ازاں باز به گریه وزاری منافی شریعت نه باشد ساختند۔ چوں شب در سرای گنور رسیده و تمام مصنوعات ارضی را پردهٔ ظلمت پوشانیده از خندهٔ خود استفسار به شوقِ بسیار فرمودند فقیر خود در جواب باوجود علم یقینی باں توفیقی داشته اما فرزندی محمد معشوق سلمهٔ ربه وصوفی محمد رفیع مرحوم به زودی گفتند که آری صاحب خندیدند فرمودند به قسم مؤکد سازید آنها قسم خوردند من هم گفتم که خنده صاحب در وقت متصل گشتن به تابوت من هم دریافته بودم بسیار خوش وقت شدند و وجه وجیه آں بیان فرمودند که چوں قریب به تابوت شدم دیدم که آنحضرت از کمال شوق بر من معانقه می فرمایند و خلعت خاص خود را به من عنایت می نمایند من خلعتِ قیومیت بوده که حضرت وحدت بعد حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه باسرارهما به خودی فرمودند از پوشیدن آں خلعتِ فاخره بهیه آں قدر برکاتِ عجیبه بر من متوجه گردیده و تجلی خاص الخاص (۳۷۲) به ظهور انجامیده که بی اختیار خندیدم الحمد لله که هم سفران نیز بریں خندهٔ فرخنده اطلاع یافتند که هم ازاں برکات عجیبه بهره ها بر داشتند ازیں نقل جامع دیگر کمالات آں جامع البرکات باید دریافت بالجمله به جمیع کمالاتِ والدِ بزرگوار خویش آراسته کانه هو گردیده بودند و در آخر عمر حضرت مرشدی قبله گاهی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس هدایه هم بخدمت ایشاں می گذارندند و براین فقیر مهربانیِ خاص داشتند در سال هزار وصد وسی و دو ازیں دار رحلت نمودند و متصل والد شریف خود در همان حجره مدفون اند و فرزندِ ایشاں شیخ محمد زکی به خلافت والد

وجدِ بزرگوارِ خویش قیام دارد و طالب علم جید است و به استقامتِ تمام در وطن مالوف نشسته است۔

و بالفعل دو فرزندان بلاواسطۂ حضرت وحدت قد سنا الله سبحانه بسره العزیز شیخ محمد نقی حیات اند و صاحب معانی و کمال گویند حضرت حجۃ الله قطبیت هندوستان بایشان فرموده بودند و در آخر عمرِ والدِ بزرگوارِ خود هم در فرزندان همیں ایشان شعر ایشان بودند تمام نسبت بدست آورده حاصل نشاتین اند۔ شعرِ ایشان مستغنی از توصیف و اصفان است یکی از معتبران روایت نموده که حضرت حجۃ الله قدس سره شعرِ ایشان را بر شعرِ والدِ شریف شان ترجیح می دادند، چوں از آں جناب مقدس ایں حرف منقول است البته موجه و برجسته است والا نشانِ معجزۂ عیسیٰ دہد نظم تو وحدت کز و هر بیت یونانیست هر حرفی طولانی بالجمله به جانشینی والدِ بزرگوارِ خود زیبنده اند۔ همان قول حضرت وحدت ایں جا صادق ؎

وحدت ایں دار محال است که جانی ماند
گر یکی رفت چو منصور دگر می جوشد

زیاده گوئی موجب تطویل است عقلای عالی فطرت از یک حرف جامع مطالب بلندی برارند و به معانی رسامی رسند رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْکٰفِرِیْنَ۔

(شیخ خلیل اللہ)

کنز پنجم[1] در ذکر بعضی از احوالِ معارف آگاہ شیخ خلیل اللہ و دیگر اقرباء ایشاں کہ بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ اند و چیزی ہم از آنحضرت دربارہ آنہا باین حقیر رسیدہ ہم دریں کنز مندرج می گردد۔

چہ اگر کنز علیحدہ اقل ہم باشد احاطہ یک ورق خود نماید و ایں بہ موافقِ اطلاعِ خود است والا می تواند کہ بشارات متکاثرہ ہم بہ بعضی ازاں ہا از حضرتِ ایشاں صدور یافتہ باشند چنانچہ صاحبِ کنز ہم بہ بشاراتِ فراوان درآں قبلۂ اربابِ حق پرستان سرافراز اند[2] اما آنچہ معلوم خود است مرقوم می گردد ان شاء اللہ تعالیٰ ؎

خلیل آسا در ملکِ یقین زن
نوائے لا احب الآفلین زن

ولادت شریفۂ ایشاں در بلدۂ سرہند[3] در حوالی سالِ ہزار و پنجاہ و پنج اتفاق یافتہ، کمالات ظاہری و باطنی آراستہ اند و بہ محاسنِ اخلاق پیراستہ و از اوّل بہ سعادت ارادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مستعد اند زیرا کہ در حضور والدِ ماجد خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوجوان شدہ بودند و بہ خواندن کتب دینیہ اشتغال داشتند و حضرت ایشاں عنایت بسیار در حق ایشاں داشتند و تربیت ایشاں زیادہ از تربیت فرزندانِ خود می خواستند، چنانچہ در محلی ازیں کتاب ایں نقل در بابِ برادرانِ خُردِ ایشاں از زبانی[4] حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ است اغلب کہ در ملفوظات کہ زیرش احمرات است گذشتہ پس ہمیں حکم را ایں جا قیاس باید نمود۔ مکتوباتِ فراوان در جلد ثالث (۳۷۳) حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ نام آں مخدوم زادہ مندرج اند اگر حضور آں جلد می بود ظاہراً نقل بعضی ازاں برداشتہ می شد۔ در مکتوب سوم آں جلد معظم مکتوبی است بنام ایشاں کہ ہمگیں مشتمل بر مدائح حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ است و درآں مکتوب مقدس ایں مصراع عربی ہم

---

[1] م۔ ندارد ، د۔ کنز چہارم [2] د۔ "اند" ندارد [3] م۔ بلدۂ شریفہ
[4] د۔ "از زبانی" ندارد

مندرج است:

فتح - فِی الْمَھْدِ یَنْطِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّہٖ

و بشارت تعین حبی کہ اسبق تعینات است و منتہای بشارات نیز در مکتوبات شریفہ صریحہ باسم ایشان است - پس بشارات دیگر کہ البتہ ازاں منحط اند بہ طریق اولی فرمودہ باشند۔

روزی در خدمت عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نشستہ بودم شخصی کلمہ کہ بہ تجربۂ سستی اعتقاد باشد نسبت بحضرت ایشان رضی اللہ تعالی عنہ از ایشان نقل نمودہ، فرمودند از میاں خلیل اللہ چگونہ باشد کہ ایشان در اول مرید حضرت ایشان اند و ہر چہ یافتہ اند ازاں قیوم برحق یافتند۔

در ایام تحریر ایں مقامات ہم بعضی از فدویان حضرت ایشان قدس سرہ با فقیر کالنزاع نمودند[1] کہ ایشان می گویند کہ حضرت ایشان نماز تہجد نمی خواندند، و ایں کذب محض و افتراء صرف است، پس چہ طور برآں قبلۂ صفاکیشان در مخلصان بہ شماری و احوال ایشان بزرگاری، فقیر بہماں جواب باصواب عالی حضرت را در مد نظر داشتہ اقدام ایں مرام نمود و یقین نمودند کہ مردم بر ایشان افترای بندند۔ و بعد از وصال حضرت ایشان رجوع بہ کمال خضوع بحضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالی عنہما آوردند کہ آں نیز نعمت بہیۂ حضرت ایشان است۔ مطلب ازیں جا بہرہ ہا برداشتہ اند۔

حضرت قبلہ گاہی تعریف فقاہت ایشان بسیار نمودند و مکاشفات ایشان را گاہی مذکور می فرمودند۔

احمد - روزی می گفتند کہ ما را بشارت طول عمر در شبی از شبہای ماہ مبارک رمضان عنایت فرمودند و بالفعل آنجناب بعد چند سال از صوبہ کابل مردم آں جا را فیض ہا رسانیدہ بہ وطن مالوف تشریف آوردہ اند۔ و عمر شریف قریب بہ ہشتاد است، شنیدہ ام کہ دریں ایام کسل مند اند عافاہ اللہ سبحانہ و مد ظل ارشادہ علی مفارق المحبین آمین۔

شیخ محمد یعقوب و شیخ محمد تقی رحمہما اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃ، چوں در حضور حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالی عنہ خرد بودند و یتیم گردیدند مرید حضرت ایشان رضی اللہ تعالی عنہ

---

[1] د- بودہ

شدند و عنایت بسیار در حق ایشاں به کار می رفت از عالی حضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس مروی است که حضرت ایشاں بشارت فناءِ قلب به شیخ محمد نقی به حضور من عنایت کرده بودند۔ از معتبران شنیده باشد که توجه ایں صاحبین سپرد به حضرت مخدوم زادهٔ عارف معنوی قدوهٔ ارباب تحقیق[1] شیخ محمد صدیق قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس فرموده بودند بلکه از زبان درفشاں آنحضرت ہم ایں معنی اغلب که مسموع گشته است۔

شیخ عبدالحق[2] مرحوم نبیسهٔ حضرت ایشاں بودند و نبیرهٔ حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالیٰ عنهما به سعادتِ ارادت حضرت ایشاں سرافراز بودند و توجہ خاص دربارهٔ ایشاں بوده بعد ازاں در خدمت اخوالِ کرام کار خود را بآخر رسانید۔

و شیخ محمد قطب نیز نبیسهٔ حضرت ایشاں و نبیرهٔ حضرت خازن الرحمت اند و در اوّل از خال اکرم شیخ سیف الحق والدین توجہات می گرفتند بعد ازاں از حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه باسرارهما و اغلب که اخذ طریقه از حضرت ایشاں (۳۷۴) نموده باشند۔ و بالفعل در قیدِ حیات اند۔ امّا پدرِ شیخ عبدالحق شیخ عبدالله بوده و پدرِ شیخ محمد قطب شیخ سعدالدین و والدین ہر دو باخود ہمشیره اند۔

شیخ بدیع الدین نبیسهٔ حضرت خازن الرحمت بوده و کسب کمال از آنحضرت نموده، بعد ازاں به حضرت ایشاں رجوع آورده بشارات گرفته۔

احمد۔ حضرت قبله گاہی قدس سره نیز فرمودند اعبد الوقت است۔

رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَّاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا۔

---

[1] د۔ "عارف معنوی قدوهٔ ارباب تحقیق" ندارد [2] د،م۔ عبدالحی، مؤلفین انساب اولاد حضرت مجدد الف ثانی نے عبدالحق لکھا ہے۔ (ر۔ک تعلیقات ۴۱۹/۴)

مفتاحِ نہم

در ذکرِ بعضی از خلفاءِ عالی مقامِ حضرت ایشاں و مایشاکل هذا الباب۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

وَعِنۡدَهٗ مَفَاتِحُ الۡغَيۡبِ لَا يَعۡلَمُهَاۤ اِلَّا هُوَ وَيَعۡلَمُ مَا فِى الۡبَرِّ وَالۡبَحۡرِ وَمَا تَسۡقُطُ مِنۡ وَّرَقَةٍ اِلَّا يَعۡلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِىۡ ظُلُمٰتِ الۡاَرۡضِ وَلَا رَطۡبٍ وَّلَا يَابِسٍ اِلَّا فِىۡ كِتٰبٍ مُّبِيۡنٍ۔

اللهم صل علیٰ محمد بعدد من صلیٰ علیه وصل علیٰ محمد بعدد من لم یصل علیه وصل علیٰ محمد کما تحب و ترضیٰ ان یصلی علیه وصل علیٰ محمد کما امرتنا بالصلوة علیه وصل علیٰ محمد کما ینبغی الصلوة علیه وصل علیٰ جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکة المقربین وآله وآلهم وصحبه وصحبهم واتباعه واتباعهم وسلم وبارک۔ استغفر الله ربی من کل ذنب و اتوب الیه۔

بر نوجوانان شکر مقال و ہوشمندان دیرینہ سال و سروقدان نامدار و لالہ رخان گل عذار و ساقیان زنجبیل و شاربانِ شربت سلسبیل و جمعیت افروزان محفل ارجمندی و طلعت تبیان مجلس نقشبندی و سلسلہ گیرانِ طلاءِ ناب و ناظران خانۂ آفتاب و طایفانِ کعبۂ مقصود و واصلانِ مرتبۂ وجود و طراوت کنان بہجت و نشاط و سادہ دلانِ معرکہ انبساط و فدویان صفاکیشان و معتقدان خاندان حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و چابک سواران بادیۂ سخندانی و گل فروشانِ باغچۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر و ہویدا است کہ خزائنِ دولت معصومی و دفائن کنوز حضرت قیومی، چوں قابل قبول حضرت صمدیت جلۃ عظمۃ گردیدہ و بہ خزانۂ باقیہ

بحکم وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ اتصال بهم رسانیده بلکه از همان گنج موهوب گردیده کارخانهٔ همت را بانهایت رسانیده، هریک از نیازمندان فیض فراوان ازاں برداشته خودها را بامنتسبان خود ازاں شاداب ساخته و برآں ناز ورزیده مثل خود دیگری را نه فهمیده و ازاں بحرِ عمان پیش قطره تر بوده از همان قطره مدهوش شده کسی دعویٔ اصالت نمود. و دیگری خود را قیوم فرموده چه اقطاب و اوتاد به قطره از بحارِ قیومی قانع و منتفع اند و ابدال و افراد به رشحهٔ از آنهار را معصومی سیراب و متمتع و از آں جا که استرضاء مکونات بر قیومیت حضرات ایشاں زیاده از قیومیتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنهما باشد غلبهٔ[1] ارشاد و کثرتِ خلفاءِ ایشاں باید دریافت و کمالاتِ باهره از هرکدام به فراستِ عقل باید شناخت. امّا چوں هرکدام به محبت حضرت ایشاں سرافراز است در پرواز معارج قدس شهباز است سمندِ فکر این بی چاره در بیدای کمال شان لنگ محض است اما بغیر از ذکر اصحاب این کُمل اصحابِ کمال تسلیهٔ قلبِ حزیں حاصل نیاید و دیگری (۴۷۵) از مدعیان جذبات و سلوک که دریں وقت تقرب به ملوک جسته خودها را ایک چیزی خیال نموده اند اغیار بی اعتبار می شناسد والا احتراز من الاغیار خارج عن الاختیار ؎

دوریٔ از صحبتِ اغیار می خواهد دلم
یار می خواهد دلم بسیار می خواهد دلم

اگرچه همه احوال این صاحبان در قید قلم نیاید اما موافق یادداشت و حوصله و دانشِ خود هرچه از آں نوشته شود رشحه از بحارِ معصومی که بایں راه تقاطر نموده تشنه لباں مشتاق را سیرابِ حیاتِ جاودانی خواهد گردانید وهو عین المطلوب وکمال المراد، حدیث شریف من احبهم فبحبی احبهم ومن ابغضهم فببغضی ابغضهم، شاهد این مقال است دیگر چوں ظهورِ نسبت معصومی در احوالِ ابنای کرام و ابناءِ عظام آں غوث الانام به قدر حوصله معلوم گردیده است البته اظهار آں در کسوت خلفاء والامقام نیز لازم گشت که حسن هر مرتبه برای خود شایانِ معشوقیٔ عشاق است که در هر آئینه به موافق آں جلوه فرموده است. (مصراع)

---

[1] د۔ "غلبه" ندارد

بقدر آئینه حسن تو می نماید روی

لیکن دریں وقت که قرب قیامت است و تراکم ظلمات اکثری ازاں خلفای برگزیده به وصل محبوب حقیقی جلت عظمة شتافته اند بلکه در عالم فقر نمی آید که یکی هم ازاں اصحاب کمال در قید حیات مانده باشد۔ و دو جلد اخیر مکتوبات قدسی سمات هم که درآں احوال خلفاء پیشتر است بالفعل موجود نه آنچه بیادِ خود دارد و یا از جلد اوّل یافته باظهار آں اکتساب سعادت باید نمود متوکلا علیه سبحانه۔

باد دانست که ارشاد حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه ازآں جا مرضیٔ خالق و مخلوقات بوده تعداد مریدان ایشاں هم در علم ممکن مخلط نمی گردد و مجازان ایشاں هم زیاده از حد شمار آری خلفای اکابر را شنیده ام که قریب به چهار صد بوده که حدود اربعه را منور گردانیده و فقیر را هم صحبت بعضی ازیں اکابر دست داده۔

اما از اشهر خلفاء که بالفعل اسامی شریفه ایشاں به خاطر است و قدری از احوال آنها هم معلوم به نام هریکی ازیں خدا رسیده کنز ایں مفتاح سی اند تا شرح می کشاید و دیگری در ذیل می آید پس دریں مفتاح سی کنز که موافق اجزای قرآنی است مفتوح خواهد شد۔
ان شاء الله تعالیٰ نَصْرٌ مِّنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيْبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ۔

خواجه محمد حنیف کابلی

کنز اول - در ذکر بعضی از احوالِ قدوهٔ خلفاءِ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه عارفِ معنوی حقائق آگاه خواجه محمد حنیف کابلی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس -

مقرر اهل خانقاه و متفق علیه اولاد کرام حضرت ایشان است که آنجناب افضل خلفای معصومی اند هرچند مخدوم زادهٔ سادس خال اکرم حضرت شیخ محمد صدیق را قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس درین امر به موافق قاعده خود اختلاف است که معامله دوره اخیره مستثنی بود و ایشان از کمالات حظی نه گرفته اند که وصال ایشان قبل از وصالِ حضرت ایشان اتفاق یافته، لیکن فضل دیگر می هم از کلام شریف مفهوم نمی گشته مگر خواجه محمد صدیق را قدس سره که کنز ثانی این مفتاح از خزائن ایشان است مراد داشته باشند -

روزی این حقیر این شبهه ایشان را به عرض عالی حضرت رضی الله تعالیٰ عنه در وقتی که فضلِ خواجه (۳۷۶) محمد حنیف قدس سره رطب اللسان بودند و ایشان را افضلِ خلفاء می فرمودند رسانیده -

احمر - فرمودند کمالات دورهٔ اخیره زیاده از احباءِ دیگر بآن خواجهٔ عالی شانِ در قبر رسیده چه حضرت ایشان در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی بآن خلیفه اول می نویسند :

فتح - دل را با شما تعلقِ خاص است و خواهان کمالِ شما است -

پس باوجودی که در حیات کسب کمالات بوده ترقیاتِ فراوان حاصل نموده باشند و بشارات متداوله یافته باشند تعلق خاص حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه گذاشت کمالی از کمالاتِ دورهٔ اخیره می نموده باشند که در قبرِ منور ایشان بطریق توفیر نه رسیده باشد آری ابناءِ کرام و بعضی از اقربای عظام اگر مستثنیٰ باشد گنجائش دارد -

اکنون قصهٔ ارادت ایشان که مشتمل بر تصرف عظیمهٔ حضرت ایشان است در سلک تحریر منسلک باید نمود، اگرچه اختلاف نقل بعد از اتفاق مطلب درین مقدمه مسموع گردیده امّا چیزی که اصح و اشهر است درین اوراق تسوید می یابد به توجهٔ خاطر استماع فرمایند -

ابیض - آنجناب از بزرگ زاده های ولایت بودند و در آباءِ آنها پیری و مریدی هم آمده

بود مطلب، شیوخ ہندوستان را اگرچہ باعلیٰ مراتب کمال ہم واصل باشند، بزرگی کمتر قبول می نمایند واین قاعدہ در تمام شیوخ این دیار است الا ماشا اللہ تعالیٰ۔ شبی در نوجوانی ہا خواجۂ عالی شان سعادت لم یزلی مشمول فرمودہ وارجمندی نقشبندی قرین حال گشتہ۔ در خواب بہ شرفِ ملازمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گردانیدہ کہ گویا در حضرت سرہند آمدہ در خانقاہِ ملائک پناہ رسیدہ اند و دو عزیز نورانی در آں خانقاہ بہ کمال دبدبہ و جاہ نشستہ اند و شمع بیشتر می سوزد بہ خاطر تمنای آں دامن گیر شد کہ پیش یکی ازیں عزیزان مرید باید شد یکی از حاضران جانب خواجہ شتافتہ سراغ می نماید، خواجہ دو عزیز استفسار می فرمایند می گویند کہ ہر دو فرزند مجدد الف ثانی حضرت شیخ احمد سرہندی اند و نام یکی شیخ محمد سعید و نام دیگری شیخ محمد معصوم است رضی اللہ تعالیٰ عنہما، خواجہ می فرمایند کہ مرا بہ فرزند ثانی حضرت کہ آفتاب ولایت در برج عظمت بہ کمال طلعت جلوہ گر است مرید بکنان گفت من ہم از طرف ایشاں رسیدہ ام۔ القصہ بردہ بحضرت ایشاں مرید کنانید۔ چوں خواجہ از آں خواب دولت مآب بیدار شدند ذکر ما خود جاری یافتند، و در محبت حضرت ایشاں بی قرار برخاستند و ہر نفس خود را چیزی دیگر می فہمیدند و بہ قلاب عشق ہر دم بفنائی و بقائی می رسیدند۔ چوں قصۂ خواب پیش ہم صحبتان خاص در میان آوردند در مضحکہ واز نمودند و باستہزاء ہنگامہ را گرم کردند خواجہ تستر اختیار فرمودند و تہیۂ راہِ حضرت سرہند نمودند چندیں از سعادت مندان قبول رفاقت نمودہ کوچ در کوچ منزل نو نمودہ آب نو آشامیدہ در چند مدت قطع منازل فرمودہ مشمول عنایتِ خاص گردیدہ بہ نواحِ حضرت سرہند رسیدند ؎

میراند فرس چو کامرانان   تا دید سوادِ شہرِ جانان
افروخت دو دیدۂ مرادش   افزود سواد بر سوادش

بالجملہ قبل از شام دخول در آں بلدہ معرفت مقام میسر گردیدہ در آں جا تشخیص منزل کردہ بعد نمازِ (۳۷۷) شام در خانقاہِ ملائک پناہ رسیدند و ہماں صورت کہ در منام مشاہدہ افتادہ بود در یقظہ کہ عالم شہادت است بلا تفاوت تماشا کردند بلی الرویا الصالحۃ ستۃ و اربعون جزء من اجزاء النبوۃ خبر صحیح است و ہماں عزیز

که درخواب مشاطگی نموده بخدمتِ حضرت ایشان رسانیده بود در بیداری نیز در خدمت پرُ بهجت رسانید، خواجه اگرچه درآن جا قران السعدین دیدند و اجتماع برادرین مشاهده نمودند اما حلقه عبودیت معصومی درگوشِ جان نهادند و به کمالات قیومی امیدوار گردیدند و در ظاهر هم مرید شدند و موردِ عنایات گردیده در اندک مدت خلعتِ خلافت یافته رخصت کابل حاصل نموده به موجب امر جلیل القدر به وطنِ مالوف خود رسیدند۔

کوتاه اندیشان این جای به مزید تمسخر و استهزا هنگامه پردازی نمودند که فلانی پیشِ پیرِ خوابگی مرید شده آمده ارشاد ما می خواهد و هرچند خواجه فضلِ حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه مذکور می کرد آنها را غیر از انکار نمی فرمودند تا آنکه همه منکران باتفاق پیغام بآن خواجهٔ عالی مقام کردند که تا پیرِ بزرگوار شما به چشمِ خود نمی بینیم و کرامت ایشان مشاهده به نمایم اصلاً باعتقاد نمی درآئیم و ارشاد شما هم مقصود نه خواهد نشست و طور آن چنان است که با دعوت ایشان می نمایم اگر وقت طعام حاضر شوند و اجابت دعوت که مسنون است فرمایند ما نیز در جرگهٔ مخلصان باشیم و الافلا خواجه را چون جذب محبت شامل حال بوده بی تکلف قبول این تکلیف نمودند در روزی برین امر قرار داده منزلی در شهرِ کابل به کمال زینت آراسته اهالی و موالیٔ بلده و دیهات مجتمع گردیدند بعد نماز شام به مراقبه ساختند و همه آنها چشم در استهزاء و تمسخر می زدند چون بعد از نماز خفتن فراغ یافته اجازت طعام کشیدن از خواجه دریوزه کردند فرمودند که بر آرید حالاً وقت طعام آنحضرت است که به ناگاه از پشت بام آواز پای به گوش غفلت زدگان رسیده و از راه زینه به صحنِ خانه درآمدند[1] و مخدوم زاده های عالی مقام هم همراه اند آمده اند و بر مسندی که برای آنحضرت فرش کرده بودند نشستند و مخدوم زاده ها گرد به گرد آن دست بسته نشستند همه مرضاء القلوب به رسوخ تمام قدم بوس نمودند اکثری از آن ها به شرف ارادت مشرف گشتند فرمودند محض برای خاطرداریٔ خواجه خود آمده ایم و بعده از اولیاالله کرامت طلب نمی نموده باشند که ضرر خالص است ۔ القصه طعام تناول فرمودند و تمام شب در آن جا گذرانیده قریب به صبح فواکه مربوط که نیاز آمده بود در دستِ مبارک گرفته همان راه بالای سرهند بطرفة العین رسیدند و فواکهٔ خشک را با نیاز دیگر حوالهٔ خواجه فرمودند که براهِ

---

[1] د ۔ "درآمدند" ندارد

لاهور خواهند فرستاد و هر چند مردم التماس نمودند که چوں قدم رنجه فرمودند کرامت عظیمه بایں نامرادان نموده اند امید که چند روز اقامت فرمایند بعد ازاں براهِ راست متوجه وطن مالوف کردند فرمودند باهل شهر جز ایں تشریف نه کرده ایم (۳۷۸) موجب اضطراب خواهد شد و اجازت صمدی هم بریں اقامت مفهوم نمی شود والا چنیں می کردم بالجمله نماز بامداد را در مسجد کبراء حضرت سرهند خواندند و فواکهٔ مربوطه را همان روز به ذوی القربی و دیگر آشنایان تقسیم کردند۔ وهذا من ادنیٰ تصرفاته رزقنا الله سبحانه من برکاته ۔ مصراع

مرشدا کامل نما، دستِ من دامان تو

غلبهٔ عنایت و کثرت موهبت چوں بر خواجهٔ عالی شان در آں سنگسار کوهستان شمول فرموده به تصرفات قویه دستگیری فرموده است اگر ایں عاجز بی پر و بال هم که غریق بحار معاصی است و در گرداب ظلمات نفسانی و وساوس شیطانی گم گردیده دستگیری نموده به ساحل نجات رسانند و به تصرف نیم نگاهی کار او را انصرام بخشند غیر از فضل و نوازش ایں مداح امری دیگر نه خواهد افزود[1] ؎

یک جان و هزار برق اندوه　　گاهی چه کند با آتشیں کوه

در نشاتین غیر از ذات مقدس ملجای و ماوای نه دارم ایں همه جمعیت حیات به محبت آستان بوسان معصومی می دانم و بعد ممات هم نظر بر تفضلاتِ قیومی می دارم ؎

دریں دیار بداں زنده ام که گر گاهی[2]　　نسیم عاطفتی زاں دیار می آید

وقت تفضل است و هنگام ترحم که مستحق کرامت گناه گاراند۔ سخن به جای دیگر رفت مقصود آں است که خواجهٔ عالی جناب به ارشاد تمام موصوف تمام گردیده رهنمای خلائق به موجب امرِ جلیل القدر گردیده مرات کثیره در خدمت پر بهجت رسیدند و به بشارات عالیات سرافراز شده از اکابر خلفاء گردیدند هر سه جلد مکتوباتِ قدسی سمات از بشارات که باسمِ سامیٔ ایشاں است مشحونِ بعضی ازاں بشاراتِ فاخره و اشاراتِ نادره که در دفتر اول است عنقریب مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالیٰ[3]

روزی ایں درویش را در چارباغ جلال آباد وقتی رفتن کابل اتفاق منزل افتاده

---

۱ د- بود　　۲ د- ماهی　　۳ د- ان شاء الله تعالیٰ عنقریب مذکور خواهد شد۔

زیرِ سایۂ چناری مردِ نورانی سفید ریشی به نظر درآمد که بوی جنسیت از دور به مشام رسیده تمام دماغ را معطر گردانید بدون تحریکِ این جانب به شوق ما فوق سوی فقیر دویده مصافحه بلکه معانقه نیز نموده، گفت بوی از حضرات سرہند جانبِ دماغ صعود کرده بی قرار ساخته تعریفِ خود فرمائی غلامی که بحضرتِ ایشاں داشتم مذکور شده بی اختیار پابوس نموده بر زبان شریف آورده که من به رفاقتِ معرفت آگاہی مرحومی خواجه محمد حنیف کابلی قدس سره چند بار به ملازمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیده ام و شرف ارادتِ آں قبلۂ درویشاں مشرف گردیده، شصت و چند کس ہمراہِ خواجۂ مذکور از آں قبیل مردم بودند که اجازتِ تلقینِ طریقت از آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافته بودند و اجازت تلقین من ہم در آں ذیلم چوں این ہنگامۂ لیل و نہار منظورِ خاطرِ بی قراری باشد ہیچ صحبتی خوش نمی آید در ہیچ معرکه دل نمی کشاید بنابراں روزانه دریں باغچه مشاہده خزاں و بہار می نمایم و شبہا در کلبه که در ہمیں قریه متصل است به گریه و استغفار می باشم از اتفاق اگر عبور اولاد طیبۂ حضرت ایشاں بایں سمت می افتد بر آں اطلاع می یابم به ملازمت آں عزیز می شتابم۔ بالجمله خدمت فقیر بسیار نموده و اغلب که نام خود را صوفی احمد فرموده، مطلب یاران خواجۂ عالی شان که بشرفِ صحبتِ حضرت مشرف گشته اند در جاہای خود خلافت یافته سرمستِ (۳۷۹) بادیۂ معرفت نشسته اند و حرفِ کمالات آں خواجه عالی جناب در خردحوصلۂ این مسکین معلوم که به بیان آں پردازد مگر چیزی از مکتوباتِ شریفۂ حضرت ایشاں استفاده نموده اولیٰ به ہماں عبارتِ لطیفه بلا تصنع نقل آں پردازد در مکتوب بست و دوم جلد اوّل که بنام سامی ایشاں است تحریر می فرمایند :

فتح ۔ در کتابتی که ملا تیمور آورده بود مندرج بود که شبی برخاسته بود بعد از شکرِ وضو دست برداشته به عجز تمام دعا کرده در ویزه نسبتِ خاص حضرت ایشاں و فلاں عزیز نمود آنی نه گذشته بود که نسبتی ظاہر شد کذا و کذا قریب یک و نیم گھڑی در طغیان بود بعد ازاں کم کم فرو شد شکرِ خداوندی جل سلطانه بجا آرید که به مجرد دعا کردن اثری از اجابت مفہوم شد و نسبتی خاص ظہور نمود لیکن عجب ست که با نسبت پیر دستگیر نسبتِ عزیزِ دیگر ہم آرزو کرده دید با آنکه مقرر است که اگر از جای دیگر نسبتی برسد آں را راجع به پیر باید داشت و قبله توجه را منتشر نه باید ساخت، مانا که مرادِ شما آں ست که نسبتِ خاص آنحضرت و نسبت آں بزرگ که بآں حضرت رسیده است، پس بریں تقدیر

ہر دو نسبتِ حضرت ایشانِ ما باشد۔ انتہی کلامہ

مراد از بزرگ دوم حضرت غوث الثقلین است قدس سرہ ھکذا سمعت من والدی و بعضی اخوال قدس اسرارھم۔

و مکتوب صد و بیستم از جلد اول کہ بنام ایشاں است بہ تمام ایراد می نماید:

فتح - الحمدللہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ، صحیفۂ شریفۂ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ باعث بہجت و مسرتِ فراوان گردید حضرت حق سبحانہ در مدارج قرب ترقیات بی اندازہ کرامت فرماید، نوشتہ بودند کہ بعد از رسیدن این جا کیفیتی ظاہر می شود و در تمام بدن سرایت می کند... الخ و نیز نوشتہ بودند مفہوم می شود کہ تلاوت قرآن را در حصول آں نسبت مدخلیتی تمام است ہرچند تلاوت می کند آں نسبت قوت می گیرد اگر در تلاوت فتور می یابد در آں نسبت نیز فتور راہ می یابد۔

مخدوما می تواند کہ منشاء این کیفیت حقیقتِ قرآنی بود و چوں رابطۂ محبت با اہل این نسبت درست دارید و جمعیتِ استعداد نیز دارید حصول این معنی و امثال آں از شما قریب است بالجملہ کیفیت مسطورہ از نسبتہای ظلال فوق است و باصل الاصل متشبث می نماید شوق کمالات مخصوصہ و نسبت ضمنی نمودہ بودند یحتمل کہ نصیبی ازاں بحصول پیوستہ باشد و این کیفیت کہ نوشتہ اند اثر آں آں بود فقیر دریں باب تامل نہ کردہ است امیدوار باشند ؎

ازاں طرف نہ پذیرد کمال او نقصان
وزیں طرف شرف روزگار ما باشد

طلب مسودات جدیدہ نمودہ بودند اگر توفیق یافت بیاری می گویم کہ اگر چیزی ازاں قابل نقل باشد نقل گرفتہ بہ فرستد و واقعۂ کہ دیدہ بودند گویا شخصی آب دہان خود را در دہانِ من می اندازد و می گوید کہ امانت آں سرور است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ برای تو دادہ بودند رساندم بہ غایت اصیل و امید (۳۸۰) بخش گو اثر آں فی الحال ظاہر نہ شود و آنچہ از احوالِ یارانِ خود نوشتہ بودند خیلی محظوظ ساخت ہمہ احوال سنجیدہ و مقبول است و بایک دیگر دست و گریبان اللہ تعالیٰ ترقیات ارزانی داشتہ

به مطلبِ حقیقی رساند چوں ایام اعتکاف بود و امور ضروریه در پیش بر زد انڈ نتوانست پرداخت و بر اجوبهٔ لابد اقتصار نمود ربنا اتمم لنا نورنا و اغفر لنا انک علی کل شیٔ قدیر۔ بعد از نوشتن کتابت در حصول نسبت ضمنیه پارهٔ تامل نموده شد ہیچ واضح نه شد اگر مقدور است باز تامل و توجهٔ بلیغ دریں باب خواہد نمود انه المیسر لکل عسیر۔ انتهیٰ مکتوبه المقدس۔

و ازیں قبیل مکتوبات در جلد اول بسیار اند که ایراد بر واحد آنها موجب تطویل کلام است و ایں همه احوال اوائل احوال آں عارف صاحبِ کمال است و مکاتیب جلد[1] ثانی گویا جلد ثالث ان از ایشاں است مبنی از توسط و انتهی کار آں صاحب اسرار است و از جلد ثالث چه نویسد که معاملهٔ ایشاں در آں جا نوعِ دیگر گردیده و مستحق اولیت خلافت را گردانیده ہر چند بنام خلفای کرام بشارات متکاثره ثبت گشته، اما شان پیش از رتبه بشارات در ضمن سینهٔ اربابِ کمالات نشسته چه عمر شریف شان دراں ایام بآخر رسیده بود پس آنچه در مکمن استعداد داشتند به منصهٔ ظهور انجامیده کتابتی که در تعزیت ایشاں به فرزندانِ ایشاں نوشته اند ہم در آں جلد مبارک مندرج است آں جا بی به علوِ شان آں خواجه عالی شان را باید برد اگر حضور آں جلد می بود البته به ایراد آں مکتوب مقدس اکتسابِ سعادت می نمود۔

و در تصرفات کثیره از آں خواجهٔ عالی درجات مسموع گشته اما به یک تصرف که از زبانِ درفشانِ خالِ اکرم حضرت حجة الله قدس سره شنیده د ابیضِ ایشاں در احمر آنحضرت جلوه گر گردیده ایراد می نماید:

ابیض۔ می فرمودند که شبِ کتخدائی نختسینهٔ من که در جوانیها و حالت حیات حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه اتفاق یافته صداع سر به شدتی در گرفته که طاقتِ سر برداشتن نه گذاشته تا آں که وقت اجتماع مجلسِ حضرت ایشاں خواجه محمد حنیف را برای طلبِ من می فرستادند گفتم خواجه بایں حال گرفتارم و بایں درد مبتلا تابِ رفتن و طاقتِ نشستن مطلقاً نیست خواجه اندکی چشم پوشیده توجهی فرمودند فوراً شفا یافتم که گویا از درد اثری نه بود به حلاوتِ خاطر برخاستم و به

---

[1] د۔ "جلد" ندارد

موجب امر واجب الاطاعت جانب مجلس شتافتم۔

در ایام وصال آں خواجۂ عالی شان تشریف عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آں جا بودہ چنانچہ امامت نمازِ جنازہ ہم آں امام ہمام فرمودہ وہماں فرنگیٔ بی دین کہ در اواخر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ معالج بلکہ قاتل بودہ در ایام اخیر آں خواجۂ عالی شان ہم رسیدہ موجب ہلاک ایشاں گردیدہ از عالی حضرت قدس سرہ مسموع گشتہ کہ روز سابق از وصالِ خود خواجہ بن خطاب کردہ بودند کہ ایں بدبخت فرنگی کہ مسمّٰی بہ اسکندر است مرا کشت گویا شہادت ایں پیر و مرید از غایت مناسبت بدست یک ظالم نصرانی کہ بدترین کفار بنی آدم اند اتفاق یافتہ۔

و مولد و مسکن و مدفن آنجناب در قریۂ میوہ خاتون است کہ سہ فرسخ از کابل است و در دامنۂ کوہ واقع است و وصالِ ایشاں در سال ہزار و ہفتاد و ہشت است۔ امامت جنازۂ ایشاں عالی حضرت فرمودہ اند۔

فقیر دور از کار را اگر اتفاق زیارت روضۂ منورۂ ایشاں دست دادہ، گویا بوی از روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مشامِ عشاق می رسد۔ طوبیٰ لمن زارھا بکمال الاعتقاد قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہٖ و رزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہٖ و یرحم اللہ عبداً قال آمینا و صلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہٖ محمد و آلہٖ و صحبہٖ اجمعین۔

خواجه محمد صدیق پشاوری

کنز دوم (۳۸۱) در بعضی از احوال عارف معنوی قبلهٔ ارباب توفیق خواجه محمد صدیق پشاوری قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس.

آنجناب از قدمای اصحاب و اکابر خلفاء حضرت ایشان اند رضی الله تعالی عنه و پدر بزرگوار ایشان خواجه عبدالغفور سمرقندی از خلفای[1] حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه گذشته اند. چنانچه در مکتوبات قدسی سمات آن قبلهٔ اولیا عالی درجات[2] مکاتیب فراوان بنام آن عزیز مندرج است.

خواجه محمد عزیز خلف خواجه محمد صدیق قدس سره پیش این فقیر در فضل جد بزرگوار خود می گفت که در ایام اعتکاف حضرت مجدد الف ثانی در قلعهٔ گوالیار که نزد عوام مسمی به حبس است، جد ما در خدمت قیام داشتند و ازین امر در خلفای دیگر امتیاز تمام داشتند.

بالجمله ولادت خواجهٔ عالی جناب در بلدهٔ پشاور اتفاق یافته و عاشق جمال باکمال حضرت ایشان بودند.

احمر. مکرر از زبان درفشان حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدسنا الله سبحانه بسره السامی شنیده که اگر عشق متمثل به صورت انسانی که احسن تقویم است می گشت اغلب که صورت خواجه محمد صدیق می گرفت.

و نیز همین کلمه دربارهٔ معارف و کمالات دستگاه خواجه محمد هاشم کشمی که از اکابر خلفاء حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه بوده اند و عاشق جمال باکمال آن امام ربانی گذشته از حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالی عنه نقل می کردند که مناسبتی که این هر دو خواجهٔ برگزیده را با خود ثابت است نیز واضح تر باید ساخت. و آن آن است که چنانچه خواجه محمد هاشم در خلفای حضرت مجدد الف ثانی بودند چه اول در آنجناب بقول اکثری خدام سید محمد نعمان

---

۱ "حضرت ایشان اند ... خواجه عبدالغفور سمرقندی از خلفای" نسخه "د" ندارد

۲ د. مکتوبات آن قبله اولیا

الله قدس سره، اگرچه بعضی ایشان را افضل می دانند و سید سند را ثانی می انگارند، هم چنان آنجناب ثانی خلیفهٔ حضرت ایشان اند اگرچه بعضی برخلاف آن حاکم اند و ایشان را اول تصور می نمایند اما اتفاق شیوخ ثلاثه اعنی عالی حضرت و حضرت حجة الله و حضرت قبله گاهی مرشدی قدسنا الله سبحانه باسرارهم باکثر اکابر دیگر بر ثانویت آن دو خواجهٔ بزرگوار است و اولیت میر محمد نعمان و خواجه محمد حنیف در جاهای دیگر خود ثابت اکنون عنان سخن جانب مقصود باید گرداند.

از ثقات مسموع گشته که یک مرتبه آن خواجهٔ عالی جناب به قصدِ ملازمتِ حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه از پشاور تشویق مافوق و سوزِ دولت افروز متوجه دارالارشاد سرهند گردیدند چون به سرای دوهیری که یک فرسنگ است از بلدهٔ مذکور رسیده اند تحائف و هدایا که به قصدِ نیاز آورده ند ارسالِ خدمتِ قیومیت نمود خود رجع القهقری فرمودند و متوجه پشاور گردیدند، چون رفیقان استفسار این اسرار نمودند گفتند تابِ دیدنِ آفتاب[1] زیاده برین نزدیک تر نه دارم چون به عرض اقدس حضرت ایشان رسیدند بزبان مبارک آوردند خواجه کار خود کرده برگشته است. گویند چندبار ازین خواجهٔ عالی تبار این مقدمه سر بر زده است، یک مرتبه از لاهور برگشته بودند و هر مرتبه مقبول حضرت ایشان گردیده و بسیار شده که بحضرت سرهند رسیده مدتها در خدمت اقامت ورزیده از کمالاتِ معصومی بهره ها برداشته دل و جان را در محبت سگانِ آن درکانِ آن درگاهِ عرش اشتباه دریافته بعد از حصولِ اجازت متوجه پشاور می شدند و در آن جا هدایت عالمیان می فرمودند.

شنیده ام که سگی در نظرِ خواجه در آمد شخصی گفت این سگ به همراه فلان کس از حضرت سرهند آمده بود بی اختیار شده بر قدم آن سگ خود را انداختند و گریه ها کردند و صحبتها نمودند و مالیده شیر و روغن یک وقت و گوشت (۳۸۲) به وقتِ دیگر از طرفِ خود غذائش مقرر ساختند.

از حافظ عبدالعزیز پشاوری مسموع گشته که کافری از حضرت سرهند به تقریبی به پشاور رسیده کیف ما اتفق مسموع خواجه گردیده با جمله اصحاب خود به قصدِ ملاقات وی شدند و تا در پشاور بوده لوازم مهمان داری از سرکار مقرر فرمودند.

ازین قسم انقال غریبه که شورشِ عشق از نهاد آنها پیدا است ازان جناب نه آن قدر

---

[1] م - خورشید

شنیده ام که قرطاس این کنز متحملِ بیان آن تواند شد۔

از مکتوب هشردهم جلد اول حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه که باسم ایشان است حقیقتِ احوال، وکیفیت اطوار ایشان به طریق اجمال جلوه گر اهل کمال می گردد و بشارات اوائل که آن خواجه بآں ممتاز اند ازاں جا نیز واضح می شود اواخرشان را بر آن قیاس باید نمود،

قیاس کن ز گلستانِ من بهارِ مرا

و هر سه جلد مکتوبات قدسی سمات مشحون اند از مکاتیبی که بنام آن خواجهٔ عالی مقام شرف صدور یافته به ایراد مکتوب هشردهم در سطورِ سابقه مذکور آں گذشته اکتساب سعادت می نماید به گوشِ هوش استماع فرمایند:

فتح۔ بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین الحمد لله والسلام علیٰ عباده الذین اصطفیٰ۔ دو مکتوبِ مرغوب عقب یک دیگر رسیده خوش وقت ساخت۔ دیدن سرور کائنات علیه وعلیٰ آله افضل الصلوات و اکمل التحیات و رحمت و بشارت است و پرسیدن سبب خوف عین تسلیه و نوید تسلیهٔ لسانی فرمایند یا نه وَمَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِیْنَ۔ نوشته بودند که این خوف و اندیشه و حزن بر نهجی استیلا یافته است که قوت و همت را بالکل سلب نموده و بغیر از ادای فرائض و سنن به عباداتِ دیگر نمی تواند پرداخت خوفِ خاتمه و اندیشهٔ اخروی باید که در توفیقِ طاعات بیفزاید و سبب ازدیاد نوافل اعمال گردد موجب انتقاص آن چوں شود هر چند نفس این خوف و اندیشه از عبادات ست و مانع غفلت و معاصی می آرند که عطار شبلی رحمة الله سبحانه چهل سال بگریست و به جانب آسمان نه گریست سبب گریه او پرسیدند فرمود که از ترسِ گور و هیبتِ قیامت، آنگاه سببِ ناگریستن بجانبِ آسمان پرسیدند فرمود که از شرم گناه بسیار که کرده ام و در مجلسهابسی خندیده ام و قهقهه نموده از شرم آن چشم بالا نمی کنم۔

منقول ست که فتح موصلی شصت سال بگریست گوشت و پوست از رخسارهٔ مبارکش بریزید، بعد از نقل او را به خواب دیدند گفتند خدای تعالیٰ با تو چه

کرد ؟ گفت بیامرزید، اما آں زمان کہ مرا بالا بردند فرمان آمد کہ بالاتر آرید، چوں زیر عرش بردند سجدہ کردم اما لرزاں و ترساں خطاب آمد کہ ای فتح چیست کہ چندیں بگریستی مرا اغفار نگر نہ دانستی۔ سر بہ سجدہ نہادم، گفتم الٰہی ترا اغفار دانستم اما از ترس گور و ہیبتِ قیامت و درشتیٔ ملک الموت می گریستم کہ دراں تنگنای لحد حال من چگونہ خواہد بود۔ فرمان آمد کہ چوں می ترسی بیامرزیدم ترا باآں گریہ ایں گریہ و ایں خوف کہ نصیبۂ شماست از نعم بہیہ ست، میمون و مبارک ست تمتی بخش و منور باطن شکرِ خداوندی جل شانہ بجا آرید و از استیلاء آں دل تنگ نہ شوید، در حدیث آمدہ است کہ دو خوف در آدمی جمع نہ شود خوف در دنیا و خوفِ در عقبیٰ یعنی خوفِ آخرت کہ در دنیا نصیب شود خوفِ آخرت را بر باید ایں دیوانگیہا و ایں شورشہا و صیحہا و نعرہا و گریہا و شوقہا کہ نصیبِ وقت شماست و بی خواست از شما سر می زند مردم آرزو دارند کہ لمحۂ ایں قسم وقت روی دہد (۳۸۳) و از قوتِ جذب شوق و جنوں غالب آید و ساعتی ظاہر و باطن را از ماسوی بیگانہ سازد و وا رہاند، مثالِ ما سنگ دلان و خشک چشمان ازیں معنی بہ مراحل اند۔ مصراع

هنيئاً لارباب النعيم نعيمها

نوشتہ بودند کہ روزی نشستہ بود کہ جوشی از نہاد ایں کس برخاست و نزدیک شد کہ صیحہای پر درد از نہادِ او بر آید بہ تکلف تمام خود را از صیحہ نگاہداشت ازیں سبب دردِ سینہ و دردِ پہلو برخاستہ است شکر کنند کہ دریں طور جوش و شورش جاں بہ سلامت ماند بسیاری از صوفیہ دریں طور وقت قالب را از جان تہی کردہ اند، می آرند کہ ابراہیم خواص قدس سرہ روزی بر جمعی بہ گذشت کہ بہ ذکر الٰہی جل سلطانہ اشتغال داشتند، از ذکرِ آں جماعت در ابراہیم چناں ذوق اثر کرد کہ در رقص شد ہفت شباں روز بدیں منوال بود چوں بہوش آمد تجدید وضو نمود و دو گانہ ادا کرد و سر بہ سجدہ نہاد سہ بار یا اللہ یا اللہ یا اللہ بہ گفت و سر بر کرد و جاں بہ داد ؎

عاشقِ بہوای دوست بیہوش بود — و ز یادِ محبِ خویش مدہوش بود

نوشتہ بودند کہ در کتابتی تو مندرج بود کہ اصل کار محبت است بی محبت کجا رسند الخ ازیں معنی بسیار بسیار متالم است و در غم و اندوہ بہ نوعی فرو رفتہ است کہ سر بہ نمی

تواند برداشت مخدوما عجب است کہ در مادۂ شما کہ در محبت متفرد دید این کلمہ نوشتہ باشیم ہر چند تامل می کنم بہ خاطر نمی آید کہ این کلمہ نوشتہ باشم لیکن چوں نوشتہ آید البتہ خواہد بود تا چہ طور از قلم برآمدہ است و کدام معنی مراد است بہر حال سبب تالم شما گم دیدہ است ۔ مصراع

بلای درد منداں از در و دیوار می آید

ہیچ بہ خاطر نیارند محبت شما بدیہی است جای سخن نہ دارد ۔ والسلام علیکم ۔ انتہٰی مکتوبۃ المقدسۃ ۔

و این اوّل مکتوب باسمِ ایشاں است و مکاتیب دیگر کہ در مجلدات ثلاثہ درج گم دیدہ اند در ہر کدام با وجود رغبت کمالاتِ ایشاں شورشِ احوال استعدادِ ایشاں ہم واضح و لائح است ۔

فقیرِ دور از کار ہم در ایام طفولیت جمال باکمال ایشاں دیدہ اگر چہ بہ وجہِ احسن در خاطر نہ دارم اما چیزی بہ یاد ماندہ ۔ ہمگی شوق درد آمیز و بکائی صیحہ انگیز در تصور می آید اگر نہ قوت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ محافظتِ حالِ ایشاں می نمودی ۔

مرغ روحِ ایشاں در رنگ اکابری کہ قصہای آنہا در مکتوب گذشتہ مذکور گشت ہمدراں صیحہ پرواز بہ عالم قدس می فرمودی ۔ در اواخر عمر آں خواجۂ عالی شان تشریف حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی بہ پشاور اتفاق یافتہ و در ہماں ایام وصالِ آں خواجۂ صاحبِ کمال شدہ و امامتِ نماز جنازۂ ایشاں آنحضرت فرمودند ۔ اکثری از فرزندان و نیازمندانِ ایشاں می گفتند کہ خواجہ ہموارہ بایں دُعا متضرع می بودند کہ وقتِ آخرِ من یکی از حضراتِ سرہند موجود باشد و امامتِ جنازہ فرماید ، باجابت قرین گشت ۔ الحمد للہ الذی بعزتہ وجلالہ تتم الصالحات ۔

و وصالِ ایشاں در سالِ ہزار و نود و دو است و روضۂ شریف بیرونِ شہر متصل باغِ گنج علی خان (۳۸۴) در اثناءِ راہِ کابل واقع است و گنبد مقبول نیفتاد بلکہ قبرِ شریف ہم خام است ۔ این فقیر بسیار زیارت آں نمودہ گویا پرتوۂ انوارِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر اہلِ بصیرت جلوہ گر است طوبیٰ لمن زارہا بکمال الاعتقاد قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہ و رزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہ ویرحم اللہ عبدا قال آمینا ۔

و از آں جناب پنج شش فرزند ماندند ہر کدام در محبت و اخلاص ایں حضرات لاف زن است و خواجہ محمد حسین مشثنیٰ بود، مدتیست کہ خبر شخص معلوم نہ کہ تاحال ہم از فرزندان بلاواسطۂ ایشاں حیات ہست یا نہ اگر ہست بجمعیت باشد و رحمتِ الٰہی شامل امور اینہا باد۔ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمد و آلہٖ واصحابہٖ اجمعین۔

مرزا امان اللہ بُرہانپوری

کنزِ سوم در بعضی از احوال عارف باللہ مرزا امان اللہ برہان پوری قدس سرہ۔

تفصیل احوال آنجناب معلوم نیست کہ بآں لب کشاید و حسب و نسب و ولادت و وفات ایشاں را بیان نماید غیر ازاں کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر فضل ایشاں در قید قلم آوردہ اند کہ جای ستائش دیگری نماندہ۔ چنانچہ در جلد ثالث مکتوب کہ باسم مخدوم زادۂ سادس شیخ محمد صدیق قدس سرہ ثبت یافتہ مملو از فضائل ایشاں است کہ غیر ازیں حرف در آں مکتوب مقدس امری مندرج نیست ممدوح حضرت ایشاں را چہ ستائش نماید و مقبول قبلہ درویشاں را بہ کدام زبان ستاید در ہر سہ جلد مکتوبات قدسی آیات مکاتبت کثیرہ مشتمل بر بشارات عالیات بنام آں خلیفۂ عالی مقام است از آں جملہ مکتوب بیست و چہارم جلد اوّل کہ اول مکتوب است بنام ایشاں بطریق سعادت و شہادت ایراد می نماید از آں جای بہ علو حال ایشاں باید برد و آخر شان را قیاس باید نمود۔

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامداً اللہ العظیم و مصلیاً علی رسولہ الکریم

صحیفۂ شریف جناب اخوی اعزی سلمہ اللہ تعالیٰ سبحانہ عن الرذائل والآفات باہدایای محترمہ برادر میر ضیاء الدین حسین رسانیدہ خوشوقت ساخت حق سبحانہٗ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح دارد و بعنایات و جذباتِ خویش سربلند کناد۔ و آنچہ درباب مولانا ابوالمظفر نبیرۂ شیخ علم اللہ رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ دیدہ اند کہ گوئیا حضرت ایشاں با او متوجہ گشتند او از لباسی کہ داشت عریان شد و لباسِ دیگر پوشانیدند و آنحضرت فرمودند کہ ورق ایں را گم دانیدند و در واقعۂ دیگر فرمودہ اند کہ ما ایں را بخود گرفتہ ایم ازیں باز کارِ ایں دیگر است بسیار اصیل است امید کہ از نسبت خاصۂ آنحضرت نصیبی وافر فراگیرد و از عنایاتی کہ دریں واقعہ نسبت بشما بوقوع آمدہ شکر خداوندی جل وعلا بجا آرند کہ بشارتِ عظمیٰ است و آنچہ از استیلای عجز و عدم درک اظہار نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ حالت دیگر باین مناسبتی ندارد از ہمہ وراست بلی نسبتی کہ بوراء الورا متعلق است از سائر نسبت وراست

و غیر از عجز. از درک آں چہ نصیب واقعاتی کہ محمد شاہ دیدہ روشن است ظاہرا بقطب وقت خیلی مناسبت دارد و از انوار و برکاتِ او امیدوار است حق سبحانہٗ از قوہ بفعل آرد وقائع مبشرات اند بزرگانِ ما (۳۸۵) براں اعتماد تمام ننہادہ اند آنچہ در یقظہ رو دہد از آں ایں کس است ۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم   نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیثِ خواب گویم

و واقعہ کہ دراں پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم و سائر حضرات شما را بالای کعبۂ معظمہ گرفتند و با تمام دیوارِ کعبہ امر فرمودند کہ بتو تعلق دارد و بعد از اتمام فرمودند کہ جامہ را ہم تو بپوشان بامداد حضرات جامہ بکعبۂ مکرمہ پوشانیدید بعد ازاں ہمہ حضرات مبارکباد دادہ مصافحہ کردند بسے عالی ست مناسبت تمام ازاں بکعبہ معظمہ مفہوم می گردد و حق سبحانہٗ از حقیقتِ آں نصیبی ارزانی کناد حقیقتِ کعبہ برزخ است میان حقایق مخلوقات و حقیقت واجبی جل سلطانہ کہ مرتبۂ احدیت ذات است تعالیٰ چہ کعبہ مسجود الیہ خلائق است حقیقتِ آں از حقائق سائر خلائق البتہ باید کہ ممتاز باشد چوں مسجود ذات حق است سبحانہٗ کعبہ باید کہ ناشی ازاں مرتبہ مقدسہ بود حضرت ایشانِ ما قدسنا اللہ تعالی بسرہ الاقدس در مکتوبی کہ داخل سہ جلد مکتوبات است نوشتہ اند کہ حقیقتِ کعبہ ذات واجبی ست تعالیٰ چہ مسجود فی الحقیقہ ہماں مرتبہ مقدسہ است ہذا. باید دانست کہ مسجود ہر چند ذات بیچون است لیکن اعتبار مسجودیت باو ملحوظ گشتہ است لاجرم از مرتبۂ احدیت ذات کہ مبرا ست از نسب و اعتبارات متنزل باشد و در دید و دانش و گرفتاری متمیز بود و در واقعۂ دیگر نوشتہ بودند کہ حضرت ایشان سر فقیر را برداشتہ بر پیشانیٔ فقیر بوسیدہ می فرمائند کہ خبردار شو فقیر می بیند کہ توجہ تمام عالم چہ آفاقی و چہ انفسی تمام بفقیر است چنانچہ اگر ازاں توجہ بمانند ہمہ متلاشی شوند می بینم کہ حلیۂ فقیر ہو بہو حلیۂ حضرت ایشاں ست و ایں حالت بمشافہہ می بیند حیرت بیشتر شد کہ اینکہ می بیند و اینکہ مشاہد است چیست حضرت می فرمایند فی الحقیقہ ہر دو یکی ست چنانچہ می نماید ۔ مخدوما آنچہ در واقعہ دیدہ اند اگر در خارج چنیں بود مقام قطب الاقطاب ست و توجہ تمام عالم بدیں طریق تعلق باو دارد و غایت ما فی الباب گاہ باشد کہ مرید صادق بحکم فنا فی الشیخ حالت مخصوصہ شیخ را در خود احساس نماید و در وقتِ اتحاد

شیخ در مرآت خویش کمالاتِ شیخ مطالعه نماید معنی قطبیت که شیخ او بآن موصوف ست درین وقت اگر در خود یابد چه عجب وگاه بود که اعوان قطب این معنی را در خود مشاهده کنند هر چند بالاصالت این خدمت وابسته بقطب است لیکن بہ تبعیت وطفیلِ او اعوان او نیز دراں خدمت شراکت دارند چنانچہ در عالمِ مجاز این معنی در وزراء و سلاطین ثابت است منصب وزارت از بادشاه بیک شخص است اما ارکانِ دولت او در رنگ او مرجع خلائق اند۔

باید دانست که جمعی در خواب و واقعہ خود را پادشاه یا قطب وقت می بینند و در یقظہ ہیچ کدام ازینها ثابت نیست وجهش آنست (۳۸۶) که معنی بادشاہت یا قطبیت در آنها کائن است لیکن ضعیف ست شایان آں نیست که در عالم شہادت ظہور یابد بعد ازاں از دو حال خالی نیست اگر آں معنی قوت پیدا کرد و شایانِ آں گشت که در عالم شہادت ظہور پیدا کند بقدرت الله سبحانہ در عالم شہادت ہم پادشاه می شود و ہم قطب می گردد و اگر آنقدر قوت پیدا نکرد بہمان ظہور مثالی که اضعف ظہورات ست کفایت می افتد و بقدر قوت ظہور می یابد ازین قبیل است واقعاتی که طالبان این راه می بینند و خود را در مقامات عالیہ می یابند و می بینند که بمناصب اربابِ ولایت سرفراز گشته اند شخصی از اصحاب حضرت ایشان ما قدسنا الله سبحانه بسره بآنحضرت عرضه داشت نموده که بشارت قطب الاقطابی که از عالمِ غیب می آید اصلی دارد یا نه آنحضرت در جواب آں نوشتند که این بشارت حصول کمالات مقامِ قطبیت است نه منصب قطبیت که مشروط بعلم است چه صاحبِ منصب صاحب علم است انتهی۔ در ذیل این واقعه نوشته بودند که حقائق و معارف بسیار دمی دهد و می گذرد و بر حقیقت هر یکے اطلاع می دهند اگر شمۂ ازاں علانیہ شود خلل نظامِ عالم شود۔ مصراع

قلم این جا رسید و سر بشکست

بلی بر خواص بندگان چیزها ظاهر می شود که برون از حوصلہ عوام ست ستر آں از عوام ناگزیر است اگر ظہور یابد سبب فتنه و فساد شود و بعضی امور ازاں قبیل است که ستر آں از خواص نیز درکار است که مخصوص ببعضی خواص است مگر باذن نوشته بودند

کہ آنچہ ذرہ بریں بمقدار می گذرد بکدام زبان عرضہ داشت نماید آنچہ از قول وفعل صادر می شود می بیند کہ ہمہ صفات قولی وفعلی وحسّی وحرکتی، سری وعلانیتی از جائے دیگراست ایں ہیکل وپیکر را بآں مناسبتی نیست ایں قالب جداست ودرک ایں نیز از قالب جداست وعدمیت ایں وہمہ عالم ہویداست وچشم در درک ایں معنی اعمی مانا کہ مراد از قالب وپیکر مجموع ظاہر وباطن انسان داشتہ اند نہ ظاہر صرف چنانچہ متبادر از قالب ست چہ ایں صفات فی الحقیقۃ قائم بباطن است نہ ظاہر وچوں عارف بر عدمیت ذاتیہ خود دانا وبینا می گردد وبحالتِ فنا موصوف می شود باطن را نیز در رنگ ظاہر خالی از صفات می یابد وعدم صرف وجماد محض خیال می کند ودرک وشعور از ہر دو مسلوب می بیند بلکہ فی الحقیقۃ فنا وبقا از صفات باطن است وبس ظاہر عارف ہموارہ بر صفات بشریت است وازدوبینی نرستہ است وبتوحید نپیوستہ باطن در مراتب قرب ست وظاہر بمراحل ازاں دور کمال در حق ظاہر آنست کہ بر احوالِ باطن اطلاع یابد احوال مر باطن است وعلم بر احوال مر ظاہر را اگر سالک از اربابِ علم است وچوں ظاہر ازیں علم خالی باشد در قلق ودر اضطراب بود الی ان یبلغ الکتاب اجلہ نوشتہ بودند کہ در نمازِ فرض بامداد وارادی آمد کہ در ہیچ وقت دیگر نبود وچناں در سر نمودند کہ ایں آں حالت ست کہ مخبر صادق صلی اللہ علیہ و سلم بر لی مع اللہ وقت ازان خبر دادہ بودند وچناں دانانیدند کہ ایں حالت ونسبت خاصۂ آنسرور است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ فوق حالت ودرجہ ملک مقرب ونبی مرسل است کہ در آنجا اطلاق اسم ہم کردہ نمی شود ونصیبہ ایں دولت باولی العزم است وآنہم بطفیل آنحضرت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام از امت ہر کرا بایں دولت بنوازند نوالہٗ ازان نعمت می رسد الخ

مخدوما جائز است کہ بعضی افراد کمل امت را از دولت خاصۂ نبی خود علیہ السلام بطریق تبعیت ووراثت نصیب باشد کہ خادمان خواص از اولش خاص صاحب خود امیدوارند لیکن گاہ ہست کہ ایں معاملہ بر سبیل حقیقت بود و گاہ بر سبیل اشتباہ ظل باصل باشد بیانش آنست کہ سر لی مع اللہ وقت آنست کہ حقیقت آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بر حقائق سائر موجودات

ممکنہ تفوق وارد چہ حقائق انبیاء مرسل و چہ حقائق ملائکۃ المقربین ایضاً آں حقیقت بمنزلہ کل است و سائر حقائق در رنگ اجزاے اوست اول چیزی کہ از کمن غیب بعرصہ ظہور آمدہ و صدور پیوستہ حقیقت اوست صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم و تعین نخستین مرتبہ لاتعین ہم اوست کہ تعین حبی است وجود و ایجاد ہمہ متفرع بر حب است و گفت و شنود و محب و محبوب ہم ناشی از وی چہ حب ست کہ قفل غیب الغیب را کشودہ و کارخانۂ وجود و ایجاد را پہن ساختہ و گنج مکنون را بظہور آوردہ و جوش محبت ست کہ اسرار محبوب را متجلی ساختہ و سروش عشق است کہ جمال و کمالِ او را از پردۂ کتم برآوردہ اگر نہ ایں عشق بودی پردہ از جمال لم یزلی کہ کشودی و آوازۂ کمالش بگوش جہان و جہانیان کہ رسانیدی۔ بیت

گر عشق نبودی و غمِ عشق نبودی   چندیں سخنِ نغز کہ گفتی کہ شنودی

ازینجاست کہ حسن بے پردگی میخواہد و جمال سرِ مستوری ندارد۔

پری رو تابِ مستوری ندارد   چو در بندی ز روزن سر بر آرد

چہ حسن را عشق ناگزیر است و جمال را محبت دامنگیر۔ بیت

ہر کجا حسن می نماید روی   می نہد سر بسجدہ عشق آنسوی

برسر اصل سخن رویم و گوئیم کہ ازیں بیان مقرر شد قربی کہ حقیقت آنسرور را ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام با ذاتِ اقدس تعالیٰ حقیقت دیگری را نیست لاجرم وقتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ممتاز باشد و ہیچ پیغمبری و فرشتہ را دران گنجایش نبود آری اگر حقیقت یکی را بآن حقیقۃ الحقائق بطفیل یا بہ تبعیت الحاقی و انطباقی (۳۸۸) حاصل شود می تواند کہ بطفیل شریک آں دولت گردد لیکن چوں فرق اصالت و تبعیت ہموارہ باقی است شرکت من جمیع الوجوہ منتفی است بلکہ اگر شرکت ست شرکت صوری ست و فی الحقیقت شرکتی نیست خادم را با مخدوم چہ شرکت طفیلی را باصیل چہ مساوات و ایں الحاق و اتحاد حقیقت در افرادی از کُمل کُمل ثابت ست و چوں ایں حقیقۃ الحقائق را در مراتب تنزلات ظلال است و ظہورات تمثیلات چوں سالکی بظلی ازاں بطفیل می رسد و تمیز میان ظل و اصل نمی تواند کرد و خیال می کند کہ بآں حقیقت رسیدہ است و شرکتی دراں وقت خاص پیدا کردہ

نه چنین است این از قبیل اشتباه ظلیست. باصل سوال ظل مقام لی مع الله نیز خصوصیت بآنسرور دارد علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام و دیگری را بآن شرکت نیست پس کسی که بظل آن مقام برسد باید که در مقام خاص او صلی الله علیه وعلی آله وسلم حقیقةً شریک باشد. جواب گوئیم که فضلِ او علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام بر سائر انبیاء کرام و ملائکهٔ عظام علیهم الصلوٰة والسلام باعتبار اصل آن مقام است که فوق همه مقاماتِ قرب ست نه بظل آن مقام که این فوقیت آنجا مفقود است. زیرا که تواند بود که اصول مقامات انبیاء و ملائکه فوق آن ظل بود هر چند ظلال مقامات ایشانان دون آن ظل است، اگر گویند که تفوق آن ظل برآن ظلال نیز موجب فضل اوست بر دیگران علیه وعلی آله الصلوٰة والبرکات.

گوئیم تفوق ظل برآن ظلال باوجود تفوق اصول دیگران برآن ظل موجب فضل جزئی ست نه فضل کلی که از مبحث خارج است چه هر کس باعتبار خصوصیت مقام خود بر دیگران فضل دارد اما این فضل جزئی ست هر چند از فضل جزئی تا فضل جزئی فرق است چه این ظل فوق سائر ظلال است واجمع است ازین ها مع ذلك نظر باصول این فضل جزئی ست و آنسرور علیه الصلوٰة والسلام که لی مع الله وقت فرموده است باعتبار اصل فرموده است که بر سائر مقامات تفوق دارد نه باعتبار ظل که این تفوق در آنجا نیست پس سالک که در مقاماتِ ظل توهم شرکت پیدا کند از قبیل اشتباه ظل باصل خواهد بود.

سوال حقیقت هر یکی ازین اکابر از حقیقت دیگری ممتاز است و هیچ کس را بالاصالت در حقیقت دیگری شرکت نیست پس هر کدام را وقت ممتاز باشد و در وقتِ خاص او دیگرے را مدخل نبود پس پیغمبر ما را علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام کدام خصوصیت ست که باعتبار آن لی مع الله وقت فرموده.

جواب گوئیم که در وقتِ خاص هر کدام دیگران را هر چند شرکت شخصی مفقود است اما شرکت نوعی هست کے موجب مماثلت است زیرا که هر حقیقت را با حقیقتِ دیگر ما به الاشتراکی هست و همه حقائق مندرج در حقیقة الحقایق است و حقیقة الحقائق را باسائر حقائق ما به الاشتراکی نیست تا آنرا به ایشانِ شرکت نوعی بود تا مماثلت ثابت

باشد پس در وقت خاص او علیه الصلوٰة والسلام دیگراں را نہ شرکتِ نوعی ست و نہ شرکتِ شخصی۔ جواب دیگر گوئیم کہ حقیقت آنسرور علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام کہ حقیقة الحقائق است کل است و حقائق دیگران بمنزلۂ اجزاء اوست و مقرر است کہ ہر کمالی کہ جزء را ثابت است کل را نیز ثابت است نہ عکس پس در کمالات دیگران پیغمبر ما را صلی اللہ علیه وسلم شرکت ثابت شد و در کمالاتِ او علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام دیگران را شرکت نبود و حدیث لی مع اللہ وقت صادق و ثابت بود۔ بلکہ گوئیم کہ کسانیکہ حقائق شان جزئیات اسمائے کلی است یا جزئیات جزئیات آن اسماست پیغمبر ما را نیز علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام دران شرکت است چہ صاحب اسم جزئی جزئی در تحت دائرہ صاحب اسم جزئی است و ہمیں نسبت است صاحب اسم جزئی را با صاحب اسم کلی فافہم۔ یا آنکہ گوئیم کہ متبادر ازیں قسم عبارت تفوق وقت صاحب عبارت ست از دیگران و عدم مماثلت و مشارکت لخصوصیت محضہ در صدور ایں عبارت کافی نیست پس مصدر ایں عبارت آنسرور بود علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام نہ دیگرے کہ تفوق و عدم مماثلت و مشارکت مفقود است ہر چند خصوصیت ہست۔

نوشتہ بودند کہ روزی در حلقہ نشستہ بودم می بینم کہ در مجلس آنسرور صلی اللہ علیه وسلم حاضرم آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم می فرمایند کہ امراست کہ امروز روز عقد تست ترا با حق سبحانہ وتعالیٰ عقد می کنم دراں وقت فقیر را حالیست کہ نمی تواند بیان نمود می فرمایند کہ دنیا و آخرت را در مہر تو دادیم الخ۔ باید دانست کہ مراد از عقد با و تعالیٰ یحتمل کہ عقد باسم او باشد تعالیٰ کہ مبداء تعین آنکس است و یا اصول آن اسم کہ منتہی بشیون و اعتبارات ذاتیہ شود و مراد بعقد وصول است باسم یا اصول آن اسم و وصول آن اسم حصول فنا و بقا است باآنکہ حصولِ ولایت و اسلامِ حقیقی منوط باآنست چنانچہ شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ فرمودہ تا بما در خود جفت نشوی مسلمان نشوی یعنی تا باسمی کہ مبدء تعین تست متحقق نشوی مسلمان نشوی بالجملہ تا معاملہ با اصول یا اصول اصول است حصولِ نسبت از فنا و بقا و حصول و تحقق متصور است و چون کار از اصول بالا رود و اصول در رنگِ ظل در راہ ماند و معاملہ بغیب ذات افتد تعالیٰ

ہیچ ازنسب مذکورہ آنجا متصور نبود لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدٌ نشان آن موطن است۔ بیت

(۳۹۰) لا و هو زان سرای روز بہی — باز گشتند جیب وکیسہ تہی

و آنچہ فرمودہ کہ دُنیا و آخرت در مہر تو داوند یعنی مناسبت باسم دارد و فرا خور جامعیت آں اسم است چنانچہ حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ بہشت ہر شخصی عبارت از ظہور اسم الٰہی است تعالیٰ کہ مبدء تعین اوست بکسوت انہار و اشجار و حور و قصور باندازۂ تفاوت اسماء در علو و سفل و در جامعیت و عدم جامعیت تفاوت در درجاتِ جنان ست و عقد بآنسرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام می تواند کہ چوں او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مظہر شرائع و احکام الٰہی است جل وعلا پس پس ایں عقد بشریعت بود بظاہر شریعت یا بظاہر و باطن ہر دو عقد کنایۃ از تجلی باحکام شرعیہ و تزین بستنِ مرضیہ و باطن شریعت اسلام حقیقی است و تحقق بآن منتہائے اقدام اولیا است و می تواند عقد لحوق بود بحقیقتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است چنانچہ تفصیل آن بالا مذکور شد۔

درجای دیگر نوشتہ بودند کہ دراں حالت معلوم نمودند کہ ایں مقام لاتعین است معلوم شریف باشد کہ تا ہر جا سیر و سلوک است ترقی و عروج ہمہ در مراتب تعینات است فوق مراتب تعینات قدم گاہی نیست ہر چند در وقتِ عروج بلا تعین ظاہر شود فی الحقیقۃ بے پردہ تعین نیست در لاتعین محض قدم نہادن بوجوب متحقق شدن ست کہ محال است۔ آری وصول نظری در آنحضرت یحتمل کہ محال نبود از انکشاف معاملۂ قبر اندراج نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ در قبر مرحالتی است کہ بتحریر و تقریر در نمی آید از شرح و بیان بیرون ست وقت و حال آن دیگر است کہ بایں عالم نمی ماند و سرور و حضور در آنجا ازاں عالم است کہ از عالم دُنیا مطلق خطور و خبر نیست بلے قبر منزل اوّل است از منازلِ آخرت من مات فقد قامت قیامتہ معاملہ کہ بآخرت تعلق دارد آغاز آن از قبر است القبر اما روضۃ من ریاض الجنۃ او حفرۃ من حفر النیران دنیا تمام محل ظہوراتِ ظلیہ است و انموذجات مثالیہ لا یشفی علیلا ولا یروی عطشانا نشان آنست نہ طالب صادق را ازاں سیری و

نہ تشنہ را سیرابی کَسَرَابٍ بِقِیْعَۃٍ یَحْسَبُہُ الظَّمْاٰنُ مَآءً محل کشت وکار است وجائے طاعت وعبادت پیش از مزرعہ نیست مر آخرت را آخرت ست کہ محل ظہور اصل است وموضع لقاء بر درجہ کمال وشروع ایں معاملہ از برزخ صغری است کہ قبر است مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ ۔ پس معاملۂ قبر بمعاملاتِ دنیاوی نمی ماند ہر چند برزخ است اما معاملات آں موطن غالب است آری نماز است کہ در دُنیا نشانی از اصل دارد از ظہوراتِ ظلیت معرض در حدیث آمدہ است حجابی کہ میانِ بندہ و حق سبحانہ است در نماز برداشتہ می شود ونیز آمدہ است الساجد یسجد علی قدمی اللہ (۳۹۱) فلیسأل ولیرغب نماز بحسب صورت ہر چند از دنیاست امانی الحقیقۃ از آخرتست زیرا کہ معراج مؤمن است ونصیبی از آنچہ باآخرت تعلق دارد بدست می آرد۔

مخدوما کتابتی از شما بعد ازیں کتابت کہ میر ضیاء الدین حسین آوردہ بود رسید دراں کتابت مندرج بود کہ دریں ایام احوالی می گذرد کہ در تحریر وتقریر آں عاجز است اکثر در نمازِ فرض حالتی رو می دہد کہ از شرح وبیان بیرون است واز کیفیت وارد ست امور واسرار غریبہ وعجیبہ وارد می شود الخ۔ بلی نمازِ فرض از سائر نمازہا در کمالاتی کہ بالا مذکور شد ممتاز است قرب فرائض را با قرب نوافل چہ نسبت، در آغاز اینہا بنوافل نماز ملتذ می سازند ودر نہایت ایں حالت مقصود بر فرائض صلوٰۃ است ودر بیرون آں گوئیا معطل وبیکار است حدیث ارحنی یا بلال گوئیا مشعر بایں کمال ست چہ فرائض است کہ مربوط بدعوت بلال است رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ راحت خود را دراں فرمودہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام دائرہ نوافل وسیع است تقید بدعوت بلال ندارد وبر دلالگی او موقوف نہ دلالگی ومشاطگی او بفرائض است کہ نشانی از بے نشان دارد وخبری از مطلوب می آرد۔ مصراع

دمد صبح از گریبانم گر آں مہ در کنار آید

باید دانست کہ آداب ونوافل کہ متمم ومکمل فرائض اند معدود از فرائض اند ہر چند رعایت آں بیشتر می نماید نتیجۂ فرض بیشتر آید بلکہ در سنن رواتب نیز ایں نسبت سرایت می نماید کہ گوئیا تکملات فرائض اند ولیکن ھذا اٰخر المکتوب الحمد للہ اولاً واٰخراً والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمد واٰلہ دائماً وسرمداً وجمیع

الانبیاء والمرسلین وعلی ملائکتہ المقربین وسائر الصالحین اجمعین آمین۔

مسکن و مدفن آنجناب بلدۂ دار السرور برہانپور است۔ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہ ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہ وصلی اللہ تعالیٰ خیر خلقہ مُحمّد و آلہ وصحبہ اجمعین۔

شیخ ابوالمظفر برہانپوری

کنز چہارم۔ در بعضی از احوال عارفِ اکبر شیخ ابوالمظفر برہانپوری قدس سرہ العزیز۔

از اکابر شرفاء و مشائخ بلدۂ برہانپور بودہ چنانچہ جد شریف آنجناب شیخ علم اللہ از مشاہیر مشائخ آنجای گذشتہ و بہ تقریبی نام آں عزیز در قلم محترم حضرت ایشاں در صدرِ مکتوبی کہ در کنز سابق گذشتہ در آمدہ چہ شروع ارادت آں صاحب ولایت در خدمت فیض موہبت مرزا امان اللہ بودہ بعد ازاں باستصواب آنجناب دولت صحبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاصل گردیدہ و در آنجا کار بہ آخر رسیدہ گویند وجاہت ظاہری بہ علم عمیق شامل حال ایشاں بودہ و غواصی بحار معرفت کہ از سرچشمہ ہای فیوضِ معصومی حاصل گشتہ مستغنی از وصف (۳۹۲) و بیان است و تفصیل بعضی از حالاتِ آں جناب از دو جلد اخیر مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلب باید نمود بالجملہ اُمیدواری نصیب از نسبت خاصۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از بشارت حضرت ایشاں کہ در مکتوب بالا گذشتہ بہ حصول پیوست و ہنوز آں عزیز در خدمتِ مرزا بودہ بعد ازاں کار بہ نوعی دگر گردیدہ و از یک تا لک فرق نمودہ بل ازید، زیرا کہ کمالاتِ ولایت را با کمالات وراثت نسبتی نیست قطرہ را با دریا نسبتی است کہ ہر دو از یک جنس اند تفاوت باعتبار قلت اجزاء و کثرت آنہا است و ایں جا آں نسبت ہم مفقود است علی الخصوص ایں بشارت در اوائل مراتب ولایت صدور یافتہ مراتب کثرت طائفہ ازاں باز از کمالات ولایت بہ تصرفات صحبتِ قیومی میسر گردیدہ بعد ازاں کار بہ کمالات وراثت رسیدہ۔

نقل کہ از سیادت پناہی مرحومی میر محمد علیی برہانپوری رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً ادل دلیل بر کمال آنجناب فہمیدہ ایراد می نماید بہ تامل استماع فرمایند بعد از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ چوں بہ تقریب فاتحہ و عزای حضرات مخدوم زادہ ہای عالی درجات تشریف آنجناب در سرہند اتفاق یافتہ اخلاص و مودت ایشاں در حینِ حیاتِ حضرت ایشاں ہم بہ حضرت مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت قدس سرہ بیشتر بودہ رجوع توجہ نمودند آنحضرت در شکستگیٔ نفس کلمات کثیرہ ادا فرمودند چوں الحاح ایشاں از حد گذشت بر زبان مبارک آوردند۔

احمد - کہ ما خود را چند روز پرورش نمایم تا با شما ساعتی بہ نشینیم کہ شما از اجلۂ اصحاب حضرت قطب الاقطاب اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہرا بعد سہ روز بہ مراقبات ساختہ یابد، نوعی کہ دل حق بین خواستہ خود را آراستہ صحبت توجہ با شیخ مشارٌ الیہ درمیان آوردند و بعد از فراغ ارشاد کردند کہ آخر بشارتی کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ عنایت کردند ایں است کہ من ترا با خود در سیر سلوک مثل دو انگشتِ سبابہ و وسطی می یابم من شمارا با خود ہمیں قسم معلوم کردم ازیں بشارات عمدہ چنانچہ علو قدر عالی مرتبت بہ وضوح پیوستہ و ایفاءِ وعدۂ حسنہ کہ احوال ایشاں مرقوم گردیدہ بہ حصول انجامید، الحمد للہ رب العالمین -

مولد و مسکن و مدفن آنجناب بلدۂ برہانپور است فقیر ہم زیارت مزار شریف ایشاں نمودہ و فرزندِ رشید ایشاں کہ مسمیٰ بہ شیخ ابوالخیر بودہ و بہ شائستگی تمام موصوف بلکہ اغلب کہ خلعتِ خلافت از حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ یافتہ و بہ درسِ کتبِ دقیقہ اشتغال داشتند، دیدہ امامدت است کہ شیخ ابوالخیر ہم رختِ ازیں دارِ پُر ملال بستہ بہ سفرِ آخرت شتافتہ -

و فقیر از اہل آں بلدہ تصرفات جناب شیخ ابوالمظفر قدس سرہ بسیار شنیدہ اما توجہ ضبط چوں در خاطر نماندہ ازیں جہت یکی از آنہا مذکور نہ کردہ تا ظاہرا (۳۹۳) در حرفی تفاوت در ترقیم راہ بیابد و کتابِ معصومی را کہ بہ صدق امانت آراستہ پُر خطر نزد ارباب نظر گرداند خود را در آخر کار مجحول نماید - رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِيْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا والسلام علی سیّد الانام و آلہ الکرام و صحبہ العظام الی یوم القیامِ -

شیخ محمد علیم جلال آبادی

کنزِ پنجم - در بعضی از احوالِ عارفِ اسرارِ کریم شیخ محمد علیم جلال آبادی قدس سره -

از خوبانِ روزگار و اعزهٔ اولی الابصار گذشته، محاسنِ اخلاق و فصاحتِ کلام ایشان نه آن قدر شنوده است که خامهٔ مقطوع اللسان متحمل بیان آن تواند شد و بشاراتِ کثیره در مکتوبات جلد ثالث بنام آن عزیز مندرج است و در اواخر خلافت بر بادشاهِ خلد مکان هم از حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنه حاصل نموده عالمی را از اهلِ عسکر به هدایت رسانیده - مکتوبی از مکتوبات جلد اوّل که بالفعل پیشِ راقم موجود است هر چند که مبنی از اوائل حال[1] آن عزیز باشد بطریق تبرک ایراد می نماید و آن مکتوب بست و هشتم از آن جلدِ مبارک :

فتح :- الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ، صحیفهٔ شریفهٔ اخوی اعزی شیخ محمد علیم رسیده خوش وقت ساخت نوشته بودند که رفع خطرهٔ قلبی به نوعی شده است که به تکلف هم خطره نمی گذرد مخدوما این معامله معبر به فنای قلبی است و کمال اوّل ست و شرط کمالات دیگر است و نیز نوشته بودند اختیار و رضای خود را در اختیار و رضای او سبحانه گم می یابم۔ این دید هم از شعبِ فنا است چون این معامله بانجام برسد چنانچه هیچ مرادی در ساحتِ سینه نماند و ارادت نیز در رنگِ مرادات رخت به صحرای عدم کشد بعد ازان از فنا به بقا آید این زمان او را صاحبِ ارادت کنند و از نزدِ خود ارادت عطا می فرمایند۔

نوشته بودند که عنایت و کرم حق عز اسمه بسیار مشاهد می شود پیش ازین چند گاه ذات خود را مظهر ذات او تعالیٰ می دانست و صفات خود را مظهر صفاتِ او سبحانه، الحال معلوم می شود که من هیچ نیستم و همه از دست الخ - این معامله وابسته به بقاست لیکن آنچه پیشتر می دانستید مشابهت بقا قوسین داشته آنچه الحال معلوم می نماید ملائمتی باو ادنیٰ دارد حق سبحانه از حقیقتِ او ادنیٰ نصیبی ارزانی فرماید آنچه نوشته آید بطریق اندراج ظاهر می گردد، شکرِ خداوندی جل شانه بجا آرید که باوجود قلتِ

---

[1] د۔ "حال" ندارد

صحبت مورد این نوع واردات گشته آید و در احوال یاران خود نوشته بود که چندین ذکرِ قلب و یادداشت دارند مانا که از یادداشت دوام آگاهیٔ قلب خواسته آید نه یادداشت که حضرتِ ایشانِ ما قدس سنا الله سبحانه بسره آن را در بعضی از مکاتیب خود نوشته اند که مخصوص به محل منتهیان ست۔

و آنچه در بابِ مولانا یار محمد نوشته بودند که خطره از قلب او (۳۹۴) به نوعی مرتفع گشته است که بی تکلف هم یاد نمی آید و می گوید که در قلب خود مثل ذراتِ آفتاب می بینم که جوش می زند اکثر اوقات خود را گم می یابم و قلب خود را گاهی به نوعی وسیع می یابم که اگر عالم و ما فیه آنجا نند می گنجد الخ۔ مخدوما رفع خطرهٔ قلبی بایں طریق بی ظهور انوار اسمائی و صفاتی نیست تا نیابی نرهی مشاهدهٔ مثل ذراتِ آفتاب در دل ازیں ره گذر است و وسیع یافتن قلب نیز ازاں ست چه این عالم را در جنب آن انوار چه اعتداد است این دید از بلند فطرتی و وسعتِ استعداد آن یار نمی خبر می دهد۔ العلم عند الله سبحانه اگر این یار چندگاه درین نواح به گذراند و سیرِ سرهند نماید ظاهرا بد نه باشد۔ دیگر پیش از این فقیر در کتابت ملا حسن علی نوشته بود که عددی که بآن ماذون بودید دو چندان عدد اذن است الحال نوشته آید می شود که چهار چندان عدد را طریقه بگویند، والسلام

تم مکتوبه العالی قدس سنا الله سبحانه بسره المتعالی۔

بعد ازاں شیخ مذکور بشارات متداوله حاصل نمود از اکابر خلفای آنحضرت قیومت زینت گردیده و مدفن آن شیخ در بلدهٔ دار الخلافه شاه جهان آباد است۔ چنانچه مولدش کندی باغ که در نواحی جلال آباد است، رحمة الله تعالی رحمة واسعة۔

شیخ محمّد باقر لاهوری قدس سرہ

کنزِ ششم در بعضی از احوال عارف باللہ القادر شیخ محمد باقر لاهوری قدس سره۔

صاحب اخلاق فراوان و قبولیتِ بسیار بوده، اما چوں در آخر کار بنا بر مصلحتی اختیار خدمات فرموده، آں قبولیت سخت رجوع نموده و کارکشائ بعضی از اہل حوائج به توجہ آں عزیز ہم در آں خدمات به ظهور انجامیده آں قدر کثرتِ بشارات که در مکتوبات جلد ثالثِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ بنام آں عزیز است معلوم نیست که بنام دیگری از خلفای کرام نصفِ آں بوده باشد، بر متتبعان آں جلدِ مبارک از اجلاءِ بدیہات است۔

خلافت بر بادشاه خلد مکاں ہم از حضرت ایشاں یافتہ۔ اکثری از اہلِ عسکر را مسخر ساختہ و حضرت ایشاں آں عزیز را بجای فرزندِ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث که باسم بادشاه خلد مکان است صریح بر نگاشتہ اند و بعضی از بدعتہای مروجہ سلاطین که رفع آں ممکن نبود از گفتہ آں عزیز برطرف گشتہ۔

چنانچہ ضبط بادشاہانِ ہندوستان از مدت مدید چناں آمده که بعد ہر لقمہ از لقمہای طعام انگشتان را از ہر چه اوصاف می کردند تا اثری از ادام در روغن نمی ماند بعد ازاں دست بر لقمۂ دیگر می رسانیدند و ہمیں صحبت تا آخر طعام می گذشت از گفتۂ شیخ محمد باقر مسموع گشت ہر چند تصرفی از بادشاه خلد مکان در وقت التماس شیخ مذکور جلوه گر گشتہ و آں است که چوں شیخ منع ایں کار کرد ید خلیفه در جواب فرموده که شیخ بجو من قبول ایں امر معروف نمودم، و ازیں باز مرتکب ایں کار نه خواہم شد۔ اما بر مسندی که نشستہ ام اگر شما به نشینید حقیقت آں را به شناسید یعنی چه اقسامِ (۳۹۵) نخوت و انواعِ غرور است که دست بستہ قیام نزد صاحبِ ایں مقام دارند بعد ازاں شیخ باخذ خدماتِ لاہور مبتلا گردیده البتہ حالتِ دولت معرکه را به نوع دیگر گردانیده جبراً نه باشد که بادشاهِ مذکور ہم از منظورانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ بوده۔

و شیخ مشارٌ الیه صاحب تصانیف زیبا است، تفسیرِ قرآن مجید ہم به زبانِ اختصار قلمی فرموده و شرح مواضع مغلقہ ہر شش دفترِ مکتوبات نیز موافقِ استعدادِ خود نوشتہ و اسرار متفرقۂ مکتوباتِ شریف که باہم مناسبت مطلب داشتہ باشید به ہماں عبارت بلا تفاوت جمع کرده کتاب

علیحدہ نمودہ۔

و برخی از احوالِ خود را در بیاضِ خاصۂ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ السامی بہ موجب امرِ ایشان بہ دستخطِ خود نوشتہ آں را بعینہٖ ایراد می نماید :

فتح ۔ الحمد للہ، شب یازدہم ذی الحجہ ۱۱۸۸ھ بہ عزم زیارتِ روضۂ منورۂ حضرت مجدد الف ثانی و قیوم رحمانی از لاہور متوجۂ دار الارشاد گردیدہ، دید کہ حضرت ایشاں و حضرت مجدد الف ثانی تا لاہور از روی عنایت استقبال فرمودند بہ کلبۂ احزان تشریفِ شریف ارزانی داشتند و بعد از وصول بآں دیار فیض آثار[1] از ہر دو مرقد مبارک عنایات مفہوم گردیدہ کہ بیان تفصیل آں بی اجازت ملائم نیست ۔ بالجملہ خوانہای[2] متعددہ از نعم حضرت قیوم رحمانی مرحمت شد و خزائنِ عزیزہ کہ نہایت او معلوم نہ باشد از حضرتین عنایت گردیدہ و دریں ایام طبیعت بہ غفلت مائل است ظاہر می شود کہ اگر حضور و مراقبہ بسیار کردہ شود ظاہرا انتقال ازیں دار پُر ملال قریب رسد تا وجہش چہ باشد ؎

رشتۂ درپاءِ من افگندہ دوست   می کشد ہر سو کہ خاطر خواہ اوست[3]

حسب الایمای معارف آگاہی مورد فضلِ الٰہی ایں دو کلمہ از کلمات نا متناہی تحریر یافت۔

تم کلامہٗ قدس سرہ۔

و اشارتِ نام خود و نام بلدۂ خود بہ حروفِ مفردات نوشتہ ب ا ق ر ل ا ہ و ر ی بعد ازاں در صفحۂ دیگر تحریر فرمودہ :

لہ الحمد چوں میل خاطر فضل مظاہر صاحب بیاض سلمہ اللہ تعالیٰ ۔ بہ تحریر بعضی خصائص مشہودہ ازیں جہت اکتفا بہ صفحۂ گذشتہ نہ نمودہ می نگارد کہ حضرت پیر دستگیر ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ احقر خدام را بہ توجہات علیۂ قبلۂ دو جہانی سیف رحمانی مدظلہ بشارت مقام تفضل و بہرۂ از مقطعات و تشابہات و محبوبیت ممتزج و خالص و رمزی از نسبت اصالت بل تصریح بآں بل مداریتِ لاہور و ولایتِ محمدی و احمدی و دیگر بشارات و

---

[1] د۔ "فیض آثار" ندارد   [2] د۔ خانہای

[3] د۔ رشتۂ در گردنم افگندہ دوست   می برد ہر جا کہ خاطر خواہ اوست

عنایات از ولایاتِ ثلاثه وحقائق ثلاثه بل فوق آن بل فوق تعین حُبی و مدتِ قلیله نواخته بودند و فرمودند معاملهٔ تو خرقِ عادت طور صورت بسته است. بعد از ارتحال آنحضرت ازین دارِ پُر ملال به توجه (۳۹۶) دوجهانی تفصیلی از مقطعات و متشابهات و بعضی اسرارِ دیگر و تعین بعضی اعضاء و بالیدگیِ ملاحت و صباحتِ اموری که خامه ازاں بیگانه و آنحضرت قبلهٔ دوجهانی می فرمودند که تنقیح شمارا احتیاج تصدیق و تسلق جعل[1] ما نیست و ثمرهٔ این معنی است که فرطِ محبت قبلهٔ دوجهانی بجناب آنحضرت.

بعد ازین کلام شیخ چیزی که درآں بیاض نوشته از لعاب دیا از آب صاف نموده و ناچیز گردانیده. البته مصلحتی درین امر فهمیده باشد بعد ازاں دو سه سطر را باقی گذاشته اما ربط به طور مسطوره چنانچه باید بدست نیامده ازین جهت کفایت افتاد.

این فقیر را صحبت آں شیخ بسیار اتفاق کرده حظِ تمام از صحبتش به کار می بردم و هر سخنش را سیرِ معرفتی یافتم و چنانچه درآں بیاضِ متبرک نوشته مشافهه باین درویش هم می گفته. درین ایام طبیعت به غفلت بسیار مائل است و معلوم می شود که اگر حضور و مراقبه نموده آید به سرعت انتقال ازین جهاں واقع شود. در مجلسی پیشِ فقیر می فرموده که تشریفِ بادشاهزادهٔ معظم محمد بهادر شاه به تقریب صوبه داریِ ملتان و کابل اتفاق کرده چوں اختیار خدماتِ لاهور نوکر طور نموده بودند استقبال ضرور گشته هنوز رایاتِ عالیه ایشاں بر دریای بیاه بوده که به قصدِ استقبال بر آمده اما خجالت بر کمال در خاطر متمکن گشته که در وقتِ غلبهٔ ارشاد و طنطنهٔ مشیخت معامله صحبت به نوعی دیگر بوده که الحال حرفِ نوکری درمیان است تا چه صحبت رو نماید به مجرد سواری بر پالکی می بینم که یک طرف حضرت مجدد الف ثانی تشریف دارند و جانبِ دیگر حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنهما شرف حضور و تسلیمات بی غایات باین مخلص خود می فرمایند که عزتِ تو عین عزت ماست و ما در هیچ موطن و معرکه از تو جدا نیستم به جمعیت جانب استقبال عالی متعالی شاهی به شتاب و تا دخول به لشکرِ شاهی همین صحبت مشهود بود، چوں نزدیک سراپرده های دولت رسیدم باریابانِ حضور بلا توقف به عرض رسانیدند شاهِ گیتی پناه به فرخندگی تمام طلبانده سبقت سلام داده بدستور قدیم مصافحه فرمودند و نزدیک مسند نشاندند بلکه سلوکاتی آوردند که ظاهرا در زمان فقر هم گاهی باین آداب پیش نیامده

---

۱ د. وتسل نیست ...... (بیاض است)

بودند و گفتند کہ اختیار این خدمات حلیۂ قشر خود کرده آید والا کمال شمار روز بروز بالیده تراست درہماں مجلس بشارتِ سلطنت ہم کہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا آخر روز افزوں بوده و تعلقاتِ شتیٔ دنیا دیہ رخنہ در کارخانۂ عظیم جمعیت ساختہ۔

حضرت مرشدیٔ قبلہ گاہی یک بیتِ آں عزیز را در بیاضِ خاص بہ دستخط شریف نوشتہ اند بعیناں عبارت ایراد می نماید:

فتح۔ لمولوی محمد باقر لاہوری وھو عارف الکامل ؎

کاہشِ نفسِ خود است کینہ بکس داشتن   خواہشِ حبسِ خود است سینہ قفس ساختن

(۳۹۷) و وصالِ آں عزیز در حوالیٔ سنۂ ہزار و صد و نہ ہجری در بلدۂ لاہور اتفاق افتاده، ہماں دیوان خانہ کہ مسکنِ ایشاں بوده مدفن ہم گردیده و ہماں جا قبرش مشخص گشتہ۔ آثارِ جمعیت بر اہلِ بصیرت در بادی النظر جلوه گر است، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃً۔

و در اولادِ ایشاں شیخ محمد قطب کہ اوسط بوده یکی از خوبانِ روزگار گذشتہ، تواند گفت کہ از پدر بہتر بوده، نیز سفرِ دار البقا گزیده، رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً۔

مرزا عبیداللہ بیگ داراشکوہی

کنزِ ہفتم در بعضی از احوال عرفان شعار مرزا عبیداللہ بیگ داراشکوہی قدس سرہٗ[1]۔

از مقبولانِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و باوجود صحبت مخالف در استقامت بر شریعت و رسوخ بر محبت شیوخ بر کمال داشتہ باوجود قرب داراشکوہ[2] ہم در اظہار کلمۂ حق پیش شاہِ[3] مذکور بی غم واندوہ بودہ۔

و غرض از ترقیم مکتوبی کہ بست و نہم است از جلد اول در فرضیتِ امر معروف و نہی منکر و رد جماعت کہ مذہبِ صوفیہ علیہ را ترک تعرض دانستہ اند بہ اسقاط عمل و مفاسدِ دیگر قائل گشتہ بہ مشارٌ الیہ محض برای نمود داراشکوہ است۔ چوں آں مکتوب بسیار دراز است نقل سطری چند از اں صحیفۂ شریفہ برداشت و باقی را موقوف بر مکتوبات قدسی آیات گذاشتہ تا شائقانِ سعادت مند درآں جا رجوع فرمایند:

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین محمد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین، مخدوما! در اہلِ زمانہ زبان زدہ وشائع شدہ است کہ مشربِ صوفیہ علیہ ترک تعرض است بحال خلق و بدنا بودن باکسی چوں ایں کلمہ خلاف واقع است و متضمن مفاسد کثیرہ بہ خاطر رسید کہ دریں باب چیزی نویسد و مفاسد آں را ظاہر سازد و بدیں تقریب احادیثی کہ تعلق بامرِ معروف و نہی منکر و حب فی اللہ و بغض فی اللہ و فضیلتِ جہاد فی سبیل اللہ و علو رتبہ مجاہدان و درجاتِ شہدا دارد ایراد می نماید و بعضی نقلہا از صوفیۂ کرام کہ مناسبتی بایں مقام وارد و مبنیٰ از استقامت برجادۂ شریعت غرا است و ردِّ جماعۂ ایست کہ خود را منتسب بایں طائفہ علیہ می سازند و سر از ربقۂ شریعتِ حقہ می برآرند نیز درج نمودہ بہ دوستان ارسال دارد و من اللہ سبحانہ العصمۃ والتوفیق۔ الیٰ آخرہٖ۔

و مکاتیب دیگر ہم مشتمل بر بشارات علیہ و فوائدِ خفیہ وجلیہ اند بنام آں عزیز بسیار اند

۱؎ د۔ ”قدس سرہ“ ندارد ۲؎ د۔ بادشاہ داراشکوہ ۳؎ د۔ بادشاہ مذکور

از مخافت تطویل کلام مذکور نه کرد بر نظارگیانِ مکتوبات قدسی آیات ظاهر و باهر است۔

مولد و مسکن و مدفنِ ایشاں معلوم نہ دارم تا در قید قلم در آرم اما غالب با بادشاه زاده دارا شکوه می گذرانیدند (۳۹۸) و بارها رخصتش حاصل نموده بحضرت سرہند رسیدند و باز به رخصت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ جانب مشارٌ الیه می دویدند۔ رحمه اللہ تعالیٰ۔

مُلاحسن علی پشاوری

کنز هشتم[1] در بعضی از احوال کمالات دستگاهی ملا حسن علی پشاوری قدس سره.

از قدمای اصحابِ حضرت ایشان بوده و مکاتیبِ فراوان در هر سه جلد مکتوبات بنام مشارٌالیه مندرج است، سوالهای عجیب نموده است و جوابهای غریب یافته و اکثر عادت مبارک حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه چناں است که در عنوان مکاتیب دُعا بایں عبارت می فرمایند:

فتح احسن الله سبحانه حاله وحصل آماله

پس دعای مقبوله حسن کار ایشاں به چه مرتبه رسانیده باشد و به منتهای حصول امال سرافراز گردانیده بود.

شجرهٔ سلسلهٔ علیه نقشبندیه هم قدس الله اسرارهم در ابیات بسته از حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه شروع نموده تا حضرتِ رسالت خاتمیت علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام رسانیده مقطع آں شجره علیه ایراد می نماید ع

ای حسن تا میتوانی مدحِ شانِ احسن بگو　　تا تو گردی از طفیلِ مدحِ شان احسن آل

اکثری از بشارات متداوله صریحاً در مکتوبات شریفه بنام آں عزیز مندرج است اگرچه مکاتیب جلد اوّل مبنی از اوائل حال است که دریں جا خلافت بطریق سفارت است اما در جلدیں آخرین خلافت بالاصالت جلوه گر است و کمال بالاستقلال واضح اہلِ نظر جهت اختصار بر اجمال اکتفا رفت.

مولد و مسکن و مدفن[2] آں عزیز بلدهٔ پشاور است، رحمة الله سبحانه رحمة واسعة.

---

۱ د-م- بیاض　　۲ د- "مدفن" ندارد

مُلا موسیٰ بھٹی کوٹی

کنز نہم ۔ در بعضی از احوال سیادت و ولایت پناہی مرحومی مُلا موسیٰ بھٹی کوٹی قدس سرہ ۔

بھٹی کوٹ موضعی است مشہور میان پشاور و کابل قریہ ایست معروف بہ طفیل عزیز معہود ۔ و ایشاں را آخوندی گفتند کہ در آں دیار علماء را بایں لقب می نمایند و علمیت کہ با خلافت مجتمع گردیدہ کارخانۂ ارشادِ ایشاں محیط آفاق گشتہ و غلغلۂ مشیخت صدای بافلاک رسانیدہ در خلفای حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مگر چندیں بایں ارشاد گذشتہ انداز مقبولانِ خاص و خلفای معتبر آں قبلۂ صفاکیشان[1] بودہ مدتہا در خدمتِ قیومی گذرانیدہ بہ رکاب صحبتِ معصومی برداشتہ بہ موجب امر جلیل القدر رہنمای خلائق گردیدند ، در اول کار با برادرِ بزرگِ خود میر رحمت اللہ بہ خدمت حضرت ایشاں محض بہ قصدِ ارادت شتافتہ فیضہا برداشتہ و چوں طالب علمئ ایشاں معلوم آنحضرت گردیدہ برخواندن سبق کتب دینیہ نیز مامور شدند و از فضلاء آں وقت تکرار سبق می کردند و باقی اوقات در خدمت می گذرانیدند در یک سفر دار الخلافہ ہم سفر شدند ، می گفتند کہ بارشاد ظاہری حضرت ایشاں ارشادِ ہیچ یکی از ابنای ایشاں عدیل نمی شود زیرا نکہ در مرتبہ کہ ما دولت رفاقت آں قبلۂ ہدایت (۳۹۹) بہ سفر دار الخلافہ رسیدہ بودیم باوجودی کہ بادشاہ فردوس آشیاں اندکی سوءِ مزاج بہ تقریبی از تقریبات از آنحضرت عالی درجات شدہ بود در حلقہ بامداد روزی محاسبہ چہل ہزار کس نمودہ شدہ بود کہ حاضر آں وقت شدہ بودند و بعد ازاں در عہد حضرت خلد مکان غلبۂ ارشاد حضرت ایشاں بہ نوعی دیگر گردیدہ کہ بہ ہریکی از ابنائِ کرام و اقرباءِ عظام و خلفاءِ عالی مقام قطرۂ ازاں رسیدہ عالمی را تا الی یومنا ھذا شاداب گردانیدہ است و ایں نقل بلا واسطہ از زبان مُلا موسیٰ کاتب الحروف شنیدہ و انقالِ دیگر ہم کہ در بارہ خودی گفتند یکی را از آنہا ایراد می نماید :

احمر ۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در شب شادی ام خیر بنت صغریٰ خویش کہ والدۂ راقم ایں مقامات باشند داروغگئ طعام را بہ ماہر دو برادر حوالہ کردند و بہ زبانِ شریف آوردند کہ مردمان ایں جای طعام را پیش از آں کہ باہل مجلس بہ رسد بی صرفہ بہ غارت می برند از اہل مجلس

---

[1] د ۔ "صفاکیشان" ندارد

که مدعوان می باشند ایں کس محجوب می ماند شما مردم که در اعتقاد محکم بنیاد اند البته در امانت ممتاز اند که باحتیاط بر سرِ طعام حاضر باشند تا بدوں پروانگیٔ ایں جانب احدی دست بی باکانه از مردم اخلاف بر طعام نیندازد به سعادت تمام و حلاوت مالاکلام بر خدمتِ ماموره قیام نمودیم و اہتمام بر طعام چنانکه باید بکار بردیم تا آنکه حضرت شاہ جیو قدس سرہ که برادرِ اصغرِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند دو کس را دست گرفته ہمراہِ خود آوردند و فرمودند که باینہا قدری از طعام بدہند که محتاج اند معروض داشتم که بدوں اجازت حضرت ایشاں ہیچ یکی نمی توانیم داد که ماموریم والمأمور معذور۔ ایں نکته که عینِ گستاخانه بود از غایت کرم خیلی مقبول حضرت شاہ جیو افتاد بر زبان مبارک آوردند که آفرین باد شرطِ اعتقاد ہمیں است و خدا طالبان را چنیں استقامت برامرِ مرشد ناگزیر و بخدمتِ حضرت ایشاں رفته نخستین ایں غرباء نمودند به مجرد استماع حضرت ایشاں خود به نفسِ نفیس تشریف آورده ارشاد کردند که ممنوع از دست اندازی بی باکانه اجلاف بودید نه آنکه محتاجی اگر طلب نماید که مقصود اصلی ازیں اخراجات ہمیں ہا اند کیف درجای که مثل شاہ جیو عزیزی سفارش یکی از محتاجاں فرمایند که ایں ہمه از ایشاں است به تقصیر معترف شدیم و عفو جریمه ازاں تبلتین دریوزه نمودیم۔ (۴۰۰) مقبول التوبه شدیم بل مورد عنایات بلانہایت گردیدیم۔

احمر۔ ہم از خدمت اخوند میر موسیٰ قدس سرہ مسموع شده که چوں حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از غایت عنایت خلعتِ خلافت بما بخشیدند معروض داشتیم که افاغنه قوم شدید اند و تصرف طلب تا تصرفاتِ قویه مستمره مشاہده نه نمایند اصلاً ملتفت عزیزی از کبراءِ آں قوم نمی شوند بلکه کارخانهٔ ارشاد را به استہزا می اندازند و دراں نواح از سبب کوہستانی غلبهٔ مار و کژدم پر بسیار است فرمودند نامِ شما برگزیدهٔ ایں دو بلا شفا است و ہم چنیں دیگر ہم دمِ شما جای دوا۔ مطلب تصرفاتِ قویه مستمره از اضافِ مختلفه از شما در آید باز جلوه گر خواہند گردید۔ پس ایں تصرفاتی که از ما به ظہور می آیند ظہور یک تصرف حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

و شمار تصرفاتِ اخوند مذکور از حد من ان یحصیٰ است بر عقیمه تعویذ ایشاں از اعظم مجربات است که اصلاً تخلف نورزیده باشد۔

روزی فقیر از درد دنداں که باں بلا از آوان طفولیت ابتلاءِ تمام داشته طلب تعویذی که باں مجرب باشد نمودند در سنن موکده که دو رکعتی باشند قرأتِ معوذتین اگر اختیار شود البته دفع ایں درد خواہد نمود بفضله سبحانه ازاں نفع عظیم مشاہده افتاد ہر چند فقیر در دو رکعتِ سنت

بامداد مگر نادر قرأت معوذتین نموده باشد که دراں وقت قرأت قل یآیها الکفرون و قل هو الله احد از جهت رعایت سنت از دست نمی توانم داد مقصود آنکه تصرفاتِ ایشاں درآں دیار اشتهار کالشمس فی رابعة النهار است۔

و میر رحمت الله قدس سره هر چند تا مدتِ حیات بارشادِ تمام بود اما بعد چند سال حضرت ایشاں ودیعتِ حیات سپرده و کارخانۂ ارشاد به حقائق آگاهی میر ملا موسیٰ تعلق گرفته نان دهی ایشاں مشهور آفاق است و همت و عبادت شان به تائید الٰهی از قوت بشری مالا یطاق تمام الوساتِ افاغنه بر نامِ ایشاں فدای اند و سالکانِ مسالکِ طریقت هر ذرده ایشاں دست بسته گدا دولتی که باآں نازی ورزیدند محبت و رسوخ درگاهِ عرش اشتباه حضرت قیوم زمانی معصوم حقانی می فهمیدند و صحبتِ فدویان آں بارگاهِ عالی جاه راخیلی از مغتنمات می اندیشیدند۔

در حوالیٔ سنۂ هزار و بیست و سه در کبرِ سن ازیں دیارِ پُر ملال رحلت گزیدند انا لله و انا الیه راجعون۔ و در باغچه که سابق قبر برادرِ ایشاں میر رحمت الله بود مدفون گشتند و بالفعل فرزندِ رشید ایشاں میر سعد الله سلمه ربه بجای نشینیٔ پدرِ بزرگوارِ خود به قبولیتِ تمام بر مسندِ ارشاد نشسته است و چوں علم ظاهری نیز بر کمال است درسِ دفاترِ مکتوباتِ قدسی آیات[1] به وقت (۴۰۱) و متانتِ تمام همواره مونس آیات توفیق مراضیٔ الٰهی جل شانه شامل حال[2] باد و صلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد و آله و صحبه اجمعین۔

---

۱ د۔ ”قدسی آیات“ ندارد   ۲ د۔ ”شامل حال“ ندارد

مُلا بدر الدین سلطان پوری

کنز دہم۔ در بعضی از احوالِ جامع العلوم مُلا بدر الدین سلطانپوری قدس سرہ۔

مصراع

علم گر بر دل زند یاری بود

نشانِ آں صاحبِ کمال بودہ ووی از فحولِ علماء روزگار و مقبولِ اکابر اولیاء عالی مقدار گذشتہ، لینت و فرو رفتگی کہ با ایں ہمہ کثرتِ فقاہت شاملِ حال بودہ تا امروز مشہورِ حضرات احمدیہ است و نیستی و نامرادی و گذشتگی آں ذاتِ جامع البرکات ممدوحِ اکابر معصومیہ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھم۔

آں قبلۂ از قدمای اصحاب حضرت ایشاں و از مقبولان حاصل قبلہ صفاکیشان بودہ، جمیع مخدوم زادہ ہای عالی درجات تلامیذ ایشان اند۔ از اکابر مسموع گشتہ اگر سائلی سوالِ مسئلہ کہ در کمال آسانی ہم نزد طالب علمان متوسطین ہم باشد از خدمت آں علامہ می نمودند، بدوں دیدن کتاب اصلاً جواب نمی فرمودند۔ بشاراتِ عمدہ از حضرت ایشاں حاصل نمودہ باعلیٰ مرتبۂ کمال رسیدہ جامع حال و قال گردیدند۔

سفرِ حجاز در رکابِ سعادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ۔ قصدِ اقامت آں دیار پُر انوار فرمودند تا آنکہ اہلِ خانہ آں اخوند از غلبہ فقر و اضطرار کتابتی کہ مشتمل بر ضیق معیشت باشد نوشتند، چہ توکل و جواں مردی در برداشت فقر قدری کہ از اخوند مردم نقل می نمایند بایں مشابہ کم از کسی شنیدہ باشد۔ بالجملہ از وصول مکتوبِ فلاکت اسلوب جواب آں نگارش فرمودہ کہ تنگئ قبر اشد خواہد بود فکرِ کشائش آں از اہم مہمات است القصہ ہفت سال در آں اماکن نورانی اقامت شدہ بود کہ قبائل ایشاں در حضرت سرہند رسیدہ بہ خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ التماس نمودند کہ باخوند نگارش فرمایند تا امتثالِ امر واجب بجا آوردہ خود را بہ حضور لامع النور رسانند، در معرضِ قبول افتاد۔ آں مکتوب در جلد ثالث مندرج است و در آں صحیفۂ شریفہ تعریف بلدۂ سرہند و فضلِ روضۂ منورہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز مرقوم است۔ اگر حضور آں جلد می بود بایراد سطری چند اکتسابِ سعادت می نمود۔

القصه بعد وصول نوازش نامه سرازپانه شناخته متوجه سرہند گردیده مدتی دیگر هم در آستان بوسی و طواف روضهٔ مقدسه گذرانده باز به وطن مالوف رسیده باز در خدمت رسیده۔

بعد وصالِ حضرت ایشاں به چند سال به رحمتِ حق پیوستند رحمة الله سبحانه رحمة واسعة۔

هر چند فرزندان آں عارف برکمال و عالم عالی مقال چهار و یا پنج ماندند و هریکی به غربت آراسته و به فضیلت پیراسته اما علامی فهامی مولانا نجم الدین و جمیع کمالات قائم مقام (۲۰۴) پدرِ بزرگوار خود است، بلکه حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدسنا الله سبحانه بسره می فرمودند۔

احمد۔ که ملا نجم الدین اگرچه در علم و فضل جانشین پدر است اما در تواضع و بی نفسی از پدر هم گذرتر۔

شروع ارادت از حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه داشتند اما کار را در خدمتِ خالِ اکرم قطب العارفین حضرت شیخ سیف الحق والملة والدین قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس باخر رسانیده، جامع الحال والقال گردیدند۔ مدتی است که کیفیت اخبار آں رئیس الاخیار معلوم نه دارم تا به دعای طرفی از جانبین لب کشایم، تفضلات رحمانی در جمیع حالات شامل حال آں عالم برکمال باد، والصلوٰة والسلام علی سید البشر وآله الاطهر۔

حافظ عبدالکریم توہانی

کنز یازدہم در بعضی از احوال عارف اسرار حکیم حافظ عبدالکریم توہانی قدس سرہ۔

طرفہ عنایت حضرت ایشاں دربارۂ ایشاں از حضرات عالی درجات مسموع گشتہ و از مکتوبات شریفہ ہم بر نظارگیان جلوہ گر است۔ چنانچہ در مکتوبی کہ باسم حقائق آگاہی خواجہ محمد حنیف کابلی است نگارش می فرمایند:

فتح۔ فرزند[1] صبغت اللہ و حافظ بہ عافیت رسیدند و از شما بسیار راضی آمدند حق سبحانہ جزای خیر دہاد۔

و ازیں جا بزرگی و قرب حافظ کہ با حضرت ایشاں بودہ باید دریافت کہ در تشکر گزاری خواجہ حافظ را عدیل فرزند اکبر خود فرمودہ اند و استماع قرآن حضرت ایشاں ہم بہ وی تعلق داشتہ مانا کہ بشارت قرآنی در ہماں اثنا دریافتہ۔

بالجملہ از خوبان روزگار و داخل زمرۂ اولی الابصار گذشتہ و در محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فانی گشتہ مکاتیب شرح احوال وی در مکتوبات شریفہ مندرج از جہت رعایت اختصار در ذکر اعزۂ سابق سخن باجمال آمدہ است ایں جا ہم بہ ہماں کفایت رفت و مکاتیبی کہ مشتمل بر شرح احوال باشد ایراد نہ نمود، آری نقل مکتوبی سی و چہارم جلد اوّل کہ بیان حیات نشاتین و برزخ صغرای است و مختصر است و بنام مشارٌ الیہ است از برای فائدہ ناظران مقامات ایراد می نماید۔

فتح۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حیوتی کہ بہ نشاء دنیوی تعلق دارد دو چیز می طلبد حس و حرکت و حیوتی کہ بہ نشاء برزخ متعلق است محض حس است بی آنکہ باوی حرکتی بود حق سبحانہ حکیم مطلق است موافق ہر محل حیاتی دادہ است در برزخ از حس چارہ نیست تا تالم و تلذذ صورت بندد و حرکت ہیچ در کار نیست بہ خلاف نشاء دنیوی و اخروی کہ آں جا ہر دو در کار است فافہم والسلام۔

انتہیٰ مکتوبہ المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

مولد و مسکن و مدفن آنجناب قصبہ توہانہ است، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

---

[1] مکتوبات معصومیہ (۱/۵۵) "فرزند" ندارد

شیخ بایزید سہارنپوری

کنز دوازدہم در بعضی از احوالِ واقف اسرار قرآن مجید شیخ بایزید سہارنپوری (۴۰۳) قدس سرہ۔

آنجناب فرزند رشیدِ اسوۃ المحققین شیخ بدیع الدین اند قدس سرہ کہ از اکابر خلفاءِ امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ اند و بہ ارشادِ تمام موصوف بودند و بہ علم و فضل معروف، بعد از ان ارث معنوی در رنگ ارثِ صوری نصیب این خلفِ رشید اعنی شیخ بایزید گشتہ کہ از مقبولانِ خاص حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردانیدہ و علم و فضل نیز بہ ہمان مرتبہ رسیدہ بلکہ تا امروز در اولادِ ایشان علم تحقیق و کثرت توفیق جلوہ گر است عمرہا شیخ در صحبتِ فیض موہبت معصومی گذرانیدہ برکاتِ قیومی بہ قدر حوصلہ برداشتہ بہ خلافت وطن مالوف سرافراز گردیدہ و عالمی را از مسترشدانِ خود بہ ہدایت رسانیدہ۔

مکاتیب کثیرہ مشتمل بر بشارات علیہ بنام در جلدین اخیرین مکتوبات قدسی آیات مندرج مانا کہ مداریت بقعۂ سہارنپور ہم بہ وی تعلق داشتہ چنانچہ سابق بہ والدِ بزرگوار وی مسلم بودہ هکذا سمعت من بعض الثقات۔

تصرفات آن عزیز در آن دیار اشتہار تمام دارند و اہل آن بقعہ بہ وی بہ کمال اعتقاد موصوف۔ این فقیر را ہم بعد از وصال آن عارف بر کمال در رکاب قطب الاقطاب قبلہ گاہی مرشدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق عبور سہارنپور دست دادہ زیارت تربت آن صاحبین قدس سرہما نمودہ و خانقاہِ ایشان را مملو از صوفیۂ خدا طلب و طالب علمان جیّد یافتہ۔ دران ایام خلفِ رشید شیخ بایزید مسمی بہ حسام الدین در قید حیات بودہ و تصنیف کتاب "مرافض الروافض" می فرمودہ و اکثر انقال بطریق استشہاد از ردِّ روافض کہ از تصنیفات حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ آن را معتبر و مضبوط گردانیدہ است بلی ہر جا کہ بحارِ علم و معرفت جوش زند نسبت قطران از ان عمانِ بی پایان رسیدہ است و مدہوش اہلِ بزم گردیدہ و در نظرِ تشنہ لبان بحرِ بی پایان گشتہ

است علی الخصوص در منتسبانِ ایشاں کہ ہمہ وقت بر اولوش خاصہ چشم دوختہ نشستہ اند مطلب آنکہ کتاب مذکور بحضرت سرہند رسیدہ مقبول حضرات آں وقت گردیدہ۔

احقر۔ حضرت خال اکرم شیخ محمد اشرف قدس سرہ می فرمودند کہ مطالب دقیقۂ رسالۂ "ردِّ روافض" را کہ بزبان اجمال مسطور اند خوب غور نمودہ بہ عبارت زیبا تفصیل دادہ است صد آفرین کہ دانہ از خرمن برداشتہ نیازمندان را خبردار ساختہ (۱۰۴۰) و بر حسنِ اعتقادِ خود اطلاع بخشیدہ بآں کلام نازنین رسیدہ۔ سبحان اللہ۔

قلم از احوال شیخ پرمقال فرزند رشید ایشاں انتقال نمودہ کہ ایں نیز احوال آں صافی شیخ است و شیخ مذکور باوجود علم و فضل و معرفت شاعرِ فصیح ہم بودہ چنانچہ شجرۂ سلسلۂ علیہ نقشبندیہ و قادریۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ابیاتِ لطیفہ بستہ اند و نقل تصرف حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بزبانئ شیخ در کنز اوّل ایں کتاب گذشتہ است۔

و مولد و مسکن و مدفن آں شیخ بلدۂ سہارنپور است، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ والصلوٰۃ والسلام علی سیّد العرب والعجم ذی الجود والکرم۔

حاجی حبیب اللہ حصاری بُخاری

کنز سیزدہم در بعضی از احوالِ عارفِ خدا آگاہ حاجی حبیب اللہ الحصاری ثم البُخاری قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔

وطن مالوف وی اگرچہ دہی[1] در ولایتِ حصار است اما مسکن و مدفنش حضرتِ بخارا است امام حفصِ کبیر رحمۃ اللہ (علیہ) خوش فرمودہ ؎

کفا بالمرء عزّا و افتخارا　　بان قد کان مثواہ البخارا

علی الخصوص معارفِ ہند کہ بنیادِ آں نیز از سمرقند و بخارا باشد دریں جا مرادِ مرتب گردیدہ بود، حظی فرا گرفتہ باز بہ بخارا مسکن و ماویٰ بہ موجبِ امر قیومی گزیند عز و شرف صد چند افزاید چنانچہ نصیب آں حبیب گردید۔

وی از جملہ اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و عمرہا در خانقاہ ملایک پناہ محض بہ جہتِ خدا طلبی گذرانیدہ منظور نظرات عنایات شدہ بہ خلافتِ حضرت بخارا امتیاز[2] یافتہ۔ شنیدہ ام کہ از مدت جہت ادای حقوق اکابر ماوراء النہر خلشی در خاطر دریا مقاطر حضرت ایشاں می نمودہ کہ یکی را از باریابانِ حضور کہ از کمالات احمدی موفور باشد در آں دیار پُر انوار باید فرستاد تا آنکہ عرائضِ اہلِ شرف آں بلدۂ معظمہ مشتمل بر طلب خلیفہ کہ بدولت و کمالاتِ معصومی کامیاب گردیدہ باشد و نمکی از مطبخ قیومی بہ گام جانش رسیدہ بود پیاپی رسیدہ علاوہ خلش مذکور گردیدند ہر یکی را از یارانِ ولایت کہ بہ کمال وراثت در خدمت فیض موہبت متحقق شدہ بودند شوق آں اشتغال کردہ کہ بمن نوازش ایں کرامت و عنایتِ خلافت تفویض فرمایند و بلکہ بعضی از آنہا بزبان پیغام التماس ایں مرام ہم نمودند خود بہ لا و نعم لب مبارک نمی کشودند و تربصِ الہام صریحی می فرمودند کہ ہر چند مناسبتِ استعدادی اقرب بافادہ و استفادہ است در حاجی مذکور می فہمیدند تا آنکہ موافق ہماں دریافت ملہم گردیدند وی را مدارِ آں سرزمین نمودہ (۴۰۵) بہ خلعتِ خلافت امتیاز بخشیدند و بارشاد اہالی عظام و موالیٔ کرام آں بلدۂ والا مقام رخصتش فرمودند در انجا ہم چناں

---

[1] م "دہی" ندارد　　[2] د۔ اشتہار

غلغلهٔ ارشاد به ظهور پیوسته و تصرفات متکاثره مرئی و محسوس گشته که شرح آن قدری که این درویش شنیده کتاب علیحده که مشتمل بر ضخامت تمام باشد می طلبد و امراء و فقراء از آن جا همه به وی گرویدند شیوهٔ مرضیهٔ عمل بر مکتوبات قدسی آیاتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه و درس آن دفاتر قرار گرفته، عزیزی نقل می کردند که آن قدر رواجِ درس مکتوبات احمدی و مرقوماتِ معصومی رضی الله تعالیٰ عنهما که در حضرت بخارا به نظر در آمده عشرِ عشیرِ آن در بلادِ هندوستان نمودار نه شد و ضبطِ اوقات آن جای رفیع الدرجات آنچه مسموع شده اگر به تحریر در آرد سه چهار جزو دیگر باید که در قیدِ قلم درآید۔

بادشاهِ ولایت از حلقه بگوشانِ وی بوده و خواجه زاده های که بر لافِ ولایت نازمی ورزیدند و جذبی از صحبت بعض اکابر حاصل نموده انتهاءِ کار می شمردند و به پیرزادگی ازبی قناعت و اکتفا داشتند معترف به قصورِ خود شدند و بر کمالات احمدی و معارف معصومی به قدرِ حوصلهٔ خود ها ایمان حاصل کرده هر چند حاجیٔ مذکور در حوالیٔ سنه هزار و صد و ده انتقال ازین دار پُرملال فرمودند اما نسبت را در ابناءِ خلفاءِ خود انتشار فرمودند، علی الخصوص فرزند اوسط ایشان را بسیار تعریف شنیده ام که به خلافت والد بزرگوار بر مسندِ ارشاد به کمال رسوخ اعتقاد نشسته رهنمای خلائق است۔ هر کجا هست خدایا بسلامت دارش۔

و مرقد حاجی مرحوم بلدهٔ بخارا است، حرسها الله سبحانه من الآفات طوبیٰ لمن زارها بکمال الاعتقاد وصلی الله تعالیٰ علیٰ اسعد الانام و آله الکرام وصحبه العظام الیٰ یوم القیام وبارک وسلم۔

شیخ محمدؐ مراد شامی

کنز چهار دهم در بعضی از احوال عارف محکم بنیاد شیخ محمد مراد قدس سره.

اگرچه مولد آنجناب بلدهٔ کشمیر است اما مسکن و مدفنش شام شریف وی از نظرکردهای مقبول حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بوده که در یک هفته صحبت کارِ خود را باعتبار ساخته مستحق خلافتِ آن دیارِ پُرانوار گردیده و تعین ایام صحبتش (به) اختلاف اقوال است، اما متفق علیه حضرات عالی درجات آن است که کمتر از ماه است، گروهی بیست روز را حاکی[1] اند و بعضی دو سه روز بر آن می افزایند. اما آنچه از مشارٌ الیه منقول است که در عنوان سخن مذکور گشت.

بالجمله نظرِ مبارکِ حضرتِ ایشان کیمیای سعادت بوده اگر در یک ساعت کار به انجام می رسید هم محل تعجب نه بوده حسنِ اعتقاد این کس (۴۰۶) شرطِ نخستین است. فکیف که به علو استعداد جمع شود کبریت احمر گردد کلاً بلکه حسن اعتقاد و علو استعداد هم موهبت ایشان است

بر خاک اگر نظر کنی مشکبو کنی　　بر سنگ اگر نظر کنی آئینه رو کنی

مطلب آنکه در مدتِ قلیله قطع منازلِ سلوک نموده به خلافتِ حرمینِ شریفین زادهما الله سبحانه شرفاً و تعظیماً و روم و شام امتیاز یافت و مسکنِ شریف به شام مقرر گشت و تمامی اهل فضل آن دیارِ پُرانوار با اعتقاد بسیار و فدویت بی شمار بر وی گردیدند و درسِ مکتوبات احمدی و معصومی دیدنِ خود گرفته بلکه اکثر مکتوباتِ شریفه که بزبان فرس اند معرب گردانیده، اما تفهیم آن لغت که بر وی مخلص[2] بودند به سهولت میسر آید و الا مولانا که از فضلای روزگار و علماءِ دین دار گذشته پارسی گوئی معقول بوده در ایامِ سفرِ اخیرِ حضرت حجة الله قدس سره که جمع غفیر از حضرات احمدیه بایشان به قصدِ حج بیت الله و زیارتِ روضهٔ مطهرهٔ سید الانام علیه وعلی آله الصلوة والسلام رفاقت داشتند، مولانا خدمتِ شائسته به تقدیم رسانیده به حدی که تمام اهل آن قافله لبریزِ تشکرانهٔ وی بودند. گویند مبلغ لک روپیه بر آورد مخارجش گم دیده که تمام

---

[1] م - حاکم　　[2] د - "مخلص" ندارد

بودنِ ایشاں درآں اماکنِ مقدسه تجویزِ خرجِ دامی و درمی برایشاں نه نموده و ایں محض از غلبهٔ محبتِ حضرت ایشاں بوده که بر فرزندانِ ایشاں جلوه گر فرموده و به عرض آں شهنشاهِ ولایت رسانیده که هفت مرتبه قبل ازیں جمع نموده ام اما گاه به نیت حج از خانه برآمده ام بلکه آوازهٔ تشریف شماست خروج گردیده، چوں به مکه معظمه می رسیدم موسم حج اتفاق می کرد و بایں سعادت مستسعد می گشتم چه حضرت حجة الله را ایں داعیه به کمال بود و غلغلهٔ آں دو مخلصانِ حضرت ایشاں می دویده چنانچه اکثری از شائقان رفاقت اساس البیت را فروختة به قصد طواف حاضر می شدند چوں سال بآخر می شد بعضی ازآں ها فتح ایشاں را دریافته راه اوطانِ خود ها می گرفتند و برخی بهوں زاد رخصت حاصل کرده به بیت الحرام می رسیدند و حج سال آینده بر تقدیر وفا حیات می نمودند و ایشاں از زبان شریف نفی ایں مطلب لطیف نمی فرمودند و بهماں داعیه تا سنین کثیره انتشار اخبار می نموده تا در وقتِ مکتوب به حصول انجامیده و انتقال اعتقاد آں عارفِ محکم بنیاد به قدری شنیده که متحمل ایں قرطاس نیست زیرا نکه در احوالِ سلف رعایات اختصار سخن با جمال درآمده ایں جا هم هماں رعایت ملحوظ است ۔

و وصالِ مولانا در حدود سالِ هزار و صد و بست و چهار یا پنج اتفاق یافته و مدفنش بیت المقدس مقرر گشته ، رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً ۔

سعادت لم یزلی که بوی مشمول داشته از کشمیر آورده به کمالاتِ معصومی پرورش داده ، قطراتِ بحار احمدی به کام جانش چکانده طواف بیت الحرام (۴۰۷) و روضه سید الانام علیه وعلیٰ آله الصلوة والسلام نصیب ساخته به مسجدِ اقصیٰ رسانیده و خواب گاه آں منزل دل خواه گشت ۔

ذالك فضل الله یؤتیه من یشآء والله ذوالفضل العظیم ۔

و دو فرزند هم از مولانا مانده اند هر یکی با استقامت موصوف است و یکی ازانها بسیار رشیدِ ارشادِ معصومی بهر کسوت که جلوه گر گردد در نظر فدویان عشاق توتیای است که منور آفاق است ، الٰهی تا قیام قیامت متضاعف باد ، وصلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد و آله اجمعین ۔

مخدوم آدم ٹھٹھوی

کنز پانزدہم در بعضی از احوال عارف افخم مخدوم آدم ٹھٹھوی قدس سرہ۔

وی از عرفای روزگار گذشته و در محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فانی گشته، ہر عریضه که ارسالِ خدمت نموده بزبان تازی نوشته ازیں جا ہم جواب بزبان فصیحۂ عربی سرافراز گشته، عنایاتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خیلی شاملِ حالِ وی بوده گویند مکرر از وطنِ مالوف به قصدِ ملازمت رسیده که وجہی دیگر برای تحریک نه بود و ایں معنی خیلی مقبولِ آں قبلۂ اصحاب قبول گردیده و شنیده ام علم عمیق باکثیرہ توفیق از ابتدای بوی رفیق بوده ثانیاً غلغلۂ ارشادِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ که موجب ہدایت جمعی از مکتوبات بوده جنس آں مخدوم نیز نموده و دریں جا که فیض بخشی مثل آب باران ہمه کس را شاداب معرفت می فرموده در اندک مدت کار را باخر رسانیده، مستحق خلافتِ قیومی گردیده۔ وطنِ مالوف خود گشته و قطبیت وطن ہم به وی قرار گرفته عالمی را رہنمای طریقۂ نقشبندیه باطوار احمدیه انوار معصومیه بکمال انبساط گشته در یک مکتوبی سوال آں نموده که طریقۂ علیۂ صوفیه بحضرت رسالت خاتمیت می رسد علیه وعلی آله الصلوٰۃ والسلام، درجواب می نویسند:

فتح لیس هذا من مخترعاتهم[1]

ایں لفظ بعینه کلام مبارک است و بیشتر ماحصل بخاطر است که معارف اسرار باطنیه در رنگ علوم ظاہرہ ہمه منتہی بحضرت محبوب رب العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیه وآله وسلم وبارک وبآں تشنه لبان را سیری ازیں ہرد به حصول نمی پیوست و ایں سخن بسیار مفصل است در جلد ثانی رجوع فرمایند و حصولِ فوائد جدیده که بزبانِ عربی مرقوم گردیده نمایند۔

مدتی چند مخدومِ مذکور بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید حیات متمکن

---

[1] مکتوبات معصومیه (۲/۵۹) کے متن میں فلیس هذه الامن مخترعات الاولیاء ...... ہے۔

مسند ارشاد بوده بعد ازاں بہ وقت موعود سفر آخرت نموده رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً۔

مولد و مسکن و مدفن وی بلدهٔ ٹھٹھہ است و در اولاد و خلفای آنجناب این نسبت شریفه تا امروز بقدر حوصله آنها دائر، الحمد لله علی الاحسان والصلوٰة علی رسوله سید الانس والجان وآله وصحبه احباء الرحمٰن۔

سیّد یوسف گردیزی ملتانی

کنز شانزدهم (۴۰۸) در بعضی از احوال عارف سبحانی سیّد یوسف گردیزی[1] ملتانی قدس سرّه[2].

وی از قبل از وصول به حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه هم از حقیقت شناسانِ روزگار و بزرگی ازلی باکسی مجتمع داشته سجاده نشین مسندِ آباءِ کرام بکمال اهتمام[3] بوده و تصفیۀ قلب هم حاصل روزگار داشته تا آنکه عنایت بادی شامل حال بوده ترک حُبِ جاه بخدمت حضرت ایشان رسیده از اجلۀ اصحاب آنحضرت گردیده و رشحۀ از برکاتِ احمدی برداشته ایمانی به کمالاتِ معصومی درست کرده به خلافتِ وطن ممتاز گشته و به قطبیتِ ملتان نیز سرافراز شده،

گویند این جهاد حب جاه نصیب آن سیدِ فضیلت پناه گردید خیلی مرغوب حضرت ایشان گردانیده و به تکرار سید عالی تبار ورود حضرت سرهند افتاده و هر مرتبه به عنایات باهره وکرامات ظاهره سربلندی یافته، بارا خیر خبر تولد پسر از ملتان مسرت بخشیده از حضرت ایشان طلب نام نموده سید ابراهیم گذاشتند، به برکت آن اسم که از زبان الهام ترجمان برآمده آخر سجادگیٔ بامعنی نصیبِ وی گردیده اگرچندی که فرزندان دیگر هم سه چهار از آن سیدِ عالی تبار باقی ماندند و هریکی به فضل آراسته اما به قوت علمیۀ آن عزیز هم دیگری نمی رسید۔

این حقیر را در رکاب حضرت قبلۀ دارین والدی و مرشدی در سنِ سیزده سالگی سیر ملتان در هنگام صوبه داریٔ نواب مکرم خان اتفاق کرده و زیارت تربتِ شریفۀ سید مذکور دست داده۔

در فرزندان ایشان سید ابراهیم را استثنا فهمیده بلکه از آنحضرت قدس سره نیز استثنای وی در علم و معرفت شنیده، مانا نکه یک دو سبق شرحِ شمسیه که در منطق است و دران ایام همین نسخه می خواندم بخدمت سید مذکور هم گذرانده ام۔

سخن بجای دیگر رفت مقصود آن است که سید یوسف قدس سره چون خبر تولد فرزند

---

[1] د- "گردیزی" ندارد [2] د- "قدس سره" ندارد [3] د- "بکمال اهتمام" ندارد

شنیده از حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه رخصت گرفته به ملتان رسیده، دیگر ملازمت دست نه داده که وصال آں قبله اتفاق یافته آری برای فاتحه و زیارت روضهٔ مقدسه بحضرت سرهند رسیده هم دراں ایام سید عالی مقام از مخدوم زادهٔ ثانی حضرت حجة الله سوال فضیلتِ ذکر خفی بر ذکر جهر نموده ایشاں رسالهٔ متین[1] به زبان عربی به غایت زیبا در فضیلت ذکر خفی مدلل بآیات واحادیث واقوال اکابر نوشته اند که یک فقره اوایں است۔

فتح۔ اما بعد فقد سالتی من هو اشرف منی۔

و درخاتمهٔ آں رسالهٔ شریفه چوں سخن در فضل ذکرِ خفی بسیار آمده۔ می نگارند که نسبت بین الذکرین یکی را ایں قدر (۴۰۹) ترجیح داده اند والا ذکر هر طور که کرده شود اولیٰ وافضل است وختم بریں عبارت است۔

فتح۔ ولذکر الله تعالیٰ اعلیٰ واولیٰ واعز واجل واتمّ واهمّ۔

وسید مذکور درحوالئ سنه هزار ونود هجری به دار البقا پیوسته ومولد ومسکن ومدفن بلدهٔ دار الامان ملتان است، رحمه الله تعالیٰ سبحانه رحمة واسعة۔ ومرقدوی در وسطِ شهر واقع است حضرت قبله گاهی مرشدی انوار آں مزار بسیار می فرمودند به حدی که از مزارات دیگر اکابر که دراں شهر واقع اند مستثنیٰ می فهمیدند که بوی از کمالات وراثت ازآں جا به مشام جاں می رسد طوبیٰ لمن زارها بکمال الاعتقاد وصلی الله تعالیٰ علیٰ سید البشر المظهر عن ریع البصر وعلیٰ آله وصحبه الیٰ یوم الحشر والنشر وبارک وسلم۔

---

[1] م۔ تیین

میر سیّد شرف الدّین حُسین لاہوری

کنز ہفت دہم ـ در بعضی از احوالِ سیدِ عالی نسب واقفِ اسرار قاب قوسین میر شرف الدین حسین لاہوری قدس سرہ ـ

وی از نکتہ سنجانِ معانی و اسرار و بانیٔ مبانی کمالاتِ ابرار بودہ توکل باتبتل شیوۂ مرضیۂ وی و کرامت باستقامت مجتمع درجۂ وی از فدویان مخصوصِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ بودہ و منظور الخاص قبلۂ صفاکیشاں گذشتہ ـ مستغرق بحرِ وحدتِ وجود بودہ و کثرت را کفر می پنداشتند درجای از حضرت ایشاں ہم اجازت ایں مقام کہ بالغز اقدام کمل است، خواستہ و نوشتہ ؎

بی سجادہ رنگیں کن گرت پیرِ مغاں گوید ۔۔۔ کہ سالک بی خبر نہ بود ز راہ و رسم منزلہا

چوں بر سیرِ آنحضرت منزل نخستین ہمیں وحدت بودہ کما عرفت فی المفتاح الثانی، چہ در ایام طفولیت کہ دو سہ سال بودند متکلم بہ ہمیں کلام دلکشای گردیدند و زمین و آسمان را خود تعبیر می فرمودند و صوفیۂ موحدین ہم عمرہا در ہمہ ہمیں دریای عمیق غواصی نمودہ مگر بعضی از ایشاں بہ ساحل آں برآمدہ بدامن کنار رسیدہ باشند و نیز ما فوق را بیاز وی احسان طیر آں نمودہ باشند ـ چنانچہ شیخ علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ درجای فرمودہ از آں خبر دادہ و فوق عالم الوجود عالم الملک الودود، حضرت ایشاں دلالت ما فوق بہ عباراتِ لطیفہ می فرمایند و بہ شاہراہ عمدۂ تر کہ از آں جا از وحدت نام و نشانی نیست نواختہ اند، اما میر را لذتِ ایں کیفیت بہ نہجی ذائقہ نشین گردیدہ بود کہ با وجودِ آدابِ شریعت و اعتراف بہ علو مقاماتِ فوقانی تا آخر عمر ایں جوش را در پردۂ استقامت نیاز می داشتند (۱۰۴۱ھ) و حلاوتِ تہامی ورزیدند ـ

از حضرت مخدوم زادۂ قطب العارفین شیخ سیف الملت والدین قدسنا اللہ سبحانہ منقول است کہ اکثر بہ میر مذکور می فرمودند کہ شما شیخ محی الدین ایں وقت اند، و میر مشارٌ الیہ بہ خلافت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ صاحب مسندِ ارشاد گردیدہ در بلدۂ لاہور رسیدہ باز در خدمت دویدہ و بعد از وصال آنحضرت ہم ہمیں طریقہ را ملتزم بودہ کہ از لاہور بہ سرہند البتہ بعد از یک دو سال می شتافتہ ماہ ہا در آں جا بہ زیارت روضۂ مقدسہ اکتساب سعادت فرمودہ متوجہ وطن می

گشته اِلیٰ اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَهٗ۔

واہل خانۂ میر ہم کہ سیدۂ صحیح النسب بودہ از مخلصات عظیمۂ حضرت ایشاں گذشتہ و بہ موجبِ امرِ اقدس سرحلقۂ نسا ذاکرات بودہ و در ہمت استثنا داشتہ و بہ ہمراہِ زوج خود بحضرت سرہندی شتافتہ وَالطَّیِّبَاتُ لِلطَّیِّبِیْنَ دریں جا ہم جلوہ داشتہ۔

از میر مذکور کلمات لطیفہ مسموع گشتہ بایرادِ یکی لب می گشاید:

یکی از امراءِ عظام کہ مخلص بی رنگ آں سید عالی مقام بودہ روزی طلب نصیحتی بہ شوق تمام نمودہ فرمودند نصیحت بہ کسی باید کرد کہ فعل او در نظرش قبیح در آید و از شما مردم اگر حرکتِ ناملائمی ہم از خلوت یا در جلوت سر زند ہمہ حضار از کثرت خوش آمد بہ لفظ کرامت تعبیر می نمایند و بہ قسمی از ادلۂ عقلی معقول شما گردانند کہ بی اختیارِ نفس شما منفرج و مسرور گردد و حتی کہ اگر رنج باصوت ہم باشد پس کدام حرف شما مایل بہ نصیحت ماند کہ کسی از د مانع آید۔

و عمرِ میر از ہشتاد متجاوز گردیدہ و در سالِ ہزار و صد و دو یا سہ در بلدۂ دار السلطنت لاہور سفر آخرت گزیدہ و بعد سہ چہار سالِ دیگر اہلیۂ میر ہم در ہماں بلدہ بہ دار البقا شتافتہ در ہماں بلدہ کہ قطب بلاد است نزدِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ، مدفون اند، رحمہما اللہ سبحانہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ مُحمّد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

شیخ انور نور سرائی

کنز ہشردہم در بعضی از احوالِ عارف اشہر شیخ انور نور سرائی قدس سرہ۔

ہر چند مولد و مسکنِ وی قریہ ایست کہ دو فرسنگ از نور سرا است اما چوں نور سرا وسط بہ شاہراہ دار السلطنت لاہور و دار الارشاد حضرت سرہند واقع است و مشہور در مسافرانی کہ از ولایت بہ دکن بہ روند و بالعکس ازیں جہت جامعانِ مکتوبات در دیباچہ مکاتیبی کہ بہ اسم مشارُ الیہ است نام نور سرا اختیار کردہ باشند۔ ماہم بہ تبعیتِ[1] آنہا بایں نام لب کشودیم۔

وی از اعزۂ صاحبِ کمال گذشتہ و بر استقامتِ شریعت محکم قدم بودہ (۱۱۴) و در محبتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فانی گشتہ، در اندک صحبت نتائج بسیار حاصل نمودہ چہ وصول آں عزیز در دورۂ اخیرہ بودہ، ہر چند در آں مدت مراودت شہر سرہند بسیار نمودہ و بہ فرائدِ معنی رسیدہ و بہ موجب خلافت معصومی و اجازتِ قیومی بہ ارشادِ خلائق سرگرم گشتہ و در گوشۂ وطن قطبیت آں جا را بشارت یافتہ بہ حلاوت خاطر نشستہ۔ و بعد از وصال حضرت ایشاں ہم در موسم عرسِ مبارک البتہ سرہندی رسیدہ بہ طواف روضتین مقدسین مشرف شدہ باز بہ وطن می رفتہ اِلیٰ اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَہٗ۔

و تصرفات متکاثرہ از شیخ مسطور مسموع گشتہ اما رعایت اختصار کہ دریں اوراقِ اخیرہ مقرر شدہ و در احوالِ خلفاءِ گذشتہ بسیار قلت پذیرفتہ متحملِ ازدیادِ سخن نمی گردد۔

و مولد و مسکن و مدفنِ وی ہماں قریہ است کہ در عنوانِ کنز مذکور گشتہ، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

و در فرزندانِ شیخ مرحوم رواجِ ایں نسبتِ شریفہ تا امروز ساری است، اللّٰھم اکثر اخواننا فی الدنیا والدین و ثبتنا و ایاھم علی متابعۃ سیّد المرسلین علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کلٍ من الصلوٰۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا۔

---

[1] د۔ سبقت

شیخ حسین منصور جالندهری

کنزنوزدهم در بعضی از احوالِ عارف مشهور شیخ حسین[1] منصور جالندهری قدس سره.

مولد و مسکن آن عزیز قریه ایست از قراءِ جالندهر اما چون جالندهر قصبهٔ مشهوره است از قصباتِ دوابه بنا برآن باسم آن قصبه جامعانِ مکتوباتِ شریفه تحریر فرموده باشند تابعان را اقتدا آن صاحبان التزام ضرور است.

وی از اجلهٔ اصحاب حضرت ایشانِ ما رضی الله تعالیٰ عنه بوده به سرعت سیر و سلوک موصوف، چه دریافت صحبتِ معصومی در دورهٔ اخیره که هنگام ریزش فیض مثل غیث شدید بوده، نصیب آن عزیز گردیده، اما چون رفعت استعداد و بلندی فطرت بوی شمول داشته کار را به نوعی دیگر رسانیده و مکاتیب کثیره مشتمل بشارات علیه بنام وی مندرج است در جلدین اخرین اگر رجوع نمای احوال این عزیز و دیگر اعزهٔ صاحبِ کمال که حالات آنها در ماسبق بزبان اجمال گذشته و یا بعد ازین در قید قلم بفضله سبحانه در آید بوجه ترتیب و تفصیل مشاهده فرمای.

به خلافتِ وطن از آن حضرت عالی منزلت رضی الله تعالیٰ عنه سرافراز بوده و به قطبیتِ آن بقعات نیز ممتاز به کرامات فراوان معروف بوده و به استقامتِ شریعت موصوف. و بعد وصال حضرت ایشان هم هر سال در موسم عرس بحضرت سرهندی رسیده اِلیٰ اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ (۲:۲۳۵) اَجَلَهٗ. و نسبت شریفهٔ وی در مسترشدانش از خویشان و درویشان تا امروز ساری است.

و مدفنش همان قریه است که مولد و مسکن اوست. گویند کیفیت عجیبه بر مزار وی جلوه گر است و انوارِ بسیار تابان به حدی که عامهٔ مومنان که بر زیارت رسیده البته نفسی بی هوش گردیده تکیف که اهلِ دل باشند، بلی اصحابِ حضرت ایشان از عالم جُدا اند که مرایای کمالات محبوب اند، اما مبصری باید تا درک این اشعات فرماید کور

---

[1] د- شیخ حسن

باطنان از مبحث خارج اند ؎

خفاش بود ہمیشہ نومید　　　از شعشعۂ جمال خورشید

رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ والسلام علیٰ من اتبع الہدٰی والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہ الصلوٰت والتسلیمات والتحیات والبرکات العلیٰ الیٰ یوم الجزاء -

---

اخوند سجاول سرہندی

کنز بیستم در بعضی از احوالِ جامع الفضائل اخوند سجاول قدس سرہ۔

مولدش ہر چند قریۂ مورندہ است کہ از مضافاتِ بلدۂ طیبہ سرہند است بلکہ شش ہفت میل خام است از بلدۂ منورہ، اما مسکنش عین بلدۂ تحتِ اقدام حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

وی عالم پرہیزگار و فاضلِ کثیر الاعتبار بودہ از قدمای اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و مقبولانِ خاص قبلہ درویشان گذشتہ و بہ بشارات عالیہ بشر گردیدہ شرح وقایہ را بہ موجبِ امر اقدس برای منافع[1] تمام پارسی دانان از خرگاہِ عربی بہ فضاءِ فارسی آوردہ یعنی بزبان فرس ترجمہ آں نمودہ۔

و اکثر حضرات احمدیہ را معلم بودہ اند چنانچہ حضرت قبلہ گاہی و حضرت خال اکرم شیخ محمد سیف الدین و عمِ شریف شیخ عبد اللطیف و حضرت وحدت قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم بلا اشتباہ پیش اخوند خواندہ اند و اغلب کہ خال اکرم صاحبِ کمال حضرت شیخ محمد صدیق ہم می فرمودند کہ ما ہم از اخوند سجاول استفادۂ علوم دینی برداشتہ ایم و نسخۂ چند بخدمتِ مشارٌ الیہ گذراندہ و استماع قرآن مجید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز بہ وی مربوط بودہ اگرچہ دیگراں ہم دریں خدمتِ عظمیٰ کہ دولتِ قصویٰ سالک مستعد است شریک باشند و آنہا ہم بایں سعادت مستسعد بودند، کما ذکر فی احوال الحافظ عبد الکریم التوھانی قدس سرہ۔

و بہ سعادتِ غسل حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز اخوند مسطور امتیاز یافتہ کہ بعد از وصال آں قدوۂ اربابِ کمال ایں دولتِ بی زوال نصیب وی گردیدہ چنانچہ ام المریدین جدۂ محترمہ قدس سرھا ہموارہ ایں حق اخوند را در مجالس و خلوات پیش بنین و بنات و دیگر مخلصات بیان می فرمودند۔

---

[1] د۔ "منافع" ندارد

وچوں در وقتِ وصالِ خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت قد سنا الله سبحانه اخوند رفیقِ سفرِ ایشاں بوده چنانچه در احوالِ ایشاں تحقیق ایں ماجرا گذشته به سعادت دادن غسلِ ایشاں ممتاز گردیده۔ و اکثرها اخوند تکلیف حضرت ایشاں که عبارت از دعوت باشد درخانۂ خود نموده یک باری در قریۂ خود که عروض معاش در آں جا داشته و آں از سرہند قریب به چهار فرسنگ باشد از قرای برکت چرک نیز آنحضرت را برده (۴۱۳)، مطلب به قبولیتِ خاص حضرت ایشاں مشرف بوده۔

و آں است که مدفنش روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه که روضه ایست از ریاض جنت گردیده و در کتف حمایتِ معصومی آسوده اگرچندی که وصال در جای دیگر که سه چهار منزل از سرہند باشد اتفاق یافته مگر بایں دعا زبان حالش گویا باشد تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ که بغیرِ اجابت رسیده رحمة الله سبحانه رحمة واسعة وصلی الله تعالیٰ علیٰ من کان ارسله رحمة للعالمین وآله وصحبه الیٰ یوم الدین وبارک وسلم۔

میر رفعت بیگ گرزدار

کنز بست ویکم در بعضی از احوال شجاعت شعار میر رفعت بیگ گرزدار قدس سرہ۔

وی در کسوت دولت معرفت بدست آوردہ واز دنائتِ علائق خلاصی یافتہ بہ رفعتِ حقائق پیوستہ واز ضیق صور بہ وسعت معانی دل بستہ گرزدارِ طلائی شاہ جہان بادشاہ بودہ ، اما از فدویانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ و بہ خلافتِ مطلقہ ممتاز گشتہ شاہد عنایت حضرت ایشاں کہ وقت ترقیم معلوم ایں راقم گردیدہ درمعرضِ بیان می آرد بہ تاریخ یازدہم شعبان المعظم کہ یوم الاربعا باشد وسالِ ہجری ہزار وصد وسی وچہار نوبت ترقیم ایں کنز رسیدہ بہ خاطر یکی از خلفاء کہ ذکر او در کنز آئندہ مشروح گردد قرار گرفت کہ در تحتِ قلم درآید وفتحِ خزینہ آں عزیز بہ قدرِ حوصلہ و دریافتِ خود نماید، دریں اثنا گونہ غیبتی روی داد کہ بہ انواع لذات آراستہ وہر لذتی از غایتِ لطافت وبانشاۃِ بی کیفی ساختہ می شد کہ حضرت ایشاں تشریف حضور بہ کمال عنایت وسرور دارند ویکی از مخلصان بہ لباسِ فاخر بہ صورت مغلیہ حاضر۔ بعد از مکالمات قدسیہ درفضلِ ایں مقامات بہ زبان مبارک آوردہ وبہ بشارات عمدہ راقم آں را نواختہ می فرمایند کہ رفعت بیگ از یارانِ مخصوص است وہمہ وقت حاضر الخدمت بہ کمال حلاوت می باشد، چنانچہ حالاً ہم رفیق است واشارت باں مغل می نمایند کہ ہمیں است وبہ فنا وبقا رسیدہ واز ظل باصل رویدہ کار را باعتبار رسانیدہ چرا دریں کنز احوالِ وی مشروح نہ شود واگر زیادتی معلوم شما نہ باشد۔ پس نقل یک مکتوبی از مکتوباتِ شریفہ کہ بنام وی اند باید برداشت کہ از مریدان قدیمی است و رفعت بیگ ہم بہ بشاشت وفرخندگی جانب فقیر منگریست والتماس بحضرت ایشاں می نمود کہ ایں فدوی را لیاقت آں مرتبہ کجا است کہ در خلفاءِ والامقام معدوم شوم می فرمایند کہ شما از مقبولان احباب مایند۔ ازیں قبیل امور دیگر ہم مفہوم گردید، پس باعتبار ایں معلوم گردید کہ دید ہر کس بر صاحبِ معاملہ حجت است ترقیم ایں احوال از واجبات امتثال گشت، نقل مکتوبی از مکتوبات دفتر اول کہ بالفعل (۱۴۲) بہ حضور آں مشرفم وآں مکتوب مبنی از ابتداءِ حال آں عزیز است بلکہ ترغیب اموری کہ طالب ایں راہ را ناگزیر است وسی وششم از آں جلدِ مبارک ایراد می نماید :

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم والسلام علی رسول اللہ اخوی اعزی میر رفعت بیگ

از دنائت علائق برفعت حقائق آید و از ضیق صور بوسعت معنی گردید عمر چند روزه را که ملک ابدی باں دست می آید در بیهودگی صرف نه نماید و دوام اقبال را بجناب قدس حضرت بیچون حقیقی جلت عظمته از دست نه دهد ؎

دائم همه جا با همه کس در همه کار　　　میدار نهفته چشم دل جانب یار

شبهای تار را به وظائف اذکار روشن دار گریه و استغفار سحر را غنیمت شمار مخلص عمر از دست می رود و موسم کار بانجام می رسد بکدام عذر کار امروز به فردا اندازیم که هر امروز را فردای نیست فکر براصل باید کرد و از ظل باصل باید رفت فَفِرُّوا اِلَی اللّٰه ؎

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان　　　گر ما نه رسیدیم تو شاید برسی

والسلام علیکم۔

مکتوب مقدس بانجام رسید وامر واجب الامتثال ادا یافت۔

مدفن میر مذکور معلوم نه دارم اما اغلب که حضرت دهلی خواهد بود، والعلم عند الله سبحانه رحمه الله سبحانه رحمة واسعة والصلوٰة والسلام علیٰ رسوله محمد وآله وصحبه واتباعه اجمعین۔

شیخ پیر دہلوی

کنز بست و دوم در بعضی از احوالِ عارف روشن ضمیر شیخ پیر دہلوی قدس سرہ۔

وی از نجبای این بلدۀ معظمہ و از خوبانِ روزگار بودہ سعادت لم یزلی شمول فرمودہ بہ ارادتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گردانیدہ کمالات معصومی کہ مبنی از اصالت قیومی است ناظر گشتہ بوی از نفحات ولایاتِ احمدی کہ مخزن سرِ سرمدی است باعتقاد شمیدہ مستحق خلافت گردیدہ۔ در وطن مالوف بہ موجب امر رفیع القدر بر مسندِ ارشاد نشستہ، گویند تجلیٔ برقی را کہ شیخ محی الدین ابن العربی و تابعانِ او قدس اسرارہم تجلیٔ ذات می فرمایند، مدتی براں استقرار داشتہ، و آخر کار بہ نظراتِ عنایت حضرت ایشاں ازاں ضیق خلاصی یافتہ تجلیٔ ذات را بہ موافق طور حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دائمی فہمیدہ چہ آنحضرت والا منزلت می نگارند:

فتح۔ والذات اذا تجلی لا استتار لہ

از آں است کہ مخدوم زادۀ خامس قطب المحققین شیخ سیف الدین قدس سرہ مکتوبی کہ در تحقیق تجلیاتِ خمسہ کہ ذاتی و صفاتی و اسمائی و شیونی و اعتباراتی باشند بہ وی برنگاشتہ اند در کنزِ پنجم مفتاح ہفتم در احوال آنحضرت آں مکتوب مذکور گشتہ است ان شئت فارجع الیہ۔

مولد و مسکن و مدفنِ شیخ مذکور دار الخلافہ شاہ جہان آباد است، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہٖ محمد و آلہٖ و اصحابہٖ اجمعین۔

شاہ حسین عشاق اورنگ آبادی

کنزِ بست وسوم در بعضی از احوالِ عارف مشہور الآفاق شاہ حسین عشاق قدس سرہٗ۔

وی صاحبِ جذب وکرامات وخداوند معارف وتصرفات بودہ، مولدش اگرچہ بالیقین معلوم نیست اما مسکنش بلدۂ خجستہ بنیاد اورنگ آباد است در مشروع (۱۵۴۴) اخذِ طریقۂ علیہ از خدمتِ عارف اکبر شیخ ابوالمظفر قدس سرہ نمودہ وکار را بہ مرتبۂ اعتبار آوردہ اما در آخر بہ مرافقتِ شیخ در خدمت حضرت ایشاں رسیدہ منظورِ نظر کیمیا اثر گردیدہ بہ توجہات امتیاز یافتہ بہ خلافتِ بلاواسطہ نیز سرافراز گشتہ، می فرمودند ہفت مرتبہ در حضرت سرہند در حینِ حیات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رفتہ ام ودر ہر مرتبہ زیادہ از یک ہفتہ اقامت میسر نگشتہ، مرتبۂ اول ہنوز ریش ہم نہ داشتم کہ بہ ہمراہِ شیخ خود کہ خلیفۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند بہ سرہند شتافتم وبہ ملازمت بندگان قیومیت مرتبت مشرف گشتم،

احمر۔ بر زبانِ مقدس آوردند کہ استعداد ایں طفل با توخواہی یکی ازیں دو لفظ گفتہ کہ از خاطر راقم جستہ تمام خانۂ ما پُر شد از آں روز شیخ جیو را برحالِ ایں بی پروبال امید بلندی اقبال نوع دیگر گشت ہمدراں ایام حضرت ایشاں از شیخ ابوالمظفر استفسار نام کردند، گفت ”حسین“ فرمودند ”شاہ حسین عشاق“۔

ایں نقل بلاواسطہ از زبانی آں عزیز در منزلِ پرینده کہ از قلعجات مشہورۂ دکن است راقم سیاہ کار شنیدہ۔

در فرزندان حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت را قدس سرہ افضل اولادِ ایشاں فہمیدہ ماناکہ شیخ ابوالمظفر ہم بہ ہمیں اعتقاد موصوف بودہ کہ اخذِ توجہ بعد حضرت ایشاں از ایشاں نمودہ چنانچہ در کنزِ چہارم ایں مفتاح گذشتہ واگر قلم را در بیان کرامات شاہ حسین عشاق سر دہد اجزای کثیرہ در ہمیں کنز غائب شود چوں در احوال پیشنیان ہم سکوت ازیں ذکر اختیار شدہ است، ایں جا ہم ہمیں مناسب است کلیہ آنکہ ہر صاحب حاجتی کہ بخدمتِ وی رسیدی اکثر حصول آں حاجت از نظرِ کشفی معلوم

می فرموده به موافق حاجت و محتاج اولاً نیاز مقرر کناینده تعین آں وقت می نموده و مبلغ نیاز را در جای ثالث بطریق امانت نگاه می کرده بعد ازیں که صاحبِ حاجتی بروقت موعود اقرار حصول آں می کرده آں نیاز قبول می گشته در حرف خانقاه می درآمده و الا لا ، اما گفتهٔ وی بلانمی کشیده و تخلف نمی ورزیده و اگر از اول حصول آں حاجت معلوم می گشته به جواب صاف لب می کشوده که ایں کار ناشده نیست چگونه به دعای اختیار نیاز نمایم و می فرموده که چوں عمر مسنون شصت و سه است و عمر مجدد وی هم همیں بوده بلکه اغلب که عمر پیرِ اوّلِ خود که شیخ ابوالمظفر باشند همیں می گفته عمر ما هم همیں خواهد شد، ظاهرا که همیں عمر شده چه دراں ایام عمر خود را پنجاه و شش می گفته و بعد از هفت سال ایں مقال واقعهٔ وی در حوالی سال هزار و صد و نه اتفاق یافته۔

و مدفنش هماں بلده (۴۱۶) مسطوره است ، رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة و صلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه مُحمّد و آله وصحبه اجمعین۔

خواجه عبد الصمد کابلی

کنز بست وچهارم. در بعضی از احوال عارف بالله الاحد خواجه عبد الصمد کابلی قدس سره.

وی از بزرگ زاده های ولایت وصاحبِ مقامِ ارشاد وہدایت بوده ترک مائی ومنی نموده بخدمتِ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه رسیده منظورِ نظرات عنایت گردیده به ولایتِ ظلی واصلی رسیده بوی از کمالات نبوّت علیٰ اربابها الصلوات والتسلیمات شمیده صاحبِ مسندِ ارشاد گردیده وبه خلافت حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه باز در وطن رہنمائی خلائق گشته.

بالجمله از قدمای اصحابِ حضرتِ ایشان بوده وبه کرات در خدمت قیومیت رتبت به خلوص عقیدت شتافته، دانهٔ نصیب از خرمنهای معصومی برداشته صاحبِ اعتبار در معرکهٔ ابرار گردیده، در نان دہی بی بدل بوده، چنانچه روزی بحضورِ فقیر به فرزندانِ خود وصیت فرموده که درخانه هرچه ده مهمان هرکه.

مولدِ خواجه قریه دیه یعقوب است که یک فرسخ از کابل جانب لاهور واقع است در آن جا خانقاه عمده ایشان عابران سبیل را استدعا می نموده وهرکس موافق رزق خود فیض مندی شده اگرچه خواجه بیشتر در عین بلده می گذرانده اما فرزندان اش متکفل این کار بودند.

وبعد از وصالِ خواجه عالی تبار نیز اولادِ ایشان التزام مهمان پروری داشتند وخواجهٔ مذکور در آخر عمر خود به سعادت حج هم مشرف گشته باوجودی که اسهم بوده اغلب که زحمت کشیده باز حضرتِ حق سبحانه به وطن مالوفش رسانیده باجل مسمیٰ طلب حضور فرموده رحمة الله سبحانه رحمة واسعة ماناکه سالِ وصال هزار وصد وهشت است ومدفنش باغچه ایست از بساتین دیه یعقوب.

فقیر را روزی چند پیش از ارتحالِ خود در آن باغچه برده اظهار نموده که قبر خود را درین مکان می یابم نفسی بنشستند تا پیش از وصول مزین به نور گردد واین از حسن ظن ایشان بود حق سبحانه به موافق آن معامله فرماید ؎

می تواند که دهد اشک مرا حسن قبول / آنکه دُر ساخته است قطرهٔ بارانی را

والصلوٰة والسلام علیٰ سیّد الاولین والآخرین وآله وصحبه اجمعین الیٰ یوم الدین.

شیخ عبدالکریم کابلی

کنز بست و پنجم۔ در بعضی از احوال عارف اسرار قدیم شیخ عبدالکریم کابلی قدس سره۔

وی بہ عنایتِ حضرت ایشاں ممتاز و بہ قطبیت وطن سرافراز بودہ باوجودی کہ اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درآں نواح بسیار گذشتہ اند و ہر یکی متحلی بہ حلیۂ معارف و اسرار (۴۱۷) اما ایں دولت نصیب وی گشتہ چنانچہ در کنز دوم مفتاح ہفتم تفصیل آں گذشتہ۔

مخدوم زادہ عالی مرتبہ صاحبِ مقام ارشاد و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ پریروز می فرمودند کہ میر عبداللہ کہ پدر عروس حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بودہ و بہ کمالات فراواں موصوف پیش از دریافتِ دولت بہ حضرتِ ایشاں عرض داشت نمودہ کہ شوق عتبہ بوسی اگرچندی کہ زیادہ از مراتب تحریر است اما تعیناتی و خدمت بخشی گری کابل دو زنجیر مدین گردیدہ مانع ادراک ایں دولتِ بے نظیر است تا مدبخت دولت کشائی بہر یکی ازیں خلفاءِ حقیقت آشناء اشارت شود روی توجہ بیارم و اراداتِ آنحضرت بدست آں عزیز اختیار نمائم ازیں جانوازشنامہ بایں مضمون مرقوم گشتہ کہ در یارانِ فقیر خواجہ محمد حنیف و شیخ عبدالکریم بسیار مفتہمند بہر یکی انشراحِ صدر حاصل شود و اعتقاد مزید پیدا آید شوند۔

آخر الامر میر عبداللہ ہر چند بخدمت خواجہ محمد حنیف قدس سرہ داخل طریقہ شدہ اما مطلب آنکہ شیخ در کمالات عدیل خواجہ عالی جناب گردیدہ۔

بالجملہ شیخ از اعزۂ روزگار گذشتہ و صحبتش ہم موثر قلوبِ عشاق بودہ۔ در حوالی سال ہزار و صد و چہاردہ سفر آخرت اختیار فرمودہ در بلدۂ فاخرۂ کابل مدفون است، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنۡ لَّدُنۡكَ رَحۡمَةً وَّهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ اَمۡرِنَا رَشَدًا۔ والسلام علی من اتبع الھدیٰ، والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی الیٰ یوم الجزاء۔

شیخ قاسم کابلی

کنز بست و ششم۔ در بعضی از احوالِ عارف باللہ القائم الدائم شیخ قاسم کابلی ولد صوفی مغربی رحمہما اللہ سبحانہ۔

وی از عمدہ منظورانِ حضرت ایشاں و دانندۂ اسرارِ قبلہ درویشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بشاراتِ عالیہ سرافراز و بہ کمالاتِ متعالیہ ممتاز ادعای اصالت نیز دامن گیر و خلجانِ قیومیت مانی الضمیر سنگچہ مقدار کف دست کہ بر او منقش است "اُی مسلمانان توبہ کنید" ہموارہ در دست دارد و می فرماید کہ از فلک بہ ہمیں صرافت بہ من رسیدہ و فی الواقع فقیر ہم کہ ازاں را دیدہ بہ طور نقوش ایں عالم نمی ماند کہ حقیر در سنگ ازاں نقش راہ نیافتہ است، العلم عند اللہ سبحانہ وَفَوْقَ کُلِّ ذِی عِلْمٍ عَلِیمٌ۔

خبر وفات چوں بالتشخیص معلوم نہ گشتہ است و از شخصی ظاہراً ایں خبر ہم مسموع شدہ اما آں شخصی یاد نماندہ ازیں جہت سخن دو رویہ در حالِ وی جاری گشت کہ اولاً (۴۱۸) دعای رحمت در زیرِ قلم در آمدہ و ثانیاً در رنگ احیا مذکور شد اگر ہست سلمہ اللہ تعالیٰ و اگر رفت رحمہ اللہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ مُحمّد و آلہٖ وصحبہٖ اجمعین و بارک وسلم۔

مُلّا محمد امین حافظ آبادی

کنزِ بست و ہفتم ۔ در بعضی از احوالِ عارف حق الیقین مُلا محمد امین حافظ آبادی قدس سره ۔

وی صاحب اسرارِ بلند و معنیٔ ارجمند بوده ، عمرہا در خدمتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به کمال فدویت گذرانده غواصی بحار معرفت نموده دُرِ فرید از فقرِ آں بدست آورده و فوقی بر سرائر اصالت که ناشی از محبوبیتِ ذاتی و کمال انفعالی است از انوارِ احمدی بہم رسانده در سرادقاتِ معصومی ناظرِ اشعاتِ قیومی گردیده ، مہارتی بر مکتوبات که منور جہاتِ ستہ است حاصل کرده از خدمت مخدوم زاده قطب المحققین شیخ سیف الحق والدین قدس سره مکتوب خوان خطاب یافته در گوشۂ وطن به خلافتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به ارشاد تمام نشسته به مداریت آں جا سرافراز گشته مروجِ علمینِ حال و قال گردید و چوں حافظ آباد یکی از قصباتِ مضافۂ بلدۂ دار السلطنت لاہور است گاہی پیشِ معارف آگاہی مرحومی شیخ محمد باقر که مناسبت ہمشیرگی داشت در جوش می آورده و زود می فرموده باز در وطنِ مالوف که سه مرحله از لاہور است مراجعت می نمود ۔

مولد و مسکن و مدفنِ وی قصبۂ مسطوره است رحمه الله سبحانه رحمة واسعة رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَةً وَّ هَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۔ اللّٰھم صل وسلم علی سیّدنا مُحمّد وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ اجمعین الیٰ یوم الدین ۔

شیخ عطاء اللہ سورتی

کنزِ بست و ہشتم۔ در بعضی از احوالِ عارفِ بلا اشتباہ شیخ عطاء اللہ سورتی ثم خجستہ بنیادی قدس سرہ۔

وی مدتی در خدمتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذرانده بہ خلافت سرافرازی یافتہ صاحبِ معنی و کمالات گردیدہ بہ علو حظ موصوف بودہ چنانچہ سہ جلد مصحفِ مجید بدستخطِ خود نوشتہ یکی را در روضۂ منورۂ حضرت سید المرسلین علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام فرستادہ و دومی بہ مرقدِ شریف حضرت ایشاں ارسال کردہ و سیومی در مرقدِ شریف حضرت خواجۂ بزرگوار خواجۂ نقشبند قدس اللہ سبحانہ باسرارہما مرسل داشتہ۔

از مدتی در بلدۂ خجستہ بنیاد اقامت داشتہ، ہماں جا ازیں عالم در گذشتہ رحمہ اللہ سبحانہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ مُحمّد وآلہٖ واصحابہٖ اجمعین۔

شیخ نور محمد سورتی

کنز بست و نهم۔ در بعضی از احوال عارف ممجد شیخ نور محمد سورتی قدس سره۔

وی مخلص یک رنگ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه بوده و به بشارات عالیه مبشر، صحبت مکشوف وی مقبول قیوم عالم رضی الله تعالیٰ عنه گردیده و فنا و محویت[1] در اوّل صحبت از چهره اش (۴۱۹) مثل عرق که در شدت گرما شامل حال حمّالان می باریده و ثانیاً معامله به صد درجه بالا رسانیده به خلافت معصومی مستعد گشته در وطن مالوف بر مسندِ ارشاد نشسته تا جان به جانان تسلیم کرده، رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة۔

مولد و مسکن و مدفنش بلدۂ سورت است، و صلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمّد و آله و صحبه و اتباعه اجمعین و بارک و سلم۔

---

[1] د۔ محبوبیت

حافظ محسن سیالکوٹی

کنز سی ام۔ در بعضی از احوالِ عارفِ اسرار جبروتی حافظ محسن سیالکوٹی قدس سره۔

وی صاحبِ معانی[1] بلند و کمالات[2] ارجمند بوده و به عنایات قیومی ممتاز[3] و به خلافتِ معصومی سرافراز حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه۔ احوال او را می پسندیدند و اقوالِ او را می ستردند هکذا اسمعت من الشیخ الباقر اللاهوری قدس سره[4]۔ گویند باخلاق فراوان موصوف بوده و اکرام ضیف زیاده از وسع می فرموده و خویش و درویش را بر محبت حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه دلالت می نموده و درس مکتوبات قدسی آیات را التزام داشته و معانی آن را بیان می ساخته۔

بعد چند سال از وصالِ معصومی به رحمتِ حق پیوسته رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة۔ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْکٰفِرِیْنَ۔

چوں قلم بیانِ اسرار قدم تا ایں جا نموده و احوالِ خلفای کرام را تا سی رسانیده مناسب اجزاءِ قرآنی و صیامِ شهرِ رمضان را دقیقهٔ خود ساخته تجویزِ کنزِ دیگر را از محرمات اہلِ طبیعت که از اصحاب ثقات اند اندیشیده و خود را در میدانِ سخن که بطریق کنز در آید لنگ دانیده راه مشورت پیش گرفته که هرچه بماسوای ایں سی کنز دریں مفتاح نویس داخل ذیل فرما و خزائنِ اصحاب کرام را در پردهٔ ذیل تماشا[5] نما که بحارِ اسرار نجباء را در هر مرتبه موج علحده است و در هر نور لونِ جدا غرض تبیان احوال عاکفان شده و پاک معصومیه و اظهارِ اقوال باریابان درگاه مرجع الافلاک قیومیت است بی نیاز تکلف تار سخن به نجیبان که اتقیاءِ امت او علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والتسلیمات از تکلف بری اند، تکلف چیست زندان نفاقی تواضع چیست دامی ریش خندی و اختصار سخن بدوں پردهٔ ذیل متصور نیست که کارخانهٔ کلام

---

[1] د۔ "معانی" ندارد [2] د۔ کمال [3] د۔ "به عنایات قیومی ممتاز" ندارد

[4] د۔ هکذا .... قدس سره" ندارد [5] د۔ "تماشا" ندارد

که از اصحاب محبوب نشان می بخشد نزدِ ارباب قلوب قیمت مالا کلام است پس در بردار کنز علیحده هر چند راه اجمال گرفته شود تفصیل بی خواست جلوه گرمی گردد و سخن اطوال می شود و در ذیل هر چند مرکب تفصیل ودانی بی اختیار جانب اجمال مثیل است، اول نکته رسا که دافع شبهٔ اکثری از نکته چنان است ادا نموده ثانی به مطلب شافی باید پرداخت و آن شبهه این است که جماعتی که ذکر احوال شان در کنوز مذکور گشته باید که افضل از اہل ذیل باشند و هولا یثبت الا بالبرهان گویم لزوم کلی ندارد که بعضی از اہل ذیل به شانِ تمام (۴۲۰) موصوف اند چنانچه مجملی در قید قلم خواهد آمد اِن شاء الله تعالیٰ - امّا سابقان کنوز بلاشبهه افضل خلفاءِ قیوم اند و لاحقان از آن قبیل اند که حالات آنها در وقتِ کتابت از اشارتِ غیبی در سینه بدون رعایت فاضلیت و مفضولیت نموده به موافق مقدور مرقوم گردانیده مع هذا اینها هم خمارانِ میخانهٔ معصومی اند، بالجمله عابرانِ وادیٔ اصالت هر کدام ناظرِ انوارِ احمدی در پسِ پرده های معصومی است ؎

وادیٔ دیدم اناالحق هر خس و خاشاک کو اندران وادی نه منصور و نه چوب و دار بود

همه را به چشمِ ادب تماشا باید کرد و احوال ما بقی در نوای ذیل به گوشِ با هوش باید شنید، متوکلا علی الله المجید و مصلیاً علیٰ رسوله محمد ن المحمود و آله و صحبه الیٰ یوم الموعود -

تذییل - دامنهٔ ارشاد حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنہ را از بلادِ مشهوره و غیر مشهوره نه گذاشته که ایصال فیض که بدان مامور بودند به ارسال خلیفه صاحبِ وقت کمال نه نموده اما علم جمیع آنها لازم نیست که آن جا باشد و در بعضی از بلاد و قراء و قصبات[۱] که به تقریبی مردر اتفاق کرده متعدد از یارانِ صاحبِ اسرار دیده و شنیده که تفصیل و اسامی آن اعزه و آن مواضع به خاطر هم نمانده - چنانچه در یک بلدهٔ دارالسلطنت لاهور که قطب البلاد است سوای دو خلیفه که در کنوز احوال آنها مشروح شده -

---

۱ م - بقعات

حافظ محمد شریف لاهوری

حافظ محمد شریف از اکابر و اجله اصحاب آنحضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس گذشته[1] و صاحب معنی و اسرار بوده، مولد و مسکن و مدفنش بلدهٔ مذکورهٔ است قدس سره و مکاتیب بنام مشارٌالیه در جلد اول به نظر در آمده که مبنی از اوائل حال وی است بعد ازاں کمال وی زیاده از مقال این بی پر و بال است جهت تبرک نقل مکتوب صد و سی و دوم ایراد می نماید:

فتح۔ جناب اخوی حافظ محمد شریف بشرف حفظ اوقات و نسبت باطن مشرف بوده ساعی از دیادِ کیفیت آں باشند از دوام ذکر قلبی نوشته بودند مبارک است کوشش نمایند که ذکر به مذکور روند و از دال به مدلول آیند و از صورت به حقیقت شوند و از لفظ به معنی گرایند خوش گفت ؎

قومی ز وجودِ خویش فانی　　　رفته ز حروف در معانی

زیاده بریں گنجائش وقت نیست ؎

آسوده شبی باید و خوش مهتابی　　　تا با تو حکایت کنم از هر بابی

والسلام والاکرام۔

حاجی امان الله لاهوری

نیز از خلفای حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه در لاهور گذشته که به مسکنت تمام موصوف بوده و سفر حجاز در رکاب سعادت آں قبلهٔ ولایت نموده از عنایات آں جای که بر حضرت ایشاں فائض می گشته البته بطریق (۴۲۱) او لوش قطره ازاں چشیده باشد که در محبت درست بوده و از حضرت ایشاں انتقال می نموده می گفت که آنحضرت اکثر بایں بنده می گفتند:

---

[1] د۔ "گذشته" ندارد

احمر، آمیختہ باش و آویختہ مباش۔

درحوالی سال ہزار وصد و دہ جاں بحق تسلیم کرد و در وطنِ مالوف مدفون است رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

شیخ محمد فاروق لاہوری

شیخ محمد فاروق لاہوری قدس سرہ نیز صاحبِ اسرار و معانی بودہ، نور از چہرہ اش می باریدہ باوجودی کہ چشمان صوریٔ وی از مدتی خط الوداع خواندہ بودند اما نور آنہا در چشمانِ باطن سرایت نمودہ در ہیچ کاری کہ باہل بصارت تعلق داشت درماندگی نمی کشیدہ بلکہ بہتر از کور باطنان کہ بظاہر بینا اند اشکال عالم بیان می فرمودہ و در رنگ کشف الٰہی کہ مدارِ کار است کشف کونی بر کمال داشتہ و در محبتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ محو بودہ و بہ خلافتِ معصومی امتیاز داشتہ۔

ایں فقیر ہم چندی از تصرفاتِ وی دیدہ نقل آں موجب تطویل است و از حضرت ایشاں ہم نقل ہا می نمودہ ظاہرا در خاتمہ یکی از آنہا مذکور شود ان شاء اللہ تعالیٰ۔ گویند بہ دارالبقا رحلت نمودہ رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

شیخ محمد عارف لاہوری

و شیخ عارف ہم در لاہور از یاران معتبر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ چنانچہ بشارتِ ولایت علیا صریح در مکتوباتِ شریفہ بنامِ وی مندرج است۔

و اعزۂ دیگر ہم بودند کہ تفصیل احوال آنہا معلوم نہ اما ایں قدر معلوم است کہ دانہ از خرمنِ معصومی برداشتہ در محبت قیومی دل و جان درباختہ اند۔

چنانچہ محمد حکیم ولد حاجی محمد اسلم وغیرہم قلیل ماہم۔

مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری

و مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری قدس سره از عمده اصحاب حضرت ایشان بوده چنانچه ملکه کمالِ او در جلد اول به موافق مشائخ دیگر قدس اسراهم قرار گرفته در جای که در زیر قلم مبارک در آمده :

فتح ۔ مخدوما! این دید و این شهود در مشائخ دیگر کمال می دانند و فتح الباب می فرمایند نیک و مبارک است الخ

اگر مطالعه تمام این مکتوب که صد و نوز دهم است از آن جلد مبارک نمای فوائد بسیار مشاهده فرمای۔ و وی از طباعان مقبول بوده چنانچه سخنانِ شائستهٔ وی منظور حضرت ایشان می گردیده۔ یکی از نکات لطیفهٔ وی ایراد می نماید می فرموده هر که در شیوخ حضرت ایشان را دیده از روی دیدن شیخ دیگر نه نماید و هر که در بادشاهانِ شاه جهان را دیده شوق دیدن بادشاهِ دیگر نه فرماید و هر که در بلادِ شاه جهان آباد را دیده میل دیدن دیگر به خاطر نیاورد و چون این نکته به عرض اقدس رسید مقبولِ رای عالی گردید۔

مدفنش بالیقین ثابت نیست رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

حاجی سلیم بلخی

و حاجی سلیم بلخی قدس سره از یارانِ قبول حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه بوده و به خلافت بلده (۴۲۲) امتیاز داشته، مدتی به ارشاد زندگانی فرموده به رحمت حق پیوست و همان جا آسوده است، رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة۔

حاجی محمدؐ عاشور بخاری

و از حاجی محمد عاشور بخاری قدس سره چه نویسد که رازدار آں قبلهٔ ابرار بوده و صدارت طالبان توجه به موجب امر اقدس در حضور پُر نور او می نموده و جلد ثالث از مکتوبات شریفه را حسب الایمای مخدوم زادهٔ ثانی حضرت حجة الله قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس جمع فرموده و معمر گردیده در سال هزار و صد و هفت به رحمت حق پیوسته در دار الخلافه شاه جهان آباد آسوده است، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

حافظ صادق کابلی

حافظ صادق کابلی که از یارانِ صاحبِ کمال حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه بوده هرچند به تقریب ایذای مخدوم زادهٔ گرامی شیخ ابو القاسم قدس سره مسلوب الحال شده بود اما بعد از توبه باز به نسبت مسلوبه سرافراز گردیده و مورد عنایات شده، در حضرت سرهند آسوده است، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

نذر بیگ سمرقندی

و نذر[1] بیگ سمرقندی از منظورانِ خاص حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه گذشته و بعد از حصول مراتب کمال به رحمتِ حق پیوسته، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

و از یارانِ شاه جهان آباد اگرچه احوالِ شیخ پیر در کنوز مذکوره گشته اما سید اسرائیل و مولانا محسن و خواجه ماه ولد خواجه عبد الرحمٰن نقشبندی هم از خلفای معتبر گذشته اند و بنام هر یکی عنایت نامه های بشارت رسا در دو جلد اخیر مکتوباتِ شریفه مبین و آشکار است همه به رحمتِ حق پیوستند قدس اسرارهم۔

---

[1] د۔ نظر بیگ

میر غضنفر داراشکوهی

میر غضنفر[1] داراشکوهی که محو محبت آں صاحب قیومیت بوده و به انواع عنایت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرافراز و به خلافت مطلقه ممتاز نیز در شاه جهان آباد گذشته، رحمه الله سبحانه.

و ازیں قبیل اعزه دیگر هم خواهد بود که به وقت تحریر تفصیل از خاطر دور افتاد.

و در مستقر الخلافه اکبرآباد سید پناه میر عارف نبیسهٔ میر محمد نعمان و میر عبدالفتاح پسر ایشاں و شیخ محمد جان هر کدام به خلافت امتیاز داشته. و میر عارف، هرچند میر عارف مقبول حضرت مخدومی مکرمی شیخ محمد اسمٰعیل سلمهٔ ربهٔ پیش قدم از دیگران باشد.

مولانا محمد جان ورسکی

و فضائلِ مولانا محمد جان ورسکی استحقاق آں داشته که در کنوز سابقه احوالِ وی مشروح می گشت اما وَمَا اَنْسَانِیْهِ اِلَّا الشَّیْطَانُ اَنْ اَذْکُرَهٗ از طرفِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دریں جا به یاد آمده که ذیل هم ازیں راه از بعضی کنوز فوقانیت بهم رسانیده. وی بعد از وصول به درجهٔ کمال و تکمیل بر بادشاهِ خلدمکان خلافتِ معصومی یافته به بی نفسیٔ تمام زندگانی نموده، نشاهِ کاسات قیومی به فضلِ سبحانی و دیگر باریابانِ محفل سلطانی رسانیده. فقیر در خرد سالیها از خدمت خال اکرم شیخ سیف الحق والدین قدسنا الله سبحانه بسره المتین وصف آں عزیز بسیار شنیده در مکتوباتِ شریفهٔ ایشاں هم در عریضه که بحضرت ایشاں نوشته اند مندرج و محبتِ وی بحضرت ایشاں که مدار کمال است مشروح، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة.

---

[1] د. مظفر

خاندانِ میر عماد الحسینی

ومیر عماد الهروی الحسینی با جمیع ابنایِ خود میر مفاخر حسین که ثاقب لقب اوست و میر شرف الدین حسین که جامع جلد ثانی مکتوبات حضرت ایشاں به موجب امر حضرت شیخ سیف الدین است قدسنا الله سبحانه باسرارهما و میر مظفر حسین هم از مخصوصانِ جناب قیومیت مآب بوده اند اگرچه بعضهم فوق بعض باشند و میر (۲۲۳ھ) محمد زمان راسخ که نبیرهٔ میر عماد مذکور بوده و پدرش میر مراد بحضور پدر خود میر عماد ودیعت حیات سپرده بود و از اکبر فدویان حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه گذشته و هر یکی از خاندان آنها شاعرِ فصیح و عاقل وجیه بوده ، بیتی از ثاقب ایراد می نماید ؎

گره زدن بنفسی ای نسیم زار که بود　　به بی دلاں نه رسیدن پیغام یار که بود

و بلاغتِ میر شرف الدین حسین قدس سره بر ناظرانِ خطبهٔ ثانی که مسمیٰ به وسیلة السعادت است ظاهر و هویدا۔ و مثنویٔ راسخ بر بعضی از اهل طبیعت نازکتر از مثنویٔ ناصر علی در خیال ولینت مقال است ، رباعی که در وقت ترقیم از آں شاعر راسخ به خاطر آمده ایراد می نماید ؎

سجده بنیاد کردم سرنمی دانم چه شد　　ریخت ایں می بر زمیں ساغر نمی دانم چه شد
اشک بی کیفیت و داغ جنوں بی رنگ　　ماندمی بجا ساغر بجا دلبر نمی دانم چه شد

بالجمله هر یکی ازیں اعزه محوِ محبتِ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه گذشته و بنام هر یکی مکاتیب متعدده در مکتوبات قدسی آیات مشتمل بر بشارات عالیات مندرج۔

و شک نیست که میر شرف الدین حسین چوں جمع دفتر ثانی مکتوبات فرموده داخل مداحانِ حضرت ایشاں گردیده و در دست زمانه داستانی گذاشته که راسخ با وجود حصول کمال محبت ایں سعادت نیز داشته روزی فقیر سوال آنهم نموده که مثنویٔ شما چه را از ذکر حضرت ایشاں خاموش است گفت زبانِ من لیاقت نه داشته که چیزی از مدحتِ اسرار معصومی تواند نمود مطلب فقیر جواب شافی نه یافته بهر حال در محبت قیومی استوار بوده ۔ در سال هزار و صد و شش و یا هفت در عمر چهل و هفت سالگی وفات یافته در روضهٔ مقدسه حضرت ایشاں مدفون است ، رحمة الله سبحانه۔

وسوای میر مظفر حسین که جانب بنگاله مدتی تمکین بر مسندِ ارشاد داشته وہماں جا آسوده همه در حضرت سرہند آسوده اند۔

و میر عماد بالای آب جہلم در عمادنگر که شهر ساختۂ اوست مدفون است رحمه الله سبحانه۔

خواجه محمد شریف بخاری و خواجه عبداللطیف

و خواجه محمد شریف بخاری و خواجه عبداللطیف که برادر اوست هر دو در اعتقاد حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه محکم بنیاد گذشته اند و مسکن از غلبۂ اخلاص بلدۂ طیبه سرہند اختیار کرده، هرچند به نوکری بادشاهی هم ساخته و گزردار گردیده بودند اما مسکن قبائل همیں جای مقرر داشتند و اغلب که درہماں بلدۂ طیبه مدفون اند رحمهما الله سبحانه رحمة واسعة۔ ایں آں محمد شریف است که در مکتوب مقدس که بنام خلد مکان است نام او مندرج ودسه سطر ازاں مکتوب محبوب ایراد (۴۲۴) می نماید:

فتح۔ امابعد فرمان عالی شان که مرقوم قلم عنبریں رقم گردیده بود خواجه محمد شریف بخاری در اعز ازمنه رسانید۔ انتهیٰ کلامه رضی الله تعالیٰ عنه

و دیگر انتقالِ عزیبه ازاں اخوین معلوم است اما به مخافت تطویل مجوز تحریر نیست۔

صُوفی پاینده محمّد کابلی و مُلّا پاینده محمد کابلی

وصوفی پاینده محمد کابلی که مشهور به صوفی پاینده طلائی است قدس سره از یاران معتبر قبلة الاولیاء کبار گذشته و یکی از تصرفاتِ وی بوده که اگر کاغذ زرد را در حلق فرو می برد اشرفی ساخته می برآورد و اگر کاغذ سفید می بود روپیه به ظهور می آید اما می فرمود که در اشرفی محنت زیاده تر می شود و قوت توجه سخت تر می باید و در مکاتیب شریفه بشارات هم بنام وی مندرج و مُلّا پاینده محمد کابلی قدس سره هرچند اول از یاران خواجه محمد حنیف بوده اما ثانیاً به شرف صحبت آں قبله ارباب معرفت سرافراز گردیده و به خلافت ممتاز، هردو پاینده در بلدۂ کابل مدفون اند، رحمهما الله سبحانه رحمة واسعة۔

صوفی عبدالرؤف کابلی

وصوفی عبدالرؤف کابلی که مولد و مسکنش قریهٔ سنجت دره است که از قرائ شاهیرِ دا[1]منهٔ کوهِ بلدهٔ کابل است نیز اوّل از یارانِ خواجه محمد حنیف بوده اما مقرر به رفاقتِ خواجه د بغیرِ رفاقت در سرهند شتافته از برکاتِ صحبت بهره های بر داشته به خلافت امتیاز یافته۔

میر ماه عرب

وهم چنیں میر ماه عرب که در قریهٔ مارکی که متصل میوه خاتون است می بوده نیز باجازت سرافرازی داشته۔

صوفی سعداللہ کابلی

وصوفی سعداللہ کابلی که وطن به کمال سعادت حضرت سرہند گزیده به بشارات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبشر بوده به رحمتِ حق پیوستند۔

میاں شیخ عبدالخالق

وکمالات میاں شیخ عبدالخالق قدس سره که خلافت بنگاله به موجبِ التماس رعایت خان که به صوبه داری یکی ازاں بلاد سرافرازی داشته یافته بود، و رعایت خان از غایت سفاہت چنانچه باید قدر وی نه فہمیده طلب خلیفهٔ بزرگتر نمود در پایهٔ اعتراض در آمده۔ ایں فقیر نمی تواند نوشت اگر مطالعهٔ جلد ثالث میسر آید در آں مکتوب فضلِ وی جلوه گر است وہماں جامی نویسند:

---

[1] د ـ باقیه

فتح۔ ومرسل را در مرآة من ارسل باید ملاحظه نمود۔

اگر حضور آں جلد می بود البته بایراد آں مکتوب اکتساب سعادت می نمود تا فضلِ میاں شیخ عبدالخالق جلوه گر اہل بصیرت می گردید۔

ومولد ومسکن ومدفن وی معلوم نیست تا در زیر قلم درآید، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

وشیخ رحیم داد افغان وغلام محمد افغان وحاجی خان افغان واحمد خان افغان (۴۲۵) رحم الله سبحانه که ساکنان نواح بجواڑه[1] اند همه از اجازت یافته های حضرت ایشاں اند رضی الله تعالی عنه ودر اخلاص ومحبت آنحضرت جانفشاں وشیخ رحیم داد در معانی اغلب که راجح تر از ثلاثه یافته است، والعلم عند الله سبحانه۔

ودر قریهٔ از قرای صوبه پنجاب اتفاق عبور در رکابِ سعادت قبله گاهی قدس سره افتاده نام آں قریه ملحان[2] تحقیق شده درآں جا صدکس از رجال حافظ کلام بودند سوای نساء که اکثری ازآں صالحات آں جای بایں دولت مشرفات بودند هفتاد[3] کس از مجازان حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه به نظر درآمده وبخدمت مرشدی قبله گاهی قدس سره معروض داشتند که اگر مفصلاً سیر ایں نواح می فرمایند در هر قریه جمعی از مجازانِ حضرت ایشاں به نظر درآیند وبخدمت آنحضرت هم مردم بسیار به فدویت بی شمار از ساکنان آں دیار مرید شدند وبعضی به خلافت امتیاز یافتند۔

چنانچه حافظ شهاب الدین در جند نیوت به خلعتِ خلافت سرافراز گشت وخواجه عبداللطیف پشاوری قدس سره نیز از خلفای حضرت ایشاں رضی الله تعالی عنه گذشته که پسرش خواجه عبدالرحمن باوجودی که احدی ایں طریقه علیه نقشبندیه از عالی حضرت نموده بودند اما اسماء سیفی را از مواضع دیگر درعمل آورده عامل شهیر بوده۔

وصوفی دوست بیگ هم در پشاور از مجازانِ حضرت ایشاں بوده به رحمت حق پیوسته رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

واز یارانِ بلدهٔ طیبه حضرت سرهند میر علی مراد صاحبِ معنی واسرار بوده وبر اطفال

---

۱ د- بخارا ۲ م- مسلمان ۳ م- هفت

جن زده دم دی آبِ حیات بوده و پرواز اهل این جهان می فرموده چنانچه بعد تشریف حضرت ایشان به سفر حجاز جوگی مخدرات این جا به مخلصان این جای حسب الارشاد آنحضرت تعلق داشته شبی ازاں شبهای که سرجوگی میر علی مراد بوده وقت تهجد غلغلهٔ دزدان از طرف دیگر حویلی افتاده چوں موسم زمستان بوده و هر یکی از صالحات دروں حجره ها مشغول عبادت خود بودند میر مذکور به سرعت تمام پروازکنان از این بام بر بام دیگر رفت و این معنی مشهود حضرت ام المریدین گشت۔

و میاں شیخ حامد و حاجی تاجو و حاجی نصرالله هم از خدام ذوی الاحترام آں غوث الانام گذشته[1] اند و ازیں خدمت کار خود را بر اوج افلاک رسانیده۔ و ملا خیرا به قسمی مغلوب الحال شده بود اکثر نامشروع لباس اختیار می فرمود بلکه در بعضی از احیان تلبیس به لباس عورات می گردیده و در بعضی اوقات ریش می تراشیده و زیور نساء می پوشیده، اما این اوضاع بعد وصال حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه (۴۲۶) دل نشین او گردیده والا در حضورِ انور بوی ازیں اطوار پیدا نه بوده و غیر از تقلید آں قبلهٔ ارباب تحقیق حرفی مقبول خاطر نه، بالجمله به رحمت حق پیوستند، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة۔

و شیخ عبداللطیف لشکرخانی که از فضلاء ذوی الاقتدار بوده مشحون عنایات حضرت ایشان گذشته به رحمت حق پیوسته۔

و میر محمد خانی و شاه خواجه ترمذی و اسدالله افغان و خواجه محمد فاروق ولد خواجه عبدالغفور سمرقندی و مولانا جمال الدین و مولانا محمد افضل و حاجی حسین و صوفی نور بیگ و مولانا قاسم رڑی و ملّا فیض محمد فتح آبادی همه بشران کمالاتِ معصومی و باریابان صحبت قیومی گذشته اند و بنام هر یکی مکاتیب عالیه در مکتوبات ثلاثه جلوه گر است، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة۔

و میاں دینار که خواجه سرای شاه جهان بادشاه گذشته از مقبولانِ خاص آں قبلة الابرار بوده و در قلم محترم سعادت آثار در آمده، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

---

[1] د۔ گردیده

شیخ محمّد یار ملقب به خداپرست خان

دیگر شیخ محمد یار که ملقب به خداپرست خان بوده و چهار سال از عمر خود در خدمت حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه صرف نموده اسرار واجب الاستتار را محرم گردیده به خلافت و ارشاد گشته، مدتها بر آن استقرار داشته آخر الامر بادشاه خلد مکان بدون درخواست وی به منصب سرافراز فرموده به خدمات امتیاز بخشیده و در آنهم کارکشائی جهانیان به موافق وسع خود می فرموده و در عهد بادشاه خلد منزل تا هزاری شده در بلدهٔ لاهور سال هزار و صد و بیست و سه انتقال ازین عالم فرموده و در شاه جهان آباد در زیر قدم مبارک مدفون گشته، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة.

قل احمد ترک

قل احمد ترک که مقبول حضرت ایشان و صاحب یک دست بوده به کمالات معصومی ایمانی درست نموده آخر کار در یکی از حرمین شریفین اقامت به موجب ارشاد اختیار فرموده در آن جا مدتی رهنمائی خلائق بوده همان جا به رحمت حق پیوسته، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة.

و محمد یوسف مؤذن که حنجرهٔ اذانش مشهور آفاق است نیز صاحب اسرار بوده به رحمت حق پیوسته.

و میر معصوم سرهندی و خواجه مومن جذبی[1] و حاجی محمد جان طالقانی[2] و مومن بیگ برهانپوری و میر مغل و مومن بیگ کابلی و ملا مسافر و شیخ عبدالحمید برهانپوری و محمد کاشف همه از نیازمندان یک رنگ آن قبلهٔ آفاق گذشته اند. و اغلب که به خلافت نیز سرافراز، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة.

بالفعل از اعزهٔ خدا رسیده که از یاران بارگاه عرش اشتباه قیومی گذشته اند همین مقدار در قید قلم در آمد و اگر عنان سخن در تفصیل کلام و تعداد اسامی اصحاب آن غوث الانام قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس سر دهد کتاب به طول ما لا کلام موصوف گردد، ازین جهت ما قل را دلیل ما دل علی الکثیر دانسته هرچیزی که مذکور گشته کفایت کار اولی الابصار فهمیده.

---

[1] د - صدقی   [2] د م - تالقانی

(سلاطین و امراء از مریدانِ حضرت خواجه محمد معصوم سرہندی قدس سرہ)

امابعضی از اغنیاء که بدولت وصحبت تمول را برکمال رسانیده صاحب معنیٔ وحال گردیده اند، اگر تعداد چندیں از آں جماعت وقدری از احوالِ معلومۂ بعضی از آنها وقدری تحریر نماید وبرآں ختم ایں مفتاحِ تاسع مقرر سازد گنجائش دارد به تدبر مشاہدۂ احوال ایں اہل دثور بہ حکم ذہب اہل الدثور بالاجر فرمایند:

(اورنگ زیب عالمگیر)

واوّل ایں اہل دثور بادشاہِ (۴۲۷) خلد مکان را شناسد وعنایات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ که دربارۂ ایشاں واقع است از مکتوبات قدسی آیات خصوصًا از جلد ثالث مطالعه فرمایند۔ توجہات مخصوصه آنحضرت قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس ہمراه شامل حال آں ظل ظلیل ایزد متعال بوده چنانچه خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی بایں مصراع شیخ سعدی شیرازی قدس سرہ تصریح بایں معنیٰ می فرمایند

فتح۔ دیدهٔ سعدی وجان ہمراهٔ تست

والمکتوب طویل ازاں بود که تا آخر عمر آں خلیفه فتح ونصرت در معارک ومغازی نصیب بوده وشریعت باطریقت مجتمع شده، رواج اہل خود می بخشیده ودر اغنیاء ہمت عروج داشته چنانچه بعضی از اہل بطالت خدمات اہل حق بوجه الیق به تقدیم می رسانند مردماں آں عصر ایں ہمه را بر ترس خلیفه مستقل منسوب نه نمودند وبشارتِ فناء قلب دربارۂ ایشاں در قلم مشکیں رقم درآمده بایں عبارت۔

فتح۔ وامید است که دریں نزدیکی به فناء قلب که درجه اوّل است از درجات ولایت مشرف کردند۔

بعدازاں به نوید دخول آں ولایت به زبان الہام ترجمان مشرف شدند۔

احمر۔ از حضرت قبله گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ مسموع گشته که وقتِ ارادت

آں بانی مبانی سلطنت درخدمت آفتاب ولایت شہباز ہدایت استفسار انابت از دیگر سالکانِ طریقت کہ آں خلیفہ را صحبت آنہا دست دادہ وبعضی ازمقربان ایشاں ظن آں داشتند کہ البتہ بادشاہ مرید بعضی ازاں درویشاں گردیدہ است درمیان آمدہ وعلی الخصوص نام شیخ عبداللطیف برہانپوری کہ خیلی متشرع بودہ بہ تصریح مذکور گشتہ معروض داشتند کہ اخذ بعضی از اعمالِ غریبہ واذن خواندن بعضی از اسماءِ الہی از درویشاں معتدالحال حاصل نمودہ ام، اما شغل باطن وحرف ارادت از دیگری اصلاً درمیان نیامدہ ہرکہ باآں زبان کشاید کذاب و مفتری است اگر حکم شود درآنات ضروریہ عمل باآں نمودہ آید والا فلا فرمودند۔

سیر ایں حضرات از اسم بہ مسمیٰ رفتہ است و پیش طاق مرتفع گشتہ توجہ وجیہ ایشاں دافع آفات صوری ومعنوی است وتصرف شریف شاں کافی مہمات ظاہری وباطنی مع ذالک چوں مقدماتِ سلطنت درپیش درآید چہ درایام ارادت خلدمکان بادشاہ زادہ بودند اگر دروقتِ ضرورت بہ خوانند مضائقہ نہ دارد و ازایں جانب ہم اذن است اما قبلۂ توجہ را منتشر نہ سازند کہ خطر بی ظفر است والا ظفر بی خطر، لہ الحمد کہ انتشار توجہ بہ گرد آں خلیفہ نہ گردیدہ وظفر بی خطر باطول عمر نصیب وقت گشتہ۔

ودیگر کمالاتِ ایشاں ازمکتوبات قدسی آیات حضرت ایشاں وفرزندان قبلۂ درویشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہم باید جست۔

وبادشاہ خلدمنزل ہم دروقتی کہ بادشاہزادہ بودند یکی ازخوانین طلب ایں راہ از ایشاں نمود فرزندمن ازحضرت شیخ محمد معصوم قیوم مجاز ام البتہ مرید خواہم گرفت آخر الامر قبول متمنای سایل نمودہ (۴۲۸) مریدش کردند ونام سامیٔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درآں وقت درمیان آوردند۔

(شاہزادہ ہای اورنگ زیب)

وبادشاہزادہ ہای دیگر ہمہ بدست ابناءِ کرام حضرت ایشاں ارادت داشتند چنانچہ محمد اعظم شاہ بحضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین ومحمد کام بخش بحضرت حجۃ اللہ مرید بودند قدس اسرارہما۔

اگرچہ اعظم شاہ در آخر کار بہ سبب تشیع کہ از وی بطریق تواتر مسموع و از رواۃ ثقات بہ ثبوت پیوستہ ردتی ہم از شیوخ حاصل نمودہ باشد۔

وسلاطین اطراف وجوانب کہ از اہلِ حق بودند ہم داخل مریدان آں معصوم مطلق گردیدند ملازمت صوری ووصول دولت حضوری ایں طائفہ را از محالات است کارخانۂ نیازمندی غائبانہ پہن ساختہ در کسوت خلفاء کہ مرأت کمالات آں قبلۂ اصحاب کرامات اند مشاہدۂ جمال باکمال بہ موافق حوصلہ واستعدادِ خودہا وصفای مرأت نمودند والحمد للہ کہ داخل بشارت غفرت لك ولمن توسل بک الیّ بوسطٍ اوبغیر وسطٍ الی یوم القیامۃ، کہ بر قیومین معصومین[1] ومجددین مجدین شدہ بود گردندند۔

فرخ سیرّ

وبالفعل در قرب عہد بادشاہ مغفور شہید مرحوم محمد فرخ سیر رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ بدست مخدوم زادۂ اصغر اکمل محمد صدیق قدس سرہ مرید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردیدند چنانچہ نقیر خود از زبان آں خالِ اکرم شنیدہ کہ از بادشاہ مذبور نقلہا داشتند یکی از آنہا ایں بود کہ بادشاہ بمن می گفت ای جیو من مرید حضرت شیخ محمد معصوم گفتم آری شکرانۂ الٰہی بہ تقدیم رسانیدہ۔

واز خوانین عمدہ واز تجار مالدار بہ شرف ارادت مشرف گردیدہ از حروف بہ معانی رسیدہ اند تا کجا تعداد نماید چندی کہ خود را غیار محبت خواص می فہمیدند ومحبت آنہا درحضرت قیومیت قابل توجہ گردیدہ و بہ رخی کہ باوجودِ کثرت تدمغ وجاہ ورفعت بہ ملاحظہ غلبۂ ارشاد بہ خواست یا بی خواست نفس کشی نمودہ بہ نیازمندی تمام مرید گردیدہ اند اگر مذکور نماید گنجائش دارد۔

---

[1] د۔ قیومی معصومی

نواب مکرم خان

د سر آمد این گروهِ صاحبِ شکوه مرحومی نواب مکرم خان را سازد و نام آن سید صحیح النسب میر محمد اسحاق بوده و والدِ وی شیخ میر و عمش سید میر[۱] از مریدانِ خاص و فدویان مخصوص حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه گذشته اند اما مکرم خان با برادرِ بزرگِ خود محتشم خان و برادرِ خردِ خود شمشیر خان که نامِ اکبر میر ابراهیم و نام اصغر میر یعقوب بوده سالها در (۲۹ هـ) حضرت سرهند اقامت ورزیده و مراراً ترک مناصب نموده کسب کمال نموده اند و پالکی مبارک بر کتفِ خودها برداشته انواع نیازمندی بجا می آوردند و دستارها که بدست شریف بر سر مبارک بسته بایشان عنایت شده بود تا اواخر خودها به همون صرافت پیش خودها داشتند و هر کدام ازین اخوانِ ثلاثه مبشر به بشارات ولایات عالیه است[۲]، در جلدین اخیرین مکتوباتِ شریفه اگر تفحص نمائی احوالِ این اعزه مفصل مشاهده فرمائی لهذا اسامی نخستینهٔ آنها مذکور نمودیم که در کلامِ مبارک به همون نام محرر اند که خطابِ خانی بعد وصال آن قبله یافته اند و مکرم خان از اعتقادِ خود به معروض بزبانِ قلم نموده که محبتِ حضرتِ ایشان راجح از محبت حق سبحانه است چنانچه در یکی از مکاتیب قدسیه جواب آن مندرج است دو سه سطر ازان که بیاد است ایراد می نماید و باقی موقوف بر جلد ثانی است :

فتح - نوشته بودند که باین جانب منسوب است فوق محبتی است که بجناب قدس او تعالیٰ منسوب است و ازین ممر اکثر در خوف و وحشت می باشد سعادت آثارا آنچه آید سه توجیه دارد، توجیه اول موافق حال اهل ابتداء است که مناسبت با اهل توسط و انتها نه دارد و توجیه دوم ملائم اهل وسط است که با اهل انتها نه دارد و توجیه سوم مناسب حال اهل انتها است که با اهل ابتداء توسط تعلق نه دارد و توجیه اول محبتی که با پیر و مرشد متعلق است وسیلهٔ محبت حق تعالیٰ است باین معنی که تا این محبت درست نه کند بآن محبت که مقصدِ اقصیٰ است نه رسد پس اگر پیش از رسیدن

---

۱ د- سید پیر ۲ د- مبشر راه ولایات عالیات است

به مطلب وسیله را قوی تر یابد گنجائش دارد و فی الحقیقت معامله بالعکس باشد.

اگر بر مطالعه توجیهین آخرین که مناسب اهل وسط و انتها اند شوقِ شورش انگیزد در مکتوبات جلد ثانی رجوع نمایند که حضور آں جلد مبارک در وقت تحریر نبوده این هم بنا بر حافظهٔ سابقه نوشته شد امّا بلا تفاوت الفاظ و معانی است الا ماشاء الله واگر در حرفی تفاوت به نظرِ متتبعی در آید باید که اصلاح قلم جنبانی فرمایند. احسن الله جزاءہ.

داخوین باقیین آں عزیز اعنی محتشم خان و شمشیر خان نیز به ہمیں صرافت رسوخ در عقیدت داشتند و والد و عم آنہا نیز در اعتقاد محکم بنیاد بودند.

دیگر امراء

و حملة الملکی جعفر خان و پسرش نامدار خان و میر بخشی ہمت خان و پدرش اسلام خان و در مغلیه طاہر خان و قباد خان ترکتاز[1] خان و سرانداز خان و تیرانداز خان و محمد میرک خان گرزدار که باسم وی (۴۳۰) بشارات صریحه در مکاتیب شریفه کائن است.

و در افاغنه قطب خان و شمس خان و الہداد خان خویشگی و شمشیر خان و پسرش الہداد خان ترین که در آخر ملقب به ترین خان گردیده بود و اختیار خان و حاجی خان و قلعه دارِ کابل شرزه خان و دیوان آں جا سیدِ صحیح النسب یعقوب خان و دیوان آں جا ارشد خان و مقتدیان دیگر مثل امانت خان و دیانت خان و قلعه دارِ اکبر آباد عبدالله خان و فوجدارِ آں دیار مسعود خان و اہل الله خان ولد سعید خان بہادر و سلطان عبدالرحمٰن خان بلخی و سید عبدالرحیم خان و مرزا خان و نظارة پناه بختاور خان و میاں معقول و مراد بخشی رحمهم الله سبحانه.

و بعضی ازیں اہل دول در ذیل سابق مذکور گشته اند و بسیاری فراموش گشته ہر کدام به شرفِ ارادت بلا واسطه مشرف شده اند و از تجار مردم بسیار گذشته اند ازاں جمله بنام یکی در مکتوبِ از مکتوبات لفظ این حدیث شریف برنگاشته اند:

فتح - ان الله یحب التاجر الصدوق.

---

[1] د یم - ترکتاج

مقصود از تطویل کلام سعادت انجام آنکہ رشحہ ازاں بحار انوار بر ہر فرقہ از فرق مسلمانان چکیدہ تا قیام قیامت در مریدان بہ واسطہ فیض مند طالبانِ صادق خواہد گردید ؎

فریادِ حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست
ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

حسنِ ملاحت ایں ترتیم در نظر عشاق در وادیٔ آفاق جلوہ گر انات زیادہ بر ایں تابش اظہار نہ فہم من فہم ؎

الا در پردہ می گویم تماشا کردۂ چیزی
سخن جان است، عریاں چوں توانم ساختن جان را

الٰہی مولای ربی خدای کارساز ہمتای ایں شرمندہ را د جمیع ناظران ایں کتاب بل جمیع احباب را رسوخی کامل بر محبتِ خاک روبانِ درگاہِ احمدی و جاروب کشانِ بارگاہِ معصومی تا وقت خاتمہ و نفس آخرین کہ حتی اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُوْمَ وَ اَنْتُمْ حِیْنَئِذٍ تَنْظُرُوْنَ۔ نشان آں است محض بفضل خود عطا فرما و براں حشر ایں عاصیان را چناں رحمت نما د کیفیت نشاتین بایں سود نثارِ احمدی و معصومی فرما د تقصیراتی کہ دریں تحریر و سابق ازآں از محرر بظہور آمدہ بحرمت ایں دو بندۂ مقبول بہ لطف عمیم خود عفو نما د بایں قمرین صراطِ المستقیم بہ نماد مشکلات نقد وقت آسان فرما اِنَّ رَبَّکَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَۃِ اِنَّہٗ سَمِیْعٌ قَرِیْبٌ۔

ولنختم المفتاح التاسع بالدعاء الماثور اللھم انی عبدک و ابن عبدک و ابن امتک فی قبضتک ناصیتی بیدک ماض فی حکمک عدل فی قضائک اسئلک بکل اسم لک سمت بہ نفسک او انزلتہ فی کتابک او علمتہ احدا من خلقک او استأثرت بہ فی مکنون الغیب عندک ان تجعل القرآن ربیع قلبی و جلاء غمی و ھمی و نور بصری وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد و آلہ و صحبہ و اتباعہ و بارک وسلم۔

خاتمۂ حسنہ

(۴۳۱) خاتمۂ حسنہ کہ برای حسنِ خاتمہ مقرر گشتہ، تائیدِ فضلِ لم یزلی و سابقۂ عنایتِ ازلی دریں امرِ رفیع القدر شمولِ ایں عاصیٔ تباہ کار و خستۂ دل فگار فرماید۔ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ وَاِلَیْہِ اُنِیْبُ۔ اللّٰھم احسن عاقبتنا فی الامور کلھا و اجرنا من خزی الدنیا و عذاب الآخرۃ اللّٰھم انت ربی لا الٰہ الا انت خلقتنی و انا عبدک و انا علیٰ عھدک و وعدک ما استطعت اعوذ بک من شر ما صنعت ابوء لک بنعمتک علیّ و ابوء بذنبی فاغفرلی فانہ لا یغفر الذنوب الا انت والصلوۃ والسلام علیٰ من قال شفاعتی لاھل الکبائر من امتی وآلہٖ وصحبہٖ و اھل بیتہٖ وکمل ورثتہٖ وسائر امتہٖ بصدقتہٖ بعدد ما اظلم علیہ اللیل واشرف علیہ النہار۔

بگوشِ طراوت سروش دولتمندانِ خزائنِ احمدی و نقشبندانِ صحائفِ معصومی کہ بہ سرِ سرمدی ملفوف گشتہ در نظرِ دوربینانِ بارگاہِ صمدانِ اشعات جمالِ احمدی از سرادقات عظمت قیومی بصد کرشمہ و دلال می در آیند و والہانِ آشفتہ حال را بہ معانی والا مقال می ربایند و مثلِ بلبلانِ بہار در چمنِ واحدیت گل اند و بہ ریحان و نرگس نمی گرایند ؎

نہی صد دستہ ریحان پیشِ بلبل　　نخواہد خاطرش جز نکہتِ گل

بر بنفشہ میل نمی فرمایند و بر نسرین توجہ نمی نمایند بعضی از اسم صفت جز ذات معریٰ از نسب و اعتبارات نمی خواہند واضح باد کہ شناورانِ قعرِ ہویت کہ بہ کمال مرتبۂ انسانیہ داخل شدہ کار خانۂ نجات را بر فضلِ خالق البریات تصور نمودہ کبریائی مطلوب را باوجود غلبہ امواج رحمت در مقدمہ رجوع و انابت بدون توسل وسیلہ بحکم وَابْتَغُوْا اِلَیْہِ الْوَسِیْلَۃَ۔ مستصعب می انگارند و وسیلۂ اقوی برای ایں امتِ مرحومہ کہ خیر الامم است

ذات حضرت سید العرب والعجم است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وبارک وسلم۔

اما جاہ وجلال وعظمت محبوبیت آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام باوجود رافت ورحمت وحرص کہ برامتانست بہ مرتبہ آں است کہ بدوں وسیلہ پیش بردن مطلب وبہ عرض بایدرسالت رسانیدن خیلی دشوار است، چنانچہ از کشوفات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مفتاح سوم در محلی کہ تحریر یواقیت درآمدہ دریا قوتۂ ہفتم وسیزدہم بہ تصریح مذکور گشتہ وچوں نیابت سید المرسلین علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کل من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا بر ذات مبارک حضرت ایشاں (۳۲۴) بہ طریق اکملیت از راہِ قیومیت واصالت ومحبوبیت ذاتی وکمال انفعالی ثابت است وعالمی از وجودِ مسعود متوسل گردیدہ راہی بہ بارگاہِ محمد صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم بہم رسانیدہ کامیاب ؎

روشن از پرتو رویت نظری نیست کہ نیست

منتہی خاک درت بر بصری نیست کہ نیست

پس ایں عاصی آوارہ کہ ہموارہ گرفتارِ شہوات نفسانیت غیراز توسلِ معصومی کہ ناشی از بحارِ قیومی است وراہِ وصول درحضرت رسول صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم معلوم، پس در ہر مقدمہ چنگی بہ دامانِ حضرت ایشاں باید زد وعروۃ الوثقیٰ را بہ دندانِ محکم باید گرفت تا ظاہرا بہ قبولیت ایں جای کہ مرکز صراطِ مستقیم است راہی بہ قبولیت حضرت رسول کریم علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام نمود ازیں عاصی تباہ کار گردد وفلاح نشاتین ازیں گرداب ضلالت کہ کثرتِ معاصی شامل حال دارد میسر آید وَمَا ذٰلِکَ عَلَی اللّٰہِ بِعَزِیْزٍ۔ ازیں جہت خاتمۂ مختصر بر دو کنز باید گردانید۔

کنز اول در بیان خزائن ودفائن قیومی کہ مناسب مقدمہ ومفتاحات تسعہ بودہ اند ودر آں موضع بہ سبب نسیان ویا وجہی از وجوہِ معتبرہ دیگر کہ درآں وقت لاحق گشتہ برخاتمہ موقوف ماندہ بہرحال براموربِ باقیہ ابواب گذشتہ کہ لابدیہ اند مقرر گشتہ چوں صیقل لسانی کہ شمشیر عریانی صاحبِ معانی تصفیہ پذیر گردد وشایان آں شود کہ از مداحی حضرتِ رحمۃ للعالمین سید الانبیا والمرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وجمیع المرسلین والملائکۃ المقربین واہل طاعۃ اللہ اجمعین وسلم وبارک برای کسب سعادت قایل ومستمعین بامیدحسنِ خاتمہ ادا نمودہ آید لہذا کنز دوم در مداحیٔ آنسرور علیہ وعلیٰ آلہ

الصلوٰة والسلام مقرگشت ـ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِیْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِیْمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِیْ قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّکَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ ـ

کنز اوّل ـ بعضی از اسرار غریبه و معارف نادره که در خلوات خاصه و جلوات مخصوصه بر زبان الهام ترجمان جاری گشته و یا از مکتوبات شریفه بظهور پیوسته و باین حقیر قلیل البضاعت پاره از راه روایت و پاره از راه درایت[1] رسیده در قید قلم می آید ـ رَبَّنَا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنَا وَاِلَیْکَ اَنَبْنَا وَاِلَیْکَ الْمَصِیْرُ ـ

حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجودی که محبوبیت ذاتی داشتند و به نظاره آن از سر تا قدم می گداختند و هموارہ واله نشاء خود بودند چنانچه نگاه دل عشاق می ربودند ؎

بیک کرشمه که در کار آسمان کردی — هنوز می پرداز شوق چشم کوکب ها

اما در عشق مطلوب بی همتا در عاشقی بی بدل بودند و بر درد و سوز شیفته جمال رب جمیل[2] تعالیٰ از یں جا است که خود این بیت را در مکتوبی بنام جانان بیگم است (۲۳۴) تحریر می فرمایند ؎

عاشقان هرچند مشتاق جمال دلبرند — دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق ترند

یکی از برگزیده های روایت نموده که در بعضی الجا حضرت ایشان بعد از گریه و استغفار این دوهرهٔ هندی را به سوز تمام می خواندند ـ

دوهره ـ ایک ابھاگی کلسری رین موئی اکلائی[3] — ایک جو ساجن چیت چڑھی سوتی لئی جگائی ـ

مفهوم آں برای پارسی گویان تحریر می نماید تا حلاوت الفاظ هندی در ذائقهٔ صاحب طبعان آں لغت جای گیر گردد ـ یعنی زنکه کشته طالعی سیاه سری تمام شب در محبت معشوق از غلبهٔ درد عشق مرد شورش کنان و دیگری که مقبوله او گردید خفته را بیدار کنان در خواب گاهِ خاصهٔ خود طلبید ـ

بلی هرگاه از احوال رئیس محبوبان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم خبر داده اند کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم دائم الحزن متواصل الفکر محبوبان دیگر که او لوش خود این نعمت بهیه اند البته باید که این نعمت که باین صفت کمال موصوف باشند ـ پس معلوم شد که بهترین امتعه این دار درحزن است که مقبول سید المخلوقات

---

[1] د ـ پاره از راه دراشت اند [2] د ـ رب الجلیل

[3] م ـ "ایک ابھا کی کلسری رین موئی اکلای ایک جو ساجن چیت چڑھی سوتی لئی چکای ـ"

گشت علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام بل در حضرت خالق البریات قرب و منزلت بهم رسانیده حضرت قدسی سمات انا عند منکسرة القلوب نشان آں است چه شکسته دلی خاصۂ اہلِ حزن است۔ بهرکیف که باشد لہذا نزدِ حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنهما ایلام محبوب احلیٰ والذ نسبت به انعام اوست چه در ایلام رنگی شکسته دلی البته کائن است باظہار ایں معنی که کسی از مخلصان ایں حضرات عالی درجات گشوده باشد ایں معنی بامعنی که در مکتوبات شریفه مذکور گشته اند که در انعام مرادِ خود بامرادِ محبوب ملحوظ است و در ایلام خالص مراد محبوب است به مراح مراد خود را اصلاً منافات نه دارد بلکه نزد باریک بیناں از ہماں عبارت می گراید۔ فتدبر،

حضرت وحدت قدس سره خوش می فرمایند ؎

حلیۂ عاشق چه نویسد قلم[۱]   نشأ درد است ز سر تا قدم

نالۂ او تاب دهِ تارِ چنگ گریه او جلترنگ۔

احمر۔ از اکابرِ احمدیه و اعالیٔ معصومیه مسموع گشته که حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه در وقتِ تشریف حرمین الشریفین اہتمام آں نمودند که در اثناءِ طریق (۴۴۴) مزاری که از مشائخ و علماً و صوفیه معلوم گردد البته به زیارت آں باید رسید و، ہمچناں کردند که حتی المقدور فرو گذاشته مزاری از مزارات باوجود وصول خبر آں نه شد گو که از یک میل تا سه میل از راه منحرف ہم باشد و ہر جا به فاتحه و درود ارسالِ ہدیه می گشت و انوار اعزهٔ عالی مقدار در نظرِ مبارک می گذشت و کیفیتِ احوالِ آں ارباب کمال معلوم قدوهٔ اولیای ذی الجلال می شد و پیش خلصِ احباب مذکور می شد چوں عبور از دریای شور بآں طرف واقع شد تمام دشت و جبال را پُر از انوارِ نبوت و مالامال از اشعاتِ رسالت یافتند و ہر قدر که نزدیک تر می شدند معامله را به نوعِ دیگر می دیدند الیٰ دخول المدینة السکینة، علیٰ ساکنها افضل الصلوٰة و اکمل التسلیمات۔ و چوں رجوع ہندوستان به موجب استرضاءِ سید الانس والجان علیه و علیٰ آله الصلوٰت والسلام اتفاق گردید، زیارت مزارات متبرکه بازا اختیار گردید بس که نظر خو پذیر انوار رسالت گردیده بود اصلاً انوار ایں اربابِ ولایت مستقل نظر کیمیا اثر قبله

---

[۱] م "قلم" ندارد

اصحاب ہدایت نمی گشت و مثلِ کرم شتاب می معلوم گردید ؎

بلی ہر جا شود مہر آشکارا — سُہا را جز نہاں بودن چہ مارا

در خاطرِ مبارک مکرر خطور نمود کہ حضرت مجدد الف ثانی قدس اللہ تعالیٰ سرہ ہر چند کہ بہ کمالات نبوت بہ طریقِ وراثت متصف بودند امّا منصب ولایت داشتند و از آں جا قدم بیرون نہادہ بودند کہ منصب نبوت ختم یافتہ است۔ پس انوار ایشاں ہم از قبیل بہ نظر خواہد آمد و اُخروی برآں نہ خواہد نمود چوں از دار الخلافہ شاہ جہان آباد متوجہ دار الارشاد سرہند گردیدند ہماں انوار کہ در عرب پرتو انداز گردیدہ بلا تفاوت جلوہ گر شدن گرفت و ہر قدم بر مزید می کشید و در ہر منزلہ از منازل[1] معاملہ بہ نوع قرب مدینہ منورہ می گردیدند حیرت بر حیرت می افزود تا آنکہ روز دخول سرہند ہماں معاملہ کہ در دخول مدینہ شدہ بود ظہور نمود چوں در روضۂ منورہ در آمدند گویا روضۂ مقدسۂ مطہرۂ حضرت پیغامبر یافتند علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و حضرت مجدد الف ثانی را بہ جاہِ تمام مشاہدہ نمودند آنحضرت قدس اللہ سرہ از خطرۂ ایشاں اعلام می بخشند و می فرمایند کہ کدام وقت است کہ حضرت پیغامبر علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام از غایت ذرہ پروری و امت نوازی دریں جائی باشند و ایں روضہ منورہ را بہ وجود مسعود منور نمی فرمایند، مصراع

شاہاں چہ عجب گر بہ نوازند گدا را

بلی تخمیرِ طینتِ خاصان ایں جای از خاکِ مدینہ است ازیں جا بزرگی و فضل و مرتبت و قرب و کمالات نبوت باید دریافت کہ اگر ولایت ثلاثہ صغریٰ و کبریٰ و علیا (۲۳۵) مجتمع شوند قطرۂ محقرہ از محیط کمالات نبوّت و رسالت نمی شوند فکیف جمعی کہ بہ منصب نبوت ممتاز اند، فضلِ آنہا از راہِ نبوت است نہ از راہِ ولایت کہ نبی را در ضمن آں حاصل است تحقیق ایں مبحث در مکتوبات حضرتین قیومین قدس اللہ سبحانہ باسرارہما با توفیقِ شائستہ پُر بسیار است ازیں جہت دریں جا بہ اجمال سخن کفایت افتاد۔

چوں جمعی از صوفیان دریں جا بہ خطاب کشفی مغالطہ خوردہ است ولایت را از نبوت افضل فہمیدہ اند و مقلدان آنہا کہ بہ حال ہم نہ رسیدہ اند ایں سخن را تمسک گرفتہ

---

[1] م ۔ "از منازل" ندارد ۔ د ۔ ہر منزلہ از منازلہ

در ضلالت افتادند هداهم الله سبحانه سواء الصراط جای آن بود که تفصیل این سخن ادا می شد فقیر قدری ازین سخن در جای ازین کتاب نوشته است درین جا رجوع باید نمود اما چون ذهن سائل برآن رفته که ولایت را رو بحق است و نبوت را رو به خلق است وی را اجوبه مکتوبات بالفعل کفایتش نیست بنابرآن اظهار می نماید که نبوت و ولایت هرکدام را در وقتِ عروج رو به حق است سبحانه و در وقتِ نزول رو به خلق اما عروج نبوت ارفع و اکمل از عروج ولایت است چنانچه نزول آن اتم و احکم از نزول ولایت و اصل از کمال عبارت ازان است که هر دو مرتبه در نهایت خود منتهی گردند کما هو من اجلی البدیهیات امام ربانی قبله دوجهانی حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث می نویسند:

فتح - جاهلی ازین سر می گوید الولایة افضل من النبوة و دیگری از عدم آگاهی این معامله در توجیه آن می گوید ای ولایة النبی افضل من النبوة كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا - تم کلام الشریف -

قائل این قول شیخ ابن عربی است قدس سره و موجهه آن عارف جامی که شارح فصوص است نور الله مرقده چون این سخن از اکابر سر زده است رخنه در کمالات آنها انداختند همان بیتِ عارف روم برد الله مضجعه مبین این حال است ؎

هرچه گیرد علتی علت شود　　کفر گیرد کاملی[1] ملت شود

حضرت مجدد الف ثانی که بانی مبانی این اسرار و معانی اند بعد از تحریر سطور مسطوره در باره شیخ می نویسند:

فتح - سبحان الله شیخ باین گفتگو و باین شطحیات خلاف جواز از مقبولان به نظر می در آید و در اعدادِ اولیاء مشاهده می گردد آری گاهی هست که به دعای[2] رنجند و گاهی بود که به دشنامی می خندند رد کننده شیخ در خطر است و قبول کننده او باسخنان او که مخالف شرع اند نیز در خطر شیخ را قبول باید کرد و سخنانِ شیخ که مخالف شرع اند قبول نباید کرد، این است طریق وسط در رد و قبول و عدم قبول شیخ که مختار این فقیر است.

و در مواضع مختلفه مکتوباتِ شریف فصلِ (۴۳۶) شیخ قدس سره بسیار است در

---

۱ م - کاهلی　　۲ م - به بدعای

مکتوب اوّل جلد ثانی می نویسند :

فتح - پس شیخ برهانِ متقدمان[1] ایں طائفهٔ علیه اند و هم حجت متاخرین ایشاں گشته الخ

پس تابعان حضرت مجدد الف ثانی البته معتقدانِ شیخ اند چوں سخنِ قلق انگیز مخالف آرای صائبهٔ علماءِ اهلِ حق است شکر الله تعالی سعیهم برای خاطرِ سائل که فاضل معتدبه است و باوجود آں دریں مسئله تقلیدِ شیخ اختیار کرده ناچار به فضلِ ذکر و تطویلِ کلام بلا قصور اختیار نمود ہ

ومن بعد هذا مایدق صفاته   وماکتمه احظی لدیه و اجمل

احمد - یکی از مشائخ نواحِ کابل به حضورِ احقر الانام از حضرت قبله گاهی قطب الاقطابی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس سوال آں نموده که شخصی از من سوال کرده که حضرات سرهند اکثر از یاران خود ها را خلافت مقیده می بخشند اگر آنها کامل اند تقیید چیست ؟ و اگر ناقص اند پس سرانجام کار یک کس را هم نشانید فکیف که ده یا بیست کس را تربیت نمایند ؟ در جواب گفتم هر نبی و هر ولی را مسلکی است ایشاں برای خود وجهی فهمیده باشند آنحضرت والا مرتبت قدس سره فرموده اند[2] که اصل در طریقهٔ ما که طریقهٔ خواجهای بزرگوار است ذکر چند کس که جمع شده بگویند انفع است از ذکر یک کس که تنها در خلوت به کند که انعکاس و انصباغ یکی بر دیگری افتاده معامله هر یکی را پخته می سازد و کار واحد را سرانجام می دهد ایں قسم اجازت معدوده را سفارت می گویند و به خلافت تعبیر نمی نمایند به موافق حکمت و مصلحت که ایشاں را در آں وقت از راهِ اجتهاد خود لاحق می شود یکی را سرگروه چندیں از مخلصان ساخته با جازت متعدده سرافراز می نمایند و توجهٔ وجیهه خود را دریں ضمن به حالِ او مرعی دارند تا آنکه آں مجاز را خلیفهٔ مطلق می گردانند و حالِ او را به کمال می رسانند و منتسبانش هر یکی به موافق نصیبه و استعداد خود فیض مند می شوند حقیر پرتقصیر را دریں مواطن جواب دیگر که در وقتِ دیگر به تقریب دیگر از آں عالی مرتبت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس استفاده نموده است و سابق دریں کتاب مذکور هم گشته بخاطر رسیده که اگر اصل ایں اجازت معدوده از اکابری که پیش حضرتین قیومین رضی الله تعالی عنهما گذشته اند بنیاد شده چنانچه از معتبری آں هم اتفاق یافته پس ایں سوال به حضرات سرهند عود می نماید و بهر صورت حضرتین قیومین در کن و یکن بر جمیع امور مامور بوده اند، ایں اجازت هم در حق اشخاص

---

[1] د - "متقدمان" ندارد   [2] م - "لعل شکر بار کشودند"

به موجب امرِ مولیٰ ذکره اولیٰ به وقوع پیوسته فلا محظور قطعاً۔

و در بارهٔ عالی حضرت هم این معنی حضرت ایشان از زبانِ عارف جمیل شیخ محمد اسمٰعیل سلمهٔ ربهٔ مسموع گشته و دیگر ابناءِ کرام آن امام همام هم اگر به حصول این کرامت بهیه ممتاز باشند لیس محلاً للتعجب و از حضرت مرشدی (۴۳۷) قبله گاهی رضی الله تعالیٰ عنه چه نویسد که از حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه به بشاراتی مبشر بودند که بعضی از آنها را به فرزندان خود هم نه فرمودند کما عرفت فی الکنز الاول المبارک من المفتاح الثامن و دیگر از خلفاءِ اکبر بایں دولت ممتاز باشند خود داخل این نوید اند و اگر بایں مرتبه نه رسیده اند تقلید حضرتین القیومین رضی الله تعالیٰ عنهما حجت کافی است علی الخصوص که از روی الهام و یا اجتهاد فرموده باشند عین حق و کمال صواب اند اصل جواب و سوال آن است والله سبحانه اعلم که از آن حضرت والا مرتبت مذکور گشته است و این هم علاوه همان است که به توجهٔ شریف مرقوم شده والله سبحانه اعلم۔

احمر - یک باری تشریف حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه جانب سنام که از قصبات مشهورهٔ حضرت سرهند است به تقریب زیارت عارف معنوی شیخ زین الدین بنوری قدس سره که در این جا آسوده است اتفاق افتاد بر مزارِ شیخ بزرگوار ساعتی مراقب نشسته زود برخاستند و بر سرِ قبری از قبور خارجه که قریب به تربتِ شیخ بوده و هیچ کس او را به بزرگی نمی شناخت رسیده مراقبهٔ طویله فرموده بعد از برداشتن سر مبارک با اصحاب عنایت فرمود که شیخ زین الدین بنوری قدس سره از اولیاءِ گذشته اند و به قطبیت این دیار سرافراز بوده و قبولیتِ عظمیٰ داشته چنانچه تا امروز در تزائد و تصرفات نمایان حتی الآن که از وصال او صد[1] سال گذشته جلوه گر اهلِ اعتقاد اما صاحبِ این قبر نسبتی ممتاز است که دریافت آن مگر چشم مکمل ارباب کمال نماید عجب است مردم این جای از این عزیز مرتفع الاحوال غافل اند و حصول مرادات را به توجه وی دریوزه نمی نمایند و او را وسیله مقاصد ضروریه خود نمی سازند که نسبت وی نشانی از اصالت می دهد و رنگی از بی رنگی می بخشند۔

احمر - از بعضی صالحات که به واسطه بنات حضرت ایشان باشند مسموع گشته که یک باری حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه با اهل و عیال متوجه سفر شاه جهان آباد بودند چون از تهانیسر و کرنال

---

۱ د - "چند سال"

قدم بیرون نهادند نام و موضع از نسیان آن صالحه نه از راقم شکسته روزگار القصه بر قبرستانی عبور کرامت موفور واقع شد از پالکی مبارک فرامده به مراقبه طویله پرداختند تا آنکه اهلِ قافله به منزل رسیده آرامها نمودند قریب به عصر برخاستند، ملازمانِ رکاب که ناظران چهره بلانقاب و عاکفان حجرهٔ آفتاب بودند استفسار این مکث تواضع و آداب نمودند فرمودند؛ در حدیث آمده است که چون عالمی بر سرِ گورستانی به گذرد چهل روزه عذاب آن گورستان را بر می دارند چون گذر ما بایں گورستان واقع شد اموات این جای به نیازمندی تمام رسیده (۴۳۸) معروض داشتند که به برکت این مرور عذاب چهل روزه ما برداشته اند و این حکم خود بر هر عالم است از تشریف حضرت ایشان که قیوم زمان اند امیدواریم که تخلیص عذاب تا روزِ حساب میسر آید به موجب التماس آنها که به کمال الحاح بوده فراهم آمده به تضرع ساختیم ملهم شدیم که عذاب چهل ماه از شفاعتِ شما ازیں اهل قبور برداشتیم باز ملتجی شدم که رحمت تو واسع است امیدوار مزیدم حکم شد که چهل ساله عذاب دور نمودیم باز لطف اتم که شاملِ حالِ این بنده است وسعت ساخته به تضرع پرداختم ندا در دادند که تا قیام قیامت عذاب این مقبره برداشتیم۔ والحمد لله الذی بعزته وجلاله تتم الصالحات اهل قبور مسرور شدند و ما شکرگویان برخاستیم باعث این مکث این بود۔

سبحان الله شانِ معصومی و فخامت قیومی ازیں نقل گذشته باید دریافت که جمعی از موتای معذبین را عذاب الهی خلاصی داده درهای مغفرت را بران وحشت زدگان نقل گذشته بادیهٔ حسرت کشانیدند و بحارِ رحمت نامتناهی را در جوش آورده تا طلوع صبح قیامت لیالی سکنت آنهارا متکفل آن است گردیدند اگر بایں عنایتِ کریمانه نظری جانب این عاصی شرمنده فرموده وسیلهٔ نجات از جمیع آفات و نکبات کردند و پس کامل برایں عصر شوند در تحریر خاتمة الکتاب عطا به کنانیدند و از شعبده های تفرقه مخلصی بخشیده راهی به جمعیت به نمایند و در[1] آفاق و انفس گذشتانده در شاه راهِ احدیت مطلقه که در آن جا وصف شاهدی[2] و مشهودی خود به خود جلوه گر است بیندازند از تصرفاتِ قویه کریمانه مستبعد نه خواهد بود که این حقیر پُر تقصیر در جمیع مصائب صوری و معنوی توجه روحی حضرت را نفع از صد هزاران اکابر احیاء که کار را باخر رسانیده اند می دارند و نزد محیط کمالات آن امام صفاکیشان قطرهٔ محقره[3] تصور می نماید به موافق ظاهر شان تصرف روحی

---

۱ م۔ از   ۲ د۔ مشاهدی   ۳ م۔ محقر

آں قدوۂ درویشاں نہ باشد می نماید۔

ابیض۔ یکی از اغنیای ایں وقت بہ منصب عمدہ[1] ممتاز است و بہ خدمات شائستہ سرافراز و بہ دست ایں بی بضاعت ارادت حضرت ایشاں حاصل نمودہ مکرر پیشِ فقیر بیان کردہ کہ در ایام گردش سلطنت کہ بعد بہادرشاہ بہ پسر اکبرِ وی تعلق گرفتہ چوں از دار السلطنت لاہور متوجہ دار الخلافہ شاہ جہان آباد گشتہ۔ روزِ منزل دار الارشاد سرہند من ہم بہ عسرت تمام و بی سرانجام بہ رفاقت لشکر داخل آں بلدہ کہ بعد الحرمین الشریفین خیر البلاد است گشتم و از اہل عسکر وصف روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں شنیدہ با وجودی کہ فاقہ ہم داشتم بہ امید تصرف جانب آں روضۂ مقدسہ دویدم آنچہ دیدم ہر چند در آں بحر نور چوں استغراق حاصل[2] گشت خطرۂ دنیاویہ مجال آں نہ داشت کہ بہ قسمی ہم تا قلبِ صنوبری تواند رسید اما از آں طرف در عین استغراق ایں بندۂ شرمندہ معلوم شد کہ فلانی چوں (۴۳۹) بہ اضطرار دریں مزارِ پُر انوار رسیدہ ایں سہ خرچ بہ گیر و بہ جمعیت تا شاہ جہان آباد تو و اسپِ تو تناول نمود بہ شتاب و بعد چندی بدولت عاجلہ ممتاز می کردی و محسود اکثری از اغنیا می شوی چوں بہ افاقت آمدم از روضۂ مطہرہ برآمدم دیدم کہ شخصی سراغِ من می نماید مقابلِ دست داد بسیار خوش وقت شدم و گفت کہ فلانی برای تو مبلغ سہ صد روپیہ فرستادہ است بہ انبساطِ تمام گرفتم و بہ حلاوت تمام دار الخلافہ رسیدم[3] بعد رسیدن حلقۂ ارادت در گوش بہ کمال منت و سعادت نہادم۔

و ایں قبیل تصرفات روحی را کہ خود دیدہ و از معتبرانِ دیگر شنیدہ تا کجا تعداد نماید ہر مریضی کہ بہ مقتضای کرم معاملہ اش نہ رسیدہ باشد البتہ اگر رجوع دراں روضہ نماید و یا مجاوران ایں جا سر نیاز پیش نہد بلا توقف شفا است و اگر بہ مرہم دست بوس نمودہ باشد حسن خاتمہ را رجا و چوں آغاز و انجام ایں نسخہ مبارکہ[4] مقامات معصومی و الہامات قیومی است با وجود ذکر احوال حضرات ایشاں بہ مشکل کشای قاریان و مستمعان بشرہ است، چنانچہ در خطبۂ کتاب ذکر آں بسیار گذشتہ و حل مشکلات در ترقیم آں از حد زیادہ دیدہ ازیں جہت در خاتمۂ کتاب آں رجامند ہزار چند مزید انعامات دارین و کمالات نشاتین است کہ طالبِ صادق بر ہر مرادی کہ خواند و یا نویسد

---

[1] د۔ "عمدہ" ندارد [2] م۔ واصل [3] د۔ "د تا شاہ جہان آباد بہ حلاوت تمام رسیدم" [4] د۔ مبارک

دیا به شنود زودتر کامیاب مطالب گردد بلکه از جمیع مطالب حظِ وافر گرفته به مقصدِ اقصیٰ برسد و این معنی از احدی تخلف نورزد که رشحه از دولت معصومی سیراب آمدی می سازد گرفتاران را از بند تعلق آزادی می گرداند ؎

هنوز اندک شعوری دارم ای ساقی زمن مگذر
بچشمِ مستِ خود تکلیف کن این جامِ خالی را

چه توان کرد علو همت هل من مزید راخواهان است و سموِ فطرت خلفِ[1] رشید راخواهان نگه توجهٔ مجاورانِ روضهٔ پاک مددی فرموده و عنایتِ خادمان آن مرقدِ مرتفع الافلاک دستگیری نموده این خاک نشینِ بادیهٔ مذلت را به اوج افلاک پرواز دهد و شورشِ[2] اضطرار قابلِ قبول صاحبِ مقام لولاک گرداند علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام این همه شورش و فریاد و نالهٔ شعله بنیاد نیز از اقبال آن کعبهٔ آمال و آمانی بدست آمده چنانچه مکتوب هشتم جلد اول که باسم ارشاد پناه میر محمد نعمان قدس سره مشعر باین معنیٰ است (۴۴۰) سطری چند از آن مکتوب بلند برای شائقانِ ارجمند ایراد می نماید :

فتح - بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ۔ مخدوما از خردی باز شوری و ولوله در نهادِ این بی چاره ایداع کرده اند و از پیشگاه طینت این آواره را مخمر به خمیرِ عشق و شراب جنون نموده لیکن به جهتِ ضعفِ مدرکه و غلبهٔ شهواتِ طبعی آن طینت اصلی کالمستور بود گاه گاه سری می کشید و اکثر اوقات مختفی اما یقینی باین معنیٰ از آن باز حاصل بود همواره از سرِ او این ندا سر می زد ؎

دل آرامی که داری دل در و بند   دگر چشم از همه عالم فرو بند

و آن معنی رفته رفته به مرور ظهور کردن گرفت و قوی شدن پذیرفت و بحکم فَاِنَّ حِزۡبَ اللّٰهِ هُمُ الۡغٰلِبُوۡنَ ۔ درین ایام آن نشه از سرِ نو تازه گشته ست و با چندین غلغل و نفیر سر کشیده شوریدگی خاص در دماغ بهم رسیده است و سودای تازه در سر پیدا گشته ، مصراع

در سرم سودای شیرین دلبری ست

---

[1] م ـ خلق   [2] د ـ "شورش" ندارد

(مصراع دیگر)

جنونی مِن حبیبِ ذی فنونٍ

(اشعار دیگر) ؎

گذشت[1] آنکه چوں افسردۂ چند — دلم بودی بخواب و خورد خورسند
کنون دل را زمان حق پرستی است — حریف عشق را آغازِ مستی ست

ازاں ست که هرگاه قلم بدست می گیرد که به عزیزی چیزی نویسد و در یوزۂ توجه و دعا نماید جوششی از اندرون بر روی کار می آید و قلم را بجای دیگر می اندازد۔ انتهیٰ کلامه رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

و آں مکتوب طویل ازیں جاکسی توہم آں نه کند که ایں معاملات مبنی از تلونیات است د شانِ حضرت ایشاں اگرچه ابتداءِ حالِ ایشاں هم باشد به مراحل ازاں بالاتر است زیرانکه در آخر هماں مکتوب خود می نویسد۔

فتح۔ باید دانست که ایں همه اختلافات بمقتضای کُلَّ یَوۡمٍ هُوَ فِیۡ شَاۡنٍ نسبت به صورت و ظاهر اوست حقیقت و باطنِ او به موجب الآن کما کان متمکن و بیک رنگ است بلکه از تمکین و یک رنگی گذشته به بی رنگی پیوسته است الیٰ آخره۔

پس ایں حقیر پُر تقصیر چوں منظورِ نظر حضرت پیر دستگیر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ و پیش دو مرشد که اخذ طریقه نموده است هرکدام اسمِ سامیٔ حضرت ایشاں در وقت تلقین ذکر گرفته و خود را درمیان نه دیده چنانچه سخنی ازیں باب در مقدمۂ کتاب مذکور گشته است و به مرایای دیگر هم خود را اویسیٔ حضرت ایشاں فهمیده پس ایں شورش و اضطراب که به ظاهر وی از هر راهی که دوید نوش دولتِ خاصۂ معصومی فهمیده و تمکن باطن وی نیز از آثارِ بخششِ قیومی است بالجمله در دو دوا که بیخ آں چوں خوب غور نموده شد شجرۂ شفا است همه از بستانِ حضرت ایشاں روئیده بر خدویانِ صفاکیشان کلی ازاں رسیده است ؎

دردم از یار است (۴۴۱) و درماں نیز هم
دل فدائی او شده جاں نیز هم

۱؎ در م۔ "گذشت است"

لیکن ازیں جا کہ خاتمۂ کتاب است امید کشائش مشکلات و بہ زودی حصول مرادات از توجہات آن قبلۂ اولیاءِ عالی درجات بلاحساب است والاحدیثِ عشق را پایانی نیست و دردِ محبت را درمانی نہ ہرچند بہ صورت بنیان دریافت ایں معمایی دشوار است اما نزد ارباب کمال کہ بالانشینان محفل بی رنگی اند درنہایت سہولت و غایتِ لطافت اسرارِ واجب الاستتار است ؎

بلبل مستانہ آمد گفت گویم   نمی دانم شرابم یا سبویم

حجاب سخن ہرچند دور می نمایم ازغایت ارتفاع غلبات شعاع مانع ادراک چشم حسود می گردد و باوجود بداہت مطلب محتاج استدلال می شود ؎

تلخ کردی زندگی بر آشنایان سخن   ایں قدر صائب تلاش معنیٔ بیگانہ چیست

خلص کلام آنکہ قدری[1] از خزائن معصومی کہ منشاء آن از وَمَا عِنْدَ اللّٰہِ بَاقٍ است بہ زبان[2] شکستہ و دل فرو ہشتہ می نمایم وجود قیومی منظور داشتہ امیدوار مواہب وعطایا ام ؎

مفلسانیم آمدہ در کوئ تو   شیئً للہ از جمال روئ تو

از انجام کہ دامنۂ کرم بہ وسعت ہم موصوف است البتہ بہ سہولت فائض المطالب می شوم من دق باب الکریم انفتح وایں مواہب کریمانہ را شامل جمیع قاریان و مستمعان کثیر الاختصاص می فہمم بہر حاجت مند خواندن و خواناندن آں سریع الاثر می یابم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ہرچند معاصی کثیرۂ صغیرہ و کبیرہ گاہی کہ منظور می شود خود را شایان ایں مقالات فخیمہ نمی داند و استحقاق ایں عنایات کریمانہ نمی انگارد اما ازیں جا کہ مستحق کرامت گناہ گارانند چشم کرام ہموارہ بر حسنِ معاصی گرفتار و دیدۂ عنایت بر چہرۂ خجالت شرمسار البتہ ایں رجا برخاست ؎

می توانی کہ دہی اشک مرا حسنِ قبول   ای کہ دُر ساختۂ قطرۂ بارانی را

احمر۔ روزی نظر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر بعضی از ابنای صغیر برادر بزرگ خود عالم ربانی شیخ محمد صادق قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس افتاد فرمودند روحِ شریف ایشاں را می بینم کہ حلقہ کناں گرد ایں اطفال می گردد و در حم حضرت ایشاں بر اولاد ازید از ہمہ ایشاں است علی الخصوص نبیسۂ دختری کہ بحکم سنت محبوب تراند اگر بایں اعتبار توجۂ کریمانہ و تفضلاتِ قیومانہ را

---

۱ د - م - کدری   ۲ د - بایں

ملحوظ داشتہ راجی حصول مطالب گردد نیز برمحل است کلیہ آنکہ نسبت نسبیٔ ایں اکابر مشروط بر محبت است و ایں محبت را جزءِ ایمان می داند و از دیاد آں مسالت می نماید اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ و از غلبۂ ہمیں محبت (۲۴۴) راہِ وصول در حضرت رسول علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بہ کمال آسانی میسر و از اہل خبر بشر۔ پس باستصواب حضرت ایشاں عرض احوال در حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم باید نمود ؎

بیا تا سوئے پیغمبر شتابیم کز آں شاہ محبت داد یابیم
ولقد اتیت الرسول معتذرا والعذر عند رسول اللہ مقبول

(مدحِ سیّد الانبیاء صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم)

کنز دوم - در مداحی شاهِ بارگاه نبوت زیبندهٔ معرکهٔ ارباب فتوت شمسِ فلک حقیقت بدر دشت طریقت صاحبِ مقام محمود شفیع یوم الموعود بالانشین مسند والانگین حلقهٔ لولاک سرد بالای بستانِ رسالت شمشاد والای گلستان ہدایت ماہتابِ شبستانِ جلالت آفتابِ صبح معدن الجود والکرم والہم سید الانبیآء والرسل والولی العزم خاتم الانبیاء خاتم المرسلین وارسله رحمة للعٰلمین وکان نبیاً وآدم بین المآء والطین واذا کان یوم القیامة کان ھو امام النبیین وخطیبھم وصاحب شفاعتھم الذی قال نحن الآخرون ونحن السابقون یوم القیامة وانی قائل قولا غیر فخر وانا حبیب الله وانا خاتم النبیین ولافخر فھو افضل الانبیاء واکملھم ظھوراً واقربھم منزلة واجمعھم کمالا واشملھم جمالا واتمھم بدراً وارفعھم قدراً واعظمھم ابھة واقومھم دینا و اعدلھم ملة واشرفھم بیتاً واکرم نسباً ؎

خدائیست اما خداوندگار — بجاں پروری نائب کردگار
ازاں معبود تا ایں عبد مختار — نباشد فرق جز یک موی هوش دار
حلول واتحاد ایں جا روا نیست — احدا حمد نہ و بندهٔ خدا نیست
محمّد سرور اولادِ آدم — وجودش باعث ایجاد عالم
چو در باغِ رسالت سرو او خاست — قبائی سروری آمد برو راست

لولاه لما خلق الله سبحانه الخلق ولما اظهر الربوبیة، فلک طفیلی او فلک حویلی او رشتهٔ وجود باو مسلوک است و سلسلهٔ ایجاد بوی مربوطِ کائنات جملگی در فضای وبند وکون کائنات تعالی طالبِ رضای او ؎

آنکه آمد نُه فلک معراج او — انبیاء و اولیاء محتاج او
نماند بعصیان کسی در گرو — که دارد چنیں سیدی پیش رو

فان رسول الله نوراً یستضاء به
مهنّد من سیوف الله مسلول

و اظہار بعضی از حوائج ضروریہ بآں سرور صلوٰۃ اللہ و تسلیماتہ عزشانہ و برکاتہ جل برھانہ و تحیاتہ سبحانہ علیہ و علیٰ آلہٖ و صحبہٖ کلما ذکرہ الذاکرون و کلما غفل عن ذکرہ الغافلون صلوٰۃ تکون لک رضا و لحقہ اداء ثناء آنحضرت علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ والبرکات نہ از آں قبیل است کہ زبان ایں عاصی آوارہ بیان کند و یا قلم ایں بوالہوس خیال ترجمانی آں نماید موجود است کہ واحد تعالیٰ یاد می فرماید یا محمد انا و انت و ما سواک خلقت لاجلک ۔ و مخلوق است کہ در جواب خالق (۳۴۴) سبحانہ زبان می کشاید اللھم انت و ما انا و ما سواک ترک لاجلک غایت ما فی الباب عجز و افتقار خود را بامید شفاعت حال و استقبال برامید رافت و رحم آنحضرت علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والتحیۃ کہ از قرآن مجید ظاہر می گردد لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيْزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيْصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ اظہار می نماید و دریں کنز اقدس کہ خاتمۃ الکنوز است قدری از خزائن محمدیہ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام درج می نماید کہ غلبات معاصی را غیر از ذکر آنسرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام تسکین بخش امری نیست نہ آنکہ ثناء وی تواند نمود[1] لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم الودود ؎

ما انی مدحت محمدا بمقالتی   ولکن مدحت مقالتی بمحمد

صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہٖ و صحبہٖ وسلم تسکین بخش دولت خوش گوار و نعمت شکر نثار کہ شکر آں از ہیچ وجہ از ہیچ زبان گہربار ادا نیاید ہمیں است کہ در امت اکرم الرسل و افضل الانبیاء علیہ و علیہم و علیٰ آل کل من الصلوٰۃ افضلہا و من التسلیمات اکملہا داخل فرمودہ لما دعی اللہ داعینا الطاعتہ باکرم الرسل کنا اکرم الامم[2] ہمیں نوید مسرت جاوید و بشارت خجستہ اشارت موجب زندگانی ایں جہان فانی و باعث امن و امانی بایں شکستہ جانی در دمہای پریشانی می گردد و الا ایں طور عاصی بہ چہ امید رشتۂ خوش زمانی در دست تواند گرفت ؎

بُشْرٰی لَنَا مَعْشَرَ الْاِسْلَامِ اِنَّ لَنَا
مِنَ الْعِنَایَۃِ رُکْنًا غَیْرَ مُنْهَدِمٖ

---

[1] د ۔ "نمود" ندارد   [2] د ۔ "لما دعی ..... اکرم الامم" ندارد

هرگاه جرایم منقوبهٔ شمایم خود را موازنه با آں شفاعت مقبوله که قطرآں شامل آفاق و محیط قاف تا قاف است می نماید هباء منثور در تصور می آید باامید نجات آں آفات، ایں بهانه جسته ام که بسیار عاجز و دل شکسته ام ؎

یا رسول الکریم خذ بیدی　　مالعجزی سواک مستندی
کن رحیما لذلتی واشفع　　یا شفیع الوریٰ الی الصمد

صاحب قصیدهٔ برده به یک تصنیف آں از مرض فالج شفا یافته و برداء، سرافراز گشته و مؤلف حصن حصین از قید اعداء که تمام شهر را محاصره کرده بودند خلاصی یافته بر مدعاء خود رسیده تا امروز در آں کتابین شریفین ایں خاصیت بهره در مانده های مطالب باقی است۔ ایں حقیر که عاصی ترین مخلوقات است و عاجزترین مصنوعات برجا، مزید آں بحکم شفاعتی لاهل الکبائر من امتی چشم دوخته نشسته است که از اول ایں کتاب در ثناء آں سرور است علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام زیرا نکه مدح خادم بی تکلف مستلزم مدح مخدوم است و فضل غلام بی تصنع منجر بفضل خاوند است، اُمتان خدام وغلمان انبیاء اند علیهم السلام۔ هر حسنه که ازینها ظهور فرماید اوّل ثواب آں بر آں نبی عود می نماید، کرامة الولی معجزة لنبیه شاهد ایں مقال است اگرچندیں (۴۴۴) که مقصود اصلی ازیں جمع بهرهٔ آخرت است و حسن خاتمه جامع و کاتب و قاری و مستمع از عنایت بی غایت من جانب مسئول اما بعضی عوارض و آفات دنیاوی از آں قبیل اند که رخنه انداز معاملات عظیمه دار القرار اند بنابراں نجات از آنها به فضل وسیلهٔ حضرت رسالت پناهی صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم پیش از سطور اختتام مامول ؎

یَارَبِّ وَاجْعَلْ رَجَائِیْ غَیْرَ مُنْعَکِسٍ　　لَدَیْکَ وَاجْعَلْ حِسَابِیْ غَیْرَ مُنْخَرِمِ

وایں آواره در نیم نگاه عنایت صاحب سرکار دولت مدار و محرم اسرار واجب الاستتار گردد فعال معنی یا عوثل آبای الکرام که رنج قلب تا قالب دویده و ظلمت معاصی در ظاهر و باطن یا شفاء العالمین در باب ایں رنجور را ؎

برفلک سیاره و مه گرچه دارد امتیاز　　لیک هر جا آیت نور است در شان شما

انواع[1] حوادث و اصناف تصدیعات که از شامتِ اعمال سوءِ خود در غربت کده از هر طرف هجوم نموده و افلاس دامنِ جمعیت را پاره گردانیده ناچار مرجع و ملاذ غیر از ذات اقدس حضرت شفیع المذنبین را نه دیده ، مصراع

ترحم یا نبی الله ترحم

صلی الله تعالیٰ علیه و علیٰ آله وسلم اگر نه فضل نبوی و عنایت سید المرسلین علیه و علیهم و علیٰ آل کل من الصلوٰة افضلها و من التحیات اکملها دریں کثرت دیون و غلبۂ هموم دستگیری فرموده به منتهای مقاصد رساند حال ایں شکسته بال خسته تر از جمیع عصات می گردد ، مصراع

ای امام صف ارباب رسالت مددی

وی بحق راز و نیازی که تراست و در اندک توجه کارکشای ها نقدِ وقت است ، مصراع

من تنگ ظرفم در وی تهی مینا بس است

(ابیات[2]) ؎

يَا اَكْرَمَ الْخَلْقِ مَالِيْ مَنْ اَلُوْذُ بِهٖ
سِوَاكَ عِنْدَ حُلُوْلِ الْحَادِثِ الْعَمَمِ
وَلَنْ يَّضِيْقَ رَسُوْلَ اللهِ جَاهُكَ بِيْ
اِذَا الْكَرِيْمُ تَحَلّٰى بِاسْمِ مُنْتَقِمِ

هر چند می داند که عصاتِ دیگر را بایں چنیں سیاه کار نسبتی نیست و کذب در معاملت را که نصیبِ وقت اوست با سائر معاصی کدام مساوات علی الخصوص که دیگر کبائر و صغائر هم ازید از جمیع عصات در ذات خبیثۂ صفات کاتب[3] خود موجود اما تفضلات کریمانۂ سید المرسلین که به طغرای وما ارسلناك الا رحمة للعالمین مسجل گشته شفاعت ایں بدکار را به طریقِ اولیٰ سزاوار که سعادتِ کونین و اصلاح نشاتین در متابعت رسول سید الثقلین و حلاوت ظاهر و لطافتِ باطن[4] باهم در شفاعت نبی الحرمین و امام القبلتین راه صفا در سروری مصطفیٰ است و انس و وفا هم در مطبعان[5] پیغمبر خداست فالظاهر و الباطن

---

[1] د - الوداع [2] د - شعر م - بیاض [3] م - دی ثابت و موجود
[4] م - "باطن" ندارد [5] م - مقتدیان

مرجواں من اطوارہ والنبوۃ والرسالت ماخوذ آں من انوارہ الولایت الثلاث من الصغرٰی والکبریٰ والعلیا قطرات من بحارہ وصلاح الدنیا وفلاح (۴۴۵) الآخرۃ موجود آں والمقطعات القرآنیہ رموز من اسرارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہٖ وصحبہٖ وانصارہٖ وسلم وبارک، تعلق کنزین احمر وابیض بہ موجب حدیث نفیس اعطیت الکنزین الاحمر والابیض باوست وسرّ قاب قوسین او ادنیٰ ہم مسلم باو ظرف او اوسع آں ظروف است وحرف او جمیع الحروف خلقش از نور خدا است جل وعلا وفطرتش از خلق عظیم آشنا نام او با نام رب مرقوم و ورثۂ او معارف و علوم دولتش خزاین سبحانی است۔

برامت او جاودانی رسولی است کریم ونبی است رحیم صادقی است مصدوق و حبیبی معشوق بشیری است بی نظیر ونذیری است از قادر کبیر صاحبی است مختار وشفیعی است در حضرت غفار ناصحی است عظیم الاخلاق وکاشفی است حجب الانفس والآفاق ؎

امی وکتاب خانہ در دل   خاکی و براوج عرش منزل

سراجی است منیر وداعی است الی اللہ القدیر شفائیست بی خلل و دوائی است بی بدل[1] ؎

زہی مقصود ایجادِ دو عالم   محمد آبروی ہر دو عالم[2]
بنائی نور مہر وپرتوِ ماہ   بہستی رنگریز صبغۃ اللہ
نبی آئینہ ذات الٰہی   تناہی خلعت[3] آں لاتناہی
احد چوں جلوہ با خود آشنا کرد   بخویش از چشم احمد چشم وا[4] کرد
بخود عرض جمال خویش دادہ   محمد تا چشم برکشادہ
توئی آئینہ کیں بستہ افلاک   خرامت می دہد آوازِ لولاک
بساط نسخ برانجیل جہیدند   بہ تمثال تو ایں کاغذ بریدند
ببوییت تا در دل رسم انست (کذا)   دریں چاک گریباں یوسفی ہست

۱؎ م۔ بی مثل   ۲؎ م ..... " آبروی خاک آدم   ۳؎ م۔ خلوت
۴؎ د۔ واحد

بقربانت نگاه بی قرارم　　بقربانت عنان اختیارم
دلی دارم بگام آه بشنو　　خدایا رسول الله بشنو

صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وصحبه وبارک وسلم اگر بر وجود شریف مزین افلاک گردیدی در کواکب این همه نور نه رسیدی واگر نه عنصر لطیف خاک را تمنای شفاعت در سر بودی روز اول جان آنها از غلبهٔ یاس از دروازهٔ جنت[1] چپ[2] و حیران می بریدی نور ثریا رشاقت اوست و رقاصیٔ زهره از لطافت او مهر و مه نگران طلعت اویند و برجیس و بهرام جویان خلعت او عطارد یک منشی دفاتر اوست و زحل مستعد به کرامت او مجمعهٔ پروین بهر نثار اوست و تفرقهٔ بنات النعش (۴۴۶) هم سری از اسرار او طوبیٰ و سدرة المنتهیٰ اشجار ویند و انهار اربعهٔ بهشتی در گلزار او جمعیت به عنایت او وابسته است و حلاوت به کرامت او پیوسته شرافت[3] در اطاعت اوست و محبوبیت در متابعان او قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰهُ۔ پس مصدقین این چنین پیغمبر علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام خیر الامم باشد کُنْتُمْ خَیْرَ اُمَّةٍ نشان ایشان است و به کذبان او بدترین بنی آدم الاعراب اشد کفراً و نفاقاً بیان شان دشمن او دنیا به نوازش او معمور است و عقبیٰ نگارش او سر در جلوه ملاحت در ذات اوست و در رشعات صباحت هم از صفات او[4]، مصراع

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

نصرت و اقبال از کمینهٔ غلامان وی اند دولت و اجلال از کمترین[5] بندگان او فرشاهی از طلعت او است و نور الٰهی در نکهت او و فردوس یکی[6] از مناظر اوست و اعلیٰ علیین از منازل اوست و آثار سعادت در اقتداء اوست و انوار هدایت در ابتداء او ؎

شمع یثرب گر گشاید چهرهٔ پر نور را　　آتشی دیگر فتد در سینهٔ نخل طور را

جبرئیل ومیکائیل علیهما السلام دربان[7] وی اند همه خوبان وجمیل فدوی و اسیر او و امراء و اغنیاء همه خوشه چین اویند و فقراء صبر مقبول دل او و علماء و زهاد خاک روبان وی اند و عرفاء و عباد

---

[1] م۔ "جنت" ندارد　[2] د۔ "چپ" ندارد　[3] م۔ شراف
[4] "جلوه ..... صفات او" نسخه "د" ندارد　[5] م۔ کمینه
[6] د۔ یک　[7] م۔ وزیران

خاک نشینانِ در   اولیاءِ کمل جاروب کشانِ شده و انبیاءِ مرسل متمنی به دخولِ امت علیه وعلیهم السلام علم شریعت در صحبش مهیا و آداب حقیقت در خدمتش[1] موجود دین او ناسخ ادیان است و کتاب او حضرتِ فرقان و دولتِ او سرمدی است و مرکب او براق همت او سیرکنی عرب و عجم و هند و عراق ؎

خدا بر سروران سرداریش داد   ز خیل انبیاء سالاریش داد

صفر احمد آواره بی چاره که عاصی ترین امت اوست و شرمنده ترین خلائق است از کثرت ذنوب زمین بایں همه فراخی بر وی تنگ ترگشته است و ایام مشرفه حکم لیالی مظلمه بهم رسانیده اسم و رسم جمعیت را از صفحه ظاهر و باطن محو نموده و قساوت قلب به مضاعف انجامیده تنگ نای لحد را فراموش نموده و دار القرار را خراب گردانیده و دار الغرور خود فریبده مکار و قحبه غدار است بایں همه بدست نیامده و در خسران و خجالت انداخته وقت ترحم و هنگام شفاعت است که کار از دست رفته ، مصراع

خدا را از خدا درخواه ما را

فان من جودك الدنیا وضرتها   ومن علومك علم اللوح والقلم

دریاب که من از دست رفتم ازاں جا که فضل احمدی و خلق محمدی علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام همواره در صدد انعام و عطایای خاص و عام از امتان خود است ایں عاصی دور از کار که برای خود، هیچ عملی سزاوار نه دارد به لطف شفاعت استقبالی را به کمال تعطش در انتظار تا دراں روز سخت بدبخت نه گردم (۷۴۴) و در موافقت سته شدیده یار نفس نه شوم چوں سرگرده عصاتم امیدوار شفاعت اولی و نجاتم چوں تشنه مزاجم رجامند شربتِ کوثر وقت نزع و هنگام حسابم چوں عاجزِ بی سر و برگم الطاف کریمانه مبذول فرما چنیں مرگم چوں بیکس غریبم از نقد دو کون ده نصیبم چوں در طیش و شوق بی قرارم هنگام حشر سیر کن از دیدام چوں عاشقِ دردمندم از فضلِ عظمی کن پسندم ؎

دریاب که در دم از جگر خاست   از هر بُن موی شعله خاست

بالجمله کار خانهٔ نجات به شما وابسته است و ذارد مدار حیات به شما پیوسته عاشقاں ، هوا خواهِ شمایند و فرخندگی معشوقان در نیمه نگاه شما خلیلان ثنا خوان شمایند و جمیلان زبان دان شما تیغ آبردی شما آخر زباندان شما است پیوسته عاشقان[2] مژده رسان نومیدان شمایند و شفا بخش

---

[1] م - ملتش   [2] م - "پیوسته عاشقان" ندارد

بیماران قلوب و ابدان ہم شما و دخول جنت از شفاعت شما است و نجات از نار ہم بہ کرامت شما محن دنیاوی از نام نامی شما می گریزند و انواع تصدیعات و فلاکت از اسم سامی شما مندفع می گردند ؎

فَاِنَّ فَضْلَ رَسُوْلِ اللّٰہِ لَیْسَ لَہٗ — حَدٌّ فَیُعْرِبُ عَنْہُ نَاطِقٌ بِفَمِ
لَوْنَاسَبَتْ قَدْرَہٗ اٰیَاتُہٗ عِظَمًا — اَحْیٰی اسْمُہٗ حِیْنَ یُدْعٰی دَارِسَ الرِّمَمِ
مُحَمَّدٌ سَیِّدُ الْکَوْنَیْنِ وَالثَّقَلَیْنِ — وَالْفَرِیْقَیْنِ مِنْ عُرْبٍ وَّمِنْ عَجَمِ
نَبِیُّنَا الْاٰمِرُ النَّاھِیْ فَلَا اَحَدٌ — اَبَرَّ فِیْ قَوْلِ لَا مِنْہُ وَلَا نَعَمِ
ھُوَ الْحَبِیْبُ الَّذِیْ تُرْجٰی شَفَاعَتُہٗ — لِکُلِّ ھَوْلٍ مِّنَ الْاَھْوَالِ مُقْتَحِمِ
فَاقَ النَّبِیِّیْنَ فِیْ خَلْقٍ وَّفِیْ خُلُقٍ — وَلَمْ یُدَانُوْہُ فِیْ عِلْمٍ وَّلَا کَرَمِ
وَکُلُّھُمْ مِّنْ رَّسُوْلِ اللّٰہِ مُلْتَمِسٌ — غَرْفًا مِّنَ الْبَحْرِ اَوْرَشْفًا مِّنَ الدِّیَمِ
مُنَزَّہٌ عَنْ شَرِیْکٍ فِیْ مَحَاسِنِہٖ — فَجَوْھَرُ الْحُسْنِ فِیْہِ غَیْرُ مُنْقَسِمِ
دَعْ مَا ادَّعَتْہُ النَّصَارٰی فِیْ نَبِیِّھِمْ — وَاحْکُمْ بِمَا شِئْتَ مَدْحًا فِیْہِ وَاحْتَکِمِ
فَانْسُبْ اِلٰی ذَاتِہٖ مَا شِئْتَ مِنْ شَرَفٍ — وَانْسُبْ اِلٰی قَدْرِہٖ مَا شِئْتَ مِنْ عِظَمٍ[1]
فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِیْہِ اَنَّہٗ بَشَرٌ — وَاَنَّہٗ خَیْرُ خَلْقِ اللّٰہِ کُلِّھِمِ
وَکُلُّ اٰیٍ اَتَی الرُّسُلُ الْکِرَامُ بِھَا — فَاِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُّوْرِہٖ بِھِمِ
فَاِنَّہٗ شَمْسُ فَضْلٍ ھُمْ کَوَاکِبُھَا — یُظْھِرْنَ اَنْوَارَھَا لِلنَّاسِ فِی الظُّلَمِ
کَمْ اَبْرَءَتْ وَصِبًا بِاللَّمْسِ رَاحَتُہٗ — وَاَطْلَقَتْ اَرِبًا مِّنْ رِّبْقَۃِ اللَّمَمِ
وَقَدَّمَتْکَ جَمِیْعُ الْاَنْبِیَآءِ بِھَا — وَالرُّسْلِ تَقْدِیْمَ مَخْدُوْمٍ عَلٰی خَدَمِ
حَاشَاہُ اَنْ یُّحْرِمَ الرَّاجِیْ مَکَارِمَہٗ — اَوْ یَرْجِعَ الْجَارُ مِنْہُ غَیْرَ مُحْتَرَمِ
یَا نَفْسُ لَا تَقْنَطِیْ مِنْ زَلَّۃٍ عَظُمَتْ — اِنَّ الْکَبَائِرَ فِی الْغُفْرَانِ کَاللَّمَمِ
لَعَلَّ رَحْمَۃَ رَبِّیْ حِیْنَ یَقْسِمُھَا — تَاْتِیْ عَلٰی حَسَبِ الْعِصْیَانِ فِی الْقِسَمِ

چوں دامن دولت سید الکونین (۸۴۴ھ) محکم گرفتہ ام و نظر بر شفاعت رسول الثقلین علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام انداختہ نشستہ ام رجا بہ خطا است کہ بہ سرعت مرادات عاجلہ

---

[1] ؎ دیم "وانسب الی ذاتہ ماشئت من عظیم — کالنھر بر فی ترف والبدر فی شرف والبحر فی کرم

بدست آرم و از شدت احوال آجلہ[1] رستگار گردم اِن شاء اللہ تعالیٰ چہ بینم آں ظلمتِ شب[2] ہمای کردہ ام پیدا اگرچہ آں روزِ سیاہ است اما جمال باکمال نبوی شیریں تر از شہد و درخشندہ تر از ماہ است اگرچہ دریں دار کاری کہ منظور نظر گردد گار باید بہ وقوع نہ پیوستہ اما در آں دار کہ دار القرار است حسن شفاعت احمدی منظور گشتہ صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ واصحابہ وسلم وبارک اگر خسارۂ گناہان نامہ تباہ کردہ اما لطف مصطفوی عذر خواہ کردہ دولت بیدار ازاں روز شمول فرمودہ کہ داخل امت رسول مقبول نمودہ علیہ وعلیٰ آلہ واصحابہ الصلوۃ والسلام انواع مراحم از آوان خُرد سالی ازاں شہنشاہ کشور رسالت مشاہدہ نمودہ ام اصناف الطاف در وقت مضایق ازاں صاحب لولاک بظہور پیوستہ ہنوز بہ شعور کامل حضور نہ داشتم و اغلب کہ از شش سال بالا نہ شدہ بودم کہ در منام سعادت آغاز دولت انجام بہ ملازمت آنسرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف اندوز گردیدہ بودم وعنایات بہ موافق آں عمر دریافتہ و در نشاط عمر جوانی کہ بہ سی و دو سالگی بودم نیز در واقعہ بہ جمال جہان آرای شمس فلک حقیقت بدر دشتِ طریقت زینت دہ مسند رسالت آفتاب صبح قیامت در فرید انبیاء نجم وحیدِ اصفیاء احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ وعلیٰ آلہ وسلم در دار السرور برہانپور مشرف گردیدم وعنایات کثیرہ بحال خود دیدم از جملہ مکالمات طیبہ کہ بہ خاطر بہ وجہ احسن مضبوط است مذکور می نماید تا قبولیت احمد صدیق امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوۃ والسلام جلوہ گر ارباب تمکین کہ باریابان حلقۂ حق الیقین اند گردد، چوں فقیر در اوّل ملازمت بدولت قدم بوس مشرف گشتہ و از خود وارستہ باآں دولت بی نظیر پیوستہ ہماں بیت در حق خود صادق فہمیدہ ؎

ماہِ من بشنو کہ امشب طرفہ خوابی دیدہ ام — بر کف پائ تو گویا دیدہ را مالیدہ ام

درعرض احوال خود بامید شناسائی بر زبان آوردہ انا من اولاد الشیخ الاحمد از آں طرف جواب بہ ہمیں عبارت بلا تفاوت شرف نفاذ یافتہ شیخ احمد المجدد، قلت نعم۔ ازیں گفتن منامات کثیرہ ممتاز گشتہ کہ تفصیل آں باآں مرتبہ محفوظ خاطر نیست کہ در قید قلم آوردہ شود یکباہ کہ بر خواستہ از خلد منزل مبلغ صد روپیہ شخصی رسانیدہ در عین عسرت پسر نصیب شدہ و دیگر

---

[1] د۔ عاجلہ [2] د۔ است

کارهای بسته هم زود به کشائش تبدیل یافته (۴۴۹) چنانچه بشارت حصول این مقاصد هم درآن خواب دولت مآب به تصریح حاصل نموده، هرچند آن دیدن تنها بشارت نشاتین و جمعیت کونین است امّا بایں همه بایں عنایت هم ممتاز شده۔

والحال چوں از دیروز که پانزدهم شهر ذی قعده و روز جمعه در سال هزار و صد و سی و چهار اتفاق یافته عمر ایں عاصیٔ دور از کار به چهل و هشت سال انجامیده و موی سپید در عین کهالت احاطه نموده و انواعِ ضعف از سبب امراض شتا و افکارِ ضروریه آں قدر لحوق کرده که همان بیت خواجه حافظ مبینِ حالِ کثیر الاختلال است ؎

از وجود ایں قدر نام و نشان هست که نیست
ورنه از ضعف دریں جا اثری هست که نیست[1]

وایں همه عمر در معاصی خفیه و جلیه صرف گردیده پس رجاءِ دستگیری اکرم الانبیاء علیه و علیٰ آله وصحبه اجمعین حرمة تفضلات کریمانهٔ او که در حق عصات به مرتبه اتم است اقویٰ به حصول پیوست ؎

جز آستان توام در جهاں پناهی نیست سرِ مرا بجز ایں در حواله گاهی نیست

بلی کارخانهٔ فضل و احسان حضرت رحمٰن تعالیٰ شانه باں شفیع الانس والجان به ریاست و دار مدار محبت که نشاءِ وجود و ایجاد است از او بر جا خیر القرون او ست و اکرم الامم اُمت او مغانم برای او حلال گشته که تا یوم القیام ایں دولت نصیب خاص و عام گشته و زمین برای او مسجد و طهور شده که تا روز رستخیز ایں کرامت برائے جمیع امت ظهور شده و حکم او شامل آفاق است و دعوتِ او محیط قاف تا قاف۔

حقیر دور از کار وقتی از اوقات در غلباتِ محبت آنسرورِ کائنات علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام چندیں از ابیاتِ در بحرِ مثنوی زیبا نکات گفته بود باوجودی که در میدانِ اشعار گاهی ابلق فکر نه تاخته اما چوں در نعت بی اختیار برآمده هیچ نکته را مخالف اهل طبیعت

---

[1] م - از وجود ایں قدر نام و نشان نیست که نیست
ورنه از ضعف دریں جا اثری نیست که نیست

نه یافته برای فائدهٔ عام داخل این کتاب می نماید تا سعادت تمام بدست آید۔

مثنوی (مولفِ مقاماتِ معصومی) ؎

الا ای ساکن میخانهٔ هوش   بحرفِ دل نوازی گوش کن گوش
همای نیک بختی بر سرِ تو   حریف فر دولت یاورِ تو
نقای دامکن از ساقی دمی   بعزلت گاهِ مجنون بوی لیلیٰ (کذا)
کشا از قفلِ دل گنجینهٔ راز   کلید فتحت آں شاهِ سرافراز
وجودش مظهر آیات لاریب   زبودش گشته پیدا عالم از غیب
نبوت همدم از محبوبی او   رسالت، همنشین خوبی او[1]
فلک یک اطلسی از خوبیٔ او   ملک هم طائف محبوبیٔ او
رُخ آئینه از نورش ضیاء یاب   صفا تر سینه اش از قرص مهتاب
دو عالم از قدومش گشته شاداب   بدو گردید روشن مهر و مهتاب
نبوت یا فتوت جمع کرده   رسالت را ببالا شمع کرده
فرخنده جمال و روشن اقبال   بر تخت عرب نموده اجلال
هم ملک عجم از او سرافراز   دارد بشفاعتش نظر باز
نکهت بجهاں زکاکلِ او   فرخنده بهار حاصلِ او[2]
امام هر دو عالم خواجهٔ دین   محمّد سرورِ اربابِ تمکین
وجودش عالم ایجاد گشته   نمودش حسن را بنیاد گشته
قبای دلبری بروی سزاوار[3]   نباشد غیرِ وی شایان این کار
دو عالم در نگین مملکتِ او   سموات العلیٰ (۵۰۴) در مسلک او
نسیم باغ جنت از ظهورش   از او یک پرتو حور و قصورش
زحسنش ملک دل آباد گردید[4]   عدم را باعث ایجاد گردید
نه تنها نسخ بر انجیل کرده   زنسخش لوح دل تسجیل کرده

---

۱ د۔ "رسالت ..... خوبی او" ندارد
۲ نسخه م میں یہ شعر "رُخ آئینه از ......" کے بعد نقل ہوا ہے۔
۳ د۔ سرافراز
۴ م۔ آبادید

که بر تورات هم نسخش عیان بود	ز آل و صحب او آن جانشان بود
زبور از نور او می کرد اعلام	که فرقان می کند هنگامهٔ اتمام
هدایت با عنایت پیشهٔ او	شفاعت برترین اندیشهٔ او
کواکب را جمالش تازگی داد	بمهر و مه بلند آوازگی داد
ز نام هفت ایوان تا سر خاک	منور شد ز نور احمد پاک
احد اظهار نور خویشتن خواست	بمیم بندگی احمد بیاراست
به احمد جلوهٔ نور احد بود	ولیکن بنده احمد او احد بود
ز لطفش گشت پیدا عالم جان	ز امرش[1] گشت پنهان شور شیطان
چو شور مقدمش در عالم افتاد	ز غم ایوان کسری از هم افتاد
بآتش شد نمایان خصلت آب	مجوسان یک بیک گشته بیتاب
ز قهر عزتش گشته نمودار	بآب کافران خاصیت نار
ز رفعت سرنگون شد تخت ابلیس	برآمد غلغل تسبیح و تقدیس
ریاض باغ جنت طلعت او	گل فردوس اعلیٰ طلعت او[2]
ز زلفش شب شده هنگامه امروز	صفا از چهره اش دارد سر روز
نقابش می کند شب را نمودار	ظهورش می نماید روز اظهار
بیوسف نشاء از جامش رسیده	در بخش حسن زان نشاء چکیده (کذا)
سواد طره از "واللیل" دریاب	بیاض غره اش "والشمس" دریاب
وجودش رحمت آفاق گشته	بمرض دل به از تریاق گشته
بیکدم در گذشته از ته و فوق	نکرده سدره را نظارهٔ شوق
درآن جا جلوه از حسن خدا دید	کلام لم یزل پس شاد بشنید
بهشتی خلد را بعد از لقا دید	قصور و حور آن را نور بخشید
ز حسن لم یزل آگاه گشته	..........[3]

---

[1] م - ز قهرش　[2] "گل ..... طلعت او" نسخه "د" ندارد

[3] در نسخه "د" بجای مصراع ثانی بیاض است و نسخه "م" ندارد

بعلم جملہ اشیا گشتہ ممتاز — نمودہ عشق را با حُسن دم ساز
ہمہ کارش زامت یاد دہ بود — بفکر امتش در بار کہ بود
کہ تا باید نوید رستگاری — برای عاصیاں از رب باری
شفاعت را بجای برد درکار — کہ جرم عاصیاں بخشیدہ غفار
بہ وحی آسماں آوردہ پیغام — نمود ہر یکی را راہِ اسلام
دلش از نور حکمت مخزن غیب — زبانش ترجمان سرِ لاریب
ز بلبل تا بگل ہنگامہ انداخت — بلالہ ہم سوادِ خامہ انداخت

الٰہیا مَلِکا قادرا غفارا بحق آں نبی کریم کہ بدو نامِ خود سرافراز نمودی[1] و برؤف و رحیم در کلام واجب الاحترام یادش نمودی جرم ایں آوارۂ دل دادۂ بی چارہ از کار ماندہ را عفو فرما و در نشاتین او را نشاء محبت عطا نما دنیاء او را دمساز عنایت سابقہ گرداں و علمی او را ہم راز اہل علیین کہ در علم واجبی علماءِ راسخین اند فرما[2] چہ کند بایں کوتاہ دستی (۵۱۴) ہمتی بخشیدی کہ بہ ہیچ یکی نمی گراید و ہر نعمتی کہ اندازہ می نماید تمنای مزید بامیدوار نام زد فرماید ؎

نہ دُنیا خواہم و نی دارِ عقبیٰ — ترا خواہم ترا باری تعالیٰ

ترا چوں یافتم از خود چہ گویم ایں ہمہ طلب کہ بہ معروض شد نیز نزد پیغمبران اولی الالباب شاہ راہی است جانب کریم وہاب چہ انبیاء برگزیدہ علیہم السلام و اولیاءِ خدا رسیدہ علیہم الرضوان طلب حوائج کونین از رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ نمودہ باقصای مطالب خود رسیدہ اند رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ ۔ یکی از آں ادعیہ مقبول است و حالانکہ ایں طلب از قصور درِ ملک مطلب اعلیٰ کہ مطالب مولیٰ است جل و علی بہ مشام جاں نہ رسانیدہ اگر گردی از قصور بہ گرد و دامن اعلیٰ بہ مطلب می دوید بہ کرامت و اِنَّ لہ عندنا لزلفیٰ و حُسن ماٰب ممتاز می فرمود پس با وجود نگرانی قلب جانب مطلوب بی ہمتا اگر از راہ عجز بشریت کہ ذاتی اوست طلب حوائجِ کونین کہ بہ تصدق و توسل نبی الحرمین و امام القبلتین صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وسلم وبارک

---

[1] م۔ فرمودی [2] د۔ "اندفرما" ندارد

نموده آید نزد کاملان ارباب قلوب دارند صوفیه خام قبول دارند یا نه مطلب عجز بر کمال است وضعف بر استقبال فلاکت تعب معیشت برداشته و افلاس گریبان حلاوت پاره ساخته ؎

بتو فریاد دارم یا محمّد   بسویت داد دارم یا محمّد

صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم وحسن خاتمه از برکت بنی فاطمه مسئول که محبت اہل بیت را بر خیریت خاتمه مدخلیت تمام است ؎

الٰہی بحق بنی فاطمه   که بر قول ایمان کنی خاتمه
اگر دعوتم رد کنی ور قبول   من و دست و دامان آل رسول

رضوان خدا بر صحابه گنجینه کشای من قرابه فی الحدیث مثل اهل بیتی کمثل سفینه نوح من رکبها نجا ومن تخلف عنها هلک[1]۔ وفی الحدیث اصحابی کالنجوم فبایهم اقتدیتم اهتدیتم حضرت حق سبحانه به برکت اہل بیت نجات کرامت فرماید و بحرمت صحابه از گرداب ظلمات برآورده به شاہراه ہدایت که صراط مستقیم است به رساند اِنَّهٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ سُبْحَانَ رَبِّکَ رَبِّ الْعِزَّتِ عَمَّا یَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَی الْمُرْسَلِیْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ۔

وچوں تاریخ اختتام ایں مقامات قدسی نکات که مسمّٰی به "مفتاح اہل السعادات" بگوش ہوش از سروش غیب با غنچهٔ عدن می رسد اگر ایں فواکه ریاضی به ہمیں نام خوانند می شاید و ہر کدام ازاں دو نام مبین سال ابتداء و وسط اوست، چنانچه در مواضع آنہا به تفصیل مذکور گشته والا باسماء کثیره ممتاز است۔ چنانچه در خطبهٔ کتاب به بشارت قطب الاقطاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرقوم گشته ایں ہمه از برکت معصومی به ظہور پیوسته و نکات قیومی ہر جا نشسته۔ والحمد للہ رب العالمین، قد حصل الفراغ من تصنیف هذ الکتاب الذی هو لب الالباب۔

(ترقیمهٔ کاتب[2]) تمام شد بتاریخ بست وچہارم شہر جمادی الاوّل ۱۲۹۲ ہجری بمقام مدینه منوره۔

---

[1] د۔ "مثل ..... هلک" ندارد

[2] م۔ "ترقیمه کاتب" یاد نشده است

فہرست مندرجات

ذیل

Maqāmāt -i- Ma'sūmi

Life, works and Teachings of a prominent sufi
and reviver of seventeenth century,
Khawaja Muhammad Ma'sum Sirhindi
(c. 1007 - 1079 a.h. /1599 - 1668 a.d.)

By

Mir Sofr Ahmed Mas'umi

Vol. (III)
Text edited by

Muhammad Iqbal Mujaddidi

2004

Zia-Ul-Quran Publications
Lahore, Karachi, Pakistan

Maqāmāt -i- Ma'sūmi

Life, works and Teachings of a prominent sufi
and reviver of seventeenth century,
Khawaja Muhammad Ma'sum Sirhindi
(c. 1007 - 1079 a.h. /1599 - 1668 a.d.)

By

Mir Sofr Ahmed Mas'umi

Vol. (III)
Text edited by

Muhammad Iqbal Mujaddidi

2004

Zia-Ul-Quran Publications
Lahore, Karachi, Pakistan